

1042 304868 1042
I-II

ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI KIADVÁNYAI
ACTA ARCHAEOLOGICA Musei Nationalis Hungarici

SZERKESZTIK: GRÓF ZICHY ISTVÁN, FETTICH NÁNDOR ÉS LÁSZLÓ GYULA

FOLIA ARCHAEOLOGICA

I—II

(45 TÁBLÁVAL ÉS 46 SZÖVEGKÉPPEL — AVEC 45 PLANCHES
ET 46 FIGURES DANS LE TEXTE)

SZERKESZTI: GRÓF ZICHY ISTVÁN ÉS LÁSZLÓ GYULA
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: DOMANOVSKY GYÖRGY, FETTICH
NÁNDOR, GALLUS SÁNDOR (BUDAPEST), NAGY LÁSZLÓ (VESZPRÉM),
SZABÓ KÁLMÁN (KECSKEMÉT)

MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST

1939

ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI KIADVÁNYAI
ACTA ARCHAEOLOGICA MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

FOLIA ARCHAEOLOGICA

I—II

(45 TÁBLÁVAL ÉS 46 SZÖVEGKÉPPEL — MIT 45 TAFELN UND 46
TEXTABBILDUNGEN — AVEC 45 PLANCHES ET 46 ILLUSTRATIONS
DANS LE TEXTE — WITH 45 PLATES AND 46 ILLUSTRATIONS IN
THE TEXT — CON 45 TAVOLE E 46 ILLUSTRAZIONI NEL TESTO)

SZERKESZTI: GRÓF ZICHY ISTVÁN ÉS LÁSZLÓ GYULA
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: DOMANOVSKY GYÖRGY, FETTICH
NÁNDOR, GALLUS SÁNDOR (BUDAPEST), NAGY LÁSZLÓ (VESZPRÉM),
SZABÓ KÁLMÁN (KECSKEMÉT)

MEGRENDELHETŐ — ZU BEZIEHEN — EN SOUSCRIPTION — OBTAINABLE — È ACQUISTABILE:

FOLIA ARCHAEOLOGICA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
BUDAPEST, VIII. MÚZEUM-KÖRÚT 14

A **Folia Archaeologica** a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában évenként két kötetben jelenik meg, összesen 10—15 ív terjedelemben és 4° ív nagyságban. Módszeres feldolgozásban és bő képanyaggal magyar és vele párhuzamosan egy európai világnyelven közli a budapesti és vidéki köz- és magángyűjtemények és tudományos intézetek közreműködésével a magyar föld és a magyar nép történelmének régészeti emlékeit. Ilyen módon kiegészítője és testvérkiadványa az Archaeologia Hungarica monografia sorozatának.

*

Die Zeitschrift **Folia Archaeologica** erscheint im Verlage des Magyar Nemzeti Múzeum (Ungarisches Nationalmuseum) jährlich in 2 Bänden (10—15 Bogen in Quartformat). Veröffentlicht, unter Mitwirkung der wissenschaftlichen Institute und der Budapester und Provinzialmuseen, die archäologischen Denkmäler des Ungarlandes in methodischer Bearbeitung mit reichem Bildermaterial in ungarischer Sprache und parallel in einer der Weltsprachen und ist daher die Ergänzerin ihrer Schwwesterausgabe, der Monographieserie Archaeologia Hungarica.

*

»**Folia Archaeologica**«, publié par le Musée National Hongrois, paraît en deux volumes annuels, in 4°, d' environ 160—240 pages. Cette série est destinée à la publication de comptes rendus méthodiques avec un ample matériel d' illustrations, traitant les problèmes de l' archéologie hongroise. Nous comptons entre nos collaborateurs les collections publiques et privées et les instituts archéologiques de Budapest et de la province. Cette revue, publiée en hongrois et parallèlement en une langue mondiale servira donc de complément à la publication parallèle des monographies de l'«Archaeologia Hungarica».

*

The **Folia Archaeologica** appears annually edited by the Hungarian National Museum in two volumes, altogether 10—15 sheets, 4to. It deals with the archaeological remains of the Hungarian soil and those of the history of the Hungarian people, systematically treated and numerouslly illustrated, written parallel in one other European language together with Hungarian. With the co-operation of the public and private collections of Budapest and the provinces and with that of scientific institutions. It is thus a supplement and sister-edition to the monograph series of the Archaeologia Hungarica.

*

Le **Folia Archaeologica** escono due volte all'anno a cura del Museo Nazionale, in formato quarto di 160—240 pagine. Esse presentano, sistematicamente e con la collaborazione delle raccolte private e delle istituzioni scientifiche della capitale e della provincia, i documenti archeologici della storia del suolo e del popolo ungherese, corredando gli articoli pubblicati di un ricco materiale illustrativo e della relativa traduzione in una delle lingue moderne europee. Le Folia Archaeologica costituiscono così un utile completamento della collana monografica edita dall'Archaeologia Hungarica.

AZ I—II. KÖTET TARTALOMJEGYZÉKE — INHALTSVERZEICHNIS DES DOPPEL-
BANDES — CONTENU DES VOLUMES I—II — CONTENTS OF THE VOLS. I—II
INDICE DEI VOLUMI I—II:

Gróf Zichy István,	<i>Előszó</i>	1
—	<i>Introduction</i>	1
Roska Márton,	<i>A barátikai (Bihar m.) moustiéri ipar</i>	3
—	<i>L'industrie moustérienne de Barátka (com. Bihar)</i>	4
Kiss Lajos,	<i>Fiatalabb kőkori telep és sírok Kenézlőn</i>	7
—	<i>Jüngere steinzeitliche Siedlung und Gräber in Kenézlő</i>	11
Banner János,	<i>Badeni sírok Hódmezővásárhelyen, a Bodzásparton</i>	13
—	<i>Graves of the «Baden» Culture at Hódmezővásárhely on the Bodzáspart</i>	19
Roska Márton,	<i>Figurális díszű őskori cserép Kisbácsról (Kolozs m.)</i>	24
—	<i>Tesson préhistorique orné d'une figure de taureau, trouvé en Transylvanie.</i>	26
Gallus Sándor,	<i>Hozzászólás</i>	26
—	<i>Observations</i>	28
Tompa Ferenc,	<i>A lausitzi kultúra Borsodban</i>	29
—	<i>Die Lausitzer Kultur im Komitat Borsod</i>	31
Mozsolics Amália,	<i>Korahallstatti kincslelet Celldömökről (Vas m.)</i>	33
—	<i>Ein Depotfund der frühen Hallstattzeit aus Celldömölk (kom. Vas)</i>	36
Nagy László,	<i>A középrépusztai (Veszprém megye) kora-vaskori temető</i>	39
—	<i>Das früheisenzeitliche Gräberfeld von Pusztá Középrépuszt (Kom. Veszprém)</i>	53
Csallány Gábor,	<i>A Szentés—nagyhegyi kora-vaskori bronzlelet</i>	58
—	<i>Frühhallstattzeitlicher Hortfund von Szentés—Nagyhegy</i>	65
Leszih Andor,	<i>Borsodmegyei szkita leletek</i>	68
—	<i>Scythian Finds from the County of Borsod</i>	80
Lovas Elemér,	<i>Kelta leletek a győri kálvária és újszállási temetőkből és Rábatamásiból</i>	88
—	<i>Keltische Funde aus Győr und Rábatamási</i>	95
Alföldi András,	<i>Pacatus aquincumi agyagműves gyáranak kivitele Moesiába</i>	97
—	<i>The Exportation of the Pottery of Pacatus to Moesia</i>	98
Szabó Kálmán,	<i>Jazyg-szarmata sírok Kecskemét környékén</i>	100
—	<i>Jazygisch-sarmatische Gräber in der Umgebung von Kecskemét</i>	107
Malán Mihály,	<i>A kecskeméti jazyg sírok embertani vizsgálata</i>	108
—	<i>Die Skelette</i>	108
László Gyula,	<i>Kopt bronzlámpa Tápiógyörgyéről</i>	110
—	<i>La lampe de bronze copte trouvée à Tápiógyörgye</i>	113
Csallány Gábor,	<i>A Szentés—derékegyházi népvándorláskori sírlelet</i>	116
—	<i>Der völkerwanderungszeitliche Grabfund von Szentés—Derékegyháza</i>	119
Csallány Dezső,	<i>Kora-avarkori sírleletek</i>	121
—	<i>Grabfunde der Frühawarenzeit</i>	155
Apor László és Rosztóczy Ernő,	<i>A kiszombori O. sz. temető csontvázai</i>	181
—	<i>Die Skelette des Gräberfeldes O von Kiszombor</i>	183
Szabó Kálmán,	<i>A Kecskemét—ballószögi avar sír</i>	185
—	<i>An Avar Grave from Kecskemét—Ballószög</i>	187
Párducz Mihály és Tary László,	<i>A Csongrád—vandalhalmi honfoglaláskori lelet</i>	189
—	<i>Les trouvailles de Csongrád—Vandalhalom de l' époque de la conquête du pays Hongrois</i>	195
Pataky Vidor,	<i>A hevesi honfoglaláskori női sírlelet</i>	200
—	<i>Der Grabfund von Heves aus der Landnahmezeit</i>	207
Bartucz Lajos,	<i>A hevesi honfoglaló magyar csontváz</i>	204
—	<i>Das Skelett von Heves</i>	208
László Gyula,	<i>Egy regensburgi vállkő</i>	209
—	<i>Beiträge zu einem Regensburger Kämpferstein</i>	216

KÖNYVISMERTETÉSEK — BIBLIOGRAPHIE

Patay Pál,	<i>Korai bronzkori kultúrák Magyarországon</i> (Mozsolics Amália)	222
—	<i>Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn</i> (Amália Mozsolics)	223
Nagy Lajos,	<i>Pannonia Sacra</i> (Radnóti Aladár)	224
—	<i>Pannonia Sacra</i> (Aladár Radnóti)	225
Alföldi András,	<i>A kereszténység nyomai a népvándorlás korában</i> (Nagy Tibor)	226
—	<i>Tracce del Cristianesimo nella Pannonia durante l' epoca delle grandi migrazioni</i> (Tibor Nagy)	229
Fettich Nándor,	<i>A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban</i> (László Gyula)	231
—	<i>L' épée de Saint Etienne du point de vue archéologique</i> (Gyula László)	233
Moravcsik Gyula,	<i>A magyar Szent Korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában</i> (Bárányné Oberschall Magda)	235
—	<i>Die Heilige Ungarische Krone vom Standpunkt der philologischen und historischen Forschungen</i> (Magda Oberschall-Bárány)	237
László Gyula,	<i>Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához</i> (Bárányné Oberschall Magda)	238
—	<i>Données archéologiques sur le Sceptre Royal Hongrois</i> (Magda de Bárány-Oberschall)	240
Balogh Albin,	<i>Mindennapi élet Szent István korában</i> (Domanovszky György)	242
—	<i>La vie quotidienne à l'époque de Saint Étienne</i> (György Domanovszky)	242
Knieszsa István,	<i>Magyarország népe a XI. században</i> (Domanovszky György)	243
—	<i>Les habitants de la Hongrie à l' XI-e siècle</i> (György Domanovszky)	243
Jesse—Gaetens,	<i>Handbuch der Münzkunde von Mittel- und Nord-Europa</i> († Jónás Elemér)	244
—	<i>Folyóirat szemle</i> (Gallus Sándor)	244
—	<i>Revue</i> (Sándor Gallus)	248
Dombay János,	<i>A zengővárkonyi őskori telep és temető</i> (I. Roska Márton, II. Gallus Sándor, III. Fettich Nándor)	249
—	<i>The Prehistoric Settlement and Cemetery at Zengővárkony</i> (I. Márton Roska, II. Sándor Gallus, III. Nándor Fettich)	250
Méri István,	<i>Az őskori agyagedények helyreállítása</i>	261
—	<i>Anleitung zum Restaurieren des keramischen Materials</i>	267

Ára 40 pengő — 54 fr. suisses

ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI KIADVÁNYAI

ACTA ARCHAEOLOGICA MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

SZERKESZTIK: GRÓF ZICHY ISTVÁN, FETTICH NÁNDOR ÉS LÁSZLÓ GYULA

FOLIA ARCHAEOLOGICA

I—II

MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST

1939

1042/I-II

FOLIA ARCHAEOLOGICA

I—II

MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST

1939

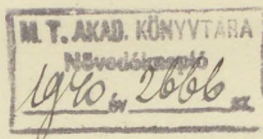
ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR ÉRTÉKELŐ MŰVEI RÉSZÉNEK EGYIKÁJA
AZ ÉRTÉKELŐ MŰVEI RÉSZÉNEK EGYIKÁJA
KÖLTSÉGTARTALMA: 1940. ÉVI 1. SZÁM: 1. KÖLTSÉGTARTALMA: 1940. ÉVI 1. SZÁM: 1.

FOLIA ARCHAEOLOGICA

— II —

FOLIA ARCHAEOLOGICA

NYOMATOTT VESZPRÉMBEN, AZ EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN

Felelős üzemvezető: Kandler Károly

TARTALOMJEGYZÉK – TABLE DES MATIÈRES

Gróf Zichy István,	ELŐSZÓ	1
Comte István Zichy,	INTRODUCTION	1
Roska Márton,	A BARÁTKAI (BIHAR M.) MOUSTIÉRI IPAR	3
Márton Roska,	L'INDUSTRIE MOUSTÉRIENNE DE BARÁTKA (COM. BIHAR)	4
Kiss Lajos,	FIATALABB KŐKORI TELEP ÉS SIROK KENÉZLÖN	7
Lajos Kiss,	JÜNGERE STEINZEITLICHE SIEDLUNG UND GRÄBER IN KENÉZLŐ	11
Banner János,	BÄDENI SIROK HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN, A BODZÁSPARTON	13
János Banner,	GRAVES OF THE «BADEN» CULTURE AT HÓDMEZŐVÁSÁR- HELY ON THE BODZÁSPART	19
Roska Márton,	FIGURÁLIS DÍSZŰ ŐSKORI CSERÉP KISBÁCSRÓL (KOLOZS M.)	24
Márton Roska,	TESSON PRÉHISTORIQUE ORNÉ D'UNE FIGURE DE TAU- REAU, TROUVÉ EN TRANSYLVANIE	26
Gallus Sándor,	HOZZÁSZÓLÁS	26
Sándor Gallus,	OBSERVATIONS	28
Tompa Ferenc,	A LAUSITZI KULTÚRA BORSODBAN	29
Ferenc Tompa,	DIE LAUSITZISCHE KULTUR IM KOMITAT BORSOD	31
Mozsolics Amália,	KORAHALLSTATTI KINCSELET CELLDÖMÖLKRŐL (VAS M.)	33
Amália Mozsolics,	EIN DEPOTFUND DER FRÜHEN HALLSTATTZEIT AUS CELL- DÖMÖLK (KOM. VAS)	36
Nagy László,	A KÖZÉPRÉPÁSPUSZTAI (VESZPRÉM MEGYE) KORA-VAS- KORI TEMETŐ	39
László Nagy,	DAS FRÜHEISENZEITLICHE GRÄBERFELD VON PUSZTA KÖZÉPRÉPÁS (KOMITAT VESZPRÉM)	53
Csallány Gábor,	A SZENTES—NAGYHEGYI KORA-VASKORI BRONZLELET	58
Gábor Csallány,	FRÜHHALLSTATTZEITLICHER HORTFUND VON SZENTES— NAGYHEGY	65
Leszih Andor,	BORSODMEGYEI SZKITA LELETEK	68
Andor Leszih,	SCYTHIAN FINDS FROM THE COUNTY OF BORSOD	80
Lovas Elemér,	KELTA LELETEK A GYŐRI KÁLVÁRIAI ÉS ÚJSZÁLLÁSI TEME- TŐKBŐL ÉS RÁBATAMÁSIBÓL	88
Elemér Lovas,	KELTISCHE FUNDE AUS GYŐR UND RÁBATAMÁSI	95

Alföldi András,	PACATUS AQUINCUMI AGYAGMŰVES GYÁRÁNAK KIVITELE MOESIÁBA	97
András Alföldi,	THE EXPORTATION OF THE POTTERY OF PACATUS TO MOESIA	98
Szabó Kálmán, Kálmán Szabó,	JAZYG-SZARMATA SIROK KECSKEMÉT KÖRNYÉKÉN . . . JAZYGISCH-SARMATISCHE GRÄBER IN DER UMGEBUNG VON KECSKEMÉT	100 107
Malán Mihály, Mihály Malán,	A KECSKEMÉTI JAZYG SIROK EMBERTANI VIZSGÁLATA . . DIE SKELETTE	108 108
László Gyula, Gyula László,	KOPT BRONZLÁMPA TÁPIÓGYÖRGYÉRŐL LA LAMPE DE BRONZE COPTE TROUVÉE A TÁPIÓGYÖRGYE	110 113
Csallány Gábor,	A SZENTES—DERÉKEGYHÁZI NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍR- LELET	116
Gábor Csallány,	DER VÖLKERVANDERUNGSZEITLICHE GRABFUND VON SZENTES—DERÉKEGYHÁZA	119
Csallány Dezső, Dezső Csallány,	KORA-AVARKORI SÍRLELETEK GRABFUNDE DER FRÜHAWARENZEIT	121 155
Apor László és Rosztóczy Ernő, László Apor und Ernő Rosztóczy,	A KISZOMBOR O SZ. TEMETŐ CSONTVÁZAI DIE SKELETTE DES GRÄBERFELDES O VON KISZOMBOR .	181 183
Szabó Kálmán, Kálmán Szabó,	A KECSKEMÉT—BALLÓSZÖGI AVAR SÍR AN AVAR GRAVE FROM KECSKEMÉT—BALLÓSZÖG	185 187
Párducz Mihály és Tary László, Mihály Párducz et László Tary,	A CSONGRÁD—VENDELHALMI HONFOGLALÁSKORI LELET . LES TROUVAILLES DE CSONGRÁD—VENDELHALOM DE L' EPOQUE DE LA CONQUÊTE DU PAYS HONGROIS . . .	189 195
Pataky Vidor, Vidor Pataky,	A HEVESI HONFOGLALÁSKORI NŐI SÍRLELET DER GRABFUND VON HEVES AUS DER LANDNAHMEZEIT .	200 207
Bartucz Lajos, Lajos Bartucz,	A HEVESI HONFOGLALÓ MAGYAR CSONTVÁZ DAS SKELETT VON HEVES	204 208
László Gyula, Gyula László,	EGY RÉGENSBURGI VÁLLKŐ BEITRÄGE ZU EINEM REGENSBURGER KÄMPFERSTEIN . .	209 216

KÖNYVISMERTETÉSEK – BIBLIOGRAPHIE

Patay Pál,	KORAI BRONZKORI KULTÚRÁK MAGYARORSZÁGON (<i>Mozso- lics Amália</i>)	222
Pál von Patay,	FRÜHBRONZEZEITLICHE KULTUREN IN UNGARN (<i>Amália Mozsolics</i>)	223
Nagy Lajos, Lajos Nagy,	PANNONIA SACRA (<i>Radnóti Aladár</i>) PANNONIA SACRA (<i>Aladár Radnóti</i>)	224 225
Alföldi András,	A KERESZTÉNYSÉG NYOMAI A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBAN (<i>Nagy Tibor</i>)	226
András Alföldi,	TACCE DEL CRISTIANESIMO NELLA PANNONIA DURNTE L' EPOCA DELLE GRANDI MIGRAZIONI (<i>Tibor Nagy</i>) . .	229
Fettich Nándor,	A PRÁGAI SZENT ISTVÁN KARD RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁS- BAN (<i>László Gyula</i>)	231

Nándor Fettich,	L' EPÉE DE SAINT ETIENNE DU POINT DE VUE ARCHAEOLOGIQUE (<i>Gyula László</i>)	233
Moravcsik Gyula,	A MAGYAR SZENT KORONA A FILOLOGIAI ÉS TÖRTÉNETI KUTATÁSOK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN (<i>Bárányné Oberschall Magda</i>)	235
Gyula Moravcsik,	DIE HEILIGE UNGARISCHE KRONE VOM STANDPUNKT DER PHILOLOGISCHEN UND HISTORISCHEN FORSCHUNGEN (<i>Magda Oberschall-Bárány</i>)	237
László Gyula,	ADATOK A KORONÁZÁSI JOGAR RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSÁHOZ (<i>Bárányné Oberschall Magda</i>)	238
Gyula László,	DONNÉES ARCHAEOLOGIQUES SUR LE SCEPTRE ROYAL HONGROIS (<i>Magda de Bárány-Oberschall</i>)	240
Balogh Albin,	MINDENNAPI ÉLET SZENT ISTVÁN KORÁBAN (<i>Domanovszky György</i>)	242
Albin Balogh,	LA VIE QUOTIDIENNE À L'EPOQUE DE SAINT ÉTIENNE (<i>György Domanovszky</i>)	242
Kniesz István,	MAGYARORSZÁG NÉPE A XI. SZÁZADBAN (<i>Domanovszky György</i>)	243
István Kniesz,	LES HABITANTS DE LA HONGRIE A L' XI ^e SIÈCLE (<i>György Domanovszky</i>)	243
Jesse—Gaetens,	HANDBUCH DER MÜNZKUNDE VON MITTEL- UND NORD-EUROPA (<i>† Jónás Elemér</i>)	244
—	FOLYÓIRAT SZEMLE (<i>Gallus Sándor</i>)	244
—	REVUE (<i>Sándor Gallus</i>)	248
Dombay János,	A ZENGŐVÁRKONYI ÓSKORI TELEP ÉS TEMETŐ (<i>I. Roska Márton, II. Gallus Sándor, III. Fettich Nándor</i>)	249
János Dombay,	THE PREHISTORIC SETTLEMENT AND CEMETERY AT ZENGŐVÁRKONY (<i>I. Márton Roska, II. Sándor Gallus, III. Nándor Fettich</i>)	250
Méri István,	AZ ÓSKORI AGYAGEDÉNYEK HELYREÁLLÍTÁSA	261
István Méri,	ANLEITUNG ZUM RESTAURIEREN DES KERAMISCHEN MATERIALS	267

ELŐSZÓ

A füves-pusztáknak Középázsia és Déloroszországon áthúzódó öve a Kárpátokig terjed és azokon innen, nyugat felé, ezzel a talajjal már csak Magyarország területén találkozunk. Így érthető, hogy hazánk földje oly gyakran lett a nyugat felé vándorló nomád népek utolsó állomása, mert csak itt találtak még életmódjuknak megfelelő földrajzi környezetre. A kelet nagy legelőterületei és Középeurópa erdővidékei közt fekvő magyar föld gyakran játszott közvetítő szerepet a kelet és nyugat műveltségi áramlatai között; de központi helyzeténél fogva hazánk területén kereszteződtek Észak- és Délelőrápa kultúrái is. Ebből pedig az következik, hogy az európai műveltségek kialakulásának főbb kérdései csak a mi régészeti leleteink tüzetes ismertetésével oldhatók meg. Ez a közismert tény indított bennünket a FOLIA kiadására, amelynek legfőbb céljával a budapesti és a vidéki múzeumokban őrzött leletek közlését jelöltük ki.

A FOLIA szerkesztőbizottsága, kitűzött céljának biztosítása végett úgy határozott, hogy a közlött dolozatokat általában két részre ta-

golva adja. Az első résznek csakis a leletek pontos és tárgyilagos ismertetésével kell foglalkoznia. A második, rövidre szabott részben jöhet az ismertetett anyag régészeti vagy őstörténeti megvilágítása. Az általánosabb érdekű dolozatokat teljes szövegű fordításban közöljük egyik európai világnyelven.

Köszönettel kell megemlékeznünk arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, vállalkozásunk jelentőségét elismerve, azt erkölesileg és anyagilag támogatja, így a FOLIA-t 10—12 éves terjedelemben fogjuk kiadhatni. Vidéki közgyűjteményeink és tudományos intézeteink bekapcsolódásával pedig elértük azt, hogy a FOLIA lapjain a magyar kutatók összessége ismerteti időről-időre leleteinket.

Szomorú kötelességet teljesítünk, mikor kegyelettel adózunk Marosi Arnold nemes emlékének. A székesfehérvári múzeum megalkotója, ez a lelkes és gondos régészeti kutató, szerkesztőbizottságunknak legelső tagjai közé tartozott és halála egy kitűnő munkatársunktól fosztott meg bennünket.

Budapest.

Gróf Zichy István

INTRODUCTION

Le sol herbeux des steppes s'étend par l'Asie Centrale, le Turkestan et la Russie Méridionale jusqu'au Karpathes, au delà desquels il réapparaît encore sur le territoire de la Hongrie historique. Cette terre a donc été la dernière étape vers l'Occident ou les peuples nomades, les vrais pasteurs des steppes, ont trouvé les conditions nécessaires à leur genre de vie. Située entre les steppes orientales et les régions boisées de l'Europe Centrale, la Hongrie a souvent servi d'intermédiaire entre les civilisations de l'Orient et de l'Occident, comme d'ailleurs aussi

entre ceux du Nord et du Sud de l'Europe. Par conséquent la plupart des problèmes de l'évolution des anciennes civilisations européennes ne peut être résolue, qu'en connaissance approfondie du matériel archéologique de la Hongrie. Ces faits depuis longtemps reconnus nous ont décidé à éditer cette revue, dont le but principal sera la publication du matériel archéologique des musées de Budapest et de la province hongroise.

Afin d'assurer la valeur documentaire des FOLIA le comité des rédacteurs a résolu, que

les communications devront être divisées généralement en deux parties distinctes: d'abord une description précise et objective des matériaux, puis l'interprétation archéologique ou préhistorique. Cette deuxième partie brièvement tenue, n'est que facultative. Les articles d'un intérêt plus général seront publiés in extenso en une langue de caractère international.

L'Académie Hongroise, reconnaissant l'importance de notre initiative, a voulu nous assurer son appui moral et matériel, c'est ainsi que nous serons en état de pouvoir publier les FOLIA en volumes annuels de 160 à 200 pages.

Budapest.

La collaboration précieuse des collections publiques et des instituts archéologiques de la Hongrie nous étant assuré, nous comptons de pouvoir informer nos lecteurs sur les résultats des fouilles et les trouvailles récentes de chaque année.

Nous avons encore le douloureux devoir de communiquer la perte d'un des premiers membres du comité rédacteurs de notre revue, M. Arnold Marosi. La disparition de cet archéologue distingué, l'organisateur et directeur du musée de Székesfehérvár, nous a frustré d'un collaborateur de grande valeur.

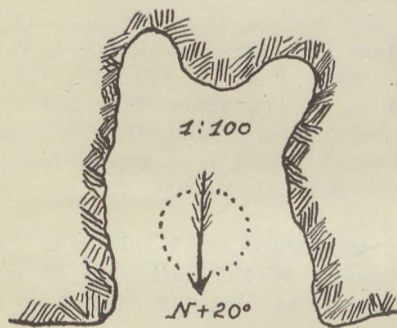
Comte István Zichy

A BARÁTKAI (BIHAR M.) MOUSTIÉRI IPAR

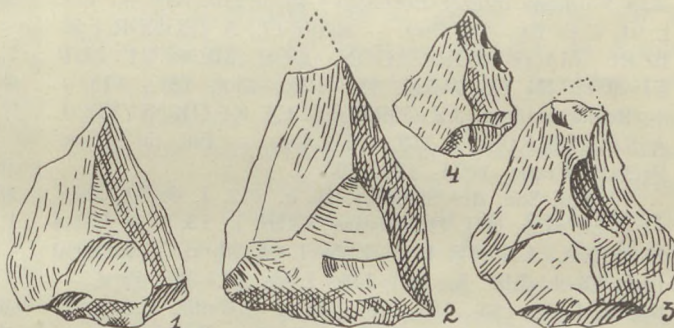
A községtől Délre emelkedik a Dealul Mitoc nevű hegylánc, amelynek északi oldalát Coastea Luchi-nak hívják. Ebben már a vasútról több barlang, illetőleg fülke látszik. A jobb szélsőt, amely egyúttal a legalsó is, a részletes katonai térkép forrásnak tünteti fel. Valójában egy egészen fiatal, fejlődőben levő, kisebb kiadású barlang, amelyen patakocska folyik át.

Felette, egy kissé balra, egy másik, terjedelmesebb barlangot találunk, amely egy kis tereméből s egy folyosóból áll. Semmi érdemlegeset nem nyújt sem az ősrégész, sem pedig a palaeon-

tok), egy Tokaj vidékéről származó obszidiánforgácsot s egynéhány az erdélyi aeneolitikumba tartozó cserépdarabot leltem. Az alatta elhelyezkedő barnavörös agyagréteg diluviális eredetű. Egyelőre 160 cm. mélységig ásattam le. A fülke közepe-táján ebben a mélységben egy nagyobb terjedelmű tűzhelyből (átmérője 140 cm., szélét az 1. képen pontok jelzik) származó szénmaradványokat leltem. A tűzhelyről s annak kerületéről kristályos mészkőgörmöngyöket szedtem össze, azonkívül ezekről lepattintott forgácsokat, mint gyártási hulladékokat, végül egy-

1. kép. A barátikai Coastea Luchi fülkéjének alaprajza. — Fig. 1. Le plan de la grotte de Barátka, à Coastea Luchi.

2. kép. Moustiéri ipar a barátikai Coastea Luchi fülkéjéből. — Fig. 2. Industrie moustérienne, grotte de Barátka, Coastea Luchi. — M = 2 : 3.

tológus részére. Az alapján lerakódott jelenkori réteg igen vékony és nem tartalmaz semmit.

Mellette, egy kissé balra tőle, van egy kis fülke, amelynek alaprajzát 1. képünkön mutatjuk be.

1931. őszén a Kolozsvári Román Egyetem Régészeti Intézete részére megejtett próbaásatás rendjén a következő réteg-egymásutánál alapítottam meg: fent egy 90 cm. vastag alluviális réteg helyezkedett el, amelyben egy kevés jelenkori faunát (kecske-, juh-, nyúl- és madárcson-

néhány megmunkált, ugyancsak kristályos mészkőből pattintott holmit (2. kép.).

Ezeket a szerény köntösben megjelenő, jobb nyersanyag híján a mészkő-vidékeken mindenütt nagy bőségben található kristályos mészkőből pattintott, hegyes holmikat jól ismerjük Erdélyből a ponorohábai Bordu Mare-ban levő barlangból (Hunyad m.),¹ a csoklovina barlangból (Hunyad m.),² a fegyveri Coastea vacii nevű mészkőláncolatban levő fülkéből (Hunyad m.) és a velük szemben a Piatra Muntenilor nevű

mészkövonulatban átkutatott folyosóból,³ végül az aradmegyei Menyháza Hoanca coului nevű barlangjából.⁴

Nem leltem ez alkalommal a második jellemző moustéri típus: a félkörídomú vakaró eszközt. Ez azonban még nem jogosít fel bennünket arra, hogy rövidlégzetű ásatásunk fent említett eredményeit a moustéri periodus alsó emeletébe soroljuk.

A Dealul Mitoc túlsó, déli oldalában, már Köröslőrő határában van a Pesterea Boiului (és nem Boului, mint ahogyan a Bul. Soc. des Sc. Cluj, II. k. 212. I. szerepel), ahol 1930-ban kristályos mészkőből és hydroquarcitból pattintott moustéri dárdahegyeket leltem La Quina-típusú vakaró társaságában.

Azon az alapon, hogy a szóbanforgó fülke, meg a köröslőrői barlang igen közel vannak egymáshoz, feltételezhetjük, hogy ugyanegy időben

lehettek lakottak, helyesebben ugyanegy időben nyújthattak menedéket az itten kóborló moustéri vadászoknak, s így a Coastea Luchi fülkéjének emlékei is a felső moustéri horizontba tartoznak. Magától értetődik, hogy a folytatólagos ásatások olyan anyagot hozhatnak felszínre, melynek alapján majd pontosabb meghatározás is lehetséges lesz.

A Körösbarlangon levő Igric-barlang,⁵ a köröslőrői Pesterea Boiului,⁶ a szóban forgó barátkai fülke; aztán a nyílttéri telepek, vagy műhelyek (mint a magyarsádi, andrásházapusztai,⁷ kardosfalvi,⁸ Kolozsvár-törökvágási)⁹ emlékei azt bizonyítják, hogy a moustéri barlangi és nyílttéri telepeknek egész láncolatával kell számolnunk a Sebes Körös és a Nádas mentén, ami megint a mellett szól, hogy e két folyó völgyét meglehetősen sűrűn lakhatták vagy keresték fel a moustéri vadászok.

Debrecen.

Roska Márton

¹ Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara (Hunyadvármegye Múzeumának Közleményei) XXIII. k. Déva, 1924. 11. I. — Dacia, București, II. k. 407. I. és 22.—24. ábra, III.—IV. k. 13. I. és 9.—14. ábra. — Anuarul Institutului Geologic al Țării Românești (Román Földtani Intézet Évkönyve) București, XIV. k. 117. I. 91. I. és 23.—24. ábra. — Kadič O., A JÉGKOR EMBERE MAGYARORSZÁGON. DER MENSCH ZUR EISZEIT IN UNGARN. 15., 120., 130., 131., 145. I. — Roska Márton, AZ ŐSRÉGÉSZET KÉZIKÖNYVE, I. A RÉGIBB KÖKOR 210.—240. ábra. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. 378—383. I.

² Bul. Soc. des Sciences, II. k. 212. I. és 14. ábra. — Publ. Muz. Jud. Hunedoara XXIII. k. 13. I. — Dacia II. 405. I., III.—IV. k. 8. I. és 1.—8. ábra. — Anuarul Inst. Geol. XIV. k. 90., 116. I. és 18.—20. ábra. — Roska, I. M. 194., 195., 205. ábra. — Kadič, I. M. 15., 123.—125., 145. I. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. 373. I. — H. Kühn, KUNST U. KULTUR D. VORZEIT EUROPAS, I. DAS PALAEOLITHIKUM. 220. I.

³ Bul. Soc. des Sciences, II. k. 190. I. és 2., 6.—8. ábra, továbbá 216. I. és 16. ábra. — Dacia I. k. 299. I.

és 1.—9. ábra, II. k. 406. I. — Anuarul Inst. Geol. XIV. k. 117. I. — Roska, I. M. 206.—209. ábra. — Kadič, I. M. 15., 121., 129., 145. I. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. 374. I.

⁴ Anuarul Inst. Geol. XIV. 118. I. — Roska, I. M. 327. I. — Dacia II. 404. I. — Kadič, I. M. 16. 121. I.

⁵ Bul. Soc. des Sciences, II. k. 208. I. és 11. ábra 1.—4. sz. — Dacia I. k. 308. I. — Roska, I. M. 191. ábra 1.—4. sz. — Kadič, I. M. 15., 120., 122., 132., 145. I. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. 383. I.

⁶ Bul. Soc. des Sciences, Cluj, II. 212. I. és 11. ábra 5. sz. — Dacia I. k. 305. I. — Anuarul Inst. Geol. XIV. k. 118. I. — Roska, I. M. 306., 310. I. — Kadič, I. M. 15., 17., 121. I.

⁷ Bul. Soc. des Sciences, II. k. 195. I. és 2. ábra 1.—3. sz. — Roska, I. M. 185. ábra 1.—3. sz. és 215. ábra. — Kadič, I. M. 14., 16., 119., 121. I. — Dacia II. 415. I.

⁸ Dacia II. 145. I. — Roska, I. M. 216. ábra. — Kadič, I. M. 16., 121. I.

⁹ Bul. Soc. des Sciences, II. k. 185. I. és 2. ábra 4. sz. — Roska, I. M. 185. ábra 4. sz. — Kadič, I. M. 14., 120. I.

L'INDUSTRIE MOUSTÉRIENNE DE BARÁTKA (COM. BIHAR)

Au sud de la commune s'élève la chaîne de montagnes nommée Dealul Mitoc, dont le versant nord s'appelle Coastea Luchi. On y voit, déjà du train, plusieurs grottes, respectivement niches. Celle de l'extrême droite, qui est en même temps celle qui se trouve le plus bas, est indiquée, sur la carte militaire détaillée, comme source. C'est

en réalité une grotte toute récente, de dimension moindre, en voie de développement, traversée par un ruisseau.

Au dessus de celle-ci, un peu vers la gauche, nous trouvons une autre grotte, plus spacieuse, se composant d'une petite salle et d'une galerie. Elle n'offre rien de notable, ni pour l'archéo-

logue préhistorique, ni pour le paléontologie. La couche récente, formée à sa base, est très mince et absolument stérile.

Un peu à gauche de cette grotte, il y a une petite niche (V. son plan fig. 1.).

J'ai trouvé, à l'occasion d'une fouille de sondage, entreprise en automne 1931 pour l'Institut Archéologique de l'Université Roumaine de Kolozsvár, les couches suivantes: en haut était située une couche alluviale de 90 cm d'épaisseur, dans laquelle j'ai trouvé quelques restes de la faune récente (des os de chèvre, de mouton, de lièvre et d'oiseau), un éclat d'obsidienne, des environs de Tokaj (Hongrie) et quelques tessons de la période aénéolithique transylvanienne. La couche sous-jacente d'argile rouge brune, est d'origine diluviale. J'ai fait fouiller, jusqu'à présent, jusqu'à 160 cm de profondeur. J'ai trouvé, vers le centre de la niche, à cette profondeur, des restes de charbon d'un foyer assez grand (140 cm de diamètre; son bord est marqué sur fig. 1 par des points). J'ai rassemblé, du foyer et de ses alentours, des mottes en calcaire cristallin, des éclats de celles-ci, comme déchets de fabrication, enfin quelques objets façonnés, éclatés ceux aussi de calcaire cristallin (fig. 2).

Ces objets pointus, éclatés en calcaire cristallin, d'apparence modeste, trouvés, faute de meilleure matière brute, dans les contrées à pierre calcaire, partout en grande abondance, sont bien connus en Transylvanie, de la grotte Bordu Mare à Ponorohába (com. Hunyad),¹ de la grotte de Csoklovina (com. Hunyad),² des niches de la chaîne de montagnes en calcaire de Fegyver, nommée Coastea Vacii (com. Hunyad) et de la galerie de la chaîne de montagnes en calcaire, nommée Piatra Muntenilor, située vis-à-vis de la précédente,³ enfin de la grotte nommée Hoanca coului de Menyháza, dans le comitat Arad.⁴

Debrecen.

¹ Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara. XXIII. Déva. 1924. p. 11. — Dacia, București II. p. 407 et fig. 22—24. III—IV. p. 13 et fig. 9—14. — Anuarul Institutului Geologic al Țării Românești. București, XIV. p. 117, 91 et fig. 23—24. — Kadič, O. DER MENSCH ZUR EISZEIT IN UNGARN, p. 15, 120, 130, 131, 145. — Roska Márton, AZ ŐSRÉGÉSZET KÉZIKÖNYVE, I. A RÉGIBB KÖKÖR. (Manuel de l'Archéologie préhistorique I. L'Age paléolithique.) fig. 210—214. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. p. 378—383.

² Bul. Soc. des Sciences, Cluj. II. p. 212 et fig. 14.

Je n'ai pas trouvé, en cette occasion, le deuxième type caractéristique moustérien: le grattoir demi-circulaire. Mais ce fait ne nous autorise pas encore à classer les résultats de cette fouille de courte haleine, comme appartenant à l'étage inférieur de la période moustérienne.

Sur l'autre pente, la pente méridionale du Dealul Mitoc, déjà à la limite de Kőröslőró, est située la grotte Pesterea Boiului (et non Boului, comme elle figure dans le Bul. Soc. des Sc. (Cluj), tome II. p. 212), où j'ai trouvé, en 1930 avec un grattoir, type La Quina, des pointes de lances éclatées de calcaire cristallin et d'hydroquartzite.

En considération de ce que la niche en question et la grotte de Kőröslőró sont très proches, nous pouvons supposer qu'elles pouvaient être habitées, dans la même époque, ou plus justement qu'elles pouvaient abriter les chasseurs moustériens errant aux environs, et qu'ainsi les objets trouvés dans la niche de Coastea Luchi, appartiennent, eux aussi, à l'étage moustérien supérieur. Bien entendu que les fouilles futures pourront amener au jour un matériel, qui rendra possible une détermination plus précise.

Les trouvailles de la grotte Igric, sur le Kőrösbarlang,⁵ de Pesterea Boiului de Kőröslőró,⁶ de la niche en question de Barátka, puis des stations, ou ateliers en plain air (comme ceux de Magyarsárd, Andrásfapuszta,⁷ Kardosfalva,⁸ Kolozsvár - Törökvágás⁹) prouvent qu'il faut compter avec tout un enchaînement de grottes et de stations en plein air du Moustérien, aux bords des rivières Sebes Kőrös et Nádas. Ce fait prouve à son tour, que les chasseurs moustériens ont du habiter, ou au moins souvent fréquenter, la vallée de ces deux rivières.

Márton de Roska

— Publ. Muz. Jud. Hunedoara, XXIII. p. 13. — Dacia, II. p. 405., III—IV. p. 8 et fig. 1—8. — Anuarul Inst. Geol. XIV. pp. 90, 116 et fig. 18—20. — Roska, OP. CIT. fig. 194, 195, 205. — Kadič, OP. CIT. pp. 15, 120, 123—125, 145. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. p. 373. — H. Kühn, KUNST U. KULTUR D. VORZEIT EUROPAS, I. Das Palaeolithicum. p. 220.

³ Bul. Soc. des Sciences, Cluj. II. pp. 190, 216 et fig. 2, 6—8, 16. — Dacia, I. p. 299 et fig. 1—9. II. p. 406. — Anuarul Inst. Geol. XIV. p. 117. — Roska, OP. CIT. fig. 206—209. — Kadič, OP. CIT. pp. 15, 121,

129, 145. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. p. 374.

⁴ Anuarul Inst. Geol. XIV. p. 118. — Roska, OP. CIT. p. 327. — Dacia, II. p. 404. — Kadič, OP. CIT. pp. 16, 121.

⁵ Bul. Soc. des Sciences, Cluj. II. p. 208 et fig. 11. n°s 1—4. — Dacia, I. p. 308. — Roska, OP. CIT. fig. 191. n° 1—4. — Kadič, OP. CIT. pp. 15, 120, 122, 132, 145. — Bul. de la Soc. Préhist. Franc. 1934. p. 383.

⁶ Bul. Soc. des Sciences, Cluj. II. p. 212 et fig. 11. n° 5. — Dacia, I. p. 305. — Anuarul Inst. Geol.

XIV. p. 118. — Roska, OP. CIT. pp. 306, 310. — Kadič, OP. CIT. pp. 15, 17, 121.

⁷ Bul. Soc. des Sciences, Cluj. II. p. 195 et fig. 2. n°s 1—3. — Roska, OP. CIT. fig. 185—1, 2, 3, fig. 215. — Kadič, OP. CIT. p. 14, 16, 119, 121. — Dacia, II. p. 415.

⁸ Dacia, II. p. 145. — Roska, OP. CIT. fig. 216. — Kadič, OP. CIT. pp. 16, 121.

⁹ Bul. Soc. des Sciences, Cluj. II. p. 185 et fig. 2. n° 4. — Roska, OP. CIT. fig. 185. n° 4. — Kadič, OP. CIT. pp. 14, 120.

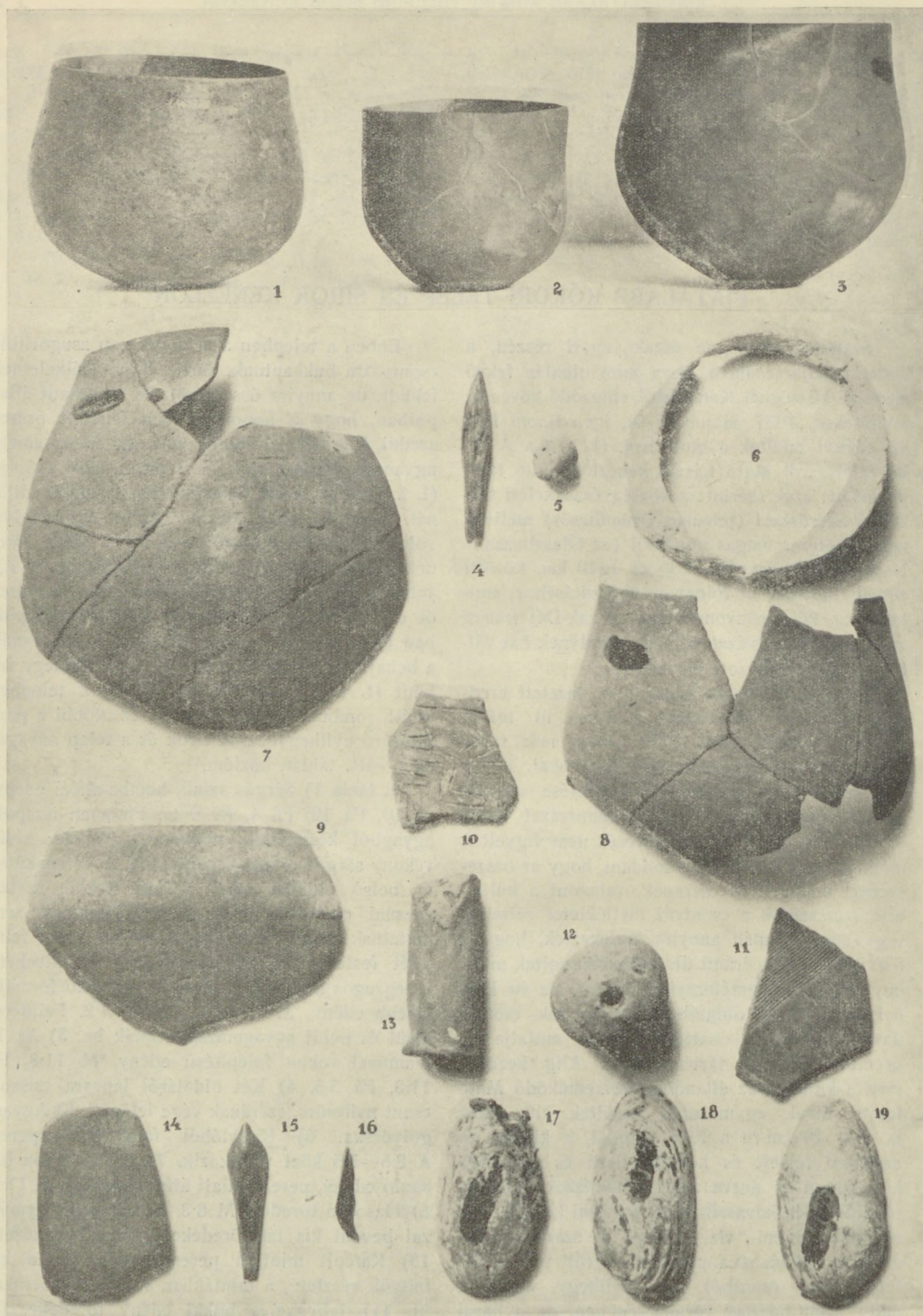
FIATALABB KŐKORI TELEP ÉS SÍROK KENÉZLŐN

Szabolcs vármegye északnyugati részén, a dadai felsőjárásban, a Tisza jobb oldalán fekvő Kenézlő községnél Kelet felől elhúzódó köves út javításakor, 1937. május 25-én, igen finom falú ép edényt találtak a munkások (I. t. 1.). A lelet találásáról Mató László kenézlői tanító tájékoztattott; ezek szerint: a község északkeleti sarkán a Szérűskert (jelenleg gyümölcsös) melletti másfélméteres magas dombból (az Olaszliszka—Nagyhalászi köves út 1230 és 1240 km. közötti részén) hordtak el földet az út javításához, amikor alig két ásónyomra egy Észak-Dél irányú zsugorított csontvázat találtak, amelynek bal vállánál volt a behozott ép edény.

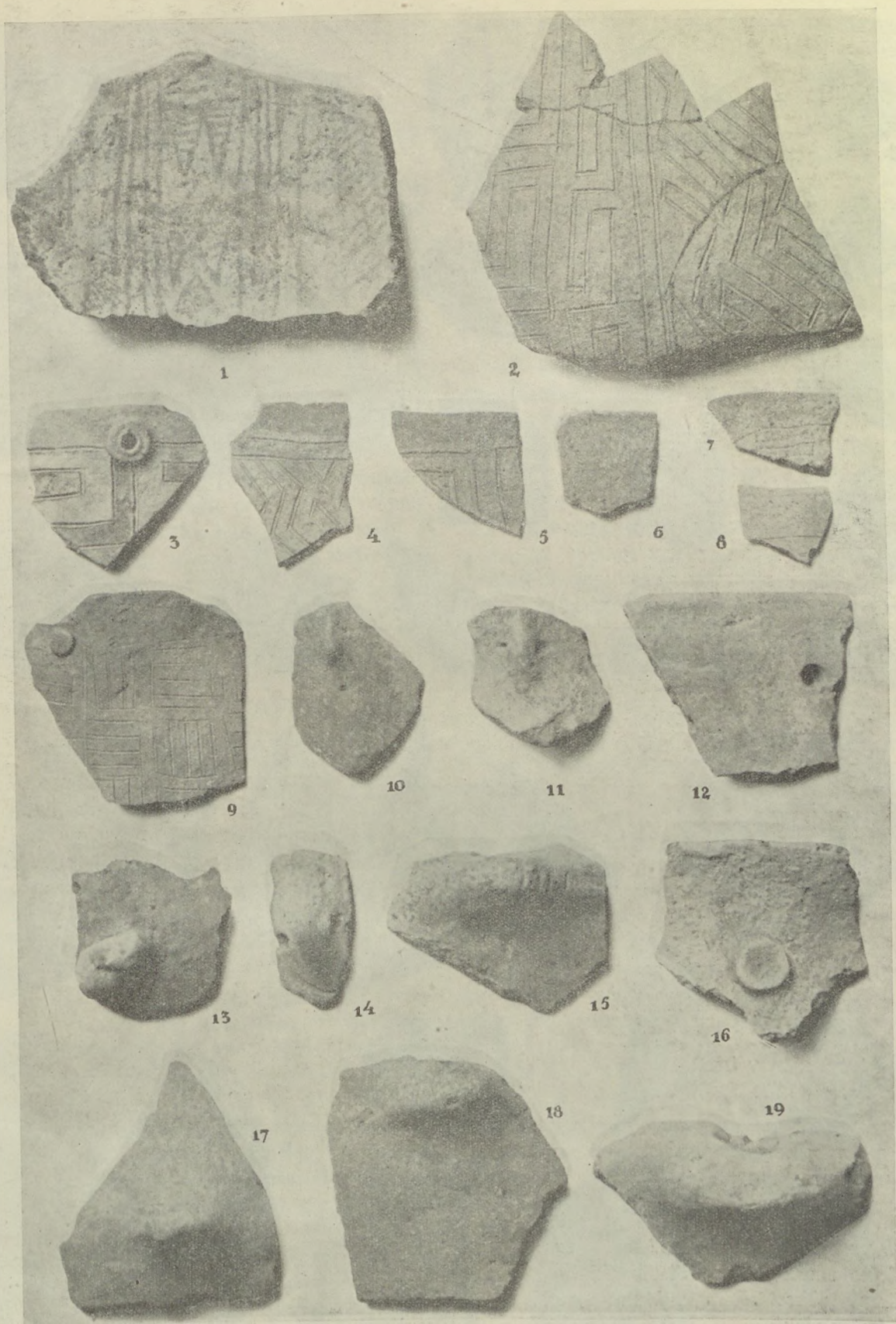
Ezen a helyen az ásatás nem vezetett eredményre, ezért átkutattam a köves út másik (északi) oldalát, ahol 1930. évben már találtam a kőkorra jellemző edénydarabokat. Ekkor jegyeztem fel a munkások elbeszélése alapján azt is, hogy az úttestben öt csontvázat leltek és ástak ki, de a vázak fekvését nem figyelték meg, azt sem tudták megmondani, hogy az összeszedett edények és cserepek, valamint a különféle szerszámok a csontváz mellékletei voltak-e, vagy sem. Csupán annyira emlékeztek, hogy a Szérűskert sarka iránti útszakaszban voltak mintegy 10 négyszögméternyi területen. Az itt leírt helyen, a part oldalában ma is sok cserépdarab, kova- és obszidián-szilánk mutatja az ősember hajdani tartózkodását. Alig kezdtük meg a kutatást az állandóan közreműködő Mató tanító úrral, egymásután kerültek elő, most is alig 10 cm-re a föld színétől, a kisebb és nagyobb festett és karcolt díszű és dísz nélküli finom és durva falú edényrészek, kőbalta, obszidián- és kovaszilánkok, folyami kagyló, halcsigolya, disznó-, viziszárnyas- és szarvasmarhacsontok, teknősbéka páncélja. Került még e telepből egy csontból való nyílhegy, amilyent eddig nem találtak vármegyénkben, de a hazai régészek sem ismerik.

Ebben a telepben a második nap zsugorított csontváza bukkantunk, amely fejfelé Délkeletnek feküdt, de annyira összetörött és elkorhadt állapotban, hogy a koponyát nem lehetett összeszedni. A fejnél baloldalon volt egy edény, amely ugyan tíz darabra tört, de összeállítható egészé (I. t. 2.). Egy másik hiányos edényt a jobb vállánál találtunk meg, benne égetett agyaggolyó volt (I. t. 3, 5.). Közeliében hasonló edény töredékei, valószínűleg a sírhoz tartoztak (I. t. 7.). Jobb karján tengeri kagylóból készített karperec öt darabra törve, meglehetősen elporladt állapotban (I. t. 6.). A csontváz derekán, a lágyéknál, a behajlított karcsont alatt egy csontnyílhegy feküdt (I. t. 4.), de míg az előbbi, a telepben talált, rombusz alakhoz hasonló, ez utóbbi a páncélszűrő nyílhegyhez. A sírok és a telep anyagát az I.—III. táblán közlöm.¹

I. tábla 1) Sárgás színű, bomba-alakú edény, M 10, Pá 10, Fá 4, Fv 0-25. Finoman iszapolt agyagból készítették, alapanyaga fekete; kívül vékony sárgás réteggel vonták be. A perem külső és belső oldalán körül festett, fekete szalag nyomai maradtak meg. A festéknyomok arra mutatnak, hogy eredetileg az edény egész felületét festették, a fényképen elég jól kivehető a zezzugos minta egy része. **2)** Hasonló formájú kisebb edény, M 8-5, Pá 9-3, Fá 4-2. Felületét kívül és belül agyagmázzal vonták be. **3)** Az 1) számúval rokon felépítésű edény, M 11-8, Pá 11-8, Fá 3-5. **4)** Két oldaláról laposra csiszolt csont nyílcsúcs, szárának vége letörött. **5)** Agyaggolyócska. **6)** Kagylóból faragott karperec, Á 8-5—7-5 közt váltakozik. **7)** Az 1—3-hoz hasonló edény, pereme alatt átfúrt lyukkal, M 11-5. **8)** Hasonló töredék, M 8-8. **9)** Sárga agyagmázzal bevont kis tál töredéke, pereme csipkézett. **10)** Karcolt mintájú peremtöredék, hasán kis bütyök részlete, a mintákban fehér mészbekakás ül. **11)** Jellemzőes bükki edény töredéke, fényesre simított felülettel és a szokásos fésűs be-

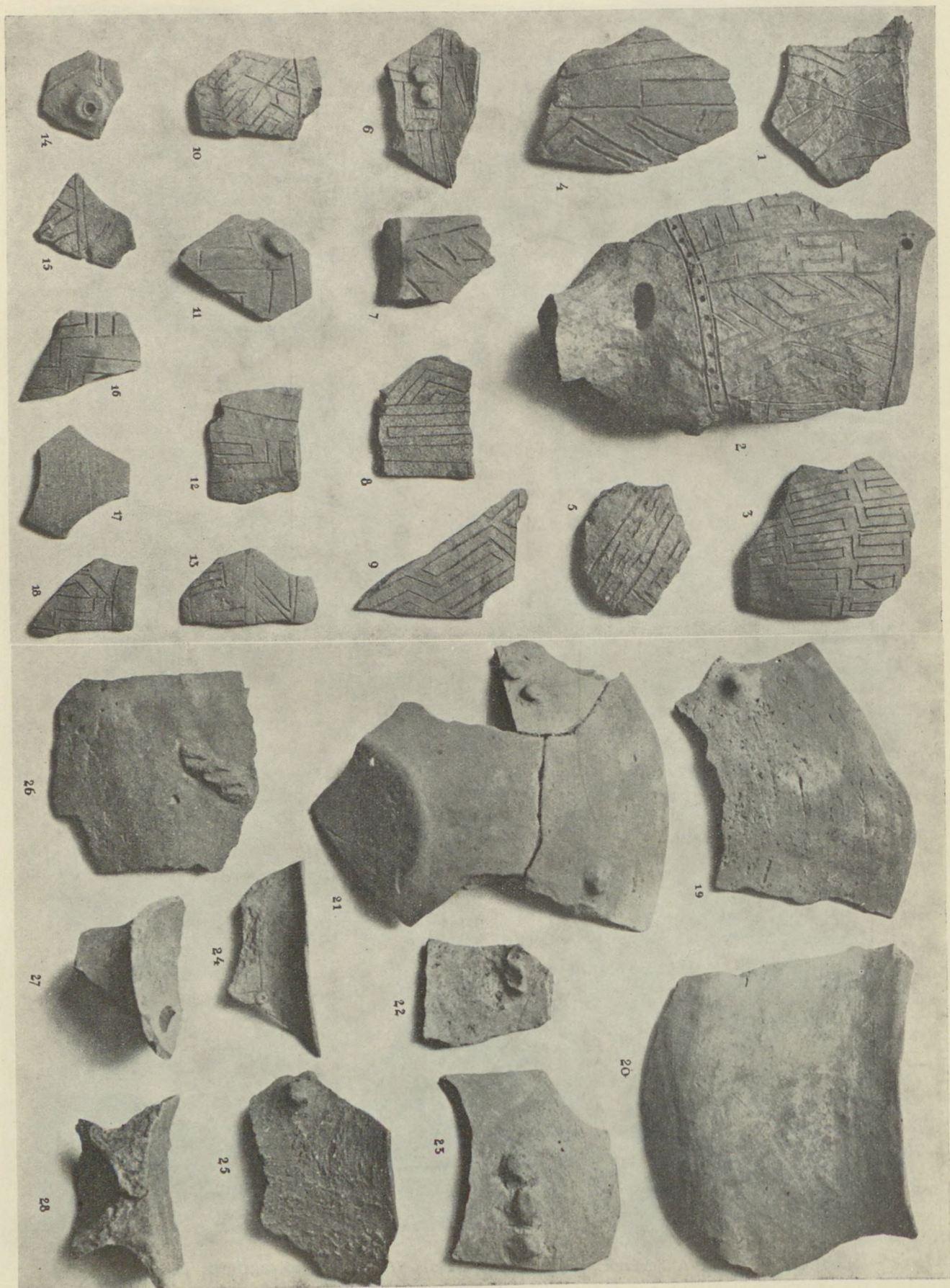

I. tábla 1—7, Kenézlő 1. sír; 8—19, a kenézlői telep leletei. — Tafel I, 1—7 Grab 1 in Kenézlő; 8—19 Siedlungsfunde in Kenézlő.

II. tábla 1—19. A kenézlői telep leletei. — *Tafel II, 1—19. Siedlungsfunde in Kenézlő.*

III. tábla 1—28. A kenézliői telep leletei. — Tafel III, 1—28. Siedlungsfunde in Kenézlió.

karcollással. 12) Átfurt, égetett agyaggömb, M 3-5. 14) Kisebb lapos, csiszolt kőbalta töredéke, M 6. 13) Hengeres agyagplasztikai töredék, M 5-7. 15) Lapos csont nyílcsúcs, H 5. 16) Obszidián forgács. 17—19) Folyami kagylók.

II. tábla. Tm kb. 1:2. 1) Kívül-belül agyagmázzal bevont tál töredéke, a perem kiszögellésén homorú benyomás. Belső felén vékonyvonalú, fekete festésű diszítés nyomai (az eredeti festékréteg lekopott). Jól iszapolt agyagból készült. 2) Durvább anyagú nagyobb edény töredéke, külső felületén karcolt diszítés, helyenként piros festék nyomaival, belső felületét vörös festéknyomok borítják. 3) Karcolt díszű peremtöredék, átfurt lapos bütyökkel, peremén vörös, mintázatan fekete festék nyomaival. 4—5) Vékonyfalú edények peremtöredékei, peremükön, mintáikon és egész belső felületükön piros festék nyomaival. 6) Csipkézett szélű peremtöredék, kívül és belül vörösre festett agyagmázzal. 7) Vékonyfalú edény peremtöredéke, karcolt és festett diszítés nyomaival. 8) Hasonló, szélén átfurás töredékével. 9) Hasonló, lelapított bütyökkel. 10, 13, 16—17) Durvább edények töredékei, különböző

Nyiregháza.

¹ Rövidítések: M = magasság, Pá = peremátmérő, Fá = fenékátmérő, Fv = falvastagság, A = átmérő,

bütyökformákkal. 11, 14) Edénytöredékek vízszintesen átfurt bütyökkel. 12) Nagyobb edény peremtöredéke, átfurással. 15, 18—19) Nagyobb, durva edények töredékei füllel. A II. táblán szereplő összes töredékek, valamint a III. táblán közölt cserepek is a 25—26. sz-ot kivéve mind agyagmázások.

III. tábla. Tm kb. 1:2. 1—18) Különböző edénytöredékek karcolt dísszel, festésnyomok nem figyelhetők meg rajtuk. Néhányon az előző táblán leírt lapos (6, 11) és átfurt (14) bütyök ül. A 2. sz. nagyobb poháralakú edény töredékének pontos alakja a töredék alapján nem állítható helyre. 19) Kiszögellő peremű nagyobb tál töredéke, oldalán bütyökkel. 20) Nagyobb, hasas edény töredéke. 21) Bütykös táltöredék. 22) Edénytöredék, hármas tagozású bütyökkel. 23) Táltöredék három bütyökkel. 24) Vékonyfalú, finomabb bögre peremtöredéke kiszögelléssel. Rajta bekarcolt dísz, két lapos bütyök, ezek közül az egyiket átfurták. 25) Egészen durva felületű peremtöredék bütyökkel. 26) Nagyobb edény hasának töredéke, kiemelkedő, rovátkolt léctagozattal. 27—28) Vékonyfalú, csöves talpú edény talpának töredékei.

Kiss Lajos

H = hosszúság, Tm = táblaméret. A méreteket mindenütt centiméterekben adom.

JÜNGERE STEINZEITLICHE SIEDLUNG UND GRÄBER IN KENÉZLŐ

Im Nordwesten des Komitates Szabolcs im Bezirk Dada liegt am rechten Ufer der Theiss die Ortschaft Kenézlő. Hier fanden bei Strassenarbeiten die Arbeiter im Osten der Ortschaft am 25. Mai 1937 ein sehr dünnwandiges Gefäss (Taf. I, 1.). Über die Fundumstände berichtete Herr Lehrer L. Mató. Das Gefäss wurde in einem nordsüdorientierten Hockergrab bei der linken Schulter des Skelettes gehoben. Die genaue Fundstelle liegt am Nordostende der Ortschaft, am Hügel neben einem Obstgarten, von wo zum Strassenbau Erdmaterial abgetragen wurde. Das Grab selbst ist in geringer Tiefe angetroffen worden.

An dieser Stelle führten Probegrabungen zu keinem Resultat. Deshalb habe ich auf der anderen Seite nördlich von der Strasse eine Probegrabung vorgenommen, wo ich schon in 1930 einige, für die jüngere Steinzeit charakteristische Gefässfragmente gesammelt habe. Damals habe

ich die Arbeiter über die Fundumstände eingehend befragt, aber ich konnte nur so viel ermitteln, dass unter der jetzigen Strasse 5 Skelette angetroffen wurden. Über die Begleitkeramik, die in den Gräbern gefunden wurde und auch über die anderen Funde blieben Nachforschungen erfolglos. Nur die genaue Fundstelle konnte ich aufzeichnen; sie ist ungefähr 10 m² gross und befindet sich in der Nähe des schon erwähnten Obstgartens. Am Abhang des Hügels kann man heute noch viele kleine Scherben, Silex- und Obsidiansplitter finden, die beweisen, dass hier eine urzeitliche Siedlung gewesen sein wird. Ich habe hier abermals eine Probegrabung unternommen und schon in ganz geringer Tiefe stiessen wir auf viele Funde: kleinere und grössere, bemalte und unbemalte, feinere und gröbere Scherben, weiter Steinäxte, Obsidian- und Silexsplitter, Flussmuscheln, Fischwirbel, Schwein- und Rindknochen, Panzer einer Schild-

kröte. Weiter fanden wir eine Knochenpfeilspitze. Eine solche war in unserem Komitat noch nicht bekannt.

In dieser Siedlung fanden wir am zweiten Tag der Grabung ein südöstlich orientiertes Hockergrab, aber das Skelett war in so schlechtem Zustand, dass wir nicht einmal den Schädel bergen konnten. Rechts vom Kopf war ein Gefäß (**Taf. I, 2**). Neben der rechten Schulter lag ein anderes Gefäß und darin war eine gebrannte Tonkugel (**Taf. I, 3, 5**). In der Nähe lagen noch einige Scherben zertreut, die ursprünglich vielleicht auch zum Grab gehörten (**Taf. I, 7**). Am rechten Handgelenk des Skelettes fanden wir ein Muschelarmband (**Taf. I, 6**). Beim Rumpf, bei der Lende und unter dem eingebogenen Arm lag je eine Pfeilspitze aus Knochen (**Taf. I, 4**), aber während das in der Siedlung gefundene Stück rhombenförmig war, ist das letztere spitz.

Auf den **Tafeln I—III** ist das Material aus der Siedlung abgebildet.¹

Taf. I, 1) Gelbliches Bombengefäß, aus schwarzem feingeschlammten Ton mit gelber Oberfläche. Am Rand sind innen und aussen die Spuren von schwarzen bemalten Bändern zu sehen. Wahrscheinlich war ursprünglich das ganze Gefäß bemalt, man erkennt noch daran einen Teil eines gemalten Zickzackbandes. **2)** Ähnliches Gefäß, aber kleiner. H: 8·5 cm, Mw: 9·3 cm, Bdm: 4·2 cm. Die Oberfläche ist gut geglättet. **3)** Bombengefäß. H: 11·8 cm, Mw: 11·8 cm, Bdm: 3·5 cm. **4)** Pfeilspitze aus Knochen, ein Teil des Schaftdorns ist abgebrochen. **5)** Kügelchen aus gebranntem Ton. **6)** Armband aus Muschel, Dm: 8·5—7·5. **7)** Bruchstück eines ähnlichen Gefäßes wie 1 und 3. Unter dem Rand ein gebohrtes Loch. H: 11·5. **8)** Bruchstück eines ähnlichen Gefäßes, H: 8·8 cm. **9)** Bruchstück eines Gefäßes mit gelber Oberfläche, der Rand ist leicht gekerbt. **10)** Gefäßfragment mit eingeritztem Ornament. **11)** Bruchstück mit typischem Ornament der Bükker Keramik. **12)** Durchlochte Tonperle, H: 3·5

cm. **14)** Kleine flache Steinaxt, L: 6 cm. **13)** Zylindrisches Bruchstück, möglicherweise Teil einer Tonplastik, H: 5·7 cm. **15)** Knochenpfeilspitze, L: 5. **16)** Obsidiansplitter. **17—19)** Flussmuscheln.

Taf. II, 1) Bruchstück eines gut geschlickten Gefäßes. An der Innenwand schwarze Farbspuren. **2)** Bruchstück eines grösseren Gefäßes mit einem Ritzmuster, stellenweise mit roten Farbspuren, an der Innenfläche ebenfalls. **3)** Randstück mit einer kleinen durchlochten Warze. Am Rand rote Bemalung, das Muster ist schwarz. **4—5)** Bruchstücke von dünnwandigen Gefässen mit roter und schwarzer Malerei. **6)** Randstück, innen und aussen mit roter Glasur. **7)** Randstück eines dünnwandigen bemalten Gefäßes mit Ritzmuster. **8)** Ähnliches Bruchstück. **9)** Ähnliches Bruchstück mit kleiner flacher Linse. **10, 13, 16—17)** Bruchstücke von grösseren Gefässen mit Buckeln. **11, 14)** Gefäßfragmente mit senkrecht durchlochten Buckeln. **15, 18—19)** Bruchstücke von grösseren Gefässen mit Henkeln. Alle Gefäßfragmente auf **Taf. II** und **III** sind mit Ausnahme von **25—26** poliert.

Taf. III, 1—18) Gefäßfragmente mit eingeritztem Muster. Farbspuren fehlen. **19)** Bruchstück einer Schüssel mit Warze. **20)** Bruchstück eines Bombengefäßes. **21)** Bruchstück einer Schüssel mit kleinen flachen Warzen. **22)** Bruchstück mit kleiner dreigliedriger Warze. **23)** Bruchstück einer Schüssel mit 3 Warzen. **24)** Bruchstück eines sehr dünnwandigen kleinen Gefäßes. **25)** Randstück eines grösseren Gefäßes mit Warze. **26)** Bruchstück mit gekerbter Leiste. **27—28)** Bruchstücke von Gefässen mit zylindrischem Fuss.

Die Grabungen konnten nicht fortgesetzt werden, da die Felder neben der Fundstelle bebaut sind. Wahrscheinlich waren auch die fünf im Jahre 1930 gefundenen Gräber Hocker. Insgesamt befinden sich in unserer Sammlung 137 Gegenstände, die von dieser Fundstelle stammen.

Nyiregyháza.

Lajos Kiss

¹ Abkürzungen: H = Höhe, MW = Mündungsweite, Bdm = Bodendurchmesser, Wst = Wandstärke, Dm = Durchmesser, L = Länge.

BÁDENI SÍROK HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN, A BODZÁSPARTON

Bodzáspart neve nem ismeretlen a szakirodalomban. Hódmezővásárhely határának nyugati részén, a régi szegedi országút mellett húzódik el. Az útról part-jellege egyáltalában nem látszik. De ha a mai szegedi országút felől, a dűlőkön jön a szemlélő, egyszerre feltűnik az a hosszú kiemelkedés, amely a Tére-fokot kíséri s amelynek egyik legmagasabb pontján a bodzásparti népkör és iskola, a másikon pedig Pap bognár földje van. E két végpont mintegy fél km távolságra van egymástól. A közbeeső Balog Sándor- és özv. Banga Imréné-féle földek, ha nem is érik el ezt a magasságot, jelentékenyen emelkednek ki a Tére messzenyúló síkjából.

Ez a terület, épenúgy, mint a Körös-kultúra eddig legjelentékenyebb lelőhelye, a mintegy 2 km távolságra fekvő Kotacpart, az újabb kőkor legrégebb szakaszától kezdve lakott volt.

Négy alkalommal ásattunk már ezen a területen. 1934-ben özv. Banga Imréné földjén találtuk az első nyomokat, a bádeni kultúra emlékeit.¹ 1935-ben, közvetlenül az ő földje mellett húztunk néhány próbaárkot, amelyekben csupán jelentéktelen szórványos leletek kerültek elő, ugyanebből a kultúrából.² A terület többi részén 1937-ig nem dolgozhattunk.

1937-ben rendelkezésünkre állott úgy a Balog Sándor, mint a Pap-féle terület, 1938. nyarán pedig a Banga-féle földben dolgozhattunk. A három terület leletei bizonyos mértékben különböznek egymástól. A különbség főleg abban van, hogy amíg az első helyen a bádeni kultúra emlékei más kultúrától nem zavarva fordulnak elő s néhány érdekes megfigyelést is megengednek, a második helyen a Körös-kultúra telepanyagával, a harmadik helyen pedig az aeneolitikum anyagával keveredtek.

A Körös-kultúrával való keveredés természetesen nem jelent egyidejűséget, hanem csupán annyit, hogy a bádeni kultúra szórványos anyaga, sőt sírja is beágyazódott a Körös-kultúra 150 cm vastag kultúrrétegébe és a későbbi települők

szórványos emlékei, az előbbi kultúra nyugodt rétegét, sőt temetkezéseit is megzavarva, a feltárt területen ötletszerű szétszóródásban mindenütt jelentkeztek, ahol kisebb-nagyobb, a kultúrrétegben észre sem vehető gödröt ástak, vagy épen temetkeztek. Az aeneolitikummal való keveredés már többet jelent az időrend szempontjából.

A Balog Sándor földjén feltárt, kb. 200 m² területen, rendszeres település nyomokat — gödröket — alig találtunk. Házhelynek egyelőre nyoma sincs, de két tűzhely, két határozottan megállapítható állattemetkezés és egy zsugorított temetkezés kétségtelenül mutatják, hogy a bádeni kultúra embere hosszabb ideig lakta ezt a kiemelkedő partot.

A Banga-féle leletek is összefüggésben vannak ezzel a településsel. A két lelőhely alig 100 m távolságra van egymástól, mégis van különbség a kettő között. Itt, kb. 700 m² területen öt tűzhelyet, három állattemetkezést, egy zsugorított temetkezést és husz nagyobb méretű hulladékgödröt tártunk fel.

Nem akarunk ez alkalommal a Balog- és Banga-féle telep igen változatos keramikus anyagával foglalkozni. Csak annyit állapítunk meg, hogy a gazdag anyaggal szórványosan réztöredékeket és rézékszert is találtunk (egy gyűrű és egy karperec). A telepek gazdag formakészlete és díszítési eljárása nagyban elő fogja segíteni a kultúra anyagi javainak, tárgyi készletének megismerését s nagyban hozzá fog járulni, nemcsak a még lappangó anyag s ezáltal a még nem ismert lelőhelyek megállapításához, de annak a befolyásnak megismeréséhez is, amelyet bronzkori kultúránk formakészletének kialakulásánál tagadni nem lehet.³

Ez alkalommal az állattemetkezésről is csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy az egyáltalában nem lepott meg. Ilyen temetkezést említ Cziráky Gyula a bogojevai őstelepről,⁴ ahol a szarvasmarhát az emberrel közös sírba temették.

Úgy a Balog-, mint a Banga-féle földön az állattemetkezés önálló volt. A Balog-földön az egyik állatsontváz egy égett törmelékkal és cserepekkel borított tűzhely alatt, a másik pedig egyszerűen a földbe temetve, cserépréteg közelében, a Banga-földön mind a három hulladék-gödörben volt, egészen különleges helyzetben (lásd II. t. 4).

Legfontosabb leletünk kétségtelenül a három sír. Az egyik a Balog-, a másik a Pap-, a harmadik a Banga-féle földből került elő. Fontos azért, mert két sírnak egyező, de a harmadiknak más melléklete volt, amely már forma tekintetében is nagyon eltér egymástól, bár valamennyi kétségtelenül ugyanabból a kultúrából származik.

1. SIR (II. t. 1—2). A Balog-féle földön, az egyik tűzhely közelében feküdt, bár azzal semmiféle összefüggésben nincs. A mellékletek szétnyomott darabjai csaknem érintkeznek a tűzhellyel. A csontváz erősen zsugorított helyzetben, 50 cm mélyen volt. Jobb oldalán feküdt. Irányítása K—Ny. Karjai fel voltak húzva. Teljes hossza 112, zsugorítva 76 cm. Ebből is megállapítható, hogy gyermek-temetkezéssel van dolgunk. Valamennyi melléklete a feje fölött volt elhelyezve. A csontváz annyira rossz fenntartású volt, hogy csak néhány fogat lehetett belőle megmenteni. Meglepő a mellékletek nagy száma. Tíz edény volt mellette. Egyrészük épen, másrészük töredékesen került a sírba, de valamennyi fenékkal felfelé volt, ami azt mutatja, hogy semmi szín alatt nem volt bennük a halottnak járó étel. Ilyesmit különben még állati csontmaradványok sem gyaníthatnak.

A mellékletek a következők:

A. Tál (I. t. 9). Az ismert bádeni típus. Csonkakúpos alsó résszel, lapított fenékkal, enyhe öblösödéssel, gyengén tölcseresedő nyakkal s ennek megfelelően kihajló szájszerkezettel. A szájszerkezet tizenhárom helyen egymás mellé helyezett bemélyedések tagolják, váltakozva, arányosnak mondató, simán maradt részekkel. E bevágásoknak megfelelően az edény belső részén, a perem alatt két sorban pontszerű bemélyedések díszítik a felületet. A simán maradt nyak tövén pontsor fut körbe. Ebből a pontsorból, minden hatodik pontból kiinduló szárazakkal, egyenlőszárú háromszögek indulnak a fenék irányába. A háromszögeket lefelé fogyó számú pontsorok töltik ki. A háromszögek csúcspontjából lefelé még három pont sorakozik egymás után. Az edény egyik oldalán, egymástól négy cm távolságra két, alig egy-egy cm széles átfúrt fül van. A fülek közti felület-rész nincs díszítve. Az edény színe sötétszürke, vöröses-sárga foltokkal. M 11·7, Sz 25, F 8.

B. Tál (I. t. 2). Az előbbihez felépítés és díszítés tekintetében hasonló, de kiegészített forma. M 12·5, Sz 28·1, F nem mérhető.

C. Tál (I. t. 3). Hasonló példány. Töredékekből kiegészítve. Fülei hiányoznak. M 12·6, Sz 31, F nem mérhető.

D. Tál (I. t. 4). Kiegészített hasonló példány. M 12·8, Sz 30, F nem mérhető.

E. Tál (I. t. 1). Az A-hoz hasonló példány, de van egy három cm széles átfúrt füle. M 10·5, Sz 26·2, F nem mérhető.

F. Tál (I. t. 7). Az előbbihez hasonló példány. Eltérés csak annyiban van, hogy közvetlen a perem alatt, a külső oldalon pontsor fut körbe. M 12·2, Sz 28·2, F nem mérhető.

G. Tál (I. t. 8). Az ismert forma, de díszítése különbözik. A peremen bemélyedő vonalkák és szabadon maradt felületrészek váltogatják egymást, de a belső rész nincs díszítve. A nyak alatt két pontsor fut körül, de háromszögek nincsenek. Körülbelül abban a magasságban, ahol a háromszögek csúcspontja szokott lenni, még egy pontsor fut körbe. Egy olyan fül van rajta, mint az A-n. M 10·1, Sz 22·5, F kb. 8.

H. Tál (I. t. 6). Kisebb forma, valamivel jobban kitölcseresedő peremmel. A perem belső része díszítetlen. A síma nyak alatt 2·5 cm hosszú bütyökfül van. A fül alatti rész díszítetlen. A fül magasságában két pontsor fut körbe. Az alsóból, a fül két végénél egy pontsor szalad lefelé, amelynek végénél, kb. az előbbivel párhuzamosan még egy pontsor. E pontsorok által bezárt mezőt, keresztbehaladó vonalakból álló hálóminta díszíti. M 8, Sz 15·5, F 6.

I. Kettős tál (I. t. 10). A két tál úgy van összeépítve, hogy az egymással érintkező külső rész tökéletesen elvesztette eredeti formáját. Mindkét résznek jól profilált feneké van. Alakjuk fordított csonkakúp, de kissé kifelé ívelő oldalakkal. Mindkettőn egy-egy 1 cm széles átfúrt fül van, közvetlen az összeépítés mellett. Egyetlen díszítésük közvetlenül a perem alatt futó zégzúgos vonal. M 6·8, Sz 15, ill. 15·5, F 5, ill. 5·5. A két edény külső szélének egymástól való távolsága 30 cm.

J. Magasfülü edény (I. t. 5). Füle hiányzik. Alsó része fordított csonkakúpos, amely a kúp alapjánál ívesen megy át a hengeres nyakba. A nyak is ível egy kissé, befelé. Pereme alatt két pontsor fut körbe. A nyak alatt, az öblösödés kezdetén újabb két pontsor van, amely a fül két végénél függőlegesen lefelé haladva, a csonkakúp közepe táján ismét vízszintes irányba huzódva az összes vonalakkal együtt egy téglalapalakú, díszítetlen mezőt zár közre. M 11·3, Sz 12, Ö 13·5, F 5·5.

Valamennyi itt felsorolt edény kidolgozása rendkívül gondos. Jól iszapolt, jól égetett. Színe, amennyiben külön nem említjük, olyan, mint az A-é.

Az I. t. 22—31. képen azokat a díszítő elemeket mutatom be, amelyek részint az itt ismertetett tálakon, részint a sírban talált töredékeken fordulnak elő.

A Pap-féle földön négy sírt találtunk. Ezek közül háromban melléklet-nélküli zsugorított csontváz volt. Ismerve a Körös-kultúra temetkezési szokásait, valószínűnek látszik, hogy a csontvázak ebbe a kultúrába tartoznak. Ezt bizonyítja az a nagymennyiségű töredék is, ami úgy a sírok környékén, mint általában az összes árkokban előkerült.

A bádeni kultúra sírját, a Körös-kultúra gyanút nem keltő rétegében, sajnos, későn vetjük észre s így fényképfelvételt nem készíthetünk róla. Megfigyelésünk azonban tökéletesen hiteltérdemlő.

2. SÍR. 110 cm mélyen, jobb oldalán fekvő gyermek-csontváz, erősen zsugorított helyzetben, felhúzott karokkal. Teljes hossza 132, zsugorítva 90 cm. Hátmögött négy kancsó, hasa és melle előtt egy-egy tál. Valamennyi fenékkal felfelé. Irányítása É—D.

Mellékletei:

A. Kancsóalakú egyfülű edény (*I. t. 11*), hengeres, hosszú nyakkal. A nyak a szájrerm felé enyhén ível, de a szájrerm nem hajlik ki. A nyak felé tölcse-sedve megy át az erősen öblösödő hasba. Az öblösödés erősen ível. Az alsó rész fordított csonkakúpos. A fenék lapított. A nyaktól a fenéig mély barázdák szántják a felületet, csaknem mindig függőleges irányba haladva. Az egyik oldalon három-négy vonal szögbe fut össze. A nyakon is vannak enyhén besímitott vonalak. Az edénynek csak egy füle volt, amely a nyak alól indult és magasan ívelt a szájrerm fölött. Hiányzik. Csak kívül illeszkedett az edény oldalához, a belső oldalon nyoma sincs a besímitásnak, mint ahogy a korai bronzkorban megtaláljuk. A kannelurák a fül egy részére is rámentek. Színe világos és sötétszürke, helyenként sárgás foltokkal. M 16, Sz 9-5, Ö 16, F 7.

B. Kancsóalakú kis edény (*I. t. 16*). Felépítése az előbbihez hasonló, de méretei és arányai egészen mások. Alsó részén az előbbivel egyező mélységű kannelurák vannak, amelyek nem haladnak párhuzamosan s így két helyen is szögösen jönnek össze. Ezeknek és az edénynek méretei miatt a díszítés egészen más képet mutat. A nyakon az enyhe bemélyedések vízszintesen futnak. A szájrerm jobban kihajlik. A fül erősen kiemelkedik. A fenék durván benyomott. Színe olyan, mint az előbbié. M 6-3, Sz 4-3, Ö 6-1, F 1 cm átmérőjű bemélyedés.

C. A B. alatt leírttal egyező példány (*I. t. 14*), de színe sárga. A kannelurák találkozási pontjában lévő szög felső része vízszintes vonalkázással van kitöltve. M 6-3, Sz 4-4, Ö 5-3, F 1-5 cm átmérőjű bemélyedés.

D. A B. és C. alatt leírt példányokhoz hasonló (*I. t. 12*), de arányaiban eltér. Nyaka sokkal hosszabb, alsó része zömökebb. A kannelurák szabálytalanul helyezkednek el az öblösödésen. A nyakon sem követnek pontos irányt a besímitások. Színe erősen tarka. Egyik része az A-hoz, másik a C-hez hasonló. Feneke benyomott, de még a benyomás határain túl is érintkezik a felülettel. M 6-7, Sz 4-2, Ö 6-5, F 2 cm, de a lapított felület 3-5 cm.

E. Fületlen tál (*I. t. 13*). Csonkakúpos alsó részéből a profilált fenék erősen kiugrik. Kis öblösödés után kissé ívelő hengeres nyak és enyhén kihajló száj következik. Színe fekete és sötétszürke. M 8-5, Sz 20, F 6-3.

Az itt felsorolt példányok gondos kidolgozásúak: jól iszapoltak, jól égetettek.

F. Kétfülű magas tál (*I. t. 15*). Formája és rendkívül durva kidolgozása miatt is erősen eltér az eddig ismertetett példányoktól. Csonkakúpos alsó részéből durván profilált fenék ugrik ki. A csonkakúp

alja ívelve megy át a felsőrészel való érintkezés pontjához s itt kiöblösödik. A nyak enyhén befelé ível, a szájrerm alig észrevehetően hajlik ki. A perem két szemben-fekvő részén erősen kiível. A félköríves kiemelkedés alatt egy lyukat furtak: ez a fül. Színe több árnyalatú sárgásszürke. M 10-2, Sz 12×13, Ö 13-5, F 7-2.

3. SÍR. A Banga-féle földön, egy 190 cm mélységű, 290×150 cm átmérőjű, szabálytalan alakú, ellipszis formájú gödör fenekén volt. A gödörből a bádeni kultúra ismert cserepei közt egy — a Pap-tanya sírjából ismert — kannelurás edény is előkerült (*V. ö. I. t. 11*). A csontváz alig volt zsugorítva. Teljes hossza 160, zsugorítva 132 cm. Hogy valóban ezt a rítust követi, mutatja határozott jobboldalas fekvése. A koponya töredékein kívül a felsőtestből még a kerek csontok is csak rossz töredékekben maradtak meg. A lábszárcsontok elég épek voltak s azok elhelyezkedése is a zsugorított helyzetet mutatja, bár az alsó lábszár csak alig volt behajlítva. A csontváz a gödör alján feküdt. Irányítása Ék—Dny. Feje Dny-on volt.

A csontvázhoz néhány edény és töredék tartozik. Hogy csakugyan sírmellékletek, azt az is bizonyítja, hogy a gödör alsó részében ezeken kívül semmiféle töredék nem volt s ezek mind egy szintben feküdtek a csontvázal.

Valamennyi melléklet tört állapotban került a sírba s még az összetartozó részek sem voltak közvetlen egymás mellett.

A combsont közepe táján, de nem közvetlen mellette egy díszített töredék és három edény fül részletei heverték (*I. t. 17, 20—21*). Az arc előtt, de attól kissé távolabb egy kis tál töredékei, távolabb egy másik töredék. Ezek — mint a teljes kibontás után megállapítható volt — egy edényhez tartoznak (*I. t. 18*). Az arc előtt, de jóval távolabb egy nagyobb méretű tál töredékei feküdtek (*I. t. 19*).

Látnivaló, hogy a töredékek itt is olyan szerepet játszottak, mint a Balog-földben talált 2. sírnál. Élelem tartására már akkor sem voltak alkalmasak, amikor a sírba kerültek.

A. Edényfül töredéke (*I. t. 17*). 7 cm széles, hornyolt. A közepén, a peremmel párhuzamosan haladó bemélyített pontsor díszíti.

B. Edényfül töredéke (*I. t. 20*). 5-5 cm széles. Egyik helyen egy, kissé lejjebb két pontsor van rajta, az egykori edényszájjal párhuzamosan.

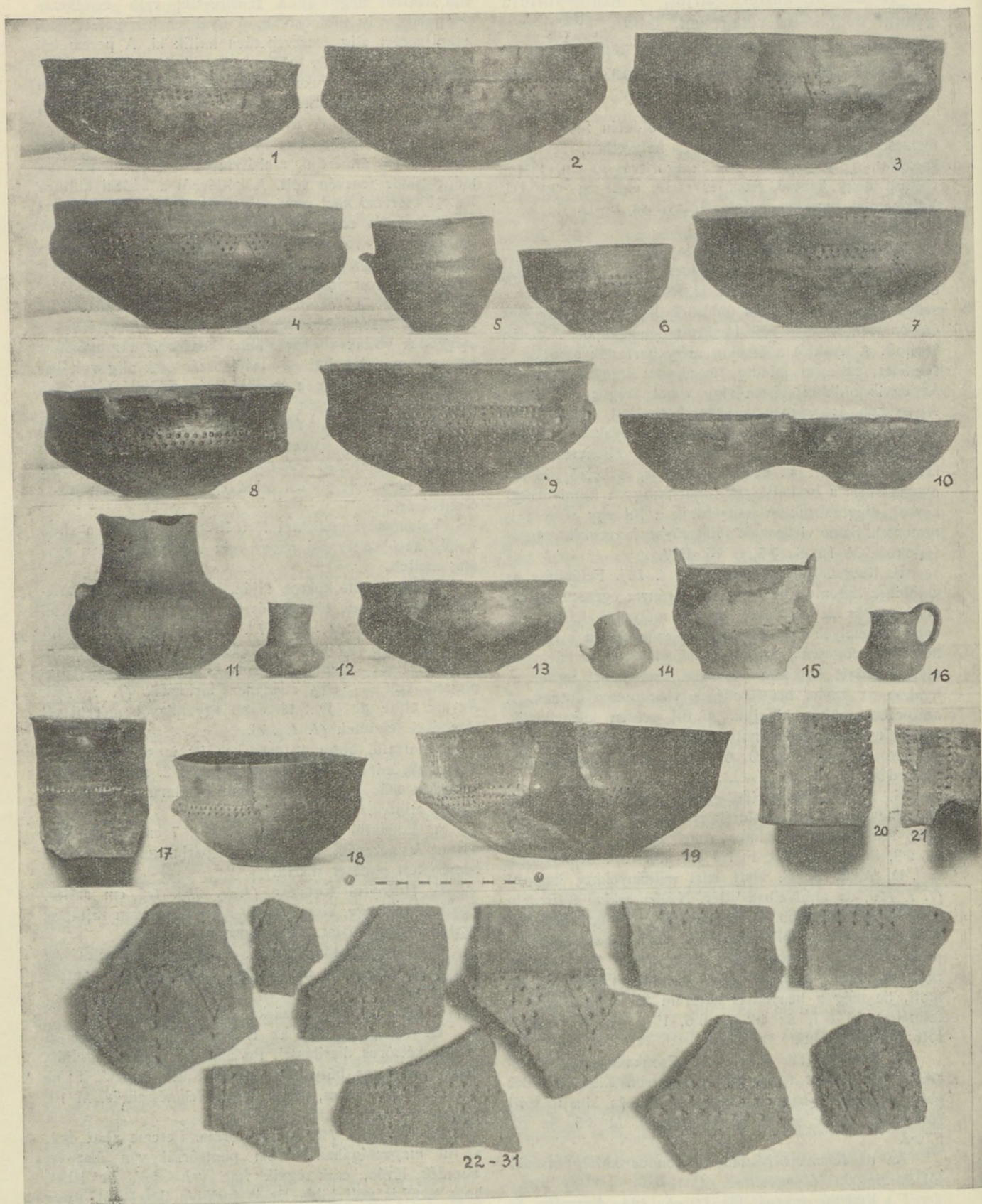
C. Edényfül töredéke (*I. t. 21*). 5 cm széles. Az előbbihez hasonlóan, de mindkét helyen két-két pontsor fut rajta.

A két első feketésszürke, az utóbbi vöröses.

D. Tál (*I. t. 18*) az 1. sír H. táljához hasonló forma, kétsoros díszítéssel. Peremét bevágások tagolják. Füle, kétsúcsos bütyökfül, amely nincs átfúrva. Színe egyik helyen vöröses, másik helyen feketésszürke. M 10, Sz 18, profilált feneke 7-5.

E. Tál (*I. t. 19*) ismert forma. Pereme alatt egy, a fül magasságában három pontsorral van díszítve. Töredék lévén, csak egyik füle van meg, de lehet, hogy nem is volt több. Ez is furatlan bütyökfül. Színe vörösseszürke. M 11-5, Sz 32-5, feneke nem mérhető.

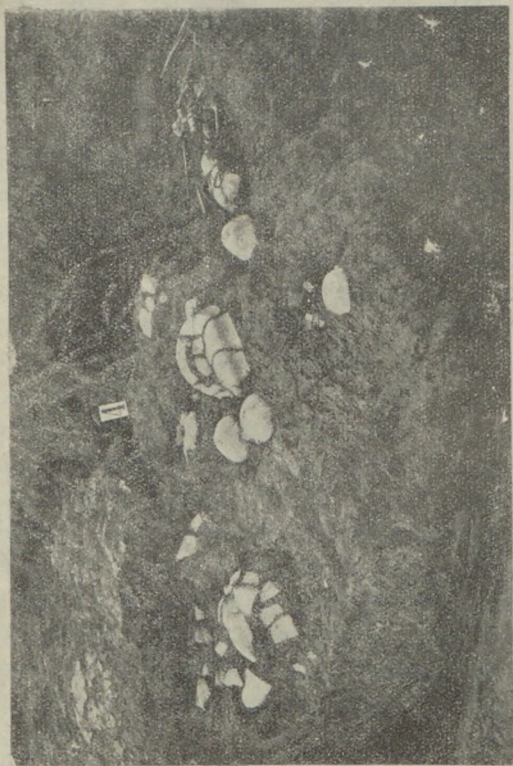
Mint a sírok szórványos előfordulásából megállapítható, úgy látszik, külön temető ebben

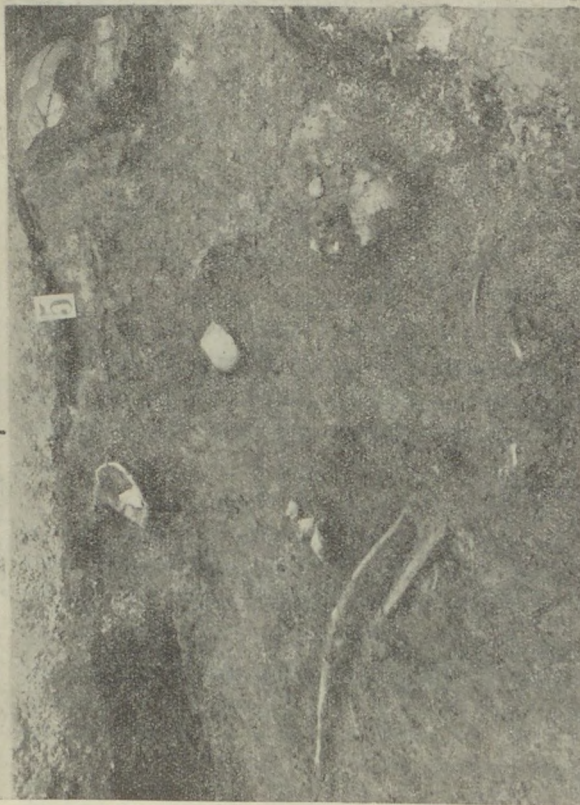
I. tábla 1—31. Hódmezővásárhely—bodzásparti edények. — Plate I, figs. 1—31. Pottery from Hódmezővásárhely Bodzáspart.

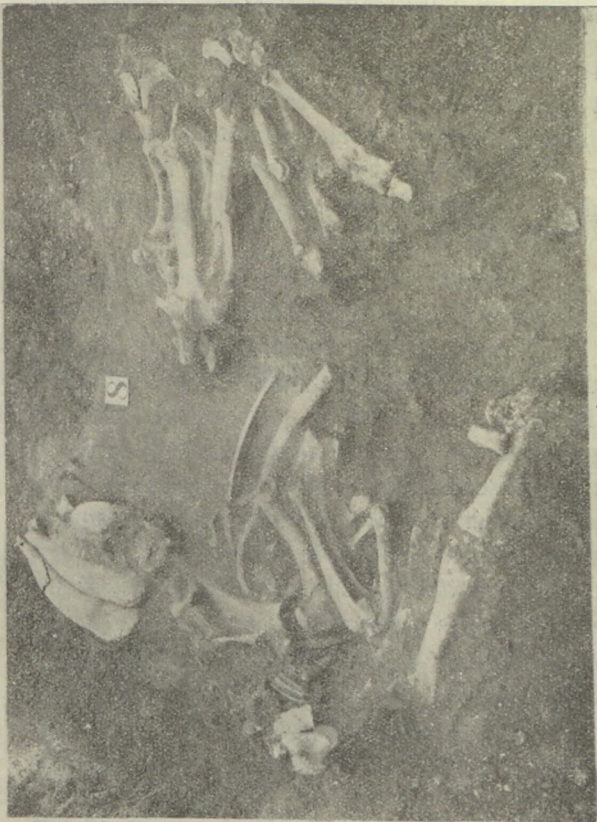
1

2

3

4

II. tábla 1—4. A bodzásparti ásatás helyszíni felvételei. — Plate II, figs. 1—4. Graves in situ at Bodzáspart.

a kultúrában sincs, épen úgy, mint a Körös-kultúrában. A halottakat a telepen, tűzhely mellett, vagy hulladékgödörben temették el, zsugorított helyzetben, mellékletekkel. Az edények, vagy azok töredékei ételmaradékot nem tartalmaztak. E hasonló jelenségek mellett azonban nagy különbségeket is észlelhetünk. Már az irányítás is különbözik. Még nagyobb az eltérés az edények formájában.

Ha a három sír mellékleteit összehasonlítjuk, azonnal szembetűnik a különbség. Az elsőben és harmadikban csaknem kizárólag azok a típusok vannak képviselve, amelyek mai tudásunk szerint nem mennek túl az ország mai északi és nyugati határára. Formák, amelyeknek kialakulása csak itt mehetett végbe, bár tagadhatatlan, hogy vannak formák, amelyek ezekre emlékeztetnek.⁵ A másik sírban túlsúlyban vannak azok a formák, amelyek tőlünk északra, délre és nyugatra eső vidékeken is előfordulnak.⁶

Minthogy a sírokban nem fordult elő, nem akarunk itt most a kétosztású tálaokról beszélni, amelyeket észak felé legalább is a Kárpátokig, nyugat felé pedig Ausztria területén is megtalálunk.⁷

Hogy itt, a teljes kialakulás után is kétféle kultúrelem keveredéséről van szó, az alig vitatható. Az egyik a kannnelurákkal díszített, általánosan elterjedt északi facies, amely az irodalomból megállapíthatólag⁸ az egykori Csehszlovákia minden részén, Ausztriában, Jugoszláviában, nálunk, sőt Szilézia⁹ területén is megvan, vagy legalább is hatással van. Ezt képviseli a második sír.

A másik a nálunk, legalább is az Alföldön,¹⁰ csaknem minden lelőhelyen elterjedt formák sorozata, amelynek kialakulására, a fülek-ből és a leggyakrabban alkalmazott díszítések-

ből is megállapíthatólag, az aeneolitikum jól ismert anyaga¹¹ is nagy hatással lehetett. Erre a tényre már volt alkalmam felhívni a figyelmet.¹² Ezt képviseli az első és harmadik sír.

Hogy a három, itt ismertetett sírban, ez a kétféle elem teljesen elkülönítve jelenik meg, messzemenő következtetésekre azért nem jogosít, mert az egymástól mintegy 300, illetőleg további 100 m távolságban lévő sírok közvetlen közelében, ha nem is magában a sírban, mindkét elem anyaga bőségesen képviselve van. Mégis felvetődik az a gondolat, hogy a három sír nem tökéletesen egykorú. A második régebbinek látszik, mint az első és harmadik. Ha ez igaznak bizonyul, e kultúrában is két periódusról kellene beszélni: egy még teljesen idegen hatás alatt álló régebbi és egy hazai elemekkel bővült újabb periódusról. Ezt a kérdést természetesen csak akkor tudjuk eldönteni, ha egyrészt a további sírmellékleteknél is meglesz ez az elkülönülés, másrészt a telepen stratigráfiailag is el tudjuk választani ezt az egymást követni látszó két csoportot. Indokolja ezt a feltevést az is, hogy a második sír körül az aeneolitikum cserepeit alig találtuk, míg az első és harmadik sír tájékán¹³ mindenütt megvoltak, sőt egyes gödrökben kizárólag ez az anyag volt képviselve még szabályszerű — de szintén hulladékgödörbe temett — sírral is.

Tompa¹⁴ Schranillel¹⁵ szemben arra az eredményre jutott, hogy e kultúra hazája nem lehet Magyarország. A két elemnek ilyen határozott elkülönülése is igazolja ezt a megállapítást. De megtoldhatjuk azzal, hogy ez az idegenből hozánk került kultúra itt sok olyan tényezővel bővült, aminek egy részét csak nálunk lehet megtalálni, s ami épen azért a kultúrának sajátos színezetet ad, amely sehol máshol nem található meg.¹⁶

Szeged.

Banner János

¹ Dolg. 1935. XI. 126—135. l., ill. németül 136—144. l. XXIII—XXV. tábla és XXII. tábla 14., 16., 17., 18., 21.

² U. o., 1937. 50. l.

³ Röviden említettem az Arch. Ért. 1937. 160—161. lapon.

⁴ Arch. Ért. 1899. 63—64. l. (A megfigyelés helyességét leleteink alapján kétségbevonjuk.)

⁵ Stocky, LA. BOHÉME PRÉHISTORIQUE. LXXXVI. 8., 10., 16. — Pittioni, URGESCHICHTE. Tafel 14:23.

⁶ Lásd: Willvonseder, ZWEI GRABFUNDE DER BADNER-KULTUR AUS NIEDERÖSTERREICH. W.

P. Z. 1937. 14—28. — Schranil, DIE VORGESCHICHTE BÖHMENS UND MÄHRENS. Tafel XII. 13., 22. — Stocky, I. M. XCI. 5., XCIV. 1., 2., XCVIII. 1—7. — Pittioni, I. M. 14:22. — Mitscha—Merheim — Pittioni, ZUR BESIEDLUNGSGESCHICHTE DES UNTEREN GRANTALES. M. A. G. Wien. 1934. Tafel III. 2—3. — Eisner, SLOVENSKO V PRAVEKU. XVII. 3., 6., 7. — Bayer, DIE OSSARNER KULTUR. EISZEIT UND URGESCHICHTE. 1928. Tafel XX. und. S. 89. — Cziráky, A BOGOJEVAI ŐSTELEPRŐL. Arch. Ért. 1898. 20. l. 1—3. kép. — Milleker, A SZERBKERESZTÚRI ŐSTELEP. Arch. Ért. 307. 33. kép.

⁷ Lásd: Eisner, I. M. XVII. 8. a—b. — Mitscha-Merheim — Pittioni, I. M. Tafel III. 10—12. — Bayer, I. M. XVII. 2., 3., 6.

⁸ Lásd a 6. jegyzetet.

⁹ Zotz, NEUE STEINZEITLICHE KULTURBEZIEHUNGEN IN MITTELSCHLESIEIN. Altschlesien, 1936. 56—59. l.

¹⁰ Lásd: Tompa, 25 JAHRE URGESCHICHTSFORSCHUNG IN UNGARN. Bericht. 1934—35. Tafel 17:7., 8., 2., 13. — Bálint—Párducz, ÚJABB ŐSKORI TELEP ŐSZENTIVÁN HATÁRÁBAN. Dolg. 1934. X. 23.

¹¹ Szabó Kálmán, KECSKEMÉTI MÚZEUM ÁSATÁSAI. I. KISRÉTI PART. Arch. Ért. 1934. 10—39.

¹² Banner, A BADENI KULTÚRA EMLÉKEI HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN. Dolg. 1935. 128—129. l. — A most feltárt telep kevert anyaga is jó példával szolgál.

¹³ Dolg. 1934. XII. 10—12., XXV. 14—20., 26.

¹⁴ I. M. 48. l.

¹⁵ I. M. 50. l.

¹⁶ Ezekről és a kultúra kronológiai helyzetéről bővebben szólunk majd az egész telep anyagának ismertetése kapcsán.

GRAVES OF THE „BADEN“ CULTURE AT HÓDMEZŐVÁSÁRHELY ON THE BODZÁSPART

The name of Bodzáspart is not unknown in archeological literature. It is a rising ground spreading along the former highroad to Szeged on the west boundary of Hódmezővásárhely. From the former road there is no sign whatever of its being a bank, but if one comes on the balks from the present Szeged road one sees immediately that long piece of rising ground which follows the «Tére-fok» and on one of the highest points of which is the social club and elementary school of Bodzáspart, and on the other is the land of the wheelwright Pap. These two terminal points are about half a kilometre distant from each other. The intermediate properties of S. Balogh and of the widow I. Banga do not reach that height, but they rise remarkably from the wide spreading plain of the Tére.

This area had been inhabited from the earliest period of the Late Stone Age, as was the Kotacpart lying about 2 km distant, so far the most significant site of the «Körös» culture.

We have already four times excavated on this area. We found the first traces in 1934 on the widow I. Banga's land, the relics of the «Baden» culture.¹ In the year 1935 in the immediate vicinity of the aforementioned land we drove some trenches in which only unimportant stray finds belonging to the same culture came to light.² On the other parts of the area we could not work until the year 1937.

Balogh's property as well as Pap's was at our disposal in 1937 and in the summer of 1938 we were able to work on Banga's. The finds of the areas are to a certain extent different. The chief difference is that while on the first site the relics of the «Baden» culture occurred undisturbed from other cultures and offer some interesting observations, on the second site they

were mixed with the material of a settlement of the «Körös» culture and on the third with the material of the Aeneolithic Period.

Naturally the fact that it is mixed with the «Körös» culture does not signify that they were contemporary, but only that the stray finds of the «Baden» culture, even the graves had been embedded in the 150 cm thick layer of the «Körös» culture. The stray finds of the later settlers disturbed the layer as well as even the burials of the former culture appearing unsystematically scattered everywhere on the explored area, where smaller and larger pits had been dug or even burials had been made, not noticable in the layer of culture. The fact that it was mixed with aeneolithic material has a greater significance from the point of view of chronology.

We explored about 200 sq. m in area of Balogh's land, but we scarcely found any pit, any trace of a regular settlement. For the present there is no trace of a dwelling but two hearths and two definitely determined animal burials and a grave of a contracted skeleton undoubtedly demonstrate that man of the «Baden» culture had inhabited for a long time this rising ground.

The finds from Banga's land are also connected with the aforementioned settlement. The two sites are scarcely 100 m distant from each other, yet there are differences between them. On Banga's which is about 700 sq. m in area we disclosed five hearths, three animal burials, a grave of a contracted skeleton and twenty large pits of refuse.

We do not intend here to deal with the great variety of ceramic material of the settlement on Balogh's and Banga's properties. We only wish to state that with this rich material we also found fragments of copper and copper jewellery

(a ring and a bracelet). The rich variety of forms and the method of decoration occurring on the settlements will help forward to a great extent the recognition of the material of the culture, and it will greatly contribute not only to the determination of material still hidden also on sites still unknown, but it will contribute to the recognition of that influence, which can not be denied by the development of the forms of our culture of the Bronze Age.³

At this point we should like only to remark that concerning the animal burials we were not at all surprised. Gy. Cziráky mentions such burials from the prehistoric settlement of Bogojeva,⁴ where horned cattle was buried in a mutual grave with man.

The animals were buried alone on Balogh's land as well as on Banga's. The one of the two animal skeletons on Balogh's land was underneath a hearth which was covered with burned refuse and sherds, and the other was simply buried in the soil, close to a layer of sherds, while all three on Banga's land were in pits of refuse, in quite extraordinary positions (See **Pl. II**, fig. 4).

The most important finds are undoubtedly the three graves of which the one came to light on Balogh's land, the other on Pap's and the third on Banga's. The fact is very important that the grave-goods in two cases were similar, but that of the third was different, differing to a great extent even as regards form, though they all derive undoubtedly from the same culture.

GRAVE 1 (*Pl. II*, figs. 1—2) was on Balogh's land close to one of the hearths, though it was not in any connection with it. The crashed fragments of the grave-goods were almost contiguous with the hearth. The skeleton lay on its right side in a strictly contracted posture 50 cm deep. Its orientation was east-west. Its arms were drawn up. Its total length was 112 cm, and in contracted position 76 cm. From this we can also determine that this was the grave of an infant. All the grave-goods were placed above the head. The skeleton was in such a bad condition that we could only save some teeth. The great number of the grave-goods is remarkable. There were ten vessels in the grave of which some were put into the grave in complete state and others fragmentary, but all of them were in inverted position, which proves that by no means was food placed in them for the dead, nor were there animal bone remains which might have suggested the presence of food.

The grave-goods were the following:

a) Bowl. (*Pl. I*, fig. 9) The known «Baden» type with the lower part in the form of a truncated cone, with flattened base and somewhat convex bulge, with a neck turning slightly outward and to that an

adequately everted rim. Thirteen incisions, placed beside one another, break up the edge of the rim into alternately proportional incisions and plain parts. In accordance with these incisions two lines of dot-like incisions are to be found on the interior surface of the rim. Around the bottom of the plain neck runs a line of dots. From every sixth dot of this line start the sides of equicrural triangles towards the base of the vessel. The triangles are filled with lines of dots, diminishing downwards. From the vertex of the triangles downwards are three dots in line. On the one side of the bowl, 4 cm distant from each other, are two pierced lugs, scarcely 1 cm broad. The surface between the two lugs is undecorated. The bowl is dark-grey in colour with reddish-yellow patches. It measures 11.7 cm in height, 25 cm in width and 18 cm at the base.

b) Bowl. (*Pl. I*, fig. 2) Resembling to the former concerning its structure and decoration, but in a more complete form. 12.5 cm high, 28.1 cm wide. The base not measurable.

c) Bowl. (*Pl. I*, fig. 3) Similar specimen. Restored from fragments. Its lugs are missing. 12.6 cm in height, 31 cm in width. The base not measurable.

d) Bowl. (*Pl. I*, fig. 4) Similar specimen. Restored. 12.8 cm high, 30 cm wide. The base not measurable.

e) Bowl. (*Pl. I*, fig. 1) Specimen resembling a), but with a pierced lug 3 cm broad. Height 10.5 cm, width 26.2 cm. The base not measurable.

g) Bowl. (*Pl. I*, fig. 7) Specimen similar to the former. There is only so much difference between them that around the outside of the bowl just below the rim runs a line of dots. 12.2 cm high, 28.2 cm wide. The base not measurable.

g) Bowl. (*Pl. I*, fig. 8) Known form, but different in its decoration. On the rim incised little lines alternate with plain spaces, but the interior surface is not ornamented. Around the neck and just below it run two lines of dots, but there are no triangles. About the height, where the vertex of the triangles used to be, runs another line of dots. The bowl is equipped with one lug, identical with that of bowl a). Its height is 10.1 cm, its width 22.5 cm and the base roughly 8 cm.

h) Bowl. (*Pl. I*, fig. 6) Smaller form with a rim turned somewhat more outward. The inside of the rim is unornamented. Below the plain neck is a lug, 2.5 cm long. The surface under the lug is also not decorated. Around the bowl at the height of the lug run two lines of dots. From the lower line at each end of the lug runs a line of dots downwards on the end of which parallel to the former two lines runs another line of dots. The field enclosed by the lines of dots is ornamented with a net-pattern consisting of transverse lines. The bowl is 8 cm high, 15.5 cm wide and its base 6 cm.

i) Twin bowl. (*Pl. I*, fig. 10) The two bowls are so built together that the exterior parts in touching each other have entirely lost their original form. Both parts have well-shaped bases. Their shape is an inverted truncated cone with sides slightly curving outward. Each of them is provided with a pierced lug, 1 cm broad, just near the junction. Their only decoration is

the zig-zag line running just below the rim. The height is 6.8 cm, their widths 15 cm and 15.5 cm, their bases 5 cm and 5.5 cm respectively. The distance between the exterior sides of the two bowls is 30 cm.

j) High-handled pot. (*Pl. I, fig. 5*) Its handle is missing. Its lower part is an inverted truncated cone, of which the base joins the cylindrical neck in a curve. The neck is slightly concave. Around it just below the rim run two lines of dots. At the bottom of the neck where the convex part begins two other lines of dots, which continue vertically downwards from each side of the handle and then about the middle of the truncated cone run horizontally again, so that they together with the other lines enclose an oblong undecorated field. The pot is 11.3 cm high, 12 cm wide at the top and 13.5 at the belly and the base is 5.5 cm wide.

All the vessels mentioned above are remarkably carefully executed. Their texture is well cleaned and the firing is good. The colour, where not mentioned otherwise, is the same as that of bowl a).

On *Pl. I, figs. 22—31* are shown those decorative elements which were employed partly on the aforementioned bowls and partly occurred on the fragments found in the grave.

On Pap's property we found four graves, three of which contained only a skeleton in contracted posture without any grave-goods. Knowing the burial rites of the «Körös» culture it seems probable that these skeletons belong to that culture. This is proved by the great quantity of fragments, which came to light from the environs of the graves as well as in general from all the trenches.

Unfortunately we noticed the grave of the «Baden» culture late, as had not attracted notice being in the «Körös» culture layer, thus we were unable to make a photograph of it. But our observation is perfectly creditable.

GRAVE 2 was 110 cm deep. The skeleton of a child, lying on its right side and orientating from north to south, was in a strictly contracted posture with flexed arms. Its total length was 132 cm and in contracted posture 90 cm. Behind its back were four jugs and in front of its belly was a bowl and another before its chest. All of them were in inverted position.

The grave-goods were the following:

a) Jug-shaped one-handled pot (*Pl. I, fig. 11*) with long cylindrical neck, slightly concave towards the rim, but not everted. The funnel-like neck joins the sharply convex belly. The lower part is an inverted truncated cone. The base is flattened. On the surface of the pot from the neck to the base are deep flutings, nearly always in vertical direction. On one side three-four lines run together in an angle. On the neck there are also some polished (eingelättet) lines. The jug was provided with one handle which started from the

shoulder and in a curve rose high above the rim. It was missing. It was only attached to the side of the pot from the outside, as on the interior surface there was not any trace of the impression, as is to be seen in the Early Bronze Age. The flutings were continued on one part of the handle too. It is light and dark-gray in colour with yellowish patches here and there. It measures 16 cm in height, 9.5 cm in width, 16 cm at the belly and 7 cm at the base.

b) Jug-shaped small pot, (*Pl. I, fig. 16*) of which the structure resembles the former, but of which the measurements and proportions are quite different. The flutings on its lower part are as deep as those on the former pot, but these lines are not parallel and so in two places meet in angles. Because of these angles and of the measurements the decoration offers quite a different picture. The slight impressions on the neck run horizontally. The rim is more everted. The handle rises sharply. The base is roughly pressed in. Its colour is the same as that of the former. It measures 6.3 cm in height, 4.3 cm in width, 6.1 cm at the belly and the hollow at the base is 1 cm in diameter.

c) Identical specimen with pot b) (*Pl. I, fig. 14*), but its colour is yellow. The upper part of the angle, being at the meeting point of the flutings, is filled with horizontal lines. It is 6.3 cm high, 4.4 cm wide, 5.3 cm at its belly and the hollow at its base is 1.5 cm in diameter.

d) Similar specimen to pots b) and c), (*Pl. I, fig. 12*) but differs in its proportions. Its neck is much longer, and its lower part more clumsy. The flutings are irregularly employed on the convex surface and the slight impressions on the neck do not follow a decided direction. Its colour is very mottled. One of its parts resembles pot a) and the other, pot c). Its base is pressed in at the middle. It measures 6.7 cm in height, 4.2 cm in width, 6.5 cm at the belly and the hollow at the base is 2 cm, but the flattened base 3.5 cm.

e) Bowl without lug (*Pl. I, fig. 13*), of which the lower part is a truncated cone, from which the definitely shaped base strongly protrudes. A slight convexity is followed by a somewhat concave cylindrical neck and a slightly everted mouth. It is black and dark-gray in colour. It is 8.5 cm high, 20 cm wide and 6.3 cm at the base.

The aforementioned specimens were all carefully executed, their texture well cleaned and the firing good.

f) Deep bowl (*Pl. I, fig. 15*), with two lugs, which differs greatly from the so far mentioned specimens as regards the shape as well as the remarkable coarseness of its execution. From its lower part which is a truncated cone a coarsely shaped base protrudes. The base of the truncated cone meets in a curve at the junction with the upper part, forming a convexity. The neck is slightly concave and the rim is everted, but hardly noticeable. On two places of the rim opposite to each other are two semi-circular protruberances. Underneath each of these is a perforation. These are the lugs. Its colour is yellowish-gray in several shades. It measures 10.2 cm in height, 12 cm × 13 cm in width, 13.5 cm at the belly and 7.2 cm at the base.

GRAVE 3 is on Banga's land. It was at the bottom of an irregularly oval pit 190 cm deep and 290 cm × 150 cm in diameter. There came to light in the pit together with the sherds of the «Baden» culture a pot with flutings, which was already known from the grave on Pap's farm. (cf. *Pl. I, fig. 11*). The skeleton was scarcely contracted. Its total length was 160 cm and in contracted posture 132 cm. That it really follows the rites of the contracted burial is shown by the fact that it definitely lay on its right side. Beside the fragments of the skull only some bones remained from the upper body, but in bad condition. The legs were fairly well preserved and their position also demonstrate the contracted posture, though the lower leg was scarcely flexed. The skeleton lay at the bottom of the pit. Its direction was north-east and south-west with the head to south-west.

To the skeleton belong some vessels and sherds. That these are grave-goods is proved by the fact that except in the lower part of the pit were no fragments whatever and all were on the same level as the skeleton.

All the grave-goods had been put into the grave in broken state and even the parts belonging to each other were not immediately close to each other.

About the middle of the thigh, but not quite close to it were scattered a decorated potsherd and fragments of three handles of vessels (*Pl. I, figs. 17, 20—21*). Before the face, but somewhat distant from it were the fragments of a small bowl, and further another sherd. These all belonged to one bowl, as determined after the completion of the exploration (*Pl. I, fig. 18*). Before the face, but much further from it lay the fragments of a large bowl (*Pl. I, fig. 19*).

It is clear that the sherds had here the same rôle as those found in grave 2 on Balogh's land. When they were put into the grave they were not suitable for holding food.

a) Fragment of a grooved handle of vessel (*Pl. I, fig. 17*), 7 cm broad. The middle is ornamented with a line of incised dots, parallel to the rim.

b) Fragment of a handle of a vessel, 5.5 cm broad (*Pl. I, fig. 20*). At one place there is one line of dots and somewhat lower there are two more parallel to the rim of the sometime vessel.

c) Fragment of a handle of vessel, 5 cm broad (*Pl. I, fig. 21*). It is similar to the former, only on both places run two lines of dots.

The two former are blackish-grey and the latter reddish.

d) Bowl (*Pl. I, fig. 18*). Similar form to bowl h) of grave 2 with two-lined ornamentation. The rim is broken up by incisions. Its two-peaked lug is not perforated. Its colour is reddish in some places and blackish-grey in others. The bowl is 10 cm high, 18 cm wide and its definitely formed base is 7.5 cm.

e) Bowl (*Pl. I, fig. 19*) of a known form. It is decorated just below the rim with one line of dots and at the height of the lug with three lines of dots. As it is a fragmentary specimen there is only one lug, but it may be, that it was not provided with more. The lug is not pierced. It is reddish-grey in colour. The bowl is 11.5 cm in height, 32.5 cm in width. The base not measurable.

As can be determined from the sporadic occurrence of the graves, there seems to have been no special cemetery in this culture, just as in the «Körös» culture. The dead buried on the settlement, near the hearth or in the pit of refuse in contracted posture with grave-goods. The vessels or their fragments had not contained any remains of food. Besides these similar characteristics, however great differences can be observed. Even the direction of the skeletons differs. There is still greater differences in the forms of vessels.

Comparing the grave-goods from the three graves we find the difference to be striking. In graves 1 and 3 almost exclusively are represented those types which — according to our present knowledge — are not spread further than the present north and west boundary of Hungary. The evolution of these forms could only have taken place here, though it is undeniable that there are forms which remind us of these.⁵ In grave 2 those forms predominate which occur also on the area on our north, south and west.⁶

As in the graves the bipartite bowls did not occur, we do not wish to deal with them here. We find them northwards at least as far as the Carpathians and westwards on Austrian territory as well.⁷

That at our site, also after the entire development, the question of there being two kinds of culture elements mixed, is scarcely disputable. The one is that generally spread in the north, decorated with flutings, which according to literature,⁸ occurs or at least had influence in every part of Czechoslovakia, in Austria, in Yugoslavia, in Hungary and even on the territory of Silesia.⁹ It is represented in grave 2.

The other is the series of forms which occur in Hungary or at least on the Great Plain¹⁰ almost in every site, and on the evolution of which the well known eneolithic material¹¹ might also have had a great influence, as can be determined from the lugs and from the most frequently employed ornamentation. I have already had opportunity of drawing attention to this fact.¹² It is represented in graves 1 and 3.

The fact that in the three graves described here, the aforementioned two kinds of elements appear quite separately, does not entitle us to make far-reaching conclusions, as in the immediate neighbourhood, if not in the graves them-

selves, 300 m and 100 m respectively distant from each other the material of both elements were abundantly represented. Still the thought arises, that the three graves are not absolutely contemporary. Grave 2 seems to be earlier than graves 1 and 3. If this fact is proved, then we have to speak about two periods in this culture too; an earlier period, being under entirely foreign influence and a later one enlarged by native elements. Naturally this question can only be solved if on the one hand there will be this separation in further grave-goods, and on the other hand if we can stratigraphically divide on the settlement these two groups which seems to follow each other. This presumption is also supported by the fact that

Seged.

around grave 2 we scarcely found any aeneolithic sherds, while in the neighbourhood¹³ of graves 1 and 3 we found them present everywhere. Even in some pits this material was exclusively represented, also in a regular grave too — which was buried in a pit of refuse.

Tompa¹⁴ against Schranil¹⁵ came to the conclusion that the native soil for this culture could not be Hungary. Such a definite isolation of the two elements also proves this determination. But we may add that this culture coming to us from abroad was enriched here by many factors, a part of which is only to be found in Hungary, and which therefore gives a peculiar appearance to the culture which can not be found elsewhere.¹⁶

János Banner

¹ Dolg. 1935, XI, pp. 126—35; in German pp. 136—144; pls. XXIII—XXV, pl. XXII, figs. 14, 16, 17, 18, 21.

² Ibid. 1937, p. 50.

³ Briefly mentioned: Arch. Ért. 1937, pp. 160—161.

⁴ Arch. Ért. 1899, pp. 63—64. (On the basis of our finds we doubt the correctness of this observation.)

⁵ Stocky, LA BOHÉME PRÉHISTORIQUE. Pl. LXXXVI, figs. 8, 10, 16. — Pittioni, URGESCHICHTE. Pl. 14, 23.

⁶ See: Willvonseder, ZWEI GRABFUNDE DER BADNER-KULTUR AUS NIEDERÖSTERREICH. W. P. Z. 1937, 14—28. — Schranil, DIE VORGESCHICHTE BÖHMENS UND MÄHRENS. Pl. XII, figs. 13, 22. — Stocky, OP. CIT. Pl. XCI, fig. 5, Pl. XCIV, figs. 1, 2, Pl. XCVIII, figs. 1—7. — Pittioni, OP. CIT. Pl. 14, 23. — Mitscha—Merheim—Pittioni, ZUR BESIEDELUNGSGESCHICHTE DES UNTEREN GRANTALES. M. A. G. Wien, 1934, Pl. III, fig. 2—3. — Eisner, SLOVENSKO V PRAVEKU. Pl. XVII, figs. 3, 6, 7. — Bayer, DIE OSSARNER KULTUR. EISZEIT UND URGESCHICHTE. 1928, Pl. XX, and p. 89. — Cziráky, A BOGOJEVAI ŐSTELEPRŐL (The prehistoric settlement of Bogojeva). Arch. Ért. 1896, p. 20, fig. 1—3. — Milekky, A SZERBKERESZTURI ŐSTELEP (The prehistoric settlement of Szerbkeresztur). Arch. Ért. p. 307, fig. 33.

⁷ See: Eisner, OP. CIT. Pl. XVII, figs. 8 a—b. —

Mitscha—Merheim—Pittioni, OP. CIT. Pl. III, figs. 10—12. — Bayer, OP. CIT. Pl. XVII, figs. 2, 3, 6.

⁸ See note 6.

⁹ Zoltz, NEUE STEINZEITLICHE KULTURBEZIEHUNGEN IN MITTELSCHLESSEN. Altschlesien. 1936 pp. 56—59.

¹⁰ See: Tompa, 25 JAHRE URGESCHICHTSFORSCHUNG IN UNGARN. Bericht. 1934—35, Pl. 17, figs. 7, 8, 2, 13. — Bálint—Párducz, UJABB ŐSKORI TELEP ŐSZENTIVÁN HATÁRÁBAN (Recently discovered prehistoric settlement on the boundary of Őszentiván). Dolg. 1934, Pl. X, fig. 23.

¹¹ K. Szabó: KECSKEMÉTI MÚZEUM ÁSATÁSAI I. KISRÉTI PART (The excavations of the museum of Kecskemét. I. The rising ground of Kistrét). Arch. Ért. 1934, pp. 10—39.

¹² Banner, A BADENI KULTÚRA EMLÉKEI HÓDMEZÓVÁSÁRHELYEN (The relics of the «Baden» culture at Hódmezővásárhely). Dolg. 1935, pp. 128—129. — The mixed material of the recently disclosed settlement also serves as a good example.

¹³ Dolg. 1934, Pl. XII, figs. 10—12; Pl. XXV, figs. 14—20, 26.

¹⁴ OP. CIT. p. 48.

¹⁵ OP. CIT. p. 59.

¹⁶ We shall deal with these and with the chronological position of the culture more in detail in the course of the description of the material of the whole settlement.

FIGURÁLIS DÍSZŰ ŐSKORI CSERÉP KISBÁCSRÓL (KOLOZS M.)

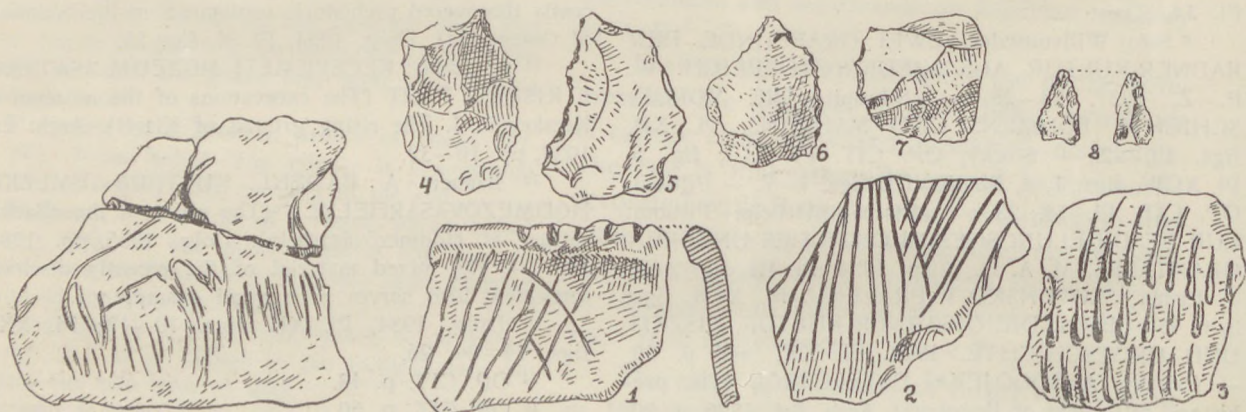
Az 1. képen ábrázolt téglaveres tónusú, középfinoman iszapolt, törött cseréptöredéket a Kolozsvártól nyugatra fekvő Kisbácson s itt is az ú. n. Bácsi torok-ban levő Küszögő nevű hegy oldalán lelték.

Rajta legelésző állatot látunk jobboldali nézetben. Mestere ennek megfelelőleg csak a jobb elülső és hátulsó lábat tünteti fel. Adja az állat farkát, aránytalanul nagy, tátott szájú fejét, — testének egyszerű körvonalait. Nyakából enyhén meghajló, vaskos szarv nő ki. Fontos hasi részének ábrázolása, mert ebből hímre következtethetünk.

Azt hisszük, nem járunk messze az igazságtól, amikor azt mondjuk, hogy az őskori művész

A tordosi stilizált, semátikus, mélyített szarvas,¹ a csépai,² a Koppancs-kőkenydombi,³ a Szarvas-szappanyosi⁴ plasztikus szarvasábrázolások, az arankavidéki,⁵ a Kopáncs-Zsoldostanyai kecskeábrázolások,⁶ a szeghalmi szarvas-agancs-baltafoglalóba karcolt agancsféle bevésés (lehet faág is!)⁷ ugyanazon gondolatnak a kifejezői lehetnek, de régebbiek s mégis mások, mint a kisbácsi birkaábrázolás. Azok egyelőre magányosan szerepelnek, ez egy csoportképnek egyik tagja, melynek természetűsége való törekvését a környezet (fű) még jobban kifejezésre juttatja.

A figurális díszű cseréppel együtt lelték a 2. képen látható s szintén magánkézben levő kő-

1. kép. — Fig. 1. — M = 1 : 2.

2. kép. — Fig. 2. — M = 1 : 2.

legelésző bikát akart ábrázolni. Elég jellemzően tünteti fel az állat alatt a fűvet is, csak a perspektívát nem tudja kifejezésre juttatni.

A füves térség jobbra tovább húzódik. Az agyagedényen, amelyből cserépünk származik, legalább még egy legelésző állat szerepelt, melynek hátsó része még megmaradt a cserép jobb szélén. Ugyanaz a vonalvezetés és kifejezőmód tűnik ki ebből a részből is. A rajzokat az őskori művész az égetés előtt karcolta be a még lágy agyagba. Középeurópából nem ismerek azonos ábrázolást.

és agyagholmikát: az 1—3. sz. finomabb technikájú, kávésbarna színű cserepek, az 1.-t rovátkolt perem és vessződísz (v. ö. ezt a vessződísz az 1. kép fűábrázolásával), a 3.-t nyújtott ékalakú vesszők ékítik, — a 4—7. sz. hydroquarzit-eszközök: a 4. sz. fúró, az 5—7. sz. vakarók, — a 8. sz. hydroquarzitből pattintott nyílhegy. (Orosz Endre gyűjteményében egy homorú-talpú obszidiánnyílhegy van innét.)

Ez a kerámika közelebbről is megmondja nekünk, hogy hol keressük a mi bikaábrázolásunk eredetét. Ez a kerámika u. i. annak az

északinak nevezett népnek a hagyatéka, mely Kr. e. 2000 táján hatalmas hullámokban lepi el Erdélyt, leszorítja a szereplés színpadáról a Tripolje-kultúra képviselőit, magával hozza a barázdás tüzelést, lencsés, vésős (rovátkaszalagos), vesszős, fenyőágas stb. díszet, az egyenes fokú, háromszögalakú és mandulaalakú, ívelt fokú, hengeres nyéllyukas fejszét stb. Erdélyben ez már kiesik a neolithikum köréből.

Hogy bikaábrázolásunk távolabbi előzményei, vagy még inkább: rokonai, valamelyes összefüggésben volnának a Magyarországról és Erdélyből fent idézett neolithikus kultúrkörbeli példákkal, nem mondhatjuk egész határozottsággal.

Stilisztikailag rokon ábrázolásokat találunk (nem szólva a felső palaeolithikum, aurignaci emelet állatábrázolásairól) az arkto-baltikus zóna⁸ és Szibéria (azoknál fiatalabb!)⁹ sziklarajzai közt. Az arkto-baltikusoknak a tárgya természetesen nem a bika, hanem a rénszarvas.

Nem hozhatók összefüggésbe sem a Tripolje-kultúra stilizált, festett állatalakjaival,¹⁰ sem pedig az északmezopotámiai sziklarajzokkal.¹¹

A majkopi kurgán elektronvázájának ábrázolásai¹² fiatalabbak, tökéletesebbek, más művelődési körbe tartoznak.

Ismerünk azonban a különböző közlésekből egy sokat vitatott emléket, amely első tekintetre összefüggésbe hozható a kisbácsi bikaábrázolással. A **3. képen** bemutatott mészkőbalta ez, melyet a Folticeni-megyei Rădăşeni községben (Moldova) a Cucuteni A-jellegű telep felszínén leltek. Alatta bizonyos jelek vannak, melyek első tekintetre a fűre emlékeztetnek, de amelyeket O. Tafrali s Morlet is írásjegyeknek vél.¹³

Tüzetesen megvizsgálta a baltát Nestor is, aki többek között kiemeli, hogy az állat kerületének karcolatai mélyek, szélesek, a karcolat friss árkolást mutat s az árkolásban ceruzanyomok láthatók s szerinte nincs kizárva, hogy külső hatás (görgetés, gyökérnyomat) révén keletkez-

tek rajta az állatra emlékeztető vonalak, melyeket aztán valami éles eszközzel bevéstek s ceruzával utánarajzoltak. — A balta tulsó oldalán olyanszerű minta látszik ugyancsak bekarcolva, mint a Wosinsky-féle mészbetétes edények vatinai csoportjának a LXXXVIII. t. 4. sz. alatt adott edény fülének felületén levő motívum, ami természetesen idegen a Cucuteni—Erőd művelődési körben. Míg azonban a cervida körrajzának háromszöges részén látszik a régi patina nyoma, a tulsó oldalon említett minta árkában több helyütt van meg ez a patina.¹⁴

3. kép. — Fig. 3.

Tehát a rădăşenii rajz sem hozható egyelőre biztos összefüggésbe a kisbácsi bikaábrázolással. Egyébként, ha eredeti volna is s fejének ábrázolása sem ütne el annyira a megszokottól, fejletesebb idők emlékét képviselné annál az egyszerű oknál fogva, hogy a cervida mindkét elülső lábát kirajzolta az egykori művész.

Debrecen.

Roska Márton

¹ Arch. Ért. 1898. 98. 1. és 1912. 368. 1—2.

² U. o. 367.

³ Dolg. VI. k. XXXV. t. 2. sz.

⁴ U. o. VIII. k. 1932. XXXVII. t. 4. sz.

⁵ Arch. Ért. 1912. 367. 1.

⁶ Dolg. VIII. 1932. III. t.

⁷ Arch. Ért. 1913. 41. 1.

⁸ Hakon Schetelig, VORGESCH. NORWEGENS. Mannus, III. 1911. 29.—74. 1.

⁹ Aspelin, ANTIQUITÉS DU NORD FINNO-OUGRIEN, I. 344., 345. ábra. — Tallgren, INNER ASIATIC AND SIBIRIAN ROCK PICTURES. ESA. VII. 1932. 175.—210. 1. különösen a 2. ábra. — Ebert, REALLEXIKON, XII. k. 13.—15. tábla.

¹⁰ V. Gordon Childe, SCHIPENITZ: A LATE NEOLITHIC STATION WITH PAINTED POTTERY IN BUKOWINA. Journal of the Royal Anthropological Institut, vol. LIII. London, 1923. 263.—288. 1. — Roska

M., AZ ÚJABB KÖKOR, 96. kép. — Vladimir Dumitrescu, CERAMICA PICTATĂ ENEOLITICĂ DON SUD-ESTUL EUROPEI. CERAMIQUE PEINTE ÉNÉOLITHIQUE DU SUD-EST EUROPÉEN. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XXIV. Vălenii-de-Munte, 1931. 70.—77. l.

¹¹ Stefan Przeworski, PRÄHISTORISCHE FELSENZEICHNUNGEN AUS VORDERASIEN. Archiv Orientalis, 7. kötet 1935. 1.—2. sz. 9.—15. l.

¹² Tallgren, SUR LES MONUMENTS MÉGAL. DU CAUCASE OCCID. ESA. IX. 1—46. l. — U. a. LA PONTIDE PRESCYTHIQUE. ESA. II. 56. ábra. — Ebert, SÜDRUSSLAND IN ALTERTUM. 47—52. l.

¹³ Andriesescu J., DES SURVIVANCES PALÉOLITHIQUES DANS LE MILIEU NÉOLITHIQUE DE LA DACIE. Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, Tome XV, 1929. — Ciurea, V., APERÇU

DES ANTIQUITÉS PRÉHISTORIQUES DU DÉPARTEMENT DE BAI. Dacia, III—IV. București, 1933. 46—55. l., a rădășeni telep, a 47—48. l. — Dimitrescu, V., INSCRIPTIUNI PREHISTORICE IN RUMÂNIA? Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XXIV. Vălenii-de-Munte, 1931. 87—90. l. — Tafrali, O., INSCRIPTIONS NÉOLITHIQUES EN ROUMANIE. Revue Arch. XXXIII. k. 1931. 14—28. l. — U. a. INSCRIPTIONS NÉOLITHIQUES EN ROUMANIE. Arta si Arheologia, fasc. 7—8. 1931—32. Iași, 1933. 36—42. l. A balta természetes nagyságban a 42. l. — Közlötte ezt Dr. Morlet is a Mercure de France 1929. évi jún. 15-iki 714. sz.-ban, a 714. lapon, a Tafrali-féle felfogás mellett tanuskodván.

¹⁴ 22. Bericht d. Röm. Germ. Komm. 1933, 46—47. l.

Hozzászólás

Szerző véleményével szemben, aki úgy látja, hogy a közzétett «legelésző állatok» valamely őskori kultúra emlékei, eddigi tapasztalataim alapján meg kell jegyezni, hogy a közölt tárgyak («bika» és «szarvas») csak a legnagyobb fenntartással fogadhatók el. Ismerjük magángyűjtők vágyát «unikumok» birtoklása után. Ezen lélektani alapon oly hamisítvány is feltehető, amely mögött nyereszkeskedési szándék nem fedezhető fel. A baltát nemcsak a rajz maga, hanem az «írásjelek» is igen gyanússá teszik. A «legelésző állatok»-nál felhívom a figyelmet arra a körülményre, hogy a cserép úgy «törött el», hogy a baloldali kis állat az utókor

számára éppen megmaradjon. Valamely adott felület rajzolója ösztönszerűen a rendelkezésére álló sík körvonalaival arányosítja rajzát. Valószínűnek látszik, hogy az állat rajza a cseréptöredékhez alkalmazkodott. Ez azonban csak lélektani érv és az őskori «művész» is rajzolhatott cseréptöredékre. Döntőbb jelentőségű, hogy a rajz jellege szerint sem helyezhető el az ismert középeurópai anyagban (ezt szerző is látja). Kíváncsi lett volna az összes kísérő körülmények közlése, hogy ismerhessük a patinásodás mértékét, a magángyűjtő személyét és azt is, hogy a tárgy ajándék vagy saját kutatás útján jutott-e a gyűjtő birtokába stb.

Budapest.

Gallus Sándor

TESSON PRÉHISTORIQUE, ORNÉ D'UNE FIGURE DE TAUREAU, TROUVÉ EN TRANSYLVANIE.

Le tesson brisé, représenté sur fig. 1., est de couleur brique et de débordage moyen, et fut trouvé à Kisbács, à l'ouest de Kolozsvár, sur la pente de la colline Kűszögő, à l'endroit nommé Bácsi torok.

Nous voyons sur ce tesson le profil droit d'un animal paissant. Le maître n'en fait voir en conséquence que le pied droit de devant et de derrière. Il donne en outre la queue de l'animal, sa tête disproportionnellement grande à bouche ouverte et le simple contour du corps. Une seule grosse corne, légèrement recourbée pousse de son cou. A noter le dessin du ventre, qui nous permet de présumer qu'il s'agit d'un mâle.

Nous croyons que l'artiste préhistorique a voulu représenter un taureau paissant. Il indique aussi, d'une façon assez caractéristique,

l'herbe au dessous de l'animal; seule la perspective n'a su être rendue.

La prairie s'étend plus loin vers la droite. Sur le vase, dont notre tesson provient, figurait encore au moins un animal paissant, dont la partie postérieure est encore conservée à l'extrémité droite du tesson. C'est le même tracé et la même expression qui se manifestent dans cette partie.

L'artiste préhistorique a gravé les dessins dans la terre encore molle, avant cuisson.

Le tesson se trouvait encore l'année dernière en propriété privée.

Je ne connais pas de figuration analogue en Europe centrale.

Le cerf en creux, stylisé et schématique de Tordos,¹ — les figurations plastiques de

cerfs de Csépa,² de Kopancs-Kökénydomb,³ — de Szarvas-Szappanyos,⁴ — les figurations de chèvres des environs du canal de la rivière Aranka,⁵ — celles de Kopáncs-Zsoldostanya,⁶ — enfin le dessin gravé, ressemblant à un bois de cerf (peut-être une branche d'arbre) sur la graine de hache en ramure de cerf de Szeghalom,⁷ — expriment peut-être la même pensée, mais ils sont plus anciens et pourtant autres que la figuration de taureau de Kisbács. — Caux-là sont, jusque là des figures isolées, tandis que celle-ci fait partie d'un groupe; la tendance du dernier dessin vers le réalisme est encore plus marqué par l'ambiance (l'herbe).

On a trouvé, avec le tesson en question, les objets en pierre et en terre cuite, reproduits sur **figure 2**, ceux aussi en propriété privée: les n°s 1—3 sont des tessons de technique plus fine, couleur de café, n° 1 est orné d'incisions au bord et de baguettes, n° 2 de baguettes (confrontez cet ornement de baguettes avec la figuration de l'herbe sur **fig. 1**), n° 3 de longues baguettes cunéiformes; — les n°s 4—7 sont des ustensiles en hydroquartzite: n° 4 est un perçoir, les n°s 5—7 des grattoirs; n° 8 une pointe de flèche, éclatée d'hydroquartzite. Dans la collection de M. Endre Orosz il y a une autre pointe de flèche en obsidienne, à base concave, de la même provenance.

Cette céramique nous renseigne de plus près, où nous devons chercher l'origine de notre figuration de taureau: C'est que cette céramique est le legs du peuple dit septentrional qui, vers 2000 av. J.-C., envahit la Transylvanie en des flots immenses, refoule les représentants de la culture Tripolje, apporte le point de piqure à canelure (céramique indiquée dans la littérature allemande sous le nom de Furchenstich), l'ornement à lentille, à ciseau, à bande incisée, à baguette, à branche de sapin etc.; — c'est ce même peuple qui apporte la hache à dos droit, triangulaire et en forme d'amande, à dos arqué, perforée cylindriquement, etc. En Transylvanie tout cela n'entre plus dans la période néolithique.

Nous ne pouvons pas dire avec toute sûreté que les antécédents plus éloignés de notre figuration de taureau, ou plus encore ses analogies, seraient en un rapport quelconque avec les exemples de la Hongrie et de la Transylvanie du cercle culturel néolithique.

Nous trouvons des figurations de style analogue (sens mentionner les figurations d'animaux

de l'époque aurignacienne de l'âge paléolithique supérieur) parmi les dessins sur roche de la zone arcto-baltique⁸ de la Sibérie (plus jeunes que celles-ci),⁶ L'objet des dessins arcto-baltiques est naturellement, au lieu du taureau, le renne.

Ils ne peuvent être mis en rapport, ni avec les figurations peintes, d'animaux stylisés de la culture Tripolje,¹⁰ ni avec les dessins sur roche de la Mésopotamie septentrionale.¹¹

Les figurations du vase en électron du courgan de Majkop¹² sont plus récentes, plus parfaites et appartiennent à un autre cercle culturel.

Nous connaissons cependant, par les différentes publications, une pièce beaucoup discutée et qui, de premier abord, peut être mise en rapport avec la figuration de taureau de Kisbács. C'est la hache en calcaire, reproduite sur **fig. 3**, trouvée sur la surface de la station de Cucuteni, de caractère A, dans la commune Rădăşeni du département Folticeni (Moldavie). Au bas il y a certains signes qui font penser, à première vue à de l'herbe, mais que M. O. Tafrali, ainsi que M. Morlet croient être des caractères.¹³

M. Nestor aussi a minutieusement examiné la hache et il remarque que les contours de l'animal sont profonds, larges et gravés récemment, comportant des traces de crayon. Selon lui il n'est pas impossible que les lignes, rappelant les contours d'un animal, se soient produites par un effet extérieur (roulement, empreinte de racine), qu'on les ait ensuite gravées avec un outil tranchant et repassées avec un crayon. — De l'autre côté de la hache on voit un motif, également gratté, semblable à celui de l'anse de vase pl. LXXXVIII. n° 4 du groupe de Vattina des vases incrustés publiés par Wosinsky, naturellement étranger au cercle culturel de Cucuteni-Erösd. Cependant, tandis que, dans le creux du contour du cervidé, on ne voit des traces de la patine ancienne qu'à la partie triangulaire de la tête, on la retrouve à plusieurs endroits du creux du motif mentionné de l'autre côté.¹⁴

Il semble donc pour le moment que le dessin de Rădăşeni n'ait aucun rapport avec la figuration de taureau de Kisbács. Si, en outre, elle était authentique et si la figuration de la tête ne différait pas autant de l'habituel, elle représenterait non moins une période plus avancée, pour la simple raison que l'artiste y a dessiné tous les deux pieds de devant.

- ¹ Arch. Ért. 1898. p. 98. et 1912. p. 368.
- ² Ibid. p. 367.
- ³ Dolg. Tome VI. Pl. XXXV. 2.
- ⁴ Ibid. Tome VIII. Pl. XXXVII. 4.
- ⁵ Arch. Ért. 1912. p. 367.
- ⁶ Dolg. Tome VIII. 1932. Pl. III.
- ⁷ Arch. Ért. 1913. p. 41.
- ⁸ Hakon Schetelig, VORGESCH. NORWEGENS. Mannus, III. 1911. p. 29—74.
- ⁹ Aspelin, ANTIQUITÉS DU NORD FINNO- OUGRIEN, I. fig. 344, 345. — Tallgren, INNER ASIATIC AND SIBIRIAN ROCK PICTURES. ESA. VII. 1932. p. 175—210. spécialement fig. 2. — Ebert, REALLEXIKON. Tome XII. Pl. 13—15.
- ¹⁰ V. Gordon Childe, SCHIPENITZ: A LATE NEOLITHIC STATION WITH PAINTED POTTERY IN BUKOWINA. Journal of the Royal Anthropological Institut, vol. LIII. London, 1923. p. 263—288. — Roska, Márton, AZ ÚJABB KÖRÖK. fig. 96. — Vladimir Dumitrescu, CERAMICA PICTATĂ ENEOLITHICĂ DON SUD-ESTUL EUROPEI. CÉRAMIQUE PEINTE ÉNEOLITHIQUE DU SUD-EST EUROPÉEN. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Tome XXIV. Vălenii-de-Munte, 1931. p. 70—77.
- ¹¹ Stefan Przeworski, PRÄHISTORISCHE FEL-

SENZEICHNUNGEN AUS VORDERASIEN. Archiv. Orientalis, VII. 1935. fig. 1—2. p. 9—15.

¹² Tallgren, SUR LES MONUMENTS MÉGAL. DU CAUCASE OCCID. ESA. IX. p. 1—46. — Tallgren, LA PONTIDE PRÉSCYTHIQUE. ESA. II. fig. 56. — Ebert, SÜDRUSSLAND IM ALTERTUM. p. 47—52.

¹³ J. Andriesescu, DES SURVIVANCES PALÉOLITHIQUES DANS LE MILIEU NÉOLITHIQUE DE LA DACIE. Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, Tome XV. 1929. — V. Ciurea, APERÇU DES ANTIQUITÉS PRÉHISTORIQUES DU DÉPARTEMENT DE BAI. Dacia, III—IV. București, 1933. p. 46—55. La station de Radaseni p. 47—48. — V. Dumitrescu, INSCRIȚIUNI PREISTORICE IN RUMÂNIA? Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, XXIV. Vălenii-de-Munte, 1931. p. 87—90. — O. Tafrali, INSCRIPTIONS NÉOLITHIQUES EN ROUMANIE. Revue Arch. Tome XXXIII. 1931. p. 14—28. — O. Tafrali, INSCRIPTIONS NÉOLITHIQUES EN ROUMANIE. Arte si Arheologia, fasc. 7—8. 1931—32. Jasi. 1933. c. 36—42. — La hache grandeur naturelle p. 42. Publiée aussi par M. Morlet, dans le n° 714 du 15 juin 1929 du Mercure de France, en attestant la conception de M. Tafrali.

¹⁴ 22. BERICHT D. RÖM. GERM. KOMM. 1933. p. 46—47.

Observations

Je dois remarquer, à l'encontre de l'auteur, selon lequel les «animaux paissants» publiés sont les restes d'une culture préhistorique, que les objets publiés («taureau» et «cerf») ne sont acceptables que sous toute réserve. On connaît le désir des collectionneurs de posséder des pièces uniques. En considération de ce principe psychologique, on peut bien présumer la possibilité que derrière ces pièces fausses il n'y ait eu aucune intention de lucre. La hache est très suspecte, non pas seulement par le dessin lui-même, mais aussi par les «caractères» qu' on y voit. Je dois appeler l'attention, à propos des «animaux paissants», à la circonstance que le tesson «se brisa» de telle façon que le petit animal de gauche restât intacte pour la postérité. Le dessinateur qui a à sa disposition une surface

donnée, proportionne son dessin instinctivement aux contours de cette surface. Il nous semble probable que le dessin de l'animal se soit adapté au tesson. Mais ce n'est qu'un argument psychologique et «l'artiste» préhistorique avait aussi pu dessiner sur un tesson. D'une importance plus décisive est le fait que le dessin ne peut appartenir, déjà par son caractère, dans le matériel connu de l'Europe centrale. (L'auteur lui-même est de cette opinion.) La publication de toutes les circonstances concomitantes aurait été désirable pour connaître le degré auquel l'objet est patiné, le nom du collectionneur, ainsi que d'éclaircir si l'objet en question a été reçu en cadeau par le collectionneur, ou bien si c'était sa propre trouvaille etc.

Budapest.

Sándor Gallus

A LAUSITZI KULTÚRA BORSODBAN

Borsod megye északi kapuja a Gömör-Szepesi Érchegység felől a Bódva völgye. Ezt a fontos összekötő utat az alföld és a hegyvidék között a régészeti kutatás jóformán teljesen elhanyagolta, jóllehet az itt-ott véletlenül előkerült szórványos leletek is arra engednek következtetni, hogy a völgy, különösen az őskor népvándorlási mozgalmában, jelentős szerepet játszott.

Újabb bizonyítékokat nyertem erre vonatkozólag 1935. év októberében Szendrő és Szalonna között végzett kutatásaim alkalmával is, amidőn több olyan helyen végeztem próbaásatást, amelyekre Thuránszky István szalonnai földbirtokos, a vidék lelkes kutatója hívta fel a figyelmünket. A legjelentősebb ezek között egy késő bronzkori urnatemető, amely Meszes község déli határában a falutól alig 4—500 lépésnyire egy eléggé mélyen fekvő, vízjárta területen fekszik.

Sajnos, a sirokból ma már igen kevés menthető meg, minthogy épen a többszöri elöntés következtében a sirok fölött vastagabb humusz alig képződhetett és így a mai felszíntől alig arasznyi mélységben fekvő urnákat részben a fagy, részben pedig a földművelés nagyrészt teljesen tönkretette.

A kb. 100 m² területen, amelyet feltártam, 8 urnasírra bukkantam, míg 3—4 továbbiak már csak a nyomait találtam meg. A sirok csoportosan kerültek elő; 3—4 urna alkotott egymástól 2—3 méternyi távolságra egy-egy fészket. Az urnákat rendszerint lapos kövekre állították. Az azonban már nem volt megállapítható, hogy alkalmaztak-e lefödésre is hasonló köveket; a sirok között található egyes kódarabok azonban, amelyeket talán az eke tolt el eredeti helyükről, megadják erre a lehetőséget. Az ekevas legtöbb esetben az urna száját borító fedőtálat is tönkre tette és így annak csak itt-ott találtam meg apró töredékeit. Kisérő edényként néhány urna mellett egy-egy kis füles bögre szolgált.

Jóllehet, az edények általában csak kis töredékekben voltak megmenthetők, sikerült mégis azokból néhányat helyreállítanunk és így képet alkothatunk az ide temetkező kultúráról.

Az urnák közös jellemvonása az aránylag alacsony, zömök forma. Az alföldi urnatemetők hatalmas urnái mellett a meszesi urnák jóformán eltörpülnek. A zömökséget még jobban hangsúlyozza a széles, laposan boltozott váll, a hirtelen összeszűkülő fenékrész és az aránylag rövid, ívelten megszűkülő nyak. A forma tagozására szolgál a has élén alkalmazott 4 bütyökdísz is. Az egyik urnán (1. kép 1) a bütykök között 2—2 függőleges lécdíszítést is látunk. Ennek az urnának a szájánál nem találunk perem képzést, a nyak tehát egyenesen levágott. A vállon, pontosan 1—1 bütyök fölött 2 kurta szalagfűl van. Az urna magassága 23 cm, szájtátmérője 11 cm.

A másik urna (1. kép 2) magassága ugyancsak 23 cm, szájtátmérője azonban 14,8 cm, minthogy ennek az urnának kihajló szájpere van. A hasél 4 bütykét itt is megtaláljuk, lécdíszítés helyett azonban a vállon sűrű, függőleges irányú árkolást látunk. A szájpere alatt a nyakon, a bütykök irányában 4—4 bemélyített lencsedísz alkalmaztak. A vállon ugyancsak 2 szalagfűl ül.

Az urnák általában vékony falúak, készítményük tökéletesnek mondható és tetszetőséget feketé színű és bágyadt fényben ragyogó felületük is emeli.

A kísérő edények közül két kis füles bögrét mutatunk be. Jellegzetességük a kihajló szájpere, a kúpos, vagy ívelt nyak, az erősen hangsúlyozott vállképzés, a szinte gömbölyű fenék és a nyakat áthidaló, kissé a perem felé emelkedő, kerek átmetszetű fűl. Ellentétben az urnákkal, a bögrék színe vörössesbarna.

Az egyik bögre magassága 5 cm, szájtátmérője 6 cm. Az élezett has a füllel szemben csúcsba fut. (1. kép 3). A másik vállán ritka, vertikális árkolást találunk és formája is inkább az urnákéhoz igazodik. Magassága 4,7 cm, szájtátmérője 5,7 cm. (1. kép 4).

A kerámián kívül semmi más kísérő leletet nem találtunk. Az urnákban lévő hamú és apró csontszilánkok igen alaposan végzett halottégetés mellett tesznek tanúságot.

A kerámia alapján a meszesi urnatemető a legszorosabb rokonságban áll egyrészt a bodrogkeresztúri,¹ másrészt pedig a zagyvapálfal-

vai² urnatemetővel. A bodrogkeresztúri temető azonban vaskosabb és egyenesen levágott szájú urnáival valamivel idősebbnek látszik és még a bronzkor III. szakaszába sorolható. A zagyvapálfalvai temető egykorú a meszesivel, amelyet az is bizonyít, hogy az egyik meszesi urna (2. sz.) teljesen azonos formát és díszítést mutat a Hillebrand második közleményében közölt egyik urnával. (19. kép, 2. ábra.)

Amíg azonban a zagyvapálfalvai temető gazdag anyagában fellelhetők a honi kultúra elemei is, — nyulánk nyak, a rendszerint kihajló szájperem, a hosszukás alsó fenékrész, a díszes és sokszor tüskés bütyökképzés, — addig úgy a

miként a mi 3. sz. bögrénken, ott is előfordul az hasonló formájú füles bögréken is.⁵

Richthofen ezt a leletanyagot Montelius időrendje alapján még a régebbi bronzkorba sorolja, ámbar így is eljut abszolút kronológiában a Kr. e. XII. századig. A zagyvapálfalvai anyag azonban kétségtelenné teszi, hogy nálunk a lausitzi kultúrának ez a szakasza, így tehát a meszesi temető kora is a késő bronzkort, azaz a IV. szakaszt jelzi. Az aggteleki barlang ugyanebből a kultúrából származó leletanyaga pedig már egyenesen belenyúlik a korai vaskor idejébe és így a kultúra folytonossága évszázadokra megállapítható.

1. kép 1—4. Lausitzi edények Borsod megyéből. — Abb. 1, 1—4. Keramik von Lausitzischer Typus aus Kom Borsod.

bodrogkeresztúri, mint a meszesi temetők is jóformán teljes tisztaságukban megőrizték annak a Sziléziából bevándorló illyr kultúrának a sajátos elemeit, amelyet közismerten lausitzi kultúrának nevezünk.

A sziléziai anyagból utalunk Gr.—Tschausch kerámiájára, amelynek egyik urnája a mi 1-el jelzett urnánk édes testvére.³ A 2. sz. urna párhuzamát megtaláljuk Breitenauban. (I. M. 7. tábla, d. ábra.) Ugyancsak Sziléziában otthonos a vállon alkalmazott sűrű árkolás,⁴ amely,

De a sziléziai anyaggal való szoros rokonság egyúttal azt is bizonyítja, hogy a Kárpátok déli lejtőire minden kerülő út nélkül áramlott be az Odera mentéről ez a kultúra és itt, — miként Meszesen és Bodrogkeresztúron is, — tisztaságát jórészt meg is őrizte. Ezzel szemben a Szudéták övében megtelepedő lausitzi kultúra bizonyos helyi színezetet nyer. Nálunk délkeleti irányban körülbelül a Hernád alsó szakasza és a Bodrog jelzik a kultúrák kör határát. Itt érintkezik ugyanis a bevándorolt kultúra a honi kul-

túrával, amely sajátos kultúrjavi mellett a kuporodott helyzetben való csontvázas, ősi temetkezési ritust még ebben az időben is megőrizte.

A lausitzi kultúrából származó korai vaskori anyagot találtam a Szendrőhöz tartozó Ördögáti barlangban is, ahol már a Miskolci Múzeum is több ízben kutatott. Ugyanítt бүккі kultúra is található, valamint La Tène kori emlékek is. Бүккі kultúra van ugyancsak a martoni barlang-

Budapest.

¹ Tompa F., A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM GRÓF VIGYÁZÓ ÁSATÁSAI. Arch. Ért. 1930. 195—196. l.

² Hillebrand J., A ZAGYVAPÁLFALFAI BRONZKORI URNATEMETŐ. Arch. Ért. 1926. 60—69. l. — ÚJABB ÁSATÁSAIM A ZAGYVAPÁLFALVAI URNATEMETŐBEN. Arch. Ért. 1929. 34—40. l.

ban is, jóllehet, itt a rétegeket amatőr kutatók már eléggé tönkretették.

A Szalonna és Meszes között levő Várhegyen szabályos és jófenntartású köralakú sánc van. A sáncot átvágtam és a sáncon belül is kutattam, de semmiféle korhatározó leletre sem bukkantam. A Bódva völgyében Szendrő környéke is értékes őstörténelmi adatokat szolgáltathat, míg a délkeletre fekvő Borsod—Derekegyházi halom бүккі kultúrák lakótelepe már ismeretes.

Tompa Ferenc

³ B. Frh. v. Richthofen, DIE ÄLTERE BRONZEZEIT IN SCHLESIEN. Berlin, 1926. 13. tábla, f. ábra.

⁴ Richthofen, I. M. 7. tábla, b. ábra, 8. tábla, a—c. ábra.

⁵ H. Seger, LAUSITZISCHE KULTUR. Reallex. VII. k. 196. tábla, d. ábra Woischwitzból.

DIE LAUSITZISCHE KULTUR IM KOMITAT BORSOD

Das Bodva-Tal als Durchgangsgebiet hat vom Standpunkt der Völkerwanderungen in der Urzeit eine grosse Bedeutung und es ist daher sehr bedauerlich, dass bis jetzt planmässigen Erforschung dieses Gebietes so wenig Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

Wichtigere Ergebnisse brachten meine Forschungen zwischen Szendrő und Szalonna, wo ich an mehreren Stellen im Oktober 1935 Probegrabungen durchführte. Hervorzuheben ist der spätbronzezeitliche Urnenfriedhof südlich des Dorfes Meszes. Die Fundstelle befindet sich in einem Überschwemmungsgebiet.

Leider kann in den seltensten Fällen das Grab gerettet werden, da infolge der häufigen Überschwemmungen sich keine dickere Humusschicht bilden konnte und sich so die Urnen sehr nahe zu der Erdoberfläche befinden. Auf diese Art erfuhr die Keramik teilweise durch die Erdarbeiten starke Schädigungen.

Auf einem Gebiet von ungefähr 100 m² wurden 8 Urnengräber aufgedeckt, weiter fanden wir die Spuren von noch 3—4 anderen Gräbern. Man konnte im Laufe der Ausgrabungen eine nesterförmige Anordnung der Gräber feststellen: 3—4 Gräber in Entfernungen von 2—3 Meter. Die Urnen waren in den meisten Fällen auf flache Steine gestellt. Ob die Urnen auch mit einem solchen Stein zugedeckt waren, konnte nicht mit Sicherheit ermittelt werden. Der Pflug hat auch die meisten Deckschüsseln derart be-

schädigt, dass man sie nicht bergen konnte; es liessen sich nur Bruchstücke retten. Neben einigen Urnen war ein Henkeltässchen als Grabbeigabe feststellbar.

Die meisten Urnen sind verhältnismässig klein und gedrungen. Die Schulter ist breit, kaum gewölbt, die Bodenfläche sehr klein, der Hals kurz und konisch. Am Bauchumbruch sind gewöhnlich 4 gegenständige Warzen. Auf der einen Urne (*Abb. 1, 1*) sind zwischen den Warzen je zwei vertikale Leisten angebracht. Diese Urne hat keinen ausladenden Rand, der Rand ist flach abgeschnitten. Auf der Schulter sitzen 2 gegenständige kleine Bandhenkel und zwar unmittelbar über den Warzen am Bauchumbruch. Höhe: 23 cm, Mündungsweite: 11 cm.

Die Höhe der anderen Urne (*Abb. 1, 2*) beträgt ebenfalls 23 cm, Mündungsweite: 14·8 cm. Diese Urne weist am Bauchumbruch ebenfalls 4 Warzen auf, aber anstatt den Leisten besteht die Schulterverzierung aus senkrechten Kanneluren. Unter dem Rand kann man gegenständig angeordnet je vier linsenförmige Eintiefungen beobachten. An der Schulter sitzen zwei Bandhenkel.

Die Wandstärke der Gefässe ist sehr gering. Die Herstellungstechnik kann als vollkommen bezeichnet werden, die Farbe ist meistens mattschwarz.

Von den Beigaben bilden wir zwei kleine Henkeltassen ab. Der Rand ist ausladend. Der Henkel reicht vom Rand bis zum Bauchumbruch. Die Farbe dieser Begleitgefässe ist rötlich braun. Höhe der Henkeltasse (*Abb. 1, 3*): 5 cm, Mündungsweite: 6 cm. Auf der Schulter des anderen Henkeltässchens besteht die Verzierung aus einigen senkrechten Kanneluren. Die Form entspricht am meisten der der Urnen (*Abb. 1, 4*). Höhe: 4·7 cm, Mündungsweite 5·7 cm.

In den Gräbern wurden nur Keramikbeigaben festgestellt. Die Urnen bargen nur kalzinierte Knochen.

Die nächsten und entsprechendsten Analogie zu der Keramik aus Meszes finden wir in Bodrogkeresztur¹ und in Zagypálfalva.² Das Gräberfeld von Bodrogkeresztur scheint aber älter zu sein, das Material erlaubt eine Datierung in die Periode III der Bronzezeit. Das Gräberfeld von Meszes ist mit dem Friedhof von Zagypálfalva gleichzeitig, was auch die Tatsache beweist, dass eine Urne von Meszes (Abb. 1, 2) mit einer Urne von Zagypálfalva vollkommen übereinstimmt.³

Während in dem Material von Zagypálfalva Elemente der bodeständigen Kultur noch gut nachweisbar sind — wir erinnern an den schlanken Hals, den ausladenden Rand, die verhältnismässig hohe Bauchpartie und an die spitzen Warzen der Urnen — entspricht die Keramik der Gräberfelder von Bodrogkeresztur und Meszes der Lausitzischen Kultur in Schlesien; wir haben es hier also mit der Hinterlassenschaft der aus Schlesien einwandernden Illyrer zu tun. Als Analogie zu der Urne (Abb. 1, 1) führen wir eine aus Gr. Tschansch an. Die Urne Abb. 1, 2 kann mit einem Gefäss aus Breitenau verglichen werden. Die auf der Schulter angebrachten seichten Kanneluren⁴ gehören zu den charakteristischen Merkmalen der Lausitzischen Ware in Schlesien. Aus Meszes erwähnen wir die Henkeltasse Abb. 1, 3.⁵

Richthofen datiert diese Funde nach der Chronologie von Montelius noch in die ältere

Budapest.

Ferenc von Tompa

¹ F. Tompa, DIE GRAF VIGYÁZÓ-AUSGRABUNGEN DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS, Arch. Ért. 1930, S. 298.

² J. Hillebrand, DAS BRONZEZEITLICHE URNENFELD VON ZAGYPÁLFALVA BEI SALGÓ-TARJÁN, Arch. Ért. 1923—26, S. 289—291. — DERS. ÜBER DIE NEUEREN AUSGRABUNGEN IM BRONZEZEITLICHEN URNENGRÄBERFELD VON ZAGYPÁLFALVA, Arch. Ért. 1929, S. 323—324.

³ Arch. Ért. 1929, S. 39, Abb. 2. — F. Tompa, 25 JAHRE URGESICHTSFORSCHUNG IN UNGARN 1912—36, 24. S. 25. — BERICHT DER RÖMISCH-GERMANISCHEN KOMMISSION, 1934/35, S. 99.

⁴ B. Frh. v. Richthofen, DIE ÄLTERE BRONZEZEIT IN SCHLESIEN, Berlin, 1926, Taf. 13, f. — Ebendort, Taf. 7, d.

⁵ Ebendort, Taf. 7, 8; Taf. 8, a—c. — H. Seger, LAUSITZISCHE KULTUR, Reallexikon Band VII, Taf. 196, a.

Bronzezeit, er gelangt aber auch so zu einer Datierung in das 12. Jahrhundert v. Ch. Der Urnenfriedhof von Zagypálfalva entspricht zweifellos dieser Fundgruppe in Schlesien, somit ist der Friedhof von Meszes in die Periode IV. der Bronzezeit zu datieren. Die Funde der Höhle von Aggtelek mit starken lausitzischen Einschlägen entsprechen schon einer jüngeren Periode, sie gehören schon der älteren Halstattzeit an. Somit haben wir einen Beweis für die lange Kontinuität dieser Kultur in Nordungarn.

Die nahe Verwandtschaft der hier beschriebenen Funde beweist auch, dass die Illyrer entlang der Oder nach den südlichen Abhängen der Nord-Karpathen wanderten, diese Kultur nach Ungarn also nicht auf Umwegen eindrang und hier — wir erwähnen Meszes und Bodrogkeresztur — lange ihre Eigenart bewahrte. Die in den Sudeten heimische Lausitzische Kultur erhielt dagegen mit der Zeit eine gewisse lokale Färbung. In Ungarn bilden in südöstlicher Richtung das südliche Flussgebiet des Hernád und der Bodrog die Grenze dieser Kultur. Hier kam die Lausitzische Kultur mit der bodenständigen Kultur in nähere Berührung.

Eine frühhallstattzeitliche Variante der ungarischen Lausitzischen Kultur konnte ich auch in der Höhle Ördöggát feststellen, aber auch andere Funde konnten gemacht werden, da hier auch die Bükker Kultur und schöne jüngere La Tène Keramik vertreten sind. Die Schichten der Bükker Kultur wurden in der Márton-Höhle durch Amateur-Archaeologen zerstört.

KORAHALLSTATTI KINCSLELET CELLDÖMÖLKRŐL (VAS MEGYE)

Lustig L. régiségkereskedő 1934-ben a bécsi Naturhistorisches Museumnak egy kincs- és sírleletet adott el. A sírlelet a kora vaskorból származik. A leleteket a kereskedő Lázár J. úrtól, celldömölki mérnöktől vette. A volt tulajdonos adatai szerint a kincslelet szőlőforgatás alkalmával került elő Mike Dénesnek a Sághegy nyugati oldalán fekvő szőlőjéből.

Jelenleg csak a kincsleletet tárgyaljuk, amely a következő tárgyakat tartalmazza:¹

Szabálytalan alakú URNA, felfelé szűkülő, ívelt nyakkal és kihajló szájrperemmel. Az erősen gömbölyített has merőleges barázdákkal díszített. A vállból kiinduló fül a has elválasztó vonala fölött éri a nyakat. (I. t. 1, M 27, Pá 16·4—16·9, Fá 10·5, Óá 28·8—29·6). Ívelt bronz KÉS nyéltüskével. Hegye letörött. (I. t. 2, H 10·7 cm.) Tokos bronz VESŐ. Tokjában a fanyél maradványai még felismerhetők. (I. t. 3, H 12·8). Félholdalakú BOROTVA töredéke (I. t. 4, H 11·7). Bronz SARLÓ. Kétbordás nyele átlukasztott. (I. t. 5, a sarló hegye és nyelének vége közti feszítávolság 13·5 cm, a penge legnagyobb Sz 4·5). Kerek, domború díszített korong bronzból, alul füleccsel ellátva. A domborulat tetején gombalakú bütyök. A díszítés kerek pontcolásokból áll, amelyek párhuzamos köröket alkotnak. A korong kissé sérült. (I. t. 6, M 3, Ám 11·6). Tű edényalakú fejjel. Hegye letörött. (I. t. 7, H 16·6). Görbevonaltű TÖRÖDEKEK bronzból (I. t. 8—9, H 11·3 és 10·6). Négyszegletes kis bronz ÁR töredéke. (I. t. 10, H 4·4). Kilenc bronz KARPEREC. Végük nyitott, testük lapított. Díszítésük párhuzamos vonalkákból áll (I. T. 11, Ám 9·5—11·9, Sz 1, V 0·4—0·5). Százhárom kis bronz KARIKA (I. t. 12, Ám 1·3—1·4).

A kincslelet tartalmának megfelelő anyag nemcsak Magyarországon, hanem a nyugati államokban is gyakori. A celldömölki típusú karperecek sokszor előfordulnak. Ez a típus ismeretes Velemről,² egy somlyói urnasírból,³ de megvan a kronológiai szempontból fontos Homburg v. d. H.-i⁴ és Weinheim Nächstenbachi⁵ kincsleletekben is. A fent leírt tű elterjedési területe is igen nagy. Többet találtak Velemben.⁶ A tokosvésők Magyarországon gyakoriak. Megtaláljuk például egy velemi kincsleletben,⁷ a

borjasi leletben (öntőműhely)⁸ és Lengyelen.⁹ Formáját használatának körülményei határozzák meg.

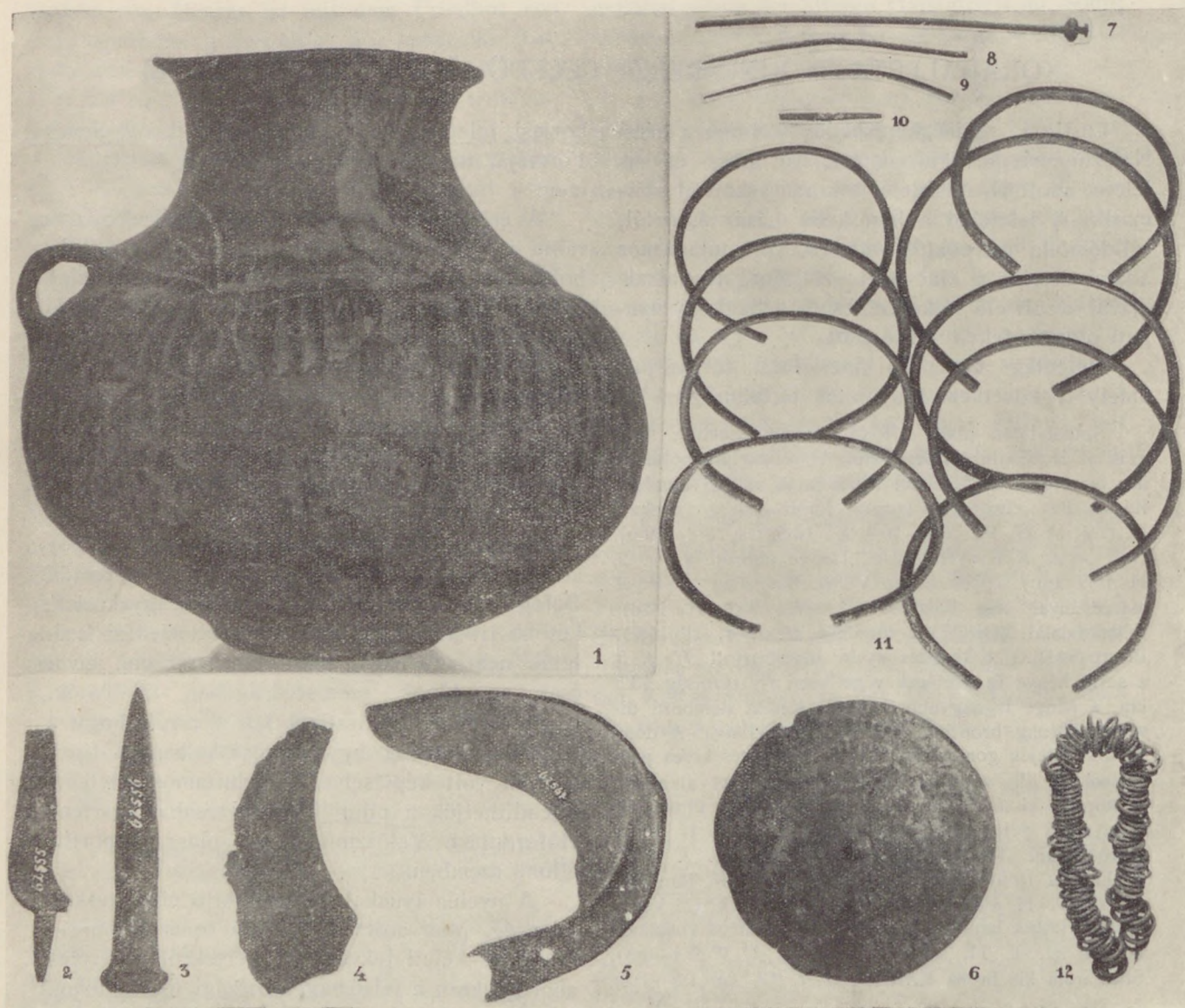
A celldömölki kincslelet legérdekesebb darabja a borotvatöredék, a sarló és a kés. A félholdalakú borotva nálunk sokkal ritkább, mint Olaszországban. Már Montelius összehasonlította az olasz és a magyar borotvák formáit.¹⁰ Ranke szerint az egyéltű borotvák, minden valószínűség szerint nem származtathatók a kétélűekből, mert mindkét forma együtt is előfordul. Mindenesetre egyes vidékeken azt a benyomást nyerjük, mintha az utóbbiakat az előbbiek felváltanák.¹¹ A celldömölki lelet darabja által képviselt forma (előreugró csücsökkel ellátott borotva) középponti lelőhelye Bologna. Ezek a borotvák Bolognában a Benacci I időszakban gyakoriak, később ritkábban fordulnak elő. Elterjedési területük nem túl nagy, mert Olaszországon kívül csak az Alpok szomszédságában találhatók. Åberg érdekes statisztikát közöl arról, hogy a Villanova kultúra egyes időszakaiban e típus hogyan volt képviselve.¹² Párhuzamos leletként felemlíthetjük a pilini¹³ és Herrenbaumgarten-i előfordulást. Valószínű, hogy olasz importtal állunk szemben.

A nyelén lyukkal ellátott sarló elég gyakori jelenség. Magyarországon ez a típus különösen északi és keleti fekvésű lelőhelyekről ismeretes, ahol gyakran a felsőmagyarországi típusú tokosbaltákkal együtt találják; Gyermely¹⁵ és Kajnyikfalva.¹⁶ Meg kell azonban jegyezni, hogy elterjedési területük nem egyezik a felsőmagyarországi tokosbaltákéval. A nyéllyukas sarló elterjedése ennél jóval nagyobb. A sarlók tipológiai rendszerezését már többen megkísérelték. Schuman megkülönböztet keleteurópai (nyéllyukas) és északi (gombos) típusú sarlókat,¹⁷ beosztása azonban nem kielégítő. Schmidt négy típust különböztet meg. A celldömölki kincs sarlója beosztása szerint az első csoportba tar-

tozik (nyéllyukas és lapos sarlók).¹⁸ A svájci cölöpépítményekben túlnyomórészt a nyéllyukas sarlók fordulnak elő. Schmidt ezt a típust a bronzkor végére és a vaskor elejére helyezi.

Ez a sarlótípus Csehországban, Sziléziában és Németországban is elég gyakori. Kronológiai szempontból fontos a sarlótípus megjelenése a

hetünk meg. Petersen hatféle formát ismertet, Miske a velemi leletek alapján négyet.²² Velemről különösen szép anyag ismeretes,²³ de a legtöbb velemi késnek a penge és a nyéltüske között még egy cilindrikus közbeneső tagja²⁴ is van. Azonos felépítésűek az Alsóausztriából ismertek kések is, mint a Stillfried-i,²⁵ Pottschach-i,²⁶

1. tábla 1–12. Korahallstatti depotlelet Celldömölkéről. — Tafel I, 1–12. Depotfund aus Celldömölk.

Wallstadt-i¹⁹ és a Weinheim Nächstenbach-i²⁰ leletekben. Erre még visszatérünk.

Az ívelt kést, amelyet «Urnenfeldermesser»-nek is neveznek, aránylag könnyen datálhatjuk. Igen gyakori a svájci cölöpépítményekben és Délnémetországban. Úgy látszik, mintha innen származott volna el keletre és északra. A nyéltüske formája szerint több típust különböztet-

Hadersdorf am Kamp-i,²⁷ Leopoldsberg Wien-i²⁸ leletek. Kivétel egy Hadersdorf am Kamp-i lelet,²⁹ amely a celldömölki késhez hasonló és egy, a pécsi Jakabhegyen lelt példány.³⁰

A kincslelet urnáját a dályai³¹ urnatemető leleteivel hasonlíthatjuk össze. Ez az edény-típus valószínű előzménye a Hallstatt C urna-formáknak, mint aminőket Sopronból, de külö-

nősképpen az alsóausztriai Malleiten bei Bad Fischau-i lelőhelyről ismerünk.³²

Vogt a svájci korahallstatti kincsleleteket A és B szakaszra osztotta.³³ Holste ezt a beosztást az Alpesek keleti vidékére alkalmazta.³⁴ Vogt fiatalabb csoportjának jellegzetes leletei közé tartoznak a Weinheim Nächstenbach-i, Homburg v. d. H. és Kuckenberg-i leletek. Mindezeknél egyezéseket találhatunk a celldömölki kincslelet egyes tárgyaival. A Weinheim Nächstenbach-i leletben ugyanolyan nyéllyukas sarlók, ívelt kések és karperecek vannak, mint Celldömölkön, a leletet Mörige és Auvergnier típusú kardok egészítik ki.³⁵ A Wallstadt-i bronz kincsleletben is van egy Mörige típusú kard töredéke,³⁶ korát különben is jól meghatározza a kerámia. A Kuckenberg-i kincsleletben egy ívelt kés van, pengéje és nyéltüskéje között cilindrikus közbeneső taggal.³⁷ Ez a forma Vogt szerint a Hallstatt B csoportra jellemző.³⁸ A kincsben azonban van egy olyan típusú ívelt kés is, mint a celldömölki példány.³⁹ Egy Mörige típusú kard megerősíti a leletnek a Hallstatt B periódusba való datálását.⁴⁰ A lelet azt bizonyítja, hogy az egyszerű nyéltüskés ívelt kések még ebben a periódusban is előfordulnak. A Homburg

Budapest.

v. d. H. és celldömölki kincsleleteknek három közös típusa van: a nyéllyukas sarló, a nagy díszkorong és a nyitottvégű, majdnem négyszögletes keresztmetszetű karperecek mindkettőben előfordulnak.⁴¹

Összefoglalva az eddig nyert eredményeket, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a celldömölki kincslelet a Hallstatt B periódusába datálendő, tehát azon leletek közé sorolható, amelyeket Vogt és Holste tipológiai úton a régebbi kincsleletektől megkülönböztettek. Az átmeneti jellegű Hallstatt B Magyarországon, ahol nem fordulnak elő a szép nyugati és északi típusú kardok, igen nehezen ismerhető fel. Különösen a Dunántúlon gazdagon kibontakozó Hallstatt C nem vezethető vissza nagyobb nehézségek nélkül a Hallstatt A periódus tárgyi hagyatékára. Itten egy olyan réteg ékelődik közbe, amely a Dunántúl kincsleleteiben is igen szépen képviselve van, de mind-ezideig nem részesült kellő figyelemben. A Dunántúlon is biztosan megkülönböztethetünk majd régebbi és fiatalabb kincsleleteket, ami a kora-hallstatti kronológia kiinduló pontja lehet.

Hálás köszönetemet fejezem ki Beninger dr. úrnak, aki a lelet publikációjára engedélyt adott.

Mozsolics Amália

¹ Rövidítések: M = magasság, Pá = peremátmérő, Fá = fenékatmérő, Óá = öbölátmérő, H = hosszúság, Ám = átmérő, Sz = szélesség, V = vastagság.

² Miske K., A VELEM SZT. VIDI ŐSTELEP, I. Wien, 1907. XXXIII. t. 18, 19; XXXIV. t. 13.

³ Darnay K., SÜMEGH ÉS VIDÉKÉNEK ŐSKORA. 1899. XXII. t. 1, 2, 3; XXIII. t. 1.

⁴ Schumacher K., SPÄTBRONZEZEITLICHE DEPOTFUNDE VON HOMBURG. v. d. H. Altertümer unserer heidnischen Vorzeit, V. 1911, 133–143. l., 26. t. 450.

⁵ Stemmermann P. H., DAS BRÖNZEDEPOT VON WEINHEIM-NÄCHSTENBACH. Badische Fundberichte. 1933. 1–13. l., III. t. 29, 30, 31.

⁶ Miske K., I. M. XI. t. 18, 21, 23, 46, 51; XII. t. 30, 49, 54.

⁷ Miske K., VELEMI (Vas m.) RÉGISÉGEKRŐL. Arch. Ért. 1896. 250–252. l., 3a–b kép.

⁸ Hampel J., A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN, I–III. Budapest, 1887–1896. LXXXIX. t. 5.

⁹ Wosinsky M., TOLNAVÁRMEGYE TÖRTÉNETE AZ ŐSKORTÓL A HONFOGLALÁSIG, I. Budapest, 1896. LXXI. t. 8, 9.

¹⁰ Montelius O., DIE VORKLASSISCHE CHRONOLOGIE ITALIENS. Stockholm, 1912. 202–207.

¹¹ Ranke H., RASIERMESSER. Ebert, Reallexikon, XI. 18–22. l.

¹² Åberg N., BRONZEZEITLICHE UND FRÜHEISENZEITLICHE CHRONOLOGIE, ITALIEN. Stockholm, 1930. 150. l.

¹³ Hampel J., I. M. XVII. t. 1.

¹⁴ Franz L., Hesch M., Menghin O. és Mitsch-Märheim, DIE PRÄHISTORISCHE SAMMLUNG DES NIEDERÖSTERREICHISCHEN LANDESMUSEUMS. Materialien zur Urgeschichte Österreichs, 2. Wien, 1924, 39. sk. l.

¹⁵ Hampel J., I. M. CLIX. t. 6, 17.

¹⁶ U. o., CCV. t. 15 és CCVI. t. 13.

¹⁷ Schmidt H., DER BRONZESICHEL FUND VON OBERTHAU. Kr. Merseburg, Zeitschrift für Ethnologie, 36, 1904. 416–452. l.

¹⁸ U. o.

¹⁹ Kimmig W., DAS BRÖNZEDEPOT VON WALLSTADT, Germania, 19. 1935. 116–123. l., 6. t. 7.

²⁰ Stemmermann P. H., I. M. II. t. 16, 20.

²¹ Petersen E., DIE GESCHWEIFTEN BRONZEMESSER IN SCHLESSEN. Altschlesien, III. 1931. 205–227. l.

²² Miske K., I. M. 16–17. l.

²³ U. o. XVIII. t. 13.

²⁴ U. o. XVII. t. 23; XVIII. t. 12.

²⁵ Much M., KUNSTHISTORISCHER ATLAS. Wien, 1889. XXXVIII. t. 2, 5.

²⁶ Hoernes M., BRONZEMESSER DER FRÜHEN HALLSTATTZEIT AUS NIEDERÖSTERREICH UND MÄHREN. WPZ. 1917. 44–48. l., 10. kép.

²⁷ U. o. 11. kép.

²⁸ Sprockhoff E., DIE GERMANISCHEN VOLLGRIFFSCHWERTER DER JÜNGEREN BRONZE-

ZEIT. Römisch-germanische Forschungen, 9. 1934. 23. t. 1.

²⁹ Pittioni R., DIE URZEITLICHE KULTURENTWICKLUNG AUF DEM BODEN WALDVIERTELS, (Geschichte des Waldviertels). Wien, 1936. XII. t. 8.

³⁰ Magyar Nemzeti Múzeum. Tompa Ferenc szóbeli közlése.

³¹ Darnay K., A DÁLYAI URNATEMETŐ. Arch. Ért. 1903. 30—37. 1., 2. és 3. kép. — Hoffiller V., JOUGOSLAVIE, CORPUS VASORUM ANTIQUORUM, II. 6. t. 1; 10. t. 1, 2; 15. t. 4, 8 stb. Több urna már a C periodusba datálható. A leletkörülmények nincsenek tisztázva.

³² Szombathy J., DIE TUMULI IM FEICHTENBODEN BEI FISCHAU AM STEINFELD. MAGW. 1924. 163—197. 1., XII. t. 865.

³³ Vogt E., DIE SPÄTBRONZEZEITLICHE KERAMIK DER SCHWEIZ UND IHRE CHRONOLOGIE. Denkschriften der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft. Zürich, 1930.

³⁴ Holste F., ZUR JÜNGEREN URNENFELDERZEIT IM OSTALPENGEBIET. Präh. Zeitschrift, XXVI. 1935. 58—78. 1.

³⁵ Stemmermann, I. M. I. t. 1, 4, 6 a—b.

³⁶ Kimmig, I. M. 6. t. 2, 1.

³⁷ Sprockhoff, I. M. 31. t. 8.

³⁸ Vogt, I. M. 29. 1.

³⁹ Sprockhoff, I. M. 31. t. 13.

⁴⁰ U. o. 31. t. 16.

⁴¹ Schumacher, I. M. 25. t. 408, 428, 450.

EIN DEPOTFUND DER FRÜHEN HALLSTATTZEIT AUS CELLDÖMÖLK (KOM. VAS)

Im Jahre 1934 erwarb das Naturhistorische Museum in Wien vom Antiquitätenhändler L. Lustig einen Depotfund und die Beigaben eines frühhallstattzeitlichen Grabes. Die Funde stammen laut Angabe des Händlers aus Celldömölk aus dem Besitz des Herrn Ing. J. Lázár in Celldömölk. Diese Mitteilung ergänzte der ehemalige Besitzer: der Depot sei beim Rigolieren im Weingarten von Dénes Mike am westlichen Abhang des Ság-Berges gefunden worden.

In diesem Bericht soll nur der Depotfund besprochen werden, der aus folgenden Stücken besteht:

Unregelmässig geformter Topf mit konischem, geschweiftem Hals und ausladendem Rand. Der gewölbte Bauch ist senkrecht kanneliert. An der Schulter ist ein auf den Halsansatz übergreifender Henkel angebracht. (Taf. I, 1.) (H: 27 cm, Mw: 16.4—16.9 cm, Bdm: 10.5 cm, Bauchdm: 28.8—29.6 cm).¹ Geschweiftes Messer mit Griffdorn und rechtwinkeligem Absatz der Klinge. Die Spitze ist abgebrochen. (Taf. I, 2.) (Erhaltene L: 10.7 cm). Tüllenmeissel. In der Tülle sind Holzreste des vergangenen Schaftes zu erkennen. (Taf. I, 3.) (L: 12.8 cm). Bruchstück eines halbmondförmigen Rasiermessers mit vorspringendem Zipfel. (Taf. I, 4.) (Erhaltene L: 11.7 cm). Sichel. Die Griffzunge ist durchlocht und mit zwei Rippen versehen. (Taf. I, 5.) (Gerader Abstand von der Spitze bis Schaftungsende 13.5 cm, grösste Breite der Klinge 4.5 cm). Kreisrunde, gewölbte Zierscheibe mit knopfartigem Buckel und Befestigungsöse an der Unterseite. Die Verzierungen bestehen aus winzigen herausgetriebenen Perlen, die in parallelen Kreisen angeordnet sind. Das Stück ist leicht beschädigt. (Taf. I, 6.) (H: 3 cm, Dm: 11.6 cm). Vasenkopfnadel mit sehr kleinem Kopf. Die Spitze ist abgebrochen. (Taf. I, 7.) (L: 16.6 cm). Zwei gekrümmte Nadelschäfte. (Taf. I, 8—9.) (L: 11.3 und 10.6 cm). Bruchstück eines vierkantigen Pfriems. (Taf. I, 10.) (L: 4.4 cm). 9 Armreife mit offenen Enden und rechteckig abgerundetem Querschnitt. Die Verzierungen bestehen aus

parallelen Strichen. (Taf. I, 11.) (Dm: 9.5—11.9 cm, Br: 1 cm, D: 0.4—0.5 cm). 103 kleine Ringe. (Taf. I, 12.) (Dm: 1.3—1.4 cm).

Zu den einzelnen in diesem Depotfund vertretenen Stücken gibt es viele gute Entsprechungen nicht nur aus Ungarn, sondern auch aus westlichen Ländern. Armreife, wie die von Celldömölk, kommen sehr häufig vor. Man kennt sie aus Velem,² aus einem Urnengrab in Somlyó,³ aber auch aus den in chronologischer Hinsicht wichtigen Depotfunden von Homburg v. d. H.⁴ und Weinheim Nächstenbach.⁵ Grosse Verbreitung fanden auch die Vasenkopfnadeln. In Velem wurden solche in grosser Anzahl gefunden.⁶ Die Tüllenmeissel treten in Ungarn häufig auf z. B. in einem Depotfund in Velem,⁷ in einem Gussstättenfund von Borjas⁸ und in Lengyel.⁹ Form ist durch den Gebrauchszweck bedingt.

Die interessantesten Stücke des Fundes von Celldömölk sind das Bruchstück eines Rasiermessers, die Sichel und das geschweifte Messer. Die halbmondförmigen Rasiermesser kommen in unseren Gegenden seltener vor als in Italien. Schon O. Montelius verglich die italischen Formen mit den ungarischen.¹⁰ Nach Ranke sind die einschneidigen Rasiermesser wahrscheinlich nicht von den zweischneidigen abzuleiten, da beide Formen nebeneinander vorkommen; allerdings scheinen sie in manchen Gegenden diese abzulösen.¹¹ Das Zentrum dieses Typus (Rasiermesser mit vorspringendem Zipfel) ist Bologna, wo sie in der Stufe von Benacci I häufig sind, später immer seltener werden. Diese Rasiermesser fanden eine nicht allzu grosse Verbreitung, da sie ausser Italien nur den Alpen näheren Gebieten zu finden sind. Eine interessante

Statistik über die Häufigkeit dieses Typus in den einzelnen Perioden der Villanovakultur bringt N. Åberg,¹² Als Parallelen zu unserem Stück kann man Funde aus Pilin¹³ und Herrenbaumgarten anführen,¹⁴ man kann sie wohl als italische Importstücke ansprechen.

Die Sichel mit einem Schaftloch kommt ziemlich häufig vor. In Ungarn ist dieser Typus besonders aus Funden im Norden und Osten des Landes bekannt und dort häufig mit den oberungarischen Tüllenäxten vergesellschaftet, z. B. in Gyermely,¹⁵ und Kajnyikfalva.¹⁶ Doch muss ausdrücklich betont werden, das ihr Verbreitungsgebiet sich durchaus nicht mit dem der oberungarischen Tüllenäxte deckt. Die Lochsichel fand vielmehr eine sehr weite Verbreitung. Es wurde schon vielfach der Versuch gemacht, die Sichel typologisch zu ordnen. So unterscheidet Schumann westeuropäische (Lochsichel) und nordische (Knopfsichel).¹⁷ Die Einteilung befriedigt durchaus nicht. Eine andere Einteilung versuchte H. Schmidt, der 4 Typen unterscheidet. Die Sichel aus dem Depot von Celldömölk gehört zum Typus I (Lochsichel und Flachsichel).¹⁸ In den Pfahlbauten der Schweiz überwiegen die Lochsicheln. H. Schmidt rechnet diese Form einem jüngeren Abschnitt der Bronzezeit und dem Beginne der Eisenzeit zu. Diese Sichelform ist auch in Böhmen, Schlesien und Deutschland ziemlich häufig vertreten. Für die Chronologie ist besonders das Auftreten dieser Sichelform in den Depotfunden von Wallstadt¹⁹ und Weinheim-Nächstenbach²⁰ von Bedeutung, wie noch den folgenden Ausführungen zu entnehmen sein wird.

Das geschweifte Messer, auch Urnenfeldermesser genannt, ist verhältnismässig leicht zu datieren. Es kommt sehr häufig in den schweizerischen Pfahlbauten vor, desgleichen in Süddeutschland; von dort schient es nach dem Osten und Norden verbreitet worden zu sein. Nach der Form des Schaftdornes werden mehrere Typen unterschieden. So kennt E. Petersen 6 Typen²¹ und K. von Miske in Velem 4 Typen.²² Velem hat besonders schönes Vergleichsmaterial geliefert,²³ doch haben die meisten von dort stammenden Stücke ein zylindrisches Zwischenstück zwischen Griffdorn und Klinge,²⁴ ebenso die aus Niederösterreich bekannten Urnenfeldermesser, wie jene von Stillfried,²⁵ Pottschach,²⁶ Hadersdorf am Kamp²⁷ und vom Leopoldsberg Wien XIX.²⁸ Eine Ausnahme bildet ein Stück von Hadersdorf am Kamp, das dem Messer von

Celldömölk unmittelbar an die Seite gestellt werden kann²⁹ und ein Stück vom Jakabhegy bei Pécs.³⁰

Zu dem Gefäss des Depotfundes gibt es gute Entsprechungen in Dálya.³¹ Dieser Typus ist wahrscheinlich ein Vorläufer der Urnen der Hallstattstufe C, wie sie z. B. aus Sopron und vor allem von der Malleiten bei Bad Fischau in Nieder-Österreich³² bekannt sind.

E. Vogt hat die Trennung der frühhallstattzeitlichen Depotfunde auf die Stufen A und B durchgeführt³³ und Fr. Holste sein System auch auf die Ostalpenländer angewendet.³⁴ Charakteristische Funde der jüngeren Stufe Vogt's sind jene von Weinheim-Nächstenbach, Wallstadt, Homburg v. d. H. und Kuckenberg. Diese Funde enthalten gute Entsprechungen zu einigen Stücken des Depotfundes von Celldömölk. Der Fund von Weinheim-Nächstenbach weist Lochsicheln, Urnenfeldermesser und Armreife, wie das Depot von Celldömölk auf, ausserdem auch Bruchstücke von Mörieger- und Auvernierschwerter.³⁵ In dem Bronzedeot von Wallstadt ist auch das Bruchstück eines Möriegerschwertes vorhanden;³⁶ die Zeitstellung dieses Fundes lässt sich durch die Keramik gut bestimmen. Der Depotfund von Kuckenberg enthält ein Urnenfeldermesser mit zylindrischem Zwischenstück zwischen Griffdorn und Klinge,³⁷ eine Form, die E. Vogt als typisch für die Hallstattstufe B ansieht,³⁸ daneben aber auch ein Messer wie jenes aus dem Depotfund von Celldömölk mit einem einfachen, an die Klinge anschliessenden Griffdorn;³⁹ das Möriegerschwert unterstützt die Zeitstellung Stufe B der Hallstattzeit.⁴⁰ Hier haben wir einen klaren Beweis, dass die Urnenfeldermesser mit einfachem Griffdorn noch in dieser Stufe vorkommen. Den Depotfunden von Homburg v. d. H. und dem von Celldömölk sind drei Typen gemeinsam: Lochsichel, Zierscheiben und Armreife mit offenen Enden und annähernd rechteckigem Querschnitt.⁴¹

Zusammenfassend kann man sagen, dass der Depotfund von Celldömölk in die Stufe B der Hallstattzeit, somit in die Reihe der jüngeren Depotfunde gehört, die E. Vogt und Fr. Holste auf typologischem Wege von den älteren abgesondert haben. Gerade die Hallstattstufe B, die eine Zwischenstellung einnimmt und in Ungarn nicht durch schöne Schwerter vom westlichen und nordischen Typus gekennzeichnet wird, ist hier noch ziemlich schwer zu erkennen. Die reich entfaltete Stufe C, die in Ungarn

vor allem in Dunántúl schöne Funde geliefert hat kann nicht ohne weiteres aus den mannigfachen Formen der Stufe A abgeleitet werden. Dazwischen haben wir eine Stufe, die in Dunántúl auch durch Depotfunde charakterisiert ist und deren Bedeutung bislang noch keine Würdigung Verfahren hat. Auch am Dunántúl wird sich

Budapest.

sicherlich eine Trennung in ältere und jüngere Depotfunde durchführen lassen; auf diese Weise könnte vielleicht eine Grundlage für die Chronologie der frühen Hallstattzeit gewonnen werden.

Herrn E. Beninger sage ich für die Überlassung der Funde zur Publikation herzlichen Dank.

Amália Mozsolics

¹ Abkürzungen: H = Höhe, Bdm = Bodendurchmesser, Mw = Mündungsweite, L = Länge, Br = Breite, Dm = Durchmesser, D = Dicke.

² K. von Miske, DIE PRÄHISTORISCHE ANSIEDLUNG BEI VELEM ST. VID. Wien, 1908, Taf. XXXIII. 18, 19; Taf. XXXIV. 13.

³ K. Darnay, SÜMEGH ÉS VIDÉKÉNEK ŐSKORA. 1899. Taf. XXII. 1, 2, 3; Taf. XXIII. 1.

⁴ K. Schumacher, SPÄTBRONZEZEITLICHE DEPOTFUNDE VON HOMBURG v. d. H. A. u. h. V, Band V. 1911. S. 133–143, Taf. 26, 450.

⁵ P. H. Stemmermann, DAS BRONZEDEPOT VON WEINHEIM-NÄCHSTENBACH. Badische Fundberichte. 1933. S. 1–13, Taf. III. 29, 30, 31.

⁶ Miske, A. A. O. Taf. XI, 18, 21, 23, 46, 51; Taf. XII. 30, 49, 54.

⁷ K. v. Miske, VELEMI (Vasm.) RÉGISÉGEKRÖL. Arch. Ért. 1896. S. 250–252, Fig. 3a–b.

⁸ J. Hampel, A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN, I–III, Bpest, 1887–1896. Taf. LXXXIX. 5.

⁹ M. Wosinsky, TOLNAVÁRMEGYE TÖRTÉNETE AZ ŐSKORTÓL A HONFOGLALÁSIG, I. Budapest, 1896. Taf. LXXI. 8, 9.

¹⁰ O. Montelius, DIE VORKLASSISCHE CHRONOLOGIE ITALIENS. Stockholm, 1912. S. 202–207.

¹¹ H. Ranke, RASIERMESSER. M. Ebert, Reallexikon, XI. S. 18–22.

¹² N. Åberg, BRONZEZEITLICHE UND FRÜHEISENZEITLICHE CHRONOLOGIE, ITALIEN. Stockholm, 1930. S. 150.

¹³ J. Hampel, A. A. O. Taf. XVII. 1.

¹⁴ L. Franz, M. Hesch, O. Menghin und H. Mitscha-Märheim, DIE PRÄHISTORISCHE SAMMLUNG DES NIEDERÖSTERREICHISCHEN LANDESMUSEUMS. Materialien zur Urgeschichte Österreichs, 2. Wien, 1924. S. 39 f.

¹⁵ J. Hampel, A. A. O. Taf. CLIX. 6, 17.

¹⁶ Ebendort. Taf. CCV. 15 und Taf. CCVI. 13.

¹⁷ H. Schmidt, DER BRONZESICHELFFUND VON OBERTHAU. Kr. Merseburg, Zeitschrift f. Ethn. 36, 1904. S. 416–452.

¹⁸ Ebendort.

¹⁹ W. Kimmig, DAS BRONZEDEPOT VON WALLSTADT. Germania, 19. 1935. S. 116–123, Taf. 6, 7.

²⁰ P. H. Stemmermann, A. A. O. Taf. II. 16, 20.

²¹ E. Petersen, DIE GESCHWEIFTEN BRONZEMESSER IN SCHLESSEN. Altschlesien, III. 1931. S. 205–227.

²² K. v. Miske, A. A. O. S. 16–17.

²³ Ebendort. Taf. XVIII. 13.

²⁴ Ebendort. Taf. XVII. 23; Taf. XVIII. 12.

²⁵ M. Much, KUNSTHISTORISCHER ATLAS. Wien, 1889. Taf. XXXVIII. 2, 5.

²⁶ M. Hoernes, BRONZEMESSER DER FRÜHEN HALLSTATTZEIT AUS NIEDERÖSTERREICH UND MÄHREN. WPZ. 1917. S. 44–48, Abb. 10.

²⁷ Ebendort. Abb. 11.

²⁸ E. Sprockhoff, DIE GERMANISCHEN VOLLGRIFFSCHWERTER DER JÜNGEREN BRONZEZEIT. Römisch-germanische Forschungen, 9. 1934. Taf. 23, 1.

²⁹ R. Pittioni, DIE URZEITLICHE KULTURENTWICKLUNG AUF DEM BODEN DES WALDVIERTELS, (Geschichte des Waldviertels). Wien, 1936. Taf. XII. 8.

³⁰ Magyar Nemzeti Múzeum. Mitteilung von F. Tompa.

³¹ K. Darnay, A DÁLYAI URNATEMETŐ. Arch. Ért. 1903. S. 30–37, Fig. 2, 3. — W. Hoffiller, JOUGOSLAVIE, CORPUS VASORUM ANTIQVORVM, II. Taf. 6. 1; Taf. 10. 1, 2; Taf. 15. 4, 8, usw. Einige von den Urnen scheinen schon der Periode C anzugehören, leider sind die Fundumstände nicht geklärt.

³² J. Szombathy, DIE TUMULI IM FEICHTENBODEN BEI FISCHAU AM STEINFELD. MAGW. 1924. S. 163–197, Taf. XII. 865.

³³ E. Vogt, DIE SPÄTBRONZEZEITLICHE KERAMIK DER SCHWEIZ UND IHRE CHRONOLOGIE. Denkschriften der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft, Zürich, 1930.

³⁴ Fr. Holste, ZUR JÜNGEREN URNENFELDERZEIT IM OSTALPENGEbiet. Präh. Zeitschrift, XXVI. 1935. S. 58–78.

³⁵ Stemmermann, A. A. O. Taf. I. 1, 4, 6a–b.

³⁶ W. Kimmig, A. A. O. Taf. 6. Abb. 2, 1.

³⁷ Sprockhoff, A. A. O. Taf. 31. 8.

³⁸ E. Vogt, A. A. O. S. 29.

³⁹ Sprockhoff, A. A. O. Taf. 31. 13.

⁴⁰ Ebendort. Taf. 31. 16.

⁴¹ Schumacher, A. A. O. Taf. 25. 408, 428, 450.

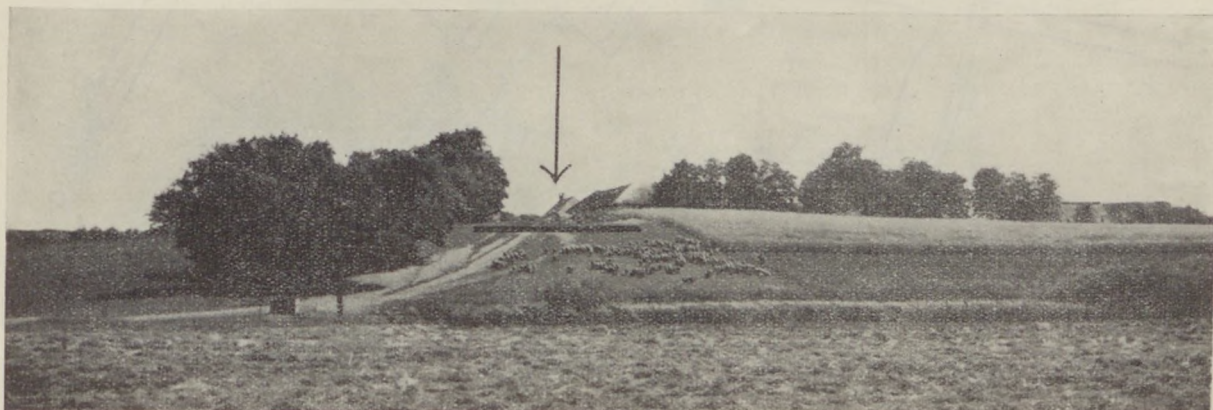
A KÖZÉPRÉPÁSPUSZTAI (VESZPRÉM MEGYE) KORA-VASKORI TEMETŐ.

A temető első leleteire a pusztá birtokosa dr. Jókai-Ihász Miklós hívta fel a Veszprémvármegyei Múzeum figyelmét. Az ő hathatós támogatásával gyűjtötte össze 1936 tavaszán Rhé Gyula az első bolygatott sír mellékleteit és tárta fel e közlemény írója a következő év május és június havában a 22 sírból álló temetőrészt.

Középrépáspusztá Veszprémvármegye északi részén, Györmegye határán egy észak-déli vonulatú lankás domb tetején fekszik. A temető ki-

tott támpontokat; alakjuk a mellékelt helyszínrajzon csupán sematikus jellegű (3. k.).

1. SIR (I. t. 1–10). Közvetlenül a felszín alatt. 1. Fekete agyagedény. Vállán 6 bütyök. A bütykök alatt kettős csúcsba futó barázda. Az edény felső része a barázdák csúcsáig grafitozott. Fá 13, Óá 47. 2. Vöröses-szürke agyagedény. Közvetlenül a pereme alatt 4 bütyök. M 16. 5, Fá 10, Pá 16. 3. Sötétszürke agyagedény. Vállán 4 bütyök. A bütykök alatt hármass félkör alakú, a perem alatt hármass körbe futó barázda. Ám 20, Fá 7, Óá 19.5, Pá 11. 4. Sötétszürke, lapos fe-

1. kép. — Abb. 1.

ásott területe a domb tetejéhez egészen közel, a pusztá épületeinek nyugati oldalán terül el. (1–2 k.)

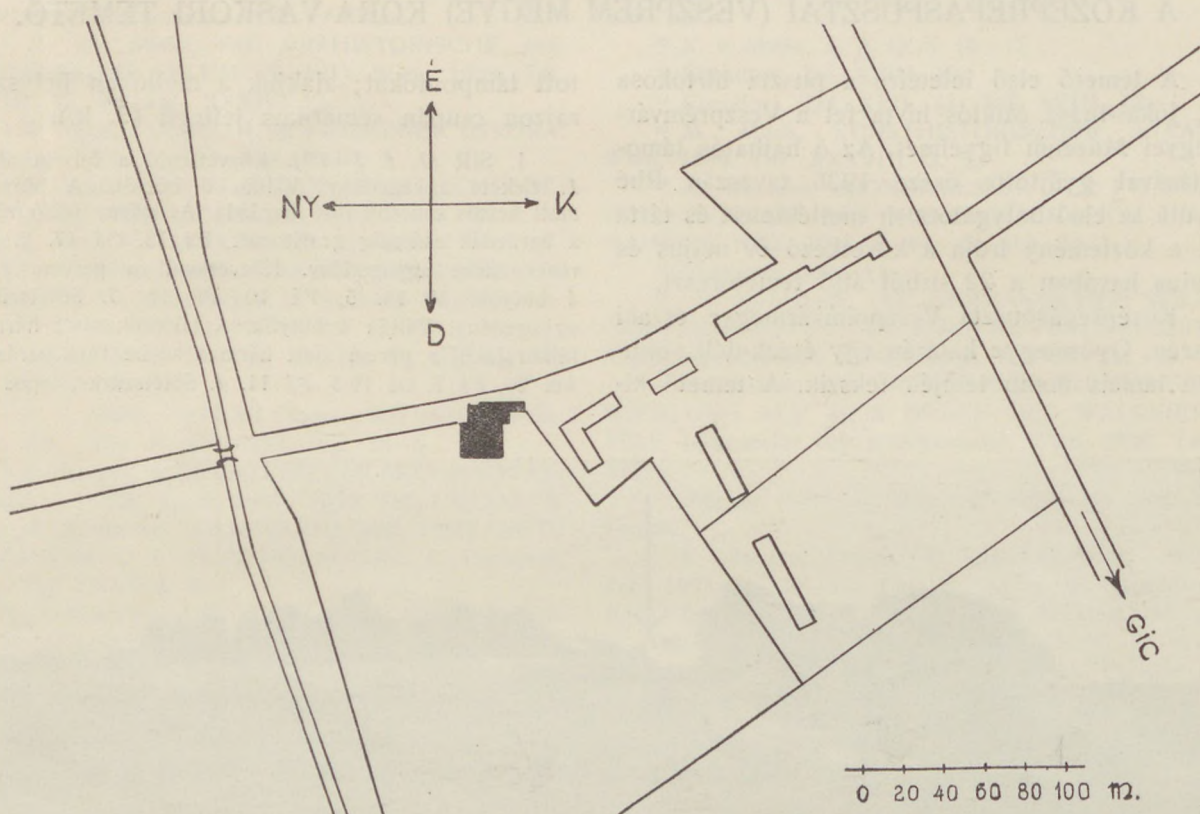
A sírokat védő földréteget a dombtető eróziós változásain kívül, a helyszínen és a környéken talált leletek tanúsága szerint tartós római és újkori település koptatta és bolygatta (4 k. 6–11). A leletek feltűnő sekélyen, helyenkint közvetlenül a föld felszíne alatt feküdtek (IV. t. 6; V. t. 6). Az ásatás folyamán alig lehetett figyelemmel lenni a föld rétegződésére. A sírgödrök irányának és kiterjedésének megállapításához kizárólag a leletek elhelyezkedése adha-

nekü agyagcsésze. M 6.5, Fá 5, Óá 12.5, Pá 11. 5. Ugyanaz, szürkés-vöröses. M 8, Fá 7, Óá 15, Pá 13. 6. Ugyanaz, sötétszürke. M 6, Fá 5.5, Óá 12, Pá 11. 7. Zárt vaskarika. V 1, Ám 10.5. 8. Eggyé olvadt és deformált hármass bronzkarika. V 0.4, Ám 3. 9. Egybeolvadt kettős bronzkarika. V 0.1, Ám 0.5. Ezeken a leleteken kívül egy-két égetett emberi csontszilánk az 1. edényben. Az 5. csésze körül malaccsontok: a baloldali állkapocs és az állcsont töredékei, két oldali lapocka, két felkarcsont, két alkarcsont, az egyik láb-szárcsont, medence töredékek, sarokcsont az ugrócsonttal, két oldali bordák és két metapódium (I. t. 10). Az 1. edény mellett ugyancsak malac felkarcsontja és meghatározhatatlan nagyobb állat több felhasított csont-töredéke.¹

2. SÍR (I. t. 11–13). Mé 25. 11. Fekete agyagedény. Vállán 5 bütyök. Alattuk ívelten húzódó egyes, a perem alatt 5 kör alakú barázda. Körbe futó hármas barázda a perem hajlatában is. Öble és peremének külső fele grafitozott; nyakán grafitrajzolatok (6. k. 1). M 46, Fá 15·5, Óá 45, Pá 21. 12. Fekete agyagedény. Vállán 3 bütyök. A bütyök alatt csúcsba futó ötös barázda. A barázdák csúcsai alatt mélyített pont. A perem és az öblös rész a barázdák csúcsáig grafitozott. M 16·5, Fá 8, Óá 22, Pá 15. 13. Fekete, lapos fenekű agyagcsésze. M 7, Fá 6, Óá 17, Pá 15·5. Ezeken a leleteken kívül előkerültek még egy, a 11. és 12. edény közé beszorított agyagcsésze össze nem állítható töredékei

5. SÍR (II. t. 7–8). Mé 50. 7. Fekete agyagedény. Vállán 6 bütyök, az egyik bütyök alatt hármas csúcsba futó barázda. M 25, Fá 10, Óá 36, Pá 22. Az edényen kívül helyezett égetett emberi csonttöredékek (8).

6. SÍR (II. t. 12–21). Mé 50. 12. Barnás-szürke agyagedény. M 19·5, Fá 9·5, Óá 23. 13. Nyitott, egymásrafutó végű vaskarika. V 0·5, Ám 7·5. 14. Ugyanaz, két darabban. 15. Ugyanaz kisebb, valószínűleg zárt. V 0·3, Ám 3·5. 16. Ugyanaz 6 töredéke. V 0·5, Ám 7. 17–21. Hárfaalakú fibula töredéke. Ezeken a leleteken kívül a vastárgyakkal elvegyítve a 12. agyagedény mellett csoportosan elhelyezett égetett emberi csonttöredékek.

2. kép. — Abb. 2.

és a 11. edény környékéről állati csontok pörkölés nyomaival: malac lapocka töredéke, combcsontja; tibia töredéke és egy nagyobb ismeretlen állat csigolyatésének töredéke.

3. SÍR (I. t. 14–15). Valószínűleg bolygatott sír maradványai. Mé 55. 14. Barnásszürke agyagedény. M 26, Fá 9·5, Óá 21, Pá 15. 15. Vöröses-fekete agyagedény. Közvetlenül a pereme alatt 4 bütyök. M 23·5, Fá 9, Óá 18·5, Pá 14·5. Ezeken kívül barnás agyagedény fenéktöredéke a 14. és 15. edény alatt. Fá 13.

4. SÍR (II. t. 1–6). Mé 100. 1. Fekete agyagedény. Öblének és nyakának fele, pereme pedig teljesen szétmállott. Fá 14, Óá 40. 2. Fekete, lapos fenekű agyagcsésze. M 5·5, Fá 5, Pá 13. 3. Ugyanaz, barnás-fekete. M 7, Fá 7, Óá 18, Pá 16. 4. Ugyanaz. M 7, Fá 7, Óá 18, Pá 16. A sírból előkerült még egy fekete agyagcsésze peremtöredéke, belsején grafitrajzolat nyomai (6). Továbbá malaccsontok: medencetöredék, több kétoldali borda és metapódium (5).

7. SÍR (II. t. 22). Mé 80. Fekete agyagedény. M 22, Fá 11·5, Óá 25·5, Pá 18. Körülötte elszórtan égetett emberi csonttöredékek.

8. SÍR (II. t. 9–11). Mé 60. 9. Barnás-szürke agyagedény. Öblén 4 függőleges irányú hármas barázda. Feneke elenyészett. Óá 22, Pá 13. 10. Barnás-szürke, omfaloszos fenekű agyagcsésze. M 5·5, Fá 3·5, Pá 13·5. 11. Ugyanaz, barnás-fekete. M 5, Fá 3, Pá 10. Ezeken kívül a csészék körül egy-két égetett emberi csonttöredék.

9. SÍR (III. t. 1–3). Teljesen feldúlt. Mé 40. 1–2. Vöröses-szürke agyagedény perem- és fenékrészei. A perem kivételével a felületek durva kidolgozásúak. Fá 16. 3. Vöröses-barna agyagedény, valószínűleg túl peremrésze, egy nagy közepén benyomott bütyökkel.

10. SÍR (III. t. 4). Mé 55. 4. Fekete, sárgafoltos agyagedény. Vállán 5 bütyök, alattuk hármas, csúcsba futó és a váll irányában végighúzó barázda. Az edény felső része a barázdák csúcsáig grafitozott. Fá 13, Óá

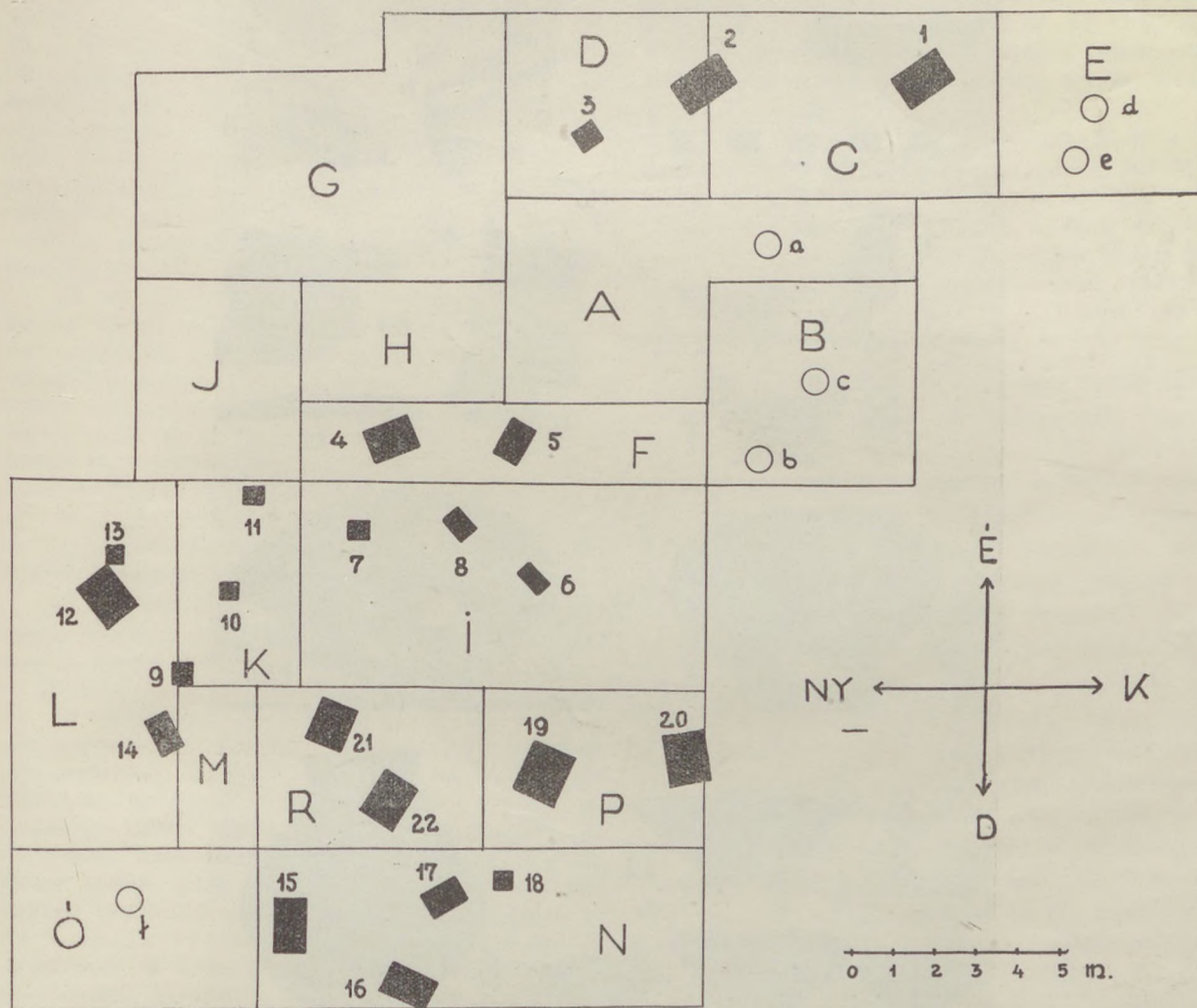
41. Az edényben és alatta egy-két égetett emberi csonttöredék.

11. SÍR (III. t. 5–6). Feldúlt. Mé 55. 5. Barnás-fekete agyagedény öblének töredékei, rajta 4 függőleges irányú, hármás és fölöttük kettős, zeg-zúg vonulatú barázda. Óá 18. 6. Barna agyagedény. M 7·5, Fá 4, Óá 10, Pá 6.

12. SÍR (III. t. 7–14). Mé 45. 7. Fekete agyagedény. Fá 11, Óá 37. 8. Sárgás-vörös, durva kidolgozású agyagedény. Pereme alatt 4 közepén benyomott bütyök. M 9·5, Fá 8·5, Pá 12. 9. Fekete agyagedény. Vállán 4 bütyök. Füle letörve. Feneke elenyészett. Óá

13. SÍR (III. t. 15). Mé 60. 15. Szürke agyagedény. Öblének nyak felé eső részén 4 bütyök. Alattuk függőleges irányban szétágazó és egy-egy mélyített pontban végződő kettős barázda. M 21, Fá 10, Óá 22, Pá 16. Az edény környékén égetett emberi csonttöredék.

14. SÍR (IV. t. 1–5). Mé 25. 1. Vörös, durva kidolgozású agyagedény, pereme alatt 5 bütyök. M 24, Fá 12, Óá 24, Pá 22. 2. Sötétszürke, lapos fenekű agyagsészse. Közvetlenül a peremnél 4 bütyök. M 7, Fá 9, Óá 20, Pá 18·5. 3. Fekete agyagedény. M 16, Fá 8, Óá 14·5, Pá 9·5. 4. Barna agyagedény. Öblének nyak felé eső részén 4 bütyök. M 30, Fá 12, Óá 26, Pá

3. kép. — Abb. 3.

23, Pá 19·5. 10. Barna, omfaloszos fenekű agyagsészse. M 4·5, Fá 3, Pá 11·5. 11. Barnás-szürke agyagsészse. Feneke elenyészett. M 6, Óá 16, Pá 14·5. 12. Barnás-fekete, omfaloszos fenekű agyagsészse. Belseje grafit-rajzolatokkal díszített (6. k. 7). M 5, Fá 4, Óá 13·5. 13. Fekete borító agyagtál töredékei. Kissé befelé hajló pereme bucherós díszítésű. Külseje grafitozott. A közölt töredék szélessége 12·5. 14. Bronzkarika. V 0·3, Ám 1·4. Ezeken kívül az edényleletek környékén és a 13. edényben is nagymennyiségű égetett emberi csonttöredék. A csészék mellett kétoldali malacbordák.

17. 5. Világos-szürke orsógomb. M 1·8, Sz 3. Az edények között emberi csonttöredékek.

15. SÍR (IV. t. 7–10). Mé 25. 7. Barna agyagedény, vállán 4 bütyök. A bütykök alatt hármás csúcsba futó barázda. Fá 13, Óá 34. 8. Fekete agyagedény, felső része elenyészett. Fá 10, Óá 28. 9. Fekete, durva kidolgozású, omfaloszos fenekű agyagsészse. M 7, Fá 7·5, Pá 14. 10. Szürkés-vörös, durva kidolgozású, domború fenekű agyagsészse. M 5, Pá 11. A leírt leleteken kívül a 8. edény körül égetett emberi csonttöredékek és elszórtan meghatározhatatlan állati bordatöredékek.

16. SÍR (IV. t. 11–12). Mé 45. 11. Fekete agyagedény. Vállán 4 bütyök. Pereme és öblös része grafitozott, M 13·5, Fá 8, Őá 22·5, Pá 18. 12. Fekete agyagedény. Vállán 4 bütyök. M 34, Fá 13·5, Őá 36, Pá 17·5. Ezeken kívül égetett emberi csonttöredékek nagy számmal a 11. edényben és elszórtan a két edény körül. Kis szárnyas csontjai a 12. edényben és egy-két darab meghatározhatatlan, valószínűleg malaccsont töredékek mindkét edény körül.

mellett és a sír északkeleti részén lévő embercsontok és vasfibula töredékei között.

18. SÍR Mé 40. Gyermekcsontváz maradványai: koponyatető, továbbá alsó álkapocs és egy borda töredéke.

19. SÍR (V. t. 7–17). Mé 60. 7. Fekete agyagedény. Vállán 3 bütyök. A perem és az öblös rész grafitozott, a nyak grafitrajzolatokkal díszített (6. k. 2). M 35·5, Fá 12, Őá 37, Pá 17·5. 8. Barnás-szürke agyag-

4. kép. — Abb. 4.

17. SÍR (V. t. 1–5). Mé 40. 1. Fekete agyagedény. Nyaka és öble grafitozott. Fá 12·5, Őá 31. 2. Barnás-vörös, füles agyagedény. M 13, Fá 8·5, Őá 16, Pá 12·5. 3. Szürke, omfaloszos fenekű agyagsésze. M 3, Pá 11. 4. Barnás-szürke, lapos fenekű agyagsésze. M 7·5, Fá 7·5, Őá 18·5, Pá 17·5. 5. Vasfibula 4 töredéke, közöttük a fibula kengyele és rugója. Ezeken kívül égetett emberi csonttöredékek csoportosan a sír északkeleti részén és az 1. edényben. Malaccsontok: teljes felkarcsont, distális és medencetöredék a 2. edény

edény. Öblén a válltól lefelé tíz-, kilenc- és háromszoros ferde irányú barázdák. M 14·5, Fá 8·5, Őá 21, Pá 16·5. 9. Sötétszürke, lapos fenekű agyagsésze. M 6, Fá 6·5, Őá 5·5, Pá 15. 10. Világos-szürke agyagsésze, kissé benyomott fenékkal. M 5, Fá 4, Pá 12·5. 11. Szürke, omfaloszos fenekű agyagsésze. M 6·5, Fá 5, Pá 14·5. 12. Vöröses-szürke, lapos fenekű agyagsésze. M 5·5, Fá 6·5, Pá 13. 13. Vaskarika, hiányos. V 0·6, Ám 5·5. 14. Vaskarika 3 darabban. V 0·6, Ám 5. 15. Zárt vaskarika. V 0·5, Ám 2·5. 16. Nyitott bronz-

karika, egymásra futó véggel. V 0·2, Ám 2. 17. Vaskarika össze nem állítható töredéke. V 0·6. Ezeken kívül égetett emberi csonttöredékek csoportosan a sír északnyugati sarkában, a 8. edény és a fémanyag mellett, továbbá elszórtan a 8. és a 7. edényben is. Malaccsont töredékek: első láb a fel- és alkarcsonttal, medence töredékek és egyoldali bordák az agyagsészék felett és mellett.

20. SÍR (VI. t. 1—7). Mé 70. 1. Fekete agyagedény, öblének nyak felé eső részén 5 bütyök. M 39, Fá 12, Óá 35, Pá 16. 2. Szürke, omfaloszos fenekű agyagsészé. M 6·5, Fá 5, Pá 14. 3. Ugyanaz, fekete. Belseje és peremének külseje grafitozott. M 6, Fá 3·5, Pá 12. 4. Ugyanaz, szürkés-barna. M 6, Fá 3, Óá 7·5, Pá 6. 5. Ugyanaz, sötétszürke, belseje grafitrajzolatok nyomaival. M 5, Fá 2·5, Pá 13. 6. Vaskarika, nyitott, egymásra futó véggel. V 0·6, Ám 4·5. 7. Kettős csonkakúp alakú orsógomb. M 1·6, Sz 3·5. A leírt leleteken kívül a sír északi részén a vaskarika és az orsógomb helyén égetett emberi csonttöredékek csoportosan elhelyezve. A 4. csésze alatt és mellett ugyancsak csoportosan elhelyezett nagyobb állat, ló vagy szarvas bordamaradványai.

21. SÍR (VI. t. 8—11). Mé 45. 8. Barnás-szürke, omfaloszos fenekű agyagsészé, belseje és peremének külseje grafitozott. M 4·5, Fá 3, Pá 12·5. 9. Sötétszürke agyagedény fenéktöredéke. Fá 8. 10. Fekete, omfaloszos fenekű agyagsészé, belseje grafitrajzolatokkal díszített (6. k. 8). M 6, Fá 3, Pá 13. 11. Ugyanaz, szürke, belseje és peremének külseje grafitozott. M 4, Fá 3·5, Pá 11·5. Ezeken kívül égetett emberi csonttöredékek, a 10. és malaccsontmaradványok: bordák és ujjperc, a 8., 11. csészék mellett. Továbbá fekete, teljesen szétmállott agyagedény a sír dél-nyugati sarkában.

22. SÍR (VI. t. 12—36). Mé 70. 12. Fekete agyagedény. Vállán 3 bütyök. A bütyök tövében mélyített pont és hármás, csúcsba futó barázda. A perem, a nyak és az öblös rész grafitozott. M 17·5, Fá 7·5, Óá 21, Pá 11. 13. Sötétszürke, lapos fenekű agyagsészé. Belseje grafitrajzolatokkal díszített (6. k. 4). Peremének külseje grafitozott. M 6·5, Fá 5·5, Óá 19, Pá 18. 14. Barnás-fekete, omfaloszos fenekű agyagsészé, belseje és peremének külseje grafitozott. M 4·5, Fá 2·5, Pá 12. 15. Fekete, lapos fenekű agyagsészé, belseje és peremének külseje grafitozott. M 6, Fá 6, Pá 16. 16. Belsejét grafitrajzolatokkal díszítették (6. k. 5). M 6, Fá 5, Óá 15, Pá 14. 17. Szürke, omfaloszos fenekű agyagsészé. M 5, Fá 2·5, Pá 13. 18. Ugyanaz, belseje grafitrajzolat nyomaival. Peremének külseje grafitozott. M 4·5, Fá 2·5, Pá 12·5. 19. Szürke, durva kidolgozású agyagedény. M 36, Fá 12·5, Óá 33, Pá 18. 20—21. Vaskarikák, nyitott egymásrafutó véggel, pasztikus babos díszítés nyomaival. V 0·6, Ám 7. 22. Kis vaskarika, hiányos. V 0·4, Ám 2·4. 23. Vaskés. H 8·5. 24. Körtealakú, szürke agyag orsógomb, karcolt, sugaras díszítéssel. M 1·5, a szélesebb Ám 2·8. 25. Sárga, kettős csonka-kúp alakú agyaggyöngy. M 1·2, Sz 2·1. 26. Ugyanaz, szürke. M 1·4, Sz 1·9. 27. Sárga, nyomott gömbalakú agyaggyöngy. M 1, Sz 1·9. 29—35. Kisebb-nagyobb apró, nyomott gömbalakú borostyángyöngy és sárga-kék színezésű pasztagyöngy. 36. Kis deformált bronzkarika, egymásra futó véggel. V 0·1, Ám 0·7. E leleteken kívül a sír északi részén a fémleletek-

kel, orsógombbal és gyöngyökkel együtt, a 19. edény mellett égetett emberi csonttöredékek csoportosan elhelyezve. Elszórtan valószínűleg malac 2 darab ujjperce és medence töredéke.

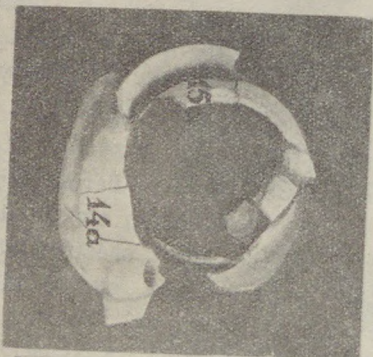
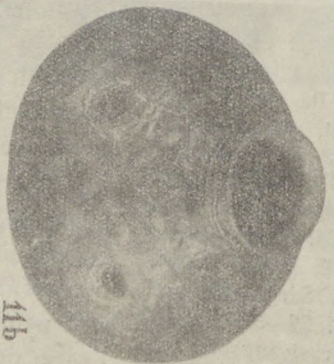
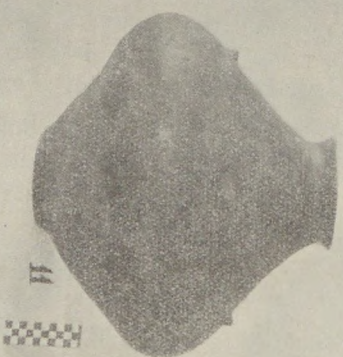
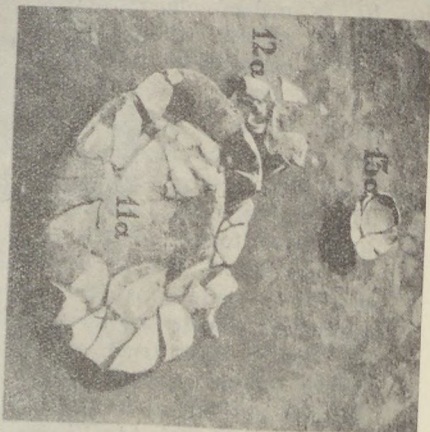
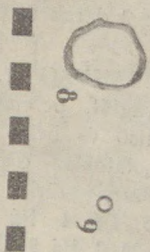
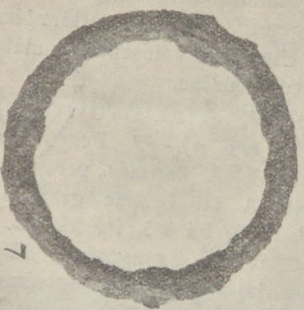
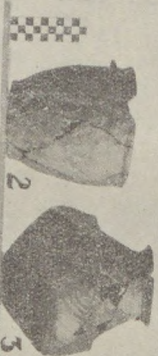
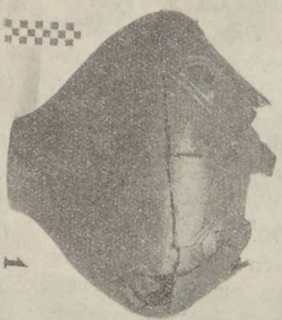
RHÉ GY. ÁLTAL GYŰJTÖTT SÍRANYAG (4. kép 12—16, 3. kép a). 12. Fekete agyagtál, peremén 4 kettős bütyök. A karimás perem külső és belső fele grafitozott. A tál belseje grafitrajzolatokkal díszített (6. k. 3). M 9, Fá 8·5, Pá 25. 13. Barnás-szürke, kissé benyomott fenekű agyagsészé. M 6, Fá 4, Pá 13·5. 14. Fekete, lapos fenekű agyagsészé. M 9, Fá 8, Óá 20, Pá 18·5. 15. Ugyanaz. Peremének külseje grafitozott, az edény belsején grafitrajzolatok nyomai. M 6, Fá 4·5, Pá 13. 16. Fekete agyagedény. M 37, Fá 11·5, Óá 35, Pá 18. E leleteken kívül égetett emberi csonttöredékek a 12. edény mellett és sertéscsontok: bordák, medence töredék a csészék környékén.

SZÓRVÁNYOS LELETEK (3. kép b—f; 4. kép 1—5). b. (4. k. 4). Sötétszürke agyagsészé fele M 3·5, Fá 5, Pá 12·5. c. (4. k. 1). Vaskés töredéke. d. (4. k. 3). Szürke füles edény töredéke. e. (4. k. 5). Fekete omfaloszos fenekű agyagsészé. Peremének külseje grafitozott, a csészé belseje grafitrajzolatokkal díszített (6. k. 6). M 6, Fá 3, Pá 13. f. (4. k. 2). Szürke, kissé nyomott gömbalakú orsógomb. M 2·5, Sz 3·5.

A sírok túlnyomó többségében talált égetett emberi csonttöredékek azt bizonyítják, hogy az itt temetkező nép temetkezési módja kizárólag a hullaégetés volt. Az egyetlen melléklet nélküli gyermek sír, a 18. csontváztöredékeinek egykorúsága bizonytalan; egészen fiatal korú temetkezés emléke is lehet. Minthogy máglya nyomaira egyelőre nem akadunk, feltehető, hogy a halottakat a feltárt területen kívül égették el.

A leletcsoportok sírjellegét bizonyító égetett emberi csonttöredékek csupán három ízben hiányoztak. A 2. sírban valószínűleg elenyésztek, vagy a sír sekély fekvése miatt szétszóródtak. E leletcsoport sírjellege a velük együtt talált állati csontok és leletek formáját, illetőleg elhelyezését tekintve alig kétséges. Kevésbé biztos a 3. és 9. leletcsoport sírjellege, mivel velük kapcsolatban égetett emberi csonttöredékeket egyáltalában nem találtunk s minthogy edényeik, illetőleg edénytöredékeik inkább tekinthetők a korabeli durva házi kerámia, mint a jellegzetes sír-kerámia emlékeinek; amennyiben sírmelléletek, erősen bolygatott sír maradványai lehetnek.

Hamut és faszén-darabkákat egy sírban sem találtunk. Ebből a jellemző körülményből arra következtethetünk, hogy az összeroskadt máglya maradványaiból az égetett emberi csonttöredékeket nem az égési termékekkel együtt kotorták össze, de gondosan kiválogatták belőlük. Ugyanígy jártak el a halottal együtt elégetett ékszer-maradványokkal is. A bronztárgyakon azért fe-

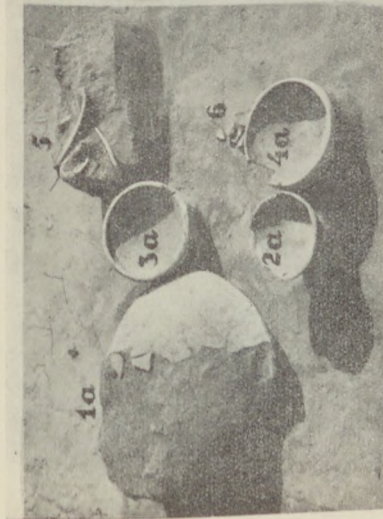

1 SIR

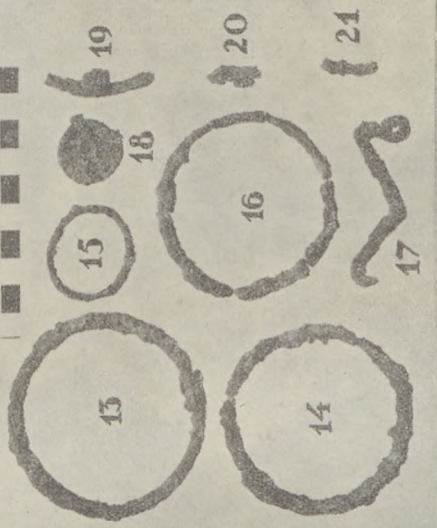
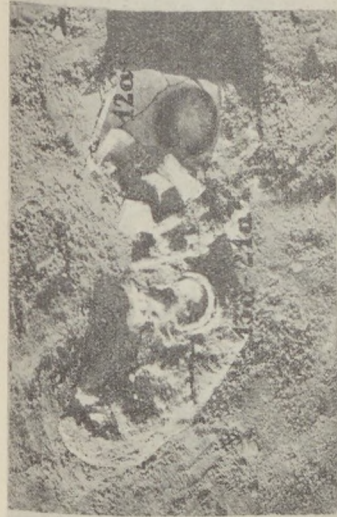
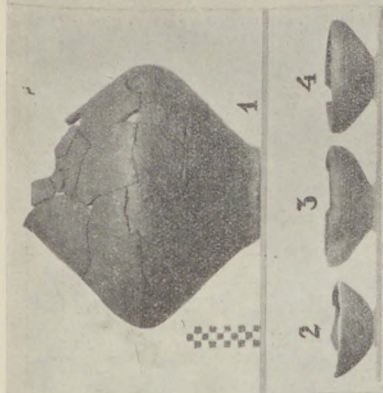
2 SIR

3 SIR

1. tábla. Középrépáspusztá 1-3. sír. — *Tafel 1. Középrépáspusztá Grab 1 (1-10), Grab 2 (11-13), Grab 3 (14-15).*

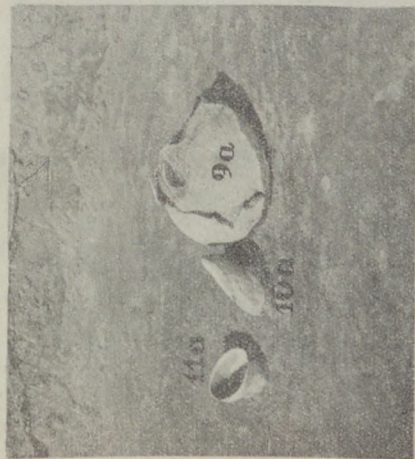
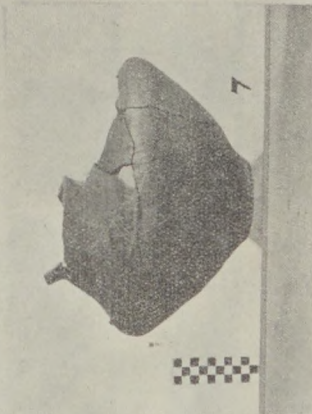
4 SIR

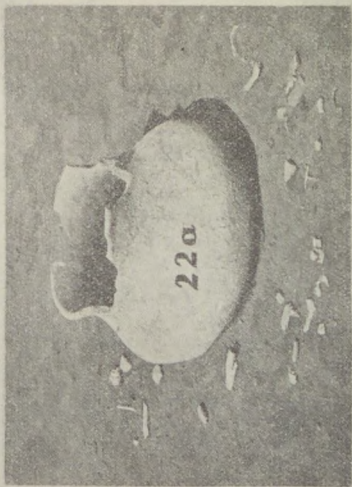
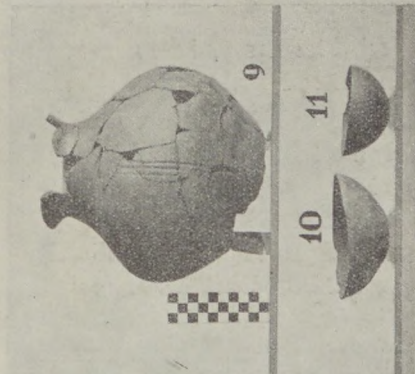
6 SIR

5 SIR

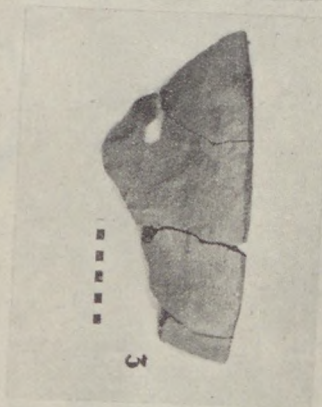
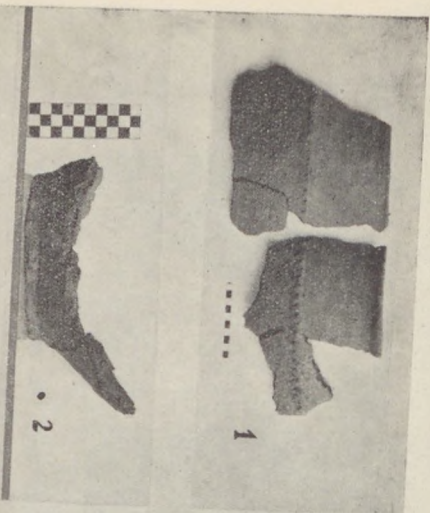
8 SIR

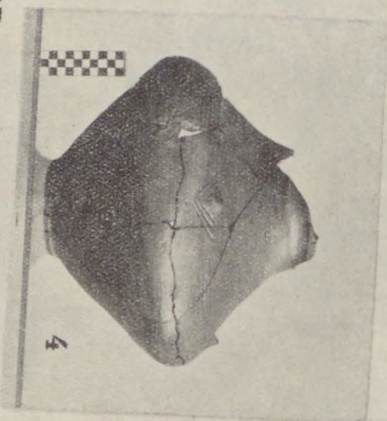
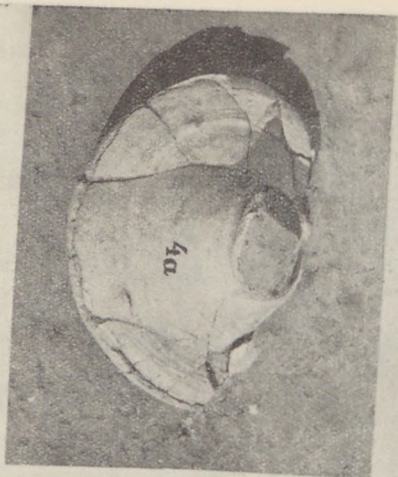
7 SIR

II. tábla. Középrépuszta 4—7. sír. — *Tafel II*, Középrépuszta Grab 4 (1—4), Grab 5 (7), Grab 6 (12—21), Grab 7 (22), Grab 8 (9—11).

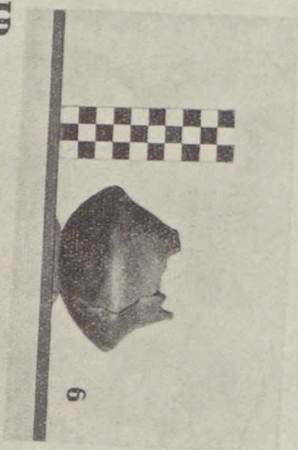
9 SIR

10 SIR

11 SIR

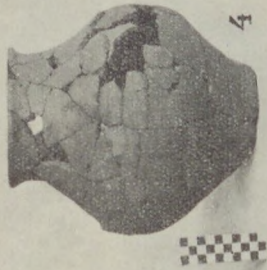
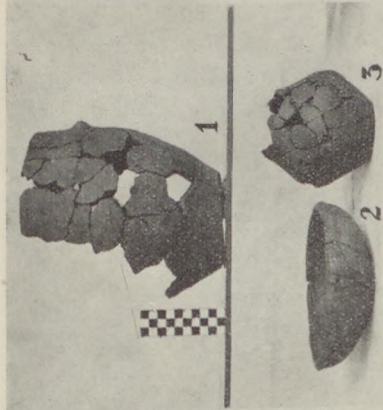
12 SIR

13 SIR

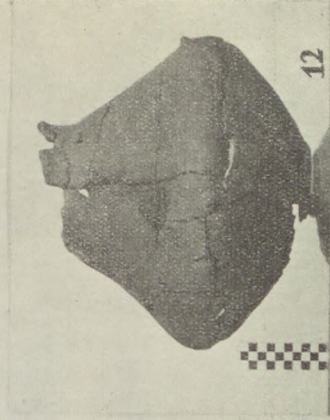
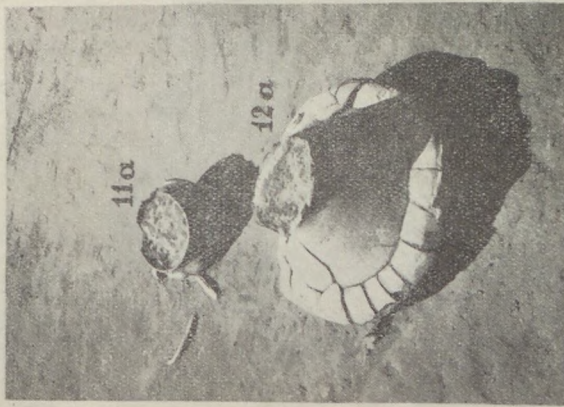
III. tábla. Középréáspusztá 9–13. sir. — *Tafel III, Középréáspusztá Grab 9 (1–3), Grab 10 (4), Grab 11 (5–6), Grab 12 (7–14), Grab 13 (15).*

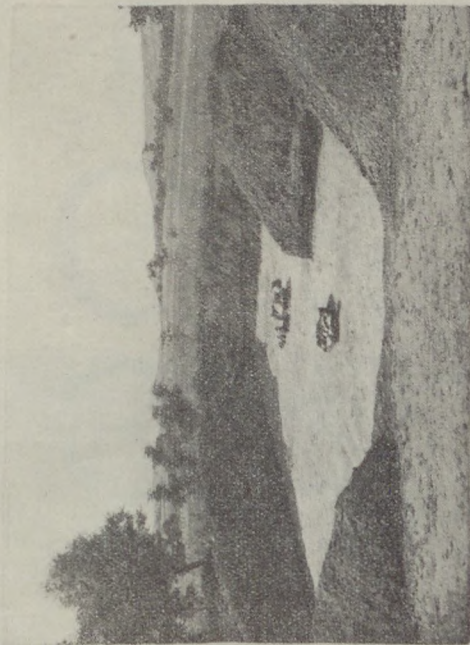
14 SIR

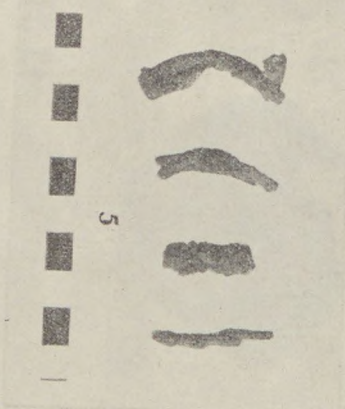
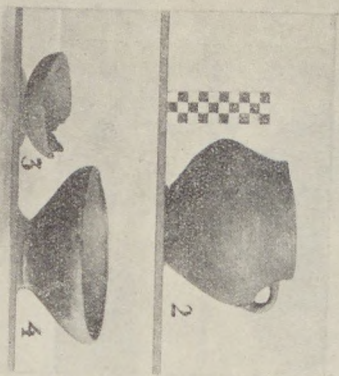
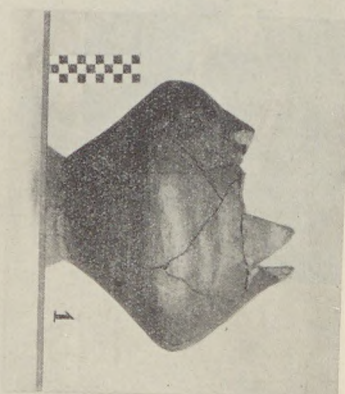
15 SIR

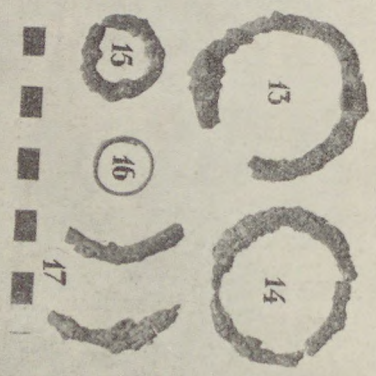
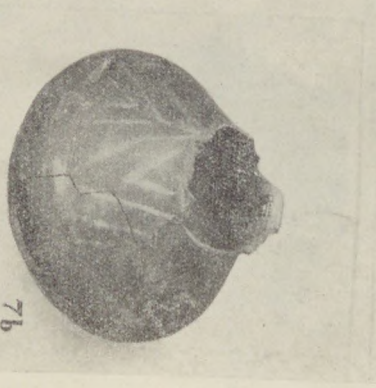
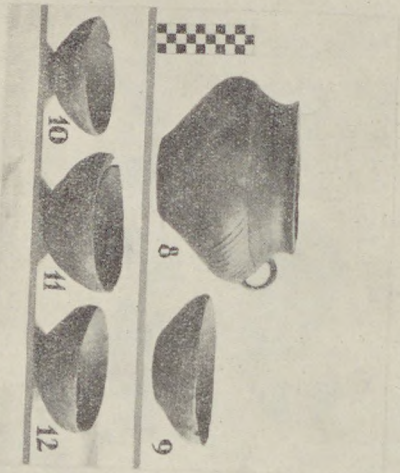
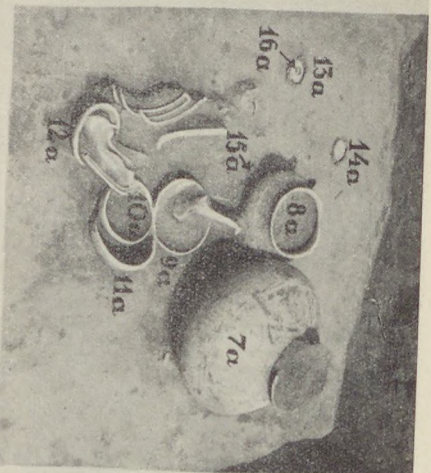
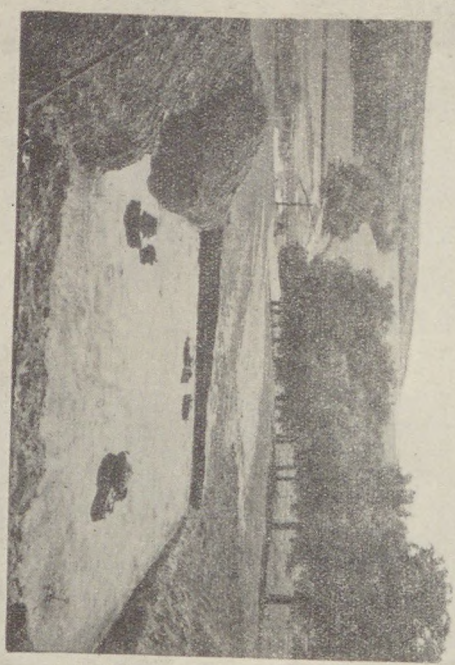
16 SIR

IV. tábla. Középréépúsztá 14—16. sír. — *Táfel IV, Középréépúsztá Grab 14 (1—5), Grab 15 (7—10), Grab 16 (11—12).*

17 SIR

19 SIR

V. tábla. Középrépáspusztá 17–19. sir. — *Tafel V*, Középrépáspusztá Grab 17 (1–5), Grab 19 (7–17).

dezzük fel helyenként az erős deformálódás és olvadás nyomait és ezért találjuk őket majdnem kivétel nélkül csoportosan elhelyezett emberi csonttöredékekkel együtt, vagy azok közvetlen közelében. Minthogy az edényeken sem másodszori égetésnyomokat, sem az ezzel gyakran együttjáró deformálódás és repedezés nyomait nem fedezhetjük fel, igen valószínű, hogy az edények már nem a máglyáról valók, hanem közvetlenül kerültek a sírgödörbe.

Ezeknek az edényeknek kultikus jelentőségét az emberi és állati csontmaradványok fekvése magyarázza. Semmi esetre sem voltak mind hamvvedrek. Még csak a síronkint szinte következetes törvényszerűséggel elhelyezett egy-egy nagyobb öblös edény sem nevezhető mind urnának. 24 nagy öblös edény közül csupán 6-ban találtunk égetett emberi csonttöredékeket. Kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a nagy öblös edények egy része kultikus jelentősége más lehetett, mint a hamvvedreknek, az a jellemző tény, hogy négy sírban (5, 6, 7, 20, 22) az égetett emberi csonttöredékek közvetlenül a nagy edények mellett voltak, határozott csoportban elhelyezve és bennük egyetlen csontszilánkot sem találtunk (II. t. 8, 22a, VI. t. 7a, 22–36a). A többi edénytípust képviselő edények közül kizárólag az alacsony öblös és füles edényekből szedtünk ki emberi csonttöredékeket. A 16. sír megfelelő edénye tele volt velük, a 12. síré is.

A lapos és omfaloszos fenekű csészékben egyáltalában nem voltak égetett emberi csonttöredékek. Ezek tehát egyetlen egy esetben sem lehettek urnák. Kultikus jelentőségüket a sírokban talált állati csontmaradványok fekvésével magyarázhatjuk.

Állati csontmaradványok közül, főképen malaccsontokat, egyetlen esetben, valószínűleg ló, vagy szarvas csontokat gyűjtöttünk (VI. t. 4a). Javarészüket csupán elszórtan fekvő bordacsont, vagy szilánk volt. A bordákon kívül egyéb állati csontvázrészt főképen azokban a sírokban találtunk, ahol az állati csontok egységes csoportban feküdtek. Különösen szép példája ennek az elhelyezési módnak az 1. és 19. sír állati csontanyaga (I. t. 10; V. t. 12a). A szórványosan és csoportosan elhelyezett malaccsontok azt bizonyítják, hogy az itt temetkező nép a halotti torban elfogyasztott állatnak csupán egy részét helyezte a sírba, éppen a kevésbé értékes falatokat.

Az állati csontok kivétel nélkül a csészék környékén feküdtek; vagy alattuk és körülöttük,

mint az 1. sírban (I. t. 5a), vagy mellettük, mint pl. a 4. (II. t. 5), vagy rajtuk, mint a 13. és különösen a 19. sírban (V. t. 12a). A csészék tehát és a többi nem urna-jellegű edények minden valószínűség szerint egy antropomorf elképzelésű, túlvilág életszükségleteinek kielégítésére hivatott ételtartó, vagy evőedények lehettek.

A sírleletek a szétroncsolt, vagy csupán egy edényt tartalmazó sírokon kívül többnyire kissé hosszúkásan északkelet-délnyugati, északnyugat-délkeleti, egyetlen esetben észak-déli irányban helyezkedtek el. Minthogy a sírgödörök irányát a leletek sekély fekvése miatt a természetes és a bolygatott föld határa alapján nem állapíthatuk meg, kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy ezek iránya a leletek elhelyezkedésének irányával lehetett azonos. Ebben az esetben viszont temetkezési rendszer a sírok fekvéséből nem állapítható meg (3. k.).

Semmi nyomát sem találtuk a sírok kövel, vagy fával történt védelmének, illetőleg megjelölésének (IV. t. 6; V. t. 6). A leletek fölé emelt halomnak sem volt nyoma. A középrépáspusztai temető kétségkívül laposjellegű hullaégetéses temetkezés emléke.

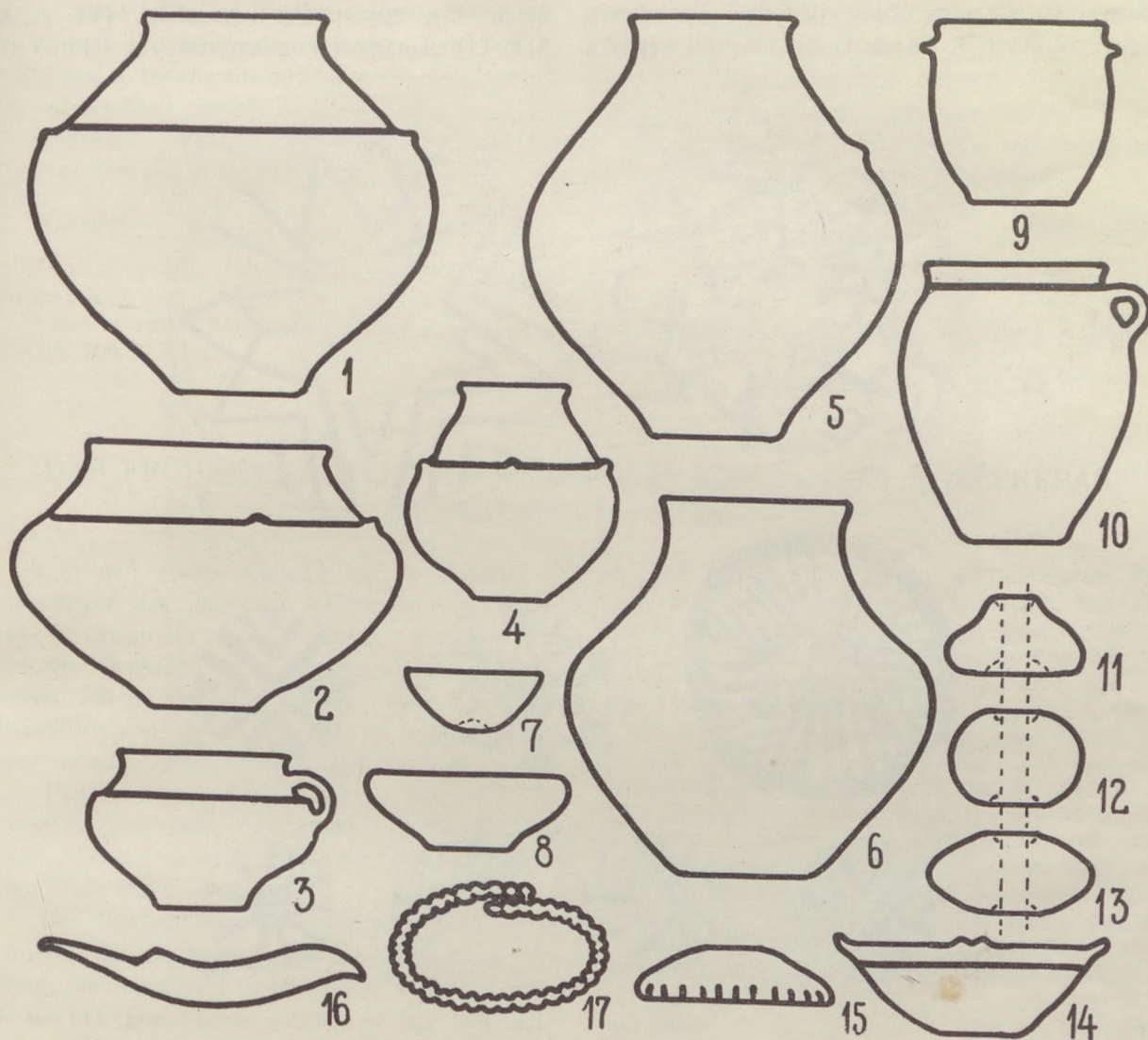
A huszonhárom sír anyagának és az egészen kis számú szórványos leletnek javarésze agyagedény. 121 leletből 183; közülük 41 kerekcsájú lapos vagy omfaloszos fenekű csésze (5. k. 8, 7). A lapos fenekű csészék pereme többnyire kissé befelé hajló. Az omfaloszos fenekűek pereme általában nem hajlik befelé. A tálformákat csupán egyetlenegy edény képviseli (4. k. 12, 12a; 5. k. 14). Gyakran fordultak elő a sírokban a középrépáspusztai kerámiaira a csészéken kívül legjellemzőbb nagyméretű fületlen öblös edények (5. k. 1–2, 4–6). Ezeket az edényeket általában többé-kevésbé széles öböl, szűk nyak és fenék, a fül hiánya és kis mértékben kihajló perem jellemzi. Füles az általában alacsonyabb és szélesebb szájú 5 edény (5. k. 3). Három fazékalakú edényünk (5. k. 9, I. t. 2; III. t. 8; IV. t. 1) közös sajátága a nyak hiánya, a fenéknél minden esetben szélesebb száj és az oldalfalak egészen enyhe öblösödése. Kidolgozásuk és anyaguk durva. Magában áll a 3. sír kurtanyakú és széles szallagfülü edénye (5. k. 10; I. t. 14) és az egyetlen bucherós diszítésű borító tál a 12. sírből (5. k. 15; III. t. 13).

Az edények diszítő elemei: a bütykök, omfaloszok, bucherók, barázdák, benyomott pontok és grafitozások. A bütykök az omfaloszos csészék kivételével minden edénytípuson megtalálhatók.

Az öblös edényeken a vállon, a fazékalakú edényeken a perem közelében foglalnak helyet. A lapos fenekű csészék közül csupán egyetlen-egy peremén fedezhető fel alacsonyabb bütyök (IV. t. 2).

A keskeny és sekély barázdák alkalmazása meglehetősen változatos. A nagy, öblös és az

és így a barázdák a bütyökkel együtt határolják (VI. t. 12). A bütyöktől független díszítőelemként szerepel a váll alatt körbe futó (III. t. 4), vagy öblén függőlegesen és fölötte zeg-zúgosan elhelyezett (III. t. 5) barázdarendszer. Magában áll az egyik alacsony füles edény öblének ferde barázdázása (V. t. 8) és a 2. sír 11. edényének

5. kép. — Abb. 5.

alacsony, füles edényeken többnyire a bütyök kíséreelemként szerepelnek, úgy, hogy egyesével, vagy többszörösen, félkörbe, vagy csúcsba futva határolják a bütyök alját, vagy mint egyetlen esetben a bütyökből kiindulva kétfelé ágaznak és benyomott pontban végződnek (III. t. 15). Vannak edényeink, amelyeken a csúcsba futó barázdarendszer végződik ilyen pontban (I. t. 12, III. t. 4), vagy mint egy kisebb öblös edényen, közvetlenül a bütyök tövében foglal helyet

nyakán alkalmazott 5 kis teljes kört alkotó barázda (I. t. 11b).

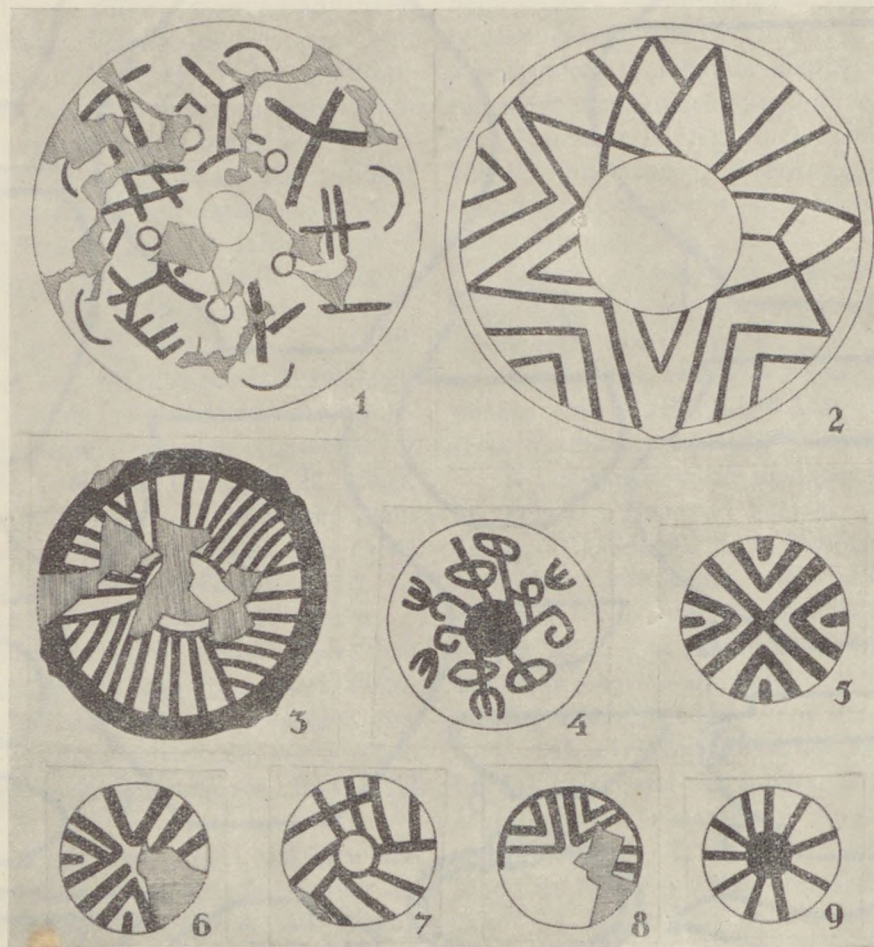
A fazékalakú edényeket kivéve, az összes edénytípusokon megfigyelhető grafitnyomok arról tanuskodnak, hogy edényeink sima díszítményeinek egyetlen eszköze és anyaga a grafit. A grafitos díszítmények alkalmazása kétféle: egységes bevonatú és rajzos.

Grafit borítja a többnyire feketére csiszolt edényfelületnek szembetűnő részét. Így az öblös

edények peremét, nyakát és öblét, a csészék belsejét és peremének külső szélét, az egyetlen borító-tál egész külsejét.

A grafitrajzolatok az öblös edények nyakát és a csészék belsejét díszítik. Túlnyomórészt részarányos mértani jellegűek, a csészék javarésznél az edény belsejének közepe felé irányított csúcsba futó minták (4. k. 5a, 12a; 6. k. 3, 5, 6, 8, 9). Ilyen a 19. sír nagy öblös edényének nyakdiszitéménye is (V. t. 7, 7b; 6. k. 2). Kivételt képez a

(VI. t. 20—21; 5. k. 17). A két fibula közül az egyiké kétségtávol hárfaalakú fibula kengyel- és rugó-részeinek maradványai (II. t. 17—21). A jellegzetes két vaskésen kívül (VI. t. 23; 4. k. 1; 5. k. 16) a többi vas- és bronzkarika, illetőleg töredék, atipikus. A négy pereszlen közül kettő kissé nyomott gömbalakú (IV. t. 5; 4. k. 2; 5. k. 12), egy kettős csontakúp (VI. t. 7; 5. k. 13), egy pedig körtealakú (VI. t. 24; 5. k. 11). A nagyobb agyaggyöngyök szintén nyo-

6. kép. — Abb. 6.

22. sír egyik lapos fenekű csészéjének VI. t. 13; 6. k. 4) és a 2. sírban lelt nagy öblös edény nyakának ornamentikája (I. t. 11b; 6. k. 1).

Az edényeken kívül talált 38 leletből 21 fém tárgy, 15 pereszlen (orsógomb) és gyöngy. A fémleletek javarésze vastárgy, többnyire karikák és két fibula töredékei. A legnagyobb vaskarika zárt (I. t. 7), gyakoribb a nyitott egymásra futó végű vékony karperec. Ezek közül csupán a 22. sír legjobb állapotban fennmaradt két karperece tartotta fenn az eredeti babos díszítés nyomait

mott gömb, illetőleg kettős csontkúpalakúak (VI. t. 25—27). A hat borostyángyöngy erősen nyomott gömbalakú (VI. t. 28—33). A két apró, kékszíni pasztából készült gyöngy sárga berakással díszített (VI. t. 34—36).

A középréépáspusztai temető eddig előkerült leleteinek javarésze a korai vaskor harmadik szakaszába tartozik. Az edények közül ezt a korbeosztást igazolják a szakirodalomban ebbe a periódusba sorozott és általánosan ismert omfaloszos fenekű csészék, a nagy öblös és az alacsony füles

edények. A korai vaskor végére utal a jellegzetesen Hallstatt C formájú két kés, a hárfaalakú fibula, a két vékony babos karperec és általában a vasból való leletek gyakorisága. Az edények díszítő elemei közül a barázdázás, a grafitbevonás és rajz is közsímt a korai vaskor harmadik szakaszában. Jellemző bizonyítéka felfogásunknak a 12. sír bucherós tála. Ennek az edényformának késői jellegére Tompa mutatott rá a lengyeli sánc kormeghatározásával kapcsolatban, Lengyelen a bucherós edénytöredékek korai látene edényekkel együtt fordultak elő.²

Leleteink jellemző rokonságot árulnak el egyrészt Kisköszeg—Dálja-i csoporttal³ másrészt

Veszprém.

¹ Az állati csontokat Tasnádi Kubacska András határozta meg.

² Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1934/35. 106. 1.

a purgstalli és a hallstatti, illetőleg az ausztriai és délnémetországi korabeli temetők (Stillfried, Feuchtenboden bei Fischau, Oberhessen) megfelelő anyagával.⁴ A csészék belsejének és az egyik öblös edény nyakának mértani jellegű grafitrajzolatai a kisköszegi csoport leleteiből hiányoznak ugyan, annál feltűnőbb kapcsolatot mutatnak azonban az oberhesseni edények díszítményeivel.⁵ Ez a jellemző keveredés is a korai vaskor harmadik szakaszának végére utal, akár csak a középrépusztai edényformáknak délvidéki és nyugati rokonaikhoz viszonyított jellemző degenerálódása. Leleteink a kisköszegi csoport leleteinél mindenestre fiatalabbak.

Nagy László

³ CORP. VAS. ANT. JUGOSLAVIE. VI. C c Pl. 1. 3, 5.

⁴ Much, ATLAS Taf. XXXIX. — Åberg, CHRONOLOGIE, II. 36. 1.

⁵ Åberg, CHRONOLOGIE, II. 57, 63 1.

DAS FRÜHEISENZEITLICHE GRÄBERFELD VON PUSZTA KÖZÉPRÉPÁS (KOMITAT VESZPRÉM)

Von den ersten Funden hat dr. Miklós v. Jókai-Ihász das Museum Veszprém benachrichtigt. Im Frühjahr 1936 sammelte Director Gy. Rhé die Beigaben des ersten gestörten Grabes, worauf ich in Mai und Juni nächsten Jahres die Aufschliessung der Fundstelle vornahm. Insgesamt wurden 23 Gräber aufgeschlossen.

Pusztá Középrépas liegt im Norden des Komitats Veszprém, in der Nähe der Grenze des Kom. Győr. Der Friedhof erstreckt sich westlich vom Hofe (Abb. 1, 2).

Die Gräber waren mit dünner Erdschichte bedeckt und enthielten wie auch in der Umgebung, römische und neuzeitliche Scherben (Abb. 4, 6—11). Die Funde wurden in geringer Tiefe angetroffen, oft unmittelbar unter der Oberfläche (Taf. IV. 6 und Taf. V. 6). Die Lage der Gräber ist auf der Zeichnung nur schematisch dargestellt (Abb. 3).

GRAB 1. (Taf. I. 1—10). Unmittelbar unter der Oberfläche. 1. Schwarzes Tongefäß mit 6 Warzen an der Schulter, mit doppelten spitz auslaufenden Rillen unter derselben. Der obere Teil des Gefäßes ist bis zu den Rillenspitzen mit Graphit bemalt. Bdm 13, Dm 47. 2. Rötlichgraues Tongefäß mit 4 Warzen unter dem Rande. H 16·5, Bdm 10, Mw 16. 3. Dunkelgraues Tongefäß mit 4 Buckeln an der Schulter. Diese sind von halbkreisförmigen, dreifachen Rillen umgeben. Unter dem Rande ebenfalls dreifache umlaufende Rillen. H

20, Bdm 7, Dm 19·5, Mw 11. 4. Dunkelgraue Tonschale mit flachem Boden. H 6·5, Bdm 5, Dm 12·5, Mw 11. 5. Dieselbe, grau-rot. H 8, Bdm 7, Dm 15, Mw 13. 6. Dieselbe, dunkelgrau. H 6, Bdm 5·5, Dm 12, Mw 11. 7. Geschlossener Eisenring. D 1, Dm 10·5. 8. Verschmolzener dreifacher Bronzering. D 0·4, Dm 3. 9. Verschmolzener zweifacher Bronzering. D 0·1, Dm 0·5. Im Gefäß Nr. 1 waren einige kalzinierte menschliche Knochen. Um der Schale Nr. 5. (Taf. I. 10) lagen Spanferkelknochen: Fragmente des linken Kiefers und Unterkiefers, beide Schulterblätter, zwei Vorderbeine und untere Vorderbeine, das eine Hinterbein, Beckenbruchstücke, Ristbein, mit Sprungbein, beiderseitige Rippen und zwei Metapodien. Neben dem Gefäß Nr. 1. ebenfalls ein oberes Vorderbein eines Ferkels und mehrere gespaltete Knochenstücke eines unbestimmbaren grösseren Tieres.¹

GRAB 2. (Taf. I. 11—13). Tiefe 25. 11. Schwarzes Tongefäß. Auf der Schulter eine Verzierung aus fünf halbkreisförmig umrahmten Warzen. In der Biegung des Randes eine dreifache umlaufende Rille. Bauch und äusserer Rand mit Graphit bemalt, am Halse Graphitzzeichnung (Abb. 6, 1). H 46, Bdm 15·5, Dm 45, Mw 21. 12. Schwarzes einhenkeliges Tongefäß mit 3 Warzen an der Schulter. Unter den Warzen spitz auslaufende fünffache Rille, unter den Spitzen ein eingetiefter Punkt. Die obere Hälfte des Gefäßes ist bis zum Bauchumbruch mit Graphit bemalt. H 16·5, Bdm 8, Dm 22, Mw 15. 13. Schwarze Tonschale mit flachem Boden. H 7, Bdm 6, Dm 17, Mw 15·5. Zwischen den Gefässen Nr. 11 und 12 wurden die Bruchstücke eines kleinen Gefäßes angetroffen, ausserdem konnten neben dem Gefäß Nr. 11 Ferkel-

knochen (Fragment des Schulterblattes, Schenkelbeines, der Tybia) und die Bruchstücke des Wirbels eines grösseren Tieres beobachtet werden.

GRAB 3. (*Taf. I. 14–15*). Wahrscheinlich Reste eines zerstörten Grabes. Tiefe 55. 14. Braungraues Tongefäss. H 26, Bdm 9·5, Dm 21, Mw 15. 15. Rötlich-schwarzes Tongefäss. Unter dem Rand mit 4 Warzen. H 23·5, Bdm 9, Dm 18·5, Mw 14·5. Ausserdem noch das Bodenstück eines Gefässes unter den Gefässen 14–15. Bdm 13.

GRAB 4. (*Taf. II. 1–6*). Tiefe 100. 1. Schwarzes Tongefäss. Bdm 14, Dm 40. 2. Schwarze Tonschale mit flachem Boden. H 5·5, Bdm 5, Mw 13. 3. Dieselbe, braun-schwarz. H 7, Bdm 7, Dm 18, Mw 16. 4. Dieselbe. H 7, Bdm 7, Dm 18, Mw 16. In diesem Grab war weiter noch das Randstück einer Schale mit Graphitzeichnung auf der Innenfläche (6) und Ferkelknochen; Beckenfragment, mehrere Rippen beider Seiten und zwei Metapodien (5).

GRAB 5. (*Taf. II. 7–8*). Tiefe 50. 7. Schwarzes Tongefäss mit 6 Warzen auf der Schulter, unter der einen Warze dreifache spitz auslaufende Rille H 25, Bdm 10, Dm 36, Mw 22. Neben dem Gefäss lagen gruppierte kalzinierte menschliche Knochen (8).

GRAB 6. (*Taf. II. 12–21*). Tiefe 50. 12. Braungraues Tongefäss. H 19·5, Bdm 9·5, Dm 23. 13. Eiserner Reifen mit übereinander greifenden Enden. D 0·5, Dm 7·5. 14. Derselbe, zerbrochen. 15. Derselbe, aber kleiner, wahrscheinlich geschlossen. D 0·3, Dm 3·5. 16. Derselbe, zerbrochen. D 0·5, Dm 7. 17–21. Bruchstücke einer Harfenfibel. Mit den Eisengegenständen gemischt neben dem Tongefäss Gruppe verbrannter menschlicher Knochen.

GRAB 7. (*Taf. II. 22*). Tiefe 80. 22. Schwarzes Tongefäss. H 22, Bdm 11·5, Dm 25·5, Mw 18. Daneben zerstreute kalzinierte menschliche Knochen.

GRAB 8. (*Taf. II. 9–11*). Tiefe 60. 9. Braungraues Tongefäss mit viermal drei senkrechten Rillen am Bauch. Dm 22, Mw 13. 10. Braungraue Tonschale mit Omphalos. H 5·5, Bdm 3·5, Mw 13·5. 11. Dieselbe, braunschwarz. H 5, Bdm 3, Mw 10. Neben den beiden Schalen kalzinierte menschliche Knochen.

GRAB 9. (*Taf. III. 1–3*). Zerstört. Tiefe 40. 1–2. Boden- und Randstücke eines grösseren rötlich-schwarzen Gefässes. Bdm 16. 3. Randstück einer rötlich-braunen Tonschüssel.

GRAB 10. (*Taf. III. 4*). Tiefe 55. 4. Schwarzgelbes Tongefäss mit 5 Warzen an der Schulter, die nach unten von Rillen umrahmt sind. Die obere Hälfte des Gefässes ist mit Graphit bemalt. Bdm 13, Dm 41. Im Gefäss und daneben kalzinierte menschliche Knochen.

GRAB 11. (*Taf. III. 5–6*). Aufgewühlt. Tiefe 55. 5. Bruchstück eines braunschwarzen Gefässes, mit senkrechten und Zickzack-Rillen am Bauch. Dm 18. 6. Braunes Tongefäss. H 7·5, Bdm 4, Dm 10, Mw 6.

GRAB 12. (*Taf. III. 7–14*). Tiefe 45. 7. Schwarzes Tongefäss. Bdm 11, Dm 37·8. 8. Gelblichrotes Gefäss aus grobkörnigem Ton mit 4 Warzen unter dem Rand. H 9·5, Bdm 8·8, Mw 12. 9. Schwarzes Henkeltongefäss mit 4 Warzen an der Schulter. Dm 23, Mw 19·5. 10. Braune Tonschale mit Omphalos. H 4·5, Bdm 3, Mw 11·5. 11. Braungraue Tonschale. Der Boden fehlt. H 6,

Dm 16, Mw 14·5. 12. Braunschwarze Tonschale mit Omphalos und mit Graphitzeichnungen an der Innenfläche (*Abb. 6, 7*). H 5, Bdm 4, Dm 13·5, Mw 12·5. 13. Bruchstücke einer schwarzen Deckschüssel mit Buccheroverzierung. Ausserer Rand mit Graphit bemalt. Weite des publ. Bruchstückes 12·5. 14. Bronzering. D 0·3, Dm 1·4. Im Grab und im Gefäss 13 viele kalzinierte menschliche Knochen. Neben den Schalen Ferkelsrippen beider Seiten.

GRAB 13. (*Taf. III. 15*). Tiefe 60. 15. Graues Tongefäss mit vier Warzen am Halsumbruch. Unterhalb sich nach unten verzweigende in einem eingetieftem Punkte endigende Doppelrille. H 21, Bdm 10, Dm 22, Mw 16. Neben dem Gefäss kalzinierte menschliche Knochen.

GRAB 14. (*Taf. IV. 1–5*). Tiefe 25. 1. Grobgearbeitetes rotes Tongefäss mit fünf Warzen unter dem Rand. H 24, Bdm 12, Dm 24, Mw 22. 2. Dunkelgraue Tonschale mit flachem Boden und mit vier Warzen am Rand. H 7, Bdm 9, D 20, Mw 18·5. 3. Schwarzes Tongefäss. H 16, Bdm 8, Dm 14·5, Mw 9·5. 4. Braunes Tongefäss mit vier Warzen an der Schulter. H 30, Bdm 12, Dm 26, Mw 17. 5. Spinnwirtel aus hellgrauem Ton. H 1·8, Br 3. Zwischen den Gefässen kalzinierte menschliche Knochen.

GRAB 15. (*Taf. IV. 7–10*). Tiefe 25. 7. Braunes Tongefäss mit vier Warzen an der Schulter; darunter spitz auslaufende dreifache Rille. Bdm 13, Dm 34. 8. Schwarzes Tongefäss. Die obere Hälfte fehlt fast gänzlich. Bdm 10, Dm 28. 9. Grobgearbeitete schwarze Tonschale mit Omphalos. H 7, Bdm 7·5, Mw 14. 10. Dieselbe, graurot. H 5, Mw 11. Neben dem Gefäss 8 kalzinierte menschliche Knochen und zoologisch unbestimmbare Tierrippen.

GRAB 16. (*Taf. IV. 11–12*). Tiefe 45. 11. Schwarzes Tongefäss mit einem Henkel und mit vier Warzen an der Schulter. Am Rand und an der Bauchpartie Graphitbemalung. H 13·5, Bdm 8, Dm 22·5, Mw 18. 12. Schwarzes Tongefäss mit vier Warzen an der Schulter. H 34, Bdm 13·5, Dm 36, Mw 17·5. Im Gefäss 11 befanden sich grössere Mengen von kalzinierten menschlichen Knochen, ausserdem zerstreut auch neben den beiden Gefässen. Im Gefäss 12 wurden Vogelknochen und neben beiden Gefässen wahrscheinlich Ferkelknochen gefunden.

GRAB 17. (*Taf. V. 1–5*). Tiefe 40. 1. Schwarzes Tongefäss mit graphitbemaltem Hals und Bauch. Dm 12·5, Dm 31. 2. Braunrotes Tongefäss mit einem Henkel. H 13, Bdm 8·5, Dm 16, Mw 12·5. 3. Graue Tonschale mit Omphalos. H 3, Mw 11. 4. Dieselbe, braungrau, mit flachem Boden. H 7·5, Bdm 7·5, Dm 18·5, Mw 17·5. 5. Bruchstücke einer Eisenfibel, darunter der Bügel und die Spirale. Kalzinierte menschliche Knochen wurden in einem Haufen im Nordosten des Grabes und im Gefäss Nr. 1 angetroffen. Ferkelknochen (ganzes Vorderbein, Distale und Beckenbruchstück) lagen zwischen den kalzinierten Knochen und den Fibelbruchstücken.

GRAB 18. Tiefe 40. Reste eines Kinderskelettes: Schädeldach, Unterkiefer und Teil einer Rippe.

GRAB 19. (*Taf. V. 7–17*). Tiefe 60. 7. Schwarzes Tongefäss mit 3 Warzen an der Schulter. Rand und Bauch mit Graphitbemalung, Hals mit Graphitzeich-

nungen. (Abb. 6, 2). H 35·5, Bdm 12, Dm 37, Mw 17·5. 8. Braungraues Tongefäss mit seichten schrägen Rillen an der Schulter. H 14·5, Bdm 8·5, Dm 21, Mw 16·5. 9. Dunkelgraue Tonschale mit flachem Boden. H 6, Bdm 6·5, Dm 15·5, Mw 15. 10. Dieselbe, hellgrau, ein wenig gedellt. H 5, Bdm 4, Mw 12·5. 11. Graue Tonschale mit Omphalos. H 6·5, Bdm 5, Mw 14·5. 12. Dieselbe, rötlichgrau mit flachem Boden. H 5·5, Bdm 6·5, Mw 13. 13. Bruchstück eines Eisenringes. D 0·6, Dm 5·5. 14. Eisenring, 3 Bruchstücke. D 0·6, Dm 5. 15. Geschlossener Eisenring. D 0·5, Dm 2·5. 16. Bronzering mit übereinander greifenden Enden, D 0·2, Dm 2. 17. Bruchstücke eines Eisenringes. D 0·6. Kalzinierte menschliche Knochen wurden gruppiert im Nordwesten des Grabes neben Gefäss 8 und den Metallgegenständen, weiter auch in Gefäss 8 und 7 angetroffen. Ferkelknochen (Vorderbein, Beckenbruchstücke und Rippen einer Seite) neben und in den Schalen.

GRAB 20. (Taf. VI. 1—7). Tiefe 70. 1. Schwarzes Tongefäss mit 5 Warzen an der Schulter. H 39, Bdm 12, Dm 35, Mw 16. 2. Graue Tonschale mit Omphalos. H 6·5, Bdm 5, Mw 14. 3. Dieselbe, schwarz; innen und am Rand mit Graphitbemalung. H 6, Bdm 3·5, Mw 12. 4. Dieselbe, graubraun. H 6, Bdm 3, Dm 7·5, Mw 6. 5. Dieselbe, dunkelgrau; innen mit Spuren von Graphitzzeichnungen. H 5, Bdm 2·5, Mw 13. 6. Eisenring mit übereinander greifenden Enden. D 0·6, Dm 4·5. 7. Doppelkonischer Spinnwirtel. H 1·6, Dm 3·5. Neben dem Spinnwirtel und dem Eisenring in der Ostecke des Grabes kalzinierte menschliche Knochen. Unter und neben dem Gefäss Nr 4 grössere Rippenstücke von Pferd oder Rind.

GRAB 21. (Taf. VI. 8—11). Tiefe 45. 8. Braungraue Tonschale mit Omphalos und mit Graphitbemalung am Rand und an Innenfläche. H 4·5, Bdm 3, Mw 12·5. 9. Bodenstück eines dunkelgrauen Gefässes. Bdm 8. 10. Schwarze Tonschale mit Omphalos, innen mit Graphitzzeichnungen verziert (Abb. 6, 8). H 6, Bdm 3, Mw 13. 11. Dieselbe, grau; innen und aussen graphitbemalet. H 4, Bdm 3·5, Mw 11·5. Ausserdem noch kalzinierte menschliche Knochen bei Schale 10, Ferkelrippen neben Schale 8 und 11. In der Südwestecke Spuren eines vollkommen zerstobenen Gefässes.

GRAB 22. (Taf. VI. 12—36). Tiefe 70. 12. Schwarzes Tongefäss mit 3 Warzen an der Schulter, darunter mit eingetieftem Punkte und dreifacher spitz auslaufender Rille. Die obere Hälfte des Gefässes ist graphitbemalet. H 17·5, Bdm 7·5, Dm 21, Mw 11. 13. Dunkelgraue Tonschale mit flachem Boden, innen mit Graphitzzeichnungen (Abb. 6, 4). H 6·5, Bdm 5·5, Dm 19, Mw 18. 14. Braunschwarze Tonschale mit Omphalos. Innenfläche und Aussenrand graphitbemalet. H 4·5, Bdm 2·5, Mw 12. 15. Schwarze Tonschale mit flachem Boden ebenso graphitbemalet. H 6, Bdm 6, Mw 16. 16. Dieselbe, gelblichschwarz. Innen Graphitzzeichnungen (Abb. 6, 5). H 6, Bdm 5, Dm 15, Mw 14. 17. Graue Tonschale mit Omphalos. H 5, Bdm 2·5, Mw 13. 18. Dieselbe mit Spuren von Graphitzzeichnungen. Aussenrand graphitbemalet. H 4·5, Bdm 2·5, Mw 12·5. 19. Graues, grobgearbeitetes Tongefäss. H 36, Bdm 12·5, Dm 33, Mw 18. 20—21. Eisenringe mit offenen, übereinander greifenden Enden und mit Spuren geperelter Oberfläche. D 0·6, Dm 7. 22. Bruchstück eines Eisenringes. D 0·4,

Dm 2·4. 23. Eisenmesser. L 8·5. 24. Birnenförmiger Spinnwirtel mit eingeritztem strahlenartigem Ornament. H 1·5, Dm 2·8. 25. Gelbe, doppelkonische Tonperle. H 1·2, Br 2·1. 26. Dieselbe, grau. H 1·4, Br 1·9. 27. Gelbe, gedrückt-kugelige Tonperle. H 1, Br 1·9. 28—35. Kleinere und grössere, winzige Bernsteinperlen. Zwei (34, 35) wurden aus blauer Paste mit gelber Einlage hergestellt. 36. Deformierter Bronzering mit umgebogenen Enden. D 0·1, Dm 0·7. In der Nordostecke des Grabes neben Gefäss 19 zusammen mit den Metallgegenständen, dem Spinnwirtel und den Perlen wurden kalzinierte menschliche Knochen gruppiert — und zerstreut noch einige Ferkelrippen — gefunden.

GRABINVENTAR; GESAMMELT VON GY. RHÉ. (Abb. 3a, Abb. 4, 12—16). 12. Schwarze Tonschüssel mit vier Doppelwarzen am Rand. Innere und aussere Hälfte des Randes mit Graphit bemalt. Das Innere des Gefässes mit Graphitzzeichnungen verziert (Abb. 6, 3). H 9, Bdm 8·5, Mw 25. 13. Braungraue Tonschale mit seichter Delle. H 6, Bdm 4, Mw 13·5. 14. Schwarze Tonschale mit flachem Boden. H 9, Bdm 8, Dm 20, Mw 18·5. 15. Dieselbe; der Aussenrand ist graphitbemalet, an der Innenfläche des Gefässes Spuren von Graphitzzeichnungen. H 6, Bdm 4·5, Mw 13. 16. Schwarzes Tongefäss. H 37, Bdm 11·5, Dm 35, Mw 18. Neben dem Gefäss 12 waren kalzinierte menschliche Knochen und neben den Schalen Ferkelknochen: Rippen beider Seite und ein Beckenbruchstück.

STREUFUNDE. (Abb. 3, b—f, Abb. 4, 1—5). Abb. 3, b; Abb. 4, 4. Bruchstück einer dunkelgrauen Tonschale. H 3·5, Bdm 5, Mw 12·5. Abb. 3, c; Abb. 4, 1. Bruchstück eines Eisenmessers. Abb. 3, d; Abb. 4, 3. Bruchstück eines grauen Tongefässes. Abb. 3, e; Abb. 4, 5. Schwarze Tonschale mit Omphalos. Der Aussenrand ist graphitbemalet, an der Innenfläche der Schale Graphitzzeichnungen (Abb. 6, 6). H 6, Bdm 3, Mw 13. Abb. 3, f; Abb. 4, 2. Grauer, gedrückt-kugelter Spinnwirtel. H 2·5, Br 3·5.

Die allein gebräuchliche Bestattung war der Leichenbrand. Das einzige Skelettgrab mit der Leiche eines Kindes (Grab 18) ist nicht datierbar, da Beigaben fehlen und so besteht die Möglichkeit, dass es mit den übrigen Gräbern des Friedhofes nicht gleichalterig ist. Die Brandstelle ist noch unbekannt, demnach ist anzunehmen, dass die Leichen ausserhalb des aufgedeckten Gebietes verbrannt wurden.

Nur in drei Fällen wurden in den Gräbern keine kalzinierte menschliche Knochen gefunden. Im Grab 2 sind sie vielleicht vollkommen verwest, oder wegen der geringen Tiefe des Grabes zerstreut worden. In diesem Fall liefern auch die Fundumstände und die feine Grabkeramik einen sicheren Beweis dafür, dass diese Fundgruppe wirklich ein Grab bedeutet. Weniger sicher ist dies bei Grab 3 und 9, da hier überhaupt keine Knochen, weder kalzinierte menschliche, noch Tierknochen als Beigaben vor gefunden wurden

und die Keramik eher der groben Hauskeramik entspricht. Die Annahme ist immerhin berechtigt, dass es sich auch hier um gestörte Gräber handelt.

Asche oder Holzkohlenreste wurden in keinem Grabe gefunden. Daraus geht hervor, dass nach dem Brand die Knochen sorgfältig gesammelt wurden. Dasselbe gilt auch von den mit den Toten zusammen verbrannten Metallgegenständen. Die Bronzegegenstände weisen starke Brandspuren auf. Sie liegen gewöhnlich unter den kalzinierten menschlichen Knochen, oder unmittelbar daneben. Die Gefässe wurden direkt in das Grab gelegt.

Über die kultische Bedeutung der Keramikbeigaben lässt sich aus ihrer Lage im Grab schliessen. Nicht alle grosse Gefässe dienten als Urnen. Sogar das in jedem Grab auffindbare grössere Gefäss kann nicht in jedem Falle als Urne gelten. Insgesamt wurden 24 grössere Gefässe gefunden und davon waren nur in 6 Knochen.

Auffallend ist die Tatsache, dass in 5 Fällen (Gräber 5, 6, 7, 20, 22) die kalzinierten Menschenknochen neben den grösseren Gefässen lagen und in den Gefässen selbst keine Knochen angetroffen wurden (Taf. II. 8, 22a; VI. 6—7a, 22—36a). Sonst bargen noch einige Henkelgefässe Knochen, so in Grab 16 und 21.

Als Speisebeigaben wurden Ferkelknochen mitgegeben; einmal fanden wir Knochen von Pferd oder Rind (Taf. IV. 4a). Besonders viele Tierknochen lagen in den Gräbern 1 und 19 (Taf. I. 10; Taf. V. 12a). Die Tierknochen wurden ausnahmslos bei den Schalen angetroffen: darunter und daneben in Grab 1 (Taf. I. 5a, 10), oder daneben in Grab 4 (Taf. II. 5), oder darauf wie in Grab 19 (Taf. V. 12a).

In den Gräbern, die mehrere Keramikbeigaben enthielten, waren diese derartig angeordnet, dass das Grab dadurch eine längliche Form erhielt, gewöhnlich in Nordost-Südwest oder Nordwest-Südostrichtung.

Spuren von Steinpackungen und Hügel sind nicht nachweisbar; das Gräberfeld von Pusztá Középrépás war ein Flachgräberfeld.

Was die Keramik anbelangt, so lieferte das Gräberfeld insgesamt 121 Gegenstände, davon 83 Tongefässe. Von diesen waren die Schalen, 41 Stücke — mit Omphalos (Abb. 5, 7) oder flachem Boden (Abb. 5, 8) — überwiegend. Die letzteren haben gewöhnlich eingezogenen Rand. Schüssel wurde nur eine gefunden und zwar in dem einzigen gestörten Grab (Abb. 4, 12, 12a;

Abb. 5, 14). Häufig sind die henkellosen grossen weitbauchigen Tongefässe (Abb. 5. 1, 2, 4, 5, 6). Einige niedrige und kleinere haben einen Henkel (Abb. 5. 3). Drei Töpfe mögen am ehesten den Typus der Hauskeramik vertreten (Abb. 5. 9; Taf. I. 2; III. 8; IV. 1). Nur ein einziger Henkeltopf ist gefunden worden (Abb. 5. 10; Taf. I. 14). Von Wichtigkeit ist die Deckschüssel mit Buccheroverzierung aus Grab 12 (Abb. 5. 15; Taf. III. 13).

Die Verzierungs-elemente der Keramik bestehen aus Warzen, Bucchero, Rillen, eingedrückten Punkten und Graphitbemalung oder Graphitzzeichnungen. Warzen kann man an jedem Gefässtypus beobachten, mit Ausnahme einer einzigen Schale. An den grösseren Gefässen sind diese an der Schulter. Häufig sind die Warzen der Gefässe halbkreisförmig oder in Dreieck von seichten Rillen umgeben. Schräge Rillen sind nur auf einem Gefäss (Taf. V. 8) zu beobachten. Es kommen auch kreis-, zickzack förmige und am Bauche senkrecht laufende Rillen vor. Am Hals des Gefässes Taf. I. 11b laufen die Rillen parallel. Die eingetieften Punkte bilden mit den Warzen und Rillen zusammen ein einheitliches Verzierungskomplex. (Taf. III. 4, 15; VI. 12).

In Pusztá-Középrépás sind mit wenig Ausnahmen die meisten Gefässe mit Graphit bemalt oder gezeichnet. An den grossen Gefässen ist die obere Hälfte, an den Schalen der Aussenrand und die Innenfläche graphitbemalt. Graphitzzeichnungen findet man an den grossen Gefässen am Hals, an den Schalen innen. Das Muster der Graphitzzeichnungen besteht meistens aus gegen die Mitte gerichteten breiten geometrischen Linien (Abb. 4. 5a, 12a; Taf. V. 7, 7b; Abb. 6. 2, 3, 5, 6, 8, 9). Zwei Muster bilden eine Ausnahme: (Taf. I. 11b; Abb. 6, 1; Abb. 6, 4).

Es kamen insgesamt 21 Metallgegenstände, Spinnwirtel und Perlen zum Vorschein. Die Gegenstände aus Eisen überwiegen: Ringe und Bruchstücke von zwei Fibeln. Der grösste Eisenring ist geschlossen (Taf. I. 7) häufiger sind solche mit offenen, übereinander greifenden Enden. Zwei Armreifen haben gepirte Oberfläche (Taf. IV. 20—21; Abb. 5, 17). Von den zwei Fibelbruchstücken war ein Exemplar eine Harfenfibel (Taf. II. 17—21). Ausser den typischen zwei Eisenmessern (Taf. VI. 23; Abb. 4, 1; Abb. 5, 16) sind die übrigen Metallgegenstände atypisch. Die Spinnwirtel sind birnenförmig, gedrückt-kugelig und doppelkonisch (Abb. 5. 11—13). Die meisten Tonperlen und die Bernstein-

perlen sind gedrückt-kugelig. Zwei kleine Perlen wurden aus blauer Paste mit gelber Einlage hergestellt (Grab 22).

Die meisten in Puszt-Középrépás gemachten Funde sind kennzeichnend für die dritte Periode der Hallstattzeit; im besonderen gilt dies von den zwei Messern, der Harfenfibel und den beiden Armreifen mit geperlter Oberfläche. Auch die Keramik ist im allgemeinen typisch für diese Periode, so besonders die Graphitverzierung und auch die Bucchero der Schüssel aus dem Grab 12. F. v. Tompa datiert diese Keramik ebenfalls in diese Spätzeit und zwar in Zusammenhang mit ähnlicher Keramik von Lengyel, wo diese

Veszprém.

¹ Die Tierknochen wurden von András Tasnádi-Kubacska bestimmt.

² F. v. Tompa: 25 JAHRE URGESCHICHTS-FORSCHUNG IN UNGARN 1912–1936. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1934/35. S. 106.

³ CORPUS VASORUM ANTIQUORUM, JUGOSLAVIE, VI. Cc Pl. 1, 3, 5.

schon mit früher Latène-Ware angetroffen wurde.²

Die Funde von Puszt-Középrépás haben ihre Analogien einerseits in Kisköszeg, Dálja,³ anderseits Sopron-Purgstall, Hallstatt, beziehungsweise in der Ostmark und Süddeutschland (Stillfried, Feuchtenboden bei Fischau, Oberhessen).⁴ Die Verzierung der Keramik ist zwar nicht identisch mit jener der Gruppe von Kisköszeg, aber aus Oberhessen sind viele Analogien bekannt.⁵ Die Gräber von Puszt-Középrépás sind jedenfalls jünger, wie die der Gruppe von Kisköszeg und stellen bereits teilweise eine Fortentwicklung dieser Gruppe dar.

László Nagy

⁴ M. Much: KUNSTHISTORISCHER ATLAS. Taf. XXXIX. — N. Åberg: BRONZEZEITLICHE UND FRÜHEISENZEITLICHE CHRONOLOGIE. Teil II. S. 36.

⁵ Ebendort. S. 57, 63.

A SZENTES-NAGYHEGYI KORA-VASKORI BRONZLELET

Szentes északkeleti részén, közvetlen a város szélén terül el az u. n. Nagyhegy, terjedelme alig több két négyzetkilométernél, magassága pedig — a természetes homokképződményű dombháton — a rendes földszint magasságánál, 1—4 és az egyes helyeken azokon emelt mesterséges legmagasabb halmoknál is csak 8—9 méter. E terület vízvédett magaslati hely, amelynek közelében a hajdani Veker folyó folyt és e mellett nagy síkság, legelő terült el, a hely tehát a létfenntartás szempontjából embernek, állatnak egyaránt fontos volt, így a Magyarországon, illetőleg az Alföldön megjelent mindenkor népeknek kedvelt települési helye volt. A Nagyhegyen találták eddig, a kőkortól kezdve az árpádházi királyok koráig a szentesi múzeum legtöbb régiségleletét. A most szóban levő lelet e területről már a harmadik u. n. öntőműhely maradvány. Az első Farkas Sándor ajándékaként, 1892-ben, a Magyar Nemzeti Múzeumba került.¹ Ebben is van egy olyan vödörperemrész, mint a mostani leletben. A második lelet, melyet 1932-ben Váczi Imre örököseinek szőlőjében találtak és a szentesi múzeumban van, még nincs ismertetve. 26 sarló, illetőleg darabjai, 1 kard, 2 ládsza töredékei, 1 gombostű és 1 drb. öntörög alkotják a leletet.

Az itt ismeretett, időrendben harmadik, leletet 1938-ban Komlósi Sándorné szőlőjében találták a földforgatást végző munkások egy csomóban, 90 cm. mélyen. Egyikük, Szürszabó László, hozta be a tárgyakat a szentesi múzeumba. A lelőhely a Nagyhegy ÉNy szélénél, egy magas halom közelében fekszik. A lelet valószínűleg egy ott lakó bronzműves műhelyének részben öntésre szánt anyaga, részben kész áruja volt, a tárgyak közt vannak félig kész darabok is. A leletet két bogrács, két bogrács töredéke, egy vödör részlete, harmincöt karperec, öt sarló, két tokosvéső, ill. balta, három szárnyasvéső töredéke, egy kardmarkolat toldalékrész, egy bronzcsöngő és négy öntörög alkotja, összesen tehát

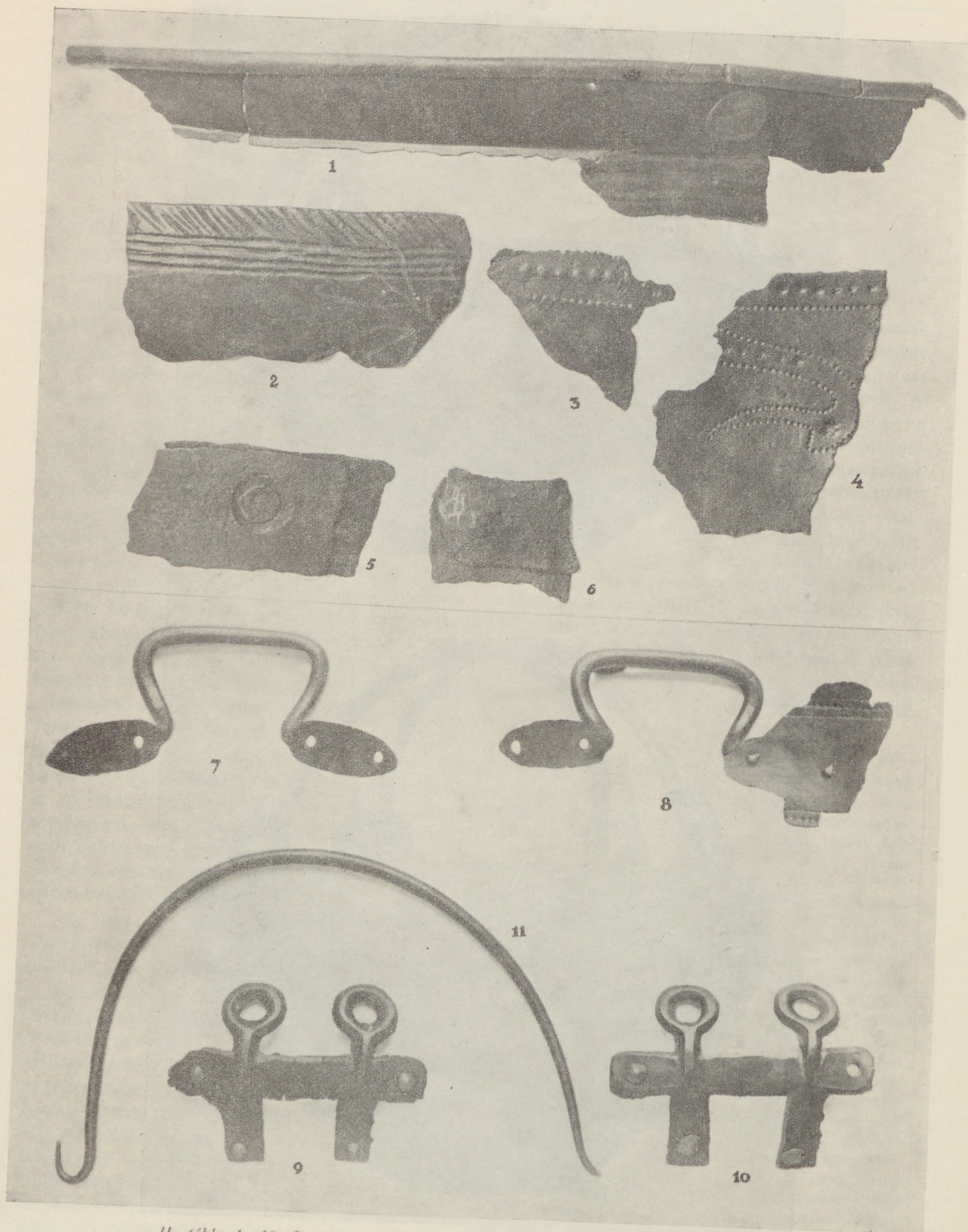
56 darab bronztárgy került napfényre. A munkások elbeszélése szerint a lelőhelytől kis távolságra, egy helyen hamus réteget találtak. Vaszköz, vagy más vastárgy nincs a leletben. A bronzedények alakja és díszítése a hazai és a külföldi párhuzamok alapján a leletet a korai vaskorból keltezi. Megközelítőbb időmeghatározást főleg az észak- és délolaszországi készítményekkel való összevetés adhat. A vödör párhuzamai-ként Magyarország területéről az eddig talált bősörményi és sényői példányokat hozhatom fel.² Az északi, egész Skandináviáig terjedő leleteket, valamint a dällyai és a pentzlawitzi (Ny. Poroszország) edényeket Reinecke ismertette.³ Ezek alapján a nagyhegyi lelet korát az u. n. régibb Villanova, vagy a bolognai Bennaci korszakkal egyidőre, a Kr. e. 1000—800 közötti évekre tehetjük.

I. EDÉNYEK

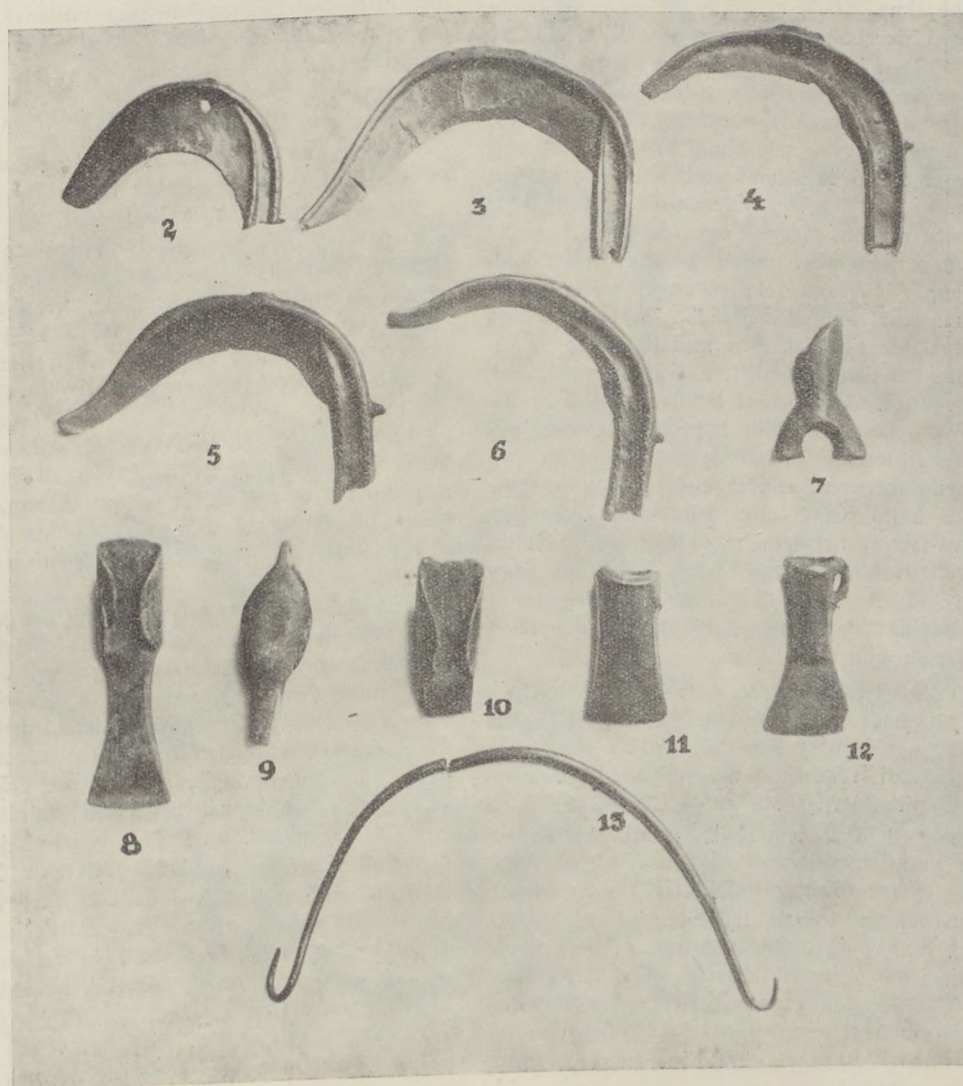
BRONZBOGRÁCS (*I. t. 1*). 2 mm V, fenekénél 0·8 mm-re vékonyodó lemezből kalapálták; Ám 220 mm, Óá 225 mm, M 130 mm, Fá 80 mm, befelé domborított része 60 mm. Sima fogantyupárja, végei fele arányosan vékonyodik, legnagyobb V 8 mm. A perem alatt 3—3 szeggel odaerősített 15 mm Sz lemezből kinyúló rombuszalakú fülbe kapcsolódik. A fogantyuk külső része erősen domborodik, belső felük lapos. A fültartó lemez szegeinek V-a 6 mm. Közvetlenül az edény pereme alatt 3 mm Sz-ű váltakozóan jobbra és balra dülő vonalakból poncolt sáv következik. A szakaszok H-a 60, 80, 65, 20, 35, 55, 65, 70, 60 és 65 mm. Ez alatt 3 mm Sz, az edényt egészen körülfutó, három bemélyített vonalból álló sáv van. Közvetlen ez alatt, 15 mm Sz-ben, felfelé hajló szárakkal, váltakozóan, félholdalakok, vízszintes vonalak és bemélyített pontdudorokból álló sáv van. Az egyik fültartónál, annak terjedelméig, vagyis 90 mm-re, az egész 15 mm-res sávban, egymásalatti 6—6 csak félhold alakú díszítés ettől jobbra, 80 mm terjedelemben a sáv közepén, hármas bemélyített vonal által elválasztott részben, felül és alul, egymásalatti 2—2 félholdalakú díszítés. Ettől jobbra, bemélyített pontokkal kezdődően, 65 mm hosszban, tizszer egymásalatti 6 és 7 félhold; közben megint a két holdsor, majd négyes holdsor után, függőlegesen bemélyített pontok; ismét a félholdak és kettős pont-

1. tábla 1—2. Bronzbogrács a Szentés-nagyhegyi leletből.
Tafel I, 1—2. Bronzegefässe aus Szentés-Nagyhegy.

II. tábla 1—10. Szentés-nagyhegyi lelet. — Tafel II, 1—10. Szentés-Nagyhegy.

III. tábla 1—13. Szentes-nagyhegyi lelet. — *Táfel III, 1—13. Szentes-Nagyhegy.*

sor végződés. Ettől jobbra ismét hármass vízszintes vonal felett és alatt két-két egymásalatti félholdak 110 mm hosszúságban. A továbbiakban azonos az előbb felsoroltakkal. A díszítés befejezéseként alul, körül, erősen mélyített pontok. Közvetlen ez alatt, 12 mm Sz-ben, az egész edényt körülfutó hornyolat van. A bogrács domború részét és fenekét nem díszítették.

A bogrács, minthogy a feneke és oldala néhány helyen a használatból kikopott, vagy javításra, vagy beolvasztásra volt szánva. Súlya: 103,5 gr.

BRONZBOGRÁCS (*I. t. 2*). 2 mm V a fenék felé fokozatosan vékonyodó lemezből kalapálták. Ám 2 mm, M 115 mm, FÁ 70 mm, az ebbe befelé domborított részé 40 mm. Egyik szélénél kikopott. Súlya: 88,5 gr.

A függesztésére használt, 9 mm V gömbrudból készült fogantyúpár végei felé vékonyodik és az egyiknél, — miként az *I. t. 1*-nél is, — csúcsba, másikonál tompán végződik. Az 5—5 szegeccsel odaerősített kettős L alakú, széles lemezből kinyuló, fogantyútartóba kapcsolódnak visszahajlított végükkel. A behajló perem közvetlen szélénél, 4 mm Sz, jobbra és balra, egészen körülfutó, dült vonaldíszítés az 55, 60 és 70 mm távolságoknál váltakozik. Közvetlen alatta 5 mm Sz-ben körülfutó, négy, bemélyített vonal. Ez alatt egy sorban szárai felfelé hajló félholdalakú díszítés. A bogrács hasa és feneke sima.

A meglevő darabokból részben összeállított BOGRÁCS (*II. t. 2, 9—11, III. t. 13*) volt a három bogrács között a legnagyobb. A megmaradt és általunk össze-forrasztott peremből megállapíthatóan, 285 mm Ám-jű és 145 mm M volt. Ugyancsak 2 mm V-ú lemezből verték ki. A leletet találó és behozó ember állítása szerint, ebbe volt a másik két bogrács beletéve és a benne felül levő legkisebben a többi tárgyak egy része.

A 9 mm-es hengeres rudból készült, ívben hajlított fogantyúpár a végek felé vékonyodik és egyikénél csúcsba, másikonál tompán végződik. Úgy látszik, hogy a fogantyúvégeknek egy edényen mutatkozó ez az alkalmazása nem véletlen. Végeiket, a bogrács oldalához, négy bronzszegeccsel odaerősített kettős T alakú bronzlemezből kinyuló, köralakú fülbe kapcsolták és ott egyszerűen visszahajlították. Az előzőkhöz hasonlóan fültartó alsó nyílásai peremszéleivel egyvonalban vannak. A kissé befelé hajló perem alatt közvetlen, 7 mm Sz-ben, körül, váltakozó helyzetben, poncolt dült vonalak vannak. Közvetlen ez alatt, 7 mm Sz-ben, körülfutó, négy bemélyített vonal. A meglevő darabokból megállapíthatóan, sem hasán, sem fenekén, mely kb. 85 mm lehetett; díszítés nem volt.

BRONZVÖDÖR RÉSZEI (*II. t. 1, 3—8*). A leletnek kétségtelenül legértékesebb darabja. Sajnos, ez törött legjobban szét, mert vékony lemezből készült. Részben a meglevő darabokból, részben a magyarországi párhuzamokból megállapítható M-a 30, Ám-je 27, FÁ-je 7,5—8 lehetett. Vékony 0,05 V lemezből készült. Az edényt abronccsal és függőleges lemezbordával erősítették meg. Közvetlenül a perem tövének hajlásánál 1,5 Sz sávban egymás alatti három trébelt barázda fut végig. Az edény hasát 6 Sz sávban díszítés borítja. Trébelt csontsorok közt egy befelé forduló hattyú vagy kacs fejét és nyakát verték ki, ennek szemét egy erősebb dudor jelzi. A madármintával szemben itt is ugyanúgy, mint a hajduböszörményi és sényi daraboknál, egy hasonló,

de szembeállított madár lehetett. A két madárfej közt sugaras, poncolt kerek dísz van. A közös, jellegzetes madár, akár hattyú, — akár kacsát igen ábrázolni, — már a bronzkorban és a vaskorban is igen használatos díszítőelem volt és pedig nemcsak edényeken, de más tárgyakon is. Meg van a podheringi bronzkardon,⁴ egy pajzsszerű tárgyon.⁵ De vannak figurális ábrázolásokban is.⁶ A Velem-Szent-Vid-i lelet egyik, edényfűlhez hasonló bronztárgya teljesen hasonló végződésű.⁷

BRONZCSÉSZE (*III. t. 1*) felerésze. 1 mm V bronzlemezről verték ki, M 55 mm, PÁ 150—55 mm lehetett. A sima, lapos pereme felfelé, 7 mm-re hajlik el a 13 mm magas nyaktól, amelynek tövétől ismét 13 mm-re van az edény hasa. Közvetlen ez éles találkozásnál, hármass kitrébelt pontsor közt lencseidomú dudorsor fut körül. Az 50 mm körüli szélességű hornyolt fenekét, egy bemélyített vonal köríti. A füle 3,5 Sz, lapos bronzlemezről van; széleinél három-három, közepén két függőleges irányú, bemélyített vonal. Felső és alsó szétlapított végződése, két-két bronzszegeccsel van a perem, illetőleg az edény falához erősítve.

A tetszetős alakú és díszítésű csészéhez rokonságot, a breznóbányai,⁸ főképen pedig a Reinecke által lehelnyélkül ismertetett mutat.⁹

A bográcsok és a csésze, bizonyos mértékig, alakban, kivitelben és díszítésben hasonlítanak a már idézettek közül a komjáthihoz,¹⁰ somlyóihoz¹¹ és a máriapócsihoz.¹²

II. ESZKÖZÖK, SZERSZÁMOK.

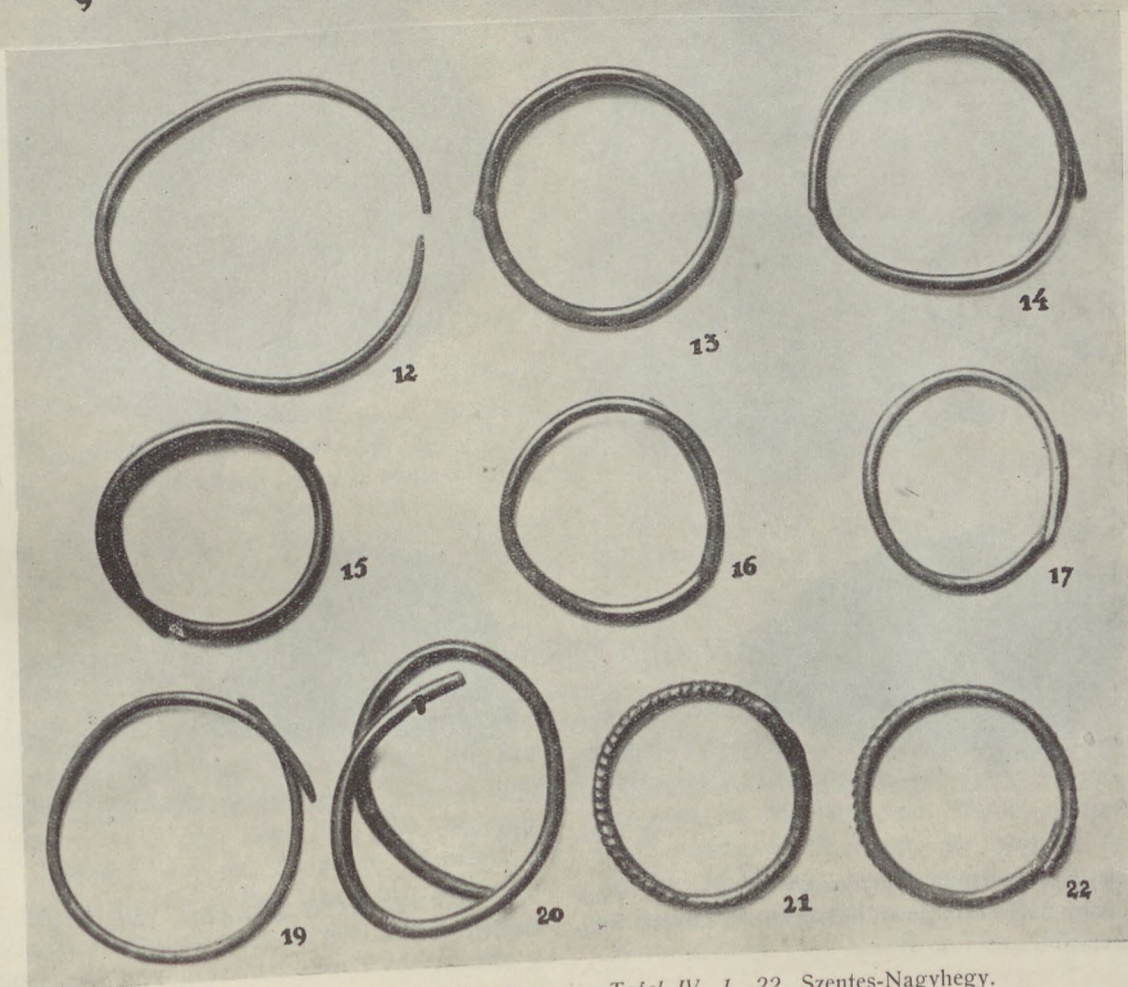
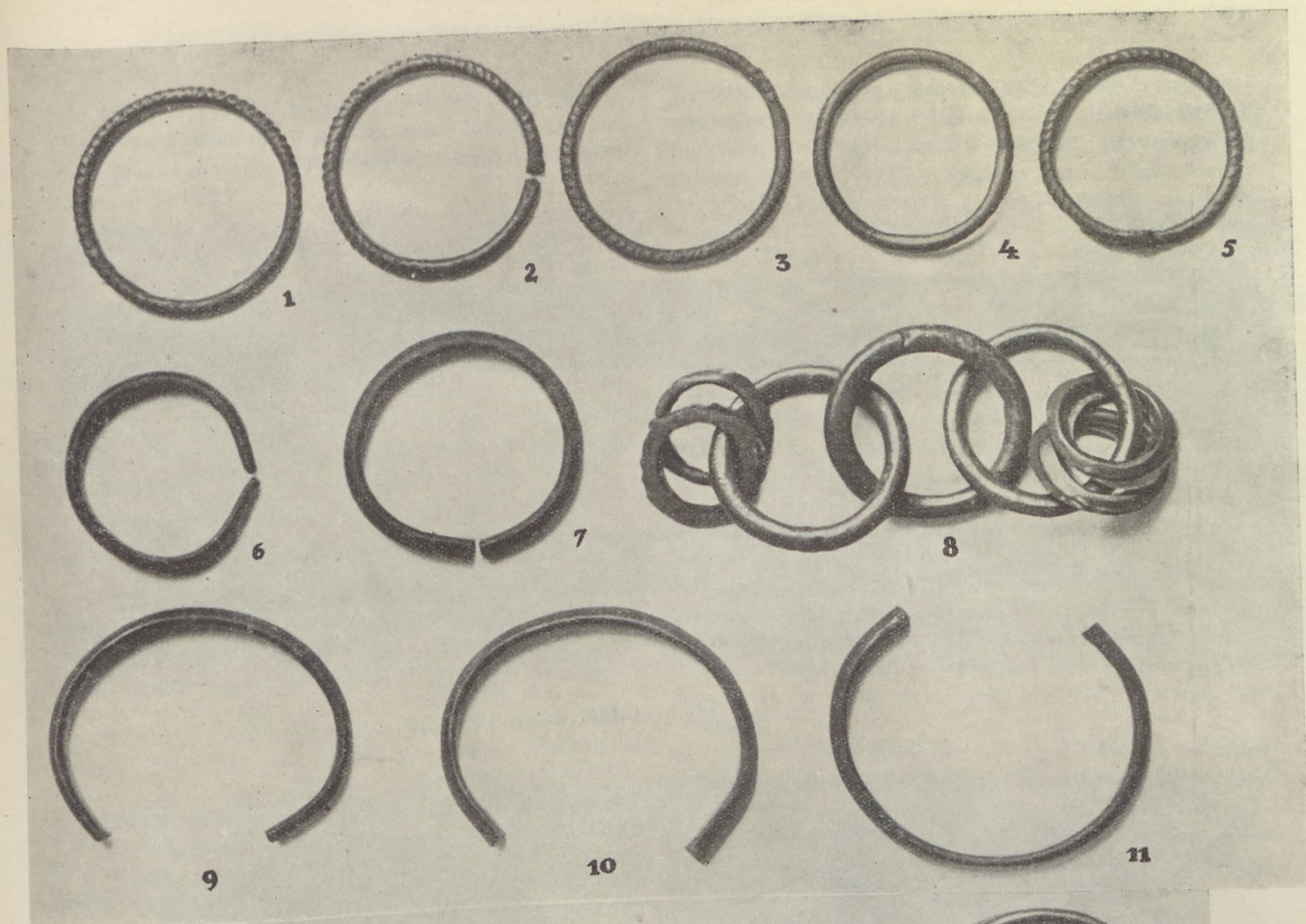
BRONZSARLÓ (*III. t. 2*). Rövid alakú, tompa hegyű és széles pengéjű; majdnem félkör képez. A pengén a legszélesebb részén, a hajlatánál, egy 5 mm nagyságú, ovális lyuk van, amely a nyélhez való megerősítésére szolgálhatott. A pengének majdnem középső részén, felül, hegyesen kezdődő, két bordával homorított szár, melynek a vége letörött. A szár bordáin csavartszerű díszítés van; a tövénél, illetőleg a törésrészénél, kis pecek, ugyancsak a nyélhez való megerősítésre.

SARLÓ (*III. t. 3*). Nagybóvalakú, széles pengével, hegye tompán felfelé hajlik. A szár, derékszögben nyulik a pengéből, a szélein levő bordák simák. A pengető részek irányában volt a pecek, de letört. A szár végénél, a homorulat közepén bevágás, bizonyára a fanyélhez való megerősítésre.

SARLÓ (*III. t. 4*), igen vastag pengéháttal. A pengeél kicsorbult, fűrészszerű. Nem lehetetlen, hogy fűrésznek használták. Ezt látszik igazolni a pengéhát igen erős volta (10 mm), valamint a pengehajlást követő szárrészén levő pecken kívül, a homorulatban levő lyuk és a szárvégén fecskefarokszerűen végződő két nyulvány, illetőleg bevágás, amelyek az erősebb rögzítést szolgálták. A szár két bordaélén sodrásszerű díszítés.

SARLÓ (*III. t. 5*). Erősen felfelé hajló végű, széles pengéből hegyesen kezdődő szelvényű és vele derékszögben álló szár. A bordákon ferdevonalú, erősen bemélyített vonalak. A pengető részek irányában pecek. A szárvégén, fecskefarokszerű és felfelé hajlított két nyulvány, egyik letörött, közöttük bevágás, a fanyélhez való megerősítésre.

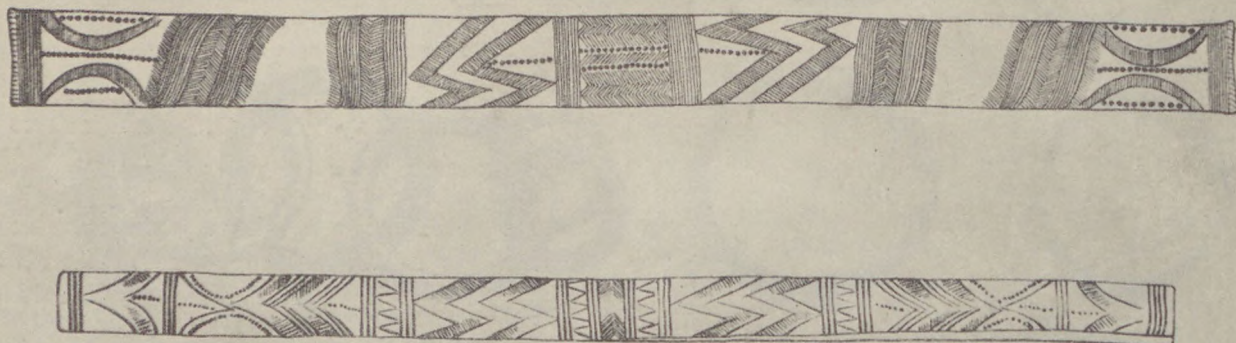
SARLÓ (*III. t. 6*). Keskeny, végén erősen felfelé hajló végződésű penge. A szára, melynek bordáin ferde

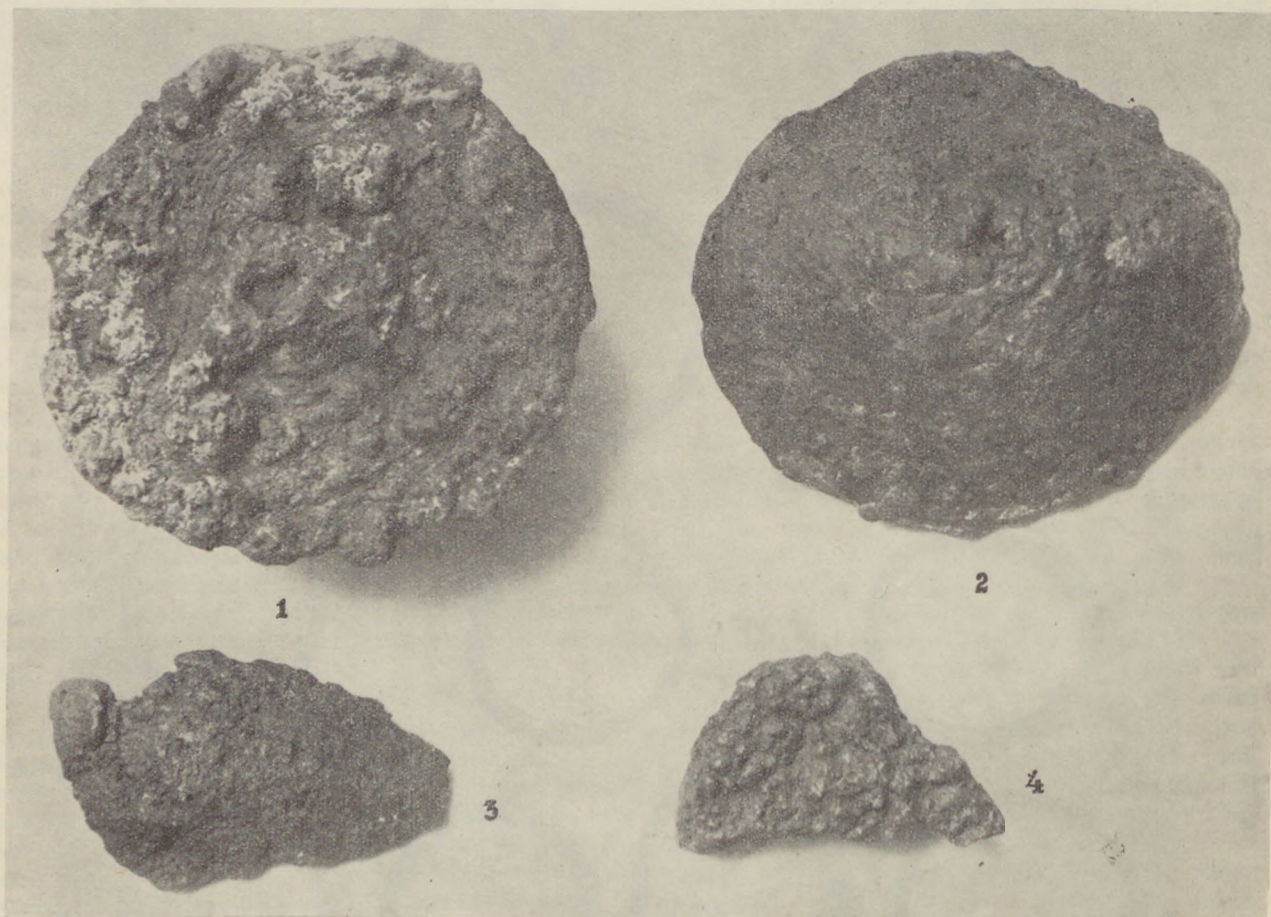
IV. tábla 1—22. Szentes-Nagyhegy. — *Tafel IV, 1—22. Szentes-Nagyhegy.*

irányú mélyített vonalak vannak, a penge irányát követi. Végénél fecskefarokszerű, felfelé hajló két nyulvány; egyike letörött. A pengető részek irányában pecek.

SZÁRNYASVÉSŐ (III. t. 8). Nagy és erős véső darabja, H 165 mm. Szárnyai hosszúak, magasak és vastag nyél befogadására valók.

1. kép. — Abb. 1.

2. kép. — Abb. 2.

KARDMARKOLAT-NYULVÁNY (III. t. 7). Valószínű, hogy öntéshibája miatt kidolgozatlan maradt. Szép zöld patinájú.

SZÁRNYASVÉSŐ DARABJA (III. t. 9). Csak a szárnyrész és a véső törése van meg, V a tőnél 15 mm.

SZÁRNYASVÉSŐ DARABJA (III. t. 10). Ennél is csak a szárnyrész és a véső kicsiny darabja van meg V 20 mm. Talán más tárgy öntéséhez vágta le és használta fel a mester.

TOKOSVÉSŐ v. BALTA (III. t. 11). Rövidtokú és széles pengeélű. A nyílása rombuszalakú és mélyen az élbe nyulik. A tok keskeny részein hornyolat. A karima szögletein, felfelé kiálló csúcsok voltak, de eltörtek.

TOKOSVÉSŐ (III. t. 12). Hosszas, majdnem egyenes tokja alsórészén, erősen megvékonyodó és kiszélesedő él. A tok nyílása rombuszalakú és a penge kezdetéig tart; karimája mérsékelten emelkedik és mindkét keskenyedésénél csúcsban végződik. Füle hosszas. Nyers, megmunkálatlan állapotban van. Az egyik élsarók kicsorbult, ez talán öntési hiba.

III. KARPERECEK, ÉKESSÉGEK

A leletben talált 35 karperecnél három forma különbözthető meg. Részben teljesen elkészültek, részben azonban félig megmunkálva, illetőleg nyersen maradtak ránk.

Kilenc db azonos jellegű KARPEREC (IV. t. 1—5 és 21—22) köztük egyik-másik némi változattal. Mindegyike 6·65—6·75 mm közötti vastagságú, gömbölyded alakú, öntött. Felső részükön, ferdeirányú bemélyítések, kígyótestet mutató bordázások (1. kép). Végeik négyen egymáshoz érnek, négyen egymásra hajlanak és kígyófej alakúak. A szem és száj különösebben az egymásra hajló végüknél látható. Egyiknél végződésének alakja nem állapítható meg.

Szentes.

¹ Hampel József, A N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA. Arch. Ért. XII. 1892. 372. I. I. tábla.

² Hampel József, A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. I. kötet, Budapest, 1886. LXIV. tábla 1a—b, LXV. tábla 4a—b. — Ebert, REALLEXIKON. V. kötet, 14—15. tábla.

³ Reinecke Pál, Arch. Ért. XVII. 1897. 384—7. 1—2. kép.

⁴ Pulszky Ferenc, MAGYARORSZÁG ARCHEOLÓGIÁJA. I. kötet, 152. l. — Hillebrand—Bella, AZ ŐSKOR EMBERE ÉS KULTÚRÁJA, 206. l.

⁵ Arch. Ért. XIX. 1899. 318. I. I. tábla 6.

⁶ Arch. Ért. XIX. 1899. 318. I. I. tábla 7.

⁷ Br. Miske Kálmán, A VELEM-SZENT-VIDI ŐS-TELEP. I. kötet. LV. tábla 14—15. — Hampel, A

Tíz azonos jellegű KARPEREC (IV. t. 12—20). Mindegyike 5—7 mm V, síma bronzrudból készült. Egy kivételével, végeik egymásra hajlanak, némelyike egészen a karperec feléig behajlik. Egyeseknek mindkét vége csúcsosan, másoknál az egyik csúcsban, a másik tompán végződik. Kerekidomúak és kisebb-nagyobb méretűek; a legnagyobbakat (IV. t. 12), valószínűen a felkaron való használatra szánták. Díszítés egyiken sincsen.

Tizenhat azonos jellegű KARPEREC (IV. t. 6—7 és 9—11). Három készítési változatban. Középső részük 12—5 mm V. Tizenkettő díszítés nélkül, elkészítetlen, szélesen nyílt, tompa végekkel (IV. t. 9, 10). Kettő (IV. t. 6, 7) gerincén vonaldíszítésű (1. kép). Összeérő végeik, egyiknél vékonyodva, másikon tompán végződnek. Két darabon más mintájú vonaldísz (2. kép).

Egymásba kapcsolt három BRONZKARIKA (IV. t. 8), közülük a középső valamivel nagyobb és vastagabb, V 10 mm, a két szélső V-a 9—9 mm. Ezekbe 4—4 kisebb karikát foglaltak be, amelyek egyik felükön bordások, másikon simák. Lehet, hogy lószerszám csüngőül használták. Hazai bronz- és vaskori leletek között igen gyakoriak az ilyen és díszesebb kiviteli karikák¹³ és csüngők.

Négy ÖNTÖRÖG (2. kép 1—4). Kettő cipóalakú, kettő töredékdarab. Súlyuk: 2·80; 2·35; 0·59 és 0·41 kilogram.

Sajnos, a raktárlelet közelében további leletekre nem bukkantunk, bár hitelesítéskor jókora területet tártunk fel a lelőhelyen.

Csallány Gábor

BRONZKOR EMLÉKEI, I. M. III. kötet, CCXXXVIII. t. 18—19.

⁸ Hampel, Arch. Ért. II. 306. l. — Hampel, A BRONZKOR EMLÉKEI, I. M. I. kötet, LXIV. tábla 2—3. kép.

⁹ Reinecke, I. M. I. tábla 4.

¹⁰ Hampel, A BRONZKOR EMLÉKEI, I. M. I. kötet, LXVI. tábla 1—2.

¹¹ Hampel, A BRONZKOR EMLÉKEI, I. M. I. kötet, LXVII. tábla 1. — Darnay Kálmán, MAGYARORSZÁG ŐSKÖKORA, 94. l. — Arch. Közl. XXII. 1899. 64. l. 1. kép.

¹² Józsa András, A TAKTA-KENÉZI BRONZLELETRŐL, Arch. Ért. XXII. 1902. 278. l. IV—V. kép.

¹³ Hampel, A BRONZKOR EMLÉKEI, I. M. CLXXXIV. és CCXXVI. tábla.

FRÜHHALLSTATTZEITLICHER HORTFUND VON SZENTES-NAGYHEGY

Nordöstlich von der Stadt Szentes erstreckt sich der sog. Nagyhegy. Das Museum von Szentes verfügt über eine grosse Anzahl von Funden von dieser Stelle. Man kann hier eine kontinuierliche Siedlung von der jüngeren Steinzeit bis zum Mittelalter feststellen. Der jetzt zu besprechende Hortfund ist schon der dritte sog. Gusstättfund, der hier gefunden wurde. Der erste ge-

langte 1892 in das Ungarische National-Museum.¹ Dieser erste Fund enthält auch das Randstück eines Bronzegefäßes. Der zweite Fund, der sich im Museum von Szentes befindet, ist noch nicht veröffentlicht. Er enthält folgende Stücke: 26 Sicheln, beziehungsweise Bruchstücke von solchen, einen Schwert, zwei Bruchstücke von Lanzen spitzen, eine Nadel und einen Gusskuchen.

Der dritte Hortfund wurde beim Rigolieren im Weingarten der Frau S. Komlósi im Jahre 1938 in 90 cm Tiefe von einem Arbeiter entdeckt, der ihn in das Museum von Szentes einlieferte.

Die Fundstelle befindet sich im Nordosten des Nagyhegy in der Nähe eines grösseren Hügels. Die Stücke waren sicherlich das Eigentum eines Bronzeschmiedes. Der Fund enthält teilweise fertige Stücke, teilweise Halbfabrikate und unbearbeitete Bronzestücke. Der Fund besteht aus folgenden Stücken: 2 Bronzegefässe mit Henkelattaschen, zwei Bruchstücke von solchen, Bruchstück einer Situle, 35 Armbänder, 5 Sichel, zwei Tüllenäxte, beziehungsweise Tüllenmeissel, 3 Bruchstücke von Lappenbeilen, Bruchstück eines Schwertgriffes, ein Anhänger aus Bronze und 4 Gusskuchen. Der Fund zählt insgesamt 56 Stücke. Nach dem Bericht der Arbeiter stiessen sie nicht weit von dem Fund auf eine Herdstelle. Der Fund stammt aus der Hallstattzeit. Über die genauere Zeitstellung entscheiden teilweise ungarische, teilweise ausländische, vor allem nordische und italische Analogien. Bronzegefässe mit kreuzförmigen Henkelattaschen sind in Ungarn aus Hajduböszörmény und Sényő bekannt.²

Die nordischen Funde, die bis Skandinavien Verbreitung fanden, publizierte P. Reinecke, ebenso die von Dállya und Pentzlawitz (Westpreussen). Die Funde von Szentes Nagyhegy gehören schon der jüngeren Hallstattzeit an.³

I. BRONZEGEFÄSSE.

Bronzegefäss mit Henkelattaschen (*Taf. I, 1*).⁴ Wst 2 mm, Mw 22 mm, H 130 mm, Bdm 80 mm. Die Attaschen sind mit drei Nieten an die Gefässwand befestigt. Unter dem Rand ein breites Ornament in Punztechnik. Gewicht 103.5 gr.

Bronzegefäss mit kreuzförmigen Henkelattaschen (*Taf. I, 2*). Gewicht 88.5 gr. Die doppelten kreuzförmigen Henkelattaschen sind mit 5 Nieten befestigt. Dieses Gefäss ist auch unter dem Rand verziert, aber das Muster ist einfacher wie bei dem anderen Gefäss.

Die Bronzeschale (*Taf. II, 1*) weist unter dem Rand getriebene Perlen und Linsen auf. Das Stück ist stark beschädigt. Errechnete Mw 285 mm, H 145 mm.

Teile eines Bronzegefässes (*Taf. II, 2*), das aus einem dünnen Bronzeblech hergestellt wurde (Dicke 5 mm). Am Gefäss ist ein Ornamentband in 60 mm Breite mit kleinen herausgetriebenen Perlen. Neben dem Henkel ist der Hals und der Kopf einer Vogeldarstellung zu erkennen. Gegenüber ist eine andere ähnliche Darstellung wie auf den Gefässen von Hajduböszörmény und Sényő zu vermuten. Zwischen den beiden Abbildungen war ein Kreis mit einer grösseren Perle. Die andere Seite des Gefässes war ebenso verziert. Vogeldarstellungen begegnen wir nicht nur in der Hall-

stattzeit, sondern schon in der Bronzezeit und zwar nicht nur auf Gefässen, sondern auch auf anderen Gegenständen. Wir erwähnen das Schwert von Podhering,⁵ einen schildförmigen Gegenstand,⁶ figurale Darstellungen⁷ und einen henkeförmigen Gegenstand des Fundes von Velem-Szent-Vid.⁸

Bruchstück einer Bronzeschale (*Taf. III, 1*), Wst 1 mm, H 55 mm, Mw 150–155 mm. Unter dem Rand wurden abwechselnd kleine horizontale Linsen und Punktreihen als Verzierungs-elemente verwendet. Der Henkel (Br 35 mm) hat an beiden Seiten je drei senkrechte Linien. Der Henkel ist an die Gefässwand mit zwei Nieten befestigt. Eine ähnliche Schale kennen wir aus Breznóbánya,⁹ ausserdem beschreibt Reinecke auch ein solches Exemplar, aber der Fundort ist unbekannt.¹⁰ Weitere Analogien kennen wir zu den hier besprochenen Gefässen aus den Funden von Komjáti,¹¹ Somlyó,¹² und Mária-Pócs.¹³

II. WERKZEUGE.

Bronzesichel mit einem Loch unter dem stark abgeschliffenem Gusszapfen (*Taf. III, 2*) und zwei Rippen, die bei dem Schäftungsende schräg gekerbt sind.

Grössere Sichel mit breiter Schneide (*Taf. III, 3*).

Lochsichel mit verstärktem Rücken und Zapfen am Schäftungsteil (*Taf. III, 4*). Die Schneide ist stark beschädigt. Die Rippen sind verziert.

Sichel mit Griffzapfen (*Taf. III, 6*). Die Rippen sind schräg gekerbt.

Bruchstück eines Schwertgriffes (*Taf. III, 7*). Der Guss ist ziemlich roh, möglicherweise handelt es sich um einen Fehlguss.

Lappenbeil (*Taf. III, 8*), weiter enthält der Fund noch zwei Bruchstücke von Lappenbeilen (*Taf. III, 9, 10*).

Tüllenaxt mit breiter Schneide. Unter dem Tüllenrand ist die Schäftungsöse abgebrochen.

Tüllenaxt mit breiter Schneide (*Taf. III, 12*) und Schäftungsöse.

III. SCHMUCK.

Der Fund enthält insgesamt 35 Armbänder, die drei Typen repräsentieren, darunter Halbfabrikate, fertige Stücke und auch Rohgussformen. 9 Stücke sind ziemlich einheitlich, beziehungsweise zeigen sie typologisch nur geringe Abweichungen (Br. 6.65–6.75 mm). Die Verzierung besteht aus schrägen Strichen. Bei vier Stücken berühren sich die Enden, bei den anderen vier greifen sie übereinander.

Ein Stück ist stark beschädigt (*Taf. IV, 1–5; 21–22*).

Weiter enthält der Hortfund 10 stabförmige Armbänder (*Taf. IV, 12–20*). Mit einer Ausnahme greifen die Enden über, manchmal sogar bis zur Mitte: Br. 5–7 mm. Alle sind unverziert.

Die übrigen 16 Armreifen sind teilweise verziert, teilweise unverziert (*Taf. IV, 6–7; 9–11*). Die Enden berühren sich. Zwei Exemplare sind überaus reich verziert (*Abb 1*).

Die Reifen (*Taf. IV, 8*) sind kettenartig verbunden. Der mittlere ist etwas grösser und breiter (10 mm), die an den Enden schmaler (9 mm). In diese waren je vier kleinere Ringe eingefasst, die auf der einen Seite gerippt, auf der anderen Seite flach sind.

Möglicherweise gehört das Stück zu einem Pferdegeschirr. Ähnliche Funde sind aus Ungarn bekannt.¹⁴ Der Hortfund enthält noch 4 Gussklumpen (*Abb. 2, 1–4*. Gewicht: 2·80, 2·35, 0·59 und 0·41 kg).

Szentes.

¹ J. Hampel, A N. MŰZEUMI RÉGISÉGTÁRGY-
RAPODÁSA. Arch. Ért. 1892. XII. S. 372. Taf. I.

² Hampel, A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYAR-
HONBAN, Taf. LXIV, 1. a–b; Taf. LXV, 4. a–b;
Ebert, REALLEXIKON, Band 5, S. 19. Taf. 14–15.

³ P. Reinecke, Arch. Ért. 1897. XVII. 384–7.
Abb. 1–2.

⁴ Abkürzungen: H: Höhe, Mw: Mündungsweite,
Bdm: Bodendurchmesser, Wst: Wandstärke, Dm: Durch-
messer, L: Länge, Br: Breite.

⁵ F. Pulszky, MAGYARORSZÁG ARCHEOLO-
GIÁJA, Band I. S. 152. Bella–J. Hillebrand, AZ ŐS-
KOR EMBERE ÉS KULTÚRÁJA, S. 206.

⁶ Arch. Ért. XIX. 1899. S. 318. Taf. I, 6.

⁷ Arch. Ért. XIX. 1899. S. 318. Taf. I, 7.

In der Umgebung, wo der Fund gemacht wurde, wurden noch Probegrabungen veranstaltet, aber die Grabungen blieben ergebnislos.

Gábor Csallány

⁸ K. Miske, A VELEM SZENT VIDI ŐSTELEP.
Brand I. LV. Abb. 14–15. — J. Hampel, A BRONZ-
KOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN, Taf. CCXXXVIII.
Abb. 18–19.

⁹ J. Hampel, Arch. Ért. II. S. 306. — J. Hampel
A. A. O. Band I. Taf. LXIV. Abb. 2–3.

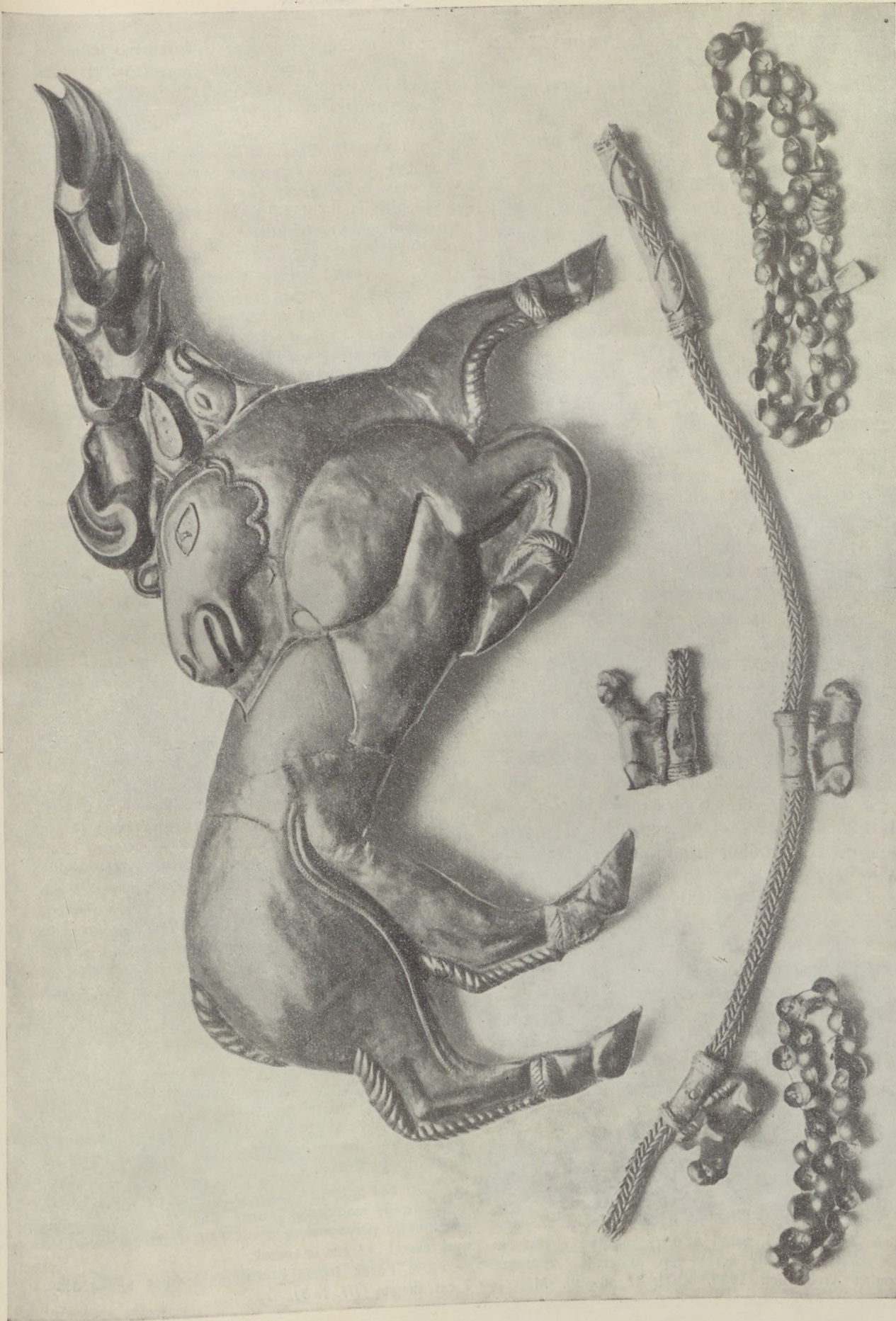
¹⁰ Arch. Ért. XIX. 1899. S. 318. Taf. I, 4.

¹¹ J. Hampel, A. A. O. Band I. Taf. LXVI. Abb.
1–2.

¹² J. Hampel, A. A. O. Band I. Taf. LXVII. Abb.
1. — K. Darnay, MAGYARORSZÁG ŐSKORA. S. 94.
— Arch. Ért. 1899. Jg: XXII. S. 64, Abb. 1.

¹³ A. Józsa, A TAKTA-KENÉZI BRONZLELET-
RŐL, Arch. Ért. 1902. XXII. S. 278. Abb. IV–V.

¹⁴ J. Hampel, A. A. O. Taf. CLXXXIV. und Taf.
CCXXVI.

I. tábla. A zöldhalompusztai aranyzarvas. — Plate I. The gold stag of Zöldhalompusztá.

ott egy nagyobb szkita jellegű urnatemetőt tártak fel és ebben volt a tör is.

Jellegzetes vasfokost (II. t. 10), mint Muhi pusztai leletet, — közelebbi megjelölés nélkül — kaptuk az 1900-as évek elején az ottani bérlőtől. Muhi pusztáról sok lelet kerül elő állandóan, a Nemzeti Múzeum, a miskolci, kassai, egri múzeumok őrzik azokat, itt csak egy állatalakos fülű agyagedényt (II. t. 18), bögrét említek meg, amelyet Szendrey János dr. ásatott ki és ismertett rajzban is.³ Égetett emberi csontokat tartalmazó hamvveder mellett volt a csésze, az urna teteje tállal leborítva. Most a miskolci múzeum őrzi.⁴ 1929—1930. években a Muhi puszta szélén levő régi Poga (ma Muhi) község tanítója Husz Sándor a község végén levő Kocsmadombról, ahonnan állandóan hordták le a földet, nagy figyelemmel gyűjtötte össze a leleteket és szolgáltatotta be azokat a múzeumnak. Hallstatti és La-Téne izlésű cserepeket, edényeket, látszólag egy urnatemető leleteit, továbbá vandál bronz sarkantyut és Trajanus ezüst denárát (Rev: COS VI. PP. SPOR). Itt 1930. és 1934. évben ásatást végeztünk és az 1937. évi útépitési munkálatoknál is megmentettük az akkor még felszínre került leleteket. Az 1930. évi ásatást Kund Elemér min. tanácsos anyagi támogatásával végeztük. A nem túl magas Kocsmadomb felásott része a régi diósgyőri korona uradalmi gazdasági épület romjaitól számítva 135 méter hosszú, 30—50 méter széles. A 107 magassági ponton, Ónodról Nagycsécés felé menő út baloldalán, fekszik. A Sajó felé eső része árterület határa, meredekebb déli végéről hordják a földet. Itt kerültek elő az első leletek, urnák, állítólag csontok is. A legelőször felásott terület hosszúsága 56—60 m., szélessége 50 m. volt. A mellékelt rajz tájékoztat az urnasírok elhelyezéséről s a szórványosan talált tárgyak lelőhelyeiről. Az urnák átlagosan 40—60 cm. mélyen voltak a mai felszín alatt. Meg kell említeni, hogy a dombon eredetileg kőkori település is volt, mert több ilyenkorai régiséget is találtunk s amint látni fogjuk, a szkíták utáni időben is temetkeztek bele.

A leletek leírása a tereprajz (2. kép) számai szerint felsorolva:

1. A dombtetőn, a sövénykerítés mellett végig ástott árokban 50 cm. mélyen, 4 kőkori edénycserép volt, egyes és enyhén hullámos vonaldíszekkel. Ettől nem messze égetett csont darabok és egy csont szíjösszefogó (II. t. 15), felső része kerek, lapos korong, az alsó négyzetalakú, mind a négy oldalán egymásba érő lyukkal. A felső kerek lap átmérője 28 mm. (Hasonló: Arch. Ért. 1929. XVII. t. 38—39. Mátra-

szelei lelet). Ettől 1 méterre 4 kovadarab, körülötte sok apró díszítetlen cserép és egy csőtálpú tál felső részének kis töredéke volt. Úgy látszik, itt az őskori telep maradványa egy roncsolt szkita urnasír leleteivel vegyült össze.

2. URNASÍR. Vékonyfalú, behajló peremű nagyobb tál lefelé fordított helyzetben, takarta az alatta volt égett emberi csontokat, egy kisebb vastagfalú edény apróra tört darabjait, továbbá egy vaskés töredékét és 3 összerozsdásodott vasdarabot. A tál felett egy kis kovadarab is volt.

3. URNASÍR. Lapos, hosszas négyzet alakú (25 cm. hosszúságú) kőlapon magas fülű, korongon készült bögre (II. t. 16), (11 cm. füllel 13 cm.) egy korongon készült, befelé hajló peremű tállal (II. t. 17) (11 cm. magas, 19 cm. átmérőjű) leborítva. Díszítés nélküli orsógomb (II. t. 19), vaskés két töredéke és egy kis kovapenge volt mellette. Körülötte pedig 4 drb. durvafalú edényperem, ujjbenyomások dísszel.

4. URNASÍR. Széles, virágcserep formára emlékeztető, durvafalú edény darabjai és egy vékonyabb tál peremrészei. Tehát az edény itt is tállal volt leborítva. Kőlap alatt egy kissé laposított testű díszítetlen orsókarika (II. t. 20) és obszidián penge.

5. URNASÍR. 30 cm. magas, hallstatti izlésű, kihajló peremű hasas urna (II. t. 23), hasán mély bevágásokkal, amelyek négyzetszerű kiemelkedő tagozásokat alkotnak. Nyakán, a perem alatt, három — széles bemélyített kör közepén kiemelkedő karika — dísszel. Az urna tele volt égett apró emberi csontokkal. Tál nem volt mellette, csak egy teljesen szétment és ki nem emelhető edényke apró darabjai. A nagy urna mellett egy 25 és fél cm. hosszú vaskés, három darabra törve, a vastok rározsdásodott részeivel.

6. URNASÍR. Egy 11 cm H, 13 cm Sz négyzet alakú kőlapon egy díszítés nélküli hasas urna (II. t. 21) (24 cm. magas, szájnnyílása 14 cm.) tállal (II. t. 22) leborítva. A tál 7 cm. magas, 24 cm. átmérőjű. Az urnában sok égett embercsont, egy vaskés fél darabja (4 cm. H) a nyél egy kis részével (II. t. 24), melynek csont foglalatát függőleges és ferde irányú bevágásokkal díszítették. A nyél végét ráhajtott bronzlemez fogja be, amelyet egy szög tart össze. Az urna mellett egy hallstatti izlésű kis bögre felső részének töredéke volt, kihajló nyakkal és felmagasított, széles füllel (5.5 cm), továbbá egy 13.5 cm H árszerű vastárgy (III. t. 21), amelynek vastagabb része négyyszögű, vékonyabb része gömbölyű testű és egy obszidián penge. E sír közelében egy durvafalú, díszítés nélküli urna töredékei voltak, melléklet nélkül.

7. URNASÍR. 3.5 cm magas kis agyagtál felerésze, benne emberi ujjperc és egy rovátkolt díszű tömör bronz karika fél darabja.

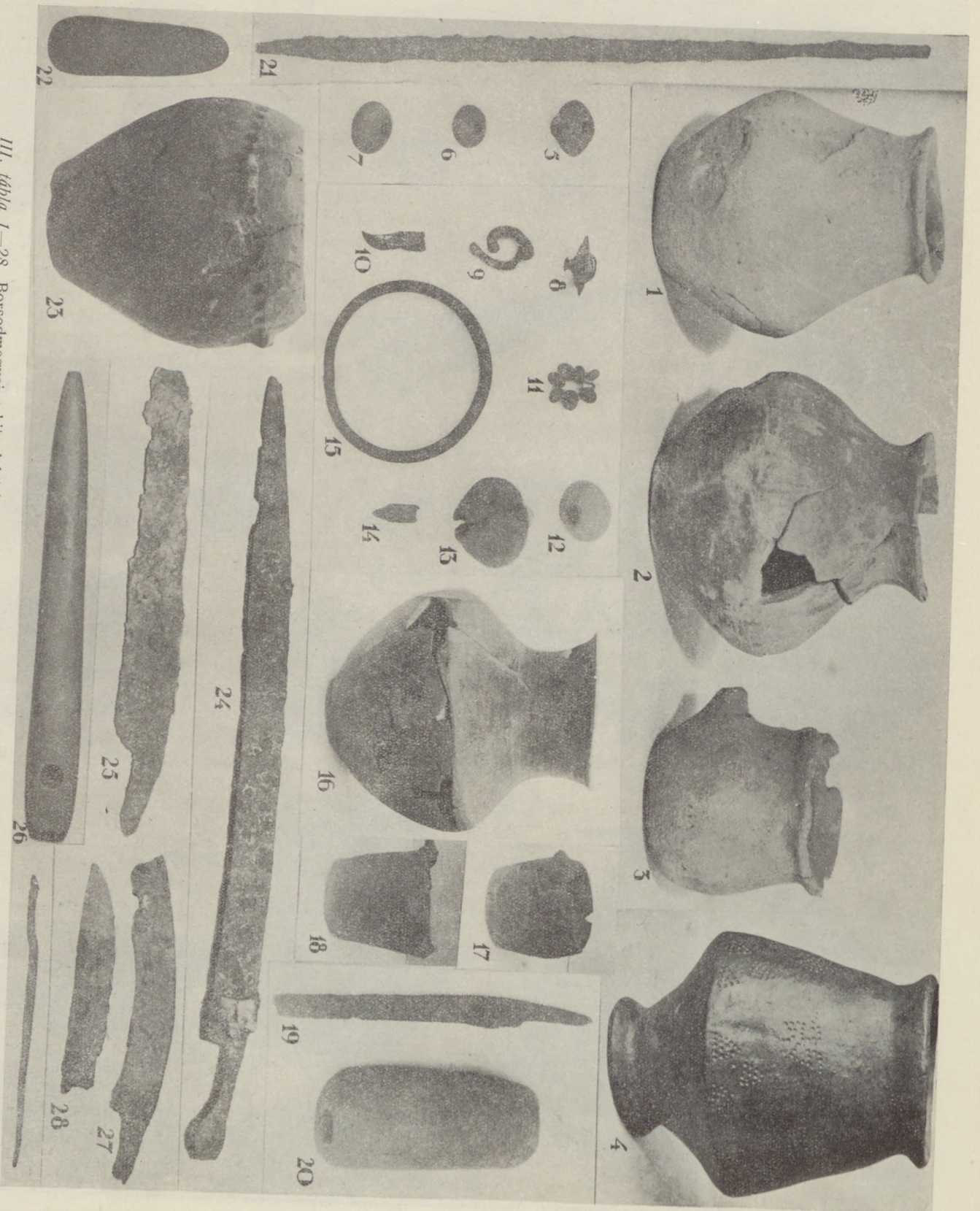
A 7. és 8. sz. SIROK közt volt egy 5 cm. átmérőjű kerek alakú fémlap (II. t. 25) (tükör?) felerésze, bordázott díszítéssel.

8/a. Két piros színű agyagedény. Az egyik keskenyebb testű, magasnyakú urna alak (III. t. 1), gyöngén kihajló peremmel, a másik (III. t. 2) hasasabb, kis nyakrésszel. 11 cm. magasak.

8/b. Fazék formájú, durvafalú füles agyagedény, 7 cm. magas (III. t. 3).

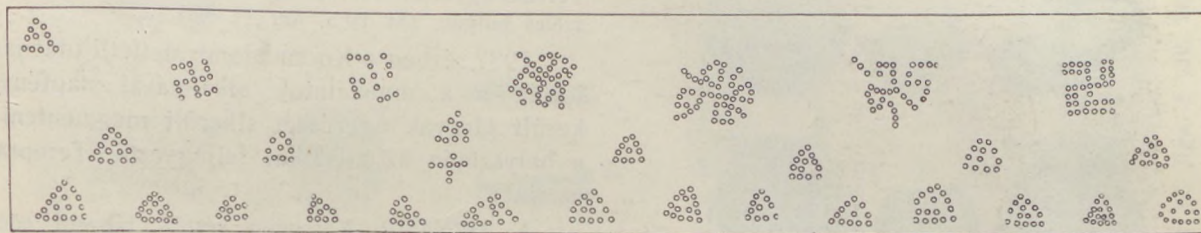
II. tábla 1—25. Borsodmegyei szkita leletek. — Plate II, figs. 1—25. Scythian finds of the County of Borsod.

III. tábla 1—28. Borsodmegyei szkíta leletek. — Plate III, figs. 1—28. Scythian finds of the County of Borsod.

9. URNASÍR. Felfordított helyzetben egy 29 cm magas urna (III. t. 4), teste két aránytalan részre tagolt, alsó része, magasztott talpon, tálszerűen kiszélesedő, felső része, amely kétszer olyan nagy, mint az alsó, hasánál 76, nyakánál 48 cm kerületű. Pereme gyengén kihajló. Felső részének alsó felén köröskörül benyomott pontokból kialakított mértani minták (3. kép): hétszer megismétlődő és háromszögeket képező csoportban 3–3 (rendszeretlenül 10–16 pontból kialakított) háromszög, úgy, hogy kettő egymás mellett, egy háromszög pedig ezek felett van, így a három együtt alkot egy nagy háromszöget. E sor felett hat svasztika (horgaskereszt) van, szintén pontbenyomásokkal előállítva. Ezek közül 2 egyforma, egyszerű, egy kettős pontsorból álló kampóval, háromnál a kampók közt még különbözö, — de szintén pontokból álló, — vonalak, szármeghosszabbítások vannak. Az urnán egy vastagabb, szabálytalan alakú kölap volt (24–14 cm.). Az urnában a hamvak közt 3 orsógomb (III. t. 5–7), kettő díszítetlen, egy pedig egyszerű függőleges irányú bevágott vonalakkal díszített.

9/a URNASÍR. Korongon készült szürkés színű, kihajló peremű, nagy hasas urna (III. t. 16). 27 cm.

3. kép. A III. t. 4. urna díszének rajza. — Fig. 3. The design of the ornamentation of the urn show pl. III. fig. 4.

10. URNASÍR. Korongon készült (10 cm. M), széles fülű, bögre töredéke s egy durva bordázott díszű cseréparab. Mellettük 6.5 cm. átmérőjű két darabban levő egyszerű vékony vaskarika. Ezekből kb. 20 cm.-re emberi csontok nyomai és két orsógomb (III. t. 12–13), az egyik durva, szabálytalan, a másik kisebb, lapos forma, szabályos alakú és egy bronz pityke (III. t. 8). (Arch. Ért. 1898. 269. 3. ábra.) Lapja 24–25 mm. átmérőjű, felsőrésze kup alakú, vége szögfejszerű, alsó részén 2 fül. A bronz pityke kupos hegye az egyik orsókarika lyukába volt dugva. Továbbá 7 nyomott gömb alakú sötétkék színű üveggyöngy (III. t. 11) (8 mm átmérőjű), 2 bronz nyílcsúcs (III. t. 10, 14), erősen kiálló három bordaéllal, egyik oldalán lyuk, — kis bronz karika (III. t. 9), két vége széjjelálló és enyhén domborodó körlap végződésű (17 mm.). Volt a mellékletek közt egy bronz karkötő (III. t. 15) is (68–71 mm Ám), két vége felé kissé elvékonyodó, függőleges irányú bevágásokkal díszítették.

10/a URNASÍR. A partomlásnál. Két virágcserep alakú, durvafalú edény (III. t. 17–18). Az egyiknél (12 cm. m.) a perem alatt 3 kiálló bütyök, a másiknál (10 cm.) egy bütyök és durva vesszővég-benyomásos pontsor. Ez utóbbinál egy 13.5 cm H nyeles vaskés volt (III. t. 19), a kés közepe táján eltört. Ez alatt egy kőbaltaszerű fenőkö (III. t. 20), egyik oldala lapos, a másik domború (8 cm.). Ezek mellett oldalt volt egy nagy nyeles vaskés (III. t. 24) H 33.5, Sz 1.9–2

cm. pengéje gyengén ívelt, elvékonyodó végű. Markolata mindössze 5 cm., vége hosszas kör alakú, egy szög-gel. A penge végén a markolatnál ráhajtott vaspánt, alatta csontlap maradványok, a markolatfedő csontlemez vége. A vaskés alatt egy 12 cm. H szabályosan csiszolt fenőkö (III. t. 22).

11. URNASÍR. Vastag falu agyag urna (III. t. 23) M 25 cm., legnagyobb átmérője az edény felső harmadára esik. Pereme alatt négy széles bütyök, amelyeknek közepét újjbenyomással két részre tagolták. A bütykök közt újjbenyomással alakított pontsor. Az urnában lefelé fordított helyzetben volt egy 16 cm. átm. durva agyagtál (töredékekben) és sok égett csont, 12 éven aluli gyermek foga.

12. URNASÍR. Korongon készült téglapiros színű, befelé hajló peremű agyagtál darabja (kb. 8–9 cm. magas, 25–26 cm. átmérőjű lehetett). Melléklete: 20 cm. hosszú nyeles vaskés (III. t. 25), vége hiányzik. A penge 2.5 cm széles. Továbbá egy szabályosan csiszolt fenőkö (III. t. 26), (H 16 cm.) vastagabb végén lyukkal, másik vége elhegyesedő. Díszítetlen orsógomb.

13. URNASÍR. Egyenesen felfelé álló peremű tálal leborított nagyobb urna (4. kép 1). Mindkettő darabok-

ban. Az urna erősen kihasasodó, nyaka és pereme egyenes. Az egész urna kb. 28 cm. M lehetett, szájnnyílása 15 cm. Az urnában égett emberi csontok voltak és két vaskés, az egyik 11.5 cm H nyeles, pengéje enyhén görbülő (III. t. 27). A másik 10 cm H egyenes, markolata kezdetén ráhajtott vaspánt, alatta a markolat borításából csontlemez maradványok (III. t. 28). A vaspánt szög-gel van a pengéhez erősítve. Árszerű vastű is volt a sírban (III. t. 28), (H 10.5 cm) éss egy fenőkö töredéke.

14. URNASÍR. Durva falu nagyobb bütykös edény darabja, mellékletek nélkül.

15. URNASÍR. Korongon készült nagyobb edény alsó fele (4. kép 2), jelenlegi állapotában tálszerű, pereme egyenetlen, utólag lesimított felületű. 11.5 cm magas. Közel hozzá egy tál darabjai és egy füles bögrének magas, ívesen kifelé hajló nagy perem részlete.

A 13. és 15. sz. URNASÍROK közt az előző évben talált Husz Sándor tanító egy vandál bronz sarkantyut.

16. URNASÍR. Behajló peremű tál darabjai és egy korongon készült kihajló peremű hasas urna felerész (IV. t. 1) (M 16 cm), továbbá egy durva falu, tálszerű edény pereme és oldalrésze (5 cm). Felettük 5 szarvas agancs darab, levágások nyomaival. Az urnában apró emberi csontok.

17. URNASÍR. 21 cm. magas, durva falu hasas urna (4. kép 3) felső része, pereme hiányzik. Megmaradt részének átmérője talpán 13, hasán 25 cm. Mel-

lette egy 6 cm. m. tál darabjai. Az urna mellett emberi csont darabkák voltak. A két edény közt egy 10 cm. h. kettétört vaskés.

18. URNASIR. Sötétzöld színű üveggyöngy fele-része 12 mm. átmérőjű.

19. URNASIR. A partomlás körül egy durva, patintásokkal megmunkált, kovabalta. 10 cm. h.

20. URNASIR. Bütykös agyagedény felerésze (18 cm.); kőbalta alakú, egyik oldalán lapos fenőkő, égési nyomokkal; egy csomóban 35 drb. kvarc kavics, köztük több égési nyomokkal. Sok cseréptöredék.

21. URNASIR. Az országot mellett ásott árokban csiszolt kőalapács töredéke, 11 kova nucleus; edény-perem, amelynek nemcsak a peremfelülete, de kiugró széle is hullámvonalas díszű; vaskés vége és sok cserép, nyilvánvaló, hogy az útpítéskor urnasírokat is bolygat-tak és ezek ilyenek maradványai.

22. URNASIR. Szórványosan és a dombnak felületi, már zavart rétegeiből előkerült még: 5 obszián penge;

4. kép. Szkita edények a Korcsmadombról.
Fig. 4. Scythian vessels from the Korcsma-
domb.

2 kovadarab; cserépből formált átfurt orsókarika; vaskések töredékei; nagyfejű vasszőg; vastag testű kis bronz karika, két vége szétálló, a karika testén fent ki-álló kis gömböcske; urna alá használt kőlap; koponya-csontból vágott szabálytalan alakú lemez (IV. t. 8), átfurva és a lyuk mellett rézsutos irányú lekopás nyomaival; kis agancs darab (IV. t. 7), két végén 2—2 csapszerű kiemelkedéssel (38 mm).

Másodízben 1934. évben végeztünk ásást a dombnak a Sajó árterülete felé eső részén, Kozák István kertjében. A tereprajz szerinti:

I. URNASIR. 26·5 cm M urna (4. kép 4), hasa alatt négy széles bütyökkel, nyakrésze aránytalanul nagyobb, mint az alja, pereme kihajló, nyílása széles (Ám 16 cm). Nagyjából hasonló a 9. sz. urnasír svasztikás urnájához, de az alsó része nem különül el olyan élesen a felső részétől. Fedőtál nyomai. Egy rovátkolt edény-perem is került — valószínűleg a földdel — az ember-csontcskáik közé.

II. URNASIR. Durva falu, magas nyaku, feketére égetett nagy urna darabjai. A nyak alján egyszerű ki-emelkedő vállperem. Az urnában apró csontok, egy-

szerű lapított gömbalakú orsógomb (IV. t. 9) és egy vaskarperec (IV. t. 12, Ám 7·5).

III. URNASIR. Közvetlen a II. mellett, durva falu urna össze nem állítható apró darabjai, korongon készült kisebb edény peremrészlete, ez alatt emberi koponya és DNy. felé karcsonatok, emellett vaskarperec darabja (Ám 6—7), továbbá gyöngyök (IV. t. 11) kissé távolabb lábszárcsontok, szintén gyöngyökkel (IV. t. 10). A gyöngyök négyfélék: 1) sima, díszítés nélküliek, Ám 5—7 mm, csontból; 2) cső alakú, oldalán bemélyített kör díszítéssel, csontból. Ám 1 mm. (Ilyen-félét közöl Pósta B. Zichy J. út. II. k. XXIII. t. 31 á.); 3) lapított, gömbalakú, oldalán mély zezugos bevágásokkal, csontból. Ám 1—1·2; 4) sötétkék színű díszítetlen üveggyöngy, lapított gömbalakú.

IV. URNASIR. Feketére égett, nagyobb, széles bütykökkel ellátott, kihajló peremű, magas nyakú urna töredéke és egy behajló peremű tál pár darabja. Az urnában égett apró csontok.

V. URNASIR. Tégelyalakú edény fenéke és pár oldalfal része, továbbá egy kovadarab.

VI. URNASIR. Durva, vastag falu, alig domborodó oldalú, szabálytalan alakú, magas edény (4. kép 5). Pereme egyenes. Testén ujjbenyomással kétfelé osztott széles bütyök. (M 19·5, Ám 12 cm).

1937. évben a Korcsmadomb melletti utat javították s a munkálatok alkalmával napfényre került tárgyak egyrészét sikerült megmenteni s a helyszínén az adatokat feljegyezni. Tereprajz szerint:

A. URNASIR. Korongon készült tálszerű edény felső részei (IV. t. 13), erősen kihajló peremmel, a perem alatt egyszerű bordadísszel. Ugyanott egy nagyobb, szintén korongon készült edénytálp része. Az urna mellett 16·5 cm H vaskés (IV. t. 14).

B. URNASIR. Egyszerű bevagdalt vonalakkal díszített bronz karperec Ám cm (IV. t. 15). Urna is volt a sírban, de azt megmenteni nem lehetett.

C. URNASIR nyomok.

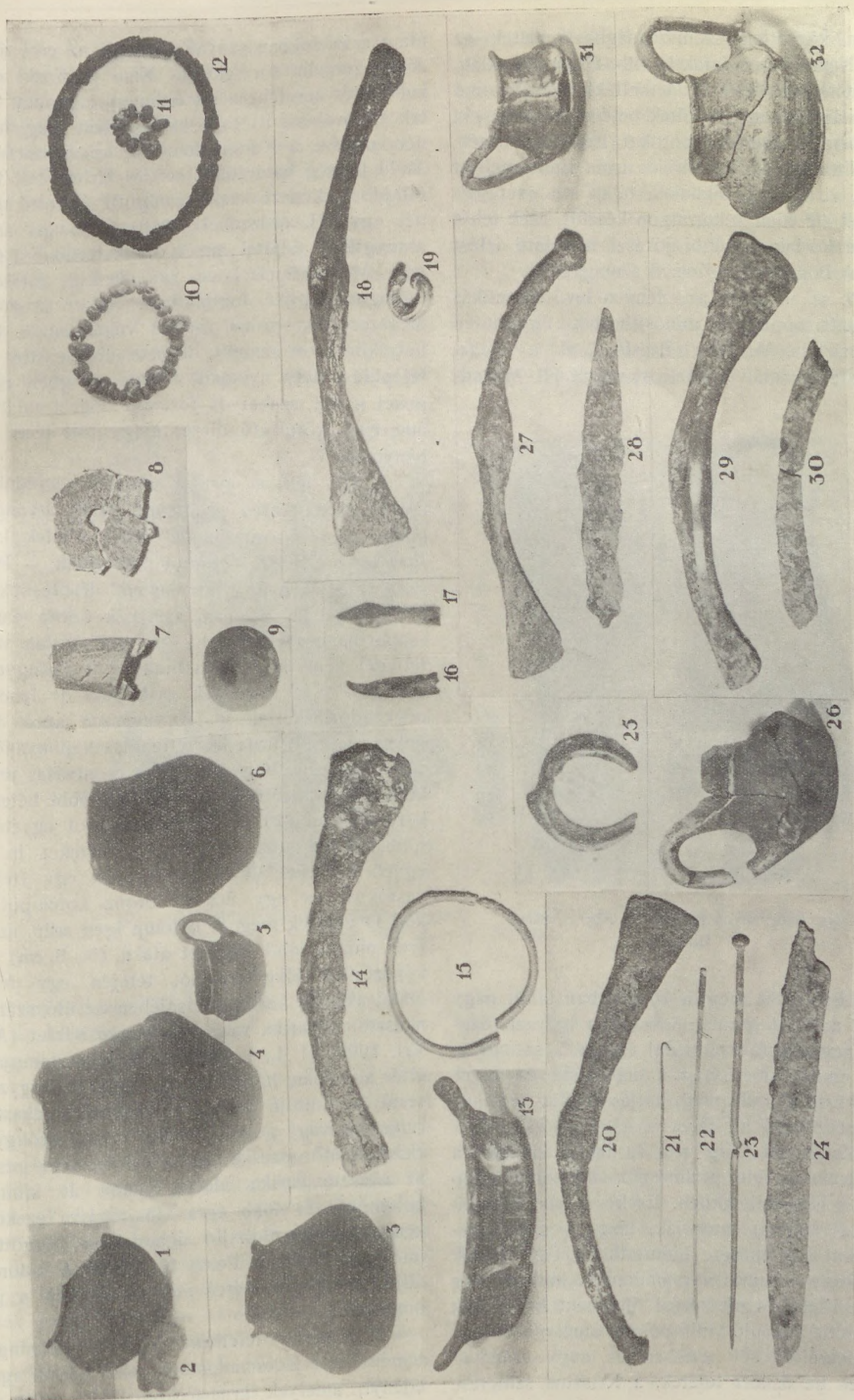
D. URNASIR vaskéssel. Magántulajdonba került.

E. URNASIR. Durva falu agyag urna (4. kép 6), egyik oldalán bütyök, pereme kihajló. Alatta keskeny, lapos, átfurt fenőkő.

F—G. URNASIR nyomok.

Az úton túl, Kiss Imre földjén, hallstatti izlésű edények, urnák, tálak, agyagbögrék és La-Téne grafitos urna sűrű, függőlegesen bemélyített vonaldísszel, továbbá vas sarló, orsógomb, fenőkő. Ezek mind kerti munkálatok alkalmával kerültek elő, valószínűleg urnasírok leletei. Összetartozandóságukat azonban már pontosabban megállapítani nem lehetett.

A szórványos leletektől eltekintve, 33 urna-sír, vagy ilyenek maradványai kerültek napvilágra. Ebből 11-nél az urnán, bögrén kívül letakaró tál is volt. Háromnál pedig négyszögű kőlap, melyre az urnát tették. Volt két olyan sír is, amelyben csak tál fedte a hamvakat. A sírok leásásában semmiféle rendszeresség nincsen,

IV. tábla 1—32. Borsodmegyei szkíta leletek. —Plate IV, figs. 1—32. Scythian finds of the County of Borsod.

gyakran közvetlen szomszédságba kerültek az urnák. Nem mélyen ástak le, 40—60 cm. az átlag, egy métert nem értek el. A mellékletek túlnyomó részben az urna mellé voltak betéve. Az edények, amelyekbe az égetett csontokat, hamvakat tették, igen változatosak, a szokásos urna típus mellett bögrék, virágtégely alakúak, tálak stb. szerepelnek. Hét sír edénye korongon készült, ezek tehát La-Tène koriak, a többi jórészt hallstatti ízlést mutat. A bögrénél jellemző a magas fül.

A 9. sz. urnasírt, az edényen levő svasztikás dísz miatt vandálnak minősíthetjük, úgyszintén a 10/a sírt is. M. Jahn (Breslau), aki a 15. sz. sír közelében talált bronz sarkantyút III. század-

5. kép. Szórványos leletek. — Fig. 5. Stray finds.

belinek határozza meg, a 10/a sírban talált nagy vaskést a korai germán időszakba helyezi. Szokatlan nagy késforma fordul elő az 5. sz. sírban is, de ennek nincs meg a markolata és mivel darabokban maradt meg, teljes alakja biztosan nem egészíthető ki. Ezek a nagy és ilyen formájú késtípusok idáig nem fordultak elő sem a szkita, sem a vele párhuzamos hallstatti, vagy korai La-Tène leletekben. Ezek s a római ezüst denár (Trajanus) mutatják, hogy a germánoknak itteni letelepülése kimutatható. Úgy látszik tehát, hogy a muhi-i Kocsmadombon hosszú ideig laktak, illetve temetkezési helynek használták s a mellette elterülő Muhi puszta, amelynek különböző helyeiről sok esetben és nagy számban kerülnek be őskori leletek, a Krisztus születése

utáni századokban tanyahelye volt az erre áthúzódozó germán törzseknek. Nem tartozik ezen ismertetés keretébe a borsodmegyei germán leletek felsorolása, itt csak azt említem meg, hogy nem messze a Kocsmadomtól, az ugyancsak a Muhi község határában levő és Urbán Pál báró tulajdonát képező kastély mögötti Jászoltó dűlőnél egy III. századbeli szép, 11·85 gr. súlyú aranygyűrűt találtak, amelynek kalcedonból faragott Meduzafejes köve van, vastag, látszólag utólagos, barbár foglalatban. Mikor a gyűrűt megszereztük, próba ásatást végeztünk a lelőhely körül, ott semmit, de nem messze ettől egy települési hely nyomait, hamus rétegben cserepeket s egy szabályos formájú bögrét találtam, amelynek körülfutó dísz: magasított lécen ujjbenyomás.

A III. jelzésű sírt, a dombon egyedülálló csontváz-temetkezés és benne talált gyöngyök miatt, nem sorozhatjuk a szkita leletek közé. Igaz ugyan, hogy — amint említettem — Posta Béla az egyik gyöngyhez hasonló díszítésűt közöl a munkájában, de nem tartja a szkita emlékcsoportba beoszthatónak, így határozottan szkita jelleget nem tulajdoníthatunk a mi gyöngyeinknek sem. Ezek lehetnek vaskoriak, de lehetnek népvándorláskoriak is. Az egészen apró darabokra szétesett urna közvetlenül a koponya fölött volt, valószínű, hogy az urna a csontváz temetkezéshez tartozott és így itt is későbbi betemetkezésről van szó. A Kocsmadombról egyébként többször kaptunk szórványos leleteket is. Az egyéb leleteket itt mellőzve, csak egy 16·5 H vasfokost és egy 8·5 M bronz kolompot (5. kép 1) említek meg. A kolomp igen szép, szabályos munka, alul négyzet alakú (5—5 cm) fent kúpszerűen elkeskenyedő, tetején egy félkör alakú akasztó karika, belsejében az ütő számára akasztó vaskarika van. A gyöngyösi lelet (Arch. Ért. 1908. 41. l., I. tábla 1—5. á.) kolompjaitól eltér annyiban, hogy ez nem kerek, de négyzetes testű és az ütője (a nyelve) vashorogra akasztott rudacska, vagy golyó lehetett, míg a gyöngyösi-eknél az ütőrudacska vége a kolomp felső részén, az akasztó karika alatti lyukon át kibújt a kolompból és több ágra kihajtogatva ezeken a kengyelszerűen kihajló ágacsakákon függött. A miénkhez hasonló Pósta B. közöl.⁵ A kolompot állítólag másfél méter mélyen találták a partomlásban.

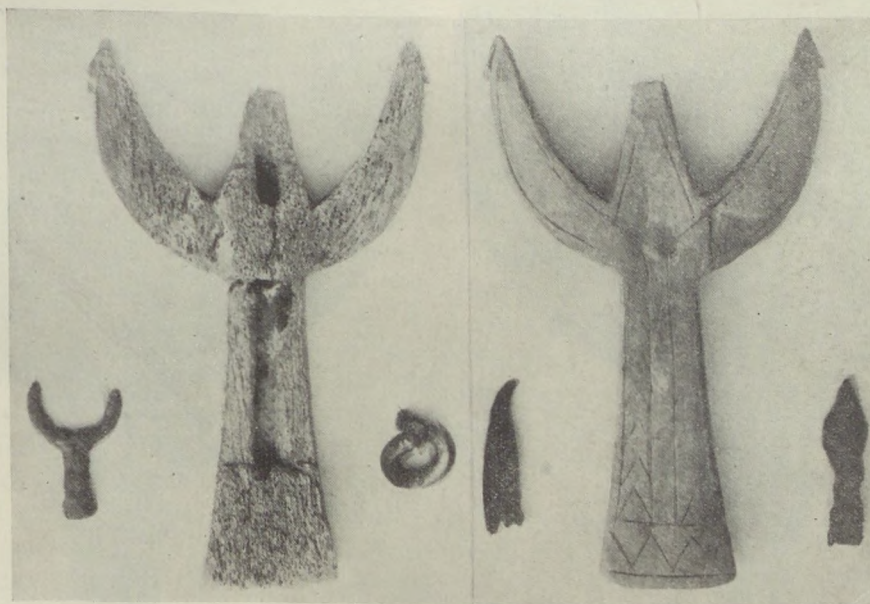
Szórványos leletként kaptunk magángyűjteményből a Kocsmadombon talált három agyagedényt, amelyek urnasírokból származnak (VI.

t. 4—6). A legnagyobb, kissé kihajló peremű urna (M 31, Pá 15) hasán — nem amint szokásos, vízszintes —, hanem függőleges irányú két hosszukás, keskeny bütyök. A másik urna testének hasperem feletti részén 4 bütyök, a perem alatt 2 lyuk az edény felfüggesztésére (M 24, Pá 14). Bögre (M 8, Ám 10·5) nagy széles füllel, nyakán kezdetleges vonalbevágással.

A Kocsmadomb közepe táján, szórványos leletként, valószínűleg az 1931—32. évben egy igen szép és teljes épségben megmaradt szkita bronz tükör került napfényre, amelyről az 1932. évi ásatás alkalmával szereztünk tudomást. Keményfy Béla ónodi állatorvos, a környék régé-

szen biztos és kielégítő választ nem kaptunk attól, aki találta. A Kocsmadombnak a község felé eső részén akkor már felhányt földterületen ásta ki, körülbelül olyan mélyről, mint az urnasírokat ott általában találtuk. Állítása szerint edénycserepek is voltak közelében. Tehát esetleg urnasír mellélete lehetett, ami fel is tehető, mert az urnatehető területe volt az a hely is, ahol találta. Gondosan megásattuk a kijelölt helyet, de felbolygott földrétegeken és jelentéktelen cserépdarabokon kívül mást nem találtunk.

Az a körülmény, hogy úgy ezen, mint az alább leírandó dudujkai, valamint a pókafalvi lelet «farkasának» orra körül, a száj felett, egy

6. kép. Csont tegezdisz a Csengőbarlangból. — Fig. 6. Bone ornament of a quiver from the cave of Csengő.

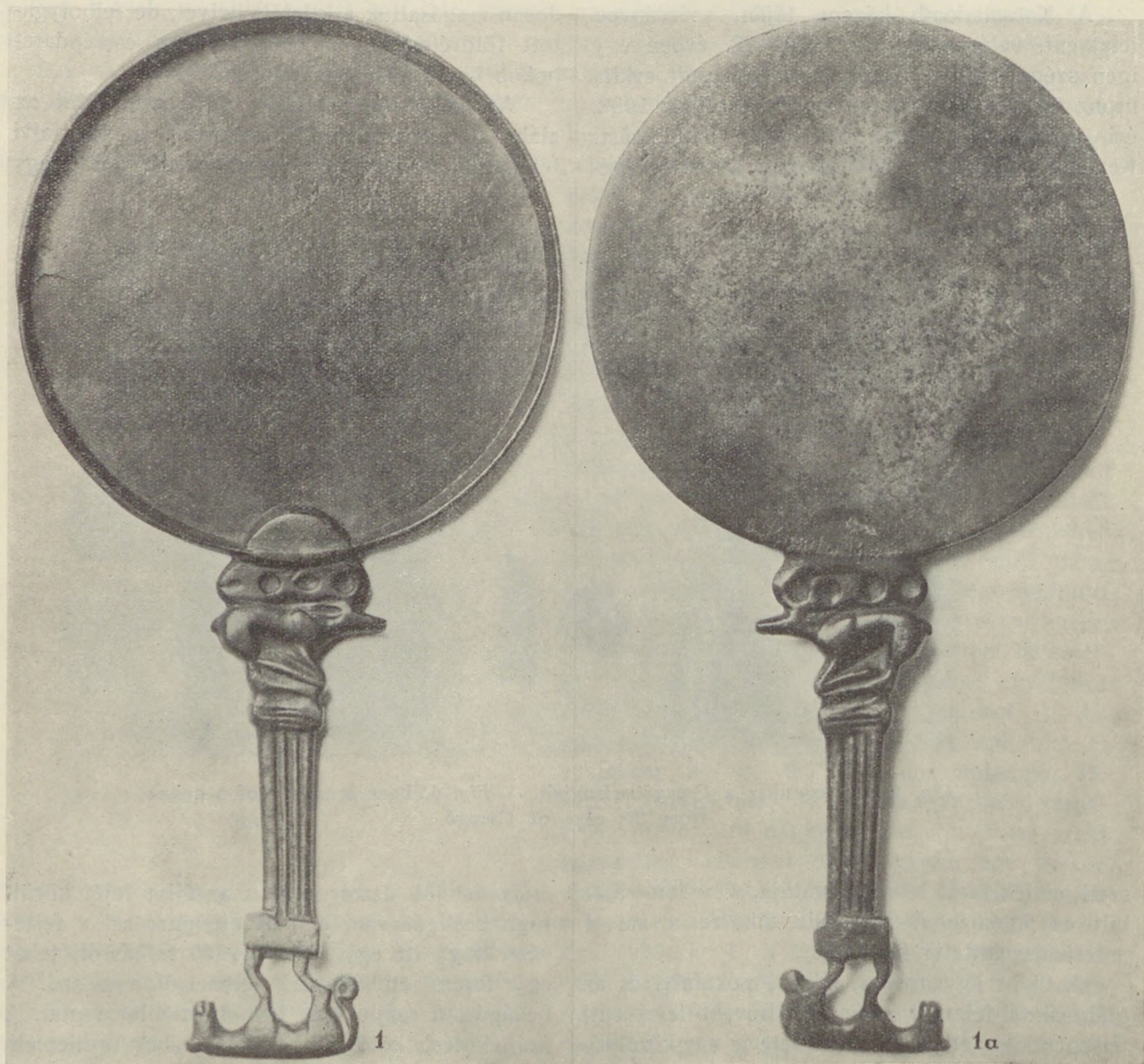
szeti emlékeinek lelkes kutatója, Ónodon rátalált az időközben odakerült tükörrre s azt a múzeumba juttatta (7. kép).

A tükör ugyanolyan, mint a pókafalvi és az oláhcsákodi leletből származó.⁶ Bővebb leírása itt tehát csak ismétlés lenne. Mérete is megközelítőleg ugyanaz (34·1 cm. A korong 18·1, a nyél H 16). A korong peremmagassága 1 cm. A tükörnyél felső végén az agancsát hátravető, lábait összehúzó szarvas, az alsón pedig egy kunkorodott farkú, magaslábú állat van, amelyet az eddigi leírásokban farkasnak vagy lónak határoztak meg. A tükrön semmiféle égési nyom nem található, de a csiszolás nyomai sem állapíthatók meg. Bár nyomoztunk utána, hogy milyenek voltak a leletkörülmények, erre nézve egé-

mély és jól észrevehető s az állat fejét körülfogó bevágás van, el kell ejtenünk azt a feltevést, hogy itt egy szarvast úzó farkasról, tehát egy természeti állatúzó jelenetről van szó. A bevágás, a szájlekötés betanított állatra utal. A szájlekötést, kötőféket Téglás Gábor is kiemeli, ő farkas helyett pusztai lovat sejt az állatban.⁷ Keményfy Béla figyelmeztetett arra, hogy nemcsak ez, de általában az állat alakja is inkább egy vadászó gepárdra, mint farkasra mutat. Az állat lábainak szokatlan hosszúsága, a fülek konyultsága, az orr, illetve a fej széles tömpesége s a farknak a macskafajokra jellemző felkunkorodása a gepárd jellemző vonásai. A farkasnak nincsen olyan széles feje, füle felálló, farka lompos, de nem kunkorodó, már pedig a kunko-

rodást mindegyik tükörnyél végén érzékeltették (különösen az oláhzsákodi példányon). A gepárdot a vadászatra pórázon viszik és a feje le, illetve be van kötve s mivel Ázsiában szokásos volt az ókorban is a gepárddal való vadászat, a fenti jellemző sajátosságokat is figyelembe véve, inkább feltehető, hogy vadászjelenetet,

tükörnyelet (5. kép 3). A négy bordával díszített nyél végén kosfej van, a másik végén sima, ívelt tetejű tagozat, amelyen a guggoló szarvas volt, ez azonban ma már nincsen rajta. Ugyanolyan, mint a fejrődi (Arch. Ért. 1893. 397. 1. 15. ábra) tükör nyele. A mi példányunk többszörsen begörbített és egyik oldalán nagyobb alak-

7. kép. A Korcsmadombon talált bronztükör elő- és hátlapja. — Fig. 7. The front and back side of the bronze mirror found on the Korcsmadomb.

szarvast üző gepárdot ábrázol a tükörnyél-vég két kis szobra.

Borsod vármegye területéről még a következő szkita leletek kerültek napvilágra:

Szórványos leletként 1934. évben Hejőszalon-táról kaptunk a Temetősor dűlőben talált bronz

talan bronzrög van hozzátapadva, nyilvánvaló, hogy tűzben deformálódott s a tükör egy részéből megolvadt csomó hozzátapadt. Mai alakjában 132 mm. hosszú. Hejőszalonta Muhitól alig 5 kilométerre van. Az ajándékozó elmondása szerint a tükörnyél közelében embercsontokat is találtak.

A Mezőkeresztes határában levő Zöldhalom pusztán 1928. évben talált nevezetes aranyszarvas, (I. t.) lánc és ptykéből álló leletet illetőleg lásd Fettich Nándor tanulmányát. Ebből a leletből 2 ptykét őrzünk.

Tiszakesziben, a Fáy kertben, egy urna (IV. t. 3) mellett (M 15, Pá 10) egy vasfokost (H 20) (IV. t. 18) és egy bronz karikát (Ám 1·9) (IV. t. 19) találtak 1937-ben. A szokásos alakú tömör bronzkarika vége ellaposított gomb. A karika aranylemezzel borított. Ez a lemez kívül a szélén 1—1 vastagabb, közepén 3 kisebb bordázattal, belül pedig függőleges vonalakkal díszített. Ezt a leletet is a Borsod-Miskolci Múzeumban őrizzük.

Miskolc és a görömbölyi Tapolca fürdő közt az u. n. Dudujkán, amely egy magas, természetes alakulatú, kerek domb, gödörásánál 1934. évben találtak egy igen szép, zöldes patinával ellátott és vadászó gepárdot ábrázoló tükörnyélvég szobrocskát, amely szintén gyűjteményünkbe került (5. kép 2). Mérete 44—57 mm. Valamivel kisebb, mint az előbb közölt muhi-i kocsmadombi tükör állata. Szája nem olyan nyitott s a fark felkunkorodását jelző lyukacska sincsen olyan erősen érzékelten. Lábtartása inkább a debreceni főiskola gyűjteményében őrzött példányéhoz hasonlít. Az állat orra itt is bekötöttnek van jelezve egy bemélyített vonallal. Ezen a lelőhelyen is végeztünk próbaásatásokat, de semmiféle leletet, telepre vagy temetőre utaló nyomokat nem találtunk.

Miskolc környékéről való az az u. n. létrás markolatú bronzkés, melyet Ebert közöl⁹ s amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum 1915. évben vásárolt meg, mint állítólagos Miskolc környéki leletet.

A Szendrő melletti u. n. Ördöggáti Csengő barlangban, hol 1933-ban végeztünk ásatást, nemcsak a diluviumban, de az újabb kő-, bronz- és vaskorban is lakott az ember. A felsőbb rétegekben a «bükki kultúra» sok szép mintájával díszített edénycserepet, bronz tokos baltát, lándzsát, késő vaskori színes- és üveggyöngyöt, átfurt kaurikagylót, félhold alakú bronz csüngődísz stb. találtunk, ezeken kívül egy érdekes szíjjösszefogó készséget (6. kép) csontból, amelyet már Fettich Nándor ismertetett.¹⁰ A 9 cm. magas, háromágú szigony alakú csonttárgy két külső ága szakás, a középsőnek a vége le van törve. A külső, csiszolt oldalán bevágott szegély és háromszög alakú vonalakkal van díszítve. Hátlapján a középső ág függőleges irányban végig átfurt. Ugyanígy alakú és szerkezetű kis bronz-

tárgy is került elő a barlangból (M 2·2, Sz 1·6). Hátsó lapján ugyanolyan átfurással a szíj áthuzására. A középső ága ennek egészen letört. Volt a leletek közt szkita típusú háromélű bronz nyilvég (IV. t. 16), köpüs háromélű vas nyilcsúcs (M 29 IV. t. 17), arany-lemezkével borított tömör kis bronzkarika, amelynek két vége egymástól elálló, egy félhold alakú elektron karika (IV. t. 25, M 3·1, Sz 3·3). Testének fele domború, fele homorúan vájolt, felül lelapított és átfurt.

A barlang annyira a hegyek között, egy alig megközelíthető völgyben van (sziklás részei miatt nevezte el a nép Ördöggátnak), hogy a szkíták ottani letelepülésére alig gondolhatunk. Valószínű, hogy amint a Bükk többi barlangjaiban is az egész őskoron át éltek az emberek, ez a barlang is lakott volt és csak mint az itt élő vaskori népek által átvett szkita tárgyakról lehet szó, így e leletek csak az ilyenemű emlékek elterjedési területére nézve adnak adatokat.

Meszes község határában, a Barakonyi lejtőn Thuránszky István földbirtokos urna-sírokat ásatott ki, amelyekben szkita fokosok és karperecek voltak. A tárgyakat múzeumunkban helyezte letétbe s pontos megfigyeléseit is közölte velünk. Az urnasírok itt sem mélyen, 30—50 cm.-re voltak a felszíntől. A sírok elhelyezésében rendszer nincsen.

1. SÍRBAN. Vékonyfalú, kihajló peremű, magasfülű bögre (IV. t. 31, M 5·5), rajta egy vasfokos (IV. t. 27, M 17·5), az egyik vége gömbalakú, másik baltaszerű. Volt még a bögre mellett egy vaskés (IV. t. 28, H 13).

2. SÍRBAN. Széles nyílású hasas, füles edényke (IV. t. 32, Pá 9), égett csontokkal, rajta az előbbihez hasonló, de valamivel nagyobb gömbösvégű vasfokos (IV. t. 20, H 18·5), egy vaskés (IV. t. 24, H 18), két bronztű, az egyik gömbös végű (IV. t. 23, H 16·5) két darabban, bevágott függőleges és zezugos vonaldíszszel, a másik tű díszítetlen és csonka (IV. t. 22). Egy bronz huzal is volt a sírban (IV. t. 21, H 8).

3. SÍRBAN. Vékonyfalú füles agyagedény (M 6·5, Pá 6·5) erősen kihajló peremmel.

4. SÍRBAN. Magasfülű széles kis agyagedény, pereme kihajló (M 7·2).

5. SÍRBAN. Durva falu, széles, nagyfülű edény (IV. t. 26), hasán ferde irányú bevágások (Pá 6·8). Melléklet: két vaskés töredék (IV. t. 30) és egy rendes formájú, tehát nem gömbösvégű vasfokos (IV. t. 29, H 17).

6. SÍRBAN. Urnának apróra tört darabjai. Egyik kis cserépen bütők. Csontok voltak benne és egy orsókarika.

7. és 8. SÍRBAN urnatöredékek.

E helyen szórványos leletként 3 bronzkarperrec is került elő, a karperec végek nem érintkez-

Miskolc.

¹ Arch. Ért. 1897. 20. l. 10. kép. Mikor gróf Szirmay Alfréd, aki a Miskolc melletti Szirmabessenyőn lakott és gyakran ásatott a birtokán és a környéken, 1901-ben meghalt, nemcsak gazdag fegyvergyűjteményt, de tekintélyes régészeti leletanyagot is hagyott hátra, amelynek jó részét múzeumunk kapta meg. Sajnos, a tárgyak nem voltak cédulázva, leltáruk sem volt, iratai közt mindössze egy kis papírlap maradt, a legjelentősebb őskori tárgyak színezett rajzaival s erre összefoglalóan az felírva németül, hogy ezek: «Szirmabessenyő, Sajóbessenyő, Sajókeresztur, Kisfaludpuszta, Miskolc, Novaj, Sajóvámos stb.» lelhelyűek. Az Eger mellett fekvő Novajt nem számítva, a többi Szirmabessenyőtől mindössze négy kilométer távolsági körzetben található, az egy Kisfalud pusztát kivéve, mely 11 kilométerre van, így valószínű, hogy a tört közvetlen Szirmabessenyő környékén találták. Novaj azért nem jöhet itt szóba, mert a rajzon levő egyik edény mellé oda is van írva, hogy: Novaj. Ilyen lelőhely megnevezés őskori tárgy mellett csak ez az egyetlen van, ez is bizonyág,

nek, egymástól szétállanak. Rajtuk egyszerű bevágott vonaldiszek.

Leszih Andor

hogy a többi, így köztük a tör is, mind Szirmabessenyő környékéről való.

² Arch. Ért. 1929. XVII. tábla 41. sz., továbbá Pósta Béla, ZICHY JENŐ KAUKÁZUSI ÉS KÖZÉP-ÁZSIAI UTAZÁSA. II. kötet, IV. tábla 6.

³ Arch. Ért. 1890. 140. és 191—92. l.

⁴ Ilyen állatalakos földre szkita párhuzam: E. Minns, SCYTHIANS AND GREEKS. 235. l. 144. ábra és Pósta, ZICHY UTAZÁSAI. II. k. VII. t. 11. ábra és 538. l., ahol összehasonlításképpen azt a muhi-i edényt is közli Pósta Béla.

⁵ I. m. VI. tábla, 12. kép.

⁶ Arch. Ért. 1893. 392. l. — Arch. Ért. 1894.

⁷ Arch. Ért. 1888. 185. l. — Arch. Ért. 1913. 324—326. l.

⁸ A ZÖLDHALOMPUSZTAI SZKITA LELET. AHung. III. Budapest, 1928.

⁹ REALLEX. XII. 64. l.

¹⁰ A GARCSINOVÓI SZKITA LELET. AHung. XV. Budapest, 1934. XI. tábla, 4. kép.

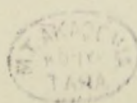
SCYTHIAN FINDS FROM THE COUNTY OF BORSOD

The Scythian gold stag (**Pl. I**), coming to light in 1928 at Zöldhalompusztá near Mezőkeresztes, already in itself drew the attention to the soil of the County of Borsod which, in any case, is rich in archeological finds. From the three large groups of sites of Scythian relics (Transylvania, along the Upper-Tisza and trans-Danubian district) that part of the area along the Upper-Tisza, which borders the Bükk mountains on the east and south, is fairly rich in Scythian finds (**Fig. 1**). On that area had been discovered a rather large urnfield, of which the finds together with the stray finds that I shall summarise in order to obtain a complete picture of the Scythian culture of the area.

That dagger,¹ which was on view at the Millenium Exhibition in 1896, had probably been found at Szirmabessenyő. Géza Nagy purchased it from the Szirmay collection for the National Museum. Among the finds which came into the possession of the Museum of Miskolc were the following finds, probably also coming to light on the same area as the dagger: a characteristic axe-adze (**Pl. II, fig. 1**); four bronze arrow-heads, each with three blades (**Pl. II, figs. 11—14**); five thick small bronze rings (**Pl. II, 2—6**) with the ends turning upwards, one of

which is decorated with grooves and on two are the remains of the gold-plate cover; several elongated, pierced, narrow grindstones (**Pl. II, figs. 7—9**), similar to that among the finds of Mátraszele² and fragments of numerous iron knives. There had also been put beside the finds a simple bit with two loops, but there is no definite evidence as regards its belonging to the other objects.

From the Szirmay bequest several such clay vessel, characteristic of the Early Iron Age, of which similar ones occurred in the Scythian urnfield of the village of Muhi, described below, came to our Museum. It may be that they were found together with the dagger, as well as with the other characteristic Scythian relics. As regards a part of this collection of vessels, we were informed by the family of the deceased Count Szirmay that they were mostly excavated on behalf of Szirmay at Zbuska pusztá in the surroundings of the village of Sajóarnót near Szirmabessenyő, and as I have already mentioned, in the bequest were many iron knives, spindle-whorls, etc. pointing to urngraves, therefore it is not impossible that there had been disclosed a rather large Scythian urnfield and the aforementioned dagger had occurred here.

We received a characteristic iron axe-adze (Pl. II, fig. 10) in the first years of 1900 from the tenant of Muhi puszta, without any particular data as regards its site except Muhi puszta. This site has continuously yielded finds, which are preserved in the National Museum as well as in the Museums of Miskolc, Kassa and Eger. I just wish to mention one clay pot with a handle in the form of an animal, which was excavated by Dr. János Szendrey, who also published a drawing of it.³ This was beside an urn containing burnt human bones and its top was covered by a dish. It is preserved in the Museum of Miskolc.⁴

In the years of 1929 and 1930 the teacher of the parish school, Sándor Huszka, with great care collected the finds from the old Poga, on the border of Muhi puszta, and at present from the Kocsmadomb at the end of the village of Muhi from which the earth was being constatly carried away. These finds he delivered to the Museum. Among them were potsherds and vessels of Hallstatt and La Tène type, evidently the finds of an urnfield, as well as a Vandal bronze spur and a silver denarius of Traianus (Rev: COS VI SPQR). On that spot we had excavated in 1930 and in 1934. In 1937 we saved also the finds which still came to the surface in the course of road-making. The excavation in 1930 was carried out with the financial support of Elemér Kund, ministerial councillor. The dug-up part of the not very high Kocsmadomb, measured from the ruins of the former farm building of the crown-estate at Diósgyőr, is 135 m in length and 30–50 m in breadth. It lies on the right side of the road leading from Onód to Nagycséc, at the altitudinal point 107. Its part towards the Sajó river is the border of a flood area, and from its steeper south end earth is being carried away. Here occurred the first finds, urns, and it is said, bones too. The area which was first dug up measured 56–60 m in length and 50 m in breadth. The annexed sketch shows the places of the urngraves and the site of the stray finds. The urns were generally 40–60 cm deep below the present surface. It must be said that on the hill had also been originally a settlement from that Age, and as we shall see, they had also buried in it in the period after the Scythians.

The description of the finds, enumerated according to the numbers on the plan (Fig. 2):

1. On the ridge of the hill, in the trench driven along the hedge at a depth of 50 cm were four potsherds of the Stone Age decorated with straight and slightly wavy lines. Not far from these were some burnt bones and a terret of bone for reins (Pl. II, fig. 15), of which the upper part is round, flat disc and the lower quadrangular with a hole on each side and all four joining. The diameter of the upper round disc is 28 mm. (Similar: Arch. Ért. 1929, pl. XVII, figs. 38–39). One metre distant from the terret were four pieces of flint and around them many, tiny, undecorated sherds and a small fragment of the upper part of a pedestalled bowl. It seems that here the remains of the prehistoric settlement mixed with the shattered finds of a Scythian urngrave.

2. URNGRAVE. An inverted large dish, thin-walled and with the rim turning inwards, covered some burnt human bones; the tiny fragments of a smaller thick-walled vessel; the fragment of an iron knife and three iron pieces rusted together. Above the dish was a small piece of flint.

3. URNGRAVE. On a flat oblong stone slab (25 cm long) was a high-handled mug (Pl. II, fig. 16), made on potter's wheel (11 cm high, with handle 13 cm) covered with a dish (Pl. II, fig. 17, height 11, diam. 19 cm), made likewise on wheel, with inturned rim. A spindle-whorl (Pl. II, fig. 19) without decoration, two fragments of an iron knife and a small flint blade were near them. Around them were four fragments of the rim of a coarse-walled vessel decorated with finger-tip impressions.

4. URNGRAVE. There were the fragments of a coarse-walled vessel reminiscent of a wide flower-pot, and parts of the rim of a thin-walled dish. Thus this vessel had been covered with the dish. Underneath a stone slab was a slightly flattened spindle-whorl (Pl. II, fig. 20) without decoration and an obsidian blade.

5. URNGRAVE. The 30 cm high pouched urn (Pl. II, fig. 23) was of Hallstatt type with everted rim, and around its belly deep incisions forming protuberant quadrangular panels. On its neck below the rim are three ornaments consisting of a protuberant ring in the centre of a broad hollowed circle. The urn was full of small burnt human bones. There was no dish beside it, only the small fragments of an entirely broken and not movable little pot. Close to the large urn was an iron knife 25.5 cm long, broken into three pieces and with the remains of the iron scabbard rusted to it.

6. URNGRAVE. On a quadrangular stone slab, measuring 13 cm in length and 11 cm in width, was an undecorated pouched urn (Pl. II, fig. 21, height 24 cm, diam. at the mouth 14 cm). It was covered with a dish (Pl. II, fig. 22, height 7 cm, diam. 24 cm). The urn contained many burnt human bones, the half of an iron knife, 4 cm long, with a small part of the haft (Pl. II, fig. 24) having a bone mounting decorated with vertical and slanting incisions. The end of the haft is fastened by a bronze plate folded over it and attached to the haft with a rivet. Beside the urn was the fragment of the upper part of a small mug of the Hallstatt type, with everted neck and broad high handle (5.5 cm), an iron implement like

an awl 13.5 cm long (*Pl. III, fig. 21*) of which the thicker end is rectangular and the thinner round, and an obsidian blade. In the vicinity of this grave were the fragments of an undecorated, coarse-walled urn without any deposit.

7. URNGRAVE. The half of a small dish 3.5 cm high containing a human finger joint and a half of a solid bronze ring decorated with grooves.

Between graves 7 and 8 was one half of a circular metal plate (*Pl. II, fig. 25*, diam. 5 cm) with ribbed ornamentation (mirror?).

8/a. Two red clay vessels, the one (*Pl. III, fig. 1*) in the form of an urn and not as pouched as the other, with high neck and slightly everted rim. The other (*Pl. III, fig. 2*) has a short neck. Both of them are 11 cm high.

8/b. A coarse-walled clay pot with handle (*Pl. III, fig. 3*, height 7 cm).

9. URNGRAVE. A 29 cm high urn in an inverted position (*Pl. III, fig. 4*). Its body consist of two disproportioned parts, the lower part on a raised base widens like a dish, and the upper part is twice as large as the former and its circumference is 76 cm at the belly and 48 cm at the neck. Its rim is slightly everted. All round the lower half of its upper part is a decoration consisting of impressed dots forming geometrical patterns (*Fig. 3*): three triangles — each consisting of irregularly 10–16 dots — in one group so placed that two are side by side and one above them, thus forming a big triangle, which recurs seven times. Above this line of decoration are six swastikas, produced also by impressed dots. Among them are two identical, simple ones; another with the feet consisting of double lines of dots, and on three of them between the legs are various lines, consisting also of dots. On the urn was a rather thick stone slab of irregular shape (length 24 cm, width 14 cm). Among the burnt remains were three spindle-whorls (*Pl. III, figs. 5–7*) of which two are undecorated and one is ornamented with simple vertically incised lines.

9/a. URNGRAVE. A large pouched urn (*Pl. III, fig. 16*, height 27 cm) made on the wheel, with everted rim and of greyish colour.

10. URNGRAVE. The fragment of a 10 cm high mug, made on the wheel, with broad handle, and a coarse potsherd with ribbed ornamentation. Beside these a simple thin iron ring 6.5 cm in diameter, broken in two pieces. About 20 cm distant from these the traces of human bones and two spindle-whorls (*Pl. III, figs. 12–13*) the one coarse and irregular, and the other smaller, flat of regular shape, and a bronze button (*Pl. III, fig. 8*; Arch. Ért. 1898, p. 269, fig. 3) with its disc 24–25 mm in diameter, its upper part conical terminating in a stud and on its lower part two loops. The stud of the conical part of the bronze button was pushed into the hole of the one spindle-whorl. Further there were seven pressed globular glass beads of dark blue colour (*Pl. III, fig. 11*, diam. 8 mm); two arrow-heads (*Pl. III, figs. 10, 14*) with three sharply projecting blades and with a hole on one of their sides; a small bronze loop, the ends standing apart, terminate in a slightly convex circular surface (*Pl. III, fig. 9*, diam. 17 mm). There

was among the grave-goods also a bronze bracelet (*Pl. III, fig. 15*, diam. 68–71 mm) tapering slightly towards the join and decorated with vertical incisions.

10/a. URNGRAVE at the land-slide. Two coarse-walled vessels in the form of a flower-pot (*Pl. III, figs. 17–18*). Below the rim of the one (height 12 cm) are three projecting warts, and on the other (height 10 cm) one wart and a coarse line of incised dots. Beside the latter was an iron knife (*Pl. III, fig. 19*, length 13.5 cm) with haft, which was broken about its middle. Underneath that was a stone celt-like grindstone (*Pl. III, fig. 20*, length 8 cm) with the one face flat and the other convex. A little further to the side was a hafted iron knife (*Pl. III, fig. 24*, length 33.5 cm, width 1.9–2 cm) with a slightly curved tapering blade. The grip is only 5 cm long and its end is oval, provided with a rivet. At the end of the blade just below the grip is an iron strip, lapped over it, under which are the remains of the bone plate, which covered the grip forming its end. Underneath the iron knife was a grindstone, regularly polished (*Pl. III, fig. 22*, length 12 cm).

11. URNGRAVE. A thick-walled clay urn (*Pl. III, fig. 23*, height 25 cm) with its largest diameter on the upper third part. Below its rim are four broad warts, each of which is divided into two parts by a finger-tip impression on the middle. Between the warts there is a line of dots, made by finger-tip impression. The urn contained an inverted clay dish, 16 cm in diameter (in fragments) and many burnt bones, as well as the tooth of a child less than 12 years of age.

12. URNGRAVE. The fragment of a brick-red clay dish, made on the wheel, with inturned rim (roughly it could have been 8–9 cm high and 25–26 cm in diameter). The deposits were: a hafted iron knife (*Pl. III, fig. 25*, length 20 cm), of which the end is missing, the blade is 2.5 cm broad; a grindstone (*Pl. III, fig. 26*, length 16 cm) regularly polished with a perforation on its thicker end, and the other end tapering; undecorated spindle whorl.

13. URNGRAVE. The largish urn (*Fig. 4, no. 1*) was covered by a dish with straight upright rim. Both were in fragments. The urn is sharply pouched with straight neck and rim. The whole urn could have been roughly 28 cm high and 15 cm in diameter at the mouth. In the urn were found burnt human bones and two iron knives, of which the one (*Pl. III, fig. 27*, length 11.5 cm) with haft and with slightly curving blade. The other (*Pl. III, fig. 28*, length 10 cm) is straight and at the beginning of the grip has an iron strip overlapping it, under which are remains of bone plate, being the cover of the grip. The iron strip is attached to the blade with a rivet. An awl-like iron pin (seen below the *fig. 28 of Pl. III*, length 10.5 cm) and the fragment of a grindstone occurred also in the grave.

14. The fragment of a largish, coarse walled vessel with warts. No deposits.

15. The lower part of a vessel (*Fig. 4, no. 2*), made on the wheel, in its present state resembling a bowl (11.5 cm high). Its rim is uneven, of which the surface had been afterwards polished. Close to it the

fragments of a large rim, turning outwards in a curve, which belonged to a handled mug.

Between urngraves 13 and 15 a Vandal spur had been found by Sándor Huszka in the previous year.

16. URNGRAVE. The fragments of a bowl with inturned rim. A half of a pouched urn, made on the wheel, with everted rim (*Pl. IV, fig. 1*, height 16 cm). The rim and the side of a coarse-walled bowl-like vessel (5 cm). Above them 5 pieces of stag antlers with traces of cutting. The urn contained tiny human bones.

17. URNGRAVE. A coarse-walled pouched urn (*Fig. 4, no. 3*, height 21 cm), its upper part and its rim missing. The diameter of the remaining part is 13 cm at the base and 25 cm at the belly. Beside it the fragments of a dish, 6 cm high. Close to the urn were some small pieces of human bones. Between the two vessels was a 10 cm long iron knife broken in two.

18. The half of a dark-green glass bead, 12 mm in diameter.

19. Beside the land-slide a coarse flint blade, worked by flaking, 10 cm long.

20. The half of a clay vessel with warts (18 cm); grindstone in the form of a stone celt, one of its faces flat and with traces of burning; in one heap 35 quartz pebbles, among them several with traces of burning; numerous potsherds.

21. In the trench driven along the highroad the fragment of a stone hammer; 11 flint cores; the rim of a vessel, of which not only the surface of the rim but also its edge was decorated with wavy line; the end of an iron knife and many sherds. It is obvious that during the road-making urngraves had been disturbed and these were their remains.

22. Sporadically and in the upper disturbed layers of the hill the following turned up: 5 obsidian blades; 2 flint; a spindle-whorl made from a sherd; fragments of iron knives; an iron rivet with a large head; a thick small bronze ring with the two ends standing apart and on the hoop at the top a small protuberant pellet; a stone slab used underneath the urn; a plate of irregular shape made from a skull (*Pl. IV, fig. 8*) perforated and towards the hole traces of wearing off; a small piece of antler (*Pl. IV, fig. 7*) with two plug-like projections on each side (3.8 cm long).

For the second time we excavated in 1934 on the part of the hill towards the flood area of the Sajó, in the garden of István Kozák. According to the plan:

I. URNGRAVE. The urn (*Fig. 4, no. 4*, height 26.5) provided with four broad warts below the belly and its neck part disproportionally larger than the lower, with everted rim and wide mouth (diam. 16 cm). This urn resembles roughly that of urngrave 9, decorated with swastika, only the lower part is not so sharply divided from the upper. The traces of a cover-dish. A grooved rim of a vessel which had got probably along with the earth also among the tiny human bones.

II. URNGRAVE. The fragments of a coarse-walled urn, burnt black, with high neck. At the bottom of the neck a simple protuberance along the shoulder. The

urn contained tiny bones, a plain spindle-whorl of a flattened globular shape (*Pl. IV, fig. 9*) and an iron bracelet (*Pl. IV, fig. 12*, diam. 7.5 cm).

III. Immediately near II the small fragments of a coarse-walled urn beyond restoration; a part of the rim of a smaller vessel, made on the wheel, underneath that a human skull and south-westwards shoulder-blades. Beside the latter the fragments of an iron bracelet (diam. 6–7 cm) and beads (*Pl. IV, fig. 11*). A little further shin-bones also with beads (*Pl. IV, fig. 10*). Four kinds of beads occur: 1) plain, undecorated, made of bone 5–7 mm in diameter; 2) cylindrical, with impressed circular ornament on the sides, made of bone, 1 cm in diameter (Such kind is mentioned by Béla Pósta, *JOURNEY OF JENŐ ZICHY*, vol. II, pl. XXIII, fig. 31); 3) of flattened globular shape with deep zig-zag incisions on the side, made of bone, 1–1.2 cm in diameter; 4) dark-blue undecorated glass bead of flattened globular shape.

IV. URNGRAVE. The fragment of a largis urn with high neck and everted rim, provided with broad warts and burnt black. Some fragments of a bowl with inturned rim. The urn contained tiny burnt bones.

V. The base and some parts of the side of a crucible shaped vessel. A piece of flint.

VI. URNGRAVE. Coarse, thick-walled high vessel (*Fig. 4, no. 5*, height 19.5 cm, diam. 12 cm) of irregular shape with slightly convex side and straight rim, and a broad wart on its body divided into two by a finger-tip impression.

In 1937 the road beside the Kocsmadomb was repaired and one part of the finds, which came to light on the occasion of the work, were rescued and particulars noted on the spot. The finds are the following according to the plan:

A. URNGRAVE. The upper parts of a dish (*Pl. IV, fig. 13*), made on the wheel, with an everted rim, below which was a simple ribbed decoration. At the same place the part of the base of a larger vessel, made also on the wheel. Beside the urn an iron axe-adze (*Pl. IV, fig. 14*, length 16.5 cm).

B. URNGRAVE. The urn ornamented with simple incised lines, but miserably fragmentary. A bronze bracelet (*Pl. IV, fig. 15*, diam. 6 cm).

C. Traces of an urngrave.

D. Urn and iron axe-adze. They are now in private possession.

E. URNGRAVE. Coarse-walled clay urn (*Fig. 4, no. 6*) with a wart on its one side and with an everted rim. The urn contained a thick head of a rivet, 3.5 cm in diameter, and a narrow, flat perforated grindstone which fell apart into plates.

F. and G. traces of urngraves.

Beyond the road, on the property of Imre Kiss vessels, urns, dishes and mugs of Hallstatt type, as well as graphited urn of La Ténée type with a dense vertically incised linear ornamentation; further an iron sickle, spindle-whorl and grindstone. All these turned up during garden

work and were probably the deposits of urn-graves. But it was impossible to determine more exactly their groupings.

Apart from the stray finds, 33 urn-graves or the remains of such, came to light. In eleven graves were, besides urn and mug, a lid-dish as well. In three were quadrangular stone slabs, on which the urn had been placed. There were two such graves in which the burnt remains were covered only by a dish. In the digging of the graves there was no regularity whatever, and frequently the urns were in the immediate neighbourhood of each other. They had not been dug deep, the average is 40–60 cm, never reaching 1 m. The deposits were for the most part put beside the urn. The vessels containing the burnt bones and remains are very varied and besides the urn of usual type occur mugs, vessels in flower-pot shape, dishes, etc. The vessels of seven graves were made on the wheel, thus these derive from the La Tène period, the others mostly indicate Hallstatt type. The mugs are characterised by the high handle.

Urn-grave 9 can be classified as Vandal on account of the swastika ornament on one vessel, as well as grave 10. Prof. M. Jahn (Breslau) who assigns the bronze spur found in the vicinity of grave 15 to the third century A. D., places the iron knife which was found in grave 10/a to the Early Germanic period. An unusually big knife also occurred in grave 5, but as the haft of it is missing and as it has remained only in fragments its complete form can not be precisely reconstructed. Up to the present these large and such shaped knives have not occurred either among the Scythian finds, or among those of the Hallstatt or La Tène period, parallel with the former. These finds and the Roman silver denarius (Trajanus) show that the settling of the Germanic tribes on this area can be demonstrated. So it seems that the Kocsmadomb at Muhi had been inhabited for a long time or rather it had been used as a burial place, and Muhi puszta, which spread beside it, and which often yielded in various parts a great quantity of prehistoric finds, had been the halting-place for the passing Germanic tribes in the centuries A. D. It does not strictly belong to this report to enumerate the Germanic finds of the County of Borsod. I am therefore only mentioning that not far from the Kocsmadomb, likewise in the surroundings of the village of Muhi, behind the castle of Baron Pál Urbán at Jászoltó dűlő

a beautiful gold ring (11.85 gr) deriving from the third century A. D. was found with a Medusa-head stone carved from chalcedony in a thick barbaric mounting, probably of later date. At the time of acquiring the ring we undertook an experimental excavation around the site, where we found nothing, but not far from that site we found the traces of a settlement: some sherds in an ash-layer and a regularly shaped mug with finger-tip ornamentation around its high rim.

Grave III on account of it being an individual inhumation burial on the hill, and beads being found there, it can not be enumerated among the Scythian finds. It is true that, as I have mentioned before, Béla Pósta wrote in his work of a bead with similar ornamentation as one of these beads, but he did not consider it as classifiable in the Scythian group of antiquities. Thus we can not definitely attribute Scythian character to our beads either. Perhaps they derive from the Iron Age, but they may also derive from the Migration Period. The urn which had fallen into small fragments was immediately above the skull. It is probable that the urn belonged to an inhumation interment, and that there was also a secondary burial in the same grave. However, we several times obtained stray finds from the Kocsmadomb. Disregarding the other finds I am only mentioning an iron axe-adze (length 16.5 cm) and a bronze bell (**Fig. 5, no. 1**, height 8.5 cm). The bell is a very fine regular work of square form at the bottom (5 cm), narrowing like a cone towards the top, where a hemispherical loop for suspension is applied. In its interior is an iron loop for suspending the tongue. It differs from the bells belonging to the finds of Gyöngyös (Arch. Ért. 1908, p. 41, pl. I, figs. 1–5) in that the body of the former is not round but square, and its tongue could have been a small rod or globe, suspended on an iron hook, while the end of the tongue emerged at the top of the bell through the hole under the loop, and turned outwards in several forks and suspended on them. A similar specimen is published by Béla Pósta.⁵ The bell is said to have been found 1.5 m deep in the land-slide.

We received from a private collection as stray finds three clay vessels from urn-graves found on the Kocsmadomb (**Pl. IV, figs. 4–6**). The largest urn (height 31 cm, diam. at the mouth 15 cm) with a slightly everted rim, and

on its belly in vertical, and not as was usual in horizontal direction, two elongated narrow warts. The other urn (height 24 cm, diam. at the mouth 14 cm) with four warts on the upper part of its body and below the rim two holes for suspension. A mug (height 8 cm, diam. 10.5 cm) with high broad handle and primitively incised line on its neck.

About the middle of the Kocsmadomb came to light as a stray find probably in 1931 or 1932 a very beautiful and entirely complete Scythian bronze mirror (**Fig. 7, no. 1—1a**) of which we were informed during the excavation in 1932. Béla Keményffy, veterinary surgeon at Ónod, who is an ardent explorer of the antiquities of the district, came across the mirror at Ónod and procured it for the Museum.

The mirror is identical with those deriving from the grave-groups of Pókfalva and Oláhzsákodi.⁶ Thus its detailed description would be a mere repetition. The measurement is also approximately the same (34.1 cm long of which 18.1 cm is taken by the disc and 16 cm by the handle). The rim of the disc is 1 cm high. At the upper end of the handle is a stag with antlers thrown back, and flexed legs. At the bottom of the handle is an animal with long legs and twining tail, which is determined in descriptions up to the present as wolf or horse. There are no traces of burning whatever on the mirror, neither can the traces of polishing be determined. Though we made inquiries concerning the circumstances of the find, we could not obtain a satisfactory and certain answer from the person who found it. He had dug out the mirror from about the same depth as we found urngraves on that part of the Kocsmadomb, which is towards the village, and which area had already been dug up. As he said there were also potsherds in the vicinity of the mirror. It may be supposed that it had been the deposit of an urngrave, as the site of the mirror was on the area of an urnfield. We carefully excavated the indicated spot, but we did not find anything except disturbed layers of earth and insignificant potsherds.

From the fact that on the wolf of this mirror as on those of the finds of Dudujka, — described below — and also on those of Pókfalva, a deep and clearly observable incision is on the nose part of the face above the mouth, encircling also the head of the animal, we must drop the presumption that here it

is the question of a natural animal chase of the wolf after the stag. The incision for the tether points to a trained hunting animal. The tether is also emphasised by Gábor Téglás, who conceives of the animal rather as a steppe horse than a wolf.⁷ Béla Keményffy called my attention to the fact that not only the tether, but in general the figure of the animal indicates rather a hunting leopard than wolf. The unusual length of the legs, the drooping ears, the snub snout, and the twining tail, which is the nature of the feline race, are all characteristics of the leopard. The wolf has not such a broad head, the ears are erect, the tail is shaggy and not twined, and on both sides of the end of the mirror's handle the twined nature of the tail is illustrated (Especially on the specimen found at Oláhzsákod). The leopard is being led on a leash to the hunt and its head is bound. Taking into consideration that in Asia in ancient times it was the habit to hunt with leopards and also taking into consideration the aforementioned characteristics, it is more presumable that the two animal figures on the ends of the mirror's handle represent a hunting scene; a leopard chasing a stag.

From the area of the County of Borsod the following Scythian finds came to light as well:

As stray find we obtained in 1934 a bronze handle of a mirror found in the Temetősor dűlő at Hejőszalonta (**Fig. 5, no. 3**). The handle decorated with four grooves, has a ram's head at the one end and the other end is plain with a curve on the top, on which was a crouched stag, but that is missing. This is identical with the handle of the mirror of Fejérd (Arch. Ért. 1893, p. 397, fig. 15). Our specimen is several times involuted, and on one side is stuck a largish shapeless bronze lump. Obviously the mirror was deformed in the fire and a part of it melted and stuck to the handle. It is 13.2 cm long in its present shape. Hejőszalonta is scarcely 5 km distant from Muhi. According to the donor, human bones as well were found in the neighbourhood of the mirror's handle.

Concerning the famous gold stag, ahain and buttons found at Zöldhalompusztá, in the surroundings of Mezőkeresztes, see work of Nándor Fettich.⁸ Two buttons from these finds are preserved in our Museum.

In 1937 at Tiszakeszi in the Fáy's garden beside an urn (**Pl. IV, fig. 3**, height 15 cm, diam. at the mouth 10 cm) were found an iron axe-adze

(Pl. IV, fig. 18, length 20 cm), and a bronze ring (Pl. IV, fig. 19, diam 1.9 cm). One of the ends of the solid bronze hoop of the usual shape is a flattened knob, and the hoop is covered with a gold plate. This plate is decorated on the exterior border with a thick rib, in the middle with three smaller ones and in the inside with vertical lines. This find is also preserved in the Museum of Miskolc.

In 1934, between Miskolc and Görömböly-Tapolca spa on the so-called Dudujka, which is a high natural formation of a round hill, while a ditch was being dug, a figure of the handle of a mirror with beautiful greenish patina was found, illustrating a hunting leopard, which is also in the Museum of Miskolc (Fig. 5, no. 2, height 4.4 cm, length 5.7 cm). It is somewhat smaller than the animal of the mirror from Kocsmadomb, mentioned above. Its mouth is not so open and the hole indicating the twining of the tail is not so strongly perceptible. The attitude of its legs resembles rather that of a specimen preserved in the collection of the college of Debrecen. The tether of the animal's snout is here also marked with an incised line. On this site we also made an experimental excavation, but did not find any object or trace pointing to a settlement or cemetery.

From the surroundings of Miskolc derives that tanged bronze knife with large square holes on its tang (resembling a ladder) which is published by Ebert⁹ and purchased in 1915 by the Hungarian National Museum as a find said to come from the surroundings of Miskolc.

The so-called Csengő cave of Ördöggát near Szendre, where we excavated in 1933, was inhabited not only in the Diluvium but also in the Late Stone, Bronze and Iron Ages. In the upper layer we found numerous potsherds decorated with beautiful motives of the Bükk culture; bronze socketed celt, spear-head; coloured and glass beads of the Late Iron Age; pierced Cypria snail; half-moon shaped bronze pendant, etc. as well as an interesting bone object for keeping the reins together (Fig. 6), the latter already published by Dr. Nándor Fettich.¹⁰ On the three-forked, 9 cm long, harpoon shaped bone object the two exterior stems are barbed, and the end of the middle one is broken. On the polished exterior surface is an incised border, and it is decorated with triangular lines. On the reverse side the middle stem is vertically perforated as far as the end. In the

cave occurred a small bronze object (length 2.2 cm, width 1.6 cm), similar to the former as regards shape and structure. On its reverse side it has an identical perforation for drawing the rein through. The middle stem of this is quite broken. Among the finds were a bronze arrow-head of Scythian type with three blades (Pl. IV, fig. 16); a socketed iron arrow-head with three blades (Pl. IV, fig. 17, length 2.9); a small solid bronze ring coated with gold plate, and with head of Scythian type with three blades (Pl. IV, fig. 25, diam. 3.1×3.3 cm). The one side of it is convex, the other concavely grooved and the top of it is flattened and pierced.

This cave is so far into the mountains, in a scarcely approachable valley (it is called by the people on account of its rocks Ördöggát — barrier of the devil) that we can hardly suppose that the Scythian settled there. It is probable that as the caves of the Bükk mountains were inhabited during the whole of prehistoric times, so was also this cave, and as the finds can be considered only as adopted from the Scythians by the peoples of the Iron Age, thus the finds can only render data concerning the extent of the area of such antiquities.

In the surroundings of the village of Meszes on the slope of Barakony István Thuránszky, land-owner, had urngraves excavated, in which Scythian axe-adzes and bracelets occurred. He deposited these objects in the Museum of Miskolc and gave us exact information about them. The urngraves were neither here deep, only 30—50 cm from the surface. There is no regularity in the placing of the graves.

1. A thin-walled, high-handled mug with everted rim (Pl. IV, fig. 31, height 5.5 cm). On it an iron axe-adze (Pl. IV, fig. 27, length 17.5 cm) with the one end globular and the other like an axe. There was also an iron knife (Pl. IV, fig. 28, length 13 cm).

2. A pouched, handled, small pot with wide mouth (Pl. IV, fig. 32, diam. at the mouth 9 cm) containing burnt bones. On it an axe-adze with globular end, similar to, but larger than the former (Pl. IV, fig. 20, length 18.5 cm). An iron knife (Pl. IV, fig. 24, length 18 cm). Two bronze pins, the one globular headed, broken in two with vertically incised zig-zag lines ornamentation (Pl. IV, fig. 23, length 16.5 cm), the other undecorated and incomplete (Pl. IV, fig. 22). A bronze wire was also in the grave (Pl. IV, fig. 21, length 8 cm).

3. A thin-walled handled clay vessel with sharply everted rim (height 6.5 cm, diam. at the mouth 6.5 cm).

4. A high handled small broad pot with everted rim (height 7.2 cm).

5. A coarse-walled vessel with a broad large handle and on its belly slanting incisions (*Pl. IV, fig. 26*, diam. at the mouth 6.8 cm). The deposits were: a fragment of an iron knife (*Pl. IV, fig. 30*) and an iron axe-adze of usual form (*Pl. IV, fig. 29*, length 17 cm).

Miskolc.

¹ Arch. Ért. 1897, p. 20, fig. 10. When Count Alfréd Szirmay, who lived at Szirmabessenyő near Miskolc and who had frequently made excavations on his property as well as in the surroundings, died in 1901, he left not only a rich collection of armour but also a considerable quantity of archeological finds, of which the greater part was presented to our Museum. Unfortunately the objects were not labelled, and there was no inventory of them. Among his papers remained only a sheet of paper with the coloured drawings of the most significant prehistoric objects of the collection and on that was also summarised in German, that the finds had been obtained from the following sites: Szirmabessenyő, Sajóbessenyő, Sajókeresztur, Kisfalud puszta, Miskolc, Novaj, Sajóvámos, etc. Apart from Novaj which is near Eger, all sites are to be found within a 4 km distance of Szirmabessenyő — except Kisfalud puszta, which is 11 km distant. It is thus probable that the dagger, mentioned previously, was found in the immediate surroundings of Szirmabessenyő. Novaj can not be reckoned as its site because beside one of the vessels on the drawing was written Novaj. Such a name of the site is only beside this one

6. Small fragments of an urn. On one small sherd a wart. It had contained bones and a spindle-whorl.

7. and 8. Fragments of urns.

On this site as stray finds three penannular bronze bracelets came to light with simple incised line decoration.

Andor Leszih

prehistoric object, so this is also a proof, that all the others including also the dagger came to light in the surroundings of Szirmabessenyő.

² Arch. Ért. 1929, pl. XVII, fig. 41 and Béla Pósta, ZICHY JENŐ KAUKÁZUSI ÉS KÖZÉPÁZSIAI UTAZÁSA (The journey of Jenő Zichy in the Caucasus and Central-Asia) vol. II, pl. IV, fig. 6.

³ Arch. Ért. 1890, pp. 140 and 191—192.

⁴ Such parallel of handle with animal-figure: Minns, SCYTHIANS AND GREEKS, p. 235, fig. 144 and Béla Pósta, JOURNEY OF JENŐ ZICHY. vol. II, pl. VII, fig. 11 and p. 538, where Béla Pósta publishes for comparison the vessel from Muhi.

⁵ OP. CIT. pl. VI, fig. 12.

⁶ Arch. Ért. 1893, p. 392 — Arch. Ért. 1894, p. 356.

⁷ Arch. Ért. 1888, p. 185 — Arch. Ért. 1913, pp. 324—326.

⁸ THE SCYTHIAN FIND OF ZÖLDHALOM-PUSZTA. AHung, III, Budapest, 1928.

⁹ REALLEX. XII, p. 64.

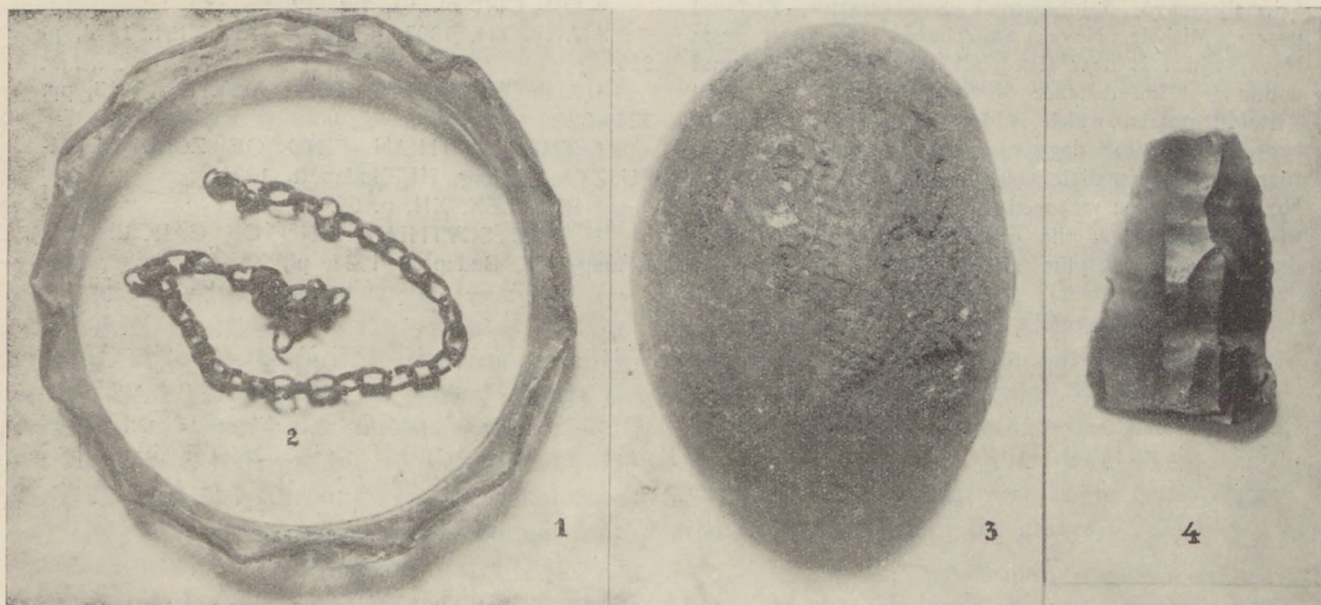
¹⁰ THE SCYTHIAN FIND OF GARCSINOVÓ. AHung, XV, Budapest, 1934, pl. XI, fig. 4.

KELTA LELETEK A GYŐRI KÁLVÁRIAI ÉS ÚJSZÁLLÁSI TEMETŐKBŐL ÉS RÁBATAMÁSIBÓL

Győr városának déli részén, a Kálvária-domb keleti és délkeleti oldalán már a múlt század hetvenes éveiben kerültek elő kelta régiségek Hechtl Frigyes földjén. Ez a telek ma a Kálvária-

A sötétkékszínű üveggyöngyök korongalakúak. Ám 1·5, közepén 0·5 cm-es lyuk, V 0·7—0·8.

A lábperecek egyikén a féltojás alakját mutató tagok H-a 7·6—8·1 közt változik, Sz 5—5·5, M 31—4·2 közt mutat eltéréseket. Az alsó peremen a bronzlemez

1. kép 1—4. Kelta leletek a győri kálváriai temetőből. — Abb. 1, 1—4. Keltische Funde aus Győr—Kálvária.

utca és Kert-utca Kálváriára néző saroktelke, a régi katonai épület szomszédságában.

1886-ban 2 $\frac{1}{2}$ méter mélységben kelta sírt találtak itt. A csontváz kelet-nyugati irányban feküdt. Nyakán hosszú bronzlánc, karjain gagát és üvegkarperec, lábszárain 3—3 féltojásból összetett bronz lábperec volt. A sírban még 2 kékszínű üveggyöngyszemet és egy tűzkövet is találtak.

A tűzkő (1. kép 4) H 4, egyenesre vágott felső szélén Sz 2·7, V 0·7. Egyik oldalán teljesen lapos a felülete, a másikon 5 szilánk lehasításával domborodó úgy, hogy alsó, gömbölyű végén is, szélein is élt alkot egyenes-záródású felső szélét leszámítva.

széle kissé befelé szélesedik lemezesen, mintha vissza volna hajtva az üreg felé. Két hosszanti oldaluk egyikén vízszintesen kiugró lapos nyelvecskét találunk H 1·3. A másik oldalon ezeknek a befogadására szolgáló nyílások H 0·4. Így tehát az egyes darabok egymásba fűzve voltak összeerősíthetők. Egyik darabon nagyobb, a másikon kisebb, durvaszövésű vászonruha maradványai rozsdásodtak a felületre (1. kép 3). A másik lábperec egyes darabjainak H-a 7·8—8·3 cm, M-a 3·8—4 cm közt váltakozik, Sz 5. Kivitelben az előbbiektől csak az összekapcsolásnál térnek el. Ezeknél a kis, függőleges-irányú nyelv téglalap alakot mutat, rajta lyuk látszik, míg a másik oldalon ezt egy szintén kiugró csöves rész fogadta be.

A bronzlánc H-a 64·5. Egyes szemei oválisalakúak. A szemet alkotó vékony bronzlemez Sz-e 0·1, míg a

szemek hosszanti Ám-je 0·5–0·6, rövidebb Ám-je 0·4 (1. kép 2). Ma már több darabra szakadozva bizonyára nem is mutatja az eredeti hosszúságot és valószínűen nem is egy végben kell elképzelnünk, hanem több ágra osztoltan, miként azt párhuzamai mutatják.

A gagátkarperec feketeszínű és zárt. Egy darabból készült. Belső felületén laposan domborodik, külső felülete azonban erős, félkörös domborodást mutat, legnagyobb Ám 8 cm.

Sokkal érdekesebb azonban az üvegkarperec (1. kép 1). Már anyaga is elárulja külföldi származását, két színben való kidolgozása pedig a szebb darabok egyikét teszi. A karperec zöldes üvegből készült. Belső oldalának felülete lapos, külső oldaláé domború, így keresztmetszete szinte szabályos félkört ad. Külső felületén láncfonatos díszítést találunk. Ez a díszítő elem

A tál M 8·5, Pá és Óá 20, lapos fenekének Ám-je 9. Színe sárgás. Egy másik omphalos tál (2. kép 3) szürke színű, M 9·2, Pá 24·5, Óá 21, a fenékként szolgáló omphalos Ám-je 5.

Csontvázaz temetkezés mellől kerülhetett ki, mert még ma is egy emberi nyakcsigolya van benne. A csontváz többi darabja elkallódhatott, csak ezt az egy darabot tették már a múzeumban az edénybe.

Égetett csontdarabokat helyeztek el abban a feltétlenül későbbi-korú kelta tálban (2. kép 4), amelyikkel együtt került napfényre egy hólyagos bronzkarperec (I. t. 2) és a különösebb kidolgozású fibula (I. t. 1–1a).

Az urna (2. kép 4) méretei: M 14·5, Pá 21·5, Óá 25, Fá 9. Színe szürke, vállán két bemélyedő gyűrű-dísz, fenekének közepén omphalos. A karperec nem mutat szabályos kört; legnagyobb belső Ám 8·3, a leg-

2. kép 1–5. Kelta leletek Rábatamásiból. — Abb. 2, 1–5. Keltische Funde aus Rábatamási

sötétkék színű. Külső Ám 8·8, belső Ám 7·5. Rövid ismertetése Csányi Károly rajzaival a Győri Főgimnázium Értesítőjében jelent meg (1891. 36–36. l).

Rábatamásiban az 1876-ban talált kelta régiségek Glatz Gusztáv, illetve Pammer és Erdélyi kezére kerültek. Ők adták be a győri bencés Rómer Flóris-múzeumba a következő edényeket és tárgyakat.

Egy nyulánkab és egy laposabb situlaszerű edény, alakja az ordód–babóti edényekkel egyezik és Márton Lajos szerint korai forma.¹

A nyulánkab vöröses-fekete anyagú edény méretei: M 16, Pá 10·3, Óá 15, Fá 9. A zömökebb edény (2. kép 1) anyagának színe szürkés-fekete, rosszul iszapolt, M 12·7, Pá 10, Óá 14·5, Fá 8·8. A vöröses anyagú, lapos urna (2. kép 2) M 7·3, Pá 8, Óá 10·8, Fá 5·5.

kisebb 7·3. Az egyes tojástagok méretei: H 3·5, Sz 2·5, M 1·3–1·5. Az összekötő tagok Sz-e 1·3. Első és utolsó tagja egymással négyszögnyílású nyelv, illetve ennek megfelelő kivágás és a kivágás két oldalán áttört lyuk segítségével kapcsolódott. A második és a harmadik tojástag kapcsolása szintén lapos nyelvvel és ennek megfelelő négyszögű nyílással történt; de e két utóbbinak az iránya az előbbi kapcsolás síkjára merőleges. Ezt a kapcsolási módot mindkét formájában már a győri, hasonló, de nagyobb méretű lábpereceknél is láttuk. A többi tojástag egymással merev egységben öntött munka.

A fibula, sajnos, egy részében hiányos, de azonkívül is két helyen el van törve, H 13, ebből 4·5 esik a láb tűskefogó részére, amely visszanyúlt a kengyel sajátságos szép díszítéséhez. Ez a visszahajló rész hiányzik. Az ívesen hajló kengyel Ám-je, míg a rugós fej oldalnézetben 2·4, hátsó nézetben 1·5. A törések helyét a láb tövével és a tűske közepe táján találjuk. A díszítés

elemei rovátkolt szalagok, illetve csavarodó domború rozetta (*I. t. 1a*), amelynek egyes levelei széles gerincűek, csavarodottan rovátkoltak. Az eredeti elgondolású négylevelű rozetta egy levele, a tő felé eső oldalon, nem került kidolgozásra.

A két ezüstlemez töredékei (**2. kép 5**) még ebben az állapotban is, vonalas díszük miatt keltenek érdeklődést. Annyira szabad a díszítés vezetése, hogy meg sem kísérelhetjük a hiányzó felületek mintájának helyreállítását. Maguk a lemezek vékonyak; szélükön beütött pont-karikával díszítették. Ezek közt talált elhelyezést néhány esetben a pontokat helyettesítő lyukak sora, bizonyos ruhára varrták fel a lemezeket. Kár, hogy a leletet nem szakember tárta fel és így nem tudjuk biztosan, hogy a ruha melyik részét díszítették.

Rábatamásiból került gyűjteményünkbe két lánc — egyik épségben, a másiknak csak egy íze — és két kard is. Valószínűen a korábbi leletekkel egyidőben kerültek napfényre és hozzánk. Az ép lánc H 45, 7 ízből áll, de az egyes ízek ma már merev egységgé rozsdásodtak össze.

Felső végén erős karikában végződik és ennek az alsó végén kampós görbületű végződés felel meg. Hozzá hasonló lánc elég sok kelta sírból ismeretes. Szokatlan azonban az egyes ízek mérete és az egész lánc vastagsága. Nehéz hadifelszerelés lehetett. Az ízek egyenként — az utolsó kampóst leszámítva — hosszú zárt láncszemből készültek úgy, hogy két végükön karikát hagyva megcsavarták a láncszemet. Így fonatszerű felületet nyert a két-két karikatag közé eső rész. Másik láncunkból csak egy tag maradt ránk (*I. t. 3*), H 15·5.

A kardok egyike szintén ép. Egyenes, kétélű. H 78·5, Sz 5, ebből 13·5 esik a markolattüskére, az átmeneti tag azonban csak 1·5. A túske keresztmetszete téglalap-alakú, vége felé vékonyodik. Végén göbbszerű gombon megy át és ott visszakalapálták. A kard másik végén a rározsdásodott kardoptató is épségben maradt. Ez a hüvely egy kis megmaradt részével egységgé kalapáltan készült. Maga a hüvely egyik oldalán lapos, másikon, középen hosszában bordaszerűen kiemelkedik. De a pengén hiába keressük a bordát. A kard felületének keresztmetszete szabályos ívelésű kettős, élben találkozó görbét mutat. A másik kardpenge is egyenes és kétélű. Markolattüskéje is hiányzik, hegyénél is csorba; közepetáján is erősen kezdte a rozsdá. Mai H 55·4, legnagyobb Sz 4·3

A rábatamási leletek korát két darab itt talált bronz kelta pénz határozza meg. Desseffy katalógusának 254. száma alatt közölt darabjaival egyeznek. Ő ezt a típust keletpannoniai pénznek tartja. Az bizonyos, hogy a Rábatól nyugatra is előfordult, amint éppen a fentebbi két pénz bizonyítja.

A rábatamási fibulának közeli rokona előfordult Győrött, a budai út jobb, déli oldalán fel-

tárt kelta temetőben is. Szerencsés körülmény, hogy jól megfigyelt sírból került elő és így a tamási leletnél többet mond, illetve azzal együtt módot ad a további tájékozódásra.

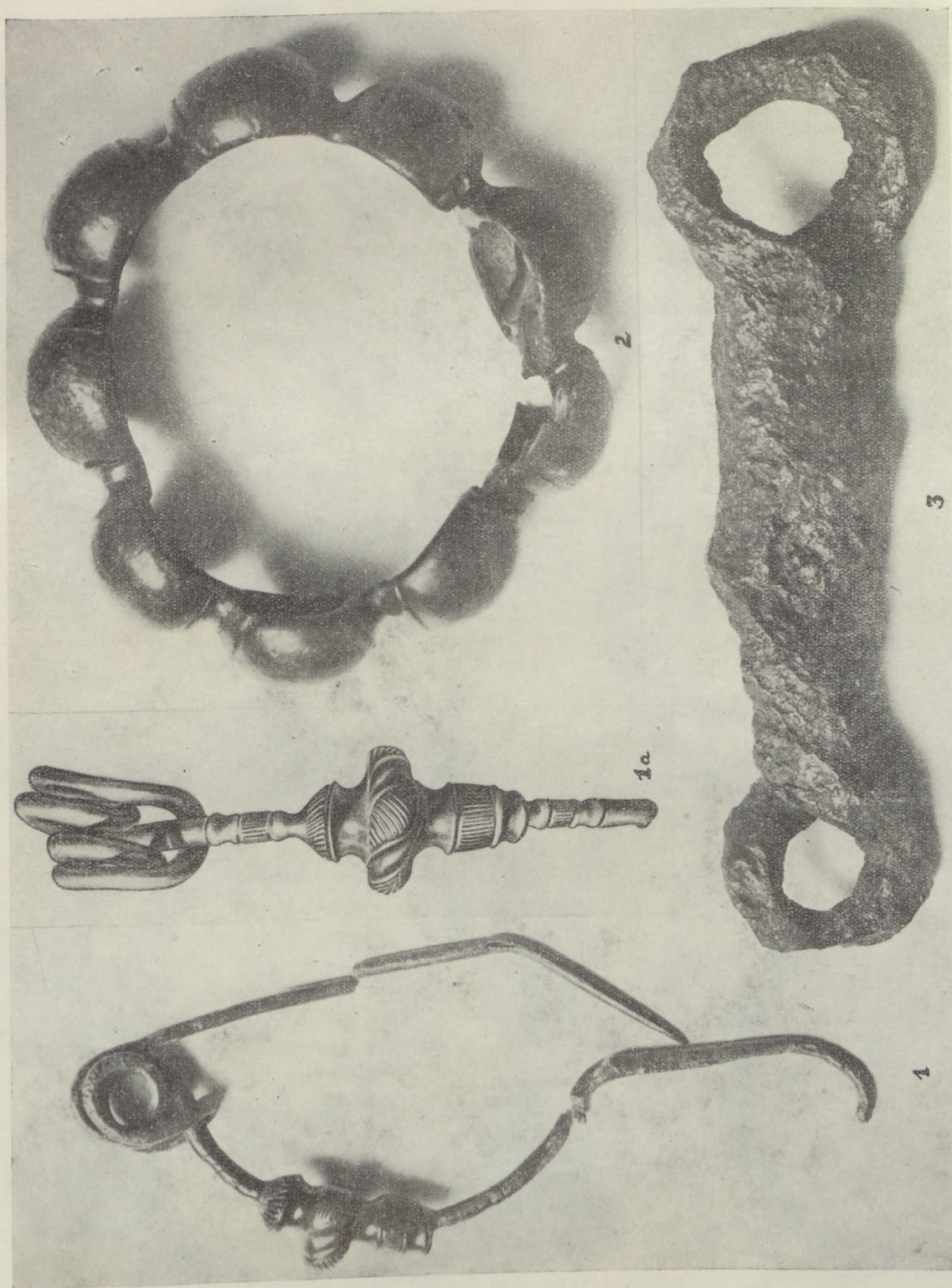
Fábry Nándor volt jelen az ásatásnál. Az ő jegyzetei ma már ismeretlenek, de Méry Etel, a győri bencés gimnázium akkori vezetője a gimnázium 1872—73. évi Értesítőjében megmen-tette belőlük a következő adatokat:

«Az újszállási kelta temető középpontját tevő halom nyugati oldalán női csontváz, 1·32 m mélységben, fővel délnyugotnak, feje a váll felé hajolva, jobb vállánál grafitmázos nagy fekete agyagkorsó. A váz nyakán üres félgolyóból képezett lánc, amelynek egyes szemeire ruhafoszlány van tapadva. A lánc 16 félgolyóból áll, kettő-kettő összeforrasztva. A csontváz mellén jobb felül 10 cm hosszú, 5 cm sugarú bordával sodronyfibula, amelynek ruganytekerésből egyik vég a tűt, a másik pedig a bordát képezi, közepén trifoliumszerűvé alakított 3 cm magas, 2 cm átmérőjű, alul-felül karc-díszű ékítménnyel. E fibula bronzkorszaki. A mell bal felén római, rendesalakú vasfibulával. Csipejénél aprószemű lánc, melyen 5 cm hosszú, közepén hosszában és keresztben bordázott delfin, bronzból. Jobb kezefején pontok-, rovátkákkal s körökkel díszített nyílt karperec, balkezén ugyanaz csontból. Jobb térd mellett kapocs-féle vasból.» Az itt közölt jelentés nem teljes és több tévedést is tartalmaz. Hozzávehetjük még, hogy ábrák nélkül szinte használhatatlan. Nézzük most tehát az egyes darabokat: A «nyakpercrel» kiderült, hogy tulajdonképpen két karperec. Megvan a 16 «félgolyó» (*II. t. 1, 2*). Lehet, hogy az eltörött karperecrészeket másodlagosan nyakperecként használták. Egy helyen megállapítható a nyitás-zárás technikai kivitele. Itt az egyik féltőjásból a perccsík sávjára merőleges irányú négyzetes nyelvcske áll ki és illeszthető be a szemben álló tag megfelelő nyílásába. A nyelvcske közepén át volt lyukasztva és az ezen áthúzott tüszű pálca volt hivatva az egymásba dugott tagok összetartását biztosítani. Egy-egy féltőjást H 2·6—2·8, Sz 2, M 1·4—1·6 cm. Az alak tehát eléggé megközelíti a félgömböt, bár könnyen észrevehető az attól való eltérés. Belsejük valamilyen mész vagy gipszszerű anyaggal van töltve, lapos felületük pedig vékony bronzlemezzel és efelett egy keskenyebb bronzpánttal lezárva.

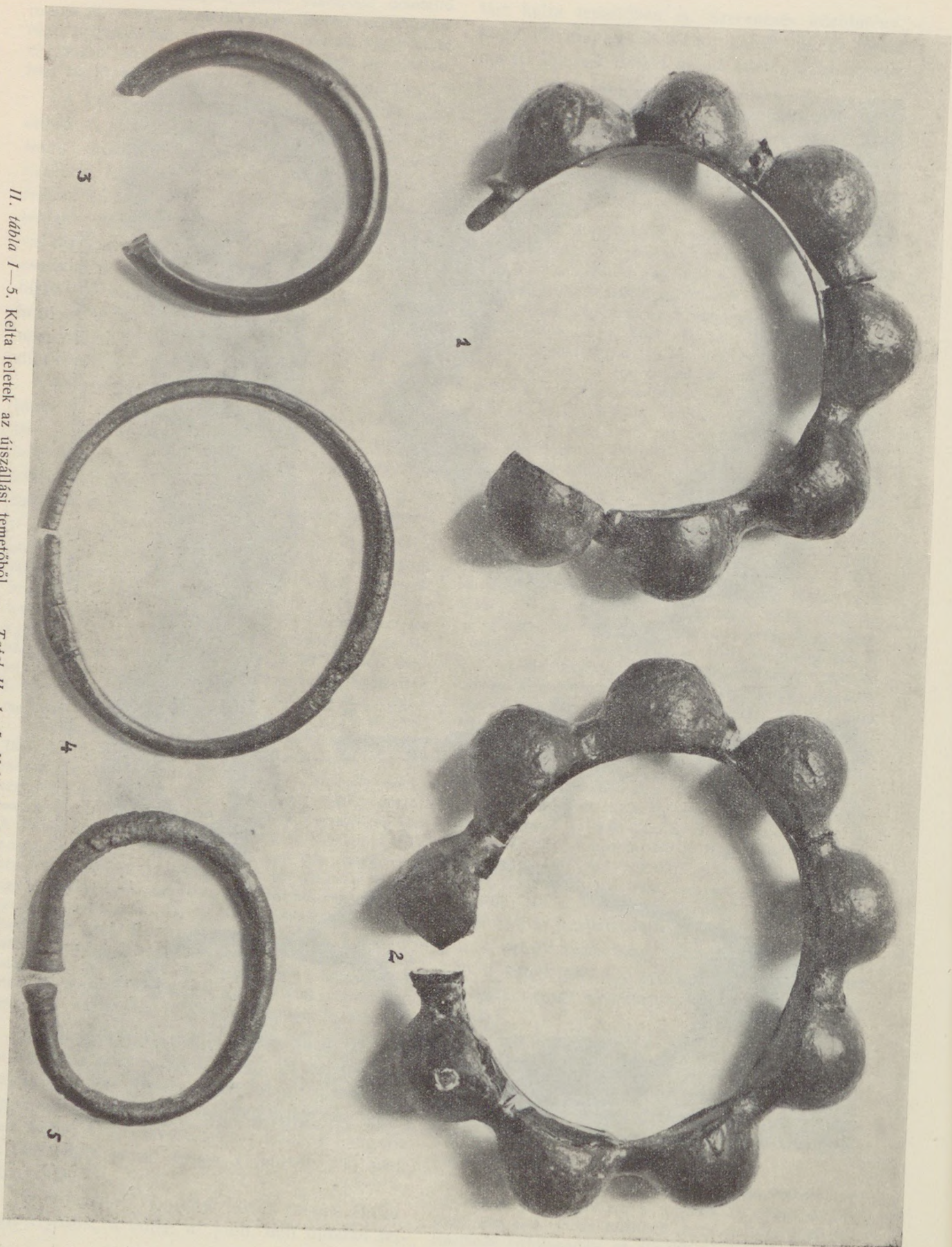
A «gratimázos nagy fekete agyagkorsó» nem kapott külön jelzést a gyűjteményben, épen ezért ma már nehéz megállapítani az edény azonosságát.

A trifoliumdíszes fibula (**III. t. 1a**) annyira hasonlít a már fentebb ismertetett fibulához, hogy első látásra azt hihetné az ember, hogy ugyanabból az öntőmintából került ki. Pontosabb összehasonlításnál azonban kitűnik, hogy a műhely ugyan azonos, de az öntőminta nem.

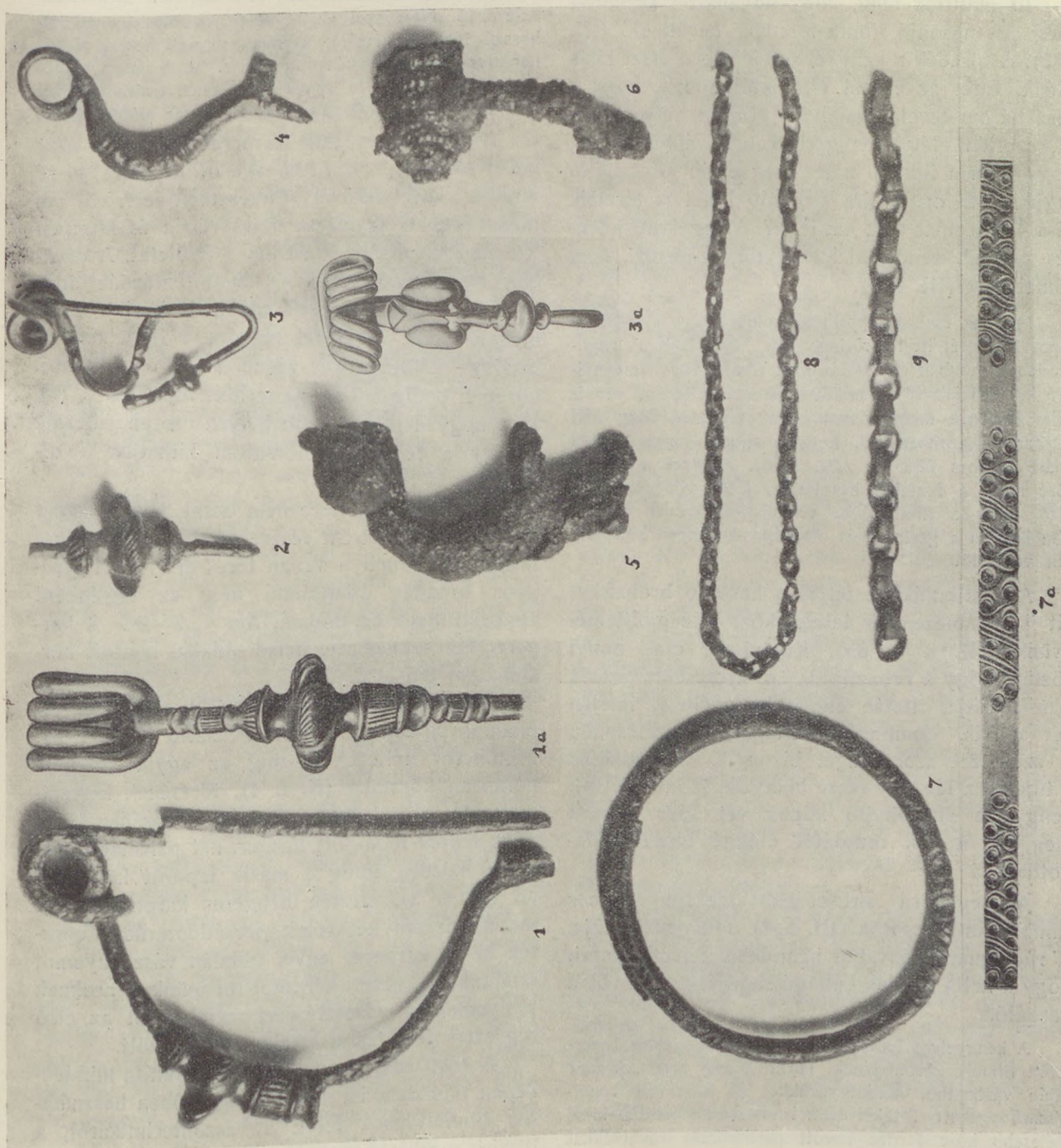
A ma ismertett sír fibulája szerkezetében, sőt méreteiben is, díszítésében is, egyezik az előbbivel. Eltérés tőle csak abban található, hogy a kengyelből kiemelkedő trifoliumdísz itt élesebb gerincen emelkedik

I. tábla 1—3. Kelta leletek Rábatamásiból. — *Tafel I, 1—3.* Keltische Funde aus Rábatamási.

II. tábla 1—5. Kelta leletek az újszállási temetőből. — *Tafel II, 1—5.* Keltische Funde aus Győr—Újszállás.

III. tábla 1—9. Kelta leletek az újszállási temetőből. — *Tafel III, 1—9.* Keltische Funde aus Győr—Újszállás.

(III. t. 1), valamint abban, hogy a rugó kisebb átmérőjű. Fibulánk tüskéje el van törve. Hasonlóképpen hiányzik tűtartó részének nagyobbik fele és a kengyel díszéhez visszahajló tagja. De meg volt valamikor, amint azt a díszítés első oldalán látható lyuk bizonyítja.

Itt említjük meg, hogy ugyanazon sírmezőn még egy hasonló fibula töredéke került elő (III. t. 2). A töredék a kengyel tetején levő dísz tárja elének. Eltér az előbbi fibuláktól abban, hogy a dísz három levele szabályos körben helyezkedik el, szintén elég éles gerinccel, továbbá abban, hogy ezen a fibulán nincs meg a láb visszahajló tagjának befogadására szolgáló lyuk. A töredék H-a 4¹, a leveles dísz Ám-je 1·7. Az egykorú jelentés «római, rendes-alakú fibulája» bizony nem római alak (III. t. 5).

Még az csak elképzelhető volna, hogy a T-fibula lapos lábrészét itt letöröttnek hitte Méry Etel. A rugó-szerkezet azonban egyáltalán nem római, vagy amennyiben a rómaiaknál is található hozzá hasonló, ott is kelta eredetre megy vissza ez a szerkezet. Meg kell említenünk azonban azt, hogy vasfibula az a térdnél talált «kapocs féle» is (III. t. 6), amelyet a leletek közé sorol a fentebbi beszámoló. Ezen világosan látható, hogy a fibula lába visszahajlott ezeken a vasfibulákon is a gerincre és ott kúpos-korongos kiképzésben végződött.

A vasfibulákhoz teljesen hasonló bronzfibulát is ugyanezen sír leletei közt őriz gyűjteményünk (III. t. 3, 3a). Különbség csak annyi köztük, hogy a bronzfibula ép, kecsesebb, rozsdá sem torzítja, illetve ennek kengyele a tetején két ovális, domború levéltagban kiszélesedik. A szerkezet azonosságát bizonyító vasfibulának a tűje és a láb egy része hiányzik. A lábból csak kengyelre visszahajló kúpos végződés maradt meg, de a sok rozsdától eléggé torzult állapotban.

Az egykorú sírleírásban szereplő láncos fibula szintén csorba (III. t. 4). Hiányzik a tűje. A rugó maradványából nem lehet következtetni, hogy a kelta fibulák kéttagú rugójához lett volna hasonló.

A kengyelvas íves hajlása megfelel az eddig ismertetett fibulák görbületének. Törzse tömör bronz, közepe táján vastagabb, harántgyűrűkkel és hosszanti vonal-dísszel tagozott. Tetején két-két hosszanti vonaldísz kissé szélesebb köze ferdén huzott párhuzamos rovátkákkal vált díszesebbé. A fibula lába elég késői időre valló alányuló keskeny lemezzel tartotta a tű hegyét. A láb előrenyúló részén nem látszik törés és ebben a formájában sem vissza nem hajlik, sem pedig a kelta

fibulák nagyobb részénél szokásos kúpos végződést nem találjuk meg. Könnyen lehet, hogy a vékonynyakú kúpos végső dísz letörése ma már a rozsdá miatt nem állapítható meg. A ráerősített lánc (III. t. 8) ma már levált róla és mai 23 cm hosszúságában nem is teljes. A lemezekből hajlított láncszemek H-a 0·4, Sz-e 3, a lemez Sz-e 0·15. Nem szól az egykorú jelentés egy 10 cm hosszú láncról, amelyet azonban ugyanehhez a sírhoz beosztva őriz gyűjteményünk (III. t. 9). A láncot alkotó lemezek Sz-e 0·3, az egyes láncszemek ovális méretei 6×5 mm, tehát jóval nagyobbak, mint az előbbi láncéi.

A jobbkézen talált karperec (III. t. 7—7a) belső Ám-i 5, 3×4, 7. Anyaga bronz pálcá, kissé lapított körátmérővel (keresztmetszet). 3 cm hosszúságban egymásra hajló végén és közepén 2/3 részben díszítve találjuk a felületet. A díszítést bemélyedő körök és harántbarázdák által előidézett kiemelkedések adják, de inkább a bemélyedő dísz hívja fel magára a figyelmet. A díszített felület a két végén 4—4·5 cm hosszú, középen pedig 5·5 cm (kiterített rajza III. t. 7a). Kár, hogy a rozsdá több helyen erősen kikezdte és így a fényképen torzultan láthatjuk a díszítést.

A balkéz karperece nem csont, hanem gagát (II. t. 3). Ma három részre törten őrizzük. Úgy látszik, hogy már a sírban törés érte, mert bizonyos torzulás állapítható meg az egyébként egybeállítható darabokon, Ám 4, 2—2·5. A karperec keresztmetszete belső oldalán lapított köralak, Ám 0·6—0·8.

Gyűjteményünkben még két bronzkarperecet találunk ugyanebbe a sírba beosztva (II. t. 4, 5). Mindkettő nyitott, de míg az egyik csaknem pontosan köralakú (II. t. 4), törzsének keresztmetszete is kör, díszítése pedig a végéhez közel négy lappal idomított henger, két pálcátágú körgyűrű között, addig a másik lapított köralakot ad (II. t. 5), szintén hengeres karperec törzset mutat, viszont két végét pecsétlőszerűen képezték ki. A karperec egyik oldalán vászonnyomot találunk és ezzel kárpótol bennünket azoknak a nyomoknak elvesztéséért, amelyekről az első régészeti jelentés a nyakperecnél szólt.

A fenti adatok együttes előfordulása mindenképpen tájékoztatást nyújt az egyidőben használatos fibulatípusok felől, a vászontechnikáról, a díszítő motívumokról és így hisszük, hogy nem végeztünk felesleges munkát, amikor a ritkább fibulák ismertetésével egyidőben használt többi tárgy ismertetését is adtuk.

Győr.

Lovas Elemér

¹ V. ö. Dolg. 1933—34. IX—X. 103. I., XXX. tábla felső három kép.

KELTISCHE FUNDE AUS GYŐR UND RÁBATAMÁSI

Am östlichen und südöstlichen Abhang des Kalvarienberges in Győr kamen schon in den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts keltische Funde zum Vorschein. Nach der Beschreibung war die Fundstelle der Acker des Herrn F. Hechtl. Der Grund liegt in der Nähe eines militärischen Gebäudes an der Ecke der Kálvária und der Kert-Gasse.

1886 wurde hier in 2 und $1\frac{1}{2}$ m Tiefe ein keltisches Grab gefunden. Das Skelett lag in Ost-West-Richtung. Am Hals war eine lange Bronzekette, an den Armen Reifen und an den Füßen dreigliederige Nussringe. Im Grabe lagen weiter zwei blaue Glasperlen und eine Silexklinge (Länge 4 cm, Abb. 1, 4). An zwei Gliedern der Nussringe sind Stoffabdrücke zu sehen (Abb. 1, 3). Die Bronzekette ist aus ovalen Gliedern zusammengesetzt (Abb. 1, 2); die gesamte Länge beträgt 64·5 cm. Das eine Armband ist schwarz und geschlossen (Durchmesser 8 cm). Das Armband aus Glas — zweifellos ein Importstück — hat grüne Grundfarbe und eine blaue Oberfläche und gehört zu den schönsten bekannten Exemplaren dieses Typus (Abb. 1, 1). Die blaue Oberfläche imitiert ein geflochtenes Band (Durchmesser 8·8 cm).

1876 wurden in Rábatamási folgende Funde geborgen, die in das Römer Flóris-Museum der Győrer Benediktiner gelangten:

Ein Topf und ein anderes Gefäß von situlenartiger Form, das mit den Gefäßen von Ordódbabot übereinstimmt und nach L. Márton ältere Formen der Latène-Keramik darstellen.¹ Höhe des ersten Gefäßes aus rötlich schwarzem Ton 16 cm, Mündungsweite 10·3 cm, Bodendurchmesser 9 cm. Die Farbe des anderen Gefäßes (Abb. 2, 1) ist grauschwarz (Höhe 12·7 cm, Mündungsweite 10 cm, Bodendurchmesser 8·8 cm). Masse der Schüssel Abb. 2, 3; Höhe 7·3 cm, Mündungsweite 8 cm, Bodendurchmesser 5·5 cm. Weiter bringen wir die Abbildung einer Schüssel mit Delle (Abb. 2, 3. Höhe 9·2 cm, Mündungsweite 24·5 cm, Bodendurchmesser 5 cm).

Mit der Schüssel (Abb. 2, 4) kam ein Nussarmring (Taf. I, 2) und eine Fibel (Taf. I, 1—1a) zum Vorschein. (Höhe der Schüssel (Abb. 2, 4) 14·5 cm, Mündungsweite 21·5 cm, Bodendurchmesser 9 cm). Der innere grösste Durchmesser des Armbandes beträgt 8·3 cm. Die Fibel ist leider nicht ganz erhalten, ausserdem ist der noch erhaltene Teil an zwei Stellen zer-

brochen. Erhaltene Länge 13 cm. Die Verzierung besteht aus gekerbten Bändern, beziehungsweise aus gewundenen Rosetten.

Die zwei Silberscheiben — leider sind beide nur als Bruchstücke erhalten — verdienen wegen dem interessanten Ornament grössere Beachtung (Abb. 2, 5). Die Rekonstruktion der Verzierung ist nicht leicht. Am Rand der Scheiben sind kleine gepunzte Perlen, die mit einigen kleinen Löchern abwechseln. Sicher wurden diese Stücke als Schmuck an Kleidern angenäht getragen.

Aus Rábatamási gelangten weiter zwei Eisenketten und zwei Schwerter in unsere Sammlung. Über die Fundumstände fehlt jede Aufzeichnung. Wahrscheinlich wurden sie mit den oben beschriebenen Stücken gleichzeitig eingeliefert. Die eine grobe Eisenkette besteht aus sieben Gliedern (erhaltene Länge 45 cm). Von der anderen Kette (Taf. I, 3) blieb nur ein Glied erhalten (Länge 15·5 cm).

Von den beiden Schwertern ist ein Stück ganz erhalten (Länge 78·5 cm, Breite der Schneide 5 cm, Länge des Schaftdornes 13·5 cm). Das an die Schwertschneide angerostete Ortband ist gut zu erkennen. Die Scheide ist auf der einen Seite flach, auf der anderen Seite mit einer Längsrippe versehen. Der Schaftdorn des anderen Schwertes ist abgebrochen (erhaltene Länge 55·4 cm, grösste Breite 4·3 cm). Über die Datierung der Funde von Rábatamási entscheiden zwei keltische Münzen. Sie stimmen mit jenen überein, die Dessewffy in seinem Katalog abbildet (Nummer 254). Er sieht sie als ostpannonische Münzen an, sie kommen aber auch östlich von dem Fluss Rába vor.

Eine ähnliche Fibel wie die von Rábatamási ist aus Győr bekannt. Sie wurde in dem keltischen Friedhof am Südeinde der Buda-Strasse gefunden. Die Fundumstände sind gut beobachtet und so haben sie eine grössere Bedeutung wie die Funde von Rábatamási.

E. Méry hat in dem Jahresprogramm des Gymnasiums (1872—73) einen kurzen Bericht über den Fund veröffentlicht, der aber nicht vollständig ist und auch einige Irrtümer enthält. Den «grossen schwarzen graphitierten Tonkrug», den E. Méry in seinem Bericht erwähnt, kann man nicht identifizieren, da das Gefäß keine Inventar-Nummer erhielt. Die Fibel (Taf. III, 1—1a) mit dem Trifoliumornament sieht der schon oben erwähnten Fibel so ähnlich, dass

man auf den ersten Blick eine gemeinsame Gussform vermuten könnte. Möglicherweise stammen beide Stücke aus derselben Werkstatt. Der Unterschied besteht lediglich darin, dass das Trifoliumornament des Bügels bei diesem Stück schärfer profiliert ist (Taf. III, 1a), ausserdem hat die Spirale einen kleineren Durchmesser. Die Nadel ist zerbrochen. In diesem Gräberfeld wurde noch das Bruchstück einer ähnlichen Fibel geborgen (Taf. III, 3). Die Länge des Bruchstückes beträgt 4 cm. E. Méry meinte, die Fibel (Taf. III, 5) sei römisch. Wir müssen noch erwähnen, dass die bei dem Knie gefundene Eisenklammer, die der Fundbericht erwähnt, eine Fibel sei (Taf. III, 6). Eine ähnliche Fibel, aber aus Bronze, wird in unserer Sammlung mit den Beigaben dieses Grabes aufbewahrt (Taf. III, 3).

In der Grabbeschreibung wird noch eine Kettenfibel erwähnt, die auch nur als Bruchstück erhalten blieb (Taf. III, 4). Die ursprünglich daran befestigte Kette (Taf. III, 8) ist abgebrochen; erhaltene Länge 23 cm. Der Fundbericht erwähnt eine Kette nicht (Taf. III, 9), die als zu diesem Grab gehörig verbucht ist. Das Arm-

Győr.

¹ Győri Főgimnázium Értésítője, 1891, S. 36—38.
— L. Márton, DAS FUNDINVENTAR DER FRÜH-

band aus Bronze, das am rechten Handgelenk gefunden wurde, (Taf. III, 7—7a) hat einen inneren Durchmesser von 5.3 und 4.7 cm. Das Armband am rechten Handgelenk ist nicht aus Bein, sondern aus Gagat (Taf. II, 3). In der Sammlung des Gymnasiums werden weiter noch zwei Bronzearmbänder aufbewahrt, die angeblich ebenfalls in demselben Grabe gefunden wurden (Taf. II, 4, 5). Auf dem einen Stück (Taf. II, 5) kann man Stoffabdrücke erkennen. Nach der Beschreibung enthielt das Grab noch einen «Halsring». Bei der Restaurierung löste sich der «Halsring» in zwei zerbrochene Armringe auf (Taf. II, 1, 2). Da aber die Fundbeschreibung diese Bruchstücke ausdrücklich als am Halse gefunden beschreibt, so könnte es sein, dass diese Bruchstücke sekundär als Halsring nebeneinandergestellt Verwendung fanden.

Dieser Fund gewinnt dadurch an Wichtigkeit, weil wir einerseits gut über die Chronologie der einzelnen Fibeltypen unterrichtet werden, andererseits weil einige Stücke wichtige Beiträge zur Kenntnis der Webetechnik in der Latène-Zeit liefern.

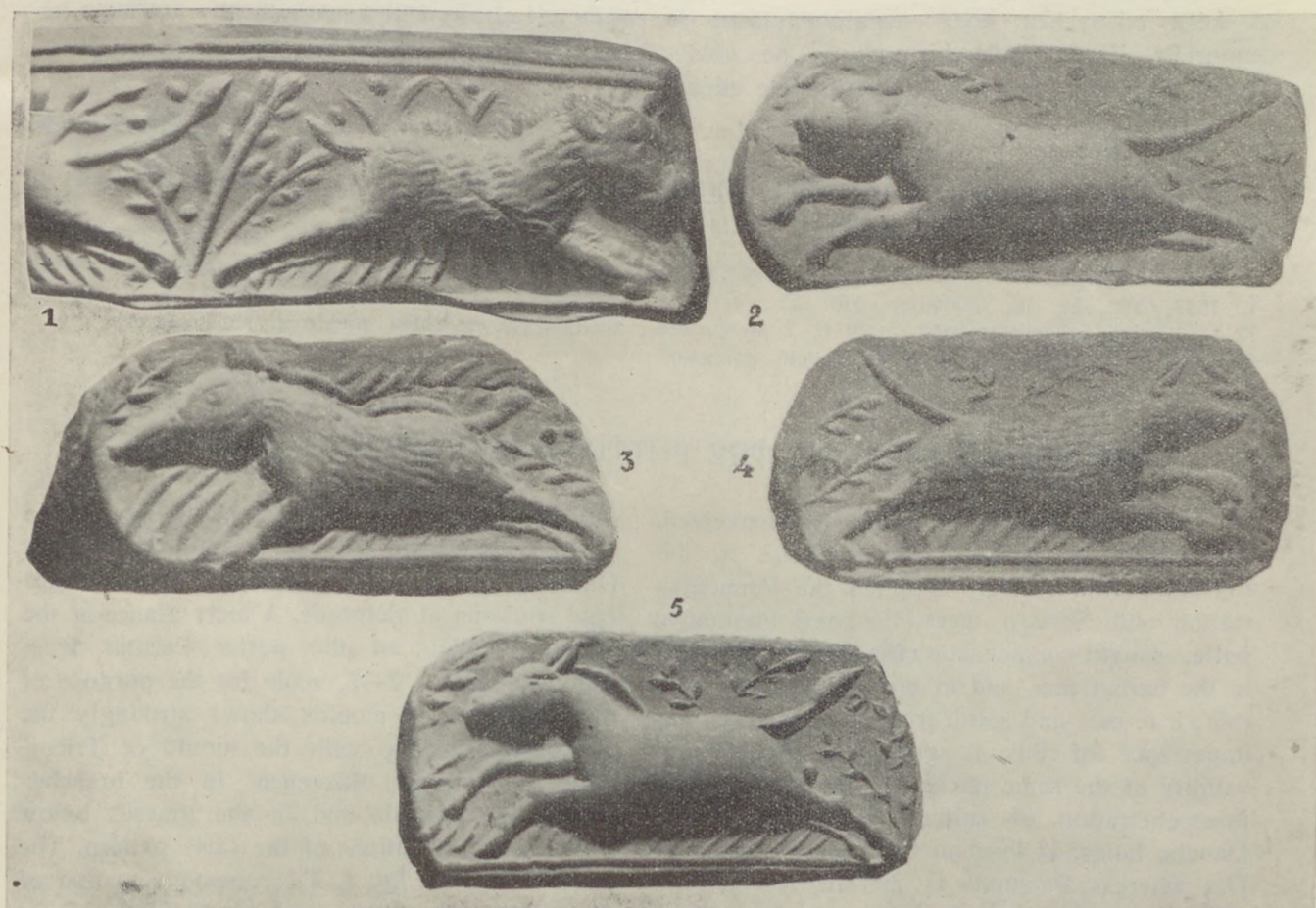
Elemér Lovas

LATÈNEGRÄBER, Dolg. 1933—34, IX—X, S. 128—165, Taf. XXX, oberste Reihe.

PACATUS AQUINCUMI AGYAGMŰVES GYÁRÁNAK KIVITELE MOESIÁBA

Van Pannonia kulturtörténetének egy jelentős problémája, amelyet Nagy Lajos látott meg. Ő vette észre, hogy míg a nagy nyugati edénygyárak a Kr. u. II. század folyamán úgyszólván tel-

Ennek a megállapításnak új bizonyítékát és példáját szolgáltatja az 1. kép 1-en látható negatív stukkóminta, amelynek gipszöntvényét fényképezhettük le. Ez a minta dr. Jozo Petrovič

1. kép 1. Terrakotta minta Tricorniumból (Belgrád, Pál herceg Múzeum); 2–5. Terrakotta bélyegzők Pacatus műhelyéből (Aquincumi Muzeum). — Fig. 1, 1. Terracotta mould from Tricornium (Prince Paul Museum, Belgrade); 2–5, Terracotta stamps from the workshop of Pacatus, Aquincum (Mus. Aquincum).

jesen kiszorítják a helyi üzemeket a pannoniai lakosság finomabb edényholmival való ellátásából, addig az itteni gyárak keleten, a barbaricum-ban és délkeleten, Moesiában keresnek maguknak kárpótlást az elveszett piacokért.

szíves értesítése szerint az antik Tricornium helyén (tehát Singidunum-Belgrádtól valamivel keletre a Duna mentén) került elő szórványos leletből és most a Pál-herceg-múzeumban van. Ha csak egy pillantást vetünk arra a négy

pecsétlő-mintára, amelyeket az ilyen negatívok készítésére használtak a Pacatus gyárában (1. kép 2—5), rögtön szembeötlők ezeknek a pecsétlőknek legszorosabb rokonsága a tricorniumi mintával. Igaz ugyan, hogy a futó állatok mögött jelzett cserjék és az állatok alatti fűszálak egy kissé eltérnek az utóbbtól, szóval más pecsétlőkkel készítették ezt a negatív-mintát, de ez nem változtat semmit Pacatus műhelyéből való származásán. A rajta épen megőrződött vad-disznó az aquincumi analógiák közt épp úgy megvan (1. kép 3), mint ahogy a hosszúfarkú tigris maradványa is kiegészíthető egyik aquincumi pecsétlő (1. kép 2) segítségével.

Azt, hogy Pacatus portékáját a Dunán dél felé szállította, eddig is tudtuk, sőt azt is, hogy a kész edényeken kívül negatív-mintákat is exportált. Kiss Katalin bizonyította be részletesen¹ hogy az Eszéken lelt Pacatus-féle edény-

Budapest.

¹ Kiss K., LAUREAE AQUINCENSES, MEMORIAE VALENTINI KUZSINSZKY DICATAE I, 1938, 188 skk. II.

² V. ö. fejtegetéseimet: LAUREAE AQUINCENSES I, 1938, 312 skk. II., különösen 339 skk.; v. ö. a 72 t., 1 minta pálmakoszoruját, a 72 t., 2 Mercuriust és a 73 t., 1 Mercuriust a jobb kivitelű pannoniai

töredékek és negatív-minták Aquincumból származtak. Az a benyomásunk, hogy Eszék-Mursa után még Tricornium sem a legutolsó állomása az aquincumi fazekasipar elterjedésének. A bulgár dunamenti telepeken talált lepény-minták² p. o. határozottan rokon vonásokat mutatnak dunántúli leleteinkkel: fontos az is, hogy a mieink a jobb kivitelűek, az ottaniak a durvább derivátumok.

A tricorniumi minta stukkópárkány készítésére szolgált, mint aquincumi rokonai³ s így a pannonia ízlést közvetítette s terjesztette a keleti szomszéd tartományban. Ez egy általános érvényű jelenségnek tünete. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy a tricorniumi lelet valamilyen a Pacatus-féle műhely elpusztulása előtt kerülhetett el ide, ami a markomann—szarmata háború idején következett be.

Alföldi András

analógiákkal (u. o. 17 t., 18a (pálmakoszorú), 63 t., 3 Mercurius-mellkép, stb.)

³ Nagy L., Arch. Ért. új f. 41, 1927, 114 skk. II. volt az, aki a pannoniai stukkók jelentőségét elsőnek méltatta; u. o. 120 l. 43 ábrán látható a mi mintánk alkalmazása egy kész aquincumi stukkó-díszén.

THE EXPORTATION OF THE POTTERY OF PACATUS TO MOESIA

It is significant, as L. Nagy has perceived, that whilst the great western fabrics in the Flavian period entirely supplied the Pannonian market with Samian ware, the local Pannonian potters sought compensation for their lost markets in the barbaricum, and in the neighbouring Moesia; i. e. east and south from the province. The importance of this is given by the general validity of the same phenomenon concerning the interpenetration of cultural influences in the Danube lands, at least in the second century A. D.: whereas Pannonia is merely receptive in cultural matters towards Italy and the Gaulish provinces, it has a distinct rôle in the romanization of Moesia and Dacia. Naturally the Pannonian current is only the one romanizing factor in those areas which are also irradiated by the strong influence of Northern Greece and Thrace from the other side.¹

The terra cotta mould published here (fig. 1, 1) by the kind permission of Dr. Jozo Petrovič, furnishes fresh proof regarding L. Nagy's ob-

servations. It has been found on the site of the antique Tricornium (east from Belgrade, on the Danube) and has been acquired by the Prince Paul Museum at Belgrade. A mere glance at the positive models of the potter Pacatus from Aquincum fig. 1, 2—5, made for the purpose of reproducing such moulds shows strikingly the closest relationship with the mould of Tricornium. The slight differences in the branches behind the animals and in the grasses below them are only variations of the same pattern. The boar of Pacatus fig. 1, 3 corresponds to that of the new mould and the fragment of another beast on the latter represents evidently the remainder of the tiger of Pacatus fig. 1, 2.

It was already known that Pacatus exported his manufactures including moulds, on the Danube towards the South. The southernmost point where his wares emerged was till now Mursa (Ozijek—Eszék). K. Kiss has recently shown² that sherds and moulds of Pacatus from Mursa originated from Aquincum. It is probable that

even Tricornium was not the furthest eastern station of export for this pottery. This is still only an impression, but it is supported by the dependence of round terra cotta moulds from Moesian sites on Pannonian analogies.³

The mould from Tricornium was destined for the fabrication of stucco-mouldings, the shape of which can easily be studied on an analogy

Budapest.

¹ Cp my remarks in: CAMBRIDGE ANCIENT HIST. 11, 1936, 540 sqq.

² K. Kiss, LAUREAE AQUINCENSES MEMORIAE VAL. KUZSINSZKY DICATAE I, 1938, 212 sqq.

³ Cp. the palm-branch as circular frame on the Pannonian mould in: LAUREAE AQUINCENSES 1, 1938, pl. 17, 18a with that of a Moesian terra cotta

from Aquincum.⁴ So it propagated a Pannonian fashion of wall-decoration, also dependent on creations of more advanced cultural centres.

The mould from Tricornium is from a time slightly previous to the Marcomanno-Sarmatian war under Marcus Aurelius, when the workshop of Pacatus was destroyed.

András Alföldi

medaillon op. cit. pl. 72, 1; also the representation of Mercurius on the Pannonian medaillon op. cit. pl. 63, 3 with op. cit. pl. 72, 2, etc.

⁴ Arch. Értesítő n. s. 41, 1927, p. 120, fig. 43. — L. Nagy had given there 114 sqq. a good survey of the stucco-reliefs of Pannonia.

JAZYG-SZARMATA SÍROK KECSKEMÉT KÖRNYÉKÉN

A gazdagon temetkező szarmata—jazygok sírjait az őket követő néptörzsek hazánk területén nagyrészt kirabolták. Feldúlt temetőiket Kecskemét közvetlen határában a Széktó mellett ásattuk fel. Szank—Móricgát határában 80 sír közül egyetlen gyermek-sírt találtam érintetlenül, annál jelentősebbek tehát az utóbbi években bolygatatlanul talált Kecskemét környéki szarmata—jazyg sírjaink (1. kép).

Három temetőnek jellegzetes, bolygatatlan sírjait alább ismertetem.

1. kép. A közölt leletek lelőhelyei. — Abb. 1, Fundkarte.

A) MÉNTELEK.

1934. év október 5.-én Ménteleken a várostól 15 km. távolságra dr. Merétey Sándor főorvos és szomszédja Sáfrán Márton földjén ásattam fel néhány sírt.

1. SÍR. Kifejlett férfi csontváza; fejfelé Dél, lábbal Északnak feküdt. Bal karján belül reá téve széles, két-élű vaskardot találtam (I. t. 1). A kard baloldalán a szemétől a térdéig ért, teljes hossza 80 cm volt. Szélessége 5 cm. A jobb váll fölött aláhajtott lábú bronz fibulát találtam (I. t. 2), amelynek hátán és lábán cizellált, hullámosan haladó díszítés látható (hossza: 6.7 cm). Jobb és balkarján gömbölyded szárú, végein kiszélesedő bronz karperec volt. A vékonyabb karperec a jobbkarján, a vastagabb-szárú a balkarján volt (I. t. 3—4). A karpereceket nem a csuklónál, hanem az alsó karszár középső részén találtam, amiből következik, hogy nem annyira ékszerként, mint inkább a ruha ujjának összeszorítására szolgáltak. Ám 8.3, illetőleg 7.6. Csontváz megőrizve.

2. SÍR. Feldúlt női csontváz. A csontok között két laposszárú karperecet találtam (I. t. 5—6). Ezen bronz karpereceket négyszögletes metszetű rudacskából kalapálták ki, ellaposodó végüket cizellált minta díszíti (I. t. 5—6a), ugyanúgy mint az 1. sír fibuláját. Ezen sírban egy szürkészínű, lapos, jól iszapolt agyagból égetett orsógomb (I. t. 7) mellett (Ám 3.9) egy négyszögletes szárú bronz karperec kerül még elő (I. t. 8, Ám 7.7). Ugyanitt volt egy nagyobb bronz hajkarika (I. t. 9, Ám 4.4), amelynek kapcsoló része úgy készült, hogy a huzal végét hurokszerűen többszörösen reá csavarták.

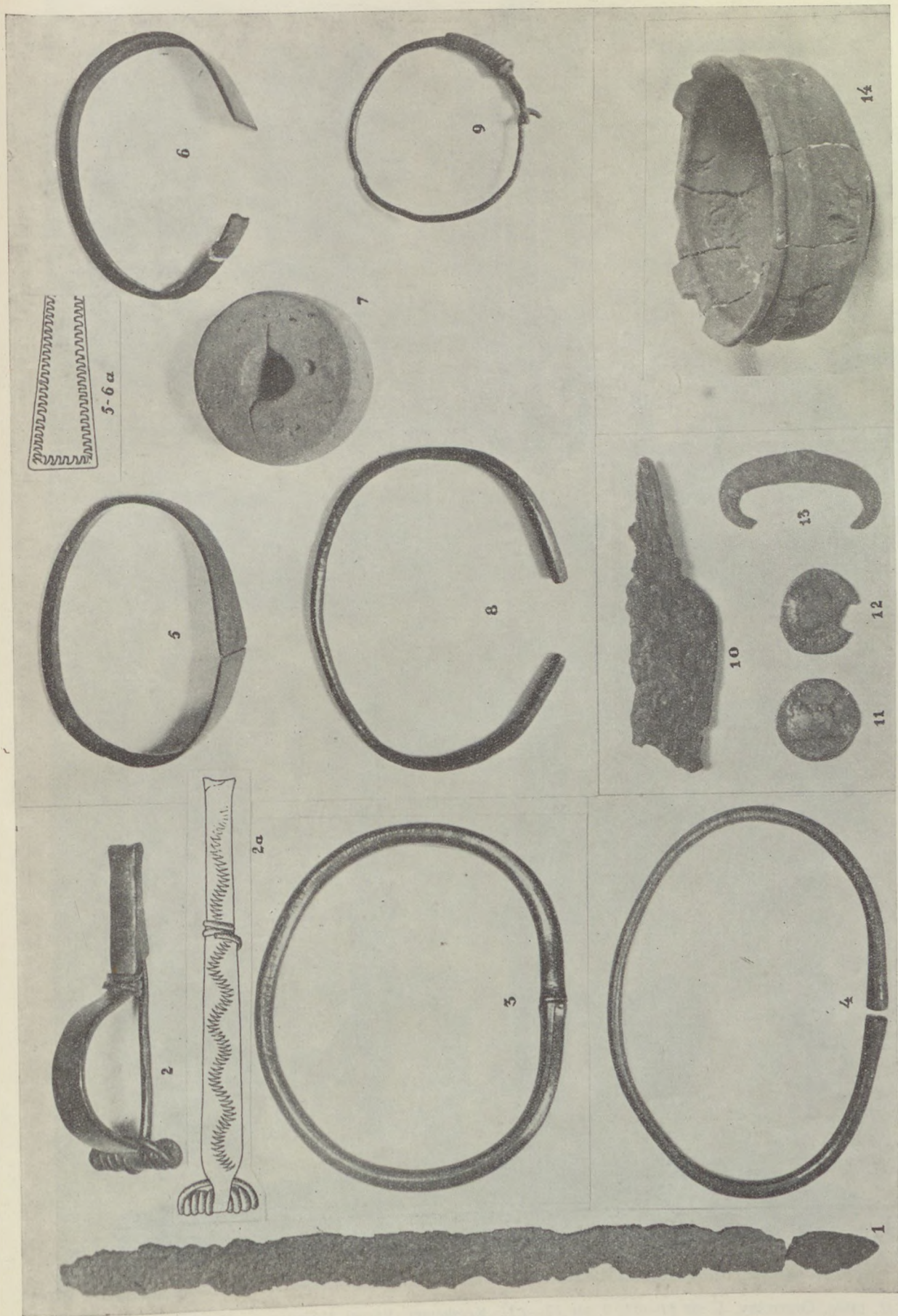
3. SÍR. Ebben egy vaskés töredéke (I. t. 10), egy bronzból készült, félhold alakú csüngődísz (I. t. 13. Sz. 3.5), amelynek füle letörött és két ezüst római érme került elő. (I. t. 11: Hadrianus egykorú hamis dénárja (belseje réz); I. t. 12: Hadrianus (117—138) dénárja).

4. SÍR. Fejjel DK, lábbal ÉNy.-i fekvése volt. A láb végénél vörösszínű, korongon készült, sigillatát utánzó, rossz anyagú és kidolgozású edényt helyeztek el (I. t. 14). A mell baloldalán vas fibula töredékeit, a bal alsó kézszárnál vaskés töredékeit találtam.

A többi bolygatott sírban jelentéktelen töredékek kerültek csupán elő. A csontvázat megőriztük.

B) ORGOVÁNY.

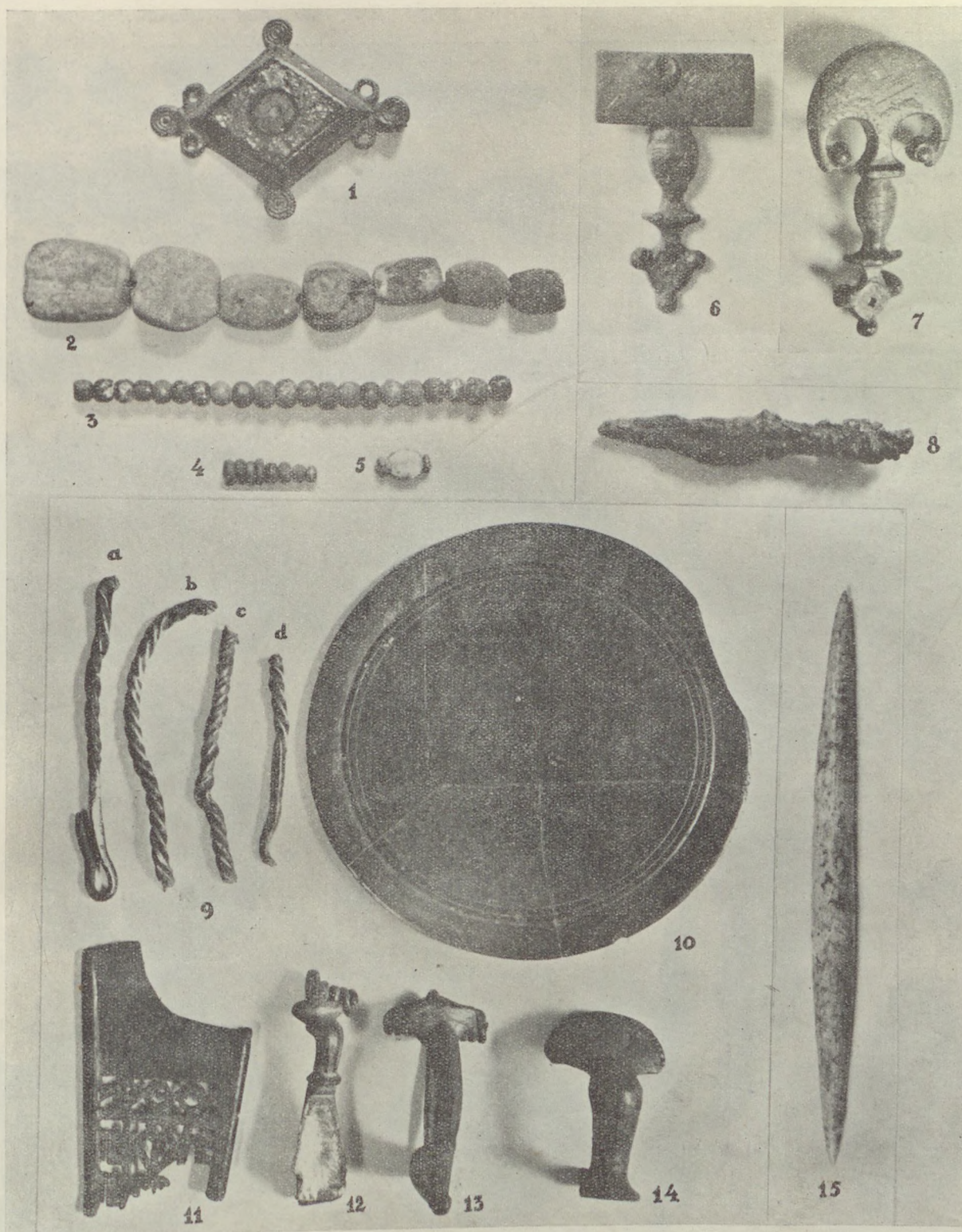
1936. február 8.-án jelentette Tóth Ambrus orgoványi gazda, hogy szőlőföldet fordító munkásai több edényt, fém tükröt és más tárgyakat találtak. Március 3.-án kezdtem meg a még meg nem bolygatott terület ásatását. Orgovány községtől 1 km-re, a műút mellett homokpartban

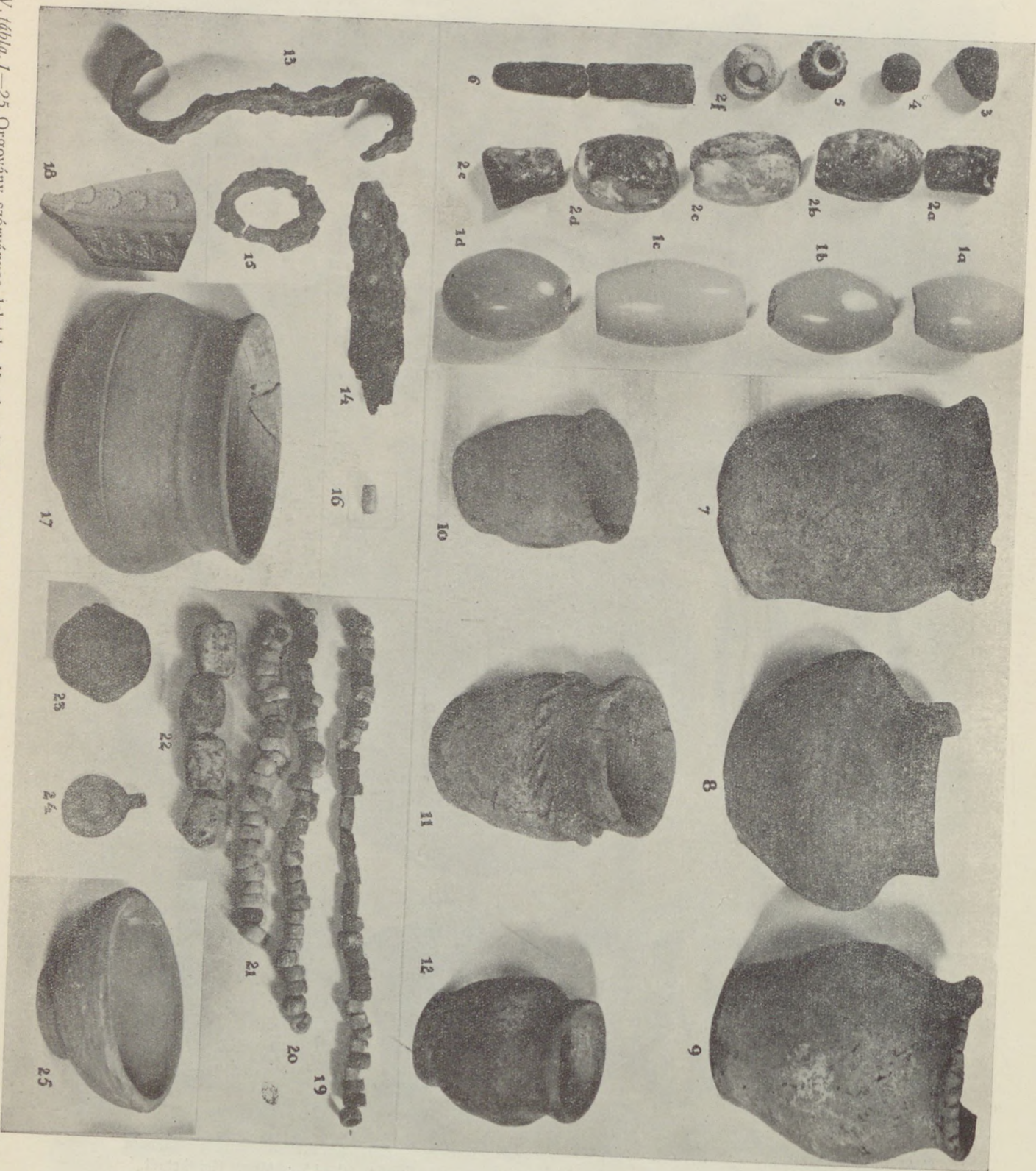
1. tábla. Méntelek, 1. sír (1-4), 2. sír (5-9), 3. sír (10-13), 4. sír (14); Kecskemét, Városi Múzeum. — Tábla I. Méntelek Grab 1 (1-4), Grab 2 (5-9), Grab 3 (10-13), Grab 4 (14); Mus. Kecskemét.

II. tábla. Orgovány, 1. sír (1–6), 2. sír (7–13); Kecskemét, Városi Múzeum. — *Tafel II, Orgovány Grab 1 (1–6), Grab 2 (7–13); Mus. Kecskemét.*

III. tábla. Orgovány, 3. sír (1–8) és szórványos leletek (9–15); Kecskemét, Városi Múzeum. —
Tafel III. Orgovány Grab 3 (1–8) und zerstreute Funde (9–15); Mus. Kecskemét,

IV. tábla. 1—25. Orgovány, szórványos leletek, Kecskemét, Városi Múzeum. — *Tafel IV. 1—25.* Zerstreute Funde aus Orgovány; Mus. Kecskemét.

néhány bolygatatlan szarmata—jazyg sírt találtam.

1. SÍR. Jól kifejlődött férfi, váza fejjel Délnek, lábbal Északnak feküdt. Dereán áttört díszítésű bronz övcsat volt (II. t. 1), alján a szíj átfűzésére szolgáló nyílással. A medence jobb oldalán egy nagy és két kis öntött bronz szíjvég (II. t. 2–4). Áttört mintáikban a pelta-minta változatait figyelhetjük meg. A szíjvégek testét hármassal barázda osztja ketté. A barázdák jobb és baloldalán, valamint az áttört mustrák között furóval bemélyített körök sorakoznak. A szíjvégeket 2–2 szeggel erősítették az övhöz. A balkéznel vaskés töredéke feküdt. A lábak végénél szürkészínű, kétfülű edényt helyeztek el (II. t. 6). Az edény nyakát két sáv között besímitott háromszöges és vonalas díszítés ékesíti, M 17-8.

2. SÍR. Felnőtt férfi csontváza, amely DK–ÉNy irányban feküdt. A medence baloldalán egy csoportban barna kovát (II. t. 9), egy hosszúkás, szögletes for-

SZÓRVÁNYOS LELETEK A TEMETŐ TERÜLETÉRŐL.

1. Csavartszárú, ezüst torques, melyet a találó munkások négy darabba törtek (III. t. 9a–d).

2. Késszürke színű, kerek fémtükör (III. t. 10, Ám 8-5). Szélét néhány körvonal választja el s így mintegy peremet alkot. Egyik részen a peremből lecsiszoltak. A találó munkások a tükröt több darabba törtek.

3. Áttört művű pannoniai kelta típusú fibula töredéke (III. t. 11, H 5-2). Anyaga bronz.

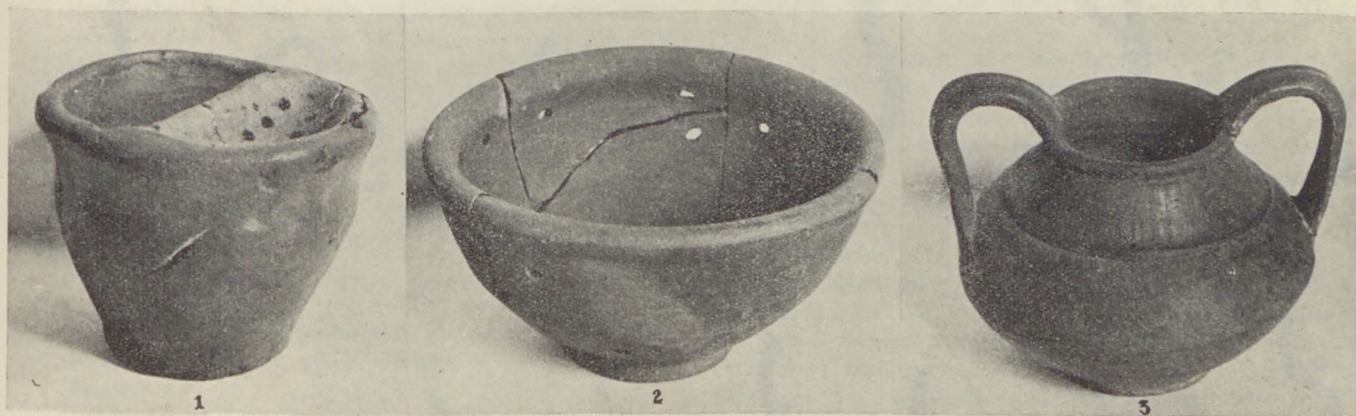
4. Római bronz fibulák (III. t. 12–14). A 14. sz. fején ugyanolyan dísszel, mint az I. t. 2 alatti.

7. Csont ár (III. t. 15, H 11-2).

8. Csiszolt kalcedon gyöngyök, négy darab (IV. t. 1a–d, H 3–3-5).

9. Hat darab krétagyöngy (IV. t. 2a–f, H 3–3-5).

10. Egy darab élénk kék színű üveggyöngy, egy darab vörösbarna kerek, egy darab zöld, gerezdelt

2. kép 1–3. Szórványos leletek Orgoványból (Kecskemét, Városi Múzeum). — Abb. 2, 1–3. Zerstreute Funde aus Orgovány (Mus. Kecskemét).

májú tűz-kiütő vasat (II. t. 11 H 7-3), egy vasarat (II. t. 12), amelynek felerésze fanyélbe volt erősítve (H 8-3), egy szürke színű, finom, egyik végén átfúrt fenőkövet (II. t. 13, H 7) és egy vaskést (II. t. 10, H 13-8) találtam. Ezen pásztorkészletek vékony szíj-övön lógtak, amely övnek kis bronzcsatját a medencén találtam meg (II. t. 8, H 2-2). A lábfejnél szürkés színű, füstös, feketefoltos, kézzel formált, durva kidolgozású temetkezési bögre volt (II. t. 7, M 13-5).

3. SÍR. Egy középkorú nő D–É fekvésű bolygatatlan sírjában a mellcsonton rombusz alakú, bronz, mozaikkal díszített fibulát találtam (III. t. 1), mintáit piros, halványkék és sárgászínű apró szemecskékből rakták ki. A nyakban és a deréktájon lapos borostyán gyöngyöket (III. t. 2) és apró, kékes színű kerek üvegpasztá gyöngyöket (III. t. 3–4) találtam, dinnyemag alakú fehér üveggyöngyöt is (III. t. 5). A csontvázakat megőriztük. A medencén két darab fibulát utánzó övveret (III. t. 6–7). Bronzból készültek öntéssel, fejeiken pedig ezüst berakás nyomait figyelhetjük meg. Balkéznel vas ár (?) töredéke (III. t. 8).

üvegpasztából készült gyöngyszem és egy darab krétából készült gyöngyszem felerésze (IV. t. 3–5).

11. Öntött bronz szíjvég, a végén egy szeggel rögzítették a szíjhoz, szíjvéget hosszában bemélyített körök díszítik, hátlapja díszítetlen (IV. t. 6).

A szőlőföld fordítását végző munkások ugyanezen területen több edényt találtak.

a) Kézzel formált díszítetlen agyagbögre (IV. t. 7, M 14-2). b) Korongolt, besímitott díszű szürke edény (IV. t. 8, M 13). c) Kézzel formált durva temetkezési edény. Kihajló peremén rovátkolás (IV. t. 9, M 14-5). d) Ugyanilyen díszítésű kisebb agyagbögre (IV. t. 10, M 9). e) Kidolgozásban az előbbihez hasonló 12 cm. magas edény, vállrészén kidomborodó sodrott zsinórt utánzó rovátkolás (IV. t. 11). f) Feketeszínű, durva bögre (IV. t. 12, M 10).

Temetkezési edényeken kívül részben ásatásból, telepről, részben a temető földjéről még néhány jelentősebb edény került elő. Ezeket az alábbiakban közlöm:

1. Barnásszürke színű, elég jó kidolgozása, nem korongon készült pohárka (2. kép 1, M 53). A száznak felerészét szűrőrész fedti. Valószínűleg az ivásra szolgáló vizet ezen keresztül szűrve itták.

2. Korongolt szürke edény (2. kép 2, M 96). Páros lyukakkal a törésvonalak mentén. A múzeumunkban őrzött több hasonló, szintén átfúrt edényünk alapján állíthatjuk, hogy ezen lyukak az összetört edények összezsinelésére szolgáltak.

3. Füles bögre (2. kép 3, M a fülnél 10). Besímitott vonalkázás díszíti.

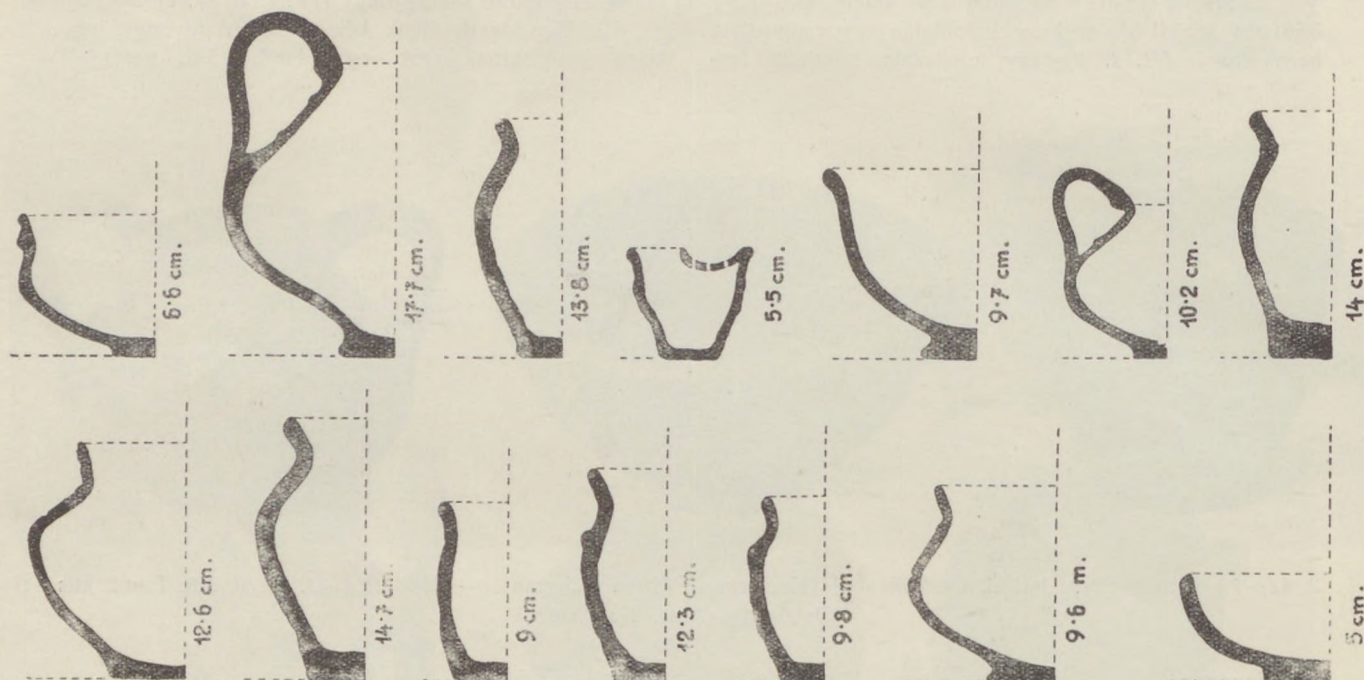
C) SOLTSZENTIMRE

1937. augusztus 9.—12-ig Soltszentimrén, a Blaskovich-féle birtokon, az u. n. «Csonka torony»-nál, késő-középkori magyar temetőt ásat-

D) BELSŐ BALLÓSZÖG.

1937. november 27.-én Szinnyay József igazgató-tanító szőlőföldjének fordítása közben a munkások egy jazyg—szarmata sírt találtak, amelynek tárgyai a következők:

1. Késő császárkori ezüst érem, ráforrasztott bronz tartófüllel (IV. t. 24). Gallienus (253—268) antoninianusa. 2. Durva agyagból égetett orsógomb (IV. t. 23, M 25). 3. 28 darab, különböző anyagból készült, vöröses és sárgás színű üveggyöngyszem. A középső csiszolt gránátgyöngy (IV. t. 19). 4. 79 darab zöld üveggyöngy (IV. t. 20). 5. 24 darab zöld üveggyöngy (IV. t. 21) és 4 darab krétaanyagból készült nagyobb gyöngyszem (IV. t. 22). 6. Vastagfalú szürke, korongolt csésze (IV. t. 25, M 5).

3. kép. A közölt edények metszetei. — Abb. 3. Profile der besprochenen Keramik.

tam, ahol a temetőréteg alatt a templomrom ÉK-i oldalán fejjel Délnek, lábbal Északnak fekvő szarmata—jazyg sírt találtam.

A lábnál talált S alakú vas, valószínűleg a temetkezésnél használt két fa, illetve deszka összetartására szolgált (IV. t. 13, H 125). A derékot vascsat (IV. t. 15, Ám 4). Ugyanott vaskés töredékét találtuk (IV. t. 14, H 95). A sírból egy szem vörösszínű gyöngy is került elő (IV. t. 16). A halott lábánál vöröses barnaszínű, jól iszapolt agyagból korongon készült, nagyobb bögre feküdt (IV. t. 17, M 10). Ugyanitt a késő-középkori magyar lakóhelyek ásatása alkalmával több III—IV. sz.-beli, részben római, részben jazyg gyártmányú edénydarab került elő. Ezek közül a jelentősebb darab IV. t. 18 alatt látható. A szürkés színű, finom edényperem töredékét benyomott nyílhegy és körformájú mintasor díszíti (H 63).

Kecskemét.

A leletek korát a ménteleki fibulák és karperecek hasonló díszei alapján határozhatjuk meg. Az I. t. 2 alatti fibula azonos bekarcolt díszje valószínűvé teszi, hogy a két temetőbe egyidejűleg temetkeztek a Kecskemét környékén letelepedett szarmata—jazyg törzsek.

A ménteleki temető korát az ott talált két későrómai érem határozza meg, az orgoványi temető leleteit ugyanebből a korból keltezhetjük, mert díszítésmódjuk szorosan kapcsolódik a ménteleki fibulákhoz. A belső-ballószögi sírt a benne talált római éremből alakított csüngő keltezi, a soltszentimrei sír korát a lakóhelyről előkerült díszített edénydarab párhuzamai határozzák meg.

Szabó Kálmán

JAZYGISCH-SARMATISCHE GRÄBER IN DER UMGEBUNG VON KECSKEMÉT

Aufgewühlte jazygisch—sarmatische Gräber kommen in dieser Gegend sehr häufig zum Vorschein. Es gelang in den letzteren Jahren einige unversehrte Gräber aufzudecken. (Abb. 1.)

A) MÉNTELEK.

GRAB 1. Skelett eines erwachsenen Mannes, mit dem Kopfe gegen Süden; am linken Arm ein breites, zweischneidiges Schwert (Taf. I, 1), 80 cm lang, 5 cm breit. Oberhalb der rechten Schulter eine Bronzefibel mit umgeschlagenem Fuss (Taf. I, 2) mit fortlaufenden Wellen verziert, 6·7 cm lang. Auf beiden Armen je ein bronzener Armring (Taf. I, 3—4), wahrscheinlich zum Zusammenhalten des Ärmels.

GRAB 2. Aufgewühlt, mit Frauenskelett. Bei zwei Armringe sind aus Bronzedraht mit vierkantem Querschnitt und auf derselben Art ziseliert, wie die Fibel des Grabes 1. Neben einem aus Lehm gebrannten Spinnwirtel (Taf. I, 7), 3·9 cm lang, ist noch ein aus vierkantem Bronzedraht gefertigter dritter Armring gehoben worden (Taf. I, 8), wie auch ein bronzener Schläfenring mit umgebogener Spirale (Taf. I, 9).

GRAB 3. Enthielt das Bruchstück eines eisernen Messers (Taf. I, 10), einen Halbmondanhänger (Taf. I, 13) und zwei römische Silbermünzen, die das Alter des Friedhofes um die Wende des III.—IV. Jahrhunderts datieren.

GRAB 4. Kopf gegen SO. Beim Fuss ein gedrehtes Gefäß aus schlechtem Material (Abb. I, 14), ferner Bruchstücke einer eisernen Fibel und eines Messers.

B) ORGOVÁNY.

GRAB 1. Skelett eines Mannes, mit Kopf gegen S. Auf der Hüfte eine durchbrochen verzierte bronzene Gürtelschnalle (Taf. II, 1), unten mit einer Öffnung, zum Einheften des Riemens. Eine grosse und zwei kleine Riemenzungen aus Bronzeguss (Taf. II, 2—4), mit durchbrochenen Peltamotiven verziert. Beiderseits von den mittleren Rillen der Riemenzungen mittels Bohrer eingetiefte Kreisreihen. Am Fusse des Skelettes fand sich ein graues, 17·8 cm hohes zweihenkeliges Gefäß mit eingeglätteter Linien- und Dreieckverzierung vor (Taf. II, 6).

GRAB 2. Skelett eines Mannes. Orientierung SO. NW. Von der Hüfte herabhängende Hirtengeräte: ein brauner Kieselstein (Taf. II, 9), ein längliches, 7·3 cm langes Schlageisen (Taf. II, 11), eine 8·3 cm lange eiserne Ahle, zur Hälfte in einem Griff befestigt (Taf. II, 13), ein durchbohrter Wetzstein (Taf. II, 13) und ein 13·8 cm langes eisernes Messer (Taf. II, 10). Am Fusse des Skelettes ein grauer, geschmauchter, mit der Hand geformter Hafen von 13·5 cm Höhe (Taf. II, 7).

GRAB 3. Frau mittleren Alters, S-N-lich orientiert. Aus diesem ungestörten Grabe wurde eine rhombenförmige, mit Einlage roter, blauer und gelber Körnchen

verzierte Fibel (Taf. III, 1), flache Bernsteinperlen (Taf. III, 2), kleine Perlen aus bläulicher Glaspaste (Taf. III, 3—4), melonenkernförmige weisse Glasperlen (Taf. III, 5), zwei Gürtelbeschläge aus Bronzeguss (Taf. III, 6—7) mit Spuren einer Silbereinlage und das Bruchstück einer eisernen Ahle (Taf. III, 8) gehoben.

STREUFUNDE AUS DEM BEREICHE
DES GRÄBERFELDES.

1. Gedrehter silberner Torques, zerstückelt (Taf. III, 9 a—d).
2. Metallspiegel von graublauer Farbe (Taf. III, 10), Durchm. 8·5 cm.
3. Bruchstück einer bronzenen, durchbrochen verzierten Fibel von pannonisch-keltischem Typ (Taf. III, 11).
- 4—6. Römische Fibeln aus Bronze (Taf. III, 12—14). Kopf der Nr 14 ziseliert, wie die Fibel der Taf. I, 2.
7. 11·2 cm lange Ahle aus Bein (Taf. III, 15).
8. Geschliffene Chalcedonperlen (Taf. IV, 1 a—d).
9. Kreideperlen (Taf. IV, 2 a—t).
10. Blaue, rotbraune und grüne Glasperlen (Taf. IV, 3—5).
11. Riemenzunge aus Bronzeguss, mit eingetieften Kreisen verziert (Taf. IV, 6).

Verschiedne Tonwaren: Handgearbeitete Gefässe, teils unverziert (Taf. IV, 7, 12), teils mit Rillenverzierung (Taf. IV, 9, 10, 11), ein gedrehtes Gefäß mit eingeglätteter Verzierung (Taf. IV, 8), ein 5·3 cm hoher, handgearbeiteter Becher (Abb. 2, 1) mit Sieb, ein 9·6 cm hohes gedrehtes Gefäß, oben mit Löchern (Abb. 2, 2) und ein 10 cm hohes doppelhenkeliges Häflein mit eingeglätteter Linienverzierung (Abb. 2, 3).

C) SOLTSZENTIMRE.

S—N-wärts orientiertes Grab. Enthielt ein S-förmiges Eisenstück (Taf. IV, 13), eine Schnalle (Taf. IV, 15), ein Messerbruchstück aus Eisen (Taf. IV, 14), eine Perle von roter Farbe (Taf. IV, 16) und einen gedrehten Hafen aus feinem Material (Taf. IV, 17). Als fernere Bodenfunde aus diesem Bereiche kommen noch mehrere teils römische, teils jazygische Gefässcherben aus dem III—IV. Jahrhunderte in Betracht. Eine derselben (Taf. IV, 18) ist mit Pfeilspitzen und kreisförmigem Muster verziert.

D) BELSŐ BALLÓSZÖG.

Das Grab enthielt eine Silbermünze (Taf. IV, 24) mit aufgelöteter Öse aus Bronze: Antoninianus des Kaiser Gallienus (253—268), einen aus Ton gebrannten Spinnwirtel (Taf. IV, 23), Glasperlen von rötlicher, gelber (Taf. IV, 19, darunter ein geschliffener Granat) oder grüner Farbe (Taf. IV, 20—21), einige Perlen aus Kreide (Taf. IV, 22) und eine 5 cm hohe dickwandige gedrehte Schale (Taf. IV, 25).

Die Datierung der Funde kann auf Grund der ähnlichen Verzierungen der Fibeln und Armringe von Méntelek erfolgen. Die eingeritzte Verzierung der Fibel auf **Abb. 1, 2** lässt darauf schliessen, dass beide Friedhöfe gleichzeitig in Gebrauch waren.

Kecskemét.

Der Friedhof von Méntelek wird durch die beiden spätrömischen Münzen datiert. Gleichalterig dürfte der Friedhof von Orgovány sein, da die Verzierungen der Funde mit denen der Fibeln von Méntelek nahe verwandt sind.

Kálmán Szabó

A KECSKEMÉTI JAZYG SÍROK EMBERTANI VIZSGÁLATA

A 108. sz. ménteleki csontváz; váza egészen rossz állapotban van, míg koponyája nagyjából ép. Kifejlett, de fiatalabb 20—25 év körüli nőé. Felülnézetben sphaeroid alaku, járomíve nem látszik. Közepesen magas a homloka, aránylag elég széles és alacsony az arca. Hosszúság—szélességi jelzője szerint a rövid koponyák alsó határán van (81, 46), tehát nem túl kerekfejű. Arca széles (80,29), középmagas szemürege (78, 05 index) és orra (48 indexx) van.

A 113. sz. orgoványi koponya csontváza szintén aránylag rossz állapotban van. Koponyája azonban ép. 30—35 év körül nőé. Felülnézetben ismét sphaeroid alaku, de járomívei felülről is látszanak. Magas hátradült homloka van, aránylag hosszú az arca, noha járomívei eléggé szélesek. Koponyája indexe szerint (82, 82) rövid, arca hosszús (90, 77), de felsőarca már közepes (53, 08) ami mutatja, hogy az arc a magas állkapocs következtében hosszús, szemürege (83, 72) és orra (48,98) közepes.

A 120. sz. soltszentimrei csontváz szintén elég

Budapest.

rossz állapotban van, koponyája aránylag ép. Középkorú férfié. Felülnézetben rhomboid alaku, járomíve látszik. Homloka magas meredek, arca hosszús és keskeny. Hosszúság szélességi jelzője szerint rövid (80,68), keskeny arcú (94, 53) felső arca is az (58, 59), szemürege (82, 50) és orra (50) közepesek.

A 107. sz. csontváz rossz állapotban van, koponyájából is csak az agykoponya nagyjából s az arckoponya részei vannak meg. Ugyancsak sphaeroid típusu. Homloka közepesen magas és hátradülő. Arca amennyire megítélhető széles és közepesen magas, oldalt erősen kiugró járomívekkel. Indexe szerint közepes koponyájú (79, 77) és közepes orru, a többi főbb méretei nem határozhatók meg.

A 120 és 113 előugró keskeny orra igen jellemző. Faji meghatározásra az anyag kicsinyisége miatt nem alkalmas. A 113-ason dinári-taurid jellegek, a 120-on északi jellegek, a 108-on keletbalti jellegek kétségtelenül felismerhetők.

Malán Mihály

DIE SKELETTE

Méntelek (108). Schädel leidlich erhalten, Skelett in schlechtem Zustande, Erwachsene, aber jüngere Frau von 20—25 Jahren. In der Norma verticalis sphäroidisch, Jochbogen unsichtbar. Stirn mittelhoch, Gesicht verhältnismässig genug breit und niedrig. Nach seinem Längenbreitenindex (81:46) steht er auf der unteren Grenze der Kurzschädel, ist demnach nicht zu rundköpfig. Gesicht breit (80:29), Augenhöhle (Ind. 78:05) und Nase (Ind. 48.—) sind mittelhoch.

Orgovány (113). Skelett verhältnismässig schlecht erhalten; Schädel unversehrt. Gehörte

einer Frau von 30—35 Jahren. In der Norma verticalis sphäroidisch, Jochbögen von oben sichtbar. Stirn zurückfliehend, Gesicht genug lang, obwohl Jochbögen genug breit. Schädel laut Index (82:82) kurz, Gesicht (90:77) länglich ist; Augenhöhle (83:72) und Nase (48:98) mittelmässig.

Soltszentimre (120). Skelett schlecht erhalten, Schädel in verhältnismässig gutem Zustand. Mann im mittleren Alter. In der Norma verticalis rhomboidenförmig, Jochbogen sichtbar. Stirn hoch und steil, Gesicht länglich und schmal. Nach dem Längenbreitenindex (80:68) ein Kurz-

schädel mit schmalem Gesicht (94·53), Ober-
gesicht (58·59) ebenso, Augenhöhlen (82·50)
und Nase (50) mittelmässig.

Skelett (107) schlecht erhalten, vom Schädel
fast der ganze Gehirnschädel und einzelne Teile
des Gesichtschädels. Ebenfalls sphäroidisch. Stirn
mittelhoch und zurückfliehend. Insofern es zu
beurteilen ist, Gesicht breit und mittelhoch, mit
seitwärts ausladenden Jochbögen. Nach dem

Index Mesokephal (79·77), Nase mittelmässig.
Übrige Masse unbestimmbar.

Die vorspringenden schmalen Nasen der
Schädel 120 und 113 sind beachtenswert. Rassen-
zugehörigkeit am geringen Material nicht fest-
stellbar. Am Schädel 113 sind dinarisch—tauride,
auf 120 nordische, auf 108 ostbaltische Rassen-
merkmale zweifellos zu unterscheiden.

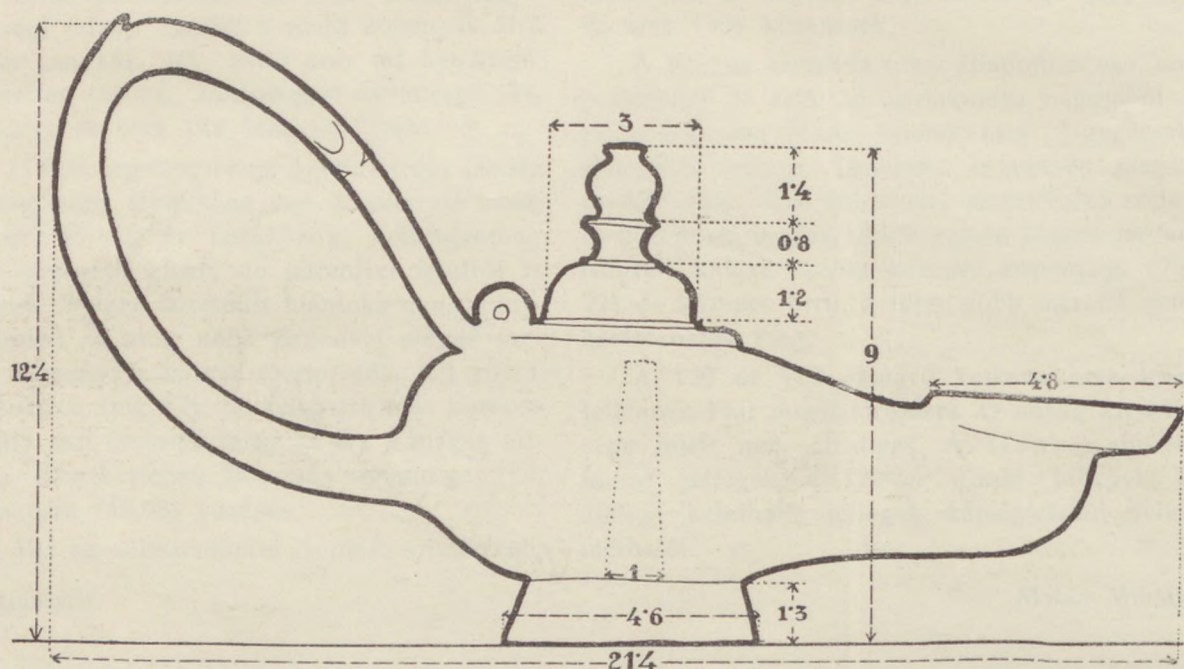
Budapest.

Mihály Malán

KOPT BRONZLÁMPA TÁPIÓGYÖRGYÉRŐL

Tápiógyörgyén a Györgyei birtokhoz tartozó Nagy-Megyerpusztán az elmúlt év folyamán gőzeke szántotta ki az alább ismertetett bronzlámpát (I. t. 1—1b). A tárgyat a földtulajdonos özv. Györgyei Illésné öröklétéként az Orsz. Magyar Történeti Múzeum örzi (lt. 13/1938). Méreteit az

leg felerősített fogantyúra. Az öntési vonalakat és az egész felületet gondosan lecsiszolták. A lámpa teste sima, csak tányérját díszítik poncolt kacsok. Talpán csonkagula alakú négyszögletes lyuk van. Általában gondos munkával készült, csupán a fogantyú szárai közé foglalt palmettás

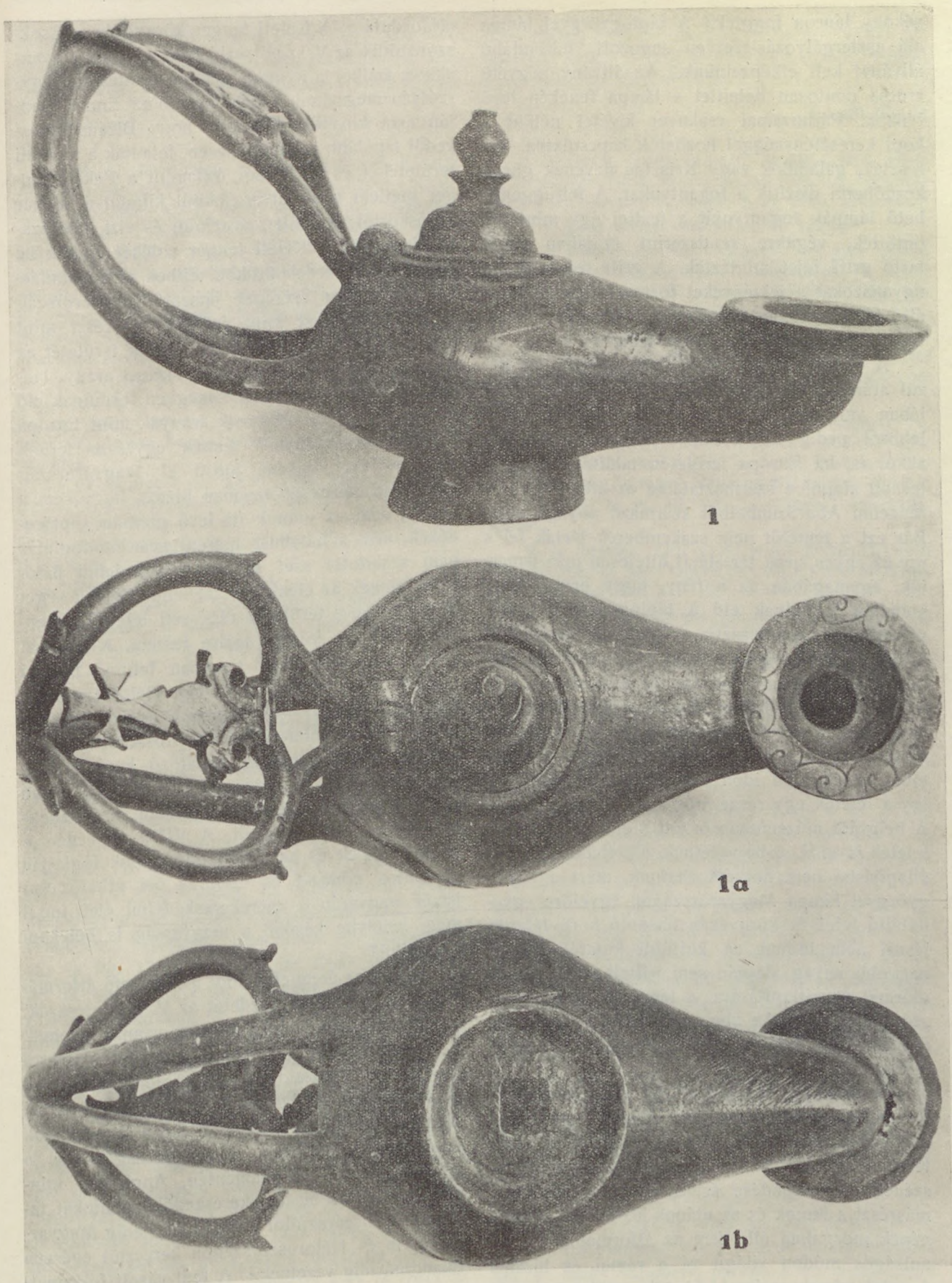

1. kép. — Fig. 1.

1 képen közlöm, hozzá kell vennünk ehhez a a fogantyú legn. Ám-jét 7.4. A lámpa a következő módon készült: A testet, mint azt az öntési hibák (pl. a tányér alján I. t. 1b) bizonyítják, viaszos eljárással öntötték. Erre erősítették rá az esztergályozás-szerűen tagozott öntött fedelet egy tengelyes csukló segítségével. A fogantyú két szárát bronzhuzalból kalapálták ki és érintkezési felülnézet (I. t. 1a) két méretét: legn. Sz 7.8, felületüket összeforrasztották, kikalapált végeivel pedig a lámpa testére forrasztották. A palmettás dísz a kereszttel együtt külön készítették el és utólag forrasztották rá a már előző-

keresztet öntötték és forrasztották durván. A készítési menetből látható, hogy a lámpa gyári műhelyből került ki. A kereszt durva mintázása vagy bizonyos munkamegosztásra mutat, s ennyiben az újkori gyári üzemekhez hasonló gyártási rendszert kell feltételeznünk, vagy azt olvashatjuk ki belőle, hogy többféle jelvényt tartottak készletben (keresztet, galambot, Krisztus kezdobetűit¹ stb.) és ezeket a vevő kívánságára utólag forrasztották rá a lámpára.

Hasonló bronzlámpákból egész sort őriznek az európai és északafrikai muzeumok.² Ezek részben gyertyatartószerű állványon álltak,³ részben

1. tábla 1–1 b. Kopt bronzlámpa Tápiógyörgyéről. — *Plauch* I. 1–1 b. La lampe copte trouvée à Tápiógyörgye.

vékony láncon függtek.⁴ A tápiógyörgyei lámpa alá esztergályozás-szerűen tagozott, háromlábú állványt kell elképzelnünk.⁵ Az állvány négyélű csucsa pontosan beleillett a lámpa fenekén levő lyukba. Párhuzamai csaknem kivétel nélkül a kopt kereszténységgel hozhatók kapcsolatba. Keresztek, galambok vagy Krisztus nevének görög kezdőbetűi díszítik a fogantyukat. A felfüggeszthető lámpák fogantyuját a testtel egy mintából öntötték, végükre rendszerint szájában almát tartó griff fejet mintáztak. A griff fejére pedig ugyanazokat a jelvényeket forrasztották, mint az álló lámpák fogantyúira, ezek a jelvények díszítik igen sok esetben a lámpa testét is.

A tápiógyörgyei lámpa fenti párhuzamai közül aránylag kevésnek tudják a lelőhelyét. Általában valamennyit a keresztény keletről, közelebbről pedig Egyiptomból származtatják még akkor is, ha Európa területén találták.⁶ Legbiztosabb alapot a származtatásra az atheni Benaki Múzeum Abu-Szimbelből származó anyaga adja. Bár ezt a temetőt nem szakemberek tárták fel s így az egyes sírok tartalmát hitelesen nem ismerjük, egymagában az a tény, hogy benne nagy számban fordulnak elő a tápiógyörgyei lámpa párhuzamai, alátámasztja azt, hogy a lámpák készülési helye Egyiptom. Kopt mesteremberek műhelyeiben, a római bronzlámpák utánzásából született meg ez a forma. Az abu-szimbeli temető egyik ládika veretét nemrég a VI. sz. közepére határoztam meg,⁷ de kétségtelen, hogy a temetőbe huzamosabb időn keresztül temetkeztek és így a leletek egy része még az V. sz-ba tartozik. A belgrádi múzeumban őrzött stobii párhuzamos leletek is az V. sz-ba vezetnek. Közelebbi időmegállapításba nem bocsátkozhatunk, mert a tápiógyörgyei lámpa Magyarországon egyelőre egyedülálló lelet és környékén hasonló korú településről nem tudunk. A külföldi kutatók sokkal nagyobb anyag alapján sem vállalkoztak pontos időrend megállapítására, a lámpákat a IV–VII. sz-ból keltezik.⁸ Az abu-szimbelihez hasonló, de rendszeresen feltárt temető megadná a megfejtést.

Az aránylag tág időhatárok ellenére is beilleszthetjük a tápiógyörgyei lámpást egy olyan adatsorba, amelynek művelődéstörténeti hátterében egyrészt a római birodalom nyugati részének elerőtlenedése és Bizánc megerősödése, másrészt a hunok és az utánuk következő steppei népek mozgalma áll. Erre az átformálódásra tanulságos módon világít rá a római és bizánci éremleleteknek az északi germán területeken való

előfordulása. A Keleti tenger környékén megsokszorozódik az V. sz-ból való leletek száma ugyanakkor, amikor a nyugati germán területeken úgyszólván megszűnik a pénzforgalom.⁹ Ennek alapján arra következtethetünk, hogy Bizánc kereskedői legalább is ideiglenesen, feladták a nyugati területeket és Bizáncból, valamint a Fekete tenger melléki gyarmatvárosokból kiindulva, a már az őskortól használt szárazföldi és vízi úthálózaton keresztül a Keleti tenger vidékét vonták be kereskedelmi érdekkörükbe. Ebben az átalakulásban elsőrangú szerepet játszott Magyarország területe, egyrészt mint felvevő, másrészt mint átjáró hely. Ez az oka, hogy hazánk területét az V. sz-ban valósággal előnti a bizánci arany. Hasonlíthatatlanul nagyobb tömegben fordulnak elő nálunk a bizánci császárok aranyai, mint Európa bármely országában.¹⁰ Ennek egyrésze természetesen évi adóként jutott el Magyarország területére, másrészt azonban biztos, hogy sem a hunok, sem az utánuk itt levő germán néptörzsek, sem a hatalmas méretű avar honfoglalás nem szakította szét Bizánc kereskedelmi hálózatát. Ennek az élénk kereskedelmi életnek végét Magyarország területén régészeti leleteink alapján a VII. sz. közepe tájára teszem. A VII. sz. vége táján újra nagy számban feltűnő bizánci tárgyak és pénzek jórészt egy Déloroszországból jövő újabb néphullámmal hozom kapcsolatba.¹¹ Ez a Keleteurópát és Oroszországot egészen a Keleti tengerig behálózó kereskedelmi szervezet a VII. sz. végén, de főleg a VIII. sz-ban lassan kicsuszik a bizánciak kezéből és átmenetileg veszít jelentőségéből. A VIII. sz. végén a steppei népek és az északi normannok foglalják el fontos pontjait és ezen az ősi úthálózaton ismét nagyarányú cserekereskedelmi élet indul meg, amelybe később a magyarság is bekapcsolódik.¹²

Ennek az éremleletekből leolvasható átfarmálódásnak, amelynek kezdetét az V. sz-ra tesszük, a régészeti leletek közt is meg vannak nyomai. A Rajnától keletre, a Keleti tengertől nyugatra eső terület fokozatosan kikapcsolódik a bizánci és szir-egyiptomi kereskedelem köréből.¹³ Ezzel szemben mindinkább előtérbe lép a tengeri utak jelentősége. Itáliában, Franciaországban és a vele összefüggő Rajnamentén, Angliában mindenütt jelentős bizánci kereskedőközpontokat találunk.¹⁴ A szárazföldi és vízi utak pedig Magyarországon és Déloroszországon keresztül egészen Skandináviáig vezetnek.¹⁵ A fent vázolt folyamatnak egyik láncszeme a Tápiógyörgyén talált

lámpa. Több és hitelesebb leletre kell várnunk, hogy a bizánci érdekhálózatot pontosabban felrajzolhassuk. A további párhuzamos leletek fog-

Budapest.

¹ Pl. O. M. Dalton, CATALOGUE OF EARLY CHRISTIAN ANTIQUITIES. London, 1901. XXVI. tábla 495—496, XVII. tábla 501—503. — Cabrol—Leclercq, DICT. VIII. kötet, 6722—6733. kép. Tekintettel arra, hogy a tápiógyörgyei lelet Magyarország területén eddig az egyetlen és nem korát és itteni műveltségi körét meghatározó más tárgyakkal együtt került elő, hanem egymagában, részletkérdésekbe nem bocsátkozhatom s így párhuzamaink csak a legszükségesebb irodalmát idézem.

² A leletek felsorolása és részletes irodalma Cabrol—Leclercq, I. M. VIII. kötet 1198. skk. I. Az alább idézett stobii (Belgrád, Pál herceg Muzeum) és abuszimbeli (Athen, Benaki Muzeum) leleteket még nem közölték.

³ Pl. Dalton, I. M. XXVI. tábla 495—496. kép.

⁴ Pl. J. Strzygowski, KOPTISCHE KUNST. Wien, 1904. 9139—9144. sz.

⁵ Mint Dalton, I. M. i. h. vagy Strzygowski i. m. I. M. 9124—25, 9127—28. sz.

⁶ Dalton, I. M. 100. skk. I.

⁷ László Gyula, A KUNÁGOTAI LELET BIZÁNCI ARANYLEMEZEI. Arch. Ért. LI. 1938. 69. skk. I.

⁸ Strzygowski, I. M. 285. skk. I.

ják megmutatni azt is, hogy e kétségtelenül keresztény tárgy milyen jelentőségű a magyarföldi kereszténység történetében.¹⁸

László Gyula

⁹ St. Bolin, DIE FUNDE RÖMISCHER UND BYZANTINISCHER MÜNZEN IM FREIEN GERMANIEN. XIX. Bericht. Frankfurt a. M. 1930. 126. skk. I.

¹⁰ † Jónás Elemér múz.-őr baráti közlése.

¹¹ A kérdést érintem a Tihanyi téri avar temető c. dolgozatomban (Kuzsinszki Emlékkönyv. II. kötet, sajtó alatt), részletesen a bócsai fejedelmi lelet feldolgozásában fogom kifejteni.

¹² A kérdés irodalmát és a magyarság szerepét lásd: Fettich Nándor, A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG FÉMMŰVESSÉGE. AHung. XXI. Budapest, 1937. 25. skk. I.

¹³ Lásd az európai kopt leletek eloszlását Fr. Garscha, DIE BRONZEPFANNE VON GÜTTINGEN. Germania, 1933. 36. skk. I. u. o. F. Vollbach, ZU DER BRONZEPFANNE VON GÜTTINGEN. 42. skk. I. — László, I. M. 80. skk. I. a bizánci kereskedelemről.

¹⁴ L. Bréhier, LES COLONIES D'ORIENTAUX EN OCCIDENT AU COMMENCEMENT DU MOYEN-AGE. Byz. Zeitschr. XII. 1903. 1—40. I.

¹⁵ A IX—X. századra vonatkozólag lásd Fettich, I. M. i. h.

LA LAMPE DE BRONZE COPTE TROUVÉE À TÁPIÓGYÖRGYE

La lampe de bronze, décrite ci-dessous (**Planche I. 1—1b**) fu déterrée en labourant avec la charrue automobile à Tápiógyörgye, dans la ferme Nagy-Megyer, appartenant à la propriété Györgyei. L'objet est au Musée Hongrois Historique (n° d'inventaire: 13/1938) comme dépôt perpétuel de la propriétaire du domaine, Mme. veuve Illés Györgyei. J'en donne les dimensions sur la **fig. 1e**; ajoutons-y les deux dimensions de la vue d'en haut. Largeur maximum 7·8, diamètre maximum de l'anse 7·4 cm. La fabrication de la lampe à eu lieu dans la manière suivante: Le corps fu fondu selon le procédé à cire perdue ce que prouvent les pailles (p. e. **Planche I. 1b**, au bas du disque). C'est à ce corps qu'à l'aide d'une charnière on appliqua le couvercle fondu, mais dont l'articulation imite la manière des objets tournés. Les deux tiges de l'anse furent forgées de fil de bronze et leurs surfaces de contact furent brasées, puis l'anse, à son tour fut brasée par ses deux bouts forgés au corps de la lampe. L'ornement à palmette avec la croix fu fabriqué séparément et brasé plus tard à l'anse

déjà appliqué au corps. Les lignes de fonte et toute la surface furent soigneusement polies. Le corps de la lampe est lisse; il n'y a de vrilles ponçonnées que sur le disque. Au fond il'y a un trou carré en forme de tronc de pyramide. La lampe est travaillée en général soigneusement. Il n'y a que la croix à palmette, insérée entre les tiges de l'anse qui soit fondue et brasée rudement. La marche de la fabrication démontre que la lampe est une marchandise de fabrique. Le modelage rude de la croix indique ou une certaine division du travail, et, en cela il nous faut supposer un système de fabrication semblable à celui des usines de nos jours, ou bien nous pouvons en déduire qu'on tenait prêt divers emblèmes (croix, colombes, initiales du Christ¹ etc.) et c'est selon le désir de l'acheteur qu'on brasait l'un ou l'autre sur la lampe déjà prête.

Les musées de l'Europe et de l'Afrique septentrionale conservent toute une série de lampes de bronze semblables.² Elles étaient partie plantées sur de hauts supports, pareils à un chandelier,³ partie pendaient à de minces chaînes.⁴ Il nous

faut imaginer sous la lampe de Tápiógyörgye un support à trois pieds, articulé à la manière des objets tournés.⁵ Le sommet quadrilatéral du support rentrait exactement dans le trou de la lampe. Les parallèles peuvent être rapprochés presque sans exceptions au christianisme copte. Les anses sont ornées de croix, de colombes, ou des initiales grecques du Christ. On fondait le manche des lampes pendantes dans un moule commun avec celui du corps et on modelait d'habitude à la fin du manche une tête de griffon tenant au bec une pomme. Et sur la tête du griffon on brasait les mêmes insignes, comme aux anses des lampes à support. Ces insignes ornent très souvent aussi le corps de la lampe.

Parmi les parallèles susmentionnés de la lampe de Tápiógyörgye il n'y a que relativement peu dont on sache le lieu de trouvaille. En général on les fait tous dériver de l'Orient chrétien, précisément de l'Égypte, même alors qu'on les ait trouvés sur le territoire de l'Europe.⁶ Les lampes provenant d'Abou-Simbel et conservées au Musée Benaki d'Athènes, donnent la base la plus sûre à leur origine. Bien que cette nécropole n'ait pas été déterrée par des experts et qu'ainsi nous ne connaissions pas authentiquement le contenu des tombes, seul le fait qu'on y rencontre en abondance des parallèles de la lampe de Tápiógyörgye renforce que la lampe ait été exécutée en Égypte. Cette forme doit être née dans les ateliers d'artisans coptes, de l'imitation des lampes de bronze romaines. J'ai indiqué, il n'y a pas longtemps, un des ferrements de coffret de la nécropole d'Abou-Simbel, comme datant du milieu du VIe siècle,⁷ mais il est certain qu'on ait enterré continuellement dans cette nécropole et qu'ainsi une partie des trouvailles appartienne encore au Ve siècle. Les trouvailles parallèles de Stobi, conservées au Musée de Belgrade conduisent aussi au Ve siècle. Il ne nous est pas possible de déterminer précisément l'époque, puisque la lampe de Tápiógyörgye est, pour le moment, une trouvaille unique et nous ne savons rien des peuplements du même temps des alentours. Les savants étrangers n'ont pas entrepris, bien qu'ayant à leur disposition un matériel beaucoup plus vaste, l'établissement d'un ordre chronologique exacte; ils font dater les lampes du IV—VIIe siècle.⁸ Une nécropole analogue à celle d'Abou-Simbel, mais mise à jour systématiquement donnerait la solution.

Même en dépit des périodes relativement larges, nous pouvons insérer la lampe de Tápió-

györgye dans une suite de données. Dans le fond de cette suite qui touche l'histoire de la civilisation, figure d'une part l'affaiblissement de la partie occidentale de l'Empire romain et le raffermissement de Byzance, d'autre part le mouvement des Huns et des peuples des steppes qui les suivirent. Nous voyons cette transformation d'une manière instructive à l'aide de la présence des trouvailles de monnaies romaines et byzantines sur les territoires germaniques du nord. Aux environs de la mer Baltique le nombre des trouvailles datant du Ve siècle se multiplie pendant que sur les territoires germaniques occidentaux la circulation monétaire s'arrête à peu près.⁹ Nous pouvons conclure par conséquent que les marchands de Byzance avaient abandonné au moins provisoirement les territoires occidentaux et qu'ils avaient transposé leur sphère d'intérêt commercial, en partant de Byzance, ainsi que des villes coloniales du bord de la mer Noire, par le réseau routier continental et fluvial, fréquenté déjà à partir de l'âge préhistorique, aux environs de la mer Baltique. Le territoire de la Hongrie joua, dans cette transformation, un rôle de premier rang, d'une part comme recevant, d'autre part comme lieu de passage. C'est la cause de ce qu'au Ve siècle l'or byzantin inonde formellement le territoire de la Hongrie. On trouve des pièces d'or des empereurs byzantins en des masses incomparablement plus grandes en Hongrie que dans n'importe quel pays de l'Europe.¹⁰ Une partie de cet or arrivait sur le territoire de la Hongrie naturellement, comme impôt annuel, cependant d'autre part il est sûr que ni les Huns, ni les fragments de peuplades germaniques qui les suivirent en ces lieux, ni la conquête du pays des Avars, de dimension colossale ne rompirent le réseau commercial de Byzance. Je mets la fin de cette vie commerciale animée sur le territoire de la Hongrie, en me fondant sur ses trouvailles archéologiques vers le milieu du VIIe siècle. La plupart des objets et des monnaies byzantins qui reparaissent en grand nombre vers la fin du VIIe siècle, doit être, selon moi en connexion avec un flot de peuplades plus récent, venant de la Russie méridionale. Cette organisation commerciale qui enlaçait l'Europe orientale et la Russie jusqu'à la mer Baltique, échappe peu à peu, à la fin du VIIe siècle des mains des Byzantins et perd passagèrement de son importance. A la fin du VIIIe siècle les peuples des steppes et les Normands du nord occupent

les points importants et, sur ce réseau routier ancestral s'engage de nouveau, importante, la vie de troc à laquelle viendra se rattacher plus tard le peuple hongrois aussi.¹²

Nous trouvons les traces de cette transformation, perceptible par les trouvailles de monnaies et commençant, selon nous, au Ve siècle, aussi parmi les trouvailles archéologiques. Le territoire à l'est du Rhin et à l'ouest de la mer Baltique, s'émancipe graduellement de la sphère du commerce byzantin et syro-egyptien.¹³ A l'encontre les voies maritimes gagnent de plus en plus en importance. Nous trouvons en Italie, en France et dans le pays connexe rhénan, en Angleterre,

Budapest.

Gyula László

¹ P. e. O. M. Dalton, CATALOGUE OF EARLY CHRISTIAN ANTIQUITIES, London, 1901. Planche XXVI. 495—496, planche XVII. 501—503. — Cabrol-Leclercq, DICT. t. VIII. fig. 6722—6733. En considération de ce que la trouvaille de Tápiógyörgye est jusqu'à présent unique sur le territoire de la Hongrie et de ce qu'elle n'est pas apparue ensemble à d'autres objets définissant son âge et son milieu culturel local, mais isolée, je ne peux m'en gager dans des questions de détail et par suite je ne cite que la bibliographie la plus nécessaire de ses parallèles.

² V. l'énumération et la bibliographie détaillée des trouvailles, Cabrol-Leclercq, OP. CIT. VIII. p. 1198. et suiv. Les trouvailles de Stobi (Belgrade, Musée Prince Paul) et d' Abou-Simbel (Athènes, Musée Benaki) citées plus bas ne sont pas encore publiées.

³ P. e. Dalton, OP. CIT., planche XXVI, fig. 495—496.

⁴ J. Strzygowski, KOPTISCHE KUNST. Wien, 1904. nos 9139—9144.

⁵ Comme Dalton OP. CIT., lieu cité, ou Strzygowski op. cit. nos 9124—25, 1127—28.

⁶ Dalton, OP. CIT. p. 100 et suiv.

⁷ László Gyula, A KUNÁGOTAI LELET BIZÁNCI ARANYLEMEZEI (Les Plaques d'Or byzantines de la Trouvaille de Kunágota). Arch. Ért. LI. 1938. p. 39 et suiv.

⁸ Strzygowski, OP. CIT. p. 285 et suiv.

partout des centres commerciaux byzantins importants.¹⁴ Quand aux voies de terre et d'eau, elles mènent, par la Hongrie et par la Russie méridionale, jusqu'à la Scandinavie.¹⁵ Une maille de cette chaîne d'événements tracée ci-dessus est la lampe trouvée à Tápiógyörgye. Il nous faut attendre de plus nombreuses trouvailles et de plus authentiques pour pouvoir esquisser d'une manière plus précise le réseau des intérêts byzantins. Les trouvailles parallèles futures démontreront aussi l'importance de cet objet incontestablement chrétien dans l'histoire du christianisme de la territoire hongroise.

⁹ St. Bolin, DIE FUNDE RÖMISCHER UND BYZANTINISCHER MÜNZEN IM FREIEN GERMANIEN. XIX. Bericht. Frankfurt a. M. 1930. p. 126 et suiv.

¹⁰ Renseignement amical fourni par M. Elemér Jónás, conservateur de musée.

¹¹ Je touche le problème dans mon étude «A Tihanyi téri avar temető» (La nécropole avar de la Place-Tihanyi), (Mélanges Kuzsinszki, t. II, sous presse), je l'exposerai plus longuement dans mon travail sur la trouvaille princière de Bócsa.

¹² V. la bibliographie du problème et le rôle du peuple hongrois, Fettich, Nándor, A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG FÉMMŰVESSÉGE (La Metallurgie du Peuple hongrois de l'Époque de la Conquête du Pays). AHung. XXI. Budapest, 1937. p. 25 et suiv.

¹³ V. la répartition des trouvailles coptes en Europe Fr. Garscha, DIE BRONZEPFANNE VON GÜTTINGEN. Germania, 1933. p. 36 et suiv. ibid. F. Vollbach, Zu der Bronzefanne von Güttingen. p. 42 et suiv. — László, OP. CIT. p. 80 et suiv. sur le commerce byzantin.

¹⁴ L. Bréhier, LES COLONIES D'ORIENTAUX EN OCCIDENT AU COMMENCEMENT DU MOYEN-ÂGE. Byz. Zeitschr. XII. 1903. p. 1—40.

¹⁵ V. sur le IX—Xe siècle, Fettich OP. CIT., lieu cité.

A SZENTES—DERÉKEGYHÁZI NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELET.

1938. év tavaszán Szentes határában, az u. n. derékegyházi oldal dombhátán ifj. Pataky György földjén, Forgó János és Sipos Ferenc munkások homok-kitermelés közben egy sírra bukkantak. Az ásást azonnal abbahagyták, úgy hogy kiszállásomkor szakszerűen tárhattam fel a bolygatatlan sírt. Mivel a sír — különösen az eltemetés szokatlan módja miatt — megfejtetlen kérdéseket rejt magában, az alábbiakban elsősorban csak arra töreksem, hogy a leleteket és a sírról a helyszínen készített felvételeimet közöljem. Ezzel módot kívánok adni belföldi és külföldi munkatársaimnak a további feldolgozásra.

Az erőteljes férfiváz fejjel ÉK-re, lábbal DNY-ra, 160 cm mélyen feküdt, nyújtott helyzetben a homokréteg alatt. A váz hossza eredeti fekvésében 180 cm volt, koporsó nyomát nem találtam (*I. t. A—B*). A sír feltárása közben mielőtt magához a vázhoz értem volna, fölötte és mellette ló-, marha-, juhkoponyákat és lábcsontokat találtam. A sír leleteit a következőkben közlöm:

1. VAS PAIZSDUDOR (*II. t. 18*), a mell közép-vonalában feküdt, úgy, hogy pereme a váz szájánál volt, tehát a paizs takarta az eltemetett arcát. A domború, simahátú dudor M 6·5, Ám 1·8, több helyen csonka peremének Sz 2·5—3 közt váltakozik, szeglyukat nem találtam rajta, így felerősítésének módját nem állapíthattam meg. A perem, két ellentétes részén talált hosszúkás lehajlásból arra következtethetünk, hogy a paizs nem a kerek paizsok csoportjába tartozik.

2. VISSZACSAPÓ ÍJ CSONTLEMEZEI (*II. t. 1—12*), a váz jobboldala mellett feküdtek (*I. t. B 1—3*), két végük közt 128 cm távolságot mértem, ez volt a nyugalmi állapotban levő íj hossza. A jobboldali felsőkar mellett, végével a fej felé, hajlásával befelé feküdt a *II. t. 1—2* lemezpár. H 26, illetőleg hajlási vonalban mérve 27·5, Sz fejénél 2, a fejtől 2 cm-re van a hurbeakasztására szolgáló bevágás, a lemez végét 14 cm hosszúságban irdalták, hogy biztosabban erősíthessék az íj testéhez. A lemezpár belső részén az íj egykori vastagságának megfelelő szélességű betétlemez volt (*II. t. 11—12*).

A markolatrészt borító lemezek (*II. t. 5—6*) a medence hosszában feküdtek. H 22, Sz 3, végeiket irdalták. Oldallemezei (*II. t. 7—8*) domború hátúak. Az íj másik végének lemezei (*II. t. 3—4, 10—11*) a jobb lábszár irányában feküdtek. Az íj alakját párhuzamai után nem

nehéz elképzelni,¹ de meg kell jegyeznünk, hogy a markolat nem az íj közepén feküdt, hanem ettől a szár balrészé felé 12 cm-re találtam. Hasonló íjakat a hunok hagyatékából ismerünk.²

3. Az *I. t. 7*, SZARVBOL KÉSZÍTETT ESZKÖZT a medence jobboldalán találtam (*I. t. B 4*), H 11·5, vastagabb végén 0·9 cm-es befelé szűkülő lyuk van, amelybe oldalról furás torkollik. A szarv belső oldalát hajlásától hegyéig homorúra vajták. Magam részéről ezt az eszközt az íj felszereléséhez sorolom, karvédő csontnak tartom, amelyet a lyukon áthuzott zsineggel erősítettek a karra. Hasonlókról Cs. Sebestyén Károly is megemlékezik.³

4. A CSONTGYÜRÜ (*I. t. 6, B 17*) a bal combcsont irányában került elő. Biztosra veszem, hogy ez is az íj-készítéshez tartozott. Az ideget feszítő ujjat védte a bevágástól. Sebestyén szerint ezek a gyűrűk rendszerint fából voltak.⁴

5. VAS NYILHEGYEK (*II. t. 19—22*), a váz jobbkezénél egy csomóban feküdtek (*I. t. B 5*). Közülük kettő háromszárnyú, egy lapos, a negyedik alakját nem állapíthattam meg, hosszuk 2·6—2·8 cm.

6. BRONZ SZÍJVÉGEK (*I. t. 1—4*). A három kis szíjvéget két sima lemezből készítették, a lemezeket felül egy-egy szeg fogta össze. A nagy szíjvégnek csak oldalsó pántja maradt meg, az 1. sz. hossza 3 cm, a 2. sz-é 3·5 cm. A medence fölötti találtam ezeket (*I. t. B 6—8*).

7. Négyszögletes és kör-alakú VASCATOK (*II. t. 23—28*), találási helyüket az *I. tábla B 10—16*, helyszínen készített vázlat mutatja. Úgy látom közülük három az eltemetett, három pedig a ló felszereléséhez tartozott.

8. Két VASKÉS (*II. t. 29—30*), ezek egyike egy szarvba volt foglalva (*I. t. B 24*).

9. Négy darab megmunkált SZARV (*I. t. 5, 8—10, B 21—24*), ezek egyikében vaskampó(?), vagy vágóesz-köz(?) van, lehet, hogy az íj-készítéshez tartozott.

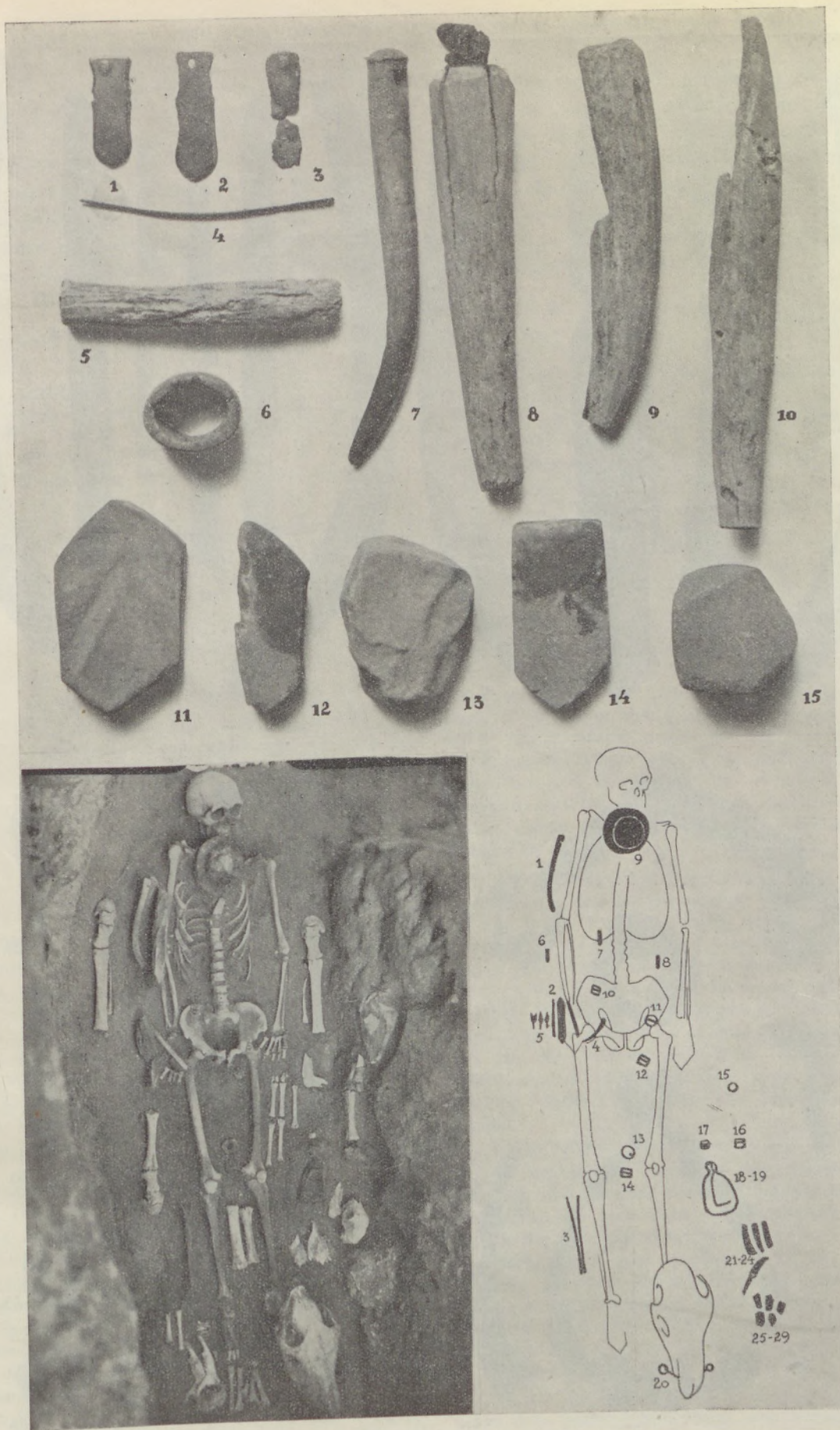
10. Öt darab CSISZOLÓKÓ (*I. t. 11—15*), szokatlan jelenség, hogy egy sírban ennyi csiszoló és köszörűkő legyen. Hármát közülük csiszolással formáltak.

11. VASKAMPÓ (*II. t. 15*).

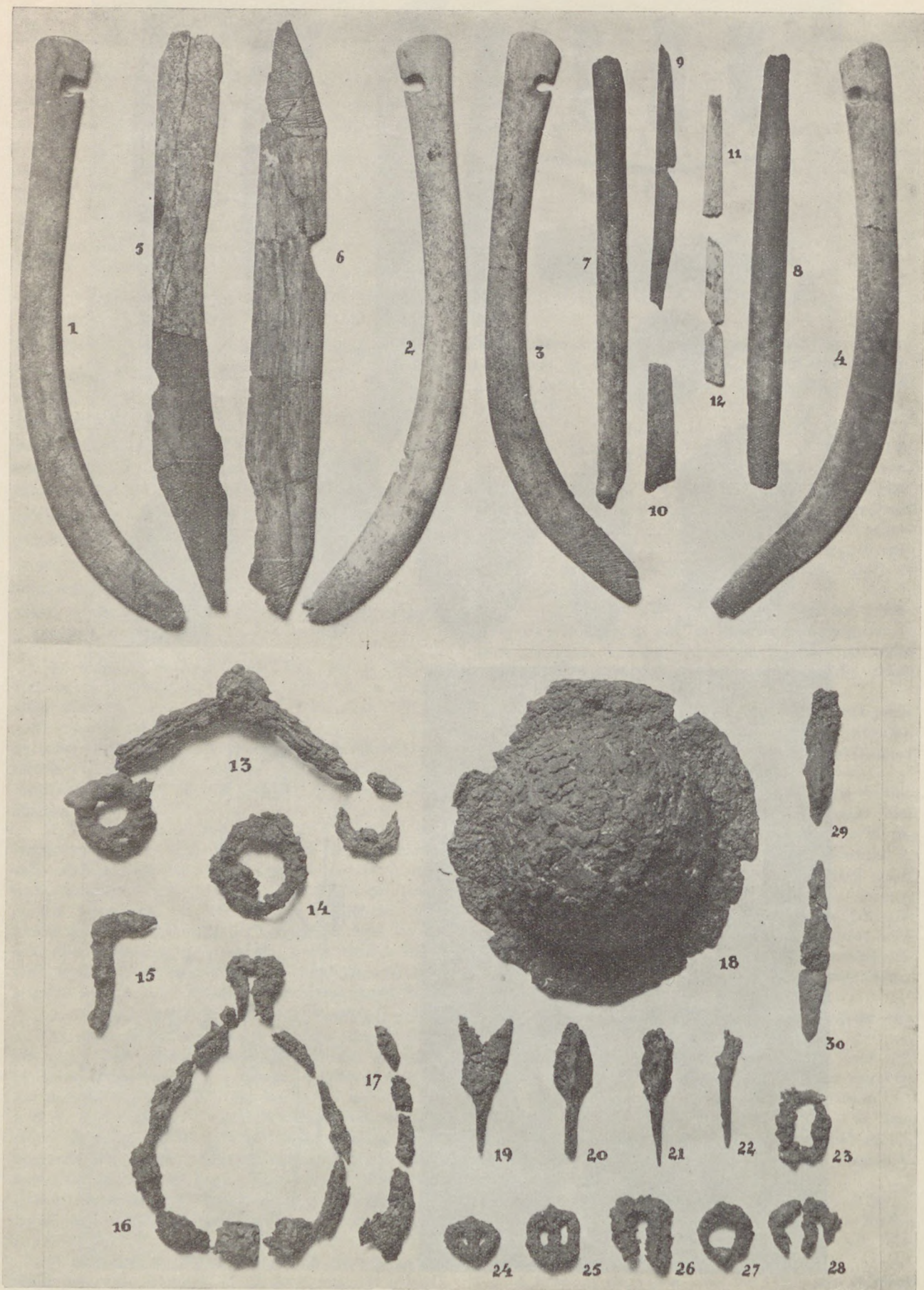
12. Vas CSIKÓZABLA (*II. t. 13—14, I. B 20*).

13. Két KENGVELVAS (*II. t. 16—17, I. t. B 18—19*), töredékes állapotban maradt meg, sőt egyik fele-részig elporladt.

A felsorolt tárgyakon kívül két lókoponya és lóhoz tartozó lábsontok, egy marhakoponya és lábsontok, továbbá egy juhkoponya és lábsontok heverték a váz körül. Elhelyezésüket a sírról készült fénykép mutatja

1. tábla 1—15. A Szentés—derékegyházi sír; A—B, a sír helyszíni felvételei. — Tafel I, 1—15.
Grabfund von Szentés—Derékegyháza; A—B, Aufnahmen in situ.

II. tábla 1—28. A Szentes—derékegyházi sírlelet. — Tafel II, 1—28. Grabfund von Szentes—Derékegyháza.

(I. t. A). A csiszolóköveket és a megmunkált szarvakat a sír teljes feltárásakor találtam csak meg s így ezek a fényképen nem láthatók, helyzetükről a sírrajz (I. t. B) tájékoztatja az olvasót.

A lelet korát az általam feltárt Szentcs-környéki temetők alapján a VI sz.-ra teszem. Rendkívüli ebben a környezetben a lókoponyás temetkezés, ezt Magyarország területén eddig csupán honfoglaláskori sírjainkban figyelhettük meg.

Szentcs.

¹ Cs. Sebestyén Károly, REJTÉLYES CSONTOK NÉPVÁNDORLÁSKORI SIROKBAN. Dolg. VI. 1930. 1—2, 197. l. 7. kép — Nemes Mihály—Nagy Géza, A MAGYAR VISELETEK TÖRTÉNETE. IV. tábla 1.

² Alföldi András, LELETEK A HUN KORSZAK-

Tudomásom szerint E. Beninger fogja közzétenni azt a Bécs közelében talált lovassírt, amelyben jellegzetes késői avar bronzöntvények mellett lókoponyát találtak. A temetkezési mód és az íjj-készítés keleti, nomád eredetre vall, a paizsdudor és a szíjvégek formái nyugati kapcsolatokat árulnak el és így a sír leginkább valamelyik hun fajjal néppel hozható kapcsolatba.

Csallány Gábor

BÖL ÉS ETHNIKAI SZÉTVÁLASZTÁSUK. AHung. IX. 1932. 18. l. 1. kép.

³ Cs. Sebestyén Károly, A MAGYAROK ÍJA ÉS NYILA. Dolg. VIII. 1932. 1—2, 190. l.

⁴ Cs. Sebestyén, Dolg. VIII. I. M. 190. l.

DER VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHE GRABFUND VON SZENTES—DERÉKEGYHÁZA

Im Frühjahr 1938 wurde im Weichbilde der Stadt Szentcs, an der Flur genannt «Derékegyházi oldal» am Hügelrücken während des Abbaues einer Sandgrube ein Grab aufgedeckt. Die Arbeit wurde sofort eingestellt und so kam es, dass das ungestörte Grab fachgemäss aufgedeckt werden konnte. In Anbetracht der ungewöhnlichen Art der Bestattung und der damit verknüpften ungelösten Probleme beschränke ich mich vorderhand lediglich auf die Publikation des Fundes und der an Ort und Stelle gemachten Aufnahmen, um dadurch weiteren Studien in- und ausländischer Fachkollegen eine Bahn zu ebnet.

Das kräftige Mannskelett lag NO—SW-lich orientiert 160 cm tief in ausgestreckter Lage unter der Sandschichte. Das Skelett war in situ 180 cm lang; Spuren eines Sarges waren nicht auffindbar (Taf. I, A—B). Während des Aufdeckens kamen oberhalb des Skelettes und neben demselben Tierschädel und Gebeine (Pferd, Rind, Schaf) zum Vorschein. Die Funde waren wie folgt:

1. Eiserner SCHILDBUCKEL (Taf. II, 18), in der Mediallinie der Brust; sein Rand reichte bis zum Mund. Der Schild selbst verdeckte hiernach das ganze Gesicht. Der erhabene, glatte Buckel ist 6.5 cm hoch, sein Durchm. beträgt 18 cm, die Breite seines mehrfach beschädigten Randes wechselt zwischen 2.5—3 cm. Wegen Mangel an Nagellöcher war die Befestigungsart nicht festzustellen. Zwei auf entgegengesetzten Seiten des Randes wahrnehmbare Abwärtsbiegungen lassen darauf schliessen, dass dieser Schild nicht der Gruppe der runden Schilde angehört wird.

2. Beinversteifungen eines REFLEXBOGENS (Taf. II, 1—12) lagen rechts vom Skelett (Taf. I, B1—3); die Entfernung zwischen beiden Enden betrug 128 cm; dies wird daher die Länge des Bogens in Ruhestellung

gewesen sein. Das obere Plattenpaar (Taf. II, 1—2) lag mit der Spitze gegen den Schädel, mit der Biegung nach innen, neben dem rechten Oberarm. Länge in der Biegung gemessen 27.5, sonst 26 cm, Breite beim Kopfe 2 cm. 2 cm vom Kopfe befindet sich ein Einschnitt zum Einhängen der Sehne; das Ende der Platte wurde in einer Länge von 14 cm aufgerauht, um das Haften an den Bogenkörper zu erleichtern. An der Innenseite des Plattenpaares war ein Knochenbelag angebracht, dessen Breite der einstigen Bogenstärke entsprach (Taf. II, 11—12).

Die Beinbeläge des Bogengriffes (Taf. II, 5—6) lagen entlang des Beckenknochens. Ihre Länge beträgt 22, ihre Breite 3 cm; die Enden sind aufgerauht. Ihre Nebenplatten (Taf. II, 7—8) haben einen konvexen Rücken. Die Platten des unteren Bogenendes (Taf. II, 3—4, 10—11) lagen in der Richtung des rechten Unterschenkels. Die Bogenform lässt sich an Hand der Parallelen unschwer vorstellen,¹ es muss aber bemerkt werden, dass der Griff sich nicht in der Mitte des Bogens befand, sondern 12 cm nach dem linken Bogenarm verschoben. Ähnliche Bögen sind aus hunnischen Funden bekannt.²

3. Das HORNGERÄT der Taf. I, 7, 11.5 cm lang lag auf der rechten Seite des Beckenbeines (Taf. I, B4); am dickeren Ende desselben befindet sich ein 0.9 cm breites, sich nach innen verjüngendes Loch, in das von der Seite eine Bohrung mündet. Die innere Seite des Horns wurde von der Biegung an bis zur Spitze hohlrund geschabt. Meines Erachtens gehörte dieses Gerät zur Bogenausrüstung und wird durch eine, durch das Loch geschlungene Schnur am Arm befestigt, als Armschutz gedient haben. Ähnliche wurden auch durch K. Cs. Sebestyén erwähnt.³

4. Der KNOCHENRING (Taf. I, 6, B17) kam neben dem linken Schenkelbeine zum Vorschein. Wird gleichfalls der Bogenausrüstung angehört haben und diente mutmasslich zum Schutz des sehnespannenden

Fingers. Nach Sebestyén waren diese Ringe gewöhnlich aus Holz verfertigt.⁴

5. Eiserne PFEILSPITZEN (*Taf. II, 19–22*) lagen bei der rechten Hand in einem Haufen (*Taf. I, B 5*). Zwei von diesen sind dreiflügelig, eine ist flach, die Form der vierten ist unbestimmt. Ihre Länge beträgt 2·6–2·8 cm.

6. Bronzene RIEMENZUNGEN (*Taf. I, 1–4*), von denen die drei kleineren aus je zwei Platten verfertigt, oben durch einen Nagel festgehalten wurden. Von der grossen Riemenzunge sind nur Seitenbügel erhalten geblieben; der erste ist 3 cm, der zweite 3·5 cm lang. Sie wurden oberhalb des Beckenbeines gefunden (*Taf. I, B 6–8*).

7. Viereckige und runde eiserne SCHNALLEN (*Taf. III, 23–28*). Die Stellen des Auffindens sind auf der Skizze der *Taf. I (B 10–16)* ersichtlich. Drei von diesen scheinen der Reitausrüstung angehört zu haben.

8. Zwei eiserne MESSER (*Taf. II, 29–30*); das eine hatte einen Hornschaft (*Taf. I, B 24*).

9. Vier Stück bearbeitete HÖRNER (*Taf. I, 5, 8–10, B 21–24*); der eine enthält einen eisernen Hacken(?) oder Schneidewerkzeug(?) und könnte ebenfalls der Bogenrüstung angehört haben.

10. Fünf Stück SCHLEIFSTEINE (*Taf. I, 11–15*). Diese hohe Zahl ist eine ungewöhnliche Erscheinung in einem einzigen Grabe. Drei von diesen sind durch Schleifen hergestellt.

11. Eiserner HACKEN (*Taf. II, 15*).

12. Eiserne TRENSE (*Taf. II, 13–14, Taf. I, B 20*).

13. Zwei eiserne STEIGBÜGEL (*Taf. II, 16–17, Taf. I, B 18–19*), nur fragmentarisch erhalten.

Szentes.

¹ Károly Cs. Sebestyén, RÄTSELHAFTE KNOCHEN IN VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHEN GRÄBERN. (Ungarisch) *Dolg. VI. 1930. 1–2, S. 197, Abb. 7.* — Mihály Nemes—Géza Nagy, GESCHICHTE DER UNGARISCHEN TRACHTEN (Ungarisch), *Taf. IV, 1.*

Ausser den aufgezählten Gegenständen lagen noch zwei Pferdeschädel mit Unterbeine, ein Rindsschädel mit Unterbeine und ein Schafsschädel mit Unterbeine um den Skelett her. Die Anordnung ist auf dem Lichtbilde des Grabes (*Taf. I, A*) ersichtlich. Die Schleifsteine und die bearbeiteten Hörner sind erst beim vollständigen Heben ans Licht gelangt und sind daher auf dem Lichtbilde unsichtbar. Über ihre Lage orientiert die Skizze des Grabes auf *Taf. I, B*.

Den Fund datiere ich auf Grund der durch mich erschlossenen Gräber der Friedhöfe um Szentes in das VI–VII. Jahrhundert. Ungewöhnlich ist in dieser Umgebung die Pferdeschädelbestattung, die in Ungarn bislang nur aus den Gräbern der Landnahmezeit bekannt war. Meines Wissens beabsichtigt E. Benninger einen Reitergrabfund aus der Umgebung von Wien zu veröffentlichen, der neben charakteristischen spätawarischen Bronzegüssen auch einen Pferdeschädel enthielt. Die Bestattungsart und die Bogenrüstung weisen auf morgenländische, nomadische Herkunft, der Schildbuckel und die Formen der Riemenzungen deuten hingegen auf abendländische Beziehungen hin und wird daher dieses Grab noch ehestens mit einem der hunnenverwandten Völker in nähere Verbindung zu bringen sein.

Gábor Csallány

² András Alföldi, FUNDE AUS DER HUNENZEIT UND IHRE ETHNISCHE SONDERUNG. A. *Hung. IX. 1932. S. 18. Abb. 1.*

³ Károly Cs. Sebestyén, BOGEN UND PFEIL DER UNGARN. (Ungarisch) *Dolg. VIII. 1932. 1–2, S. 190.*

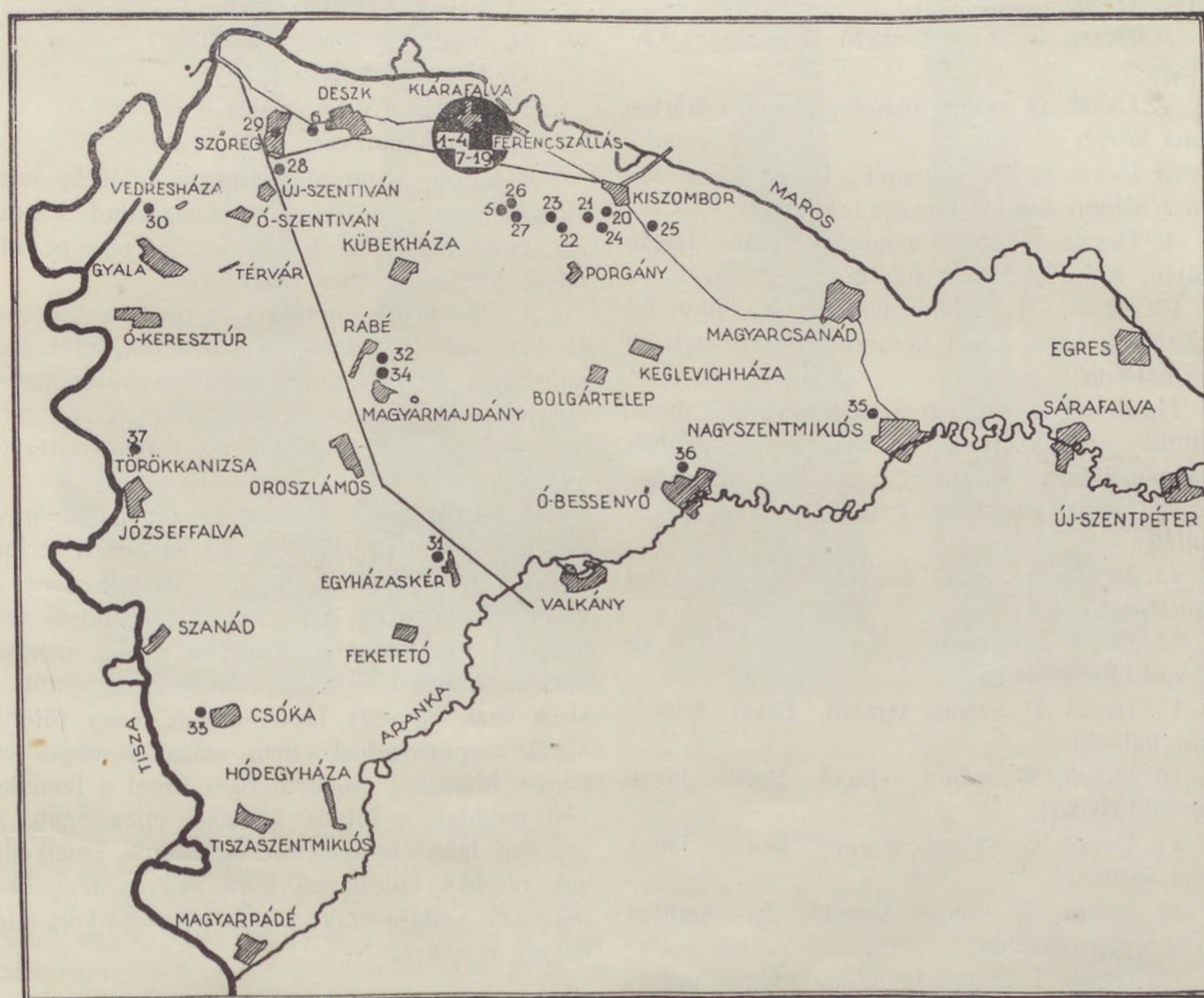
⁴ Károly Cs. Sebestyén, *Dolg. VIII. A. A. O. S. 190.*

KORA-AVARKORI SÍRLELETEK

I. Avarkori temetők és lelhelyek a Tisza—Maros—Aranka—szögéből

Részenben Magyarország avar kori lelőhely-
térképéhez kívánok adatokat szolgáltatni, amikor

részben a dolgozatomban tárgyalt kiszombori és deszki avarkori temetőkkal, fülkesírokkal való szoros összefüggésük miatt kívánatos megemlítésük.

1. kép. Avarkori temetők és lelőhelyek a Tisza—Maros—Aranka szögéből. — Abb. 1. Gräberfelder und Fundorte im Theiss—Maros—Aranka Winkel.

a Szeged Városi Múzeum nagyrészt közzé nem tett avarkori régiségeinek egy zárt földrajzi területéhez tartozó csoportját: a Tisza—Maros—Aranka közötti avarkori lelőhelyeket felsorolom;

A mondott terület a világháború előtt teljes egészében Magyarországhoz (Torontál m.) tartozott; ma csupán a Gyála, Óbéba feletti részek Kiszomborral, maradtak meg számunkra, Csanád,

Arad és Torontál k. e. e. vm. torontáli járásába sorozva, míg a többi terület Jugoszláviához és Romániához került. Ennekfolytán az **1. képen** közölt avarkori lelőhelytérképen az 1—30. számú helyek hozzánk, a 31—37. sz. alattiak megszállt területéhez tartoznak.

1. Klárafalva B számú temető, özv. Molnár Ignácné telkén;

2. Klárafalva F számú temető, a község területén;

3. Klárafalva G számú temető, Barna István szántóföldjén, a község déli szélén lévő földhátan;

4. Ferencszállás, Lajtár György és Bárdos Péter halmán;

5. Deszk D számú temető, özv. Simon Józsefné halmán;

6. Deszk E számú temető, Tucakovics Gy. halmán;

7. Deszk G számú temető, Faragó Márton halma körül;

8. Deszk H számú temető, Boros János halmán (Ördögh András tanyája mellett);

9. Deszk I számú temető, Kovács István földjén, Klárafalvától nyugatra;

10. Deszk K számú temető, a kukutyini majortól keletre fekvő keresztes domb melletti első halmon;

11. Deszk L számú temető, a keresztes domb melletti második halmon, Horváth B. András kiszombori lakos földjén;

12. Deszk M számú temető, Kalanai János halmán;

13. Deszk N számú temető, Horváth Antal földhátján;

14. Deszk O számú temető, Szücs Pál és Horváth József halmán;

15. Deszk P számú temető, Barát András lapos halmán;

16. Deszk R számú temető, Boros János nagyföldhátján;

17. Deszk S számú temető, Boros János lapos halmán;

18. Deszk Sz számú temető, dr. Ambrus Endre gyepeshalmán;

19. Deszk T számú temető, Ördögh András lehordott halmán, a répásverem körül;

20. Kiszombor A számú temető, a vályogos gödröknél;

21. Kiszombor B számú gepida sírmező néhány avar sírlelete, Blaskovics Ferencné földjén;

22. Kiszombor E számú temető, a Kis-tanyán.

23. Kiszombor F számú temető, Lőrincz József halmán;

24. Kiszombor G számú temető, Hosszúháton;

25. Kiszombor M számú temető, Rónay I. földjén;

26. Kiszombor O számú temető, Rónay Béla örökösök halmán;

27. Kiszombor P számú lelőhely, kanálisban, a Lajcsi-majornál;

28. Szőreg A számú temető, Iván-téglagyárnál;

29. Szőreg B számú temető, Homokbánya;

30. Öszentiván—vedresházai temető;

31. Egyházaskér, Erdélyi Mihály birtokán;

32. Rábé, Anka-sziget;

33. Csóka, Kremenýákon;

34. Magyarmajdány (Majdán);

35. Nagyszentmiklós;¹

36. Óbessenyő.²

37. Törökkanizsa.³

A három legutóbbi avarkori lelőhely leletanyaga nem a múzeumunk ásatásaiból származik. Felsorolásuk az **1. kép** lelőhelytérképe adatainak kiegészítéséhez szükséges.

A lelőhelyek sorszáma egyezik a térképen (**1. kép**) kapott számokkal; a temetők, lelőhelyek nagybetűs jelzései pedig mint megkülönböztető megjelölések, a szegedi múzeum régészeti tárnak nyilvántartó-céduláival és a lelőhelytérkép adataival.

A közölt avarkori temetők anyagában megtaláljuk úgy a préselési, mind az öntési technikával készült emlékeket, de a leletek zöme az előbbihez tartozik. Aránylag kis területről szokatlanul sok lelőhelyet ismerünk, ezek azonban elűnnek a tiszavölgyi nagy avar sírmezőktől. A sírok csak egy-egy lapos halom, vagy földhát körül csoportosulnak, nem százas tömegekben, hanem kisszámú csoportokban. Ezzel a temetkezési móddal, a folyók áradásai ellen védte az avarkori lakosság temetőit. A halmok, emelkedések részben különböző korú vegyes temetőket takarnak, számra nézve azonban az avarkori lelőhelyek vezetnek.

II. A Kiszombor O számú temető

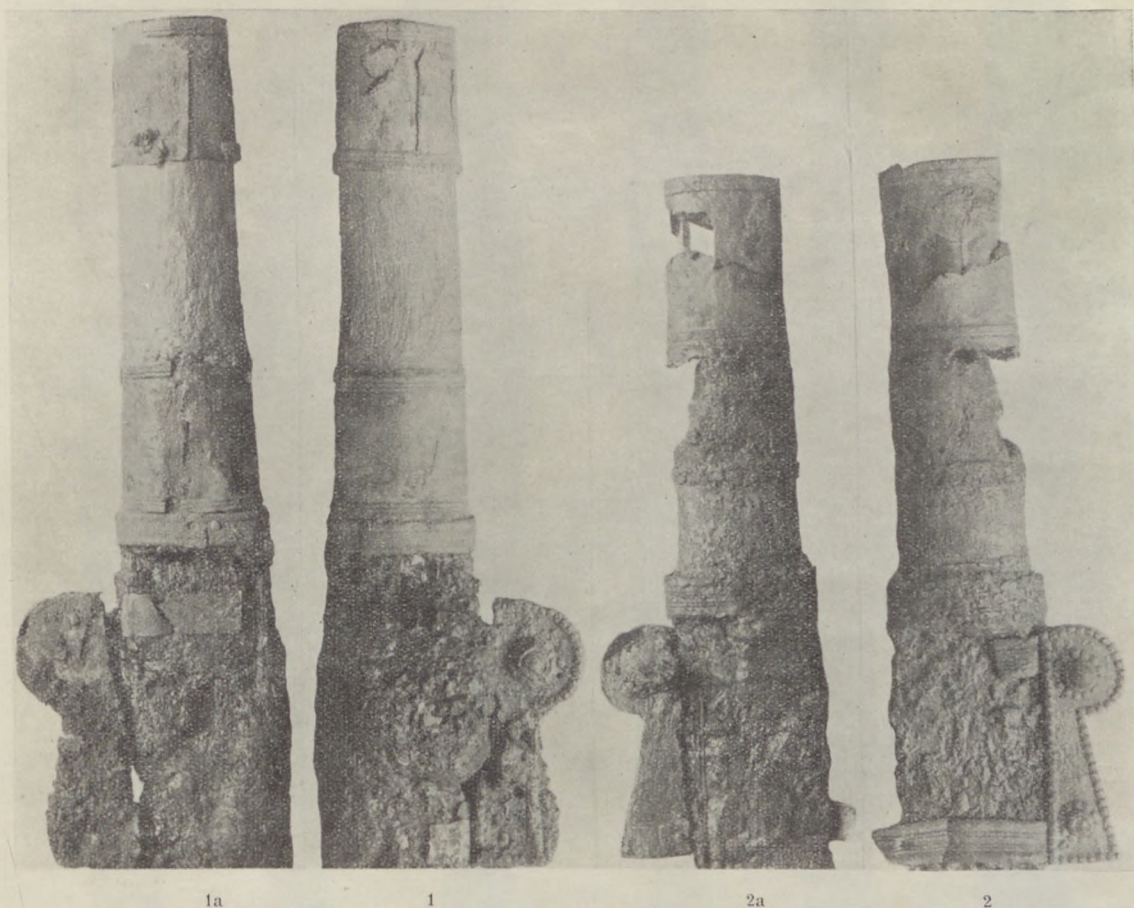
A jelen dolgozatban tárgyalt, az **1. képen** közölt lelőhelytérképen 26. szám alatt jelzett Kiszombor O számú avarkori temető; Kiszombor község határának nyugati szélén, közvetlenül a trianoni határ melletti Tanya-halomtól északra

levő első dülőúttal szemben, Rónay Béla örökösök szántóföldjén az alig észrevehetően kiemelkedő, de a térképen már megjelölt halmon terül el.

Az első sírleletet Czuczai János klárafalvi lakos 1935. október 20-án találta (itt 7. sír, 4. kép 1—8).

A halom rendszeres feltárását 1937. július 12-én kezdtem meg. A húzott kutatóárokokkal meglettük a Czuczai által 1935-ben kiásott sír bronzrozsda csontjait és még 6 másik sírt bon-

felett a hátgerincen 11·2 cm-es háromlű vasnyílhegy volt (V. t. 2), szárával délnyugat felé. Egy második hasonló (V. t. 1) a földtörmelékéből került elő. Jobb-terde táján magasabb földrétegben csilolóvasként használt 3—7 mm vastag lemeztöredéket (V. t. 5) leltem, amely az avarkori mellpáncélok lemezzselvényeire emlékeztet; mindkét lapján vászonlenyomatok látszanak. A balcombcsontnál téglalap-alakú töredezett vascsat (V. t. 4) hevert, ugyanitt 15 cm hosszú vaskés húzódott (V. t. 7) hegygel a láb felé; markolata és tokja fából készült. Balválltól a jobb lábfejig keresztbefektetett visszacsapójú csontlemezei feküdtek (3. kép 1—8). Az ideg

2. kép. A kiszombori (1—1a) és a deszki (2—2a) kard felső részlete. — Abb. 2. Oberteil des Schwertes von Kiszombor (1—1a) und Deszk (2—2a).

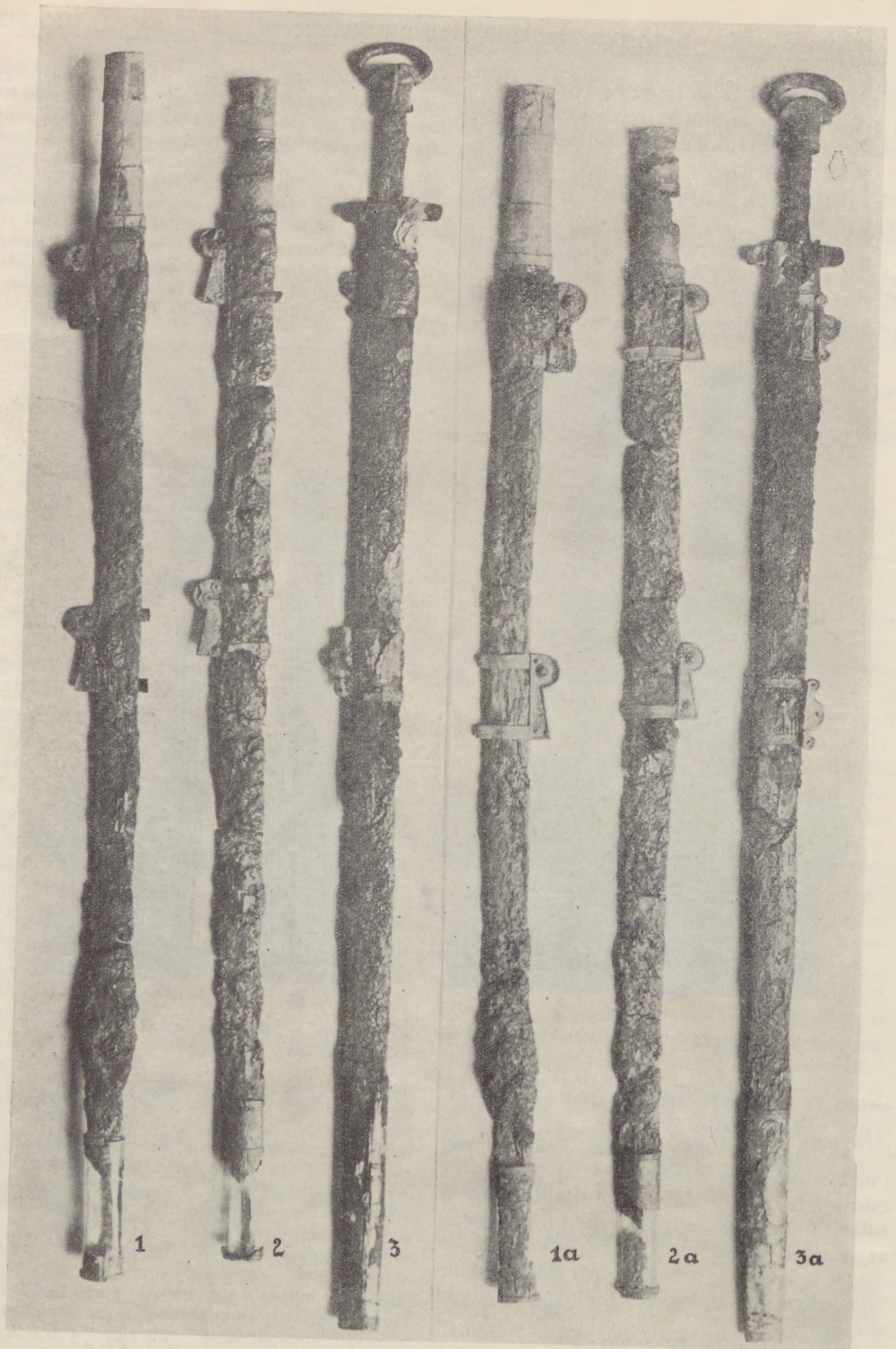
tottam ki. A temető helyszínrajzát a 8. kép 1. számú vázlat mutatja.

Az alig egy méter magas halom kevert földű, mesterséges emelkedés, amelyben a sírok csontvázait csak rábukkanáskor találtuk meg. A halom földjének kevertisége azonban ősbibb, nem az avarkori sírok kedvéért hordták össze. A deszki határ egyik halmában már bádeni kultúrájú edények kíséretében leltünk avarkori sírokat.

A sírok és lelettárgyak leírása:

1. SÍR. Mélysége: 0·90 m. A kb. 1·56 m hosszú férficsontváz lábbal délnyugatnak feküdt. Medencéje

rögzítésére szolgáló függesztőlyukak egymástól távolsága kb. 1·46 m. Az egyik erősítő lemez (3. kép 6), bevágott részével a sír külső oldala felé nézett, hegyezett vége a mellnek irányult és síma, domborodó lapján feküdt; H 28. A csontlemez párja (3. kép 7 és 8) síma lapjával volt felül. A 7. számú lemez lenyesett végét a 8. sz. alatti toldalékdarabbal hosszabbították meg. A csontlemezek V-a 0·3. Az íj alsó végét borító erősítő csontlemez (3. kép 4) és ennek alsó (3. kép 1), valamint felső kiegészítő csontlemezléce (3. kép 2), a jobb lábfej mellett kívül feküdt; V-a 0·2—0·4. Az íj középrészéhez tartozó szélesebb lemeztöredék (3. kép 3) a balváll külső oldalától került elő; V-a 0·2. A jobbalkar alatt keresztben, hegygel északnak irányuló, szarvból készült görbe eszköz (V. t. 6) hevert; homorú része

I. tábla 1–1a. Kiszombor O 2. sír; 2–2a. Deszk G 8. sír; 3–3a. Szeged–Csengele 1. sír; (Szeged, Városi Múzeum). — Tafel I, 1–1a. Kiszombor O Grab 2; 2–2a. Deszk G Grab 8; 3–3a. Szeged–Csengele Grab 1; (im Städt. Museum Szeged).

jobbaldalt egészen az eszköz hegyéig árkolt, domború oldala középtől kezdve a balszélig mélyen kivájt. Ugyanitt találtam egy oválisalakú, keskenynyílású vas-kos vascsatot (V. t. 3). A csontváz rossz megtartású volt.

2. SÍR. Rézsutosan, keletről nyugatra mélyülő fülke-sír, amelyben az 1·55 m hosszú férfi csontváz koponyája 60 cm mélyen keleten, míg a lába 1·50 m mélyen nyugaton feküdt.

A koponyától jobbra 12 mm átmérőjű gömbös aranyfülbevaló (III. t. 2) volt, két préselt félgömbből összeformázva, amelyhez felül még 3 drb 4 mm-es göm-

A csontváz nyakán egy szem irizáló fehér üveg-paszta-gyöngy volt (III. t. 3). Baloldalt, a koponya irányától kezdődően 103 cm hosszú egyenes, kétélű vaskard húzódott (I. t. 1 és 1a, 2. kép 1 és 1a). Keresztvas nélküli, hüvely falemezből készült. A markolat H-a 14, Sz-e 3·4—3·8, V-a 1·7—1·8. Ovális alakú fa borította a markolatvasat, amelynek felső részét 4·2 cm hosszú, préselt szegélyekkel díszített ezüstlemez, alsó részét 4·2 cm H szegélyes ezüstlemez, felső végét pedig ovális bronzzárólap fedte be (2. kép 1). A lemezek V-a 0·05, összehajtott végük forrasztott. A szegély-díszeket hengerrel egyoldalon préselt, kb. 10 mm szé-

3. kép 1—8. Kiszombor O 1. sír. Ijérszletek (Szeged, Városi Múzeum). — Abb. 3, 1—8. Kiszombor O Grab 1. Bogenteile (im Städt. Museum Szeged).

böcs és ezüst fülkarika járult. Ugyancsak jobbra, a koponyától kissé távolabb, Phokas bizánci császár (Kr. u. 602—610) aransolidusa (III. t. 1) feküdt. Felirata:

A) DNFOCAS-PERPAVG Császár szemben, paludamentumban, jobbában gömbös kereszt, fején kereszt diadém.

R) VICTORI-AAVGG és jegy. Victoria szemben, jobbában kereszt bot, baljában gömbös kereszt. Lent CONOB.

Am 2·1, súlya 4·30 gr. (J. Sabatier, DESCRIPTION GÉNÉRALE DES MONNAIES BYZANTINES I., 252. l. 1. sz.; † Jónás Elemér dr. meghatározása).

les lemezszalagból nyírták ki és külön forrasztották fel a borítólemez szélére. A szegélyekhez hasonló anyagú, de más díszítésű a torkolatveret. A hüvely H 89, Sz 4·3—4·1—3·4, V 2·1—1·8—1·7 cm. A kétélű penge H 83, Sz 4·2—3·7—3, V 1·2—1—0·8. A kardhüvely alsó végét 11·3 cm hosszúságú ezüstlemez tok fedi, amelynek szegélydíszei a markolat díszítéseivel azonosak. A tok, miként a markolat zárólapja, ovális bronzlapban végződött. A penge hegye 8 cm-re van a hüvely alsó végétől. A kardot két P-alakú tartófüllel függesztették fel. A felső fül (2. kép 1—1a) 2·3, az alsó fül 34·4 cm-re fekszik a hüvely torkolatveretétől.

A tartófülek H 7·4, Sz 2·7—2·1, V 0·7. Két-két 1·2 cm széles, egyoldalon préselt ezüstpánt szorítja a füleket a kard hüvelyéhez. Ez a pánt a kard testfelőli lapján bronzszalagban folytatódik, ezt egy-egy bronzszögecs és egy hosszában futó keskenyebb bronzpánt erősíti a tartófülhöz. A keskeny bronzpánt kiálló hurkot képez, amely olyan kardfüggesztőszíj befogadására alkalmas, mint az ezüst szorítópánt szélessége. Magát a fület 3 lemezből állították össze, egy felső ezüst-, egy alsó bronzlapból és a kettőt összefogó bronz oldalszalagból. A felső üreget faanyag töltötte ki (2. kép 1a). A fül felső lapjának gyöngysorszegélyét és a világoszöldszínű üveggyöngybetét foglalatát külön forrasztották fel (2. kép 1).

A jobb combcsont külső oldalánál 15 cm H vaskés (III. t. 15) feküdt, melynek fanyele és fahüvely volt. A jobb alkar alatt 5 cm-es faragott csonttütartó (III. t. 7); a jobb bokacsont külső oldalánál vaskampó töredéke (III. t. 10); a combcsontok között összeroszdásodott láncszemek (III. t. 14), amelyek mint a láncpáncél kiszakított töredékei kerültek a sírba. Egy-egy szem Ám-je 1 cm. Ugyanitt négyszögű vascsat (III. t. 11) és egy késpengeszerű vastöredék (III. t. 16). A bal combcsont külső oldalán 10 cm távolságra a kard hegyétől, 2 bronzkarika (III. t. 5—6), 2 tartófül vasból (III. t. 8—9), amelyekhez vaslemez és kovakő tapad, továbbá 4 drb 4 cm hosszú, domborodó vaslemez (amulett) töredéke (IV. t. 28—32), és fanyelű vasár (IV. t. 24) maradéka hevert egy csomóban. Mindezeket kb. 5 cm széles sávban ezüstnyom borította be. A bal felső karcsont alatt vászonnyomokkal borított, kivehetetlen rendeltetésű vastöredék (III. t. 13), két vaskarika (IV. t. 34—35) és bronzlemezről kinyírt szögfej (IV. t. 33) voltak.

A kard második tartófüle alatt feküdt, végével felfelé, a nagy szíjvég (III. t. 4), H 7·3. Felsőlapja síma ezüstlemezből, hátsó lapja bronzlemezből készült, a kettőt U-alakban körülfutó bronzlécecskéhez forrasztották és belső üregét valószínűleg fával töltötték ki. A beleillő szíjat két ezüstfejű szögeccsel verték át. A szíjvég felső bronz szegélydíszét külön forrasztották fel, mintája és készítési módja azonos a kardmarkolat és hüvelyvég ezüst szegélydíszével. A medence körül nagyrészt szétporladt, kerek, síma ezüstlemezből készült díszek feküdtek (IV. t. 22—23, 26—27), amelyeknek belsejét ólom töltötte ki; ezeket szögeccsel erősítették fel az övre, számuk 14 darabon felül volt. A jobboldali alsó bordákon hosszúkás, ólommal kitöltött, szögeccsel felerősített kissíjvégek (IV. t. 18—21, 25) voltak. Ezek száma legalább 6 drb lehetett, de nagyrészüket szétporladt. A kis szíjvégek ezüstlemezen préselt technikájú primitív emberi arcábrázolást látunk. Ívalakú szemöldökök, ponttal jelzett szemek, lefelé szélesedő háromszögű orr és két beütött ponttal hangsúlyozott száj az arcábrázolás elemei. A fegyveröv tartozéka még egy karikaalakú bronzcsat is (III. t. 12).

3. SÍR. Mélysége: 1 m. Lábbal kelet felé irányított, jobboldalán fekvő zsugorított női csontváz. Melléklete nem volt.

4. SÍR. Fülkesír, amelyben rézsutosan lefelé, lábbal nyugatnak irányított leány csontváza feküdt. A sír mélysége a fejnél 80, lábnál 120 cm volt. Melléklete nincs.

5. SÍR. Mélysége: 74 cm. Lábbal nyugatnak fekvő, kb. 160 cm hosszú idősebb férfi csontváza. Koponyája felett 27 cm hosszú vaslándzsa (4. kép 12), hegyével keletnek; köpius részén fanyomok láthatók. A medencén szűknyílású téglalap-alakú vascsat (4. kép 10); a jobb-térd mellett 16 cm hosszú egyélű vaskés (4. kép 9). Jobboldali bordán vaskos, oválisalakú, szűknyílású vascsat (4. kép 11), amelyhez a bőrszíjat, a csatfejen áthajtott kettős lemez segítségével szögecselték. A koponya mögött birkacsontok feküdtek.

6. SÍR. Mélysége: 50 cm. Lábbal nyugatnak fekvő női csontváz. Nyaka körül 19 drb színes üvegpaszta- és 1 hengeralakú borostyángyöngy (V. t. 11). A gerincen könyökírányban ezüstkanál 3 lyukkal (V. t. 12), nyelével keletnek; H 13·3, szára hurokban végződik. Ezen keresztben 6·6 cm-es szöresíptető feküdt vasból (V. t. 16), egyik oldalán finom vászon lenyomata látszik. A kanál folytatásában felfelé egy másik, 8·4 H kanálnyészzerű eszköz ezüsből (V. t. 13), egy 3·6 H és 1·6 Ám-jű hengeralakú, ezüstlemezből készült tok, amelynek felső végéhez füllel ellátott zárólemez tartozik (V. t. 10), valamint egy hegygel nyugat felé irányuló 17·7 H vastör-szerű eszköz feküdt (V. t. 17), amit teljes egészében fakorhadék borított; felső vége láncszemekben végződik. Két vaspánt (V. t. 8—9), amelyen fanyomok látszanak, talán a törsszerű eszköz hüvelyének torkolatveretéhez tartozhatott. A sír felett magasabb rétegben állatcsontmaradványok voltak szétszóródva.

7. FÜLKESÍR. Czuczai János klárafalvai lakos tártta fel 1935-ben. Az ő feljegyzése szerint a csontváz bolygatott volt, a koponyát az eke szántotta el, mivel az magasabban feküdt. A sír mélysége fejnél 30, lábnál 80 cm. A csontváz lábbal délnyugatnak feküdt. Mellékletei: a derék baloldaláról két darab rosszezüst, préselt-díszítésű övdísz; belsejét ólom tölti ki, amelybe a szíjhoz rögzítő bronzkampót ágyazták be. Négy ilyen mértani díszítésű övtag (4. kép 2—5) maradéka került be a múzeumba. A mell mellett jobbról 5·6 cm H faragott ovális csonttütartó (4. kép 7), a medencében jobbra és balra egy-egy szögletes vascsat (4. kép 1 és 6) és végül a balkézfejnél 19 cm H vaskés feküdt (4. kép 8).

III. A Deszk G számú temető 8. sírja

A temető (1 kép 7) a kukutyini majortól keletre fekvő keresztcsont dombtól északra, a szeged—csanádi vasútvonaltól északra mintegy 500 méterre fekszik Faragó Márton halmán és a körülötte elterülő szántóföldön. A temető feltárását még Móra Ferenc kezdte el 1932-ben. A lelőhely keleti része még feltáratlan. A temető publikálatlan.

A 8. SÍR 1933 augusztus 21-én bontották ki. A leletkörülményekről a következőket sikerült megállapítanom:

FÜLKESÍR. Mélysége a csontváz fejnél 180, lábánál 270; a sír H 230, Sz 70 cm. A koponyánál gömbös aranyfülbevaló-pár (IV. t. 1—2) volt, Ám 1, préselő-mintán készült; a 3 kisebb, 4 mm átmérőjű gömböcsöt ugyancsak két préselt félgömbből forrasztották össze. A medence alatt vascsat (IV. t. 17), a medencén ezüst

szíjvég (IV. t. 4) csak a felső lapja síma ezüstlemez, az alsó már bronzlemez. Felső vége szegélydíszes; a szíjat egy bronzszöggel rögzítették. A nagyszíjvég H 7·7. A fegyver öv-díszekhez tartozik még: 4 kisszíjvég préselt ezüstlemezből (IV. t. 5–7), H 4·6 cm, belsejüket ólomanyag tölti ki, egy szöggel erősítették a szíjhoz. Felületük díszítése hasonlít a IV. t. 19. számú kiszombori darabhoz. Kivehető rajta a két szem, két szemöldök és a két ponttal jelzett száj. Talán az orrot is ábrázolták, azonban ennek vonalai a darabok rongálódottsága miatt nem vehetők ki. Szíjvég kettős bronz-

1·8–1·6–1·2, penge H 82·5, vége hegyes, Sz 4·2–3·7–3·5, V 1·2–1·1–0·9 (I. t. 2). A markolat ovális ezüst zárólapjának felerősítésére 2 gömbölyűfejű szög szolgált. A markolatvasat ovális-alakú fa fedte be, amelyet felső és alsó végén ezüstlemez borított. A felső részt 5·1 cm széles ezüstlemez-szalag fogja körül, széleit féloldalon díszített szegély fedi. A markolat alsó részének ezüstborítása hiányzik, de megállapíthatóan 3·1 cm szélességben futott körül a felső rész borításához hasonlóan (2. kép 2–2a). A markolat alatti kiugró rész már a hüvely torkolati része, mit 1·2 cm széles

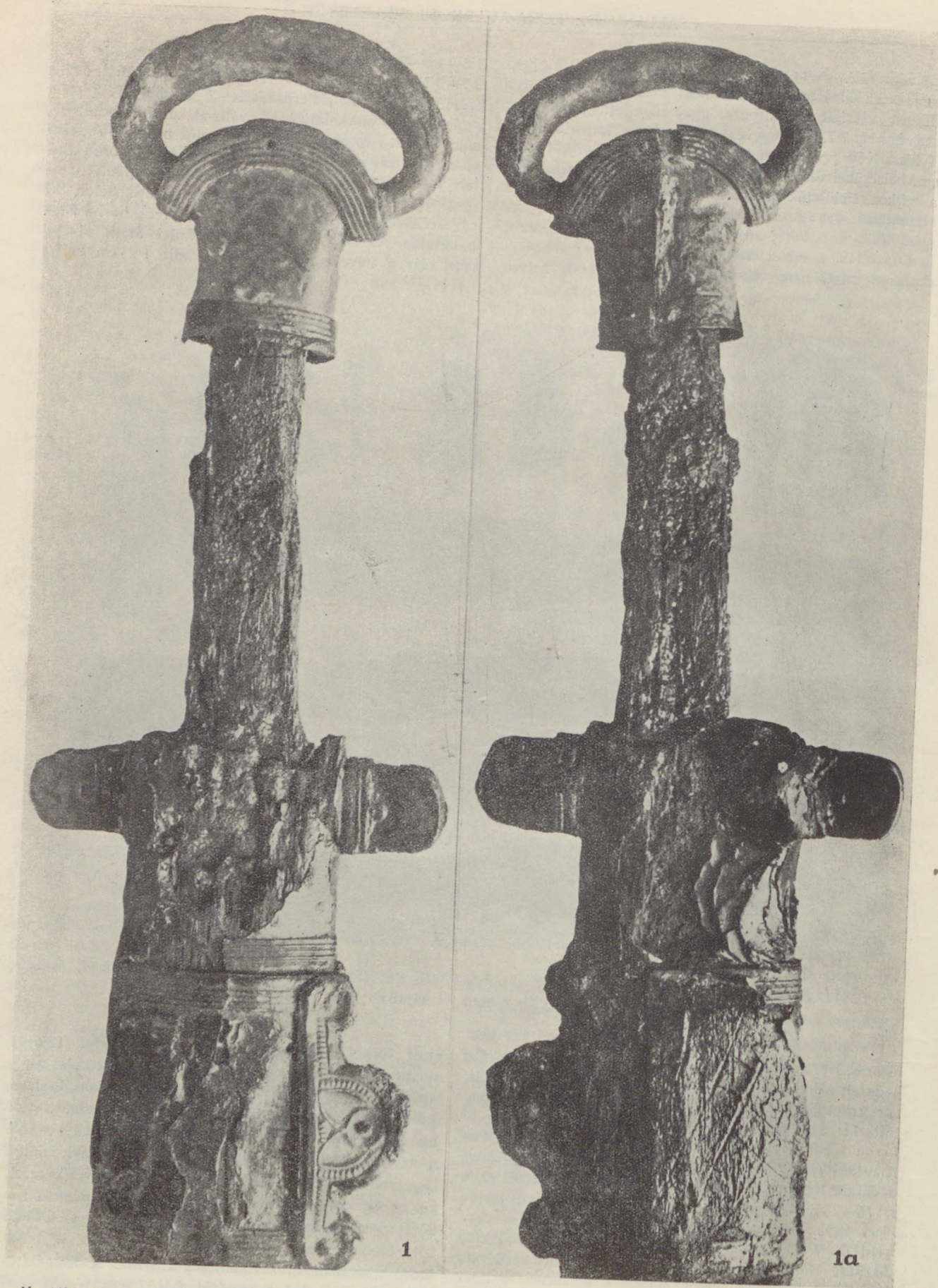

4. kép 1–8. Kiszombor O 7. sír; 9–12. Kiszombor O 5. sír; (Szeged, Városi Múzeum). — Abb 4, 1–8. Kiszombor O Grab 7; 9–12. Kiszombor O Grab 5; (im Städt. Museum Szeged).

lemezből (IV. t. 3), H 3·1, 2 szöggel rögzítették. Ez a darab a húnkori szíjvégek alakjára emlékeztet. Préselt ezüstrozetták (IV. t. 14–16), Ám 1·4, belsejüket ólom tölti ki; az övre szöggel erősítették fel, a leletben 5 hasonló példány van. Préselt korongdíszek síma ezüstlemezről (IV. t. 8–9), hasonló az előbbi rozettákhoz, 4 darab. Kettős korongdíszek, préselt ezüstlemezről (IV. t. 10–13); a belsejüket kitöltő ólomba kétágú tartólécet ágyaztak be. A kétélű, egyenes, ezüstveretes vaskard (I. t. 2–2a, 2. kép 2–2a), kivitelezése, alakja, díszítése csaknem azonos az I. t. 1. sz. alatti kardéval. Méretei:

Teljes H 100, markolat H 11·5, Sz 3·4–3·7, V 1·6, 1·9; hüvely H 88·5, Sz 4·4–4·3–3·2, V

ezüst torkolatszegély díszít. A koptatópántot 12·6 H ezüstlemez-tok fedi; alsó zárólapja ovális, markolat zárólapjához hasonló. A kard függesztésére két P-alakú ezüst tartófül szolgált. Ezek távolsága a torkolatverettől 1·6 és 35 cm. A tartófül H 6·6, Sz 2·3–2·1, V 0·8. A szorító két-két ezüstpánt Sz 1·2, ugyanannyi mint a kiszombori kardnál; díszítése is csaknem egyezik ezzel, különbség csak annyi, hogy a kiszombori pántokon a középső sáv kidomborodó, itt pedig síma. A tartófülön két sötétkék üveg ül rekeszben. A veret élét párhuzamos, hosszában futó vonallécek díszítik. A függesztőhurok (2. kép 2a) a tartófül felső, íves részén, vízszintes irányban helyezkedik el; bujtatószerűen meg-

II. tábla 1–1a (= I. t. 3–3a). A szeged–csengelei kard felső részlete (külső és belső oldal). — Tafel II, 1–1a (= Taf. I, 3–3a). Obere Partie des Schwertes von Szeged–Csengele (Schau- und Tragseite).

görbített vasdrótból áll és 7 mm széles tartószíj áthúzására alkalmas.

A sírban teljes lócsontvázat leltek, de hogy a férfi csontváz melyik részén, tisztázni nem tudom. A ló, hasán, visszaforduló fejjel feküdt, alsó lábszárait maga alá húzva. Orránál egy marhafej és egy lófej volt a lábakra fektetve, faránál pedig egy birkafej. A lófej és a férfi lába közt kutyafej volt. A ló feje alatt másik birkafej.

A lószerszámdíszhez tartoztak: ólommal bélelt, préselt, szíjvégalakú síma ezüstsíjdíszek, 14 drb (VI. t. 1–7, 10–15, 25), ólombélésbe ágyazott kampós lécs és az ehhez szögelt bronzpánt segítségével rögzítették (VI. t. 25). Szíjak végén alkalmazták a VI. t. 9. sz. rojtosvégű darabot és a vele együtt használt préselt díszet (VI. t. 8), amelynek egy másik töredéke is előfordul a leletben. Legnagyobb a préselt, félgömbalakú ezüstdíszek száma (VI. t. 17–19, 21–24, 26), a 74 darab legnagyobb része elpusztult, csak az ólombélések töredékei maradtak meg. A VI. t. 16 és 20 számú bronzlemez-töredékek rendeltetése kétséges. A lószerszám díszei és a vaszabla (VIII. t. 6–8, 11), vascsat (VIII. t. 12), valamint a hurkos és füles kengyel (VIII. t. 9–10) jelenléte is azt mutatják, hogy a férfivel együtt teljesen felszerszámozott lovat temettek el.

IV. A szeged—csengelei sírlelet

A szeged—csengelei határban, Jójárt József 504. számú telke mellett, közvetlenül a Jász-Szentlászló felé vezető dűlőútnál, csekély mélységben néhány vasrégiséget találtak (8. kép 2. számú térrajz a. jelzésű helyén).

A következő darabokat lelték az a. jelzésű gödörben, csomóra hányva:

Vaslándzsát (VIII. t. 1), H 24.7; mindkét oldalán hosszában futó gerince van. Köpüs felének bal- és jobbvégén kiemelkedő 1.3 cm széles szegélyét, dűlt rácsalakú irdalás díszíti. Két zablát vasból (VIII. t. 2–3) és végül két kengyelvasat (VIII. t. 4–5); utóbbinak H 16, Sz 11.5. Talprésze kiszélesedik, szárai négyélűek, fülei hosszúnégyszögűek.

Később itt próbaásatást végeztettem. Azon a részen, ahol a kengyelvasak 30–40 cm mélységben heverték, csontváz, vagy sír nem volt. A próbaásás eredményeként, a lelőhelytől 22 méterre húzódó homokos földhátan egy érintetlen sírt tártak fel.

1. SÍR. 8. kép 2. 1-el jelzett helyen. Mélysége: 2-80, H 2-60, Sz 1-20. A férficsontváz lábbal délnek volt fektetve. Mellékletei: A koponya baloldalára rádőlt, korongon készült szürkeszínű agyagkorsó (7. kép 1). M 30, Pá 9, Nsz 8-5–12-5, Öm 19-5, Óá 19-5, Fá 9, V 0-5–0-8. Füle letört, a nyak felső végét a derékkal kötötte össze. A mintegy 2 cm széles szájeremet girlandszerű díszítés futja körül, a nyak alatt beütött, valamint kettős hullámvonal díszíti. A koponya mögött

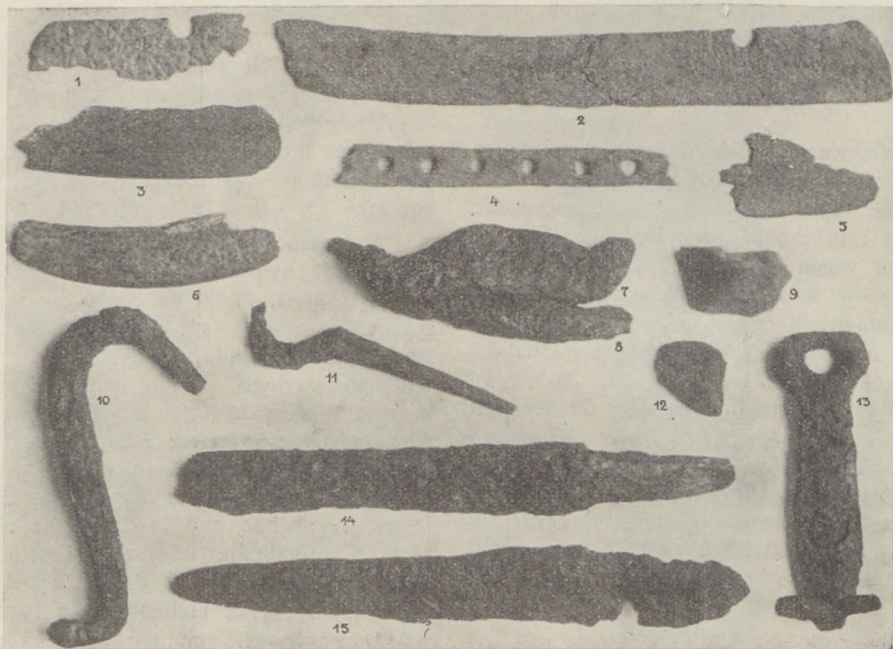
2 bronzkarika (VII. t. 8–9), a jobbkönyöknél 11 vasnyílhegy feküdt (6. kép). A háromélű nyílhegyek nagyságra, alakra különbözők. Egy részük (6. kép 1–3, 5, 7, 10–11) átlukasztott szárnyú, u. n. fűtyülő nyíl volt. A nyílvevők nem nádból készültek, mint ahogy általában azt a közhiedelem tartja, hanem szemmel láthatólag vesszőből. Greguss Pál mikroszkópos vizsgálata kimutatta, hogy a vesszőt vastagabb nyírfából faragták ki. A jobb kézfejnél kívül 2 vaskés (5. kép 14–15), belül csiholóvas, hozzározsdásodott vaspálcával (5. kép 7–8), amit jobbfelén fakorhadék borít, valamint kovakő és horzsakő (5. kép 9, 12) voltak.

A medence körül feküdtek a préselt aranylemezekből készült övdíszek (VII. t. 1–7, 10–14): 1 nagy szíjvég (VII. t. 4), H 5.7, Sz 2.1; felső részét gyöngysorkeretbe foglalt két fordított T-alakú és mellette két-két rácsos minta, végét pedig a bizánci díszekre jellemző szárnyas pont díszíti. Belsejét feketenyárból készített lemez töltötte ki (Greguss Pál vizsgálata). A szíjvég hátsó lemeze hiányzik. A három kis-szíjvég (VII. t. 5–7) anyaga igen vékony préselt aranylemez, belsejüket gipsz-szerű anyag borítja, alsó lapjuk bronzlemez. A szíjhoz egy bronzszögecs rögzítette. Felületének díszítőmintája: négyszögű keretbe foglalt, jobbra álló, visszaforduló fejű és felcsapott farkú oroszlán, hármaskarmokkal, mellén három rovással. A megmaradt négy hasonló kivitelű övdísz (VII. t. 10–13) az oroszlán kerete már nem négyszögű, hanem felül lekerekített; a darab felső vége csúcsos. Az övre kampós bronzlécek segítségével erősítették fel. A megmaradt rögzítőlécek (VII. t. 21–25) legalább 6 darab ilyen övdíszhez tartoztak; M 2-6, Sz 2-4. A kettős mezejű övdíszek H 4-5, Sz 2-7–2-4 (VII. t. 1–3). A felső, oroszlános részük hasonló az előző övdíszekhez, látszik, hogy az övdísz-sorozat kiegészítői; az alsó, koronggal díszített részt hármaskarú bevágás választja el a felső mezőtől. Az aranylemez alatt egy vékony, préselt bronzlemez találtunk. Rögzítésük a VII. t. 35. sz. alattihoz hasonló gipsz-szerű bélésbe beágyazott kampós bronzléccel történt. Az övdíszek kiegészítője még a VII. t. 14. számú préselt aranylemez-töredék, amelynek formája valószínűleg félholdalakú volt; díszítménye a közép felé növe éksor.

Bőrrre erősítették a VII. t. 26–27. alatti bronzpántokat, a VII. t. 28–29. sz. a. szorítószögecsket és a VII. t. 34. számú bronz-akasztót. Az íjtegez függesztőhorga volt az 5. kép 13. számú vasdarab. Ezzel vagy a nyiltartótegezettel függhetett össze a VII. t. 33. sz. ovális tömör vascsat. Az 5. kép 10–11. a. vaskampók teljes szára fába volt beerősítve. A kard szíját díszíthették a VII. t. 15–17. alatti, ólombaágyazott szöggel felerősített, préselt ezüstrozetták. Ehhez tartozhatott a VII. t. 31. számú, 7-6 cm hosszú síma ezüstdíszes szíjvég, amelynek hátsó fedőlemeze bronzból van és a VII. t. 19–20. alatti, két szögeccsel felerősített, vastüskéjű bronzcsat. Más szíjazatokhoz tartoztak a VII. t. 32 alatti, két függőleges irányú szögeccsel rögzített vastüskéjű bronzcsat és a VII. t. 18. számú, egy szögeccsel ellátott, recézett karikájú bronzcsat. A VII. t. 30. sz. a. bronzlemez testű vascsat valószínűleg az aranydíszes övhöz tartozott. A csatost kettős bronzlemez közé 2 bronzszögecs segítségével szorították be a 2 mm vastag bőrszíjat.

A csontváz baloldalán, a könyöktől kezdve húzódott lefelé a I. t. 3—3a, II. t. 1—1a számú ezüstveretes kétélű vaskard. A kardon kívül a sír fenekén hosszában

markolati részre, amely a hüvely torkolatveretéig tart. Az ovális vaskarika, amit ezüstlemez borít, a markolatvas felső két oldalához hozzá van forrasztva, H 3·6, Sz

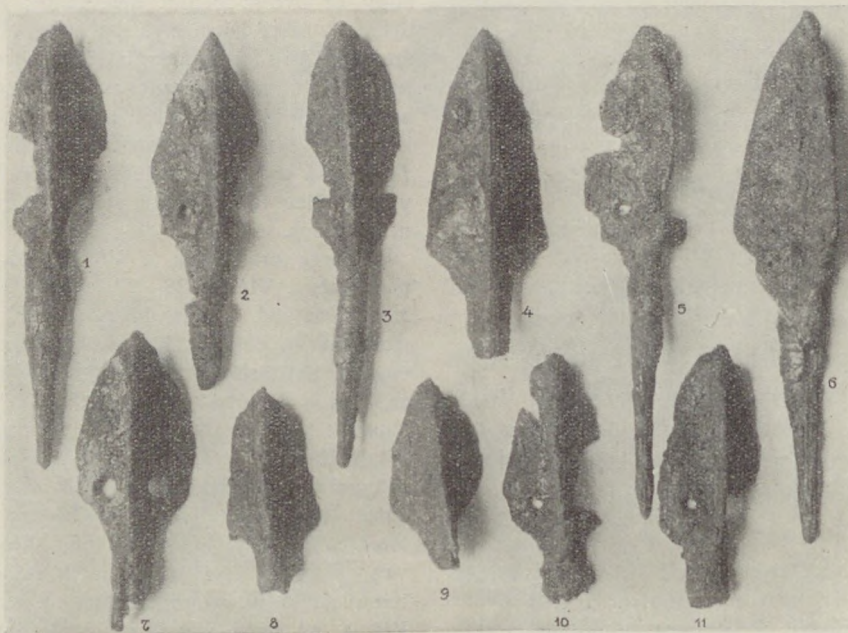

5. kép 1—15. Szeged—Csengele 1. sír (Szeged, Városi Múzeum). — Abb. 5, 1—15. Szeged—Csengele Grab 1. (im Städt. Museum Szeged).

feküdtek az íjsontok (5. kép 1—3, 5—6), a bal lábszár mellett pedig szárnyascsontok.

A kard teljes hossza a markolat ovális karikájával

6·6, V 1·2—0·7. A csupasz markolatvas H-a a keresztvasig 10·6, V 14—1·2, Sz 1·9—2·2. A négyszögű vasat ovális fa burkolta be, Am-je 2·9×1·7. A markolatfejet

6. kép 1—11. Szeged—Csengele 1. sír. Vasnyílhegyek (Szeged, Városi Múzeum). — Abb. 6, 1—11. Szeged—Csengele Grab 1. (im Städt. Museum Szeged).

együtt 107 cm, ebből a markolatra esik 18·2 cm. Ez utóbbi 3 részre tagozódik: a markolatfejre a karikával együtt, a markolatra, mely a keresztvasig, és az alsó

ezüstlemez borítja, ez felül ívalakú, alul egyenes; mindkét végét egyoldalon préselt szegélypánt díszíti. Az ívalakú kettős lemez közé ágyazták be az ovális karikát,

faanyaggal töltve ki a hézagot. A felső szegélyt mindkét oldalon egy-egy szögeccsel erősítették az ezüstlemezhez és az alatta levő faanyaghoz, a szegélypántokat még külön is ráforrasztották a lemezre. A markolatfej borítólemezőné méretei: H 4·3, Sz 4·6—2·9—3·1, V 2—1·7—2, a szegélypántokat is tekintetbe véve. A markolatfej a karikával együtt 6·1 cm H. A markolat alsó végét, a tartófültől kezdve felfelé valószínűleg ugyanolyan hosszúságban borította ezüstlemez, mint a felső végét (6·1 cm). Most 4·8 cm hosszan fedi; megállapíthatóan a keresztvas feletti részen is folytatódott és innen számítva kb 1·2—2 cm magasság között futhatott körül az alsó markolatrészt hiányzó szegélypántja. A markolat a keresztvasnál 8·3 H, keresztvasát egy-egy 2 H, 1·7 Sz és 0·7 V szíjvégformájú ezüsthüvelybe bujtatták és hozzászögelték a keresztvashoz. A keresztvas borítólemezőn látható szegélyt a már ismert lemezszegély-fajtából nyírták le. A markolat a keresztvas felett 0·7 cm-nél kezd keskenyedni, a keresztvas alatt már a kard pengéjével egyezik. A vassrészeket faanyag borítja, ezt pedig ezüstlemez, amelynek alsó széle barázdált szegélypántban végződik. Alakja ovális, Sz 4·3, V 1·8. Ez a méret meg egyezik a kardhüvely torkolatszegélyének, illetve a kard-tartófül keresztpántjának méreteivel is. A vaspenge egyenes és kétélű. Az él már a markolat legalsó szegélypántjától kezdődik és arányosan vékonyodva, hegyben végződik. A penge méretei: H a keresztvas alsószélétől kezdve 88·8, Sz 4·5—4 és hegyénél 1·9, V 1·5—1·5 kb. 1. A kardhüvely a felső tartófültől (torkolatszegély) kezdve 88·8 cm hosszú, Sz 4·8—4·4—3·3, V 2·1—2—1·7. A hüvely faanyaga Greguss Pál vizsgálata alapján, fűzfa-lemez. A tartófülek távolsága a keresztvastól 2·8, 34·8, alsó végét borító ezüstlemezek pedig 71·8 cm-re kezdődnek. Az ezüstlemez borítás a füleknél 5·6, az alsó végén pedig 19·9 hosszú. A lemezek vastagsága 0·5 mm. Valamennyi borítás alsó és felső szélét barázdált, alul szögeccsel és forrasztással rögzített szegélypánt díszíti. Az alsó vég szegélye hiánytalan, 1·2 cm széles, a többi szegélydísz mind elnyírták. Az ovális alsó hüvelyvéget (3·3×1·7), két fejszöggel megerősített zárólemez borították be és szögelték a hüvely faanyagához. Az ezüstlemezek és szegélyek a kard testfelőli oldalán, Greguss Pál vizsgálata szerint 1 mm vastag, barna színű nyírfakéreggel vannak bevonva, amelyen dőlt, rácsalakú irdalást látunk (*II. t. 1a*). Ezt a díszítést és védőlapot még az alsó markolati rész ezüstlemez-borításán is megtaláljuk. Az irdalt lemez az ezüstborítások testfelőli lapján azt a célt szolgálhatta, hogy a vékony ezüstlemez ne verődjön, vagy az ne piszkolja a ruházatot. A hüvely ezüstborításai között csupaszon maradt farészeket bőr borította, amely vörös színűnek látszott. A hármasszertatú tartófülek, két-két, az előbbiekhöz hasonló szegélypánt fűzi az 5·6 cm széles síma ezüstlemez-borításhoz. A szegélypántot ezüstfejes szögeccsel szögelték önmagukhoz és a préselt ezüst-tartófül felső és alsó végéhez. A hármasszertatú tartófül H 5·9, Sz 1·4—2—1·4, V 0·4. A félköralakú nagyobb középső mezőn, köralakú vonallécben erősítő szöget látunk, mit vörösszínű üvegpasztával fedhettek be, ennek maradéka még kivehető. Két állatfülszerű minta csatlakozik a kördíszítményhez, amelyet gyöngysor körít és köt össze a két kisebb véggel. A hosszában futó, de megszakadt gyöngysor folytatásaként kivehető 4 rovátka,

fogazásnak tekinthető. A tartófül alját síma ezüstlemez fedi, belsejét ólomszerű anyag tölti ki. A függesztfül 3 szögeccsével rögzítették le a 2—3 mm vastag tartószíjat.

A kardtól kifelé fekvő íj csontlemezeiből 5 db lemeztöredék maradt meg (*5. kép 1—3, 5—6*), amelyből kettő (*5. kép 1—2*) az íj egyik végéhez, egy (*5. kép 5*) a másik végéhez tartozott; a többi (*5. kép 3, 6*) szintén a szélső csontlemezek töredéke. Az *5. kép 5.* számú töredéken a húr számára kivájt lyuk 3·4 cm-re van a lemez szélétől, alsó vége lekerekített; az íj ellenkező végéhez tartozó *5. kép 1—2.* számú darabokon ez a távolság 3·6 cm, végük szögletes. A lemez Sz-e 2·3. Az *5. kép 4.* sz. 9·5 H és 0·9—1·1 Sz áttört csontléc-töredék, valószínűleg a nyeregkapa szegélydísz lehetett, amint azt a csókai sírleletek hasonló átlukasztott csontpalcái mutatják.

7. kép 1. Szeged—Csengele 1. sír. Agyagkorsó. 2. Magyarcsanak—Bökény. Agyagkorsó; (Szeged, Városi Múzeum). — *Abb. 7, 1.* Szeged—Csengele Grab 1. Tonkrug; (im Städt. Museum Szeged).

A sírból síjmaradványok is kerültek elő. A medencecsontozhoz tapadva, finomszövésű vászon darabja maradt fenn.

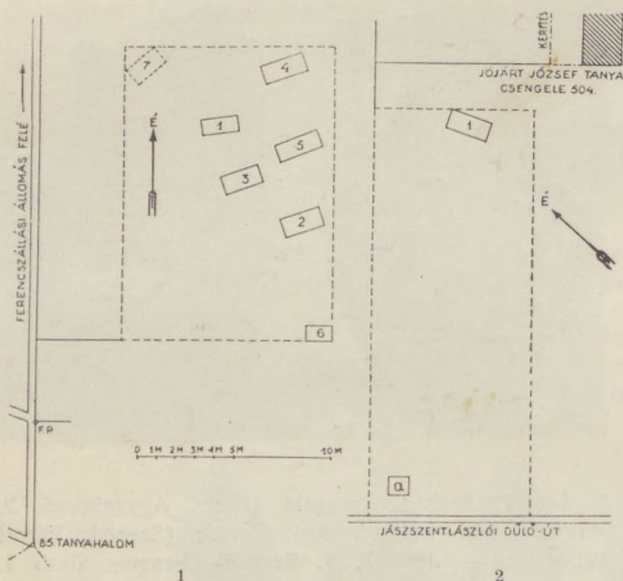
A csengelei sírlelet magábanálló volt.

Mivel az első kibontás nem hozott felszínre olyan tárgyakat, amiket hasonló sírleteknél várni lehetett volna, a már egyszer kibontott sírt újra feltártam. Ennek az eredménye még több régiség megmentése volt. Így az *I. t. 3.* számú kard keresztvasának baloldali része; egy kisebb vastöredék a kardból; az alsó ezüst tartófül, az övdíszek közül a *VII. t. 11, 13, 14*; a rozetták közül a *17*, a csatok közül a *18, 20, 33.* számú darabok. Ugyancsak az *5. kép 13.* sz. vashorog, egy nyílhegy és még néhány jelentéktlenebb töredék. Az újabb ásás alkalmával azonban sem a csontváz méretét nem tudtam megállapítani, sem csontanyagát megmenteni. Utólag már nem sikerült az egyes bizonytalan rendeltetésű tárgyak előfordulási helyét megtalálni és tisztázni.

V. Kora-avarkori fülkesírok

Tisza—Maros—Aranka vidékén az avarkori halmos temetőben sajátos temetkezési módot figyelhetünk meg. Ez a temetkezési mód megérdemli a vele való behatóbb foglalkozást, mert a fenti területen kívül csak a szeged—makkoserdei, a bölcskei (Tolna m.),⁴ a Hódmezővásárhely—mártélyi—soltpaléi halomban^{4a} és a szentes—kajáni temető 151. sírjában találkozhatunk még vele. Szórványosan előfordulhatott itt-ott, de sem a tiszavidéki, sem az ország többi sírmezőiről a fülkés temetkezés módját nem ismerem.

Az itt tárgyalt Kiszombor O sz. temető 2., 4., 7. és a Deszk G sz. temető 8. sírjánál láttuk,

8. kép 1. Kiszombor O számú temető térrajza; 2. Szeged—csengelei lelőhely térrajza. — Abb. 8, 1. Skizze des Gräberfeldes von Kiszombor O. 2. Skizze des Gräberfeldes von Szeged—Csengele.

hogy a halott sírbatételének módja nem egyezik a népvándorlaskori népek temetkezési szokásával. A jazygoktól kezdve a magyarokig, általában felülről ázott sírokba fektették a halottakat, az egyes népek szokásának megfelelő irányítás mellett. A vízszintesen kinyújtott testet legtöbbször deszkakoporsó nélkül földelték el a melléje helyezett fegyverekkel, díszekkel és élelemmel együtt.

A fülkesíros temetkezés módját sikerült 73 sír adataiból megállapítani. Ezek a sírok a következők:

Kiszombor O 2, 4, 7; Kiszombor E 29; Deszk G 8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 30, 37, 38, 39, 43, 53, 2 (1937. évi ásatás); Deszk P 5;

Deszk L 2, 3, 13 (H 22); Deszk Sz 6, 8, 16; Deszk T 7; Deszk H 4, 6, 8, 12, 17, 18; Vedresháza 84; Csóka 1 (1912. évi ásatás); Szeged—Makkoserdő 4, 5, 10, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 38, 50, 52, 54, 57, 58, 60, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 85, 87, 91, 95, 96, 101, 106, 115, 144; Hódmezővásárhely—Soltpalé 20, 23, 33. sír. Szentes—Kaján 151. sír. A bölcskei temető 1887. évi ásatásainak adataiból csak keveset értékesíthetünk.

Jellemző a lóval való temetkezés általánossága. A lócsontokat felszerszámozva a férficsontváz lábánál találjuk, a kengyelvasban az emberi lábfej maradványai voltak. «A sírok nem hosszas négyszögben és függélyes irányban, hanem nyugatról keletnek rézsút voltak leásva s keleti végében pedig padmaly-szerű beásás történt, hová a halottat lábbal tolták be, a feje a rézsútos lejárásra esett, tehát jóval magasabban feküdt, mint a lábak.»⁵

A fülkesír két részre tagozódik, egy belső zárt- és egy külső, nyitott előrészre. Az előrész téglalap alakban kivájt gödör, amelynek méretei változók. Mélysége átlag 50—70—90 cm között van. A gödörfenék a fülke bejárata felé lejt. Az esése kb. 10 cm, Sz 70—120, H 140—220. Ez a nyitott előrész mindenkor az emberi csontváz koponyája felőli oldalon húzódik. Az előtérből nyílik a sírfülke bejárata, M kb. 50—60, Sz 60—80. A bejárat nyílást ívalakban vágták ki. A fülkesír rézsútosan haladt lefelé, teteje és feneke teknőszerűen kivájt, így az üregnek ovális volt az alakja, Ám-je felül 80—120, a lejtő végén levő lábnál pedig 50—60 cm. Alsó vége nemcsak elkeskenyedik, hanem annyira el is lapul, hogy szinte már élben végződik. Több sírban fellelt pernyenyomok azt mutatják, hogy a fülkét egészében kiégették. A halottat gyékénybe csavarva helyezték a rézsútos üregbe. A fej 110—130, a láb 160—250 cm mélyen volt. A szintkülönbség átlag 50—100 cm. A sír hossza 180—260; többnyire 60 cm-rel hosszabb mint a csontváz. Férfiakat, nőket vegyesen találunk. Irányításuk a Tiszától keletre eső területeken lábbal nyugatnak, délnyugatnak, Csókán délnek, a Tiszától nyugatra pedig kelet felé történik. Csaknem minden esetben rengeteg állatesont van a sírba, vagy az előtérbe helyezve. A lábnál: ló, marha, birka, kutya fejeket és csontokat, a fejnél ugyanazon csontokat (kivéve a kutyát) találjuk. Az előtérbe teljesen felszerelt lovat, esetleg részleges lócsontvázat helyeztek, a lábnál csak felszerszámozott csontokat találunk. Az előtérbe

fektetett teljes ló, fejével az emberi koponya felé feküdt. Megállapíthatóan ott nyilasták le. A belső és külső sír együttes hossza 360–460 cm között váltakozik. A halotti tor befejezése után helyezték a sír végébe az állatfejeket és maradókat, utána az emberi testet, mellé egyes fegyvereit és holmijait. Az esetlegesen üresen maradt helyeket még állatsontokkal szórták be, került belőlük a koponya mellé is. A fülkét nem tömték tele földdel. Sok esetben a mennyezet már csak akkor szakadt rá a csontvázra, amikor a csaknem állva eltemetett váz egyes részei, esetleg a koponyája is, lecsúsztak. A hódmezővásárhelyi 20. sírnál 190 cm mélységig a föld teljesen zavartalan volt. E mélység alatt, amint a sírgödör aknáját elérték, előtűnt az aknát kitöltő fekete föld, amely élesen elkülönült a sírgödör sárgaagyag falától. Itt jól megfigyelhető volt a nem felülről való temetkezési mód a ferde irányú sírban. A fekete föld a sír száján át folyt le és töltötte meg a fülkét. A bejáratí rész eltorlaszolása után a felkantározott ló tetemét a kíséző állatsontokkal együtt beföldelték. Nem maradt nyoma annak, hogy a sírokat valamivel megjelölték volna. Ha voltak fejfáik, csak az előtérben helyezhették el azokat. A fülkesírokat a rézsútos temetkezés miatt nem lehet felülről könnyen megtalálni. Mivel a halom kevert földjétől többnyire nem lehet megkülönböztetni, a csontvázat már csak akkor leljük meg, amikor csontjaiban megakadt az ásó.

A kora-avarkori fülke temetkezés szokása Magyarországon egészen egyedülálló. Itt is csak rövid ideig tart és egy nomadizáló lovasnéphez, valamint egy zárt emlékcsoporthoz kapcsolódik. Ha a magyarországi fülketemetkezés eredetét keressük, Európában nem találunk hozzá szorosabb adatokat. A Déloroszországból ismert katakomba-, kamra-, aknasírok és kriptás temetkezések nem tekinthetők a fülkesírok előzményének. Meglepő azonban a temetés azonossága, a mongol és a kirgiz szokással.

Plano Carpini hasonló temetkezésről értesít a mongol területről: «Titokban a mezőre mennek, a füvet gyökerestől eltávolítják és nagy gödröt csinálnak. A gödör egyik oldalán barlangszerű fülkét vájnak... A halottat pedig az oldalfülkébe helyezik olyan tárgyakkal együtt, amelyekről előbb említés történt (előbb történt utalás, hogy a halottal együtt temetnek el asztalt, hússal tele teknőt, azonkívül egy lótejjel telt kupát és egy kancát csikójával, a lovat kantárral és nyereggel). Azután betemetik a temetőfülke előtti gödröt. Tetejére követ helyeznek úgy, ahogy azelőtt volt, azzal a célzattal, hogy később ezt a helyet ne lehessen megtalálni.»⁶ Ez a temetkezési szokás a kirgizeknél a mai

napig fennmaradt. «A sír következőképpen készül: először egy cca 1–1,5 m mély gödröt ásnak. Egyik oldalról — különösen az északi és nyugati kirgiz steppéken — egy fülkét vájnak, melybe a halottat helyezik. Ezt a fülkét deszkával, kővel, vagy valami mással elzárva, a gödörbe szénát vagy gallyat helyezve, földdel betemetik... Ősi időkben... a halott mellé különböző tárgyakat tettek: hadi lószerszámot, kést, fenőkövet, tűzkövet, árt, tűt, cérnát, száraz inakat stb., sőt az is előfordult, hogy a halottal együtt annak legjobb lovát is eltemették. Ez a szokás az Uralon túl a XVIII. sz. végéig és a XIX. sz. elejéig nagyon el volt terjedve.»⁷

A tiszá—marosvidéki fülkesíros temetkezés legközelebbi párhuzamai tehát szibériai és mongóliai területekhez fűződnek. A leletmellékletek pedig (mint Kiszombor O 2, 7. és Deszk G 8. sírhoz tartozó leletek) kivétel nélkül Hampel III. emlékcsoportjába sorozhatók, mivel bennük az ezüstlemezes, préselt díszek dominálnak. Hampel II. emlékcsoportjába tartozó griffes-índás bronzöntvény egyetlenegy esetben sem jött elő a 73 fülkesírból! Kiszombor O 2. sír Phokas aranyérme (Kr. u. 602–610), a Szeged—Makkoserdő 24. sír II. Constans aranyérme (Kr. u. 642–668) és a Deszk G. 30. sír aranylemeze, mely lenyomat egy bizánci VI—VIII. századi solidust utánzó avar utánveretű solidusról, határozzák meg idejüket. A fülkesírok a kora-avarkorba tartoznak, használatuk a VI. század utolsó évtizedeitől, a VII. század végéig terjed ki. A gepidáknál még nem volt meg, korábbi időbe itt ez a szokás nem nyúlik vissza. Párducz értesítése szerint, a solt-paléi 22. számú gepida sír alá a 23. számú fülkesírt vájták; ezen rézsútosan mélyített sír csontvázának lábai a 22. sír csontvázának alsóteste alá nyúltak. Ennek következtében a gepida csontváz lábszárai lesüllyedtek, a combcsontok pedig középtájon eltörtek. A két sír egymáshoz való helyzete és a leletanyag azt mutatják, hogy a fülkesír későbbi a gepida sírnál.

Népi meghatározásukhoz döntő fontosságúak a későbbi rátemetkezések leletmellékletei. Ilyen rátemetett sírt találunk: Szeged—Makkoserdő 5. (fölül a rátemetett 6. sír), 10 (3), 18 (19), 38 (35), 58 (59), 75 (69), Ószentiván—Vedresháza 84 (79), Deszk Sz 16 (15), Deszk T 12 (2), 42 (46), 58 (57) és még több olyan sírnál, amely nem volt ugyan fülkesír, de a csontváz irányítása és a sírlelet anyaga, stílusa teljesen megegyezett a fülkesírokban talált emlékekkel. A Deszk Sz temető 20. sírjának csontvázát, amelyel ezüstlemezes övdíszgarnitúra volt, combtól kezdve vágták le a rátemetkező sírral. Ugyanígy

a vedresházai 84. sz. fülkesír csontvázát is átvágták a rátemetkező késői avarok.

A tiszai—marosvidéki kora-avarkori fülkesírokra minden esetben a Hampel II. emlékcsoportjához tartozó sírokat temették rá. Dinnyemagyalakú gyöngyökkel, bogyós bronz fülkarikákkal képviselt avar leletek tartoznak a későbbi csoporthoz. Kiegészítik ezeket a halmos temetők griffes-indás tömör bronzövdíszeket tartalmazó sírjai, amelyek tartalmuknál, a csontvázak keletkezésénél fogva folytatásai a rátemetkező réteg sírjainak. Ezek a leletek váltják fel tehát a VI—VII. századi fülkesírok préselt vagy kinyírt ezüst övdíszait, bütökös-sávós gyöngyeit és préselt gömbös fülbevalóit, de a rátemetkezők megelőzik a honfoglaló magyarok sírjait, mint ahogy a Deszk Sz temetőben láttam, ahol mindhárom csoport szétválasztható volt.

A régészet az avarkori leleteket a népiség szempontjából két nagy emlékcsoportra osztotta.⁸ Az egyik, a griffes-indás díszítményű bronzöntvények köre (a Hampel-féle II. emlékcsoport): a középzásiai eredetű avarság hagyatéka. A másik, a préselt díszes, főként bizánci motívumokkal rendelkező arany-, ezüst- és bronzlemezes övdíszek csoportja (a Hampel-féle III. emlékcsoport): az avarokkal Déloroszországból együtt bejövő hún népek (kuturgurok, uturgurok stb.), első sorban a kuturgur-bolgárok hagyatéka.

Az elmondottak alapján a VI—VII. századi fülkesírok népét, elsősorban kuturgur-bolgaroknak kellene tartani, a rátemetkező és a VIII—IX. században futó griffes-indás csoport hordozóit pedig avaroknak. Ez az eddigi osztályozás, a fülkesíros temetkezések és rátemetkezések felismerése és az alapos ásatási vizsgálódások folytán tévesnek látszik.

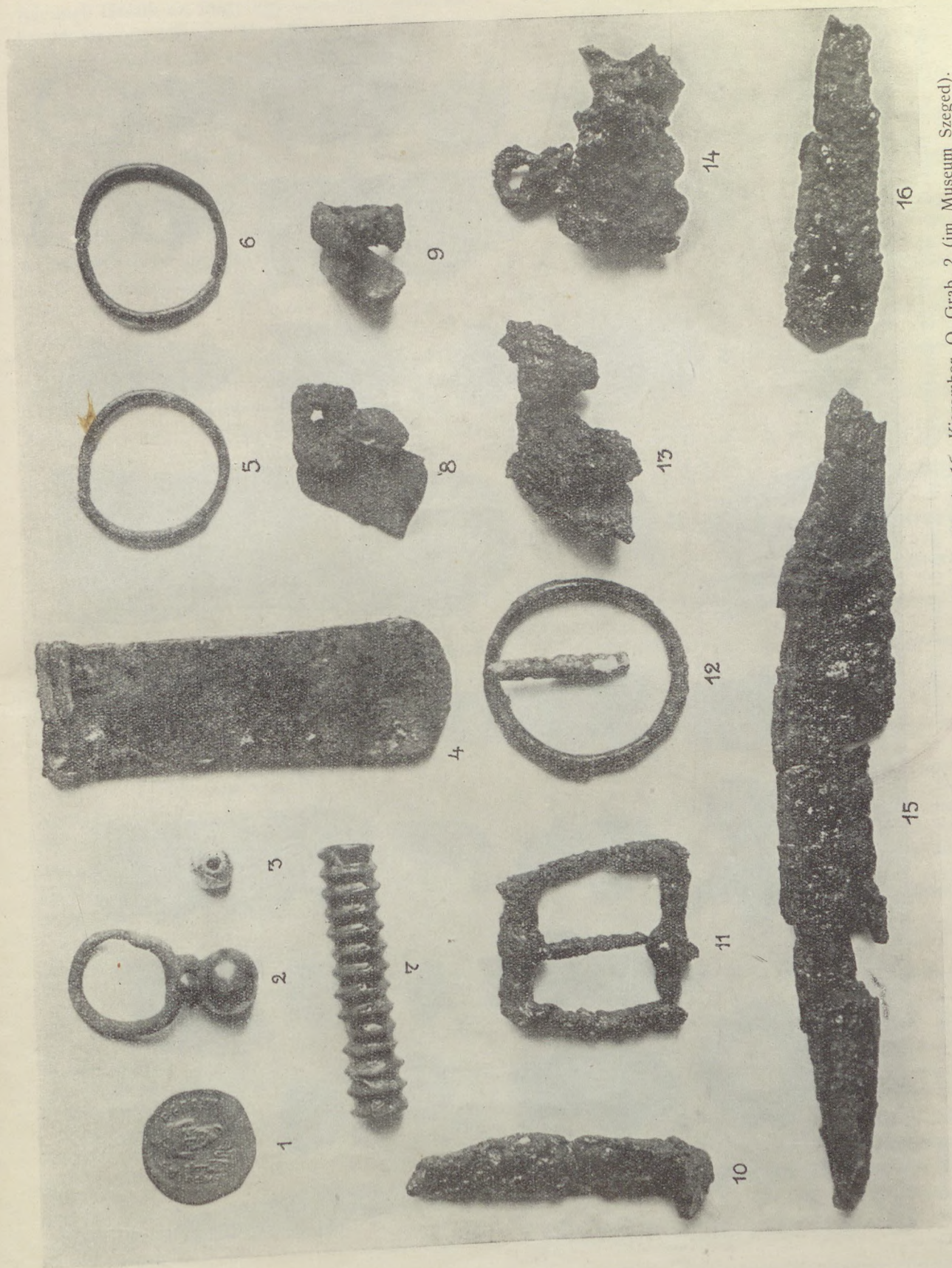
A két csoport párhuzamos futását jól megfigyelt kora-avarkori temetőkben nem találjuk. Nem fordul elő, hogy kora-avarkori III. csoportbeli leletanyagot II. csoportbeli síranyag korban megelőzzön. Nem találjuk kora-avarkori temető egyazon sírjában a két csoport anyagának keveredését. Oka ennek az, hogy a két emlékcsoport elsősorban nem népi tagozódást, hanem időbeli egymásutániséget jelent, ahol a korai ezüst-, arany-, bronzlemezdíszes sírleleteket mindig a késői avar leletek: a griffes-indás öntvények követik és nem pedig fordítva történik ez. A két-féle leletanyagnak keveredése egyazon sírban, csak a VII. század legvégétől lehetséges. Ekkorra azonban a fülkesíros temetkezés szokása kivesz. Ezt a temetési szokást én a kirgiz- és mongol-

földi hasonló szokások alapján, éppen a középzásiai eredetű és mongol faji vonásokat mutató avarsághoz fűzöm. A fülkesírok egy-egy temető legelőkelőbb lovasnéprétegéhez tartoznak. A sok bizánci eredetű arany-, ezüstékszer és övdísz, éppen az avar uralkodóréteg jelenlétének és gazdagságának a bizonyítéka a kora-avarkorban. A külföldről beözönló arany és ezüst megszűnése, az avar vezetőréteg lassú felszívódása, a széles avarkori néprétegek befolyása az oka, hogy kb. a VII. század végétől egy újabb fémművességi irányzat fejlődik ki, mintahogy a VI. század II. felében is láttunk periódusváltozást. A késői avarság régészeti hagyatékának tisztázásával, meg tudjuk tenni az első lépést ahhoz, hogy a pannóniai és a duna—tiszaközi szláv törzsek régészeti emlékeit a griffes-indás csoportból kiválaszthassuk. Az avar és a hún népmaradékok (kuturgurok, uturgurok) leletanyagának kérdéséhez még visszatérek.

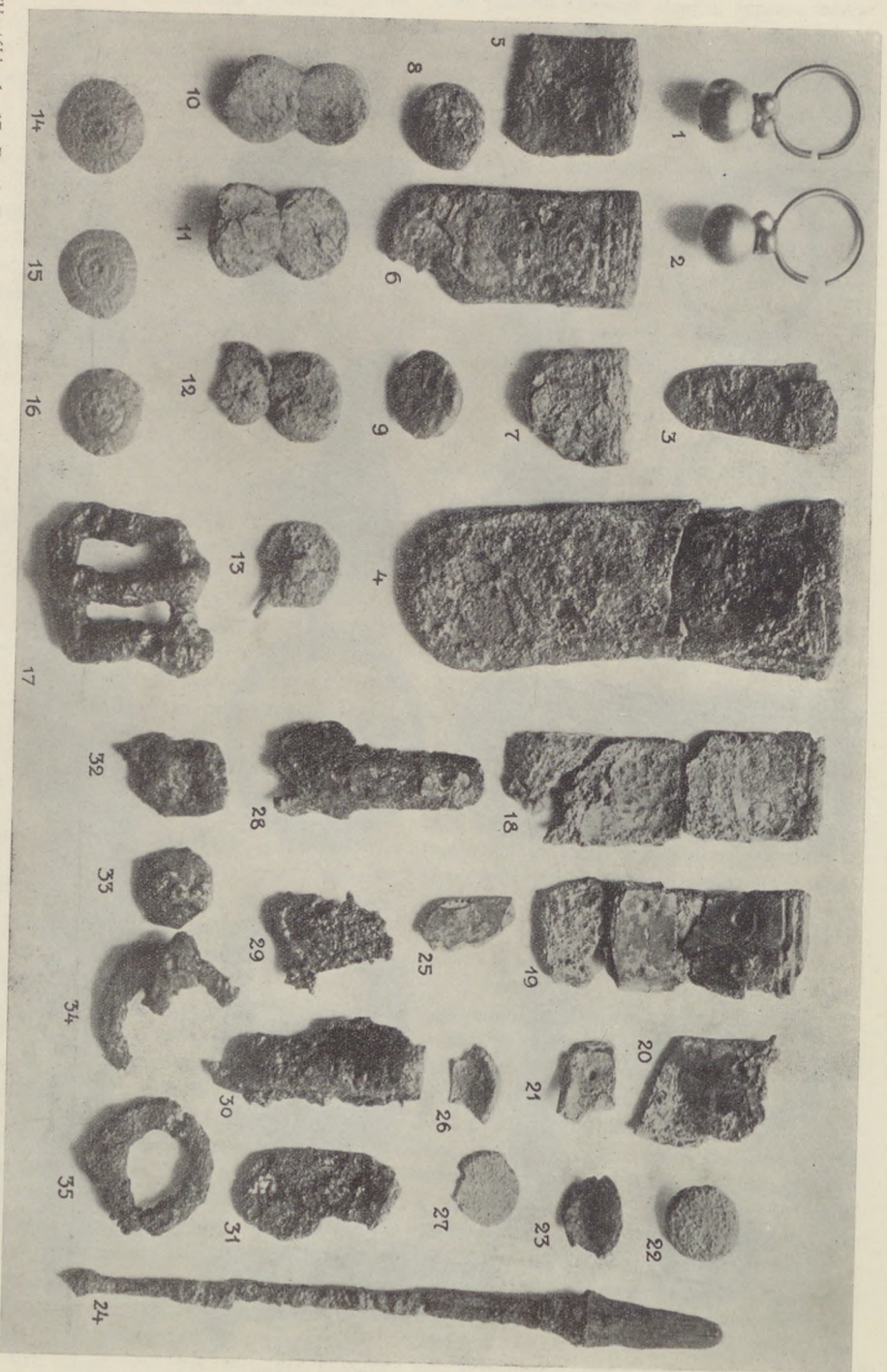
VI. Adatok a kora-avarkori kétélű kardok ismeretéhez és eredetéhez

A Kiszombor O sz. temető 2. sírja, a Deszk G temető 8. sírja és a szeged—csengelei sírlelet (1938. évi) fontos adatokat szolgáltat a kora-avarkori kardok ismeretéhez. Az ezen lelőhelyekről előkerült ezüstveretes kardok, a kora-avarkori fémművesség legszebb alkotásai. Mindhárom (I. t. 1—3) kétélű, hosszú, egyenes vaskard; az első kettő keresztvas nélküli, a csengelei rövid keresztvassal és ovális markolatkarikával van ellátva. A formai és területi különülések miatt, az I. t. 1—2. sz. alatti kiszombori és deszki kardokat, az I. t. 3. sz. alatti csengelei darabtól külön kell tárgyalnom.

A kiszombori példány a maga 103 cm-es hosszúságával, csak lényegtelen eltérést mutat a 100 cm-es deszki testvér-kard méretétől. A különbség a markolatnál (2.5 cm) és a pengehossznál (0.5 cm) adódik ki. Anyag, készítési mód, a markolat és hüvelyvég ezüstlemezzel való borítása, díszítő szegélypántok és P alakú fülek alkalmazása azonos. Csekély eltérést mutatnak a szegélydíszek, a fülek méretei, az azokat borító üvegfogalatok száma és az üvegbetétek színe, valamint a szíjfüggeszto hurkok alkalmazása a tartófülek belső oldalán (2. kép 1a—2a). Főjellegzetességük, hogy markolati részük ovális bot, pengéjük kétélű, egyenletesen vékonyodó, egyenes, keresztvasuk pedig nincs. Hosszúságuk lovasfegyverre mutat. A két testvérkard előállításának módja annyira egyöntetű, hogy kétség-

III. tábla 1—16. Kiszombor O 2. sír (Szeged, Városi Múzeum). — *Tábla III, 1—16. Kiszombor O Grab 2 (im Museum Szeged).*

IV. tábla 1–17. Deszk G. 8. sír; 18–35. Kiszombor O. 2. sír; (Szeged, Városi Múzeum). — *Tafel IV, 1–17.* Deszk G Grab 8; 18–35. Kiszombor O Grab 2; (im Stadt. Museum Szeged).

telennek látszik az, hogy egy műhelyből kerültek ki. Állításomat támogatják a **III. t. 4.** és **IV. t. 4.** sz. ezüst fedőlemező nagyszíjvégek, amelyeknek felső szegélydísze a kardszegélypántok mintájával egyezik, továbbá az ezüst övdíszek arcábrázolásos darabjai (**IV. t. 18—21, 25 és 5—7**), a gömbös aranyfülbevalók (**III. t. 2; IV. t. 1—2**) stb. A kardok egyidejűsége kétségtelen, bár a készítési sorrendben, technikai változtatásban, motívumfejlődésben, egymásutániságot lehet észlelni. A kiszombori kard tartófülein hátul (**I. t. 1, 2. kép 1**) a függesztőhurok függőleges irányú bronzlemez-szalagból áll, mit szögekkel erősítettek a tartófülre. A lemezes függesztőhurok kezdetleges, gyenge függesztési lehetőséget nyújt, úgyhogy mindkét fülről leszakadt. A vízszintes keresztpántokra rászegezett függőleges lemezszalag, kezdetleges függesztési kísérletek első próbálkozása, amely a toldozás-foldozás látszatát kelti. A deszki kardon a függesztést már a fül hátsó oldalán vízszintes irányban elhelyezett és a tartófül faanyagába beerősített vasdrót segítségével eszközölték (**I. t. 2, 2. kép 2a**). Ez a megoldás egyszerűbb és tartósabb. A deszki kard tehát későbbi készítménye ugyanannak a műhelynek. A kiszombori arcábrázolásos dísszel (**IV. t. 19**) szemben, a deszki hasonló példány (**IV. t. 6.**) haladottabb, romlottabb ábrázolást mutat, ahol az arcábrázolás előbb megfigyelt alkotóelemei már teljesen nincsenek meg.

Az említett kiszombori és deszki fülkesírből napfényre került: ezüstveretes, kétélű, keresztvasnélküli, egyenes, hosszú vaskardok nem szórványos jelenségek a Tisza—Maros—Aranka közén. A Szeged Városi Múzeum 33 avarkori kardjából 13 példány tartozik ehhez a területhez, ezekből 6 darab fülkesírből való.

A SZEGEDI MÚZEUM AVARKORI KARDJAI:

1. Kiszombor O 2. sír (*1. kép 26*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
2. Deszk G 8. sír (*1. kép 7*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
3. Deszk M 1. sír (*1. kép 12*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
4. Deszk M 2. sír (*1. kép 12*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
5. Deszk O 1. sír (*1. kép 14*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
6. Deszk O 3. (1938) sír (*1. kép 14*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
7. Deszk P 2. sír (*1. kép 15*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
8. Deszk Sz 16. sír (*1. kép 18*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;

9. Deszk G 49. sír (*1. kép 7*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
10. Ferencszállás 3. sír (*1. kép 4*): kétélű, egyenes, keresztvasnélküli;
11. Kiszombor E 29. sír (*1. kép 22*): kétélű, egyenes, rövid, ovális markolatvédő tányérral;
12. Deszk L 13 (H. 22) sír (*1. kép 11*): egyélű, egyenes, rövid, ovális markolatvédővel és karikával;
13. Csóka (1912) 1. sír (*1. kép 33*): egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
14. Szeged—Csengele (1938) 1. sír: kétélű, egyenes, rövid, keskeny keresztvassal és markolatkarikával;
15. Makó, szórvány: egyélű, egyenes, töredék;
16. Szeged—Kúndomb 180. sír: egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
17. Szeged—Fehértó A 16. sír: egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
18. Szeged—Fehértó A 26. sír: egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
19. Szeged—Fehértó A 34. sír: egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
20. Szeged—Fehértó A 159. sír: egyélű, egyenes, kisebb keresztvassal;
21. Szeged—Fehértó A 167. sír: egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
22. Szeged—Fehértó B 4. sír: egyélű, egyenes, töredék;
23. Szeged—Fehértó B 12. sír: egyélű, egyenes, szétmállott;
24. Szeged—Fehértó B 29. sír: egyélű, egyenes, keresztvassal;
25. Szeged—Fehértó B 34. sír: egyélű, egyenes, rövid keresztvassal;
26. Szeged—Fehértó B 36. sír: egyélű, egyenes, töredék;
27. Szeged—Fehértó B 61. sír: egyélű, egyenes, töredék;
28. Szeged—Fehértó B 66. sír: egyélű, egyenes, keresztvas nincs;
29. Szeged—Fehértó B 67. sír: egyélű, egyenes, töredék;
30. Szeged—Fehértó B 69. sír: egyélű, egyenes, keresztvassal;
31. Szeged—Fehértó B 95. sír: egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
32. Szeged—Fehértó B 96. sír: egyélű, egyenes, keresztvasnélküli;
33. Szeged—Fehértó B 113. sír: egyélű, egyenes, keresztvassal.

Valamennyi kard egyenes. Szablya egy sem jött elő. A Tiszától keletre eső területeken a kétélű kardok, nyugatra eső temetőkben az egyélű kardok túlsúlyban. Kétélű kardokat túlnyomóan csak keresztvasnélkül, néha rövid, ovális markolatvédővel, vagy rövid, keskeny, díszített keresztvassal ismerünk. Az egyélű kardok nagyjából kétféle: keresztvas nélkül, kisebb részben rövid keresztvassal, vagy rövid, ovális markolatvédővel találhatók.

A markolat felső vége karikában végződik a 12. és 14. sorszámnál. Ezüstlemez-díszítést

találunk az 1, 2. és 14. sz. alattinál és részben a 13. számúnál. Hármassívű szíjtartófüle van a 14-nek P alakú az 1, 2, 18. számú (vas) és talán a 4. alatti kardnak. Ivalakú fülei voltak a 13. alattinak ezüsből és a 20, 25. sorszám alattinak vasból. Meghatározhatatlan formájú szíjtartófüle volt a 23. számú kardnak. Több kard markolatán közepén bronzkarikácska volt, melybe biztosító szíjat fűztek.

A szegedi múzeum tiszta—marosvidéki avar-kori kardjai közül:

1. Keresztvasnélküli kétélű kardokkal tisztán csak préselt vagy kinyírt, ezüst-, vagy aranydíszes leletmellékletek jöttek elő (1—10).

2. Keresztvasnélküli, de rövid, ovális markolatvédővel ellátott kétélű karddal összefüggő leletanyag, mint az előzőnél (11).

3. Rövid, keskeny keresztvassal bíró kétélű kard kísérői ugyancsak préselt arany- és ezüst-díszek (14).

4. Keresztvasnélküli, de rövid, ovális markolatvédővel rendelkező egyélű kard, préselési technikájú díszekkel függ össze (12).

5. Keresztvasnélküli egyélű kardok, kivétel nélkül préselt, ezüstlemezes díszekkel tartoznak össze (13, 16—19, 21, 23, 26—28, 31—32), de már megjelenik pár esetben (27—28) az ezüst-dísz mellett, a griffes-indás bronzöntvényes csoportra jellemző kiszélesedővégű íjlemez.

6. Keresztvasnélküli egyélű karddal együtt: griffes-indás díszek nem jöttek napfényre.

7. Keresztvassal rendelkező egyélű karddal, csak egy esetben volt található az anyagban lemezes dísz (24.), de ez is már széles íjlemezekkel van együtt.

8. Griffes-indás csoportbeli kard, kivétel nélkül egyélű, egyenes és keresztvassal bíró volt (20, 25, 30, 33).

Nézzük meg, hogy a Magyarországról ismeretes többi avar-kori kétélű kardok, milyen sajátosságokat mutatnak és milyen technikai eljárással készített leletanyaggal függnek össze. Az összes rendelkezésre álló vizsgálatra alkalmas adatok felhasználása nélkül, nem lehet az egyenes kardok fejlődési irányát és időrendjét helyesen megállapítani.

A szegedi múzeum nagyszámú kétélű, egyenes, keresztvasnélküli kardján kívül, csak kevés hasonló lelettel rendelkezünk.

Dunapenteléről Horváth Tibor vitt be egy kétélű, egyenes kardot, de leletmellékletek nélkül.⁹

Fettich Nándor a csepeli kardot 1936-ban kétélűnek mondja.¹⁰

1926-ban pedig egyélűnek.¹¹ Egy keszthelyi

példányt ugyancsak mint kétélűt említ,¹² ugyanazt Hampel könyve¹³ egyélűnek mondja. A nagymányoki lovassír egyenes, keresztvasnélküli kardjáról sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, az ábrázolás és leírás után,¹⁴ hogy kétélűről, vagy egyélűről van-e szó.

Végül két használható irodalmi adat maradt:

A pápa—úrdombi 1. sír, hosszú egyenes, kétélű, keresztvasnélküli kardja,¹⁶ mely préselési technikával készült álcasatalakú díszekkel függ össze.

A szentes—lapistói (1933. évi) kard, a pápaival mindenben azonos típusú, a vele kapcsolatos övdíszek áttört, tömör ezüsből készültek.¹⁶

Magyarország avar-kori kétélű, egyenes, keresztvasnélküli vaskardjai:

1. Nemcsak bizonyos kisebb területhez vannak kötve, hanem az ország különböző részein előjönnek.

2. Kivétel nélkül áttört, öntött vagy kinyírt ezüstdíszekkel (az u. n. martinovkai kultúrkör darabjaival) és préselt arany-, ezüst-, bronzdíszekkel függtek össze.

3. Egyetlenegy esetben sem találták griffes-indás csoportú bronzöntvények, vagy kísérő leleteik társaságában.

4. A kísérő leletanyag tanúsága és az V. fejezetben tárgyalt fülkesírok alapján: ezek a kardok a legkorábbi avar és avar-kori emlékekkel futnak együtt, tehát a kétélű, keresztvasnélküli, egyenes avar-kori kardjaink a legelső avar kard-típusok közé tartoznak, melyeknek használata túlnyomó részt a VI. század II. felétől, kb. a VII. század végéig tart.

5. Nemcsak bizonyos népcsoportokhoz vannak kötve, mert hordozóik a VI—VII. században úgy az avarok, mind kísérő népeik.

6. A kétélű, keresztvasnélküli, egyenes, honi germán kardoktól¹⁷ különböznek, mivel azok többnyire zömökebbek, szélesebbek, laposabbak és ezt a formájukat átmenet nélkül csaknem a kard hegyéig megtartják. A kora-avarkori kétélű kardok a szélesség rovására megnyúlnak és a pengék megvastagodnak. Ezek a vonások már a lovaséletmód következményei.

7. Szerves folytatói az V—VI. század kétélű, keresztvasnélküli egyenes kardfajtáinak.¹⁸

8. Megelőzik használatban a Tisza—Maros vidékén az egyélű, rövid, keresztvassal ellátott egyenes kardokat teljesen, az egyélű, keresztvasnélkülieket pedig részben.

9. A Tisza—Maros vidékén a későbbi avar-korban is, griffes-indás csoporttal csak egyenes kardok jöttek elő, szabályak teljesen hiányzanak.

A megvizsgált kétélű, keresztvasnélküli kardoknál a kardtartófüleknek nagyrészt nincsen nyoma. Csak a Kiszombor O 2. sír és Deszk G 8. sír P alakú ezüst tartófülei (2. kép 1–2) mutatják, hogy fület és milyen formájú fület használtak a kardhüvelyeken a kora-avarkorban.

A kardok markolatát mindig faanyag borította és éppenúgy a hüvely is falemez.

A kiszombori (2. kép 1) és a deszki (2. kép 2) P alakú ezüst tartófülnek pontos párhuzama nincs. A gyöngysoros szegélydísz és a köberakások alkalmazása tekintetében a csepeli¹⁹ hasonló hozzá, de már a fülek formája elütő. A 2. kép 1–2. számú daraboknál a kis fej és a hosszú keskeny szár jellemző, míg a csepeli és a legtöbb P alakú kardfűlnél, a nagy íves fej mellett alig lehet észrevenni a szár csökevényét.²⁰ Alakra még legjobban megközelítik a mieinket a peszér—adácsi (Pest m.) (u. ott. I. t. 1–2), a győri sírmező 755. sírjából származó fül (u. ott IX. t. 7.), a szárazdi (Tolna m.) (u. ott X. t. 1), törökkanizsai (Torontál m.) (u. ott X. t. 18) és gátéri (Pest m.) (u. ott X. t. 24, 24a) tartófülek formája. A függesztőhurok alkalmazását szépen mutatják a kishégyesi és gátéri hasonló példányok.²¹

A 2. kép 1–2 alatti kardmarkolatok ovális formáját és felső zárólapját, valamint a fémlemezborítások és szegélydíszek hasonló alkalmazását találjuk a csepeli (Arethuse, 1926, V. t. 3–4, 3a); zsámboki (V. t. 14, 13); páhipusztai (VI. t. 11–12); győri (IX. t. 14–15; egyélűnek látszik); ozorai (Hampel, III. 268. t. 14–16; egyélűnek látszik) és törökkanizsai (Hampel, II., 359. old.; kétélűnek látszik) leletben.

Az avarkori P alakú tartófülek formaváltozatainál a fejlődés iránya megfigyelhető. Ennek a tartófül-formának legkorábbi magyarországi alakját a kiszombori és deszki (2. kép 1–2) darabok képviselik. A fejlődés menete:

1. Kisfejű, hosszúszerű fémlemezekre külön felrakott gyöngysor és foglalat, vagy ennek egyszerűbb változatai.

2. A fejlődöttebb formáknál a fejrész nő, nagyobb ívalakot kap, a szár pedig mindjobban csökken. Az íves rész a gyöngysorszegély mellett párhuzamos szalagdísz kap.

3. A fejrész kövel díszített belső mezeje eltűnik, csak az ívalakot követő szalagpánt marad meg. Mindkét változat préselési technikával is megjelenik.

4. A sarlóalakú szalagfűl félköríves tartópánttá válik (Csóka), amely később ívalakú pál-

cává alakul (Igar, Arch. Ért. 1929, 114. old., IX. t., 30–31. ábra). A honfoglaló emléktárgy szabványainál már csak az ívalakú tartófül van használatban.²²

Az egyenes, kétélű, keresztvasnélküli vaskardok és P alakú tartófülek származási helyét, a stílselemeiben is összhangban álló és összetartozó fegyveröv veretek díszítő mintái mutatják meg. A P alakú fülek Dél-országra való elterjedése (Kercs, Perescsepina, Taman, Martinovka), az itáliai longobárd temetőkből való előfordulása²³ és a bizánci leletanyaggal való összefüggése, bizánci forrásterületre mutat. A pápa—úrdombi²⁴, szentes—lapistói,²⁵ a Tisza—Maros—Aranka közéről említett 11 kétélű vaskardot és a P alakú tartófület, a kísérő bizánci leletanyag alapján (így az u. n. martinovkai kultúrkörhöz tartozó darabokat is tekintve) szintén Bizánchoz vezetem vissza.

A szeged—csengelei ezüstveretes kétélű kard (I. t. 3, II. t.) beletartozik a már említett marosmenti kétélű, egyenes, hosszú kardok csoportjába, de elütő sajátos alakjánál fogva mégis egy olyan kisebb, zárt körbe oszthatjuk be, melybe a kora-avarkor legszebb, leggazdagabb sírleleteinek kardjai, vagy ezek maradványai tartoznak.

A csengelei kard a rokon (I. t. 1–2) darabokkal a következő egyező vonásokat mutatja: a kard egyenes, hosszú kétélű, vas, a markolatot és a hüvelyt faanyag borította, a markolat felső és alsó végét ezüstlemez fedi; a hüvely végét ezüsttokba burkolták, a hüvelyhez két-két szalagpánttal ezüst tartófüleket rögzítettek. Az ezüstlemezek széleire szalagdísz tettek. Eltérő jellegzetessége: a markolatfej ovális karikában való végződése és az ehhez alkalmazkodó ezüstlemezborítás; a kicsiny, keskeny keresztvas, szíjvégformájú ezüstlemezborítással. A keresztvas alatti rész a felső tartófülig, mint torkolat veretig, még a markolat tartozéka, mit külön faanyag és ezüstlemez borít. Ezüstlemez fedi a tartófül két-két keresztpántja között a hüvelyt. A tartófül itt nem P alakú, hanem hármasszerű, amelyek közül a középső a legkiemelkedőbb. Függesztő hurokja nincs, a rögzítés szöggel történt. A koptatópánt hosszú ezüstlemez-tok. A markolat belső részét kivéve az összes ezüstlemez borítások a testfelőli oldalon rácsmintás nyírfakéreglemezrel vannak befedve.

Amint láttuk a szegedi múzeum kétélű avarkori kardjai között, keresztvassal bíró a csengelein kívül nincsen. A kiszombor E 29. számú

sír kardján csak oválisalakú rövid markolatvédő lapot találunk. Egy markolatvédős, markolatkarikás, egyélű deszki hasonlítható még a csengelei fegyverhez (Deszk L 13).

A csengelei kardhoz és hármásívű szíjtartófülének köréhez: a kunágotai, bócsai, keceli, némedi, tiszai—újfalusi és körösladányi, valamint az ismeretlen lelőhelyű, Magyar Nemzeti Múzeumban lévő rokon leletanyag tartozik. A kunágotai (Csanád m.) pusztán lelt fejedelmi lovassír arany- és ezüstdíszes régiségei²⁶ között rozsdás kard is volt,²⁷ amit a találó a többi lelettárgyakkal együtt nem küldött fel a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A vaskard elkallódott, formájáról közelebbi adatokat nem jegyeztek fel. A csengelei kard díszítményei alapján a kunágotai kard aranyborításai kiemelhetők a leletanyagból és belőlük a fegyver alakjára is következtetni lehet. Ide tartoznak: két kardtartófül a hüvelyről. (Arethuse, VIII. t. 1—2), markolatfej borítása (VIII. t. 21), a markolatvég ovális karikájának fedőlemeze (VIII. t. 25), a keresztvas egyik nyúlványának borítása (VIII. t. 26)²⁸, a kardfülekhez kapcsolódó tartószalagok maradványai, (VIII. t. 18—18a) és szegélydíszek (VIII. t. 19, 20.), Valószínűleg idesorozható egy lemeztöredék is (VIII. t. 30.). A kunágotai vaskard, a maradványok szerint a csengeleihez hasonlóságot mutat. Ovális markolatkarikája, rövid keresztvasa és hárommives tartófüle volt. Valószínűleg hosszú, egyenes kard lehetett és talán kétélű pengéjű. A kísérő leletanyag: préselt arany- és ezüstdíszek, bizánci motívumokkal.

A bócsai (Pest m.) fejedelmi sírlelet²⁹ publikálatlan. A Magyar Nemzeti Múzeum népvándorláskori gyűjteményének legjobb kora-avarkori aranyemlékei közé tartozik. Az 1935. évben került felszínre egy olyan fajtájú karddal együtt, mint a csengelei példány. A bócsai kard³⁰ egyélű, egyenes, nehéz, hosszú kard; markolata, díszítése, kicsiny keresztvasa, megfelel az I. t. 3. sz. alatti darabnak. A kard tartófüle hármasosztatú, mint az II. t. 1. számú. Rajta a rekeszes művesség fogazott állatmintával és gyöngysorkerettel, ékalakú véséssel együttesen szerepel.³¹ A kard kísérő leletmellékletei: álcasatos arany övdíszek³² stb.

A keceli lelet kardja, markolatának, díszítményeinek, hármasosztatú szíjtartófüleinek alakja, hasonlít a szegedi—csengelei kardhoz. Fettich a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, ismeretlen lelőhelyről származó, hármásívű arany kardszíjtartó-fület közöl, amelynek mintázata:

kicsiny gyöngysorkeretben ellentétes irányú gyöngyszemekből összerakott háromszögek.³³ A kecskeméti múzeum Tiszaújfaluról származó ezüst tartófüle,³⁴ szoros kapcsolatot mutat úgy az előbbivel, mind a csengelei fülekkel. A tiszaujfalusi példánynál a két kisebb és középső nagyobb ívet nem gyöngysor, hanem összefüggő vonalszegély övezi. A középső rész háromszögű mezejében, az ellentétes irányú háromszögeket itt is megtaláljuk, de nem gyöngy, hanem csak sima vonalkeretben. Jobbra és balra egy-egy szalagfonat látszik, csökevényes maradványaként a szalagalakú állattestnek. Valószínűleg ehhez a kardcsoporthoz tartozik a némedi keresztvasas kardtöredék is.³⁵ A pengére rátapadt rosszezüst szorítólemez hossza, a három szöggel ellátott bronzlemez alakja (tartófül alsó lemeze?) a rövid keresztvas, az állítólagos «félkör alakú alsó hüvelypánttal körülvett kard hegye», mely úgy látszik a lemezzel borított markolatvég karikája, jogosulttá teszi a némedi kardtöredék besorozását. Nem lehet megállapítani, hogy egyélű, vagy kétélű fegyverrel van-e dolgunk. A legtöbb kísérő tárgya rosszezüsből készült öv- és lószerszámdísz.

A karikás markolatú kardok sajátos formája annyira összefüzi a tárgyalt fegyvereket, hogy kétségtelennek látszik a közös forrásból való származás. Közös sajátágaik: hosszú, egyenes, egyélű, vagy kétélű vaskard markolatkarikával, fémbeburkolt, keskeny, rövid keresztvasszerű oldalnyúlvánnyal, hármás tagozódású tartófülrel. A kísérő lelettárgyak is a kora-avarkori fémipar legszebb, leggazdagabb arany- és ezüstkészítményei. Földrajzi elterjedésük: a Körös vonalától délre eső terület egészen a Dunáig. A leletek súlypontja Bócsa (Pest m.) vidékére esik.

A kardfüleket préseléssel állították elő vagy kinyírták a szíjhoz szögeccsel rögzítették, ellentétben a kiszombori és deszki kardoknál (2. kép 1a—2a) megfigyelt hurkos függesztési móddal.

A csengelei kardnál láttuk, hogy a kard testfelőli oldalán az ezüstborításokat mindenütt (kivéve a markolatfejet) rácsos mintázatú nyírfakéregből készített borítás takarja (I. t. 3a, II. t. 1a). A nyírfakéreg felhasználását a többi kardnál nem figyelhettük meg, de valószínű, hogy azoknál is meg volt. A hármasosztatú ismert tartófüleket két csoportba oszthatjuk. Az elsőbe tartozik a kunágotai példány, (Arethuse, 1926, VIII. t. 1—2), ahol már meglévő díszített lemezből vágták ki a tartófül alakját, tekintet nélkül arra, hogy a díszítmény ábrázolását meg-

csonkítják-e vagy sem ezzel a lenyírással. A kapott formára, rovátkolt aranydrótszegélyt forrasztottak és a két szélén, valamint az ív felső végén cellába foglalt követ helyeztek fel. A többi darabot pedig (Bócsa, Csengele, Tiszaújfalú, Nemzeti Múzeum példánya) pozitív préselő mintán egyenesen erre a célra készítették.

A csengelei fülön (II. t. 1) a kőfogalattok helyét csak préselt kiemelkedő karikával jelezték. A három kő helyett három fejes szeget találunk. A középsőt talán üveggyönggyel fedték be.

A bócsai fül fogazott állatmotivuma (Arch. Hung. 1936, 50. l.), a csengelei tartófül állatfüleket utánzó geometrikus díszítése és a közte látható négyes fogazás (II. t. 1), valamint a mintázat továbbfejlődése az egyszerűbb szalagfonatos tiszaujfalusi és a Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő ismeretlen lelőhelyű példányon (Arethuse, 1926, 4. l. 21. ábra és X. t. 26): az egész csoportot a germán állat-ornamentika köréhez fűzi. A tartófülek díszítményénél bizonyos stílusfejlődés állapítható meg, melynek alapján időrendi sorozatba foglalhatjuk a darabokat. Biztos ítéletet azonban addig nem mondhatunk, amíg a bócsai, keceli, stb. leletek kardtartófüleit nem ismertetik.

A sorrend ezek szerint:

1. kunágotai, 2. bócsai, 3. csengelei, 4. tiszaujfalusi, 5. az ismeretlen lelőhelyű tartófül díszítménye. A hármastagozódású kardtartófülek legkorábbi előzményei a körösladányi húnkori csipkézett fülek,³⁶ ahol a fülforma alapvonásait és a három rögzítő szeget is megtaláljuk.

A csengelei kard és a köre a magyarországi kora-avarkori kardok sorozatában csak a kétélű, egyenes, keresztvasnélküli csoport után kaphat helyet, egy sorban azokkal a kétélű kardokkal, ahol keresztvas helyett rövid, ovális markolatvédő tányért találunk. A csengelei kard keresztvasszerű rövid, keskeny nyúlványai még annyira gyöngék, törékenyek, hogy gyakorlati céljuk nem sok lehetett, inkább díszítési, mintsem védelmi célokat szolgálhattak. Ezek tekinthetők a kora-avarkorban az első keresztvas kísérleteknek. Mivel a legelőkelőbb sírleletekkel függnek össze, feltételezhető, hogy ezen kardtípusok egyidejűek a köznép keresztvasnélküli kétélű kardjaival és P alakú szíjtartófüleivel, de megelőzték az egyélű markolatvédős, az egyélű keresztvasnélküli és az egyélű keresztvassal bíró kardokat és az ezekkel összefüggő félköríves szíjtartófüleket.

A csengelei kardot, a hármásívú tartófülrel együtt, a vele összefüggő bizánci stílusú fegyverövdíszek alapján: bizánci-pontusi eredetűnek tartom, mint a kunágotai kardot a bizánci stílusú préselt övdíszek alapján. Innen ered a bócsai kard, az álcsatos övdíszek figyelembevételével, valamint a többiek is.

A legkorábbi avarkori kardnak a szentes—lapistói egyenes, kétélű, keresztvasnélküli, hosszú kardot³⁷ tartom, melynek kíséretében még öntött, áttört ezüstdíszek (u. n. martinovkai körbe tartozó darabok) voltak. Ideje Kr. u. 600 körül. A Kiszombor O temető 2. sírjából és a Deszk G. temető 8. sírjából eredő ezüstveretes kardot (I. t. 1—2), a Phokas arany és a kardok sorrendjében elfoglalt helye folytán 610—620. évre teszem. A kunágotai kard korát, a szíjtartófüle alapján: 620—630-ra, a szeged—csengeleit 630—640-re, míg a sorozat legvégére tehető, ismeretlen lelőhelyű tartófület: 650—660. évre tehetjük. A csengelei kard és köre, ugyanazzal a préselt bizánci leletanyaggal, vagy annak öntött előzményeivel függ össze, mint amiket a kétélű keresztvasnélküli kardok, vagy a tisz—marosvidéki fülkesírok kíséretében láttunk. Griffesindás csoportba tartozó öntvények, egyetlen esetben sem voltak kísérei a csengelei kard körének.

VII. Övdíszek és egyéb sírmellékletek

1. A kiszombori ezüstborítású karddal (I. t. 1) ezüstlemezdíszes öv függött össze. A kardmarkolat és hüvelyvég ezüst szegélydíszét, viszontlátjuk a fegyveröv sáma ezüstlemezes nagyszíjvégén (III. t. 4), mint külön felforrasztott bronzszegélydíszet. Az öv díszítményei rossz-ezüstből készült, ólommal bélelt, préselt korongok (IV. t. 22—23, 26—27), számuk 14 darabon felül volt és a jobboldali bordákról előkerült, préselt ezüstből készült arcábrázolásos kis-síjvégek (IV. t. 18—21, 25), melyeknek száma legalább 6 db. lehetett. Egy karikaalakú bronzcsat tartozik még az övhöz (III. t. 12).

Csaknem pontosan ugyanezen anyagú, díszítésű és összetételű övgarnitúrát találunk a deszki testvérkarddal (I. t. 2): sáma nagyszíjvéget ezüstlemezéből (IV. t. 4), 4 kissetíjvéget préselt ezüstlemezéből, arcábrázolásos mintával (IV. t. 5—7), kettős (IV. t. 10—13) és egyes sáma korongdíszeket (IV. t. 8—9) ugyanabból az anyagból. A kiszombori szíjvégek arcábrázolásos díszítése és a deszki 4 kissetíjvég hasonló motívuma, a darabok rongálódottsága miatt minden részletében nem ismerhető fel. Az előzőnél a

két szemöldök, két szem, lefelé szélesedő háromszögű orr, két ponttal jelzett száj; az utóbbinál pedig két szemöldök, két szem és két ponttal jelzett száj vehető ki. Mindkét esetben olyan primitív arcábrázolással van dolgunk, amelynek mintája hatalmas területen élt a VI. század folyamán, áttört ezüstkészítményeken. Ezeknek a korai ábrázolásoknak folytatását és első gyenge préselési kísérletét látjuk a VII. század első évtizedeiből származó kiszombori és deszki darabokon.

Meglepő, hogy ez az ábrázolás egyik esetben sem jelent meg az övdíszgarnitúra többi darabjain, csak a kis szíjvégen és csak a jobboldalon. Nincs kizárva, hogy a karddal összefüggő öv jobboldali csüngőszíjaira szögecselt kisszíjvégek arcábrázolások díszítménye, szimbólikus tartalmú, talán a harcban levágott fejeket szimbolizálja. Hogy hasonló szokás a késői avarkorban élt, mutatja a nagyszentmiklósi aranykincs egyik korszaka, ahol a lovasvitéz övére függesztett levágott fejet, mint győzelmi jelvényt visz.³⁸

Arcábrázolások díszek préselési technika mellett nálunk gyakoriak. A Deszk G temető 10. sírjából jött elő arcábrázolások ezüstsíjvég, olyan alakú préselt lemezen, mint a gátéri 11. sz. sír egyik darabján (Arch. Hung. I, 1926, VI, t. 22), ilyen még az adonyi lelet 3 préselőmintája (Arch. Hung. I, VI. t. 4, 11–12), a főnlaki lelet 2 préselőmintája (Arch. Hung. I, IV. t. 19–20), a kunszentmártoni ötvössír 5 préselőmintája.³⁹

Pósta Béla rámutatott már az adonyi és fenéki darabok kapcsán ezeknek az arcábrázolások díszeknek déloroszországi összefüggéseire és előzményeire.⁴⁰ Ott nagyszámmal kerültek felszínre olyan áttört, vésett ezüstdíszek, melyek az ábrázolásoknak nagy változatát, de az ábrázolás elemeinek széthullását is mutatják, egészen az értelmetlenné vált mértani díszítményig. Ennek a dolgozatnak keretében nem lehet az arcmintha fejlődését, változatait, irodalmát bemutatni; elég, ha Fettich összefoglaló művét idézem, ahol ő az arcábrázolások ezüst díszeket az úgynevezett álcsatos, vagy martinovkai kultúrkörbe sorozza.⁴¹

A préselt arcábrázolások díszek között Magyarországon legrégebbi darabnak a kiszombori tekinthető, valamivel fiatalabb nála a Deszk G 8. sírból származó példány. A többi ismertett darab későbbi. A kiszombori 2. sír Phokas aranya és övdísz-garnitúrája azt mutatják, hogy az arcábrázolás motívumának első áttevődését látjuk: a korábbi áttört-vésett ezüstöntvényből, a préselt ezüstlemezbe. A kiszombori díszek készítése ideje a 600-as évek elejére esik.

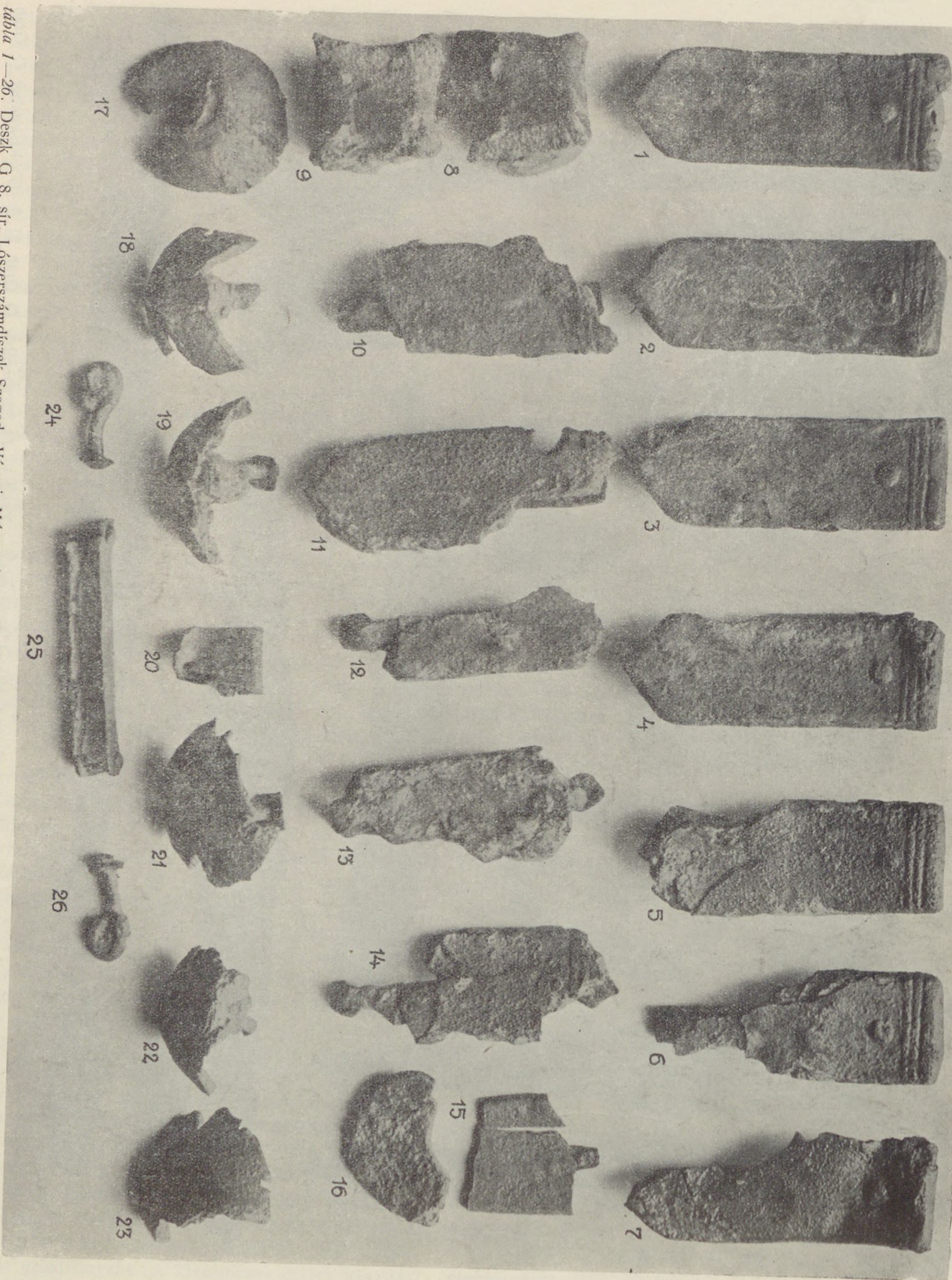
Az arcábrázolások préselt díszek korábbi (öntött) periódusának népi hovátartozandóságára, a szentes–lapistói arcábrázolások ezüstöntvényekkel kapcsolatban már rámutattam.⁴² Azokat déloroszországi hűnmaradékok, elsősorban kuturgur-bolgárok hagyatékának tekintettem, az addigi alán-teóriával szemben. A préselési technikával megoldott kiszombori és egyéb magyarországi díszek népi kapcsolataira a következő fejezetben mutatok rá.

Az arcábrázolások préselt díszek (Kunszentmárton, Adony stb.), eddig mint bizánci motívumok szerepeltek. Öntött előzményüket, Fettich, mint helyi készítményeket, a martinovkai kultúrkörből származtatja (Arch. Hung. 1937, 122–133. o.). Ezzel szemben számos adatra, bizonyítékra támaszkodva: az arcábrázolások díszeket, úgy a préselt, mint a vésett és áttört öntött ezüst előzményeit, bizánci eredetűnek tartom.⁴³

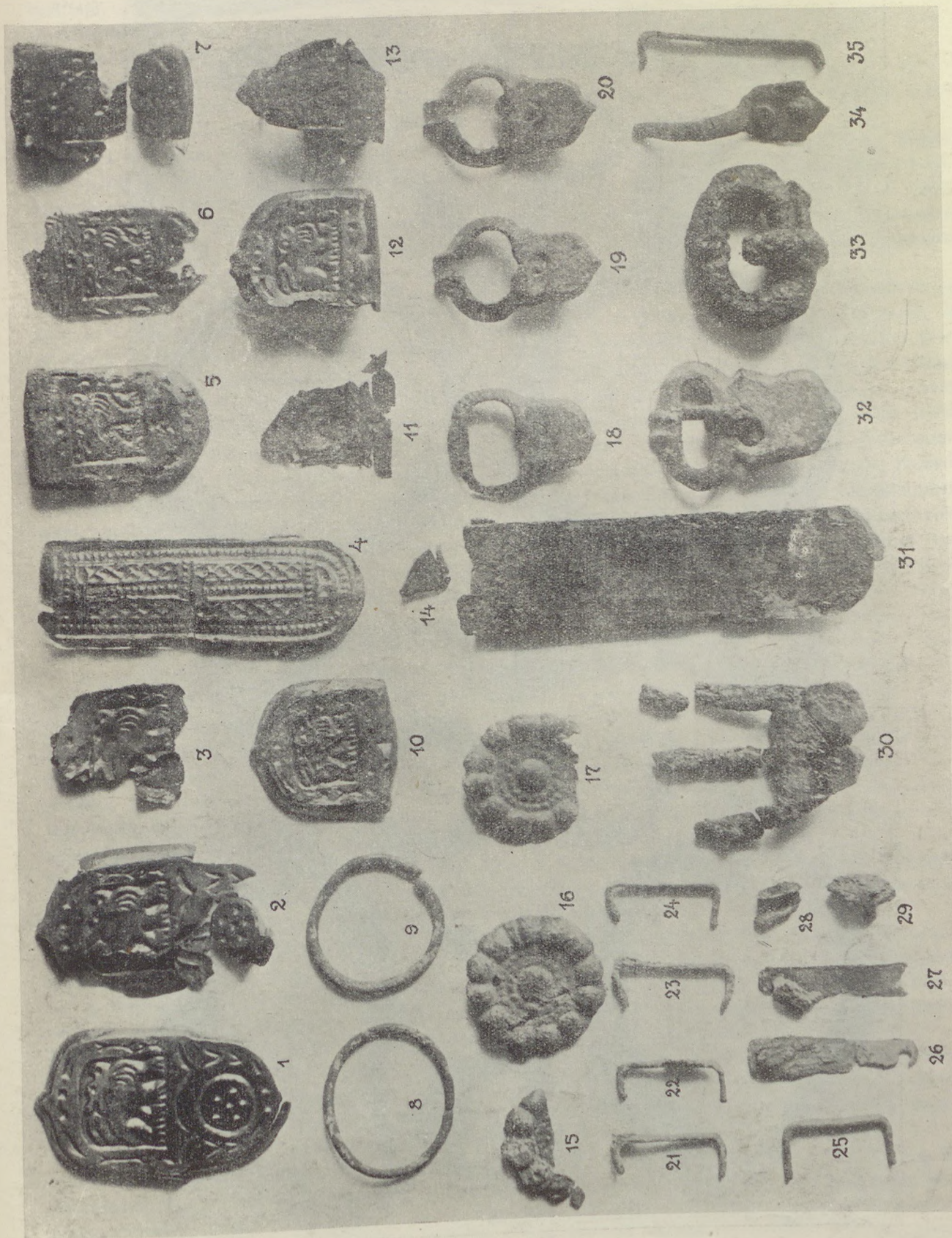
2. A szeged–csengeleli sírlelet préselt arany-övdísz-garnitúrája: egy nagyszíjvégből (VII. t. 4), három kissíjvégből (VII. t. 5–7) három kettősmezejű övdíszből (VII. t. 1–3), hat egy-mezejű övdíszből (VII. t. 10–13, 21–25) egy félholdalakú övdíszből (VII. t. 14) és egy vasfejú, bronzlemezes csatból (VII. t. 30) állott. A csaton, a nagy szíjvégen és a félholdalakú éksoros övdíszén kívül, a garnitúra többi tagjain oroslán látható. Hogy csakugyan visszaforduló oroslánnal van dolgunk, mutatja a sörényt jelző három bevágás és a főnlaki lelet hasonlóan stilizált oroslánja.⁴⁴ A nagy szíjvég és az övdíszek összetartozását csak a szárnyas, négyszög alakú pont-díszítés mutatja. A félholdalakú övdísz-töredék (VII. t. 14) rendeltetésére, a kunágotai darab rögzítőfüleiből következtethetünk.⁴⁵ A kettős mezejű és egy mezejű övdíszeknek egy sorozatban való felhasználását, az alakjuk, díszítésük kétségtelenné teszik. Az elhelyezés módját az oroslánmotívum határozza meg és egyúttal támpontot szolgáltat a többi kettős és egyes mezejű övtag beállítására. Hasonló rendeltetésű darabokat nagyrészt fordított elrendezésben találjuk az eddigi közlésekben. A kettős mezejű övtagok kisebb része mindenkor alul van, rendeltetésének megfelelően. Ezenfajta darabok ugyanis az öv jobboldalán lecsüngő kissíjak felett kapnak helyet, úgyhogy a felső mező motívuma egyvonalba kerül az öv hasonló díszítményeivel, az alsó kisebb mező pedig takarja a kis szíjvég felvarrási helyét. A darabok ilyen elrendezését több sír-feltárásnál sikerült megfigyelnem. Ábrázolásunknak megfelelőjét nem

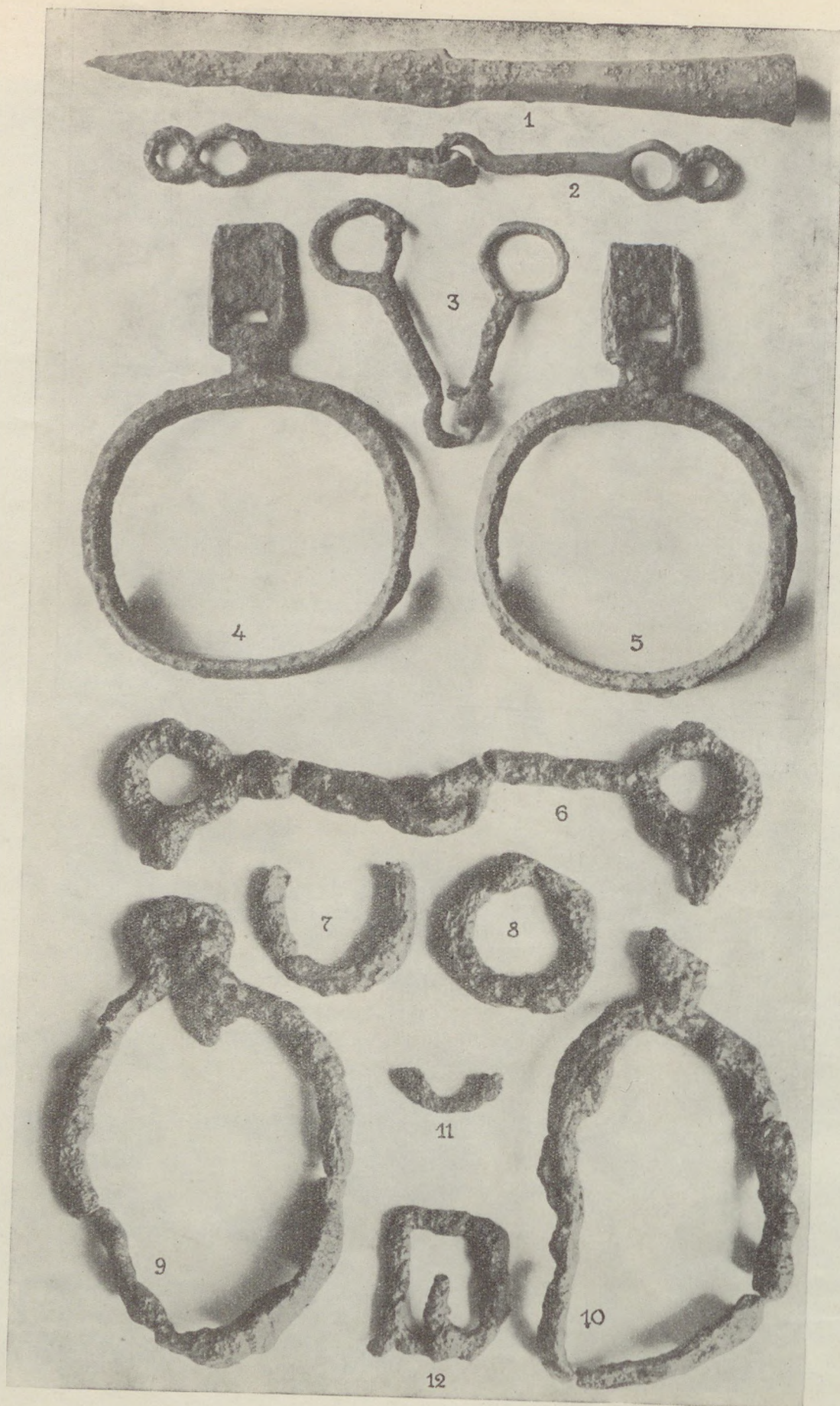
V. tábla 1—7. Kiszombor O 1. sír; 8—17. Kiszombor O 6. sír; (Szeged, Városi Múzeum). — *Tafel V, 1—7.* Kiszombor O Grab 1; 8—17. Kiszombor O Grab 6;
(im Städt. Museum Szeged).

VI. tábla 1—26. Deszk G 8. sír. Lószerszámdíszek Szeged, Városi Múzeum). — *Tafel VI, 1—26. Deszk G Grab 8. Reitzengzierstücke (im Stadt. Museum Szeged).*

VII. tábla 1—35. Szeged—Csengele 1. sír (Szeged, Városi Múzeum). — *Tafel VII, 1—35. Szeged—Csengele Grab 1 (im Städt. Museum Szeged).*

VIII. tábla 1—5. Szeged—Csengele, a. alatti lelőhely; 6—12. Deszk G 8. sír; (Szeged, Városi Múzeum). —
Tafel VIII, 1—5. Szeged—Csengele, Fundort a.; 6—12. Deszk G Grab 8; (im Städt. Museum Szeged).

találtam, bár a különböző időkbeli származó oroszlándíszítések sok változatban előfordulnak.

A csengelei nagy szíjvég (**VII. t. 4**) gyöngy-sorkerete és az alsó vég szárnyas négyszögű-pont díszítése összekapcsolódik a kunágotai és ozorai (Tótipusztá) nagyszíjvégek hasonló motívumai-val.⁴⁶ Az ozorainál (Const. Pogonatus érmével, 669—670) a szárnyaspont háromszögalakú, a kunágotainál (Justinianus érmével, 527—563) pedig négyszögű. Ezt és a gyöngykeretet tekintve, a csengelei szíjvég a kunágotaihoz áll közelebb. Legfontosabb támpontot, a csengelei övgarnitúra származása és időviszonya tekintetében, a főnlaki préselőminta-leletből kapunk. Itt az egyik kettősmezejű övdísz préselőmintáján⁴⁷ a kisebb részen, a csengeleivel (**VII. t. 1—2**) azonos méretű, körülárkolt korongdíszet találunk. Ugyanazon az övdísz típuson, ugyanazon a részen, azonos méretű korongdísz nem véletlen ismétlődés akkor, mikor ugyanebben a préselőminta-leletben az oroszlán figurája és a szárnyaspont motívuma is előjön. A főnlaki minták (Hampel, i. m., IV. t. 1—5) egyidejűsége az akalani (Törökország) kincssel és veretekkel, melyekkel 420 bizánci aranyérem volt, (I. Heracilius, 613—641. érmei az utolsók⁴⁸) — minden vitán felül áll.

A Castel trosinói longobárd temető 126. és 37. sírjából előkerült ezüstsíjvégek kétágú paldíszei és a szárnyas négyszögű-pont motívumai,⁴⁹ a **VII. t. 1.** szám alatti ábrán jól látható csengelei díszítőelemek közeli rokonai. A temető 115. sírjában lelt 3 aranyérem (Mauritius Tiberius, 582—602), az ismertetett díszítőmotívumok használatának idejét a VII. század első évtizedeire teszi.⁵⁰ Ugyanebben az időben jelennek meg a jutasi (Veszprém m.) sírmező 173. és 102. sírjában lelt préselt szíjvégek díszítései, melyek a **VII. t. 4.** számú szíjvég fonadékával és 1-alakú motívumával mutatnak összefüggést.⁵¹

A fenti korhatározó adatok figyelembe vételével, a szeged — csengelei övdíszek korát Kr. u. 620—640 körüli időre határozom meg. Ez az időpont kb. egyezik a kard és tartófüle útján elért időmeghatározással is. A csengelei övdíszgarnitúra a bizánci kultúrkörből származik, a főnlaki, kunszentmártoni préselőminták nagyobb részével, a kunágotai és a többi rokon darabokkal együtt. Közelebről, ez a csoport konstantinápolyi műhelyekből ered.⁵²

3. A **VII. t. 19—20.** számú bronz csatocskák azonos kivitelű és formájú, de ezüstből készült párpai, a némedi leletből kerültek felszínre.⁵³

Hasonló fajta a kiskörösi temető 9. sírjából való.⁵⁴ Rendeltetésük: a kard szíjzatával függtek össze a tartófül melletti részen.

4. A **VII. t. 34.** számú bronz akasztót az öv jobboldali részére szögecselték, a nyíltartó tegez függesztésére szolgált.⁵⁵

5. Az 5. kép 13. számú vashorgot az íjtegez függesztésére használták. Rövidebb, tömör bronzból készített párját a Deszk-P temető 2. sírjában az íj középső részénél találtam. Ugyanezen temető 1. sírjában, az íj közepén lelt függesztő pedig fényezett csontból készült.

6. A **VIII. t. 2—5** sz. csengelei zablák és kengyelek a szokásos kora-avarkori formák. A négyélű, hosszúkás fülű, kiszélesedő talpú kengyelvas és a vele együtt talált kétélű vaslándzsa (**VIII. t. 1**), amelynek köpűjén balra és jobbra rácsalakú ferde irdalást látunk, — több leletben fordul együttesen elő. Így Esztergomból, Mikebundaházáról, Németperegéről, Bajáról (Hampel, II, 346—348, 841. l.), Szentendréről (Hampel, III, 265. t. 1—2, 4.) és Nagymányokról (Hampel, III, 271. t.). A szentendrei, hasonló jellegű kengyelvasak, a lándzsa hát-él és a köpűn körülfutó szalag olyan szoros összefüggést mutatnak a csengelei darabokkal, hogy egyidejűségük kétségtelen. A szentendrei lelet Phokas aranya (Kr. u. 602—610, Hampel, I, 24. l) a csengelei kengyelvasak és lándzsa használatát a 620—630-as évekre határozza meg.

7. A Deszk G 8. sír hurkos és füles kengyelvasa és zablája (**VIII. t. 6—11**) egyidőben él a csengelei példányokkal. A **X. t. 12** kiszombori lándzsa és a 9—11. sz. kisérői azonban már VI. századi formákat mutatnak.

A párhuzamos leletek egy részét a kiszombori temetőből, Török Gyula közli múzeumunk kiadásában megjelent értekezésében.⁵⁶

8. A deszki préselt, sima lószerszámdíszeknél (**VI. t. 1—26**) elég ha néhány összefüggésre hivatkozom. Így a gátéri 212 b. sír díszéire,⁵⁷ a főnlaki⁵⁸ és a kunszentmártoni lószerszámdísz-préselőminták kapcsolatos darabjaira.⁵⁹

9. A **IV. t. 28—31.** számú vasból készült kiszombori csüngődíszek, valószínűleg ezüstlemezrel fedett dobozban voltak. Halat utánzó amuletteknek látszanak.⁶⁰

10. A **III. t. 2.** számú kiszombori és a **IV. t. 1—2.** alatti deszki lovassír gömbös aranyfülbevalói jellemzően mutatják, hogy a kora-avarkorban előkelő férfiak is hordtak bizánci aranyfülbevalókat. Lásd a szentendrei lelet hasonló típusú aranyfüggőit. (Hampel, i. m., III, 263. t.)

11. A Kiszombor-O temető 6. sz. női sírjából teljes piperekészlet került elő: 1. egy szőr-
csíptető vasból (V. t. 16); 2. ezüstkanál (V. t. 12); 3. kanálnyélserű eszköz ezüsből (V. t. 13); 4. tubus fedővel, ezüstlemezből (V. t. 10); 5. élnélküli hegyes tör (V. t. 17), amely fatokba volt bújtatva. Az összes tárgyak a gerincen feküdtek csomóban. Valószínűleg nyakba akasztott vászonzacskóban voltak.

A gátéri temető 203. sírjában bronzkanál és bronzcső fedővel feküdt. Utóbbiban valamilyen összeszáradt anyag volt.⁶¹ A peszéradácsi sírleletnél ezüstkanalat, ezüstszőrcsíptetőt és tör-szerű eszközt találtak együtt.⁶² Hasonló rendeltetésűek a szentes—dónáti,⁶³ páhipusztai darabok.⁶⁴ A kunszentmártoni 7. sírban valószínűleg a bronzkanál és szőr-
csíptető az övön balfelől függő bőrzacskóban volt.⁶⁵

A magyarországi avarkori női sírokban gyakorta előforduló pipere-eszközök Oroszországból is ismeretesek.⁶⁶ A szentes—nagyhegyi VI. századi germán temetőben is nyomaira bukkanunk.⁶⁷ A bácsordasi sírleletben az ezüsből készült eszközök, a tubust kivéve megvannak. Ezt a sírt Theodosius (346—395) aranyérme keltezi (Nemz. Múz.). Az első szilágysomlyói kincs nyakláncán is látható a négy eszköz. (Hampel, i. m., III., 14. tábla s, t, am, an jelzések alatt).

A pipere-eszközök használata az egész népvándorlás korára kiterjed. Csak női sírokból kerülnek elő, fejlődési fokozatait nyomon követhetjük. A kiszombori és a többi hasonló eszközök is bizánci eredetűek.

12. A szeged—csengelei sírleletben szokatlanul sok hármasszárnýú vas-nyílhegy van együtt (6. kép 1—11). A nyílhegyek úgy látszik a teljes együtttest képviselik, mert köztük különböző jellegű és nagyságú példányok vannak. A 6. kép 1—3, 5, 7, 10—11. sz. alattiakat, tehát a 11 drb. közül 7-et, mindhárom szárnyán átlukasztották. Hampel szerint⁶⁸ ezek a köralakú áttörések arra szolgáltak, hogy azokba gyúlékony anyagot húzzanak, tehát ezek gyújtónyilak voltak. Georg Buschan pedig azt mondja,⁶⁹ hogy a minussinski kerületben (Dél-nyugatszibéria), a háromélű nyílhegyek szárnyát a fiatalabb vaskorban áttörték, ami által a kilőtt nyílhegy fütyülő hangot adott. Ez az ellenség ijesztésére szolgált. A vadászati célokra használt nyílhegyek közül: a nagyobb és szélesebb nyílheggyel a nagyobb vadat lötték, a kisebb vadak számára a kisebb nyílhegy is elegendő volt.

Sebestyén Károly által összeállított magyar

nyílhegyek alapformái⁷⁰ alkalmazhatók az avar nyílhegyekre is. Kétségtelennek látszik, hogy különböző távolságokra és különböző célokra más és másfajta nyílhegyet használtak fel. Táv-
volabbi célokra azokat a könnyebb példányokat használták, amelyeknek súlypontja a csúshoz volt közelebb. Közeleli célok elérésére a 6. kép 4. és 6. számú darabjaihoz hasonló nyílhegyek voltak alkalmasabbak.

A nyíl hegyéhez erősített szár, Greguss Pál vizsgálata alapján nyírfából lett kifaragva.

13. A 3. kép 1—8. sz. a. kiszombori és az 5. kép 1—3, 5—6. számú csengelei csontlemezek, a keskenyvégű, összetett visszacsapóíj borítólemezeinek maradványai. Az avarkori íjak alakját, összeállítását Sebestyén Károly munkájából ismerjük.⁷¹

Itt elegendőnek tartom megemlíteni, hogy a 3. kép 6—8 alatti kiszombori íj felsőkarjának részei a fejfelöli részen a csontváz baloldalán, a 3. kép 4—5 számú íj-alsókar töredékei pedig a lábfejnél voltak. Az íj hossza egyenes vonalban kb. 150 cm. Az 5. kép 1—2. számú csengelei íj-
lemezpár, a méret és forma alapján az íj-felsőkar töredékének, az 5. kép 3, 5—6. számú lemezmaradékok pedig a rövidebb íj-alsókarhoz tartozandónak látszanak.

Az avarkori íjak méreteinek, alakjának tisztázása végett, néhány ásatási megfigyelésemet kívánom megemlíteni.

Sebestyén az avar íj hosszát, a sírokban talált legszélsőbb íjcsontoknak egymástól való távolsága alapján, körülbelül 110—130 cm-re vette.⁷² A simmeringi íj méretét kb. 160 cm-re tették.⁷³ Horváth Tibor az üllői temető 130. sírjából származó visszacsapóíj hosszát 160 cm-nek mondja.⁷⁴ A Deszk-G 16. számú fülkesírnál a ló baloldala mellett 127 cm hosszúságban húzódtak az íj-lécek. A Deszk-P 1. sír íját 148 cm hosszúnak mértem. A Deszk-L 2. sírban 130 cm hosszú volt az íj; a 8. sírban csak az egyik vége volt meg. A Deszk-Sz 16. sírban ugyancsak az íjcsont egyik vége maradt meg, mégpedig az íj-alsókar részei. Ezen lemezvégen kettős bevágást találtam. Legfontosabb adatokat a Deszk-Sz temető 1938. év decemberében feltárt 8. sz. fülke-sírja szolgáltatta, ahol a csontváz baloldalán talált íj pontos méretét sikerült megállapítani. Az íjat felajzatlan állapotban leltem meg a sírban. Az íj két vége a csontváz felé hajlott be, tehát a bevágások is a belső oldalra estek. A két végnek ilyen állapotban való távolsága 130 cm volt. A fejfelöli lemez hossza a görbületen mérve

30, a láb felőli vége 28, a középső markolati lemez hossza 28,5, ezen lemez két végének a távolsága a felső- és alsó-íjkar csúcsos végétől 32,5–32,5 cm, kinyújtva ez az íj 151,5 cm hosszú.

A mérési adatok és az ásatási megfigyelések alapján, lerögzíthetjük a keskenyvégű avar íjtípusra vonatkozólag a következőket:

1. Az avar íj felajzatlan állapotban kb. 130 cm hosszú, egy vonalban kinyújtva 20–22 cm-rel több, tehát általában 150 cm körüli nagyságot ér el.
2. Az avar íj szimmetrikus ívű.
3. Az íj felsőkarja 3 cm-el hosszabb az alsó-karnál, de egyenlő karok épűgy előfordulnak.
4. A csontváz baloldalán találjuk a sírban.
5. A felsőkaron volt a húr rögzítve, az alsó-karon végezték a húr felajzását. A szögletes bevágást és a szögletes végű hosszabb íjkart a rögzített részen találjuk; a lekerekített íjvég (néha kettős bevágással) az állandóan használt részt mutatja.

6. Az összeboruló íjcsontok között faanyag korhadékát egy esetben sem találtam, bőrnek sincs nyoma. Az érintetlenül kiemelt íjlemezek között nem maradt meg olyan anyag, amit mikroszkópon megvizsgálni lehetne. A kitöltő anyag szerves volt, nyomtalanul elpusztult.

Felvetődik az a gondolat, hogy hogyan ajzották fel az avarok az íjakat. Sebestyén erre nézve idézett munkájában a következőket mondja:⁷⁵

«Az egyszerű íj, némely csekély kivételtől eltekintve, általában mindig felajzott állapotban van, kifesztett vége mindig rajta van. Az összetett íjról ellenben minden használat után lecsatolják az idegnek legalább az egyik végét, úgyhogy az íj az előbb említett, előre-felé homorú alakú, nyugalmi helyzetébe visszatér. Az egyszerű íj felajzásához nem kell sem nagyobb erő, sem valami különös ügyesség. Egészen másként van ez azonban az összetett íjnál. Ez t. i. a legnehezebb műveletek közé tartozik. Az egyes múzeumokban levő példányok közül csak a legkisebbeket és leggyengébbeket bírja egy ember felhúrozni. Az erősebb íj felhúzásához néha három ember is szükséges, különben néhány antik ábrázolásból látjuk, hogyan kell ezt a műveletet végrehajtani. Egy ilyen képen a szkíta vitéz erre a célra nemcsak a két kezét, hanem mindkét lábát is felhasználja. Az íjnak egyik végét jobb lábának felső szárára teszi, a bal lábával rálép az íj másik végére s csak így tudja az ideg másik végét az íjvégebe beleakasztani.»

Az elmondottak teljesen helytállóak a szkíta korra, ellenben a népvándorlás korában az íjak felhúrozása már nem olyan nehéz művelet, az ideg beakasztásához elegendő volt egy ember ereje is.

Az avarkorban egy szarvból készült eszközt, mint az V. t. 6. sz. alatti kiszombori darabot is, használtak fel a felajzáshoz. A görbe szarv mindkét oldala kivájt. A vájat mérete megfelel az összetett íjalsókarvég vastagságának. A megfeszített húr hurkos végét, a szarveszköz segítségével, mint valami emelővel, rábuktatták az íj alsókarjának végére és belecsúsztatták a bevágásba. A hurok kiemelését ugyancsak ezen eszközzel végezheték. Ez a felerősítési mód az oka annak, hogy az állandóan rögzített íj-felsőkar véglemeze és bevágása többnyire szögletes, az íj-alsókar végét pedig a cél érdekében lekerekítették. Ezzel az egyszerű eszközzel el tudták az avarok érni azt, hogy a felajzás nehéz műveletét ne pusztán kézzel, mint a szkíta korban, hanem a hurok ily módon való meghosszabbításával eszközöljék. Valószínűleg a népvándorlás korábbi századaiban is használtak hasonló célra szolgáló fa, vagy csonteszközt.

Hogy az íjhoz tartozhatott ez a kivájt szarveszköz, bizonyítják a többi leletek is, ahol szintén az öv jobboldalára függesztve, mindig az íj-lemezek társaságában találták. Így a szabadkai leletben,⁷⁶ a csókai I. sírban,⁷⁷ a szeged-kundombi 179. sírban lemezdarabakkal együtt. A Szeged–Fehértó-A számú temető 94. és 126. sírjából más darabok társaságában jött elő a a jobb kézfejtől tájáról.

Ezek után érthető lesz számunkra, hogy a simmeringi íj csontlemezei között miért van az egyik íjvég lekerekítve, a másik pedig szögletesre faragva és miért kötöttek az íjideg végére nagy hurkot.⁷⁸

Az adott íjméret alapján könnyű lesz a nyíl-vessző hosszára következtetni. A kiszomborihoz és csengeleihez hasonló keskenyvégű íjak, minden esetben préseltdíszű övekkel jöttek elő. Kora-avarkori préselt övdíszekkel, szélesvégű íjat nem ismerek. Az Európában használatos népvándorláskori íjak mind keskenyvégűek voltak.⁷⁹ Ehhez a körhöz tartoznak a mi példányaink is. A főként griffes-indás csoportnál található erősen kiszélesedő karú íjakat, ezen az alapon nem lehet külön néphez kötni, mert a szélesvégű íj nem népi tagozódást, hanem mint az övdíszek és kardok eseteiben is láttuk, — időbeli egymásutániséget mutat. A keskenyvégű íjtípusok léptek fel előbb, azokat követték kb. a VII. század végétől az erősen kiszélesedő végű típusok. Hogy utóbbiaknál az ívek szimmetrikusak voltak-e, mint a keskeny formák eseteiben, vizsgálati anyag és megfigyelés hiányában egyelőre

eldönteni nem lehet. Bizonyos, hogy az íjszárak egymáshoz viszonyítva több-kevesebb eltérést mutatnak, de ezek a különbségek csupán a fülhúrozás könnyítését szolgálják; belőlük az asszimetrikus alakra és a népi kapcsolataikra nézve fontosabb következtetéseket levonni nem lehet.

14. A körösladányi⁸⁰ és murgai⁸¹ hunkori korszaknak továbbfejlődését láthatjuk a magyarcsanád—bökenyi (7. kép 2) és a szeged—csengelei (7. kép 1) korszokban.

A 7. kép 2. sz. a. sárgaszínű, korongon készült böszájú agyagkorsót, Borbély András apátfalvai lakos (1292. sz. a.) 1935. év januárjában találta a bökenyi Marospartban. Múzeumi leltári száma 1935/2a. Az edény M 27, szája kihajló, Pá 11, nyak hossza 9, derékmagasság 18, Őá 19, Fá 8. Füle letört, a szájpereget és a derekat kötötte össze. A bikonikus korszoktól eltérően, a hosszú, lefelé szélesedő nyak és a derék között éles a törés. A nyakon függőleges irányú besímtott vonalak vannak. A magyarcsanádi sárga, a szeged—csengelei szürke korszok; szoros megfelelelőket nem ismerem. Kétségtelenül annak az edényformának továbbfejlődését mutatják, amelyet a beregszászi lelet korszoka képvisel.⁸² A csengelei edény bizonyítja, hogy a hunkori korszok, bár fejlődöttebb alakban, de megszakítás nélkül, az avarkori emléanyagban a VII. században is élnek.

VIII. A magyarországi avarkori emléanyag

Történeti tény, hogy az avarok 558 körül jelentek meg Európában és 568-ban már Pannóniát foglalják el. Ettől az időtől kezdve a magyarok 896. évi honfoglalásáig, az avarság kimutatható. Az avar népmozgalommal együtt és későbbi évek folyamán is, történtek bevándorlások a Tisza-Duna vidékére.⁸³

Az új bevándorlók, a bennszülött őslakosság, a környező államok műiparai mind olyan hatótényezőket jelentenek, melyeknek befolyásai meglátszanak az avarkori Magyarország sokrétű régészeti hagyatékában. Ha ezeket a különböző irányzatokat képviselő avarkori régészeti csoportokat, stílusköröket vizsgálni és eredetüket meg akarjuk ismerni, tekintetbe kell vennünk azokat az alakító erőket, melyek fontosabb szerepet játszhattak a magyarországi sokrétű avarkori emléanyag kialakításában.

A következő tényezők vehetők tekintetbe:

1. Az avarok keletről hozott emléanyaga és műgyakorlata.

2. Az avarok emléanyagát 558—568 között ért déloroszországi hatások;

3. A pontusi Hún-bolgárbirodalom területéről 568-ban az avarokkal bejövő kuturgur-uturgurbolgár népcsoportrészek hagyatéka;

4. Kuturgur-bolgárok, szabírok, tarniakok 597 körüli beköltözködése;

5. A bizánci emléanyag és az évi adóarany hatása;

6. Gepida és keletigermán emléanyag;

7. A romanizált és egyéb őslakosság, valamint a nyugati germánság hagyatéka;

8. Kubánmelléki onogur-bolgárok betelepítése 678 körül;

9. A dunántúli szlovének és a tiszadunavérségi szlávok VIII—IX. századi hagyatéka;

10. A dunai Bolgárbirodalom kiterjeszkedése 803. után.

Az avarkori emléanyag nem minden rétegét sikerült eddig élesen különválasztani, a hatóerőkre rámutatni és a népi hovatartozandóságot megnyugtatóan megoldani. A nehézségeknek az volt az oka, hogy a különböző régészeti csoportok, stíluskörök egymással erősen összefonódtak és így nem lehetett mindig a különböző forrásokból kapott tárgyakat, stílusjegyeket kiválasztani. A hatóerők nem ismerése, vagy félreismerése folytán, természetesen a leletanyag népi kapcsolatait is tévesen ítélték meg. A bizánci birodalom fémművességének megismerése, annak óriási befolyása a szomszédos népek műiparára: az avarkori emléanyag összetevődéséről, népi hovatartozandóságáról eddig alkotott felfogásunkat lényegesen módosítja. A további részletkutatás feladata lesz, hogy a sokrétű avarkori emléanyag minden stílusjegyét, fejlődésének minden fázisát, hatóerőit és népi kapcsolatait teljesen tisztázza.

A bizánci fémművesség a népvándorlás-kori népek régészeti hagyatékában nemcsak mint stílushatás jelentkezik, hanem a bizánci ötvösműhelyek az arany-ezüst-bronz készítményeikkel, mint vásári árukkal, valósággal elárasztják a nemzetközi kereskedelmi útvonalakon át Dél-oroszország, Magyarország, Olaszország és a többi környező állam területét. Ez a hatás a bizánci birodalom alapításától kezdve évszázadokon át olyan erős volt, hogy a germánok, húnok, avarok műiparára egyaránt rányomta a maga bélyegét és így a bizánci elemek rétege, az egyes népek emléanyagából mindenütt kiemelhető. A bizánci emléanyagban épen úgy, mint a többi népek hagyatékában, a technikai eljárások, a díszítő motívumok a kor divatja, ízlése szerint folyton változtak. A stílusváltozás-

sok következtében a bizánci emléanyag más és más köntösben jelenik meg.

1. A VI. század első felének bizánci emléanyagához tartoznak az áttört, ezüstövdíszek, melyeken az arc-ábrázolások különféle elemeit találjuk; az arc-ábrázolásos, áttört, egybeöntött csatok, melyeknek csatkarikája laposan ovális, vagy nyomott négyszögű. Ehhez a szakaszhoz tartoznak még az álcatok profilált előzményei, valamint az u. n. martinovkai kultúra azon darabjai, ahol a tárgyak nem préselés, hanem mégöntés útján készültek.

Fettich által a «martinovkai», vagy «álcsatos» kultúrának említett régészeti csoport⁸⁴ ilyen elnevezése hibás, mert a martinovkai anyag kincslelet, tele bizánci eredetű emlékekkel. Azután ennek a körnek jellemző darabjai óriási területeken vannak szétszórva, olyan helyeken is, amelyekhez Martinovkának sem kapcsolata, sem köze nincsen. Így az ezen körbe tartozó régiségek Kisázsából, Északafrikából, a Balkánról, Magyarországról és Konstantinápolyból is előkerültek.⁸⁵ Az álcatok kultúrköre is hibás megjelölés, mert az álcatok csupán egy bizánci stílusirányzat egyik végső fázisához tartoznak. A fenti bizánci stílusirányzat divatja a VI. század első felére esett. Természetesen legalább 60 esztendő kellett ahhoz, hogy az arc-ábrázolásos öntvények mind föld alá vándoroljanak. Ennek a bizánci terméknek Déloroszországban a kuturgur-uturgur-bolgár, vagy azon népek voltak a hordozóik, amelyeknek területén ezek a díszek előjönnek. Ezen területeket a bizánci kultúrhatás közvetlenül érte. Magyarország területére és a Balkánra is eljutott ez a bizánci stílusirányzat mint közvetlen hatás. Kimutatható a VI. századi gepida leletanyagban (Szentés—Nagyhegy), de előjön mint közvetett hatás: az 568-ban az avarokkal bejövő kuturgur-uturgur bolgár néptörzsek hagyatékából is. Az avarokat ez a hatás 558—568 között Déloroszországban csak jelentéktelen mértékben érthette, Magyarországon pedig egyáltalán nem, mert ezen stílusirányzat helyett akkorra már újabb divat lépett fel.

2. A VI. század közepétől kb. az 590 körüli évekig, új bizánci divat virágzott fel: az álcsatos, álfibulás, vésett díszítmények irányzata, de még préselési eljárás nélkül. Ezen fémművességi termékek mint újdonságok, már az 568-ban bejövő déloroszországi népelemeknél és avaroknál is előjöhetnek bizonyos mértékig, mint Déloroszországban szerzett bizánci árúk. Magyarország területén ennek a stílusirányzatnak közvetlen

hatása csak fokozódott, egyaránt érve az avarokat és kíséző népeiket. Nagyrészt ezüst tárgyak.

3. Az 580-as évek körüli időtől, Bizáncban általánosan divatba jött az új ötvöseljárás: a préselés, döntő módon befolyásolva a környező népek műiparát. Az eddig öntvényekben jelentkező arc-ábrázolásos díszek, álcats- és álfibula-fejlemények, mind préselt arany-, ezüst-, bronzlemezekben jelennek meg. A préselési eljárás bevezetésének első időszakában megfigyelhető egy kb. 30 esztendő átmeneti szakasz, amikor a díszek előállítására túlnyomóan ezüstlemezek felhasználásával, gyenge megmunkálásával történt. Ekkor még használatosak bizonyos mértékig a VI. század első felének divatja szerint készített arcábrázolásos áttört öntvények, gyakoribbak még a VI. sz. közepétől használatos álcatokkal kapcsolatos díszek, de a préselés divatja nagy gyorsasággal kiszorítja a VI. század stílusirányzatait.

Az elmondottaknak megfelelően, az előbbi irányzatok új eszközökkel megmunkált díszítményei: az 597 körül beköltöző kuturgur-bolgárok, szabirok, tarniakok hagyatékában már kisebb mértékben megvoltak, nagyobb mértékben a VI. sz. második felének divatját, az álcatokkal kapcsolatos öntvényeket és az arc-ábrázolásos díszek fejleményeit hozhatták magukkal. A magyarországi avarok, kuturgurok és más népek, közvetlenül Bizáncból kapták préselt díszeket.

4. A 600-as évektől fellendül az arany- és bronzlemezekből préselt díszek divatja; az arany használata túlsúlyra jut az ezüsttel szemben, részben a növekvő jólét, részben az arany könnyebb megmunkálása miatt; a bronznál pedig az aranyhoz való színrokonsága miatt.

Az eddigi bevándorlások útján és a közvetlenül kapott tömördek bizánci elem annyira túlsúlyra jutott a VII. század első felében Magyarország kora-avarkori emléanyagában, hogy az avarok eredeti régészeti hagyatéka a sokirányú bizánci hatás miatt teljesen háttérbe szorult.

A korábbi bizánci motívumok helyett: az állati, növényi ábrázolások, gyöngysoros, rovátkolt szegélyű, pontvonásos, medaillonos stb. díszítésű övek használata lép fel és a VII. század közepe táján éri el virágkorát. A préselt aranydíszeknek ezt az irányzatát, már sem az avarok, sem az említett déloroszországi jövevény néprészek magukkal nem hozhatták. Ez a hatás Oroszországban, egyedül a 678 körül beköltöző kubánmelléki onogur-bolgárokat érte. Ezeknek hagyatékában a korábbi bizánci stílusirányzatok

már nem lehettek meg. A magyarországi avar-kori néprétegeket az újabb bizánci kultúrhullám egyaránt érte, de a bizánci aranydíszek elosztása már nem egyformán történt. Az aranyértékek és díszek túlnyomó része az avar vezetőréteg birtokába került.

5. A 670–700-as évek körül újabb rövid átmeneti periódus figyelhető meg. A bizánci befolyás csökken, az állati, növényi minták elkorcsosodnak és a mértani ábrázolások jutnak előtérbe. A bizánci fémművességi műhelyek készítményeit a helyi műipar már régóta utánozza. A bizánci hatás csökkenésével nagyobb számmal jelennek meg újra a helyi műhelyek símalemezes övgarniturái és azok a préselt díszítmények, melyek bevezetői a griffes-indás fémművességi korszak öntvényeinek.

6. A VIII–IX. században virágzó griffes-indás díszítésű öntvények emlékcsoportja mellett, a bizánci elemek folytatólagosan kimutathatók. De amíg a VII. században nagyfontosságú szerepet játszottak az avar-kori emléktárhelyek összetételében, addig a VIII. század első felében már jelentéktelenné válnak. Más stílusú préselt díszekkel egyetemben, úgy látszik, egyideig párhuzamosan, vagy keverten jelentkeznek a griffes-indás öntvényekkel, melyek a század második felében már tisztán jelennek meg. A griffes-indás öntvények csoportja: a VI–VII. századi stílusirányzatokat, az avarság sokrétű emléktárhelyét mind magábaszívta, túlsúlyra jutott a többiekkel szemben.

7. A IX. század stíluscsoportjait a nagyszentmiklósi és presztováci kincsleletek, valamint a blatnicai lelet képviselik. Az előbbi kettő valószínűleg a dunai bolgárság, utóbbi pedig a szláv-ság régészeti emléke.

Az újabb régészeti kutatások folytán, Alföldi András a griffes-indás régészeti csoportot a belsőázsiai avarság hagyatékának, a bizánci vonatkozású lemezdíszes anyagot, a pontusi eredetű népek, elsősorban a kuturgur-népcsoport emlékeinek tartotta.⁸⁶ Egyik cikkemben rámutattam az alánnak tartott déloroszországi áttört, ezüstöntvényeknek a kuturgur-bolgársághoz való tartozandóságra.⁸⁷ Fettich Nándor helyesen mutatott rá egyik munkájában arra, hogy az arany-, ezüstlemez művesség nem egyidejű a bronzöntvények művészetével, melynek kezdetét a VII. század három utolsó évtizedére teszi.⁸⁸ A szegedvidéki fülkesírok, rátemetkezések és a többi régészeti adatok alapján, Fettich állítását, a griffes-indás csoport időbeli másodlagos megjele-

nését döntően bizonyítottam. Rámutattam a bizánci fémművesség emlékeinek felismerése alapján, a bizánci készítmények befolyására és elterjedtségére, amelyek évszázadokon át bele-
rétegeződtek a szomszéd népek hagyatékába.

A bizánci leletanyag stílus-fejlődésében beállott változások az avar-kori emléktárhelyben nyomon követhetők és mint bizánci elemek kiemelhetők. Az u. n. martinovkai vagy álcsatos kultúrkör és az avar-kori vezérleletek mind a bizánci kultúra különböző korú megnyilvánulásai, tehát nem avar, vagy kuturgur népi kultúrát képviselnek, hanem csak bizáncit. Népi hovatartozandóságuk hely és idő szerint különböző. A kuturgurok bejövételével nem kerülhettek ide a vezérleletek, az avarok honfoglalásával pedig a szentes–lapistóihoz hasonló áttört, ezüstöntvények.

Ismerjük a magyarországi germán emléktárhelyet, azok kapcsolatait az avar-kori emléktárhellyel. Látjuk a bizánci rétegeket is a kora-avarkori leleteinkben. Tudjuk, hogy az eddig kora-avarnak gondolt griffes-indás öntvények csak késői régiségek. Felmerül a kérdés, hol van hát akkor az avarok, kuturgurok és egyéb bevándorlók kora-avarkori hagyatéka? Nem tudom elhinni, hogy a pontusi Hún-bolgárbirodalom kiszakadt néprészeinek, vagy az avarságnak eredeti hagyatéka és műipara teljesen bizánci kultúrhatás alatt állott volna. Miként a tiszavidéki gepida temetők bizánci rétege mellett meg van a saját népi műipar terméke, akképen meg kellett lenni úgy az avarok, mind a kuturgur–uturgur-bolgárok saját népi művészetének is, honfoglalásuk kezdetén. Azt hiszem, hogy az avarok eredeti keleti hagyatékának: a díszítetlen, síma-ezüstlemezekből kinyírt övdísz-garniturákat és díszítetlen ezüstlemez lószerszámdísz garnitúrákat, a velük összefüggő leletanyagot, valamint ezek öntési technikával előállított előzményeit tekinthetjük. A többi kora-avarkori hagyatékuk: pontusvidéki, bizánci, germán és helyi eredetre vezethető vissza. A síma ezüst-lemez övgarnitúrák nemcsak a kora-avarkorban mutathatók ki nagy számmal, hanem még a bizánci befolyás csökkenése után is. A VIII. század első felében még párhuzamosan élnek a griffes-indás leletekkel és mindig a sírmezők előkelőbb néprétegét képviselik.

A pontusi Hún-bolgárbirodalom területéről Magyarországra szakadt kuturgur–uturgur bolgár népréteg saját népi hagyatékát pedig abban az emléktárhelyben látom, amit a madarasi, nagymányoki, farkasréti, tiszaburai, főnlaki, szeged-

zákányi stb. anyag képvisel. Ezek a leletek részben lovassírokból erednek, a VII. század első felében használatosak, tehát a legkorábbi avarkori emlékcsoport darabjai. Jellemzők rájuk a germán-állatornamentika fogazásos, szalagalakú II. stílusú állatalakjai.⁸⁹ Ezek az állatmotívumok már fejlődöttebb formát mutatnak. Mint kész motívumanyag, előzmények nélkül, gyökértele-nül jelenik meg a legkorábbi avarkori emlékekkel együtt. A dunántúli germán, a tiszavidéki nagy gepida temetők anyagából nem lehet ezeket a motívumokat levezetni, mert ott teljesen hiányoznak megfelelői. Északi germán hatást sem lehet feltételezni, bár a skandináviai II. stílusú darabokkal összefüggést mutat. Ezt a fogazásos, II. stílusú állatcsoportot, előzményeivel együtt pontusi eredetűnek tartom és egy olyan keverék kultúrából vezetem le, amely hún, gót és bizánci kultúrhatás folytán Déloroszországban alakult ki.⁹⁰ A kuturgur-uturgur népek, mint a hún—gót—bizánci keverék-kultúrának örökösei, átvették és továbbfejlesztették ezeket a fogazásos, állatornamentumos stíluselemeket és magukkal vitték új hazájukba is. Magyarországi hagyatékuk: a saját népi fogazásos leleteken kívül, amit az említettek mellett még a csengelei, bócsai, keceli, kunágotai kardok és tartófülek is képviselnek: az arcábrázolásos áttört, vésett ezüst díszekből, öntött és préselt álcatsokból, álfibulákból és ezek előzményeiből, valamint az újabb bizánci hatásra meginduló préselt arany-, ezüst- és bronzdíszekből áll. Ezeket az Alföldön és a Dunántúlon egyaránt megtaláljuk, de legfontosabb és legnagyobb

lelőhelyterületük, illetve zárt települőhelyük: Pest- és Bács-Bodrog-megye, bócsavidéki központtal.

Miként a kuturgur-bolgároknál is megvan a saját népi és bizánci hatású leletanyag, éppen úgy megvolt a húnoknál is ez a kettősség. Míg azonban a húnok Bizáncon át kapott régiségei (mint Nagyszéksós) kiválaszthatók hagyatékukból, addig a saját emlékcsoportjukat, (pl. Bakodpuszta) gót színezetük miatt megfogni eddig nem lehetett.

Az avaroknak tulajdonított és a kb. VIII. századtól virágzásnak induló griffes-indás öntvények csoportját már tisztán avar hagyatéknak mondani nem lehet, mert ezen magyarországi kultúra kialakításában nemcsak az avarok, hanem a többi bevándorolt népek, a bennszülött őslakosság és a Duna-Tisza vidékének nagyszámú szláv lakossága is részt vett.

Az avarkori emlékanyag összetevődését próbáltam a fentiekben megvilágítani. Az elmondottak után már könnyebben sorozhatjuk be az itt tárgyalt kiszombori, deszki és csengelei leleteket az avarkori emlékanyag közé. A díszítő motívumaik alapján: a két első, bizánci kultúra és keleti hagyaték nyomait mutatja. A népi hovátartozandóságuk tekintetében elsősorban avarnak tekinthetők. A csengelei lelet övdíszei bizánci kultúrhatást mutatnak, a kardfül pedig pontusi eredetű. A közvetlen bizánci hatás miatt feltehető bármelyik népcsoporthoz (kivéve az onogur-bolgárhoz) való kapcsolódása, de elsősorban kuturgur-bolgár hagyatéknak tekintem.

Szeged.

Csallány Dezső

¹ Hampel, ALTERTHÜMER DES FRÜHEN MITTELALTERS IN UNGARN. Braunschweig, 1905, II. 401–423 l., III. 288–319 tábla.

² Kisléghi Nagy Gyula, AZ ÖBESSENYŐI ŐSTÉLEP. Arch. Ért. 1911. 162–163 l. (Népvándorláskorabeli sír.) — Ld. még az arankavidéki halmos temetők miatt: Arch. Ért. 1904. 417–421 l.; 1907. 266–279 l.; 1909. 146–154 l.

³ Hampel, I. m., II. 357–360 l.

⁴ Szelle Zsigmond, RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK A BÖLCSKEI NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐBEN. Arch. Ért. 1891. 239–243 l. — Ld. még Nagy Géza, A MAGYARHONI LOVASSÍROK. Arch. Ért. 1893. 223–234. l. A fülkesírokkal rövidesen önálló dolgozatban foglalkozom.

^{4a} Dr. Párducz Mihály, LA TÉNE- ÉS NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍROK A SOLT-PALÉBAN: Dolgozatok, Szeged, 1935. 159–169 o., 20, 23, 33 sír.

⁵ Arch. Ért. 1891. 243 l. — Hampel ezt a temetkezési módot nem említi. I. M., I. 74–81 l.

⁶ Zakharov A. és Arendt V., STUDIA LEVE-

DICA. AHung. Budapest, 1934. XVII. 43–44 l. alapján.

⁷ AHung., XVI. 44. l. alapján.

⁸ A. Alföldi, DER UNTERGANG DER RÖMERHERRSCHAFT IN PANNONIEN. Lipse, 1926. II. köt. — A. Alföldi, ZUR HISTORISCHEN BESTIMMUNG DER AVARENFUNDE. ESA, IX. 1934. — A. Alföldi, ARCHÄOLOGISCHE SPUREN DER HUNNEN. Germania, 16. 1932. 135–138 l. — Marosi A. és Fettich N., DUNAPENTELEI AVAR SÍRLELETEK. AHung., XVIII. 1936. 94–98 l.

⁹ AHung. 1936, XVIII. 96 l.

¹⁰ AHung. 1936. 95 l. — Marosi itt (10 l.) egyelőre mondja a csepeli kardot, melynek alsó részét kétélűre köszörülték.

¹¹ Ipek. 1926. 269 l.

¹² AHung. 1936. 95 l.

¹³ Hampel, I. m., III. 146. tábla 8; II. 178 l.

¹⁴ Hampel, I. m., III. 271. t. 8–10; II. 361 l.

¹⁵ Jankó László, A PÁPAI AVARKORI SÍRLELETEK. Arch. Ért. 1930. 87. kép 16, 124 l.

- ¹⁶ Csallány Dezső, A SZENTES—LAPISTÓI NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELET. *Dolg.* 1934. 206—214 l., 58. tábla.
- ¹⁷ Ld. a szegedi múzeum kétélű germán kardjainak lelőhelyeit: Szőreg (2 példány); Röske; Malajdok-B 5. sír; Kétegyháza-B; Hódmezővásárhely 7. sír; Lökösháza (töredék); Kiszombor-B. 244. és 310. sír (*Dolg.* 1936. 101 skk. l.).
- ¹⁸ Roska Márton, AZ ÉRMIHÁLYFALVI GERMÁN SÍR. *Arch. Ért.* 1930. 229—232 l., 148. kép.
- ¹⁹ Fettich, GARNITURES DE FOURREAUX DE SABRES DU TEMPS DES AVARES, EN HONGRIE. *Arethuse.* Paris, 1926, V. tábla 1.
- ²⁰ *Arethuse.* 1926, II. t. 8—9; VI. t. 8; VII. t. 1; X. t. 25, 27 és 23. szöveg közti ábra.
- ²¹ *Arethuse.* 1926. 2—3 l., 19—20. ábra.
- ²² Zakharov A. és Arendt V., *STUDIA LEVEDICA.* *AHung.* 1934, XVI. kötet.
- ²³ *AHung.* 1936, XVIII. 55, 95—96 l. — *AHung.* 1937, XXI. t. CXXII, 11—12. ábra. — *Arethuse.* 1926, 5. l. 23. ábra. — Nils Åberg, *DIE GOTEN UND LANGOBARDEN IN ITALIEN.* Leipzig, 1923. 102 l. 161—162. ábra.
- ²⁴ *Arch. Ért.* 1930. 124—141 l.
- ²⁵ *Dolg.* 1934. 206—214 l., 58. tábla.
- ²⁶ Hampel, I. m., III. 260—262. t.; II. 339—343 l. — *Arethuse.* Páris, 1926, VIII. tábla (Fettich).
- ²⁷ Pulszky Ferenc, *MAGYARORSZÁG ARCHAEOLOGIÁJA,* Budapest, 1897, II., 90—91. l.
- ²⁸ László Gyula szíves szóbeli közlése alapján. Ő nemcsak a (VIII. t. 26. számú) kunágotai keresztvasfedőlemezek rendeltetését ismerte fel, hanem a publikálatlan, analóg bocsai lelet alapján rekonstruálni tudta a kunágotai kardot. Az ő közlése szerint a kardot borító lemezek, egy Alexandriában Kr. u. 550 körül készített doboz szétvagdosott, préselt díszítőlemezei voltak. Lásd bővebben: László Gyula, A KUNÁGOTAI LELET BIZÁNCI ARANYLEMEZEI. *Arch. Ért.* 1938, LI. 87—104 l.
- ²⁹ László Gyula fogja közölni az *AHung.* sorozatában, a keceli (I. alább) karddal együtt.
- ³⁰ *AHung.*, XVIII. 1936. 95 l.
- ³¹ *AHung.*, 1936. 50 l.
- ³² *AHung.*, XXI. 1937, CXIX. tábla 1. ábra.
- ³³ *Arethuse.* 1926, X. t. 26.
- ³⁴ *Arethuse.* 1926. 4 l., 21. ábra a—b.
- ³⁵ *Arch. Ért.* 1901. 317 l.; 316 l., 11. ábra.
- ³⁶ Alföldi András, *LELETEK A HUNKORSZAKBÓL ÉS ETHNIKAI SZÉTVALASZTÁSUK.* *AHung.* Budapest, IX. 1932, XXXIII. tábla.
- ³⁷ *Dolg.* 1934, 58. tábla.
- ³⁸ Hampel, I. m., III. 290. tábla.
- ³⁹ Csallány Dezső, A KUNSZENTMÁRTONI AVARKORI ÖTVÖSSÍR. Szentes, 1933, I. t. 6—7, 9, 13, 21. (= V. t. 62) ábra.
- ⁴⁰ Pósta Béla, *RÉGÉSZETI TANULMÁNYOK AZ OROSZFÖLDÖN.* Budapest, 1905, II. rész, 540 l. Saraji (?) ezüstboglár, 304. rajz; pantikapaioni darab, 274. rajz 8. ábra.
- ⁴¹ Fettich Nándor, A HONFOGLALÓ MAGYAR-SÁG FÉMMŰVESSÉGE. *AHung.*, XXI. 1937. 122—133 l., 119—129. tábla.
- ⁴² *Dolg.* 1934. 206—214 l., LVIII. tábla.
- ⁴³ Csallány Dezső, A BIZÁNCI FÉMMŰVESSÉG EMLÉKEI. I. tábla 13, 15—16 ábrák II. t. 4, 7; IX. t. 1—4, 10; XVII. t. 5—9; XVIII. t. 5—11 ábrák. A megjelenés előtt álló munkában erre is részletes bizonyítékokat hozok.
- ⁴⁴ *AHung.* 1926, V. t. 22—23. ábra.
- ⁴⁵ Hampel, I. m., III. 261. t. 7b.
- ⁴⁶ Hampel, I. m., III. 261. t., 2a ábra; III. 267. t. 2. ábra.
- ⁴⁷ *AHung.* 1926, IV. t. 8.
- ⁴⁸ Nils Åberg, *DIE GOTEN UND LANGOBARDEN IN ITALIEN.* Uppsala, 1923. 147 l., 252—254. ábra.
- ⁴⁹ Åberg, I. m. 120—121 l., 237—238. ábrák.
- ⁵⁰ Åberg, I. m. 146 l.
- ⁵¹ Gy. Rhé u. N. Fettich, *JUTAS UND ÖSKÜ.* *Seminarium Kondakovianum.* Prag, 1931, II. t. 13; I. t. 16. A 116. sírban lelt Phokas (602—610) bronzérme, fenti darabok idejét Kr. u. 610—630. évekre határozza meg.
- ⁵² Åberg, I. m. 124 l., 252—254. ábra (Akalan). — Rokon préselőminta Konstantinápolyból: Csallány Dezső, A BIZÁNCI FÉMMŰVESSÉG EMLÉKEI. I. tábla 4. alatt.
- ⁵³ *AHung.*, XXI. 1937. 128. t., 12—13. ábra.
- ⁵⁴ Horváth Tibor, AZ ÜLLŐI ÉS KISKÖRÖSI AVAR TEMETŐ. *AHung.* XIX. 1935. 36 l., XXIV. t. 4—5. ábra.
- ⁵⁵ Kada Elek, GATÉRI TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL. *Arch. Ért.* 1906. 214 l., 212. b) sír, 10. ábra. — Hampel, I. m., I. 339 l., 857. ábra (Ozora). — A von Le Coq, *BILDERATLAS ZUR KUNST- UND KULTURGESCHICHTE MITTEL-ASIENS.* Berlin, 1925, 67 l., 94. és 99. ábra.
- ⁵⁶ Török Gyula, A KISZOMBORI GERMÁN TEMETŐ HELYE NÉPVÁNDORLÁSKORI EMLÉKEINK KÖZÖTT. A Szeged Városi Múzeum kiadványai. Szeged, 1936, VI., LIII. tábla.
- ⁵⁷ *Arch. Ért.* 1906. 217 l.
- ⁵⁸ *AHung.* 1926, V. tábla.
- ⁵⁹ Csallány D., A KUNSZENTMÁRTONI AVARKORI ÖTVÖSSÍR. 1933, II. t., III. t. 8. és 10. ábra.
- ⁶⁰ Hans Zeiss, *DIE GRABFUNDE AUS DEM SPANISCHEN WESTGOTENREICH.* Berlin u. Leipzig, 1934. 22. tábla 10—11. ábra.
- ⁶¹ *Arch. Ért.* 1906. 212—213 l., 6. és 1. ábra.
- ⁶² Hampel, I. m., III. 269. t. 1—3.
- ⁶³ Hampel, I. m., III. 447. t. 1—2, 3. sír.
- ⁶⁴ *Arethuse.* 1926. VI. t. 18—20. á.
- ⁶⁵ Csallány D., I. m., 4 l.
- ⁶⁶ Pósta B., I. m., II. rész, 306. (Saraj) és 316. rajz 6—8. ábra.
- ⁶⁷ *Dolg.* VIII. 1932. 49. tábla 11.
- ⁶⁸ Hampel, I. m., I. 359—360, 362. ábrák; 171 l.
- ⁶⁹ Dr. Georg Buschan, *ILLUSTRIERTE VÖLKERKUNDE.* Stuttgart, 1923, II. k. 338., 225. kép.
- ⁷⁰ Dr. Cs. Sebestyén Károly. A MAGYAROK IJA ÉS NYILAI. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Szeged, 1933, V. 132—33 l.
- ⁷¹ Cs. Sebestyén Károly, REJTÉLYES CSONTOK NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍROKBAN. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Szeged, 1931, I. szám.
- ⁷² Sebestyén Károly, I. m. utóbbi 27 l.

⁷³ Alföldi András, LELETEK A HUN KOR-SZAKBÓL ÉS ETHNIKAI SZÉTVALASZTÁSUK. AHung. IX. 1932. 18—20 l.

⁷⁴ AHung., XIX. 1936. XVIII. t. 1—12. ábra.

⁷⁵ Cs. Sebestyén Károly, REJTÉLYES CSONTOK NÉPV. SIROKBAN, 1931, 24—25. l. — Dolg. 1930, 199—200.

⁷⁶ Hampel, I. m., III. 494. t. 1; az új 2—3, 4—10.

⁷⁷ Múzeumi leltári száma: 1913/171. és az új 1913/178. sz. a.

⁷⁸ AHung., IX. 1932. 1—3. kép.

⁷⁹ AHung., IX. 1932. 2. kép.

⁸⁰ Arch. Ért. 1930. 211 l., 137. kép. — ESA., V. Helsingfors, 1930. 52—73 l. (Fettich).

⁸¹ Hampel, I. m., I. 134 l. 290. ábra. Ld. még AHung., IX. 1932. 42—58 lapot és az anyagunkkal kapcsolatos edénytípusokat (Alföldi)—Dornyai Béla, KISTERENYEI LELETEK A HUNKORSZAKBÓL. Dolg., XII. 1936. 90 l.

⁸² AHung. 1932. 49 l., 14. kép.

⁸³ Nagy Géza, ZICHY JENŐ GRÖF HARMADIK ÁZSIAI UTJA. Arch. Ért. 1906. 404—405 l.

⁸⁴ AHung., XXI. 1937. X. fejezet, 122—133 l.

⁸⁵ Csallány D., A BIZÁNCI FÉMMŰVESÉG EM-LÉKEI. I. tábla.

⁸⁶ A. Alföldi, DER UNTERGANG DER RÖMERHERSCHAFT IN PANNONIEN. Lipcse, 1926, II. köt. — ZUR HISTORISCHEN BESTIMMUNG DER AVARENFUNDE. ESA, IX. 1934. — ARCHÄOLOGISCHE SPUREN DER HUNNEN. Germania, 16. 1932. 135—138 l.

⁸⁷ Dolg. 1933—34. 206 l.

⁸⁸ Marosi A. és Fettich N., DUNAPENTELEI AVAR SÍRLELETEK. AHung., XVIII. 1936. 94—98 l.

⁸⁹ Fettich Nándor, AZ AVARKORI MŰIPAR MAGYARORSZÁGON. AHung., I. 1926. — AHung., XVIII. 1936. 62—63 l.

⁹⁰ AHung., XXI. 1937. 129. tábla 4. — AHung., XVIII. 1936. 22. kép 3; 21. kép 19 (Vidin, Bulgaria), 20—20a Magyarország. A 21. kép 1—18. sz. a. madarai (Bulgaria) díszítményeknek, a magyarországi fogazásos, kuturgur-bolgár hármasszlatú kardfüleken át is meg van a rokonsága: Szeged-Csengele, Tiszaújfalu, Magyarország, ismeretlen lelőhely (Arethuse, Paris 1926 ápr. (Fettich) 21. kép, X. t. 26); és a vidini fogazásos darabbal együtt: a kelegejskije chutora (Chersoni korm.) leletdarabjaival is (AHung., XVIII. 1936. 22. kép 1—3).

GRABFUNDE DER FRÜHAWARENZEIT.

I. Avarzeitliche Gräberfelder und Fundstellen aus dem Tisza—Maros—Aranka Winkel

Der grösste Teil dieser, im Besitz des Städtischen Museums zu Szeged befindlichen Denkmäler der Avarzeit ist bisher noch nicht veröffentlicht. Das Gebiet gehörte vor dem Weltkrieg zu Ungarn (Komitat Torontál); heute gehört es vom nördlichen Streifen Gyála—Kiszombor abgesehen teils zu Jugoslawien, teils zu Rumänien. Demnach liegen heute die Fundstellen Nr. 1—30 (siehe Kartenskizze auf Abb. 1) in Ungarn, Nr 31—37 auf abgetrennten Gebieten.

Fundort 1. Klárafalva, Gräberfeld B

» 2. » , » F

» 3. » , » G

» 4. Ferencszállás,

» 5. Deszk, Gräberfeld D

» 6. » , » E

» 7. » , » G

» 8. » , » H

» 9. » , » I

» 10. » , » K

» 11. » , » L

» 12. » , » M

» 13. » , » N

» 14. » , » O

» 15. » , » P

Fundort 16. Deszk, Gräberfeld R

» 17. » , » S

» 18. » , » Sz

» 19. » , » T

» 20. Kiszombor, » A

» 21. » , » B

» 22. » , » E

» 23. » , » F

» 24. » , » G

» 25. » , » M

» 26. » , » O

» 27. » , » P

» 28. Szőreg, Gräberfeld A

» 29. » , » B

» 30. Ószentiván-Vedresháza,

» 31. Egyházaskér,

» 32. Rábé, Insel Anka,

» 33. Csóka, am Kremenják,

» 34. Magyarmajdány (Majdán),

» 35. Nagyszentmiklós,¹

» 36. Óbessenyő,²

» 37. Törökkanizsa,³

Die Fundgegenstände sind zum Grossteil in Presstechnik ausgeführt; die Gusstechnik spielt hier eine untergeordnete Rolle. Die zahlreichen Fundstellen dieses engen Gebietes weichen aber von den Gräberfeldern der Theissgegend bedeutend ab. Die Gräber scharen sich um einen

flachen Hügel, aber nicht zu Hunderten, sondern nur in kleinen Gruppen. Durch diese Bestattungsart der Awarenzeit wurden die Gräber vor Verheerungen der Hochwasser geschützt. Obwohl die Anhöhen und Hügel Gräber verschiedenen Alters bergen, überwiegen die Fundstellen der Awarenzeit.

II. Das Gräberfeld O von Kiszombor.

Dieses liegt westlich von der Gemeinde auf einem Hügel neben der rumänischen Landesgrenze (Abb. 1. Nr 26). Das systematische Aufdecken begann im Jahre 1937 mittels Schurfgräben. Es wurden im ganzen 7 Gräber aufgefunden (siehe Terrainskizze Nr 1 auf Abb. 8.). Der künstlich aufgeworfene, kaum 1 m hohe Hügel besteht aus gemischter Erde, ist aber viel älter, als die Awarengräber. In einem dieser Hügel um Deszk befanden sich neben Awarengräbern Gefässe der Badener Kultur.

GRAB 1. Tiefe 0·90 m. Mannes skelett 1·56 m lang, nach NO orientiert. Oberhalb des Beckens am Rückgrat eine 11·2 cm lange Pfeilspitze (Taf. V, 2), mit dem Schaft nach SW. Eine andere (Taf. V, 1) wurde aus dem Schutt gehoben. Neben dem rechten Knie lagen in einer höheren Erdschichte die Bruchstücke eines 3—7 mm dicken Schlageisens (Taf. V, 5), das an die Plättchen awarenzeitlicher Brustpanzer erinnert; auf beiden Seiten sind Leinwandabdrücke sichtbar. Beim linken Schenkelbein lag eine länglichviereckige brüchige Eisenschnalle (Taf. V, 4), daneben, mit der Spitze gegen den Fuss, ein 15 cm langes Eisenmesser (Taf. V, 7), dessen Griff und Scheide aus Holz waren. Von der linken Schulter bis zum rechten Fuss lagen die Beinplatten eines Reflexbogens (Abb. 3, 1—8). Die Entfernung der zum Einhängen der Sehne dienenden Einschnitte beträgt zirka 1·46 m. Die eingeschnittene Kante der einen Versteifungsplatte (Abb. 3, 6) war der Aussenseite des Grabes, das zugespitzte Ende hingegen der Brust zugewendet und lag auf der glatten, erhabenen Seite; Länge 28 cm. Die andere Beinplatte (Abb. 3, 7—8) war mit der glatten Seite nach oben gekehrt. Das abgeschnittene Ende der Platte Nr 7 wurde durch das Ansatzstück Nr 8 verlängert. Dicke der Beinversteifungen 3 mm. Die Versteifungsplatte des Bogenarmes (Abb. 3, 4), die obere (Abb. 3, 2) und untere (Abb. 3, 1) ergänzende Leiste derselben lagen neben dem rechten Rist. Stärke der Platten 2—4 mm. Ein, dem Bogengriffe angehörendes breiteres Plattenbruchstück (Abb. 3, 3) befand sich auf der Aussenseite der linken Schulter; Stärke 2 mm. Quer unter dem rechten Arm, mit der Spitze nach Norden lag ein gebogenes Gerät aus Horn (Taf. V, 6), auf der hohlrunden Seite rechts mit einer Rille, auf der vollrunden links von der Mitte mit einer tiefen Furche versehen. Dasselbe wurde auch eine ovale, plumpe Eisenschnalle mit schmaler Öffnung (Taf. V, 3) vorgefunden. Das Skelett ist schlecht erhalten.

GRAB 2. Das Skelett dieses Stollengrabes war in schiefer Lage (Schädel 60 cm. Füsse 1·50 m tief) ostwestlich orientiert. Links vom Schädel war ein kugelförmiger Goldanhänger (Taf. III, 2) von 12 mm Durchm., aus zwei gepressten Halbkugeln verlötet; ausserdem 3 Kügelchen von 4 mm Durchm. und ein silberner Ohrring. Etwas weiter lag ein goldener Solidus (Taf. III, 1) des byzantinischen Kaisers Phokas (602—610 n. Chr.). Inschrift:

A) DNFOCAS—PERPAVG, Kaiser in Frontalstellung, Paludamentum, mit einem Kreuz in der Rechten, am Kopfe ein Diadem mit Kreuz.

R) VICTORI—AAVGG und ein Zeichen. Victoria in Frontalstellung, ein Kreuzstab in der Rechten, in der Linken ein Kreuz. Unten: CONOB.

Durchm. 21 mm. Gewicht 4·30 g (J. Sabatier, *Description Générale des monnaies byzantines I.*, S. 252, Nr 1; Bestimmung von Dr. Elemér Jónás).

Am Hals des Skelettes war eine irisierende weisse Perle aus Glaspaste (Taf. III, 3). Links, vom Kopfe angefangen lag ein 103 cm langes, gerades, zweischneidiges Eisenschwert (Taf. I, 1a, Abb. 2, 1—1a), ohne Pariestange, mit einer hölzernen Scheide. Länge des Griffes 14, Breite 3·4—3·8, Dicke 1·7—1·8 cm. Die Griffzunge hatte einen ovalen Holzbelag, dessen oberer und unterer Teil mit je einem 4·2 cm langen, gepressten Stück Silberblech, das obere Ende hingegen mit einer ovalen Bronzeplatte verkleidet war (Abb. 2, 1). Die umgebogenen Enden dieser 0·5 mm dicken Bleche sind verlötet. Alle Ränder der Bleche sind durch silbernen, mit Walzen einseitig gepressten Zierbänder verdeckt, die aus einem zirka 10 mm breiten Blechstreifen ausgeschnitten, separat aufgelötet sind. Ähnlich im Material und in der Ausführung, jedoch abweichend im Muster ist der Mundbeschlag der Scheide. Länge der Scheide 89, Breite 4·3—4·1—3·4, Dicke 2·1—1·8—1·7 cm. Länge der zweischneidigen Klinge 83, Breite 4·2—3·7—3 Dicke 1·2—1—0·8 cm. Das Ortband der Schwertscheide wird von einem 11·3 cm langen Silberblechbelag eingefasst, dessen Ränder mit ähnlichen Zierbändern verlötet sind, wie bei dem Griffbelag. Diese Blechhülse endigt gleich dem Griffe in einer ovalen Bronzeplatte. Die Spitze der Klinge liegt 8 cm weit vom unteren Ende der Scheide. Das Schwert wurde mittels zwei P-förmigen Tragösen mit dem Waffengürtel verbunden. Die obere Öse (Abb. 2, 1) liegt vom Mundsaumblech der Scheide 2·3, die untere 34·4 cm weit. Länge der Tragösen 7·4, Breite 2·7—2·1, Dicke 0·7 cm. Die Ösen sind durch je zwei 1·2 breite, einseitig gepresste Silberbänder zur Scheidenwand befestigt, die auf der dem Körper zugekehrten Seite in Bronzebänder übergehen und mit je einem Bronzeniet und einem schmälern Längsband an die Öse gelötet sind. Das schmale Bronzband bildet eine Schleife, die zur Aufnahme eines Hängeriemens gedient hat. Die Tragöse ist aus drei Bronzeblechen, einer oberen Silber-, einer unteren Bronzeplatte und einem, die beiden zusammenfassenden Bronzestreifen verlötet. Der innere Zwischenraum war mit Holz ausgefüllt (Abb. 2, 1). Der Perlstabrahmen und die Fassung des Glasperlenbelages auf der oberen Ösenplatte sind separat aufgelötet (Abb. 2, 1).

An der Aussenseite des rechten Schenkels lag ein 15 cm langes Eisenmesser (Taf. III, 15), dessen Schaft

und Scheide hölzern waren. Unter dem rechten Unterarm ein 5 cm langer beinerner Nadelbehälter (*Taf. III, 7*); an der Aussenseite des rechten Fusses das Bruchstück eines eisernen Hakens (*Taf. III, 10*); zwischen den Schenkelbeinen zusammengerostete Kettenringe (*Taf. III, 14*), ausgerissene Teile eines Kettenpanzers. Ringdurchmesser 1 cm. Dasselbst eine viereckige eiserne Schnalle (*Taf. III, 11*) und ein messerklingenartiges Bruchstück aus Eisen (*Taf. III, 16*). Ausen am linken Schenkelbein von der Spitze des Schwertes 10 cm weit 2 Bronzeringe (*Taf. III, 5–6*), 2 eiserne Tragösen (*Taf. III, 8–9*), an denen ein Stück Eisenblech und ein Feuerstein haftet, Bruchstücke eines 4 cm langen Amulettes (*Taf. IV, 28–32*) und die Überreste einer eisernen Ahle mit Holzgriff (*Taf. IV, 24*), alles in einem, 5 cm breit mit Silberspuren bedeckten Haufen. Unter dem linken Oberarm waren ein Leinwandspuren aufweisendes Eisenbruchstück von unbekannter Bestimmung (*Taf. III, 13*), zwei eiserne Ringe (*Taf. IV, 32–35*) und ein aus Bronzeblech verfertigter Nagelkopf (*Taf. IV, 33*).

Unter der zweiten Tragöse des Schwertes lag die grosse Riemenzunge (*Taf. III, 4*), mit dem unteren Ende nach oben; Länge 7.3 cm. Die Platte besteht aus glattem Silberblech, die untere aus Bronze; die beiden wurden mit einem U-förmigen Bronzeleistchen verlötet und der Innenraum mit Holz ausgefüllt. Der Riemen war mit zwei silberköpfigen Nieten an die Riemenzunge befestigt. Die obere bronzene Randverzierung der Zunge wurde separat aufgelötet; Muster und Verfertigungsart sind dieselben, wie bei den silbernen Randverzierungen des Schwertgriffes und der Riemenzunge. Um den Becken lagen 14 fast zerstobene runde, glatte, innen mit Blei gefüllte Zierstücke aus Silberblech (*Taf. IV, 22–23, 26–27*), die auf den Gürtel mittels Nieten befestigt waren. Von den unteren rechten Rippen kamen längliche, mit Blei gefüllte und mittels Niete befestigte kleine Riemenzungen, grösstenteils zerstoben (*Taf. IV, 18–21, 25*), zum Vorschein. Ihre Zahl belief sich zumindest auf 6. Auf den Silberplatten der Gürtelzierstücke sind primitive, mit Presstechnik ausgeführte Menschengesichtsdarstellungen zu sehen. Bogenförmige Augenbrauen, durch Punkte angedeutete Augen, dreieckige Nase und der durch zwei Punkte markierte Mund bilden die Elemente dieser Gesichtsdarstellung. Als Zubehör des Waffengürtels ist noch eine ringförmige Bronzeschnalle zu erwähnen (*Taf. III, 12*).

GRAB 3. Tiefe 1 m. Nach W–O orientiertes, auf der rechten Seite liegendes Frauenskelett in Hockerstellung, ohne Beigaben.

GRAB 4. Stollengrab ohne Beigaben mit Mädchenskelett, in einer, mit den Füßen nach W schräg abfallenden Lage. Tiefe des Grabes beim Schädel 80, beim Rist 120 cm.

GRAB 5. 74 cm tief. Ostwestlich orientiertes, zirka 160 cm langes Skelett eines älteren Mannes. Oberhalb des Schädels eine 27 cm lange eiserne Lanze, mit der Spitze gegen O (*Abb. 4, 12*); auf der Tülle Holzspuren. Am Becken eine ziegelförmige Eisenschnalle mit enger Öffnung (*Abb. 4, 10*); neben dem rechten Knie ein 16 cm langes, einschneidiges Eisenmesser (*Abb. 4, 9*). Auf den rechten Rippen eine plumpe, ovale

eiserne Schnalle mit enger Öffnung (*Abb. 4, 11*), an die der Lederriemen mit Hilfe eines um den Schnallenkörper gebogenen Doppelbleches aufgenietet wurde. Hinter dem Schädel lagen Schafsknochen.

GRAB 6. Tiefe 50 cm. Ost-westlich orientiertes Frauenskelett. Um den Hals lagen 19 St. farbige Glaspastenperlen und eine zylindrische Bernsteinperle (*Taf. V, 11*). Am Rückgrat in der Höhe des Ellbogens ein 13.3 cm langer Silberlöffel mit 3 Löchern (*Taf. V, 12*), mit dem am Ende umgebogenen Griff nach O. Quer auf demselben eine 6.6 cm lange Haarpinzette aus Eisen (*Taf. V, 16*) mit Abdruck einer feinen Leinwand auf einer Seite. Aufwärts, in der Fortsetzung des Löffels befand sich ein anderes, 8.4 cm langes, löffelgriffähnliches Silbergerät (*Taf. V, 13*) und ein 3.6 cm langer zylindrischer Behälter aus Silberblech von 1.6 cm Durchm., zu dessen oberem Ende eine mit Öse versehene Schliessplatte gehört (*Taf. V, 10*). Ferner lag hier mit der Spitze nach W ein 17.7 cm langes dolchähnliches, oben in Kettenringen endigendes Eisengerät (*Taf. V, 17*), ganz mit Holzmoder bedeckt. Zwei Eisenbänder (*Taf. V, 8–9*), an denen Holzreste haften, werden vielleicht dem Mundsaumblech der Scheide des dolchartigen Gerätes angehört haben. Oberhalb des Grabes haben sich in der oberen Erdschichte Überreste von Tierknochen zerstreut vorgefunden.

GRAB 7. Wurde im Jahre 1935 in gestörtem Zustand aufgefunden. Der höher liegende Schädel wurde durch die Pflugschar weggepflügt. Tiefe beim Schädel 30, beim Fuss 80 cm. Orientierung NO–SW. Beigaben: Links am Rumpfe zwei Gürtelzierstücke aus schlechtem Silber mit Pressverzierung; innen mit Blei gefüllt, in dem der den Riemen haltende bronzene Haken eingebettet war. Vier Stück dieser geometrisch verzierten Gürtelzierglieder (*Abb. 4, 2–5*) gelangten in das Museum. Rechts neben der Brust ein 5.6 cm langer, ovaler geschnitzter Nadelbehälter aus Bein (*Abb. 4, 7*), rechts und links im Becken je eine eckige Eisenschnalle (*Abb. 4, 1 und 6*) und beim linken Handrücken ein 19 cm langes Eisenmesser (*Abb. 4, 8*). Stollengrab.

III. Grab 8 des Friedhofes G zu Deszk

Das Aufdecken dieses Friedhofes ist noch im Jahre 1932 durch Ferenc Móra, Direktor des Museums zu Szeged begonnen worden. Der östliche Teil ist derzeit noch unaufgeschlossen. Ergebnisse der Ausgrabungen noch nicht veröffentlicht (*Abb. 1, 7*).

GRAB 8 wurde im J. 1933 aufgedeckt. Bezüglich der Fundumstände konnte noch folgendes festgestellt werden:

STOLLENGRAB. Tiefe beim Schädel 180, unten 270 cm; Länge 230, Breite 70 cm. Beim Schädel ein Paar kugelige Ohrgehänge aus Gold (*Taf. IV, 1–2*), Durchmesser 1 cm, am Pressmodell angefertigt; die 3 kleineren Kügelchen von 4 mm Durchm. sind ebenfalls aus zwei gepressten Halbkugeln zusammengelötet. Unter dem Becken lag eine eiserne Schnalle (*Taf. IV, 17*), am Becken eine Riemenzunge (*Taf. IV, 4*), deren obere Platte aus glattem Silberblech, die untere aus Bronze besteht. Das obere Ende hat eine Randverzie-

rung; das Anheften des Riemens geschah mittels eines Bronzenietes. Länge dieser grossen Riemenzunge 7·7 cm. Zur Garnitur der Gürtelzierstücke gehörten noch: 4 kleine Riemenzungen von 4·6 cm Länge aus gepresstem Silberblech (*Taf. IV, 5–7*), innen mit Blei gefüllt; diese waren mittels eines Nietes an den Riemen geheftet. Sie sind ähnlich verziert, wie das Stück von Kiszombor auf *Taf. IV, 19*. Augen, Augenbrauen und der durch zwei Punkte angedeutete Mund sind deutlich zu entnehmen; ob die Nase ebenfalls angedeutet war, lässt sich ob der schlechten Erhaltung nicht mehr feststellen. Eine Riemenzunge, 3·1 cm lang, aus doppeltem Bronzeblech (*Taf. IV, 3*), mittels 2 Nieten angeheftet. Die Form dieses Stückes gemahnt an die Riemenzungen der Hunnenzeit. Gepresste Silberrosetten (*Taf. IV, 14–16*), von 1·4 cm Durchm., innen mit Blei gefüllt und auf dem Gürtel festgenietet; der Fund enthält 5 gleiche Exemplare. Gepresste Zierscheiben aus glattem Silberblech (*Taf. IV, 8–9*), vier an der Zahl, den vorigen ähnlich. Doppelte Zierscheiben aus gepresstem Silberblech (*Taf. IV, 10–13*); in die Bleifüllung des Innenraumes ist eine zweizinkige Leiste eingelötet. Als weiteres Zubehör des Waffengürtels gilt das gerade, zweischneidige, silberbeschlagene eiserne Schwert (*Taf. I, 2–2a, Abb. 2, 2–2a*), welches in Form, Ausführung und Verzierung mit seinem auf *Taf. I, 1* dargestellten Gegenstück fast identisch ist. Masse: Gesamte Länge des Schwertes 100 cm; Länge des Griffes 11·5, Breite 3·4–3·7, Dicke 1·6–1·9 cm. Länge der Scheide 88·5, Breite 4·4–4·3–3·2, Dicke 1·8–1·6–1·2 cm. Länge der Klinge 82·5 cm, Ende spitz; Breite 4·2–3·7–3·5, Dicke 1·2–1·1–0·9 cm (*Taf. I, 2*). Zur Befestigung der silbernen ovalen Schliessplatte des Griffes dienten zwei rundköpfige Nägel. Die Griffstange stak in einer Holzhülle von ovalem Querschnitt, die an beiden Enden einen Silberblechbelag hatte. Der obere Teil wird von einem 5·1 cm breiten Silberblechband umgeben, dessen Ränder auf einer Seite Verzierungen aufweisen. Der Silberbelag des unteren Griffteiles fehlt, er wird aber mit dem oberen gleich breit gewesen sein (*Abb. 2, 1–1a*). Der hervorspringende Teil unter dem Griffe gehört schon zur Scheidenmündung, die mit einem 1·2 cm breiten silbernen Zierstreifen belegt ist. Das Ortband besteht aus einer 12·6 cm langen Hülse aus Silberblech, deren untere ovale Schliessplatte der oberen Schliessplatte des Griffbelages ähnlich angefertigt wurde. Zum Anhängen des Schwertes dienten die beiden silbernen P-förmigen Tragösen. Entfernung derselben von der Scheidenmündung 1·6 und 35 cm. Masse der P-förmigen Tragöse (*Abb. 2, 2*): Länge 6·6, Breite 2·3–2·1, Dicke 0·8 cm. Die zur Befestigung dienenden beiden Silberbänder sind, wie beim Schwert von Kiszombor, ebenfalls 1·2 cm breit, auch ihre Verzierungen sind identisch, mit dem Unterschiede jedoch, dass bei den Bändern von Kiszombor der mittlere Streif erhaben, hier hingegen flach ist. Auf den Ösen sind je zwei dunkelblaue Glasperlen in Zellen gefasst. Die Beschläge sind mit parallel laufenden Leistchen verziert. Die Anhängeschleife (*Abb. 2, 2*) wurde auf dem oberen Bogen der Tragöse in wagrechter Richtung angebracht; sie besteht aus einem umgebogenen, durchgesteckten Eisendraht und eignet sich zur Aufnahme eines 7 mm breiten Tragriemens.

Im Grabe wurde ein komplettes Pferdeskelett vorgefunden, die ursprüngliche Lage desselben konnte aber nicht ermittelt werden. Das Pferd lag auf dem Bauch, mit rückgewandtem Kopf, die Beine unter sich gezogen. Bei der Nase war ein Rindsschädel und ein Pferdeschädel auf die Beine gelegt, beim Kreuz lag ein Schafskopf. Zwischen dem Pferdeschädel und den Beinen des Mannes war noch ein Hundsschädel. Unter dem Pferdeschädel ein Schaf.

Zur Garnitur der Reitzeugzierstücke gehören:

14 Stück mit Blei gefüllte, gepresste, gürtelzungenähnliche, glatte silberne Lederzierstücke (*Taf. VI, 1–7, 10–15, 25*), deren Befestigung an den Riemen durch hakige, in die Bleifüllung eingelötete Leistchen und damit verlötete Bronzebänder bewirkt wurde (*Taf. VI, 25*). An den Riemenenden waren das gefranste Stück der *Taf. VI, 9* und das damit zusammen verwendete gepresste Zierstück (*Taf. VI, 8*) angebracht, dessen Bruchteile im Funde mehrfach vorkommen. Die gepressten, halbkugelförmigen Silberzierstücke herrschen vor (*Taf. VI, 17–19, 20–24, 26*), ihre Zahl belief sich auf 74; der grösste Teil ging zugrunde, nur die Fragmente der Bleifüllungen blieben erhalten. Die Bestimmung der Bronzeblechbruchstücke der *Taf. VI, 16* und *20* ist zweifelhaft. Das Vorhandensein dieser Garnitur, der eisernen Trense (*Taf. VIII, 6–8, 11*) und Schnalle und des mit Schleifen und Ösen ausgestatteten Steigbügelpaares (*Taf. VIII, 9–10*) bezeugt, dass mit dem Mann zugleich ein vollkommen angeschrirtes Reitpferd bestattet wurde.

IV. Der Grabfund von Szeged—Csengele

In der Grube A wurden folgende Stücke übereinandergeworfen vorgefunden:

24·7 cm lange eiserne Lanze (*Taf. VIII, 1*), auf beiden Seiten ein Mittelgrat. Der etwas erhabene, 1·3 cm breite Rand des unteren Tüllenendes ist in schrägen Strichen gitterähnlich aufgeraut. Zwei Trensen aus Eisen (*Taf. VIII, 2–3*) und ein 16 cm langes, 11·5 cm breites Steigbügelpaar (*Taf. VIII, 4–5*). Die Sohle ist breit, die Seitenstangen viereckig und die Ringösen länglich viereckig. Auf Grund dieser Funde wurden unweit der Fundstelle Ausgrabungen unternommen.

GRAB 1. Tiefe 2·80, Länge 2·60, Breite 12·0 m. Männerbestattung, Skelett nordsüdlich orientiert. Beigaben: Links an den Schädel gelehnt ein grauer, gedrehter Tonkrug (*Abb. 7, 1*). Höhe 30, Mundweite 9, Halsbreite 8·5–12·5, Rumpfhöhe 19·5, grösste Breite 19·5, Bodendurchm. 9 cm. Dicke der Wandung 0·5–0·8 cm. Der fehlende Henkel hat den oberen Halsteil mit dem Bauch verbunden. Der 2 cm breite Mundrand ist mit einer Girlande, die Halsbasis mit einer eingedrückten und einer doppelten umlaufenden Wellenlinie verziert. Hinter dem Schädel 2 Bronzeringe (*Taf. VII, 8–9*), beim rechten Ellbogen 11 eiserne dreikantige Pfeilspitzen (*Abb. 6*) von verschiedener Form und Grösse. Ein Teil (*Abb. 6, 1–3, 5, 7, 10–11*) hatte durchlochende Flügel; solche Pfeile gaben beim Schiessen einen pfeifenden Ton ab. Die Pfeilstäbe waren aus dem Holz des Birkenstammes hergestellt, wie aus den mikroskopischen Untersuchungen des Prof. Pál

Greguss hervorgeht. Der in diesen ausgehöhlten Stab gesteckte Pfeilschaft wurde mit einem Faden 10–12-mal umwickelt befestigt. Aussen beim rechten Handrücken 2 Eisenmesser (*Abb. 5, 14–15*), innen ein Schlageisen mit einem aufgerosteten Eisenstab (*Abb. 5, 7–8*), der auf der rechten Seite mit Holzmüll verdeckt ist, ferner ein Kieselstein und ein Bimstein (*Abb. 5, 9, 12*).

Um das Becken herum lag die Ziergarnitur des Gürtels aus gepresstem Goldblech (*Taf. VII, 1–7, 10–14*): eine grosse, 5·7 cm lange, 2·1 breite Riemenzunge (*Taf. VII, 4*). Verzierung der oberen Platte: im äusseren Perlstabrahmen zwei T-förmige Perlstäbe, die Zwischenflächen mit Gitterornament ausgefüllt; im bogenförmigen Abschluss ein byzantinischer geflügelter Punkt. Innere Platte aus Schwarzpappel (Bestimmung von Prof. Pál Greguss). Hintere Deckplatte fehlt. Das Material der drei kleinen Riemenzungen (*Taf. VII, 5–7*) ist sehr feines, gepresstes Goldblech, innen mit gipsartiger Masse bedeckt; die untere Platte besteht aus Bronzeblech mit einem bronzenem Niet. Ziermotiv: ein nach rechts gewendeter, dreikralliger Löwe mit rückgewandtem Kopf und hinaufgeschlagenem Schwanz, mit drei Kerben auf der Brust, in einem Viereck eingefasst. Auf den übrigen erhalten gebliebenen, ähnlich ausgeführten vier Gürtelzierstücken ist die Einrahmung des Löwenmotives keine viereckige, sondern sie ist oben abgerundet; die Stücke endigen oben in Spitzbögen (*Taf. VII, 10–13*). Die Befestigung am Gürtel geschah mit Hilfe hakiger Bronzeleistchen. Auf Grund der erhaltenen Leistchen (*Taf. VII, 21–25*) muss angenommen werden, dass zumindest 6 Zierstücke vorhanden waren; ihre Höhe betrug 2·6, Breite 2·4 cm. Masse der doppelfeldigen Gürtelzierstücke (*Taf. VII, 1–3*): Länge 4·5, Breite 2·7–2·4 cm. Das obere Feld mit dem Löwen sieht den obigen Zierstücken gleich; das untere, mit Medaillon gezierte Feld ist vom oberen durch eine dreiböigige Kerbe getrennt. Unter dem Goldblech befindet sich noch ein dünnes gepresstes Bronzeblech. Das Befestigen an den Gürtel geschah ähnlich, wie bei dem Stück auf *Taf. VII, 35* mittels hakigen Bronzeleisten, die in eine gipsartige Füllung eingebettet waren. Die Garnitur ist noch mit einem, ursprünglich wahrscheinlich halbmondförmigen gepressten Goldblech (*Taf. VII, 14*) zu ergänzen, die mit einer nach der Mitte zu wachsenden Keilreihe verziert war.

Sowohl die Bronzebänder auf *Taf. VII, 26–27* und die Heftnietchen auf *Taf. VII, 28–29*, als auch der bronzene Haken auf *Taf. VII, 34* waren auf Leder angenietet. Der Einhängehaken des Bogenköchers war das Eisenstück auf *Abb. 5, 13*. Mit diesem oder mit dem Pfeilköcher war auch die massive, ovale Eisenschnalle (*Taf. VII, 33*) in Verbindung. Der Stiel der beiden eisernen Haken (*Abb. 5, 10–11*) war ganz in Holz eingerammt gewesen. Die in Blei eingebetteten, aufgenieteten, gepressten Rosetten aus Silber (*Taf. VII, 15–17*) werden den Hängeriemen des Schwertes geziert haben. Diesem werden auch eine 7·6 cm lange, glatte Riemenzunge aus Silberblech mit bronzener Hinterplatte (*Taf. VII, 31*) und zwei massive Bronzeschnallen (*Taf. VII, 19–20*) angehört haben, deren verlorengegangenen Dornen aus Eisen waren. Die beiden, nebeneinander sitzenden Bronzeniete des Schnallenkörpers dienten zum Befestigen der Schnalle. Zubehör anderer Riemenzeuge werden die beiden, mittels

vertikaler Niete befestigten Bronzeschnallen mit eisernem Dorn (*Taf. VII, 32*) und die mit einem Niet versehene Bronzeschnalle (*Taf. VII, 18*) mit geriffeltem Schnallenring gewesen sein. Die Eisenschnalle mit bronzenem Körper (*Taf. VII, 30*) dürfte der Gürtelziergarnitur aus Goldblech angehört haben. Zwischen beiden Bronzeplatten des Schnallenkörpers wurde mit Hilfe zweier Bronzeniete ein 2 mm dicker Lederriemen eingeklemmt.

Zur Linken des Skeletts, vom Ellbogen abwärts erstreckte sich das silberbeschlagene, zweischneidige Schwert (*Taf. I, 3*). Ausserdem lagen noch entlang der Grabsohle die Bruchstücke der Beinplatten eines Bogens (*Abb. 5, 1–3, 5–6*) und neben dem linken Unterbein Geflügelknochen.

Gesamtlänge des Schwertes samt dem ovalen Ring der Griffkrone 107 cm, davon entfallen 18·2 cm auf den Griff. Letzterer gliedert sich in drei Teile: Griffkrone mit dem Ring, eigentlicher Griff bis zur Parierstange und Griffbasis bis zum oberen Rand der Tragöse, also bis zur Scheidenmündung. Der mit Silberblech belegte ovale Eisenring ist an beiden Seiten der Griffkrone festgelötet. Seine Länge 3·6, Breite 6·6, Dicke 1·2–0·7 cm. Länge des entblösten Teiles der Griffstange bis zur Parierstange 10·6, Dicke 1·4–1·2, Breite 1·9–2·2 cm. Das viereckige Eisen war mit Holzbelag von 2·9×1·7 cm Durchm. bedeckt. Die Griffkrone ist mit Silberblech belegt, das unten gerade, oben in Bogenform endigt und an beiden Rändern mit einseitig gepressten Bändern verziert ist. Zwischen diesen bogenförmigen doppelten Silberblechen wurde der ovale Ring eingelötet; der Zwischenraum wurde mit Holz ausgefüllt. Das bogenförmige Band wurde auf beiden Seiten mittels je eines Nietes an das Silberblech und darunter befindliche Holz befestigt und ausserdem sind die Zierbänder auch noch auf dem Blech festgelötet. Masse des Blechbelages der Griffkrone: Länge 4·3, Breite 4·6–2·9–3·1 cm, Dicke 2–1·7–2 cm, die Zierbänder inbegriffen. Die Griffkrone ist samt dem Ringe 6·1 cm lang. Die Griffbasis wird von der Tragöse aufwärts wahrscheinlich in derselben Länge (6·1 cm) mit Silberblech belegt gewesen sein, wie auf der Krone. Gegenwärtig ist dieser Belag nur 4·8 cm lang; er erstreckte sich sicherlich bis oberhalb der Parierstange und wird das fehlende Zierband von hieraus gemessen in einer Höhe von zirka 1·2–2 cm gelegen haben. Der entblöste Mittelteil der Griffstange ist bis zur Parierstange stammt aus der bereits besprochenen Bandgattung. Das Zierband des Blechbelages der Parierstange stammt aus der bereits besprochenen Bandgattung. Die Verjüngung der Griffstange beginnt bei 0·7 cm oberhalb der Parierstange; die Masse der Griffbasis stimmen schon mit den Massen der Klinge überein. Die Griffbasis ist mit Holz belegt und hat zuoberst einen Silberbelag, dessen unterer Rand in einem kanneliertem Band endigt. Form oval, Breite 4·3, Dicke 1·8 cm. Identische Masse hat das Mundsaumblech der Scheidenmündung und das Kreuzband der Tragöse. Die eiserner Klinge ist gerade und zweischneidig; die Schneiden beginnen bereits beim unteren Zierband des Griffes. Das Blatt verjüngt sich eben-

mässig bis zur unteren Spitze. Masse: Länge von der Parierstange gemessen 88·8 cm, Breite 4·5—4, an der Spitze 1·9 cm, Dicke 1·5—1·5 zirca 1 cm. Die Schwertscheide ist vom Mundsamblech gemessen 88·8 cm lang, 4·8—4·4—3·3 cm breit und 2·1—2—1·7 cm dick. Das Material ist nach der Bestimmung von Prof. Pál Greguss Weidenholz. Entfernungen der Tragösen von der Parierstange 2·8, 34·8 cm; das Ortband beginnt bei 71·8 cm. Der Silberbelag ist bei den Tragösen 5·6, beim Ortband 19·9 cm lang. Stärke der Bleche 0·5 mm. Die unteren und oberen Ränder sämtlicher Beläge sind mit kannelierten, unten vernieteten und verlöteten Zierbändern ausgestattet. Am Ortband ist dieses unversehrt, die übrigen sind alle schmaler geschnitzt. Das ovale untere Ende des Ortbandes (3·3×1·7 cm) ist mit einer Schliessplatte belegt, die mittels zweier Kopfnägeln an die Scheidenwand genagelt ist. Die Silberbleche und Zierbänder sind auf der Trageite das Schwertes laut Feststellung von Prof. Pál Greguss mit 1 mm starker Birkenrinde belegt, die Aufrauung in ein rhombisches Gittermuster aufweist (*Taf. II, 1a*). Dieselbe Schutzplatte und Verzierung treffen wir noch am Silberblechbelag der Griffbasis an. Der Gebrauch von aufgerauhten Rinden der Beläge auf der Trageite wird offenbar den Zweck verfolgt haben, die Abnutzung des dünnen Silberbleches und das Beschmutzen der Kleidung zu verhüten. Die zwischen den Silberbelägen freigebliebenen Holzteile der Scheide wurden mit scheinbar rötlichem Leder überzogen. Die dreiteiligen Tragösen werden mittels zweier, den obigen ähnlichen Zierbänder an den 5·6 cm breiten, glatten Silberblechbelag befestigt. Das Zierband wurde mit Hilfe silberköpfiger Niete verbunden und an beiden Enden der Tragöse festgenietet. Masse der dreiteiligen Tragöse (*Taf. II, 1—1a*): Länge 5·9, Breite 1·4—2—1·4, Dicke 0·4 cm. Auf dem etwas grösseren, halbkreisförmigen Mittelfelde sitzt inmitten eines, durch eine Rippe gebildeten Kreises ein Nagel, der mit roter Glaspaste bedeckt gewesen sein wird, dessen Spuren noch vorhanden sind. Zwei Spitzbogenmotive ergänzen das Ornament des mit einem Perlstabkranz eingesäumten Mittelfeldes. Der Perlstabrahmen verlängert sich und verbindet die kreisrunden Nebenfelder mit dem Mittelfeld. Die Basis der Tragöse ist mit glattem Silberblech belegt; das Innere ist mit einer bleiartigen Masse gefüllt. Der 2—3 mm starke Hängeriemen wurde mittels dreier Niete der Anhängeöse befestigt.

Neben dem Schwerte auswärts lagen 5 Bruchstücke von Beinplatten des Bogens (*Abb. 5, 1—3, 5—6*), von denen zwei (*Abb. 5, 1—2*) dem einen, eine (*Abb. 5, 5*) dem anderen Bogenarme angehörten; die übrigen (*Abb. 5, 3 und 6*) sind ebenfalls Bruchstücke der Beinversteifungen. Der Sehneneinschnitt des Stückes auf *Abb. 5, 5* liegt 3·4 cm vom Rande entfernt, das untere Ende ist abgerundet. Auf den Stücken des entgegengesetzten Bogenarmes (*Abb. 5, 1—2*) beträgt diese Entfernung 3·6 cm; die Enden sind eckig. Breite der Platte 2·3 cm. Das Bruchstück des 9·5 cm langen und 0·9—1·1 cm breiten durchbrochenen Beinleischens wird wahrscheinlich zur Randverzierung eines Sattelknopfes gedient haben, wie dies auch bei den analogen durchlochten Beinstäbchen der Graberfunde von Csóka der Fall ist.

Aus dem Grabe kamen auch Lederüberreste zutage. Es blieb auch an das Beckenbein gehaftet ein Stück feingewebter Leinwand erhalten.

Der Grabfund von Csengele war alleinstehend; Gräber sind dort keine mehr aufgefunden worden.

Da bei der ersten Ausgrabung keine Gegenstände an den Tag gelangten, die bei solchen Gräberfunden zu erwarten waren, so veranlasste ich das nochmalige Aufschliessen des Grabes. Es wurden dabei mehrere Altsachen gehoben. So der linke Teil der Parierstange des Schwertes auf *Taf. I, 3*; ein kleineres Eisenbruchstück desselben Schwertes, die untere silberne Tragöse, von den Gürtelzierstücken die auf *Taf. VII, 11, 13—14* dargestellten; von den Rosetten die Nr 17 und von den Schnallen die Nr 18, 20 und 33, ferner der Eisenhaken der *Abb. 5, 13* eine Pfeilspitze und einige belanglose Bruchstücke. Es gelang mir aber nicht, die Masse des Skelettes festzustellen, das Knochenmaterial zu retten und den Auffindungsort der einzelnen Gegenständen unbekannter Bestimmung zu ermitteln.

V. Stollengräber der Frühawarenzeit

In den awarenzeitlichen Hügelriedhöfen des Theiss—Maros—Arankawinkels ist eine eigentümliche Beisetzungsart zu beobachten. Dieser Bestattungsritus ist ausser diesem Bereich nur noch aus den Gräbern von Szeged—Makkoserdő, Bölcske (Komitat Tolna)⁴, ferner aus den 151 Gräbern des Awarerfriedhofes von Szentes—Kajda und endlich aus den Hügelgräbern von Hódmezővásárhely, Mártély und Soltpalé bekannt.^{4a}

Bei der Besprechung der Gräber 2, 4 und 7 des Friedhofes von Kiszombor O und des Grabes 8 des Friedhofes von Deszk G sahen wir, dass die dortige Beisetzungsart des Toten mit dem Bestattungsritus der völkerwanderungszeitlichen Völker nicht übereinstimmt. Von den Jazygen an bis zu den Ungarn war es allgemein üblich, die Toten, je nach dem Ritus der Völker verschiedentlich orientiert, in einfachen Schachtgräbern zu bestatten. Die Leichen wurden zumeist ohne Särge wagrecht ausgestreckt samt den mitgegebenen Waffen, Zieraten und Lebensmitteln beigesetzt.

Der Stollencharakter war bei folgenden 73 Gräbern feststellbar:

Kiszombor O 2, 4, 7; Kiszombor E 29; Deszk G 8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 30, 37, 38, 39, 43, 53, 2 (Ausgrabung von 1937); Deszk P 5; Deszk L 2, 3, 13 (= H 22); Deszk Sz 6, 8, 16; Deszk T 7; Deszk H 4, 6, 8, 12, 17, 18; Vedresháza 84; Csóka 1 (Ausgr. von 1912); Szeged—Makkoserdő 4, 5, 10, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 38, 50, 52, 54, 57, 58, 60, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 85, 87, 91, 95, 96, 101, 106,

115, 144; Hódmezővásárhely—Solt-Palé 20, 23, 33 und Szentes—Kaján 151. Die Ausgrabungen im Friedhofe von Bölcske aus dem J. 1887 ergaben nur wenige verwertbare Belege.

Charakteristisch ist die allgemeine Verbreitung der Pferdebestattung. Die Skelette sind angeschrirrt und sind im Steigbügel oft noch die Knochen des menschlichen Ristes vorhanden. «Die Gräber waren nicht in vertikaler, länglicher Schachtform, sondern von W nach O schräg abwärtsgeteuf, mit einer nischenartigen Grube am östlichen Ende, in die der Leichnam mit den Füßen vorwärts hineingeschoben wurde und der Schädel auf dem höheren Eingang zu liegen kam, also viel höher, als die Füße.»⁵

Das Stollengrab besteht aus zwei Teilen, einem inneren geschlossenen Raum und einem äusseren offenen Vorraum. Letzterer ist nichts anderes, als eine längliche Grube von verschiedener Grösse; durchschnittliche Tiefe 50—90 cm. Der Grabboden hat gegen den Stolleneingang ein Gefälle von zirka 10 cm. Breite 70—120, Länge 140—220 cm. Der Eingang des Stollens ist zirka 50—60 cm hoch und 60—80 cm breit und war oben gewölbt. Der Stollen war muldenförmig ausgehöhlt, fiel schräg abwärts, verschmälerte und verflachte sich allmählich; Durchmesser am unteren Ende 50—60 cm. Spuren von Flugasche in mehreren Gräbern weisen darauf hin, dass der Stollen ausgebrannt wurde. Der Leichnam wurde in eine Matte gewickelt in diesem schrägen Stollen beigesetzt. Der Schädel lag 110—130, die Füße 160—250 cm tief. Länge des Stollens 180—260 cm, zumeist um 60 cm länger, als der Leichnam. Männer und Weiber sind gemischt beigesetzt. Orientierung östlich der Theiss nach O, NO, bei Csóka nach N, westlich der Theiss nach W. Sowohl im Grabe, als auch im Vorraum sind fast ausnahmslos zahlreiche Tierknochen anzutreffen. Beim Fusse: Pferde-, Rinds-, Schafs- und Hundeschädel und andere Knochen; Beim Schädel dieselben, ausser Hundsknochen. Im Vorraume befinden sich oft ganze angeschrirte Pferdeskelette, manchmal aber auch nur einzelne Teile davon. Letztere sind oft auch beim Fusse des Bestatteten samt dem Pferdegeschirr vorzufinden. Das Pferd des Vorraumes ist mit dem Schädel nach den Stollen orientiert und ist zweifellos dortselbst durch Pfeile getötet worden. Die Gesamtlänge des ganzen Grabes beträgt 360—460 cm. Nach Beenden des Leichenmales wurden vorerst die Tierschädel und Knochen, dann der Leichnam

selbst und nachher die Waffen und sonstige Geräte in das Grab gelegt. Der etwa noch leergebliebene Raum desselben wurde mit Tierknochen bestreut. Der Stollen wurde nicht mit Erde gefüllt. Oft erfolgte der Einsturz erst, nachdem einzelne Skeletteile oder der Schädel bereits abgerutscht waren. Beim Grabe 20 von Hódmezővásárhely war die gelbe Tonerde bis zu einer Tiefe von 190 cm ganz ungestört, dann erst kam die schwarze Füllerde des Grabes zum Vorschein, die den typischen Aufbau eines Stollengrabes mit Vorraum erkennen liess. Die schwarze Füllerde gelangte durch das Stollenumdloch in den Stollen und füllte denselben ganz aus. Nach Verrammung des Einganges wurde auch der den Pferdeleichen bergende Vorraum mit Füllerde zugeworfen. Ob die Gräber an der Oberfläche durch Merkmale bezeichnet waren, wird durch nichts angedeutet. Etwaige Kopfhölzer werden auf dem Vorraum gestanden haben. Die Stollengräber sind wegen ihrer schrägen Lage nicht leicht aufzufinden. Da die Füllerde des Vorraums von der gemischten Erde des Hügels nur selten zu unterscheiden ist, entdeckt man das Skelett gewöhnlich erst, wenn der Spaten darin stecken bleibt. Die Schurfgräben müssen daher bis zur ungestörten gelben Lehmerde hinabreichen, sonst wird manches Grab der Aufmerksamkeit des Forschers entgehen können.

Der Brauch der frühawarenzeitlichen Stollenbestattung in Ungarn ist ganz alleinstehend. Sie ist auch hier von kurzer Dauer und knüpft sich an ein Reiternomadenvolk, gleichwie an eine geschlossene Denkmälergruppe. In Europa sind keine Analogien dieser Bestattungsart bekannt. Die aus Südrussland bekannten Katakomben, Kammer- und Schachtgräber, Gräfte können nicht als Vorgänger dieser Bestattungsart angesehen werden. Umso überraschender ist die Identität dieses Bestattungsbrauches mit dem der Mongolen und Kirgisen.

Plano Carpini berichtet über die Mongolen: «Sie begeben sich heimlich nach der Steppe, entfernen das Gras samt der Wurzel und graben eine grosse Grube. Auf einer Seite derselben wird eine Nische ausgehöhlt. In dieser wird der Leichnam samt einem Tisch, einer Mulde voll Fleisch, einem Humpen voll Stutenmilch, einer besattelten Stute und einem Füllen geborgen. Nachher wird auch der Vorraum zugeschüttet und ein Stein als Merkmal daraufgesetzt, damit das Grab auch später aufgefunden werden kann.»⁶

Dieser Bestattungsbrauch ist bei den Kirgisen bis zur Gegenwart erhalten geblieben. «Vorest wird eine zirka 1—1.5 m tiefe Grube gegraben. In der einen Grab-

wandung wird, besonders auf den Steppen des Nordens und Westens eine Nische eingetieft, in welcher der Leichnam beigesetzt wird. Die Nische wird dann mit Brettern und Steinen verrammelt, in die Grube Heu oder Laub gegeben und mit Erde verschüttet. In alten Zeiten wurden in das Grab Reitzzeug, Messer, Wetzstein, Feuerstein, Ahle, Nadel, Zwirn, dürre Sehnen u. dergl. gelegt und sogar das beste Pferd des Toten mitbestattet. Dieser Brauch war jenseits des Urals bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts sehr verbreitet.»⁷

Die Beigaben der Stollenbestattung der Theiss—Marosgegend sind (wie die Grabfunde von Kiszombor O 2, 7 und Deszk G 8) ohne Ausnahme in die Denkmälergruppe III Hampels einzureihen, da unter ihnen die aus Silberblech gepressten Zierstücke überwiegen. Der mit Greif und Ranken verzierte Bronzeguss der Denkmälergruppe II Hampels kommt in den 77 Stollengräbern kein einzigesmal vor. Die Goldmünze Phokas (602—610) des Grabes 2 von Kiszombor O, die Goldmünze des Constans II. (642—668) aus dem Grabe 24 von Szeged—Makkoserdő und das Goldblech des Grabes 30 von Deszk G, ein Abdruck eines avarischen Solidus, der einen byzantinischen Solidus des VI—VII. Jahrhunderts imitiert, datieren die Stollengräber in die Frühawarenzeit, von den letzten Jahrzehnten des VI. Jhs bis zum Ende des VII. Jahrhunderts. Bei den Gepiden war dieser Brauch unbekannt. Nach der Mitteilung von Párducz liegt in Soltpalé das Stollengrab 23 unterhalb des Gepidengrabes 22. Die Füße des Skelettes im Stollengrabe reichen bis unter den Unterleib des Gepidenskelettes. Letzteres wurde beschädigt, die Schenkelbeine brachen entzwei und die Unterbeine sanken herab. Daraus erhellt, dass das Stollengrab jünger ist, als das Gepidengrab.

Für die Feststellung der ethnischen Zugehörigkeit sind die auf denselben Gräberfeldern später erfolgten Nachbestattungen von grösster Bedeutung. Solche spätere Nachbestattungen sind: Szeged—Makkoserdő 5 (oben die Nachbestattung Grab 6), 10 (3), 18 (19), 38 (35), 58 (59), 75 (69), Ószentiván—Vedresháza 84 (79), Deszk Sz 16 (15) Deszk T 12 (2), 42 (46), 58 (57) und auch bei anderen Gräbern, die zwar keine Stollengräber waren, deren Skelettorientierung, Fundbestand und dessen Stil aber mit den Denkmälern der Stollengräber doch vollkommen übereinstimmen. Das Skelett des Grabes 20 von Deszk Sz, dass mit einer Gürtelziergarnitur aus Silberblech ausgestattet war, ist durch eine Nachbestattung von den Schenkeln zu abgeschnitten worden. Dasselbe Loß wurde zu

Vedresháza dem Stollengrabe 84 suteil, dass durch spätere Awarengraber durchgeschnitten wurde.

Die oberhalb der frühawarenzeitlichen, ein Fundmaterial der Gruppe III Hampels aufweisenden Stollengräber befindlichen Nachbestattungen haben ein Fundmaterial, dass ausschliesslich der Gruppe II Hampels angehört: melonenkernförmige Perlen, bronzene Ohringe mit Beerenanhängsel usw. der späteren Awarrenzeit. Ergänzt werden diese noch durch die greif- und rankenverzierte massive Gürtelstücke enthaltenden Hügelgräber, die zufälligerweise nicht in die Stollengräber eingehauen sind, aber auf Grund ihrer Beilagen und der Skelettorientierung für die direkte Fortsetzung der Nachbestattungsgräber der oberen Schicht gelten müssen. Dass diese noch entschieden älter sind, als die Gräber der landnehmenden Ungarn, liess sich am klarsten im Friedhof zu Deszk beobachten, wo alle drei Gruppen gesondert werden konnten.

Die Archäologie teilte die Funde der Awarrenzeit in ethnischer Hinsicht in zwei grosse Denkmälergruppen.⁸

Die eine (Denkmälergruppe II bei Hampel), der Kreis der greif- und rankenverzierten Bronzegüsse ist die Hinterlassenschaft des Awarrentums mittelasiatischer Herkunft. Die andere (Denkmälergruppe III bei Hampel), die Gruppe der gepressten, zumeist mit byzantinischen Motiven verzierten Gürtelgarnituren aus Gold-Silber- und Bronzeblech ist der Nachlass der mit den Awarren aus Südrussland eingewanderten hunnischen Völker, der Kuturguren, Uturguren und vor allem der Kuturgurbulgaren.

Auf Grund obiger Ausführungen müsste das Volk der Stollengräber des VI.—VII. Jahrhunderts in erster Linie für kuturgurbulgarisch, die Völker der Nachbestattungen und der Greif- und Rankenverzierungen hingegen für Awarren angesprochen werden. Diese bisherige Klassifizierung muss auf Grund der die Bestattungsarten und -umstände betreffenden Untersuchungen als irrtümlich bezeichnet werden.

Das Parallellaufen beider Gruppen konnte in den Gräberfeldern der Frühawarenzeit nicht beobachtet werden. Dem Fundmaterial der Gruppe III der Frühawarenzeit geht das Fundmaterial der Gruppe II nie voran, ebensowenig konnte ein gemischtes Vorkommen der beiden Gruppen in einem und demselben Grabe der Frühawarenzeit beobachtet werden. Die Gruppierung II und III bezieht sich also in erster Linie nicht auf die ethnische Sonderung, sondern auf

die zeitliche Folge: die Grabfunde mit Zierstücken aus Gold-Silber- und Bronzeblech der Frühawarenzeit sind immer älter, als die spätarawarischen Grabfunde mit den greif- und rankenverzierten Güssen. Das gemischte Vorkommen beider Gruppen in einem und demselben Grabe ist nur vom Ende des VII. Jahrh. an möglich. Zu dieser Zeit verschwindet aber bereits der Brauch der Stollenbestattung. Auf Grund der oben angeführten Analogien aus Asien (Mongolen und Kirgisen) halte ich diesen Bestattungsritus für einen Brauch der mongolischen Geblüt aufweisenden und aus Zentralasien stammenden Awaren. Die Stollengräber eines jeden Friedhofes gehörten je einer vornehmen Volksschicht dieser Reiternomaden an. Das Vorkommen zahlreicher Gold-, Silber- und Gürtelschmuckstücke byzantinischen Ursprungs spricht für die Anwesenheit und den Wohlstand ihrer vornehmen Klasse in der Frühawarenzeit. Das Aufhören des Gold- und Silberzuflusses aus dem Auslande, das stete Eingehen der führenden Volksschicht und der stets wachsende Einfluss des unteren Volkes veranlassen vom Ende des VII. Jahrhunderts an das Aufkommen einer neuen Stilrichtung in der Metallkunst. Mit der Klarstellung des archäologischen Nachlasses des Spätawarentums wird zugleich zur Ausscheidung der archäologischen Denkmäler der Pannonier und anderer slawischen Stämme in Ungarn aus der Gruppe der Greif- und Rankenornamente der erste Schritt getan.

Auf die Frage des Fundmaterials der awarischen und hunnischen Völkerreste (Kuturguren, Uturguren) werde ich noch zurückkommen.

VI. Beiträge zur Kenntnis und zum Ursprung der zweischneidigen Schwerter der Frühawarenzeit

Grab 2 von Kiszombor O, Grab 8 von Dészk G und der Grabfund von Szeged—Csengele aus dem J. 1938 liefern wichtige Angaben zur Kenntnis der frühawarischen Schwerter. Die silberbeschlagenen Schwerter dieser Fundstellen gehören zu den schönsten Stücken der Metallkunst der Frühawarenzeit. Alle drei (Taf. I, 1—3) sind zweischneidige, lange, gerade Schwerter; die beiden ersteren ohne Parierstange, das von Csengele mit einer kurzen Parierstange und einem ovalen Ring auf der Griffkrone. In Hinsicht der Form und des Fundbereiches trennen sich die ersteren (Taf. I, 1—2) von dem letzten (Taf. I, 3), müssen demnach gesondert behandelt werden.

Das 103 cm lange Stück von Kiszombor weist nur belanglose Abweichungen von seinem 100 cm langen Deszker Gegenstück auf. Der Unterschied ist nur beim Griffe (2.5 cm) und in der Klingenlänge (0.5 cm) bemerkenswert. Das Material, die Erzeugungsart, der Silberbelag des Griffes und der Scheide, die Zierbänder und die Tragösen sind identisch. Die Randverzierungen, die Masse der Tragösen, die Zahl der Glasperlenfassungen, Farben der Glasperlen und die Anwendung von Schleifen in den Tragösen für die Tragriemen (Abb. 2, 1—1a) weisen kleine Abweichungen auf. Kennzeichnend für beide ist die ovale Stabform des Griffes, die sich gleichmässig schmälende, gerade, zweischneidige Klinge und das Fehlen einer Parierstange. Die Länge deutet auf eine Reiterwaffe. Die gleiche Herstellungstechnik beweist, dass beide Schwerter Erzeugnisse derselben Werkstatt sind. Dies wird noch durch die silbernen Deckplatten der grossen Riemenzungen (Taf. III, 4 und Taf. IV, 4), deren obere Randverzierung mit dem Ziermotiv der Mundsaumbleche übereinstimmt, ferner durch die silbernen Gürtelgarnituren mit Gesichtsdarstellungen (Taf. IV, 18—21, 25 und 5—7) und den kugeligen, goldenen Ohrgehängen (Taf. III, 2, Taf. IV, 1—2) usw. bekräftigt. Die beiden Schwerter sind zweifellos gleich alt, obwohl in der Reihenfolge der Herstellungsdetails, Variierung in der technischen Ausführung und in der Motiventwicklung eine gewisse geringe zeitliche Nacheinanderfolge wahrzunehmen ist. Auf der Rückseite der Tragösen von Kiszombor (Taf. I, 1a, Abb. 2, 1a) ist eine, aus senkrecht stehendem Bronzeblechband bestehende Anhängeschleife festgenietet, die infolge ihrer Schwäche an beiden Tragösen abgerissen war. Das auf die wagrechten Kreuzbänder genietete vertikale Blechband wird ein erster Versuch einer primitiven Anhängenvorrichtung gewesen sein. Am Schwert von Deszk wurde das Anhängen mittels eines, in der hinteren Holzfüllung der Tragöse wagrecht befestigten Eisendrahtes bewirkt. (Taf. 2a, Abb. 2, 2). Diese Art ist einfacher, schöner und haltbarer. Das Schwert von Deszk ist also ein späteres Erzeugnis derselben Werkstatt. Mit dem Zierstück mit Gesichtsdarstellungen von Kiszombor (Taf. IV, 19) verglichen wird klar, dass das Exemplar von Deszk (Taf. IV, 6) eine fortgeschrittene, verkümmerte Darstellungsart vertritt.

Die aus den Stollengräbern von Kiszombor und Deszk gehobenen silberbeschlagenen, lan-

gen, geraden Schwerter ohne Parierstange sind keine vereinzelte Erscheinungen im Theiss—Maros—Arankagebiet. Von den 33 Schwertern des Städtischen Museums zu Szeged aus der Awarenzeit wurden 13 Stück auf diesem Gebiete gefunden, darunter 6 Exemplare in Stollengräbern.

DIE SCHWERTER DER AWARENZEIT DES MUSEUMS:

1. Kiszombor O, Grab 2 (*Abb. 1, 26*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
2. Deszk G, Grab 8 (*Abb. 1, 7*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
3. Deszk M, Grab 1 (*Abb. 1, 12*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
4. Deszk M, Grab 2 (*Abb. 1, 12*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
5. Deszk O, Grab 1 (*Abb. 1, 14*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
6. Deszk O (1938) Grab 3 (*Abb. 1, 14*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
7. Deszk P, Grab 2 (*Abb. 1, 15*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
8. Deszk Sz, Grab 16 (*Abb. 1, 18*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
9. Deszk G, Grab 49 (*Abb. 1, 7*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
10. Ferenczállás, Grab 3 (*Abb. 1, 4*): zweischneidig, gerade, ohne Parierstange;
11. Kiszombor E, Grab 29 (*Abb. 1, 22*): kurz, gerade, mit ovalem Schutzteller;
12. Deszk L, Grab 13 (H 22) (*Abb. 1, 11*): einschneidig, gerade, mit ovalem Schutzteller und einem Griffiring;
13. Csóka (1912), Grab 1 (*Abb. 1, 33*): einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
14. Szeged—Csengele (1938), Grab 1: zweischneidig, gerade, schmale Parierstange und Griffiring;
15. Makó, Streufund: einschneidig, gerade, Fragment;
16. Szeged—Kúndomb, Grab 180: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
17. Szeged—Fehértó A, Grab 16: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
18. Szeged—Fehértó A, Grab 26: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
19. Szeged—Fehértó A, Grab 34: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
20. Szeged—Fehértó A, Grab 159: einschneidig, gerade, mit kleinerer Parierstange;
21. Szeged—Fehértó A, Grab 167: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
22. Szeged—Fehértó B, Grab 4: einschneidig, gerade, zerstoßen;
23. Szeged—Fehértó B, Grab 12: einschneidig, gerade, zerstoßen;
24. Szeged—Fehértó B, Grab 29: einschneidig, gerade, mit Parierstange;
25. Szeged—Fehértó B, Grab 34: einschneidig, gerade, mit kurzer Parierstange;

26. Szeged—Fehértó B, Grab 36: einschneidig, Fragment;
27. Szeged—Fehértó B, Grab 61: einschneidig, Fragment;
28. Szeged—Fehértó B, Grab 66: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
29. Szeged—Fehértó B, Grab 67: einschneidig, Fragment;
30. Szeged—Fehértó B, Grab 69: einschneidig, gerade, mit Parierstange;
31. Szeged—Fehértó B, Grab 95: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
32. Szeged—Fehértó B, Grab 96: einschneidig, gerade, ohne Parierstange;
33. Szeged—Fehértó B, Grab 113: einschneidig, gerade, mit Parierstange;

Säbel sind überhaupt nicht zum Vorschein gekommen. In den Gräbern östlich der Theiss sind die zweischneidigen, westlich der Theiss die einschneidigen Schwerter überwiegend. Die zweischneidigen Schwerter haben zumeist keine Parierstangen, manchmal sind sie mit einem kurzen, ovalen Griffschutz oder einen kurzen, schmaler verzierter Parierstange versehen. Die einschneidigen Schwerter haben grösstenteils keine Parierstangen, die übrigen haben entweder eine kurze Parierstange, oder einen kurzen ovalen Griffschutz.

Bei den Schwertern Nr 12 und 14 endigt der Griffknäuf in einem Ring. Ein Silberblechbeschlag kommt an den Schwertern Nr 1, 2, 14 und teilweise an Nr. 13 vor. Nr 14 hat eine dreiböigige Tragöse. P förmig sind die Tragösen der Nr 1, 2, 18 (Eisen) und vielleicht Nr 4. Bogenförmig waren die Tragösen der Nr 13 (aus Silber) und der Nr 20 und 25 (aus Eisen). Unbestimmbar war die Form der Tragöse bei dem Schwerte Nr 23. Bei mehreren Schwertern war auf der Mitte des Griffes ein bronzener Ring angebracht, der zur Befestigung eines Sicherheitsriemens diente.

Mit den Schwertern des Museums zu Szeged kamen vor:

1. Mit den zweischneidigen Schwertern ohne Parierstange kamen nur gepresste oder aus Blech geschnittene silberne und oder goldene Zierstücke zum Vorschein (Nr 1—10).

2. Mit den kurzen, mit ovalem Griffschutz versehenen, zweischneidigen Schwertern ohne Parierstange wurden Beigaben wie oben (Nr. 11) gehoben.

3. Dasselbe gilt für die zweischneidigen Schwerter mit kurzer, schmalen Parierstangen (Nr 14).

4. Mit dem einschneidigen, mit kurzem, ovalem Griffschutz versehenen Schwerte ohne Parierstange kamen ebenfalls in Presstechnik ausgeführte Zierstücke an den Tag (Nr. 12).

5. Einschneidige Schwerter ohne Parierstange gehören immer mit gepressten Silberzierstücken zusammen (Nr. 13, 16—19, 21, 23, 26—28, 31—32), manchmal erscheint aber neben diesen auch die für die Gruppe der greif- und rankenverzierten Bronzegüsse charakteristische Bogenplatte mit verbreitertem Ende.

6. Zusammen mit einschneidigen Schwertern ohne Parierstange kamen keine Zierstücke mit Greif und Ranken vor.

7. Zusammen mit einschneidigem Schwerte mit Parierstange ist im Fundmaterial nur ein einzigesmal ein Plattenzierstück (Nr. 24) gehoben worden, dieses befindet sich aber auch schon in der Gesellschaft der breiten Bogenplatten.

8. Die Schwerter der Gruppe der Greif- und Rankenzierstücke waren ohne Ausnahme einschneidig, gerade und hatten alle eine Parierstange (Nr. 20, 25, 30, 33).

Wenn man prüft, welche Eigenheiten die übrigen zweischneidigen Schwerter der Awarenzeit in Ungarn und welche Erzeugungstechnik ihre Begleitfunde aufweisen, so muss allererst darauf hingewiesen werden, dass uns ausser den zahlreichen zweischneidigen, geraden Schwertern ohne Parierstange des Museums zu Szeged nur wenige ähnliche Funde zur Verfügung stehen.

Tibor Horváth beschreibt ein zweischneidiges, gerades Schwert aus Dunapentele ohne Begleitfunde.⁹

Nándor Fettich nennt das Schwert von Csepel im Jahre 1936 zweischneidig,¹⁰ im Jahre 1926 einschneidig.¹¹ Ein Stück aus Keszthely wird von ihm¹² zweischneidig, von Hampel¹³ einschneidig genannt. Nach der Darstellung und Beschreibung des geraden Schwertes ohne Parierstange des Reitergrabes von Nagymányok ist ebenfalls unmöglich festzustellen, ob dasselbe ein oder zweischneidig ist.¹⁴ Es bleiben uns noch zwei brauchbare Angaben des Schrifttums: Das lange, gerade, zweischneidige Schwert ohne Parierstange des Grabes 1 von Pápa—Úrdomb,¹⁵ dessen Begleitfunde in Presstechnik ausgeführte pseudoschnallenähnliche Zierstücke waren und das Schwert von Szentés—Lapistó (Ausgr. 1933), ein mit dem vorigen ganz identischer Typ, der mit durchbrochenen, massiven, silbernen Gürtelzierstücken zusammen vorkam.¹⁶

All diese Angaben lassen darauf schliessen, dass die zweischneidigen, geraden Eisenschwerter der Awarenzeit in Ungarn:

1. Nicht an ein kleineres Gebiet gebunden, sondern im ganzen Lande vorkommen.

2. Ausnahmslos mit durchbrochenen, aus Silber gegossenen (sog. Kultur von Martinovka) ebenso aus Blech geschmitten und in Presstechnik ausgeführten goldenen, silbernen und bronzenen Zierstücken zusammen erscheinen.

3. Nie mit den Bronzegüssen der Gruppe der Greif- und Rankenornamentik oder mit deren Begleitfunden anzutreffen sind.

4. Auf Grund des Begleitfundmaterials und der im Kap. V. besprochenen Bestattungsform kann ausgesprochen werden, dass diese Schwerter mit den frühesten Denkmälern der Awarenzeit zusammen auftreten; die zweischneidigen, geraden Schwerter ohne Parierstange gehören also zu den frühesten awarischen Schwerttypen, deren Gebrauch überwiegend von der 2. Hälfte des VI. Jahrh. bis zum Ende des VII. Jahrh. andauert.

5. Diese Schwerter sind nicht zu einer Volksgruppe gebunden, sondern werden im VI.—VII. Jahrh. sowohl von den Awaren, als auch von ihren Begleitvölkern getragen.

6. Sie sondern sich auch von den geraden ungarländischen Germanenschwertern ohne Parierstange ab,¹⁷ da letztere zumeist gedrungener, breiter und flacher sind und diese Form ohne Übergang fast bis zur Spitze beibehalten. Die frühawarischen zweischneidigen Schwerter verlängern sich auf Kosten ihrer Breite und ihre Klingen werden stärker. Diese Änderungen sind schon die Folgen des Reiterlebens.

7. Die vorerwähnte Schwertgattung bildet die organische Fortsetzung der zweischneidigen, geraden Schwertgattungen ohne Parierstange der V.—VI. Jahrhunderte.¹⁸

8. Sie gehen im Theiss—Marosgebiet den einschneidigen, geraden Schwertern mit kurzer Parierstange allgemein, den einschneidigen Schwertern ohne Parierstange teilweise voraus.

9. In der Theiss—Marosgegend kamen in der späteren Awarenzeit mit der Gruppe der Greif- und Rankenornamentik ebenfalls nur gerade Schwerter vor, Säbel keine.

An den untersuchten zweischneidigen Schwertern ohne Parierstange war grösstenteils keine Spur von Tragösen vorhanden. Nur die silbernen, P förmigen Tragösen des Grabes 2 von Kiszombor O und 8 von Deszk G (Abb. 2,

1—2) zeigen uns, von welcher Form die Tragösen der Scheiden in der Frühawarenzeit gewesen sind.

Die Schwertgriffe waren mit einem Holzbelag bedeckt; ebenso waren auch die Scheiden aus Holz.

Die P förmigen silbernen Tragösen von Kiszombor (Abb. 2, 1) und Deszk (Abb. 2, 2) haben keine naheverwandten Analogien. In Betreff des Perlstabrandes und der Anwendung von Steinbelag haben sie mit der Tragöse von Csepel¹⁹ Ähnlichkeit, die Form der Ösen ist aber abweichend. Für die Stücke der Abb. 2, 1—2 ist der kleine Kopf und der lange, schmale Körper charakteristisch, während beim Schwert von Csepel und bei den meisten P förmigen Tragösen neben dem grossen, bogenförmigen Kopf der rudimentäre Körper kaum ins Auge fällt.²⁰ Am nächsten kommen noch zu unserer Form die Ösen von Peszér—Adács (Kom. Pest) (a. a. O. Taf. IX, 1—2), des Grabes 755 im Gräberfelde von Győr (a. a. O. Taf. IX, 7), von Század (Kom. Tolna) (a. a. O. Taf. X, 1), Törökkanizsa (Kom. Torontál) (a. a. O. Taf. X, 18) und Gátér (Kom. Pest) (a. a. O. Taf. X, 24, 24a). Die Anbringungsarten der Anhängeschlinge werden am schönsten an den Stücken von Kishegyes und Gátér, als Parallelen der Stücke von Kiszombor und Deszk, veranschaulicht.²¹

Die ovale Form und obere Schliessplatte der Schwertgriffe der Abb. 2, 1—2, sowie ähnliche Anwendung der Metallblechbeläge und Randverzierungen finden wir im Funde von Csepel (Arethuse, 1926, Taf. V, 3—4, 3a), von Zsámbok (Taf. V, 13, 14), von Páhipusztá (Taf. VI, 11—12), von Győr (Taf. IX, 14—15; scheint einschneidig zu sein), Ozora (Hampel, III, 268, Taf. 14—16; scheint einschneidig zu sein) und von Törökkanizsa (Hampel, II, S. 359; scheint zweischneidig zu sein).

Bei den Abwandlungsformen der P förmigen Tragösen kann auch ein Entwicklungsgang beobachtet werden. Den ältesten Typ dieser Tragösen stellen in Ungarn die Stücke von Kiszombor und Deszk (Abb. 2, 1—8) vor. Entwicklungsgang:

1. Kleinköpfige Form, auf lange Metallplatten separat aufgelötete Perlstäbe und Fassungen, oder deren einfachere Abarten.

2. Grösserer, bogenförmiger Kopf mit kleinerem Körper. Der bogenförmige Teil erhält neben dem Perlstabrand ein paralleles Zierband.

3. Das steinverzierte innere Feld des Kopfes verschwindet, nur das Zierband des Bogenrandes

überbleibt. Beide Abarten kommen auch in Presstechnik ausgeführt vor.

4. Die sichelförmige Bandöse gestaltet sich in ein halbkreisförmiges Tragband (Csóka), später wieder in einen bogenförmigen Stab um (Igar, Arch. Ért. 1929, S. 114., Taf. IX, Abb. 30—31). An den Säbeln der Landnahmezeit sind schon die bogenförmigen Tragösen in Gebrauch.²²

Auf den Erzeugungsort der geraden, einschneidigen Eisenschwerter ohne Parierstange und deren P förmigen Tragösen weisen die Ziermotive der auch in ihren Stilelementen einheitlichen Gürtelziernaturen hin. Die Verbreitung der P förmigen Tragösen in Südrussland (Kertsch, Pereschtschepina, Martinovka, Taman),²³ das Vorkommen in den Langobardengräbern von Italien^{23a} und deren Beziehungen, zum byzantinischen Fundmaterial deuten auf ein byzantinisches Quellengebiet. Die zweischneidigen Eisenschwerter von Pápa—Úrdomb,²⁴ Szentes—Lapistó,²⁵ die 11 Schwerter des Theiss—Maros—Arankawinkels und die P förmigen Tragösen führe ich auf Grund des begleitenden byzantinischen Fundmaterials (auch mit Rücksichtnahme auf die Vertreter des sog. martinowkaer Kulturkreises) ebenfalls auf Byzanz zurück.

Das silberbeschlagene gerade zweischneidige Schwert von Szeged—Csengele (Taf. I, 3—3a, Taf. II, 1—1a) gehört der Gruppe der bereits erwähnten zweischneidigen, geraden Langschwerter der Marosgegend an, wird aber gleichwohl wegen seiner eigentümlich abweichenden Form in einen kleineren, geschlossenen Kreis, der die Schwerter der schönsten und reichsten Grabfunde der Frühawarenzeit in sich aufnimmt, einzuteilen sein.

Das Schwert von Csengele stimmt mit den Schwertern von Kiszombor (Taf. I, 1) und Deszk (Taf. I, 8) in folgenden Eigenschaften überein: das Schwert ist ein gerades, zweischneidiges Langschwert; Griff und Scheide hatten einen Holzbelag; der obere und untere Teil des Griffes ist mit Silberblech belegt; das Ortband besteht aus einer Silberhülse; die silbernen Tragösen sind mittels je zwei Blechbänder an der Scheide befestigt. An den Rändern der Silberplatten sind Zierbänder.

Kennzeichnende Abweichungen sind: der ovale Ring der Griffkrone und der diesem angepasste Silberblechbelag; die kleine, schmale Parierstange, an die ein riemenzungenähnlicher Silberblechbelag festgenietet ist. Das Stück unter

der Parierstange bis zum Mundbeschlag der Scheide gehört noch zu dem Griff und wird mit separatem Holz- und Silberblechbelag bedeckt. Zwischen beiden Kreuzbändern der Tragösen ist die Scheide mit Silberblech belegt. Die Tragöse ist hier nicht P förmig, sondern hat eine dreiteilige Bogenform; der mittlere Bogen ist der höchste. Anhängeschleife fehlt, das Befestigen geschah mittels Nägel. Das Ortband besteht aus einer langen Hülse aus Silberblech. Ausser dem Griff sind sämtliche Silberblechbeläge der Tragseite mit Birkenrinde belegt, die in ein rhombisches Gittermuster aufgeraut ist.

Wie wir sahen, gibt es unter den zweischneidigen awarenzeitlichen Schwertern des Museums zu Szeged keine einzige, die eine Parierstange hätte. Am Schwert des Grabes 29 von Kiszombor E ist nur eine kurze, ovale Griffschutzplatte angebracht. Nur ein einschneidiges Schwert mit Griffschutz und Grifftring von Deszk ist mit dem Schwerte von Csengele vergleichbar (Deszk L Nr. 13).

Zum Kreise des Schwertes von Csengele und seiner dreibölgigen Tragöse ist das Fundmaterial von Kúnágota, Bócsa, Kecel, Némedi, Tiszaújfalu, Kőrösladány und das des Ungarischen Nationalmuseums unbekannten Fundortes zu rechnen.

Unter den goldenen und silbernen Zierstücken des fürstlichen Reitergrabes von Kúnágota (Kom. Csanád)²⁶ befand sich auch ein verrostetes Schwert,²⁷ dass der Entdecker mit den übrigen Gegenständen des Fundes dem Ung. Nationalmuseum nicht einlieferte. Über die Form dieses abhanden gekommenen Schwertes ist nichts bekannt geworden.

Auf Grund der Ornamentik des Schwertes von Csengele müssen die Goldbeläge des Schwertes von Kúnágota, um aus ihnen auf die Form der Waffe schliessen zu können, gesondert behandelt werden. Diese sind: zwei Tragösen der Scheide (Arethuse, Taf. VIII, 1—2), Belag der Griffkrone (Taf. VIII, 21), Blechbelag des ovalen Ringes der Griffkrone (Taf. VIII, 25), Belag des einen Fortsatzes der Parierstange (Taf. VIII, 26),²⁸ Überreste der Tragbänder der Tragösen (Taf. VIII, 18—18a) und die Randverzierungen (Taf. VIII, 30).

Das Eisenschwert von Kúnágota zeigt mit dem von Csengele eine Ähnlichkeit. Es hatte einen ovalen Grifftring, eine kurze, mit Blech belegte Parierstange und eine dreibölgige Tragöse, wird wahrscheinlich ein gerades und viel-

leicht zweischneidiges Langschwert gewesen sein. Begleitfunde: goldene und silberne Zierstücke in Presstechnik, mit byzantinischen Motiven.

Der Fürstengrabfund von Bócsa (Kom. Pest) ist noch nicht veröffentlicht.²⁹ Er gehört zu den schönsten frühawarenzeitlichen Goldfunden des Ungarischen Nationalmuseums und kam im J. 1935 mit einem ähnlichen Schwert ans Tageslicht, wie das von Csengele. Das Schwert von Bócsa³⁰ ist ein gerades, einschneidiges Langschwert; der Griff, die kleine Parierstange und die Ornamentik sind analog mit dem Schwert auf **Taf. I, 3**. Die Tragöse ist dreiteilig, wie auf **Taf. II, 1**. Als Verzierung erscheint hier neben der Zellenteknik mit gezähntem Tiermotiv auch eine keilartige Gravierung.³¹ Begleitfunde dieses Schwertes sind: die goldenen Gürtelzierstücke mit Pseudoschnalle,³² usw.

Der Griff, die Ornamentik und die Form der dreiteiligen Tragösen des Schwertes von Kecel bilden Analogien zum Schwert von Szeged—Csengele. Das Schwert ist im Ungarischen Nationalmuseum ausgestellt. Der Fund ist noch nicht publiziert.

Fettich veröffentlicht eine dreiteilige goldene Tragöse unbekannten Fundortes aus der Sammlung des Ung. Nationalmuseums.³³ Ihr Ornament besteht aus entgegengesetzt liegenden Perlstabdreiecken in einem kleinen Perlstabrahmen.

Die aus Tiszaújfalu stammende silberne Tragöse des Museums zu Kecskemét³⁴ weist sowohl mit der vorigen, als auch mit den Ösen von Csengele enge Beziehungen auf. Beim Exemplar von Tiszaújfalu wird die Zierfläche nicht mit Perlstab, sondern mit umlaufenden Linien eingerahmt. Im mittleren Felde erscheinen die entgegengesetzt stehenden Dreiecke ebenfalls, diesmal aber in einem glatten Linienrahmen. Rechts und links ein Bandgefläch als Rudiment eines bandförmigen Tierkörpers.

Wahrscheinlich gehört dieser Gruppe auch das Fragment eines Schwertes mit Parierstange aus Némedi an.³⁵ Die Länge der auf der Klinge anhaftenden Klemmplatte aus Schlechtsilber, die Form der mit drei Nieten versehenen Bronzeplatte (untere Tragösenplatte?), die kurze Parierstange, die angeblich «mit einem halbkreisförmigen Band umgebene Spitze des Schwertes», das wahrscheinlich nichts anderes, als der Ring der mit Blechbelag bedeckten Griffkrone sein wird, sprechen für diese Einordnung des Schwertfragmentes von Némedi. Ob es sich um

eine zweischneidige oder eine einschneidige Waffe handelt, kann nicht entschieden werden. Die Begleitfunde sind zum Grossteil Gürtel- und Pferdegeschirrzierstücke aus schlechtem Silber.

Die eigentümliche Form der mit Griffringe ausgestatteten Schwerter verbindet diese ohne Zweifel zu einer Gruppe gemeinsamer Herkunft. Ihre Charakterzüge sind: lange, gerade, ein-oder zweischneidige Eisenschwerter mit Griffing, kurzem, schmalen Parieransatz mit Blechbelag und dreiteiliger Tragöse. Die Begleitfunde gehören zu den schönsten und reichsten goldenen und silbernen Zierstücken der frühawarenzeitlichen Metallkunst. Ihre geographische Verbreitung ist: das Gebiet südlich der Körös bis zur Donau. Schwerpunkt des Fundgebietes: die Gegend von Bócsa (Kom. Pest).

Die Tragösen sind aus Blech geschnitten oder in Presstechnik hergestellt und wurden im Gegensatz zu den Schwertern von Kiszombor und Deszk (Abb. 2, 1—2) mittels Niete an den Riemen befestigt.

Der Belag von aufgerauhter Birkenrinde auf der Tragseite der Silberbleche, wie dies am Schwert von Csengele angewendet wurde (Taf. I, 3a, Taf. II, 1a), ist an den übrigen Schwertern nicht beobachtet worden, war aber wahrscheinlich ebenfalls vorhanden. Die dreiteiligen Tragösen sind in zwei Gruppen zu teilen. Zur ersten Gruppe gehört das Schwert von Kúnágota (Arethuse, 1926, Taf. VIII, 1—2), wo das Blech der Tragöse aus einem, schon gebrauchten Zierblechstück herausgeschnitzt wurde, ohne Rücksicht auf die Verstümmelung der Zeichnung. Auf die so erhaltene Form wurde ein Rand aus geriffeltem Golddraht festgelötet; auf beiden Enden, sowie am oberen Ende des grossen Bogens wurde je ein in Zellen eingefasster Stein angebracht. Die übrigen Stücke (Bócsa, Csengele, Tiszaújfalu und das Stück im Nationalmuseum) wurden auf positivem Presstock hergestellt. Auf der Tragöse von Csengele (Taf. II, 1) wurde die Stelle der Steinfassungen durch einen erhaben gepressten Ring markiert. Die drei Steine sind hier durch drei Kopfnägel ersetzt. Der mittlere war vielleicht durch eine Glasperle verdeckt.

Das gezähnte Tiermotiv der Öse von Bócsa (Arch. Hung. 1936, S. 50), das Tierohren imitierende geometrische Ornament der Öse von Csengele und die Zähnung (4 Zähne) in den Zwischenräumen (Taf. II, 1), sowie die weitere

Entwicklung des Musters auf dem einfacheren Stück mit Bandgefläch von Tiszaújfalu und auf dem von unbekanntem Fundort stammenden Stück des Nationalmuseums (Arethuse, 1926, S. 4, Abb. 21 und Taf. X, 26): knüpfen die ganze Gruppe an den Kreis der germanischen Tierornamentik.

An der Ösenornamentik ist ein Entwicklungsvorgang zu vermerken, der die vorläufige Aufstellung einer zeitlichen Reihenfolge gestattet. Ein endgültiges Urteil zu fällen wird aber nur nach der Veröffentlichung der Tragösen von Bócsa, Kiskörös usw. möglich werden. Diese Reihenfolge wäre: Ornament der Tragöse von 1. Kúnágota, 2. Bócsa, 3. Csengele, 4. Tiszaújfalu, 5. Fundort unbekannt.

Die ersten Vorläufer der dreiteiligen Tragösen sind die gezackten Ösen der Hunnenzeit von Körösladány,³⁶ wo die Hauptlinien der Ösenform und die drei Niete schon gleichfalls erscheinen.

Das Schwert von Csengele und sein Kreis kann in der Reihe der frühawarenzeitlichen Schwerter von Ungarn nur nach der Gruppe der zweischneidigen, geraden Schwerter ohne Parierstange, in eine Reihe mit jenen zweischneidigen Schwertern, bei denen die Parierstange durch eine ovale Griffschutzplatte ersetzt ist, gesetzt werden. Die kurzen, schmalen Queransätze des Schwertgriffes von Csengele sind noch so schwach, dass sie keinen praktischen Zweck verfolgen und eher zur Verzierung dienen. Diese sind also für die ersten Versuche der Parierstange in der Awarenzeit anzusehen. Da dieselben den vornehmsten Gräberfunden angehören, ist anzunehmen, dass sie mit den zweischneidigen Schwertern ohne Parierstange und mit den P-förmigen Tragösen des Volkes gleichzeitig in Gebrauch waren, aber den einschneidigen Schwertern mit Griffschutz, den einschneidigen ohne Parierstange, den einschneidigen mit Parierstange und den dazugehörenden halbkreisförmigen Tragösen vorausgingen.

Ich halte das Schwert von Csengele samt seiner dreibölgigen Tragöse auf Grund der begleitenden Gürtelgarnitur byzantinischen Stils, ebenso wie das Schwert von Kúnágota auf Grund seiner Gürtelzierstücke byzantinischen Stils für byzantinisch-pontische Erzeugnisse. Derselben Herkunft ist auch das Schwert von Bócsa, in Anbetracht der Gürtelzierstücke mit Pseudoschnalle, sowie die übrigen Analogien. Für das früheste Schwert der Awarenzeit halte ich das

gerade, einschneidige Langschwert ohne Parierstange von Szentes-Lapító,³⁷ dessen Begleiter noch durchbrochene, in Gusstechnik hergestellte Silberzierstücke (Kreis der sog. martinowkaer Kultur) aus der Zeit um 600 n. Ch. waren.

Die Schwerter des Grabes 2 von Kiszombor O und des Grabes 8 von Deszk G (**Taf. I, 1–2**) datiere ich auf Grund der Phokasmünze und seines Platzes in der Reihenfolge der Schwerter in die Jahre 610–620. Das Schwert von Kúnágotá datiere ich auf Grund seiner Tragöse in die Zeit um 620–630, den Schwert von Csengele in die Jahre 630–640 und endlich die Tragöse unbekannten Fundortes in die Zeit um 650–660.

Das Schwert von Csengele und sein Kreis stehen mit demselben gepressten byzantinischen Fundmaterial oder mit dessen in Guss ausgeführten Vorläufern in Zusammenhang, die wir bereits bei der Behandlung der zweischneidigen Schwerter ohne Parierstange oder des Fundmaterials der Stollengräber der Theiss-Marosgegend gesehen haben. Gegossene Stücke der Gruppe der Greifen- und Rankenornamentik sind im Kreise des Schwertes und Kultur von Csengele nie vorgekommen.

VII. Gürtelzierstücke und andere Beigaben

1. In Begleitung des silberbelegten Schwertes von Kiszombor (**Taf. I, 1**) kam ein silberblechverzierter Gürtel zum Vorschein. Die silberne Randverzierung des Schwertgriffes und des Ortbandes wiedersehen wir an der grossen, glatten silbernen Riemenzunge (**Taf. III, 4**) in Form bronzener, separat aufgelöteter Randverzierungen. Die Gürtelstücke sind teilweise mit Blei gefüllte, gepresste Scheiben aus Schlechtsilber (**Taf. IV, 22–23, 26–27**), über 14 an der Zahl und auf den rechten Rippen gelegene, aus Silber gepresste kleine Riemenzungen mit Gesichtsdarstellungen (**Taf. IV, 18–21, 25**), deren Zahl sich zumindest auf 6 belief. Eine ringförmige bronzene Riemenschnalle gehört noch zu diesem Gürtel (**Taf. III, 12**).

Eine Gürtelgarnitur mit von fast ganz identischem Material, identischer Ornamentik und Zusammensetzung kam mit dem Schwert von Deszk vor (**Taf. I, 2**): eine grosse Riemenzunge aus glattem Silber (**Taf. VI, 4**), 4 kleine Riemenzungen aus gepresstem Silber mit Gesichtsdarstellungen (**Taf. VI, 5–7**), doppelte (**Taf. IV, 10–13**) und einfache glatte Scheibenzierstücke (**Taf. IV, 8–9**) aus demselben Material.

Wegen der schlechten Erhaltung sind alle Einzelheiten der Gesichtsdarstellungen auf den Riemenzungen von Kiszombor und auf den kleinen Riemenzungen von Deszk nicht zu erkennen. Bei den ersteren sind die Augen, Augenbrauen, die dreieckige Nase, der durch Punkte markierte Mund, bei den letzteren die Augen, Augenbrauen und der ebenso markierte Mund zu erkennen. Es handelt sich hier um eine primitive Gesichtsdarstellung, deren Motiv auf durchbrochenen Silberzierstücken im Laufe des VI. Jahrhs auf weitem Gebiete Mode war. Auf den Stücken von Kiszombor und Deszk, die aus den ersten Jahrzehnten des VII. Jahrh. stammen, erblicken wir die Fortsetzung dieser frühen Darstellungen und den ersten schwachen Versuch seiner Herstellung in Presstechnik.

Überraschend ist, dass diese Darstellungen auf den übrigen Stücken der Gürtelgarnitur nicht erscheinen. Vielleicht werden die Gesichtsdarstellungen dieser kleinen, auf dem Tragriemen des Schwertes festgenieteten Riemenzungen die im Kampfe abgehauene Schädel symbolisiert haben. Dass ein ähnlicher Brauch in der Spätawarenzeit üblich war, bezeugt der eine Krug des Goldschatzes von Nagyszentmiklós, an dem ein Ritter am Gürtel als Trophäe einen Schädel trägt.³⁸

Zierstücke mit Gesichtsdarstellungen in Presstechnik kommen bei uns häufig vor. Aus dem Grab 10 des Friedhofes von Deszk ist ein Gürtelstück mit Gesichtsdarstellungen aus Silberblech von derselben Form gehoben worden, wie das eine Stück des Grabes 11 von Gátér (Arch. Hung. I, 1926, Taf. VI, 22). Ferner 3 Pressmodelle des Fundes von Adony (Arch. Hung. I, Taf. VI, 4, 11–12), 2 Pressmodelle des Fundes von Fönlak (A. Hung. I, Taf. IV, 19–20), und 5 Pressmodelle des Goldschmiedengrabes von Kúnszentmárton.³⁹ Béla Pósta hat schon in Zusammenhang mit den Stücken von Adony und Fenék auf die südrussländischen Beziehungen der Zierstücke mit Gesichtsdarstellung und deren Vorläufer hingewiesen.⁴⁰ Dortselbst sind in grosser Anzahl durchbrochene, gravierte Silberzierstücke zum Vorschein gekommen, die zahlreiche Varianten der Darstellungen, aber auch einen steten Degenerierungsprozess der Darstellungselemente bis zum sinnlosen geometrischen Ornament aufweisen. Im Rahmen dieses Aufsatzes ist es nicht möglich, die Entwicklung, Varianten und das Schrifttum der Darstellungsmotive vorzuführen; es wird genügen,

wenn ich mich auf das zusammenfassende Werk Fettichs⁴¹ berufe, das die Silberzierstücke mit Gesichtsdarstellungen in den Kulturkreis (der Pseudoschnallen) von Martinowka verweist.

Unter den gepressten Zierstücken mit Gesichtsdarstellungen kann das von Kiszombor für das älteste gelten; etwas jünger wird das Stück des Grabes 8 von Deszk G sein. Die übrigen angeführten Stücke sind jünger. Die Phokasmünze und die Gürtelgarnitur des Grabes 2 von Kiszombor sind die ersten Beispiele der Übermittlung des Motives der Gesichtsdarstellungen der früheren, durchbrochenen, gravierten Silbergüsse auf die gepressten Silberbleche. Herstellungszeit der Zierstücke von Kiszombor: Anfang des VII. Jahrhunderts.

Auf die ethnische Zugehörigkeit des Kulturkreises der früheren (Guss) Periode der gepressten Zierstücke habe ich in Zusammenhang mit den Silbergüssen mit Gesichtsdarstellungen von Szentes—Lapistó hingewiesen.⁴² Ich hielt diese für die Hinterlassenschaft der hunnischen Volksüberreste Südrusslands, in erster Linie der Kuturgurbulgaren, im Gegensatz zu der damaligen Alanentheorie. Die ethnischen Beziehungen der in Presstechnik ausgeführten Zierstücke Ungarns werde ich im nächsten Kapitel behandeln.

Die gepressten Zierstücke mit Gesichtsdarstellungen (Kúnszentmárton, Adony usw.) galten bislang für byzantinische Arbeiten. Ihren Vorläufer in Gusstechnik leitet Fettich als lokale Erzeugnisse vom martinowkaer Kulturkreise ab (A. Hung. 1937, S. 122—133). Demgegenüber halte ich auf zahlreiche Angaben und Beweise gestützt sowohl die gepressten, als auch die eingravierten, durchbrochenen gegossenen Vorläufer und die Zierstücke mit Gesichtsdarstellungen selbst für byzantinische Erzeugnisse.⁴³

2. Die gepresste goldene Gürtelgarnitur des Grabfundes von Szeged—Csengele bestand aus einer grossen Riemenzunge (Taf. VII, 4), drei kleinen Riemenzungen (Taf. VII, 5—7), zwei Zierstücken mit Doppelfeldern (Taf. VII, 1—3), 6 andere (Taf. VII, 10—13, 21—25), einem halbmondförmigen Zierstück (Taf. VII, 14) und einer bronzenen Schnalle mit eisernem Kopf (Taf. VII, 30). Ausser der Schnalle, der grossen Riemenzunge und dem halbmondförmigen Gürtelstück mit Keilenreiche tragen die übrigen Stücke der Garnitur ein Löwenmotiv. Dass es sich tatsächlich um einen rückgewandten Löwen handelt, bezeugen drei die Mähne markierende Kerben und der ähnlich

stilisierte Löwe des Fundes von Fönlak.⁴⁴ Die Zusammengehörigkeit der grossen Riemenzunge mit den Gürtelzierstücken wird durch das viereckige Ornament des geflügelten Punktes bewiesen. Auf die Bestimmung des halbmondförmigen Zierstückfragmentes (Taf. VII, 14) kann aus den Ösen des analogen Stückes von Kúnágota geschlossen werden.⁴⁶ Die vereinte Verwendung der Gürtelstücke mit doppelten und einfachen Zierflächen wird durch ihre Form und Ornamentik bewiesen. Die Anordnung wird durch die Stücke mit Löwenmotiv bestimmt; dies bietet zugleich einen Anhaltspunkt für die Verteilung der übrigen Zierglieder mit doppelten und einfachen Zierfeldern. Stücke ähnlicher Bestimmung findet man in den Veröffentlichungen häufig in verkehrter Anordnung dargestellt. Das kleinere Feld der Zierglieder mit Doppelfeldern liegt seiner Bestimmung gemäss jedesmal unten. Diese Stücke sind nämlich an der rechten Seite des Gürtels oberhalb der herabhängenden kleinen Riemen befestigt. Auf diese Art kommen ihre oberen Zierflächen mit den übrigen ähnlichen Zierstücken des Gürtels in einer Höhe zu liegen, das untere Feld verdeckt hingegen die Stelle der Naht. Diese Anordnung zu beobachten gelang beim Aufdecken mehrerer Gräber. Mir sind keine Analogien dieser Löwendarstellungen bekannt, obwohl aus verschiedenen Zeitabschnitten viele Varianten der Löwendarstellung veröffentlicht wurden.

Der Perlstabrahmen und das Ornament des geflügelten Punktes der grossen Riemenzunge von Csengele (Taf. VII, 4) steht mit den ähnlichen Motiven der Riemenzungen von Kúnágota und Ozora (Tótipusza) in Beziehung.⁴⁶ Beim Stück von Ozora (mit der Münze von Const. Pogonatus, 669—670) ist der geflügelte Punkt dreieck-, beim Stück von Kúnágota (mit der Münze des Justinianus, 527—563) viereckförmig. Dies und den Perlstabrahmen betreffend steht die Riemenzunge von Csengele der von Kúnágota am nächsten. Den wichtigsten Anhaltspunkt betreffs Ursprung und Alter der Gürtelgarnitur von Csengele gewinnen wir aus dem Grabfund von Fönlak.⁴⁷ Auf einem der Presstöcke der Zierglieder mit Doppelfeldern erscheint im kleineren Feld eine mit der von Csengele (Taf. VII, 1—2) gleich grosse Zierscheibe mit Kerbrand. Es kann keine Laune des Zufalls sein, dass an einer und derselben Stelle desselben Zierstücktyps sich eine gleich grosse Zierscheibe wiederholt und ausserdem in demselben Press-

modellfunde auch noch das Löwenmotiv und der geflügelte Punkt erscheinen. Die Gleichzeitigkeit der Pressmodelle von Fönlak (Hampel, a. a. O., Taf. IV, 1—5) und des Schatzfundes von Akalan (Türkei), der 420 byzantinische Goldmünzen enthielt (die Münzen des Heraclius I, 613—641, waren die letzten),⁴⁸ kann nicht bestritten werden.

Mit Berücksichtigung obiger datierenden Umstände sind meines Erachtens die Gürtelzierstücke Riemenzunge der Langobardengräber 126 und 37 von Castel Trosino⁴⁹ sind nahe Analogien der Ziermotive von Csengele (Taf. VII, 1). Die 3 Goldmünzen des Grabes 115 desselben Friedhofes (Mauritius Tiberius, 582—602) datieren den Gebrauch dieser Zierstücke in die ersten Jahrzehnten des VII. Jahrhunderts.⁵⁰ Zur selben Zeit waren die Ornamente der gepressten Riemenzungen der Gräber 173 und 102 von Jutas (Kom. Veszprém), die mit dem Gefächte und des $\perp$ förmigen Motives der Riemenzunge auf Taf. VII, 4 Beziehungen aufweisen, in Mode.⁵¹

Mit Berücksichtigung obiger datierenden Angaben sind meines Erachtens die Gürtelzierstücke von Szeged—Csengele der Zeit um 620—640 n. Chr. zuzuweisen. Dieser Zeitpunkt stimmt mit der durch das Schwert und die Tragöse gewonnenen Zeitbestimmung überein. Die Gürtelziernitur von Csengele entstammt mit dem Grossteil der Pressmodelle von Kúnszentmárton, samt den übrigen verwandten Stücken von Kún-ágota und anderer Orte, dem byzantinischen Kulturkreise. Näher bestimmt, stammt diese Gruppe aus den Werkstätten von Konstantinopel.⁵²

3. Die Gegenstücke der kleinen bronzenen Schnallen (Taf. VII, 19—20) kamen in der nämlichen Form und Ausführung, aber aus Silber hergestellt, im Funde von Némedi ans Tageslicht.⁵³ Eine ähnliche Gattung stammt aus dem Grabe 9 von Kiskőrös.⁵⁴ Diese Stücke wären im Bereiche der Tragöse mit dem Hängeriemen der Schwertscheide in Zusammenhang.

4. Das bronzene Anhängestück der Taf. VII, 34 war an die rechte Seite des Gürtels genietet und diente zum Anhängen des Bogenköchers.⁵⁵

5. Der Eisenhaken der Abb. 5, 13 wurde zum Anhängen des Pfeilköchers gebraucht. Sein kürzeres, aus massiver Bronze hergestelltes Gegenstück kam im Grabe 2 von Deszk P beim mittleren Teil des Bogens zum Vorschein. Im Grab 1 dieses Friedhofes lag auf der Mitte des Bogens ein Anhängestück aus poliertem Knochen.

6. Die Trensen und Steigbügel von Csengele waren gut erhalten. Es sind diese die üblichen

frühawarischen Typen. Der vierkantige Steigbügel mit länglicher Ringöse und breiter Sohle und der daneben aufgefundene zweischneidige Eisenspeer (Taf. VIII, 1), dessen Tülle rhombengitterförmige Aufrauungen aufweist, kommen in mehreren Funden zusammen vor, so in den Funden von Esztergom, Mikebundaháza, Németspereg, Baja (Hampel, II, S. 346—348, 841), Szentendre (Hampel, III, Taf. 265, 1—2, 4) und Nagymányok (Hampel, III, Taf. 271).

Die in Szentendre vorgefundenen Steigbügel ähnlichen Typs und das am Grate und an der Tülle der Speere umlaufende Band deutet auf derartig enge Beziehungen zu den Stücken von Csengele hin, dass beide als gleichalterig erklärt werden müssen. Die goldene Phokasmünze (602—610 n. Chr., Hampel, I, S. 24) des Fundes von Szentendre datiert den Gebrauch der Steigbügel und des Lanzentyps von Csengele in die Jahrzehnte 620—630.

7. Der mit Schleife und Ringöse versehene Steigbügel und die Trense des Grabes 8 von Deszk-G (Taf. VIII, 6—11) erscheinen parallel mit den Stücken von Csengele. Die Lanze von Kiskömbör (Abb. 4, 12) und ihre Begleiter (Abb. 4, 9—11) weisen aber bereits Formen des VI. Jahrhunderts auf.⁵⁶

8. Betreffs der gepressten, glatten Zierstücken des Zaumzeuges von Deszk wird genügen, wenn ich mich auf einige Zusammenhänge berufe, so auf die Zierstücke des Grabes 212b von Gátér⁵⁷ und auf die beziehentliche Pressmodellstücke von Zaumzeugen der Funde von Fönlak,⁵⁸ und Kúnszentmárton.⁵⁹

9. Die aus Eisen hergestellten Anhänger von Kiskömbör waren wahrscheinlich in einem mit Silberblech belegten Kästchen gelegen. Sie scheinen Fische imitierende Amulette gewesen zu sein.⁶⁰

10. Die kugeligen goldenen Ohrgehänge der Reitergräber von Kiskömbör (Taf. III, 2) und Deszk (Taf. IV, 1—2) bezeugen auf eklatanter Weise, dass zur Frühawarenzeit die goldenen byzantinischen Ohrgehänge auch von vornehmen Männern getragen wurden. Siehe die Goldanhänger ähnlichen Typs von Szentendre (Hampel, a. a. O., Taf. 263).

11. Aus dem Frauengrabe 6 von Kiskömbör O wurde eine komplette Toilettengarnitur zu Tage gefördert: 1. Eine Haarpinzette aus Eisen (Taf. V, 16), 2. ein Silberlöffel (Taf. V, 12), 3. ein löffelgriffartiges Gerät aus Silber (Taf. V, 13), 4. Ein Behälter mit Deckel aus Silber-

blech (**Taf. V, 10**), 5. Ein spitziger Dolch ohne Schneide (**Taf. V, 17**) in eine Holzscheide gesteckt. Alle Geräte lagen in einem Haufen an der Wirbelsäule und werden in einem Leinwandbeutel gelegen haben.

Das Grab 203 von Gátér enthielt einen bronzenen Löffel und ein Bronzeröhrchen mit Deckel. Im letzteren waren noch Spuren eines eingetrockneten Materials vorhanden.⁶¹ Im Grabfunde von Peszéradács war ein Silberlöffel, eine silberne Haarpinzette und ein dolchartiges Gerät mitsamt vorgefunden worden.⁶² Von ähnlicher Bestimmung waren die Stücke von Szentes—Dónát⁶³ und Páhipusztá.⁶⁴ Im Grabe 7 von Kúnszentmárton war ein Bronzelöffel mit einer Haarpinzette, wahrscheinlich in einem an der Linken des Gürtels befestigten Lederbeutel.⁶⁵ Die in den awarenzeitlichen Frauengräbern Ungarns oft vorkommenden Toilettengeräte sind auch aus Russland bekannt.⁶⁶ Ihre Spuren erscheinen auch in dem Germanenfriedhof von Szentes—Nagyhegy⁶⁷ aus dem VI. Jahrh. Im Grabfunde von Bácsordas sind diese Silbergeräte, den Behälter ausgenommen, ebenfalls vorhanden. Dieses Grab befindet sich im Ungarischen Nationalmuseum und ist mit der Goldmünze des Theodosius (346—395) datiert. Die 4 Geräte sind auch am Halsband des ersten Schatzes von Szilágysomlyó zu sehen (Hampel a. a. O., III. Taf. 14, s, t. am, an). Der Gebrauch der Toilettengeräte war während der ganzen Völkerwanderungszeit üblich. Der Ursprung der Geräte von Kiszombor und anderer ähnlicher geht ebenfalls bis auf Byzanz zurück.

12. Der Grabfund von Szeged—Csengele enthält ungewöhnlich viele dreiflügelige eiserne Pfeilspitzen (**Abb. 6, 1—11**), die scheinbar Teile einer kompletten Garnitur waren, da unter ihnen verschiedene Typen und Grössen vertreten sind. Die auf **Abb. 6, 1—3, 5, 7, 10—11** dargestellten, also 7 Stück von 11, waren auf allen Flügeln durchlocht. Nach Hampel⁶⁸ dienten die Löcher zum Befestigen leicht entzündbarer Stoffe; diese waren also Zündpfeile. Georg Buschan führt an,⁶⁹ dass im Kreise von Minusinsk (Südwestsibirien) die Flügel der dreikantigen Pfeilspitzen in der früheren Eisenzeit durchbrochen waren. Die ausgeschossenen Pfeile gaben einen pfeifenden Ton von sich, der das Erschrecken des Feindes bezweckte. Von den Jagdpfeilen verwendete man die grösseren und breiteren zum Erlegen von grösserem Wilde. Die von Károly Sebestyén zusammengestellten

Formentypen der ungarischen Pfeilspitzen⁷⁰ sind auch bei den awarischen zu verwenden. Es scheint ausser Zweifel zu stehen, dass für verschiedene Entfernungen und Ziele verschiedene Pfeile gebraucht wurden. Für grössere Distanz wurden die leichteren verwendet, deren Schwerpunkt zur Spitze näher lag, für geringere Entfernungen waren die Typen der **Abb. 6, 4** und **6** geeigneter. Der Pfeilschaft war nicht aus Schilfrohr, sondern aus Birkenholz angefertigt.

13. Die Beinplatten des Grabfundes von Kiszombor (**Abb. 3, 1—8**) und von Csengele (**Abb. 5, 1—3, 5—6**) sind Überreste von Beinbelägen zusammengesetzter Reflexbögen mit schmalen Enden. Die Formen und Typen der Bögen der Awarenzeit sind aus dem Aufsatz Sebestyéns bekannt.⁷¹ Hier genügt zu erwähnen, dass die Teile des oberen Bogenarmes (**Abb. 3, 6—8**) von Kiszombor links vom Schädel, die Fragmente des unteren Arms (**Abb. 3, 4—5**) beim Rist gelegen waren. Die Länge des Bogens beträgt in gerader Linie 150 cm. Nach der Form und dem Mass wird das Bogenplattenpaar von Csengele der **Abb. 5, 1—3** dem oberen, die Plattenfragmente der **Abb. 5, 3, 5—6** dem kürzeren unteren Bogenarm angehört haben. Zur Klärung der Form und Masse der awarenzeitlichen Bögen teile ich einige bei Ausgrabungen gemachte Beobachtungen mit. Sebestyén bestimmte die Länge des Awarenbogens auf Grund der in situ gemessenen Entfernung der äussersten Bogenteile auf zirka 110—130 cm.⁷² Die Länge des Bogens von Simmering wird auf zirka 160 cm geschätzt.⁷³ Tibor Horváth gibt die Länge des Reflexbogens des Grabes 130 von Üllő mit 160 cm an.⁷⁴ Im Stollengrab 16 von Deszk G lagen die Bogenstücke links entlang dem Pferde in einer Länge von 127 cm. Den Bogen des Grabes 1 von Deszk P habe ich 148 cm lang gefunden. Im Grabe 2 von Deszk L war der Bogen 130 cm lang; im Grabe 8 war nur ein Bogenende erhalten. Im Grab 16 von Deszk Sz waren nur die Teile des unteren Bogenarms vorhanden. Am Ende dieser Platte war ein Doppeleinschnitt. Die wichtigsten Aufschlüsse gab das im Dez. 1938 aufgedeckte Stollengrab 8 von Deszk Sz, wo das genaue Mass des zur Linken des Skelettes gelegenen Bogens aufgenommen werden konnte. Der Bogen war abgespannt in das Grab gelegt. Die beiden Endplatten samt den Einschnitten waren dem Skelett zugewendet. Die Entfernung der beiden Enden betrug 130 cm. Länge der

oberen Beinplatte auf der Biegung gemessen 30, der unteren Platte 28; Länge der mittleren Griffplatte 28·5, Entfernungen ihrer Enden von den Beinplatten des Ober und Unterarmes 32·5—32·5 cm; ausgestreckt war also der Bogen 151·5 cm lang.

Alle Massangaben und Ausgrabungsbeobachtungen zusammengefasst, lässt sich den Typ des Awarenbogens betreffend folgendes feststellen:

1. Der Awarenbogen ist in abgespanntem Zustande zirka 130 cm lang, in einer Linie ausgestreckt um 20—22 cm länger, im allgemeinen zirka 150 cm lang.

2. Der Awarenbogen ist symmetrisch.

3. Der obere Bogenarm ist um einige cm länger, es kommen aber auch gleich lange Arme vor.

4. Der Bogen liegt im Grabe zur Linken des Skelettes.

5. Die Sehne war am oberen Bogenarm befestigt; am unteren Bogenarm wurde die Sehne bespannt. Der eckige Einschnitt befand sich am oberen längeren Arm mit eckigem Endstück; der untere Bogenarm hatte ein abgerundetes und doppelt eingeschnittenes Endstück.

6. Die Zwischenteile der Beinplatten waren aus einem organischen Material, das spurlos verschwunden ist. Wenn dieses Material Holz gewesen wäre, so wären noch Spuren des Moders vorhanden.

Betreffs der Bespannung des Bogens finden wir im angeführten Aufsatz Sebestyéns⁷⁵ folgendes:

«Der einfache Bogen war im allgemeinen immer in bespanntem Zustande; die Sehne war ständig gespannt. Beim zusammengesetzten Bogen wurde hingegen nach jedem Gebrauch wenigstens das eine Ende der Sehne ausgehängt, so dass der Bogen seine, nach vorne hohlrunde Ruheform wieder erlangte. Die Bespannung des einfachen Bogens erfordert weder eine grössere Kraft, noch eine besondere Geschicklichkeit. Anders verhält es sich mit dem zusammengesetzten Bogen, dessen Bespannung eine sehr schwere körperliche Leistung ist. Von den in den Museen befindlichen Bögen kann ein einziger Mann nur die kleinsten und schwächsten bespannen. Ein grösserer Bogen erfordert die volle Kraft dreier Männer; aus einigen antiken Darstellungen wissen wir, wie diese Leistung vor sich geht. Auf einem Bilde nimmt zu diesem Zwecke der skythische Schütze nicht nur die Arme, sondern auch beide Beine in Anspruch. Den einen Bogenarm legter auf das rechte Oberbein, mit dem linken Fusse tritt er auf den anderen nur auf diese Weise ist er imstande, das andere Ende der Sehne einzuhängen.»

Diese Auseinandersetzung ist allerdings stichhaltig, insofern es sich um Bögen aus der Skythenzeit handelt. Zur Zeit der Völkerwanderung erforderte die Bespannung der Bögen keine enorme Anstrengung, die Kraft eines einzigen Mannes reichte dazu vollkommen aus. Bei der Bespannung verwendete man ein aus Horn hergestelltes Gerät, wie z. B. das Stück von Kiszombor (Taf. V, 6). Beide Seiten des gekrümmten Horns sind ausgehöhlt. Das Mass der Ausbuchtung entspricht der Breite des unteren Bogenarmes. Die Schleife der gespannten Sehne wurde mit Hilfe dieses Gerätes über das untere Bogenende gezogen und in dessen Einschnitt eingehängt. Mit Hilfe desselben Gerätes wird auch die Abspannung des Bogens erfolgt sein. Dieses einfache Gerät erleichterte in hohem Masse die Handhabung der Bögen. Ein ähnliches Gerät aus Holz oder Bein wird auch in den früheren Jahrhunderten der Völkerwanderungszeit in Gebrauch gewesen sein.

Dass dieses ausgehöhlte Horngerät tatsächlich der Bogenausrüstung angehörte, wird durch die übrigen Funde bekräftigt, bei welchen dasselbe an der rechten Seite des Gürtels immer in Gesellschaft der Bogenbeinplatten vorgefunden wurde. So im Funde von Szabadka,⁷⁶ im Grabe I von Csóka,⁷⁷ und im Grabe 179 von Szeged-Kúndomb mit Beinplattenstückchen zusammen. Im Grabe 94 und 126 von Szeged-Fehértó-A kam es mit anderen Stücken neben dem rechten Handrücken zum Vorschein. Dies erklärt auch, warum am Bogen von Simmering das eine Endstück eckig, das andere abgerundet ausgeschnitten ist und warum man an dem Ende der Sehne eine grosse Schlinge anbrachte.⁷⁸

Auf Grund der festgestellten Bogenmasse wird auch die Länge des Pfeilstabes leicht zu finden sein.

Ähnliche Bögen mit schmalen Endstücken, wie die von Kiszombor und Csengele, erscheinen und 126 von Szeged-Fehértó-A kam es mit jedesmal in Begleitung von Garnituren gepresster Zierstücke. Mit frühawarenzeitlichen gepressten Endstücken auf. Die Bögen der Völkerwanderungszeit hatten in Europa alle schmale Endstücke.⁷⁹ Zu diesem Kreise gehören auch unsere Stücke.

Die zumeist mit der Gruppe der Greifen-Rankenornamentik erscheinenden Bögen mit stark verbreiterten Armen können auf dieser Grundlage nicht als das Sachgut eines gewissen Volkes angesehen werden; dieser Bogentyp bringt keine

ethnische Gliederung mit sich, sondern ist gleich den Gürtelzierstücken und Schwertern nunmehr ein Produkt der Entwicklung. Die Bögen mit schmaler Endung gingen den Bögen mit breiten Armen (die erst vom Ende des VII. Jahrhunderts an erscheinen) voraus. Ob die Bogenarme des letzten Typs symmetrisch waren oder nicht, muss wegen Mangel an Prüfungsmaterial und Beobachtungen dahingestellt bleiben. Die Längen der Bogenarme weisen zwar untereinander grössere oder kleinere Unterschiede auf, diese bezwecken aber lediglich die Erleichterung der Bespannung; aus ihnen werden in Hinsicht der Asymmetrie und der ethnischen Beziehungen keine namhafte Schlüsse zu ziehen sein.

14. Die Weiterentwicklung der Krüge der hunnenzeitlichen Keramik von Kőrösladány⁸⁰ und von Murga⁸¹ ist an den Krügen von Magyarcsanád-Bökény (Abb. 7, 2) und von Szeged-Csengele (Abb. 7, 1) zu gewahren. Der gelbe, auf der Drehscheibe hergestellte Tonkrug mit weitem, ausladendem Munde von Bökény ist 27 cm hoch; Munddurchm. 11 cm. Länge des Halses 9, Rumpfhöhe 18, Bauchdurchm. 19, Bodendurchm. 8 cm. Inv. Nr. 1935/2a. Der abgebrochene Henkel hatte den Mundrand mit dem Rumpfe verbunden. Von den bikonischen Krügen abweichend ist der Bruch zwischen dem nach unten breiternden Hals und dem Rumpfe scharf ausgeprägt. Am Hals eingeglättete vertikale Striche.

Nähere Analogien des gelben Kruges von Magyarcsanád (Abb. 7, 2) und des grauen Kruges von Szeged-Csengele (Abb. 7, 1) sind mir unbekannt. Diese entsprechen zweifellos der Entwicklungsstufe jenes Gefässtypes, den der Krug des Fundes von Beregszász vertritt.⁸²

Das Gefäß von Csengele beweist unstreitig, dass die Krüge der Hunnenzeit, zwar in höher entwickelter Form, doch ohne Unterbrechung im Denkmalmaterial der Awarenzeit fortgelebt haben.

VIII. Die Denkmäler der Awarenzeit in Ungarn

Es ist eine historische Tatsache, dass die Awaren um 558 im Europa erschienen und Pannonien schon im J. 568 eroberten. Von dieser Zeit an sind die Spuren des Fortlebens des Awarentums bis zur Landnahme der Ungarn im J. 896 nachweisbar. Gleichzeitig mit den awarischen Volksbewegungen und auch später fanden Einwanderungen in die Donau—Theissniederung statt.⁸³

Die neuen Einwanderer, die bodenständigen Ureinwohner und das Kunsthandwerk der Nachbarstaaten sind Faktoren, deren Einflüsse in der Vielfältigkeit des Altertüternachlasses aus dem awarenzeitlichen Ungarn offensichtlich sind. Sollten die Denkmälergruppen der verschiedenen Stilrichtungen geprüft und deren Ursprung ermittelt werden, so müssen vorerst ihre Gestaltungsfaktoren angeführt werden. Diese sind:

1. Die von Osten mitgebrachte Denkmälergruppe der Awaren.

2. Einwirkungen auf diese Gruppe in Süd-russland in der Zeit von 558—568.

3. Hinterlassenschaft der mit den Awaren im J. 568 aus dem pontischen Hunnen-Bulgarenreiche eingewanderten kuturgur-uturgurbulgarischen Volksgruppenüberreste.

4. Einwanderung der Kuturgur-Bulgaren, Sabiren und Tarniaken um 597.

5. Einfluss der byzantinischen Denkmäler und des alljährlichen Goldtributes.

6. Gepidische und ostgermanische Altertümer.

7. Nachlassenschaft der romanisierten und anderen Urbewohner, sowie der Westgermanen.

8. Ansiedelung der Onogur-Bulgaren aus der Kubangegend um 678.

9. Nachlass der transdanubischen Slowenen und der Slawen der Theiss—Donaugegend aus dem VIII—IX. Jahrh.

10. Die Ausbreitung des Bulgarenreiches an der Donau nach 803.

Bislang ist es noch nicht gelungen, alle Schichten des Denkmalmaterials des Awarereiches genau zu sondern, ihren Ursprung zu beleuchten und die Frage der ethnischen Zugehörigkeit befriedigend zu lösen. Die Ursache der Schwierigkeiten bestand darin, dass die verschiedenen Altertümergruppen und Stilkreise stark miteinander verflochten waren und deshalb die aus verschiedenen Quellen stammenden Gegenstände und Stilelemente nicht immer gesichtet werden konnten. Demzufolge wurden auch die ethnischen Beziehungen des Fundmaterials falsch beurteilt. Die Erkenntnis des mächtigen Einflusses, das die Metallkunst des byzantinischen Reiches auf das Kunsthandwerk der Nachbarvölker ausübte, ändert wesentlich unsere Auffassung über das Entstehen des awarischen Denkmalmaterials und dessen ethnische Zugehörigkeit. Es wird die Aufgabe weiterer Detailforschungen sein, alle Stilelemente, Entwicklungsphasen und Faktoren des vielfältigen Denkmal-

bestandes der Awarenzeit aufzudecken und alle Fragen der ethnischen Beziehungen zu klären.

Der Einfluss der byzantinischen Metallkunst erscheint im archäologischen Nachlass der völkerwanderungszeitlichen Völker nicht nur als eine Stileinwirkung, sondern beruht hauptsächlich darauf, dass das Gebiet Südrusslands, Ungarns, Italiens und anderer Nachbarländer durch die internationalen Verkehrsstrassen mit goldenen, silbernen und bronzenen Handelswaren der byzantinischen Goldschmiede förmlich überschwämmt wurde. Diese Einwirkung war seit dem Entstehen des byzantinischen Reiches Jahrhunderte hindurch so mächtig, dass sie ihren Stempel dem Kunsthandwerke der Germanen, Hunnen und Awaren gleichmässig aufprägte; demnach kann die Schicht byzantinischer Elemente aus dem Denkmälernachlass aller Völker überall herausgehoben werden.

Im archäologischen Denkmälerbestand sowohl der Byzantiner als der übrigen Völker wechseln sich die technischen Verfahren und die Ornamente nach Geschmack der Mode. Infolge dieser Wandlungen im Stil ändert sich öfters die Erscheinungsform des byzantinischen Fundmaterials.

1. Zu den byzantinischen Denkmälern der ersten Hälfte des VI. Jahrhunderts sind die durchbrochenen, silbernen Gürtelzierstücke und gegossenen Schnallen mit Gesichtsdarstellungen zu rechnen, deren Schnallenringe von platt ovaler oder gedrückt viereckiger Form sind. Dieser Periode schliessen sich noch die profilierten Vorläufer der Pseudoschnallen, sowie die durch Gusstechnik hergestellten Fundstücke der sog. martinowkaer Kultur an.

Die von Fettich eingeführte Benennung «martinowkaer» oder «Pseudoschnallen» Kultur dieser Altertümergruppe halte ich für verfehlt,⁸⁴ da der Fund von Martinowka ein Schatzfund voll mit byzantinischen Denkmälern ist. Ferner sind die kennzeichnenden Stücke dieses Kreises auf einem Riesengebiet zerstreut und zwar auch an Stellen, wo zu Martinowka keine Beziehungen dieses Kreises in Kleinasien, Nordafrika, Balkan, Ungarn und sogar auch in Konstantinopel zum Vorschein gekommen.⁸⁵ Die Benennung «Kulturkreis der Pseudoschnallen» halte ich auch für fehlerhaft, da die Pseudoschnallen lediglich der Entwicklungsphase einer byzantinischen Stilrichtung angehören. Die Mode dieser byzantinischen Stilrichtung erstreckt sich auf die erste Hälfte des VI. Jahrhunderts. Natürlicherweise ge-

hörten zumindest 60 Jahre dazu, bis die Güsse mit Gesichtsdarstellungen unter die Erde gelangen konnten. Die Träger dieser byzantinischen Produkte waren in Südrussland die Kuturgur—Uturgurbulgaren oder diejenigen Völker, auf deren Gebiet diese Zierstücke aufgefunden wurden. Diese Gebiete wurden vom byzantinischen Kultureinfluss direkt berührt. Diese byzantinische Stilrichtung erreichte als unmittelbarer Einfluss auch das Gebiet Ungarns und des Balkans. Sie kann im Fundmaterial der Gepiden des VI. Jahrhunderts (Szentes—Nagyhegy) nachgewiesen werden, kommt aber auch im Nachlass der mit den Awaren im J. 568 eingewanderten Volksüberreste der Kuturgur—Uturgurbulgaren als indirekter Einfluss zur Geltung.

Die Awaren wurden zwischen 558—568 in Südrussland von diesem Einfluss kaum, in Ungarn aber überhaupt nicht berührt, da damals statt dieser Stilrichtung schon eine neue Mode aufkam.

2. Von der Mitte des VI. Jahrhunderts bis etwa 590 hatte sich eine andere Mode zur Blüte entfalten: die Richtung gravierter Ornamente mit Pseudoschnalle und Pseudofibel, jedoch nicht mit Presstechnik hergestellt. Diese Metallprodukte konnten schon bei den aus Südrussland im J. 568 eingewanderten Volkselementen und Awaren als erkaufte byzantinische Ware in untergeordnetem Masse erscheinen. Der unmittelbare Einfluss dieser Stilrichtung erhöhte sich aber auf dem Gebiete Ungarns, die Awaren und ihre Begleitvölker gleichsam treffend.

3. Seit der Zeit von 580 gelangte in Byzanz das neue Verfahren, die Presstechnik, zur allgemeinen Verbreitung und übte auf das Kunsthandwerk der Nachbarvölker einen entscheidenden Einfluss aus. Die Zierstücke mit Gesichtsdarstellungen, Pseudoschnallen und Fibeln werden statt Guss in Presstechnik auf Gold-Silber oder Bronzeblech ausgeführt. Die ersten 30 Jahre nach der Einführung des Pressverfahrens bilden eine Übergangsperiode, in welcher die Herstellung der Zierstücke vorwiegend auf schlecht gearbeiteten Silberblechen erfolgte. Zu dieser Zeit sind noch die nach der Mode des VI. Jahrhunderts hergestellten durchbrochenen Güsse mit Gesichtsdarstellungen einigermaßen in Umgang, noch zahlreicher sind die von der Mitte des VI. Jahrhunderts an mit den Pseudoschnallen gebrauchten Zierstücke anzutreffen, aber die Mode der Presstechnik verdrängt alsbald die Stilrichtungen des VI. Jahrhunderts.

Entsprechend den obigen Ausführungen treffen wir im Nachlass der um 597 eingewanderten Kuturgur—Bulgaren, Sabiren und Tarniachen, zwar in bescheidenerem Masse, auch die in neuer Technik ausgeführten Zierstücke der früheren Stilrichtungen an; in grösserer Menge werden sie die nach der Mode der zweiten Hälfte des VI. Jahrhunderts in Gusstechnik ausgeführten Gesichtsdarstellungen und deren Abkömmlinge mitgebracht haben. Die Awaren, Kuturguren und andere Völker Ungarns bezogen ihre gepressten Zierstücke direkt aus Byzanz.

4. Von 600 an nimmt die Mode der aus Gold-Bronzeblech gepressten Zierstücke einen steten Aufschwung; die Verwendung des Goldes überwiegt die des Silbers, was nicht nur dem stets wachsenden Reichtum, sondern, auch der leichteren Bearbeitung zuzuschreiben ist. Die Bronze hatte den Vorteil der Farbenähnlichkeit mit dem Golde. Die teils durch Einwanderungen, teils unmittelbar erhaltenen zahlreichen byzantinischen Motive sind im Denkmalbestand der Frühawarenzeit Ungarns des VII. Jahrhunderts derart vorherrschend, dass der ursprüngliche archäologische Nachlass der Awaren ob den vielseitigen byzantinischen Einwirkungen vollkommen in den Hintergrund tritt.

An die Stelle der früheren byzantinischen Motiven treten die Gürtelzierstücke mit Perlstab, geriffeltem Rande, Tier- und Pflanzendarstellungen mit Punktstrichen, Medaillonen usw. verziert und erreichen ihre höchste Blüte um die Mitte des VII. Jahrhunderts. Diese Stilrichtung der gepressten Goldzierstücke konnte weder von den Awaren, noch von den erwähnten Volksüberresten mitgebracht werden. Nur die um 678 einwandernden Onogur—Bulgaren der Kubanegend wurden von dieser Einwirkung berührt. Im Nachlass dieses Volkes konnten die früheren byzantinischen Stilrichtungen nicht Platz greifen. Der neue byzantinische Kulturstrom berührte die Volksschichten der Awarenzeit gleichmässig, die Verteilung der Goldzierstücke erfolgte aber natürlicherweise zu Gunsten der avarischen führenden Klasse.

5. Um 670—700 ist eine neuere, kurze Übergangsperiode zu beobachten. Der byzantinische Einfluss nimmt ab, die Pflanzen- und Tiermotive verkümmern sich und werden von geometrischen Darstellungen verdrängt. Die Erzeugnisse der byzantinischen Metallkunstwerkstätten werden vom lokalen Kunsthandwerk schon seit lange nachgeahmt. Mit der Abnahme des byzantinischen

Einflusses erscheinen neuerdings in grösserer Zahl die glatten Ziergarnituren und jene gepresste Zierstücke der lokalen Werkstätten, welche das Auftreten der Metallgusstechnik mit Greifen- und Rankenornamentik vorbereiten.

6. Neben der Denkmalgruppe der im VIII—IX. Jahrh. blühenden Güsse mit Greifen- und Rankenverzierung ist die Kontinuität der byzantinischen Elemente nachweisbar. Während diese in der Zusammensetzung des Denkmalbestandes des VII. Jahrhunderts eine wichtige Rolle spielen, werden sie in der ersten Hälfte des VIII. Jahrhunderts ganz belanglos. Im Verein mit anderen gepressten Zierstücken erscheinen sie eine Zeit lang scheinbar parallel oder gemischt mit den Güssen der Greifen- und Rankenverzierungen, die in der 2. Hälfte des Jahrhunderts überhandnehmen. Die Gruppe der Güsse mit Greifen-Rankenornamenten nahm die verschiedenen Stilrichtungen des VI—VII. Jahrhunderts in sich auf und erlangte auf diese Art das Übergewicht.

7. Die Stilgruppen des IX. Jahrhunderts werden durch die Schatzfunde von Nagyszentmiklós und Prestovác, sowie durch den Fund von Blatnica vertreten. Die zwei erstgenannten sind wahrscheinlich die archäologischen Denkmäler des Bulgarentums der Donauländer, das letztere des Slawentums. Als Ergebnis der neueren archäologischen Forschungen hielt András Alföldi die Gruppe der Greifen-Rankenornamentik für den Nachlass des innerasiatischen Awantums, die Zierblechen mit byzantinischen Beziehungen hingegen für Denkmäler der Völker pontischen Ursprunges, in erster Linie der Volksgruppe der Kuturguren.⁸⁶ In einem Aufsatz wies ich auf die Zugehörigkeit der für alanisch gehaltenen südrussischen durchbrochenen Silbergüsse zum Kuturgur—Bulgarentum hin.⁸⁷ Fettich erwies in einer seiner letzten Werke einwandfrei, dass die Goldsilberblechkunst und die Metallkunst der Bronze-güsse, deren Anfang er in die letzten drei Jahrzehnten des VII. Jahrhunderts setzt, zeitlich nicht zusammenfallen.⁸⁸ Die Stollengräber der Umgebung von Szeged, die Nachbestattungen und meiner sonstigen Belege, gelang es mir den schlagenden Beweis für das sekundäre Auftreten der Greifen-Rankengruppe in der Zeitenfolge zu liefern.

Auf Grund der Erkenntnis der Rolle der byzantinischen Metallkunst wies ich auf deren Einfluss und Verbreitung hin, die sich Jahrhunderte hindurch in den Nachlass der Nachbarvölker einbettete. Die in der Stilentwicklung des

byzantinischen Fundmaterials eingetretene Änderungen können im awarenzeitlichen Denkmälerbestand auf der Spur verfolgt und als byzantinische Elemente herausgehoben werden.

Die Leitfunde der Awarenzeit und der sog. Kulturkreis von Martinowka oder der Pseudoschnallen vertreten also, als Offenbarungen des Einflusses von Byzanz verschiedenen Alters nicht die Volkskultur der Awaren oder der Kuturguren, sondern nur die byzantinische. Mit dem Einwandern der Kuturguren konnten diese Leitfunde ebensowenig hiehergelangen, wie die den Funden von Szentés—Lapistó ähnlichen durchbrochenen Silbergüsse mit gepresster Ornamentik nach der Landnahme der Awaren.

Die Beziehungen des germanischen Denkmalmaterials von Ungarn zum awarischen sind aufgeklärt. Wir sehen unter den frühawarischen Funden auch byzantinische Schichten. Wir wissen bereits, dass die bislang für frühawarisch gehaltenen Güsse mit Greifen-Rankenornamente erst späte Erzeugnisse sind. Es fragt sich nun, welches Material für den frühawarenzeitlichen Nachlass der Awaren, Kuturguren und der übrigen Einwanderer gelten kann? Es ist schwer anzunehmen, dass der ursprüngliche Nachlass und das Kunsthandwerk der aus dem pontischen Hunnen—Bulgarenreich ausgeschiedenen Volksteile oder des Awarentums ganz unter byzantinischen Kultureinfluss gestanden habe. Ebenso, wie neben der byzantinischen Schicht der Germanengräber der Theissgegend auch ein eigenes völkisches Kunsthandwerk bestand, mussten auch die Awaren, Kuturgur—Uturgurbulgaren zu Beginn ihrer Landnahme ihre eigene Volksindustrie haben.

Meines Erachtens sind für die ursprüngliche morgenländische Hinterlassenschaft der Awaren: die unverzierten, aus glattem Silberblech herausgeschnitzten Gürtelgarnituren, die Reitzeuggarnituren aus unverziertem Silberblech, ihre Begleitfunde, sowie ihre in Gusstechnik hergestellten Vorläufer anzusehen. Der übrige Nachlass der Frühawarenzeit ist auf pontischen, byzantinischen, germanischen und lokalen Ursprung zurückzuführen. Die glatten Gürtelgarnituren aus Silberblech sind nicht nur in der Frühawarenzeit in grosser Zahl nachweisbar, sondern auch nach der Abnahme des byzantinischen Einflusses. In der ersten Hälfte des VIII. Jahrhunderts erscheinen sie noch parallel mit den Funden der Greifen- und Rankenornamente und gehören stets der vornehmeren Schicht der Gräberfelder an.

Den eigentlichen völkischen Nachlass der aus dem pontischen hunnisch-bulgarischen Reiche nach Ungarn übersiedelten kuturgur-uturgurbulgarischen Volksschicht ersehe ich im Denkmälerbestand, das durch die Funde von Madaras, Nagymányok, Farkasrét, Tiszabura, Fönlak, Szeged-Zákány usw. vertreten wird. Diese Funde entstammen teilweise Reitergräbern, waren im VII. Jahrhundert in Gebrauch, gehören also der frühesten Denkmälergruppe der Awarenzeit an. Kennzeichnend für sie sind die gezähnten, bandähnlichen Tierformen des II. Stils der germanischen Tierornamentik,⁸⁹ die schon mehr entwickelte Motive aufweisen. Als ein selbständiger, fertiger Motivenbestand erscheinen sie wurzellos, ohne Vorläufer mit den frühesten Denkmälern der Awarenzeit. Sie sind weder aus dem Material der germanischen Gräberfelder Transdanubiens, noch aus dem Fundbestand der grossen Gepidenfriedhöfe der Theissgegend abzuleiten, da dort überhaupt keine Analogien anzutreffen sind. Ebensowenig ist ein nordgermanischer Einfluss anzunehmen, obwohl sie mit den Stücken II. Stils Skandinaviens Beziehungen aufweisen. Ich halte diese gezähnte Tiergruppe zweiten Stils samt seinen Vorläufern für pontischen Ursprung und leite sie von einer Mischkultur ab, die sich unter hunnischem, gotischem und byzantinischem Kultureinfluss in Südrussland ausgestaltete.⁹⁰ Die Kuturgur-uturgurischen Völker, die Erben der hunnisch—gotisch—byzantinischen Mischkultur, übernahmen und brachten die Stilelemente der gezähnten Tierornamentik zur weiteren Entwicklung und nahmen diese in ihre neue Heimat auch mit. Ihre ungarländische Hinterlassenschaft: Ausser dem eigenen oben erwähnten gezähnten Fundmaterial, vertreten sie noch die Schwerter und Tragösen von Csengele, Bócsa, Kecel und Kunágota. Sie setzt sich noch aus durchbrochenen, gravierten Silberzierstücken mit Gesichtsdarstellungen, gegossenen und gepressten Pseudoschnallen und Pseudofibeln und deren Vorläufern, sowie aus den unter neuerer byzantinischer Wirkung auftretenden gepressten Silber-, Gold- und Bronzeverzierungen zusammen. Ihre Funde kann man in der Tiefebene gleichwie jenseits der Donau finden, doch ihr wichtigstes und grösstes Fundgebiet, beziehungsweise ihr geschlossenes Siedlungsgebiet war Komitat Pest u. Bács-Bodrog. Schwerpunkt des Gebietes: die Gegend von Bócsa (Kom. Pest).

Ebenso, wie bei den Kuturgur—Bulgaren das eigene völkische und das byzantinische Kulturgut gleichzeitig nebeneinander bestehen konnte, war auch bei den Hunnen eine Doppelschicht vorhanden. Während aber die durch Byzanz erhaltenen Altertümer der Hunnen (wie z. B. Nagyszéksós) aus ihrem Nachlass herausgegriffen werden können, konnte ihre eigene Denkmälergruppe (wie Bakop-Puszt) wegen ihrer gotischen Färbung bisher noch nicht gesichtet werden.

Die den Awaren zugeschriebene und sich vom VIII. Jahrhunderte an zur Blüte entfaltende Gruppe der Güsse mit Greifen- und Rankenornamenten kann nicht mehr als rein avarischer Nachlass gelten, da an der Ausgestaltung dieser Kultur in Ungarn nicht nur die Awaren, sondern auch die übrigen Einwanderer, die Urbewohner und die zahlreiche slawische Bevölkerung der Donau—Theissgegend teilnahmen.

Szeged.

¹ Hampel, ALTERTHÜMER DES FRÜHEN MITTELALTERS IN UNGARN. Braunschweig, 1905, II. 401—423, 288—319, Tafel.

² Kisléghi Nagy Gyula, PRÄHIST. SIEDLUNG VON ÓBESSENYŐ. Arch. Ért. 1911. 162—163. (Grab aus der Völkerwanderungszeit). Siehe auch Gräberhügel entlang der Aranka: Arch. Ért. 1904. 417—421; 1907. 266—279; 1909. 146—154.

³ Hampel, A. A. O., II. 357—360.

⁴ Zsigmond Szelle, ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN IM VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHEN FRIEDHOF ZU BÖLCSKE. Arch. Ért. 1891. S. 239—243. Siehe noch: Géza Nagy, DIE UNGARLÄNDISCHEN REITERGRÄBER. Arch. Ért. 1893. S. 223—234.

^{4a} Dr. Mihály Párducz, LATÉNE UND VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHE GRÄBER IN DER SOLT-PALÉ. Dolg. Szeged, 1935. S. 159—169, Grab 20, 23, 33. Die Stollengräber werde ich in einem anderen Werke ausführlich behandeln.

⁵ Arch. Ért. 1891. S. 243. — Hampel tut dieser Bestattungsart keine Erwähnung: A. A. O., I. S. 74—81.

⁶ Zakharov A. und Arendt V., STUDIA LEVEDICA. A. Hung., XVI. Budapest, 1934. S. 43—44.

⁷ A. Hung., XVI. S. 44 f.

⁸ A. Alföldi, DER UNTERGANG DER RÖMERHERRSCHAFT IN PANNONIEN. Leipzig, 1926, Bd. II. — A. Alföldi, ZUR HISTORISCHEN BESTIMMUNG DER AVARENFUNDE. ESA, IX. 1934. — A. Alföldi, ARCHÄOLOGISCHE SPUREN DER HUNNEN. Germania, 16. 1932. S. 135—138. — A. Marosi und N. Fettich, TROUVAILLES AVARES DE DUNAPENTELE. A. Hung., XVIII. 1936. S. 94—98.

⁹ A. Hung., XVIII. 1936. S. 96.

¹⁰ A. Hung. 1936. S. 95. Marosi nennt ihn daselbst (S. 10) einschneidig, mit zweischneidig geschärftem Unterteil.

Ich versuchte die Zusammensetzung des Denkmal bestandes der Awaren zu beleuchten. Auf Grund obiger Ausführungen wird die Einteilung der besprochenen Funde von Kiszombor, Deszk und Csengele in das arch. Material der Awarenzeit leichter durchzuführen sein. Nach ihren Ziermotiven weisen die beiden ersteren Spuren der byzantinischen Kultur und des orientalischen Ursprungs auf. In ethnischer Hinsicht müssen sie vor allem für awarisch gehalten werden. Die Gürtelgarnitur des Fundes von Csengele deutet auf byzantinischen Kultureinfluss hin, die Tragöse hingegen auf pontischen Ursprung. Der unmittelbaren byzantinischen Einwirkung halber kann die Zugehörigkeit dieses Fundes (ausser zu den Onogur—Bulgaren) zu einer beliebigen Volksgruppe angenommen werden, auf Grund meiner Belegen halte ich den Fund für Kuturgur-bulgarische Hinterlassenschaft.

Dezső Csallány

¹¹ Ipek. 1926. S. 269.

¹² A. Hung. 1936. S. 95.

¹³ Hampel, A. A. O., III. Taf. 146, 8; II., S. 178.

¹⁴ Hampel, A. A. O., III. 27i, Taf. 8—10; II, S. 361.

¹⁵ László Jankó, DIE AWARENZEITLICHEN GRABFUNDE VON PÁPA. Arch. Ért. 1930. Abb. 87, S. 16. 124.

¹⁶ Dezső Csallány, DER VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHE GRABFUND VON SZENTES-LAPISTÓ. Dolg. 1934. S. 206—214, Taf. 58.

¹⁷ Siehe die Fundorte der zweischn. germanischen Schwerter im Museum zu Szeged: Szöreg (2 Stück); Röske; Grab 5 Malajdok B; Kétegyháza B; Grab 7 v. Hódmezővásárhely; Lökösháza (Fragment); Grab 244 und 310 v. Kiszombor (Dolg. 1936. S. 101 ff).

¹⁸ Márton Roska, DAS GERMANENGRAB VON ÉRMIHÁLYFALVA. Arch. Ért. 1930. S. 229—232, Abb. 148.

¹⁹ Fettich, GARNITURES DE FOURREAUX DE SABRES DU TEMPS DES AVARES EN HONGRIE. Arethuse. Paris, 1926. Taf. V, 1.

²⁰ Arethuse. 1926. Taf. II. 8—9, Taf. VI. 8, Taf. VII. 1, Taf. X. 25, 27 und Abbildung 23 im Text.

²¹ Arethuse. 1926. S. 2—3, Abb. 19—20.

²² A. Sakcharow und V. Arendt, STUDIA LEVEDICA. A. Hung., XVI. 1934.

²³ A. Hung., XVIII. 1936. S. 55, 95—96. — A. Hung., XXI. 1937. Taf. CXXII, 11—12. — Arethuse. 1926. S. 5, Abb. 23.

^{23a} Nils Åberg, DIE GOTEN UND LANGOBARDEN IN ITALIEN. Leipzig, 1923. S. 102, Abb. 161—162.

²⁴ Arch. Ért. 1930. S. 124—141.

²⁵ Dolg. 1934. S. 206—214, Taf. 58.

²⁶ Hampel, A. A. O., III. S. 260—262; II. S. 339—343. — Arethuse. Paris, 1926. Taf. VIII. (Fettich).

²⁷ Ferenc Pulszky, DIE ARCHÄOLOGIE UNGARNS. Budapest, 1897, II. S. 90–91.

²⁸ Nach mündlicher Mitteilung von Gyula László. Er erkannte nicht nur die Bestimmung der Blechbeläge der Parierstange von Kúnágota (Taf. VIII, 26), sondern es gelang ihm auch, mit Hilfe des noch nicht veröffentlichten analogen Fundes von Bócsa das Schwert von Kúnágota zu rekonstruieren. Nach ihm waren die Belagstücke des Schwertes ursprünglich gepresste Zierbleche eines in Alexandrien um 550 n. Chr. erzeugten zerschnittenen Kästchens. (Arch. Ért. 1939, LI. S. 87–104.)

²⁹ Gyula László wird es in der Serie A. Hung. veröffentlichen.

³⁰ A. Hung., XVIII. 1936. S. 95.

³¹ A. Hung. 1936. S. 50.

³² A. Hung., XXI. 1937. Taf. CXIX, Abb. 1.

³³ Arethuse. 1926. Taf. X, 26.

³⁴ Arethuse. 1926. S. 4. Abb. 21 a–b.

³⁵ Arch. Ért. 1901. S. 317; S. 316. Abb. 11.

³⁶ András Alföldi, FUNDE AUS DER HUNNENZEIT UND IHRE ETHNISCHE SONDERUNG. A. Hung., IX. Budapest, 1932. Taf. XXXIII.

³⁷ Dolg. 1934. Taf. 58.

³⁸ Hampel, A. A. O., III. Taf. 290.

³⁹ Dezső Csallány, DAS GOLDSCHMIEDENGRAB AUS DER AWARENZEIT VON KUNSZENTMÁRTON. Szentes, 1933. Taf. I. 6–7, 9, 13, 21 (= Taf. V, 62).

⁴⁰ Béla Pósta, ARCHÄOLOGISCHE STUDIEN IN RUSSLAND. Budapest, 1905. II. Teil. S. 540. Sarajil (?) silberne Brustschliesse, Zeichn. 304. Stück von Pantikapaion, Zeichn. 274, 8.

⁴¹ Nándor Fettich, DIE METALLKUNST DER LANDNEHMENDEN UNGARN. A. Hung. XXI. 1937. S. 122–133, Taf. 119–129.

⁴² Dolg. 1934. S. 206–214, Taf. LVII.

⁴³ Dezső Csallány, DIE DENKMÄLER DER BYZANTINISCHEN METALLKUNST. Taf. I. 13, 15–16, Taf. III. 7, Taf. IX. 1, 4–6. In diesem Werke, dessen Erscheinen bevorsteht, erbringe ich ausführliche Beweise.

⁴⁴ A. Hung. 1926. Taf. V, 22–23.

⁴⁵ Hampel, A. A. O., III. Taf. 261, 7b.

⁴⁶ Hampel, A. A. O., III. Taf. 261, 2a; III. Taf. 267, 2.

⁴⁷ A. Hung. 1926. Taf. IV. 8.

⁴⁸ Nils Åberg, DIE GOTEN UND LANGOBARDEN IN ITALIEN. Uppsala, 1923. S. 147, Abb. 252–254.

⁴⁹ Åberg, A. A. O. S. 120–121, Abb. 237–238.

⁵⁰ Åberg, A. A. O. S. 146.

⁵¹ Gy. Rhé und N. Fettich, JUTAS UND ÖSKÜ. Seminarium Kondakowianum. Prag, 1931. Taf. II. 13; Taf. I. 16. Die im Grabe 116 gefundene Bronzmünze Phokas (602–610) setzt obige Stücke in die Zeit um 610–630 n. Chr.

⁵² Åberg, A. A. O. S. 124, Abb. 252–254 (Akalan). Verwandtes Pressmodell aus Konstantinopel: Dezső Csallány, DIE DENKMÄLER DER BYZANTINISCHEN METALLKUNST. Taf. I. 4 und Taf. I–XV.

⁵³ A. Hung., XXI. 1937. Taf. 128, 12–13.

⁵⁴ Tibor Horváth, DIE AWARISCHEN GRÄBERFELDER VON ÜLLÖ UND KISKÖRÖS. A. Hung., XIX. 1935. S. 36, Taf. XXIV. 4–5.

⁵⁵ Elek Kada, DAS GRÄBERFELD VON GÁTÉR AUS DEM FRÜHEREN MITTELALTER. Arch. Ért. 1906. S. 214, Grab 212b, Abb. 10. — Hampel, A. A. O., I. S. 339, Abb. 857 (Ozora). — A. von Le Coq, BILDERATLAS ZUR KUNST UND KULTURGESCHICHTE MITTELASIENS. Berlin, 1925. S. 67, Abb. 94 und 99.

⁵⁶ Gyula Török, DER PLATZ DES GERMANENFRIEDHOFES VON KISZOMBOR UNTER DEN VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHEN DENKMÄLERN UNGARNS. Berichte des Städtischen Museums zu Szeged. Szeged, 1936, VI. Tafel LIII.

⁵⁷ Arch. Ért. 1906. S. 217.

⁵⁸ A. Hung. 1926. Taf. V.

⁵⁹ D. Csallány, DAS GOLDSCHMIEDENGRAB DER AWARENZEIT VON KUNSZENTMÁRTON. 1933. Taf. II., Taf. III. 8 und 10.

⁶⁰ Hans Zeiss, DIE GRABFUNDE AUS DEM SPANISCHEN WESTGOTENREICH. Berlin und Leipzig, 1934. Taf. 22, Abb. 10–11.

⁶¹ Arch. Ért. 1906. S. 212–213, Abb. 6. u. 1.

⁶² Hampel, A. A. O., III. T. 269, 1–3.

⁶³ Hampel, A. A. O., III. Taf. 447, 1–2, Grab 3.

⁶⁴ Arethuse. 1926. Taf. VI, 18–20.

⁶⁵ D. Csallány, A. A. O. S. 4.

⁶⁶ B. Pósta, A. A. O., II. Teil, 306. (Saraj) und Zeichn. 316, Abb. 6–8.

⁶⁷ Dolg., VIII. 1932. Taf. 49, 11.

⁶⁸ Hampel, A. A. O., I. Abb. 359, 360, 362, S. 171.

⁶⁹ Georg Buschan, ILLUSTRIERTE VÖLKERKUNDE. Stuttgart, 1923, Bd II. S. 338, Abb. 225.

⁷⁰ Károly Cs. Sebestyén, PFEILE UND BOGEN DER UNGARN. Berichte des Städt. Museums zu Szeged. Szeged, 1933, V. S. 132–133.

⁷¹ Károly Cs. Sebestyén, RÄTSELHAFTE KNOCHEN IN VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHEN GRÄBERN. Berichte des Städt. Museums zu Szeged. Szeged, 1931, I.

⁷² Károly Cs. Sebestyén, A. A. O. (Siehe 69) Seite 27.

⁷³ A. Alföldi, FUNDE AUS DER HUNNENZEIT UND IHRE ETHNISCHE SONDERUNG. A. Hung., IX. 1932. 18–20.

⁷⁴ A. Hung., XIX. 1936. Taf. XVIII, 1–12.

⁷⁵ Károly Cs. Sebestyén, A. A. O. (Siehe Anm. 69), S. 24–25.

⁷⁶ Hampel, A. A. O., III. Tafel 494, 1; der Bogen: 2–3, 4–10.

⁷⁷ Museal-Inventarnummer: 1913/171 und des Bogens: 1913/178.

⁷⁸ A. Hung., IX. 1932. Abb. 1–3.

⁷⁹ A. Hung., IX. 1932. Abb. 2.

⁸⁰ Arch. Ért. 1930. S. 211, Abb. 137. — E. S. A., V. Helsingfors, 1930. S. 52–73 (Fettich).

⁸¹ Hampel, A. A. O., I. S. 134, Abb. 290. — A. Hung., IX. 1932. S. 42–58. — A. Alföldi–B. Dornyai, FUNDE AUS DER HUNNENZEIT VON KISTE-RENYE. Dolg., XII. 1936. S. 90.

- ⁸² A. Hung. 1932. S. 49, Abb. 14.
- ⁸³ Géza Nagy, DRITTE ASIATISCHE FORSCHUNGSREISE DES GRAFEN ZICHY. Arch. Ért. 1906. S. 404—405.
- ⁸⁴ A. Hung., XXI. 1937. Kap. X, S. 122—133.
- ⁸⁵ D. Csallány, DIE DENKMÄLER DER BIZANTINISCHEN METALLKUNST. Taf. I.
- ⁸⁶ A. Alföldi, DER UNTERGANG DER RÖMERHERRSCHAFT IN PANNONIEN. Leipzig, 1926. Bd. II. — ZUR HISTORISCHEN BESTIMMUNG DER AWARENFUNDE. ESA, IX. 1934. — ARCHÄOLOGISCHE SPUREN DER HUNNEN. Germania, 16. 1932. S. 135—138.
- ⁸⁷ Dolg. 1933—34. S. 206 ff.
- ⁸⁸ A. Marosi und N. Fettich, AVARISCHE GRÄBERFUNDE VON DUNAPENTELE. A. Hung., XVIII. 1936. S. 94—98.
- ⁸⁹ N. Fettich, DAS KUNSTHANDWERK DER AWARENZEIT IN UNGARN. A. Hung., I. 1926. — A. Hung., XVIII. 1936. S. 62—63.
- ⁹⁰ A. Hung., XXI. 1937. Taf. 129, 4. Siehe auch das Stück von Widin.

A KISZOMBOR O SZ. TEMETŐ CSONTVÁZAI

Kiszomboron többen ásattak már. Ezek közül kiemelkedik Móra Ferenc ásatása. Egyetlen népvándorlaskori temetőből 235 koponya került elő, melyet Bartucz¹ részben már fel is dolgozott 1936-ban. Ez az aránylag szokatlan nagyszámú sirlelet alkalmas volt arra, hogy a fajtaelemek arányát megállapítsa. Érdekesnek mondja Bartucz a temető anyagát, melyből több torzított koponya került elő azért is, mert több nép (jazyg, gepida, avar) temetkezett itt közös temetőbe. Tekintettel arra, hogy Bartucz említett dolgozatában csak a 63 gepida koponya vizsgálatáról értekezik, a most tárgyalásra kerülő 6 sír csontanyagát, mely Csallány Dezső szegedi múzeum igazgató 1937. évi ásatásából származik, egyik korábbi dolgozatának² eredményeivel hasonlítjuk össze. A kevés számú leletet ugyanis nem tartottuk elegendőnek átfogó és végleges véleményalkotására.

Azok az avarkori temetők, melyeket Bartucz feldolgozott, a legnagyobb egyedszámmal képviselt sírmezők közé tartoznak. A szerző az avarkori temetők nagyságát e nép huzamos ittartózkodásával és nagy tömegben való településével indokolja. Lehet, hogy a most tárgyalásra kerülő sírok egy sírmezőnek csak kis részét képviselik s a továbbiak folyamán előkerülnek még az ezekhez tartozó sírok is. Mielőtt még az egyes sírok rövid leírását adjuk, megemlíjük azt a régészeti megállapítást, hogy a temető a VII. század 20—30-as éveiből való. Az egyes sírok leírása után a hozzáférhető és fontosabb koponya-méreteket, majd a hosszú csontokét táblázatosan foglaltuk össze. Az eddigi kiszombori avar sírokból hosszú csontokat nem mentettek meg és ezért a magasságot nem tudták megállapítani.

Az 1-es számú sírhoz tartozó koponya nem volt megmenthető. A hosszú csontok közül a jobboldali femurt (42.5 cm), melyhez a distalis epiphysis még nem csontosodott oda és a baloldali humerust (29 cm) kb. ugyan olyan állapot-

ban találták meg. Gyöngye, fiatal egyén lehetett. A régész megállapítása szerint férfi. Valószínűleg 17 évesnél fiatalabb. Testmagassága 160 és 162 cm. közötti.

A 2. sz. sír, jelzete Kiszombor O 3. Nemcsak, hogy az arckoponyája nincs meg, de az agykoponyája is hiányos. Mandibulájának jobboldali része ép. A homlok enyhén görbül hátrafelé, oldalról tekintve jól látható a lecsapott tarkó. Az orrgyök meglehetősen széles, de az arcus superciliaresek nem kifejezők. A koponya bizonyítja, hogy nő volt az illető s az alveolusok és a meglévő fogak kopottsága szerint 45 év körüli lehetett. A hosszúcsontok annyira hiányosak és törötték, hogy azokat a testmagasság méretének megállapításához nem tudtuk felhasználni. (Zsugorított csontváz.)

A 3. sz. sír, jele Kiszombor O 2. Koponyája hiányzik. Két tibiája (37.2 cm) és jobboldali humerusa (33.2 cm) is hiányos. Keresztcsontja jó állapotban került elő, de a csipőlapátoknak csak töredékei vannak meg. Ezekből meg lehet állapítani, hogy idősebb koru férfiról van szó, kinek magassága 165—167 cm lehetett.

Legérdekesebb a 4. sz. sír, melyből a koponya töredékes állapotban került elő. Az agykoponyát sikerült összeállítani, de az arckoponyának, az egyik maxilla fogsora kivételével, egyetlen használható része se maradt. Mandibulája aránylag ép. Az összeállított koponyán első pillanatra észrevesszük, hogy torzított koponyával állunk szemben. A hosszú csontok közül mindkét femur (32 cm) meglehetősen ép, hiányos a jobboldali tibia. A femurok epiphysisei még nem csontosodtak oda a diaphysishez, a megmaradt maxillárészben pedig jól látható, hogy a maradó szemfog még nem jött ki. Mindezek alapján annyit mondhatunk, hogy fiatal nő lehetett az illető, kb. 13—14 éves. A hosszú csontokból kiszámított testmagasság csak azért 112—113 cm, mert az epiphysis részek még külön voltak.

Az 5. sz. sír koponyája szintén hiányos. Az arckoponyának jobboldali arc-csontja, maxillája, valamint a majdnem hiánytalan mandibulája van meg. Ezen feltűnik a nagyon lekopott fogsor. Hosszú csontjai közül a jobboldali femur (44·3 cm) és a kissé hibás ulna (28 cm) van meg. A hosszú csontoknak sok apró darabját felhasználni nem lehetett. Előbbiek alapján a testmagasság 165—166 cm, s valószínű az is, hogy idősebb koru férfiról van szó.

A 6. sz. sír arckoponyája egy-két csonttöredék kivételével hiányzik. Látható a jól fejlett arcus superciliaris és mély, konkáv orrgyök. A maxillának csupán fogmedri része maradt meg. Fogai teljesen épek. Úgy látszik, hogy fiatal nő csontvázáról van szó. Erre utalnak a hosszú csontok is. Az epiphysisek még nem csontosodtak egybe a diaphysissal, tehát még nem érte el a 17. életévét. Magassága 156 cm körüli lehetett.

Miután az egyes sírok csontleleteit átpillantottuk, nézzük meg milyen méreteket tudunk felvenni rajtuk. Tekintettel arra, amit különben minden egyes sírral kapcsolatban is említettünk már, hogy meglehetősen hiányos és sérült koponyák kerültek birtokunkba, ezért kevés méretet lehet rajtuk meghatározni. A következőkben táblázatosan fogjuk ezeket összefoglalni. A 4-es és 5-ös koponyát azért emeltük ki, mert fontosságuk azáltal is kiemelkedik, mivel torzítottak. Sajnos a 3-as és 1-es sírok koponyáit nem tudták megmenteni.

Méret	4. sír ♀	5. sír ♂	6. sír ♂	2. sír ♀
Legn. hosszúság	145	199	185	175
Legk. szélesség	151	135	133	152
Fülmagasság	123	116	102	—
Legn. homl. szél.	98	92	—	95
Legn. homl. szél.	133	111	109	119
Vízszintes kerület	47·6	54·5	51	49

Budapest.

¹ Bartucz L., A KISZOMBORI TEMETŐ GEPIDA KOPONYÁI. Szeged városi múzeum kiadványai. Szeged, 1936.

Ezekből a méretekből számított indexeket a következő táblázatban foglaltuk össze.

Index	4. sír ♀	5. sír ♂	6. sír ♂	2. sír ♀
Hossz. szél. ind.	104·14	67·84	71·89	96·82
Hossz. mag. ind.	84·84	58·29	55·14	—
Frontal. index	73·68	82·88	—	79·83

A kiemelt csont-maradványokról összefoglalóan a következőket mondhatjuk. Minthogy férfiak és nők vegyesen fordulnak elő, különösen pedig életkoruk arra enged következtetni, hogy békebeli temetőről van szó. Aránylag fiatal férfi és nő mellett, idősebb kort megért férfi és nő csontvázát találták. Ami pedig a hosszú csontokból számított testmagasság értékét illeti, megfelel annak, amit Bartucz mond előbb említett dolgozatában, ezért úgy látjuk, hogy azokat az eredményeket, ezzel a kevés számú adattal is igazolhatjuk. Az itt kapott eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy ez a pár sír abba a csoportba sorolható, melyről Bartucz azt mondja, hogy a mongol jelleg csaknem hiányzik és inkább más fajtajellegek domborodnak ki. Nemcsak azért, mert a kisközepes termet mellett, ennél kisebb és nagyobb testmagasság is előfordul, hanem a koponya-indexet is figyelembe véve, a mért sír hosszúságával egyetemben úgy látjuk, hogy pl. az 5-ös sírből származó lelet nem északi, hanem inkább földközi fajtájú egyén bélyegeit viseli magán. Bár avarkori temetőben torzított koponya aránylag ritkán fordul elő, a 4-es és 5-ös sír koponyáin ez könnyen felismerhető. Nem valószínű, hogy északi fajtájú gepida elemek késő utódai kerültek volna kezeink közé, hanem sokkal valószínűbb, hogy mediterrán és kevés mongolos jelleggel felruházott csontmaradványokat hoztak felszínre Kiszomboron. Kíváncsatos lenne, hogy ezeket a vizsgálatokat nagyobb anyagon és részletesebben végezhessük.

Apor László és vitéz Rosztóczy Ernő

² Bartucz L., A MAGYARORSZAGI AVAROK FAJAI ÖSSZETÉTELE ÉS ETHNIKAI JELENTŐSÉGE. Ethnographia—Népelet. 1935.

DIE SKELETTE DES GRÄBERFELDES O VON KISZOMBOR

Die Ausgrabung von Ferenc Móra ergab aus einem einzigen Friedhof 235 Schädel, die Bartucz¹ im Jahre 1936 teilweise bearbeitete und das Verhältnis ihrer Rassenelemente feststellte. Dieses Gräberfeld, in dem auch einige deformierte Schädel vorkommen, wurde von mehreren Völkern (Jazygen, Gepiden, Awaren) gemeinschaftlich benützt. Das Knochenmaterial der hier zu besprechenden 6 Gräber stammt von den Ausgrabungen des Museumdirektors von Szeged Dezső Csallány aus dem J. 1937 und wird hier mit den Ergebnissen eines früheren Aufsatzes von Bartucz² verglichen. Die Zahl der Knochenfunde reicht nämlich zur Bildung eines definitiven Urteils nicht aus. Bartucz schreibt den grossen Umfang der Awarenfriedhöfe dem Umstande zu, dass die Awaren das Gebiet lange Zeit hindurch in grossen Massen bewohnten. Archäologische Funde datieren dieses Gräberfeld in die Zeit um 620—30.

Grab 1. Männergrab. Der Schädel war nicht zu retten. Rechtes Schenkelbein (42·5 cm) ohne Verwachsung der Epiphysis distalis und rechter Oberarmknochen (29 cm) eines schwachen Individuums, wahrscheinlich jünger, als 17 Jahre. Körperhöhe 160—162 cm.

Grab 2 «Kiszombor O 3». Hockegrab. Gesicht fehlt, Gehirnschädel mangelhaft. Rechter Unterkiefer unversehrt. Stirn leicht zurückfliehend, Hinterhaupt steil. Nasenwurzel ziemlich breit. Nach der Beschaffenheit des Schädels, Zustand der Alveolen und Abnutzung der Zähne: Grab einer Frau von zirka 45 Jahren. Langbeine sehr mangelhaft und zerbrochen, Körperhöhe nicht feststellbar.

Grab 3 («Kiszombor O 2»). Mit einer Goldmünze des Phokas datiert. Schädel fehlt. Zwei Tibien (37·2 cm) und der rechte Oberarm (33·2 cm) mangelhaft. Kreuzbein gut erhalten, Hüftbeine fragmentarisch. Grab eines älteren Mannes; Körperhöhe 165—167 cm.

Grab 4. Schädel fragmentarisch. Es gelang den Gehirnschädel zusammenzustellen, ausserdem eine Zahnreihe des Oberkiefers. Unterkiefer verhältnismässig gut erhalten. Es handelt sich um einen deformierten Schädel. Beide Schenkelbeine (32 cm) sind unversehrt, rechte Tibia mangelhaft. Epiphysen der Schenkelbeine nicht verwachsen. Der Augenzahn noch nicht herausgewachsen. Junges Weib von 13—14 Jahren. Kör-

perlänge 112—113 cm, da die Epiphysen noch nicht verwachsen waren.

Grab 5. Schädel mangelhaft, vom Gesicht sind nur das rechte Gesichtsbein, Oberkiefer und der fast unversehrte Unterkiefer mit der sehr abgenutzten Zahnreihe erhalten. Rechtes Schenkelbein (44·3 cm) und die etwas beschädigte Ulna (28 cm) erhalten, übrige Knochen zerbrochen. Körperhöhe 165—166 cm. Wahrscheinlich das Grab eines älteren Mannes.

Grab 6. Ausser einigen Knochenbruchstücken fehlt der ganze Gesichtschädel. Nasenwurzel tief, hohlrund; Arcus supercilialis gut entwickelt. Vom Oberkiefer ist nur der Alveolarteil vorhanden. Zähne ganz gesund. Scheinbar das Skelett einer jungen Frau. Epiphysen noch unverwachsen, Alter demnach unter 17 Jahren. Höhe zirka 156 cm.

Tabelle der bestimmbaren Masse der vorhandenen Schädel.

Deformierte Schädel

Mass	Grab 4 ♀	Grab 5 ♂	Grab 6 ♂	Grab 2 ♀
Grösste Länge	145	199	185	175
„ Breite	151	135	133	152
Ohrenhöhe	123	116	102	—
Kleinste Stirnbreite	98	92	—	95
Grösste „	133	111	109	119
Wagrecht. Umfang	47·6	54·5	51	49

Indexberechnung auf Grund obiger Masse.

Index	Grab 4 ♀	Grab 5 ♂	Grab 6 ♂	Grab 2 ♀
Längenbreitenindex	104·14	67·84	71·89	96·82
Längenhöhenindex	84·83	58·29	55·14	—
Frontalindex	73·68	82·88	—	79·83

Indem im obigen Gräberfelde Männer und Frauen jüngern und höheren Alters gemischt bestattet sind, kann es sich nur um den Friedhof friedlicher Ansiedlungen handeln. Die aus den Langbeinen berechneten Körperhöhen entsprechen den Angaben des besagten Aufsatzes von Bartucz. Diese Gräber werden daher in jene Gruppen einzureihen sein, bei welcher die mongolischen Rassenmerkmale fast fehlen und andere Rassenmerkmale hervortreten. Neben mittelkleiner Gestalt kommen kleinere und grössere Körperhöhen vor. Diesen Umstand, ferner den Schädelindex und die abgemessene Länge der Grabes berück-

sichtlich wird ersichtlich, dass der Knochenfund des Grabes 5 nicht die Merkmale der nordischen, sondern die der mediterranen Rasse aufweist. Obzwar in awarischen Friedhöfen deformierte Schädel verhältnismässig selten anzutreffen sind, ist dieser Charakter an den Schädeln der Gräber 4 und 5 leicht zu erkennen. Es ist

Budapest

¹ L. Bartucz, DIE GEPIDENSCHÄDEL DES GRÄBERFELDES VON KISZOMBOR. Berichte des städt. Museums zu Szeged. Szeged, 1936.

nicht gut anzunehmen, dass diese Skelette von späten Abkömmlingen der zur nordischen Rasse gehörigen gepidischen Elemente herrühren, viel wahrscheinlicher ist es, dass in Kiszombor Knochenüberreste der mediterranen, untergeordnet auch mongoloide Merkmale aufweisenden Rasse aufgedeckt wurden.

László Apor und Ernő Rosztóczy

² L. Bartucz, DIE RASSENZUSAMMENSETZUNG DER AWAREN VON UNGARN UND IHRE ETHNISCHE BEDEUTUNG. Ethnographia—Népélet, 1935.

A KECSKEMÉT—BALLÓSZÖGI AVAR SÍR

Kecskemét külső határterületén, Ballószögben Karácsonyi Gyula tanító úr szőlőföldjének fordítása közben a munkások több emberi csontvázat találtak. Az egyik sírban szablya volt. Erről a tanító úr a kecskeméti Városi Múzeumot értesítette s 1936. február 8.-án a sírok megtekintésére kimentem.

A szőlőföld-fordítással az előkelőnek látszó avar sírt annyira felbolygatták, hogy rendszeres ásatásról nem lehetett szó. Azon a helyen, ahol a sírnak törmelékei, csontjai feküdtek, a földet 2—3 négyszögölnyi területen megrostáltuk s így gyűjtöttük össze a szétszórt tárgyakat.

1. Ezüstveretes szablya, H 87 (*I. t. 1—1a*). Végig egyélű, kb. alsó harmadától kezdve hajlik. A penge szélessége a markolat alatt 2·7, a markolat hossza 11. A markolat felül ovális ezüst lemezben végződik, amelyet három hosszú (3·3 cm-es), bronz szeg erősített a markolat faborításához. A borítást alul 1·5 cm szalag fogja össze. Ezek kétségtelenné teszik, hogy a markolat igen lapos, ovális metszetű volt. A markolat faborítását az ezüst vereteken kívül még legalább két átvert vasszeg rögzítette. A szablyát két függesztő füllel akasztották a fegyverövre. Ezeket a függesztő füleket vékony ezüst pántok kapcsolták a kard hüvelyéhez. A függesztő fül szegcsekkel összeerősített lemezekből áll. Ezek közül az alsó bronz, a felső pedig ezüst. A szíjat az alsó vaslemez fogta hozzá. Mindkét függesztő fül csak töredékekben maradt meg.

2. A fegyverövhöz tartozónak kell tekinteni az *I. t. 20, 21, 22, 24 és 25* alatti, ezüstlemezről készült szíjvégeket és övvereteket. Díszítetlen sima lemezből készültek. Barázdált szalag erősítette össze a lemezeket. A szíjat egy-egy szeggel erősítették a szíjvégekbe. Az öv szíjának vastagsága a 25 alatti veret szegjeinek tanúsága szerint 2 mm volt. A 26 alatti bronzcsat (vas csatövissel) szolgált az öv összecsatolására.

3. Valószínűleg szintén az öv felszereléséhez tartoztak az ólombetétes ezüst veretek (*I. t. 16—19, 23*), bár azoknak majd 1 cm hosszú felerősítő szegjei voltak. A 16—19 alatti veretek azonos préselő mintával készültek. Négy sarkukban jelölt szegfejek csupán díszítő szerepet játszanak. Az előbbiekhöz anyagban és elkészí-

tésben hasonló a 23 alatti veret. Rovátkolást utánzó keret fogja körül. A belső négyszöget elmosódott szalagfonat díszíti.

4. A két aranyveret (*I. t. 13—14*) fogazással díszített, ú. n. II. stílusú germán ornamentika tölti ki. Azonban vonalai vagy az anyag, vagy a verés következtében erősen elmosódottak. A veretek úgy készültek, hogy aranylemez alá vékony bronzlemez helyezett és a mintát együtt préselték rájuk. A bronzlemezhez hozzáfórasztott kapcsok nyomai megmaradtak. Ilyen kapcsos vereteket rendszerint a váll alatt találunk, ezért hajfonat kapcsolóknak és díszeknek tartjuk.

5. Arany fülbevaló (*I. t. 15*); karikája csavart négyszögletes aranydrótból készült, függőjének díszét kis aranygömböcskék és ráforrasztott, rovátkolt huzal alkotja.

6. A 4, 5 és 6 alatti vas nyílhegyek jellegzetes avarkori háromszárnyú formák. A tegez szíjához tartozhatott a 12 alatti vasszíjvég (H 4·6), a 10 alatti vascsat (H 2·9) és a 11 alatti akasztó horog. (Csonka mérete 5·2 cm.)

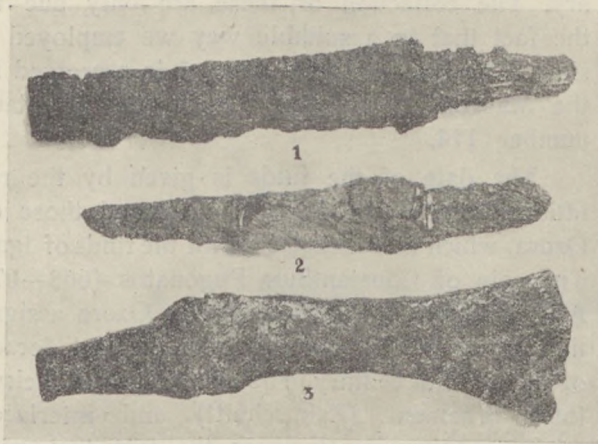
7. Talán az övön használták az *I. t. 8 és 9* alatti vaskarikákat, amelyeket vaspánttal erősítettek fel. Az övön függhetett a 7 alatti rövid kés is (H 10). A visszacsapó íj csontlemezei közül csak két töredék maradt meg (*I. t. 2—3*).

A felásott 15 holdnyi területen az 1. sz. előkelő síron kívül még néhány szegényebb sír is előkerült. Ezek közül az egyiknél a balkéznél egyszerű vaskés (1. kép 1.) volt (H 13). Más tárgyat ezen sírban nem találtam. A munkások által felásott egy másik sírban szintén vaskés töredéke került elő (H 15·4, 1. kép 2.). Egy harmadik sírban találták a vasból kovácsolt fokosbaltát. 14·6, élének szélessége: 4·2 (1. kép 3.).

Az 1. sz. sírnak összes tárgyai nem kerülhettek elő a föld megbolygatása következtében. A tárgyak nagyrésze csak töredékes. Ezek összegyűjtését is csak annak köszönhetjük, hogy megfelelő módon rostával dolgoztunk. Az 1. sz. sír csontváza a kecskeméti múzeumban 114 leltári szám alatt található.

I. tábla 1—26. A ballószögi avar sírlelet. (Kecskemét, Városi Múzeum). — Plate I. figs. 1—26. Avar grave-finds from Ballószög (Municipal Museum of Kecskemét).

1. kép. Ballószög. — Fig. 1. Ballószög.

Kecskemét.

¹ Dolg. 1937. Bálint Alajos, AVAR SIROK BATIDÁN. X. tábla. 1—4.

AN AVAR GRAVE FROM KECSKEMÉT-BALLÓSZÖG.

On the outer suburbs of Kecskemét at Ballószög the workmen found several human skeletons in the course of digging in the vineyard of the teacher Gyula Karácsonyi. In one of the graves occurred a sabre, of which the teacher informed the Municipal Museum of Kecskemét and on 8th February 1936 I went to examine the graves.

With the digging the Avar grave, which seemed to have been that of a distinguished person, had been so much disturbed that a systematic excavation was out of the question. On the spot, where the fragments and bones of the grave lay, the soil was sifted in an area of 7—10 sq. m. and thus the scattered objects were collected.

1. Iron sabre with silver mounts 87 cm. long (*Pl. I, figs. 1—1a*). Single-edged along the whole blade and curving from about the last third part of it. The blade is 2.7 cm. in breadth below the hilt, which is 11 cm. long. The sword-hilt terminates at the top in an oval silver plate, which is fastened to the wooden cover of the hilt with three bronze rivets, each of which is 3.3 cm. long. The wooden cover had been fastened at the bottom of the hilt by a silver ribbon 1.5 cm. broad. These undoubtedly prove that the sword-hilt was rather flat and oval in section. The wooden cover had been attached to the hilt in addition to the silver mounts with at least two iron rivets. The sabre had been suspended on the belt by means of two loops. These loops for suspension had been fastened to the sword-sheath by thin silver strips. The loops consist of three plates attached together by rivets, of which the lower

A lelet korát az igazi és az ezzel összefüggő ozorai lelettel való rokonság adja meg. Az utóbbi leletben talált Constantinos Pogonatos érem, (668—671) ennek a csoportnak a megjelenését a VII. sz. utolsó évtizedeire határozza meg. Erre a korra vall a fogazásos díszű, szalagtestű állati mintáknak a megjelenése, továbbá az a körülmény, hogy az arany és ezüst vereteket az olcsóbb anyagra préselték rá. A négyszögletes ezüstveretek utánzatai egy jobb kivitelnek, ahol a belső díszet préselt aranylemez alkotta.¹ Rokoneleetek a griffes-indás környezetben kerültek elő. Ez is arra mutat, hogy a leletek korát az avar birodalom középső szakára kell tennünk.

Szabó Kálmán

one is iron, the middle bronze and the upper silver. The strap was fastened between the iron and bronze plates. Both loops remained only in fragments.

2. The strap-ends and belt-mounts made of silver plate shown on *Pl. I, figs. 20, 21, 22, 24* and *25* must be considered as belonging to the belt. They were made of plain, undecorated plate. Grooved ribbon fastened the plates together. The strap had been attached into the strap-ends by means of rivets. According to the length of the rivets in mount no. 25 the strap had been 2 mm. thick. The bronze buckle no. 26 with iron tongue served for clasping the belt.

3. Probably the silver mounts with lead setting (*Pl. I, figs. 16—19, 23*) belonged also to the equipment of the belt, though their rivets were almost 1 cm. long. The mounts *figs. 16—19* had been pressed on the same model. The head of rivets marked at each corner of the mounts have only a decorative purpose. Mount *fig. 23* is similar to the former as regards material as well as execution. It is enclosed by a border imitating grooves. The inner rectangular space is decorated with an indistinct interlaced ribbon pattern.

4. Two gold mounts (*Pl. I, figs. 13—14*) decorated in the so-called «style II» of Germanic art with incised lines (*Zahnschnitt*). Their lines, either in consequence of the material or of the hammering, are very indistinct. The mounts were so made that under the gold plate a bronze one had been placed and the pattern had been pressed on them together. Traces of the clasp welded to the bronze plate remained. Such mounts with clasps are usually found underneath the shoulder, therefore we regard them as clasps and ornaments for hair-plaits.

5. Gold ear-ring (*Pl. I, fig. 15*). The hoop is made of twisted rectangular gold wire. Its pendant is decorated with small gold pellets and grooved wire welded to it.

6. Iron arrow-heads (*Pl. I, figs. 4, 5, 6*) with three blades, the characteristic form of the Avar period. The iron strap-end (*fig. 12*) 4.6 cm. long, the iron buckle (*fig. 10*) 2.9 cm. long and a hook for suspension (*fig. 11*), fragmentary measurement 5.2 cm., might have belonged to the strap of the quiver.

7. The iron rings (*Pl. I, figs. 8—9*) were used perhaps on the belt attached by iron strips. On the belt might have also suspended the short 10 cm. long iron-knife (*fig. 7*). From the bone-strips of a compound reflex bow remained only two fragments (*Pl. I, figs. 2—3*).

Besides grave 1 some other poorly furnished graves, came to light on the 15 acre dug-up area. In one of these was a simple iron knife 13 cm. long at the left hand of the skeleton (**Fig. 1, no. 1**). I found nothing else in that grave. In another grave, dug up by the workmen, occurred also the fragment of an iron knife 15.4 cm. long (**Fig. 1, no. 2**). In the third grave was found an iron-wrought axe-hammer 14.6 cm. long, and its cutting-edge 4.2 cm. broad (**Fig. 1, no. 3**).

All the objects belonging to grave 1 may not have come to light in consequence of the disturbance of its soil. Most of the finds are fragment-

ary. The collection of these are only due to the fact that in a suitable way we employed a sieve. The skeleton from grave 1 is preserved in the Museum of Kecskemét under the inventory number 114.

The date of the finds is given by the relationship with the finds of Igar and those of Ozora, which are connected with the finds of Igar. The coin of Constantinos Pogonatos (668—671 A. D.) found among the finds of Ozora assigns the appearance of this group to the last decade of the seventh century. The appearance of incised lines ornament (*Zahnschnitt*) and interlaced animal motives, as well as the fact that gold and silver mounts were pressed on less valuable material indicate the aforementioned period. The quadrangular silver mounts are the imitations of a better executed specimen, where the inner decoration consists of a pressed gold plate.¹ Related finds came to light in the same place as those of griffin and floral motives. This indicates too that the date of the finds must be assigned to the middle period of the Avar reign.

Kecskemét.

Kálmán Szabó

¹ Dolg. 1937. Alajos Bálint, AVAR GRAVES AT BATIDA (AVAR SÍROK BATIDÁN), Pl. X, Figs. 1—4.

A CSONGRÁD—VENDELHALMI HONFOGLALÁSKORI LELET

Amióta Fettich Nándor munkássága révén,¹ a honfoglaló magyarság fémművességének különböző összetevői meghatározottaknak tekinthetők, fokozott figyelmet kell fordítani azon kérdések felé, amelyeknek jelentősége a honfoglaló magyarság magyarföldi élete, annak alakulása szempontjából döntő fontosságú. Gondolunk itt első sorban a honfoglaló magyarságnak és a szláv-ságnak viszonyára. Ezért is tekintjük fontosnak minden kis leletnek és megfigyelésnek közzétételét. Ez az egyik magyarázata annak, hogy az alábbi, csak részben hitelesnek tekinthető anyagot ismertetjük.

Megjegyezni kívánom, hogy a leletek megmentése kizárólag dr. Tary László csongrádi orvos ügyszeretetének köszönhető, amiért neki e helyen is hálás köszönet jár. Az ő leírását vettük át, legtöbbször szóról-szóra, a leletek és megfigyelések ismertetésénél is.

A lelőhely Csongrád várostól délre fekszik, mintegy 2 km-re. A katonai térképen 88-as számmal és Vendel-halom megjelöléssel van feltüntetve. Az Ék—Dny irányban elhúzódó dombot az Ék-i harmadán vágta át egy Ény—Dk-i irányú homokbányával, amelynek jelenlegi hossza kb. 70 m., szélessége pedig 10 méter.

Az alább ismertető leletek 1937. áprilisában meginduló homokkitermelési munkálatok közben kerültek elő. Ilyenformán rendszeres munkáról nem lehetett szó, térképezni sem lehetett a sírokat és a legtöbb esetben a sírgödör méreteit és a csontváz hosszát sem jegyezheték föl. A megfigyelések szerint a halom keleti oldalán voltak a gazdagabb sírok. A délkeleti lejtőn a sírok sűrűbben feküdtek, de kevés, vagy semmi mellékletük nem volt. A sírok elhelyezésében rendszert megállapítani nem lehet. A halom északi lejtőjén csak négy római kori sír került elő. A temető kiterjedésére vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy a homokbánya csak egy kis része a halomnak, míg nagyobbik része Varga Dudás József szőlője. A szőlő ültetésekor a föl-

det csak szántották, s így a temetőnek, valószínűleg nagyobbik része még bolygatatlan, bár a tulajdonos állítása szerint, az egyik, a homokbányától távolabb fekvő részen, faültetéskor több csontvázat találtak, s azért ezt a részt «Koponyás» pásztának nevezték el. A sírok leírását az alábbiakban adom:

1. SÍR. A munkások találták meg és bontották ki, de a sír fekvését még ellenőrizni lehetett. Ék—Dny irányítású volt, fejjel Ék-nek, 1 m mélyen. Mellékletek: 1. A két csukló tájon 1—1 karperec (*I. t. 1—2*). Az egyik karperec ezüsből van, egytagba öntött, két egymással szemben álló állatfej dudorodik ki rajta. A fejek mögötti nyakrészt, mindkét oldalon, mélyített, egyenes-szerű vonalas kis kereszt ékíti. A másik karperec, négyzetes átmetszetű, bronzból készült, nyitott (*I. t. 2*). 2. Két ezüst hajkarika S-formájú végekkel. Az egyiknek vége letörött (*I. t. 3—4*).

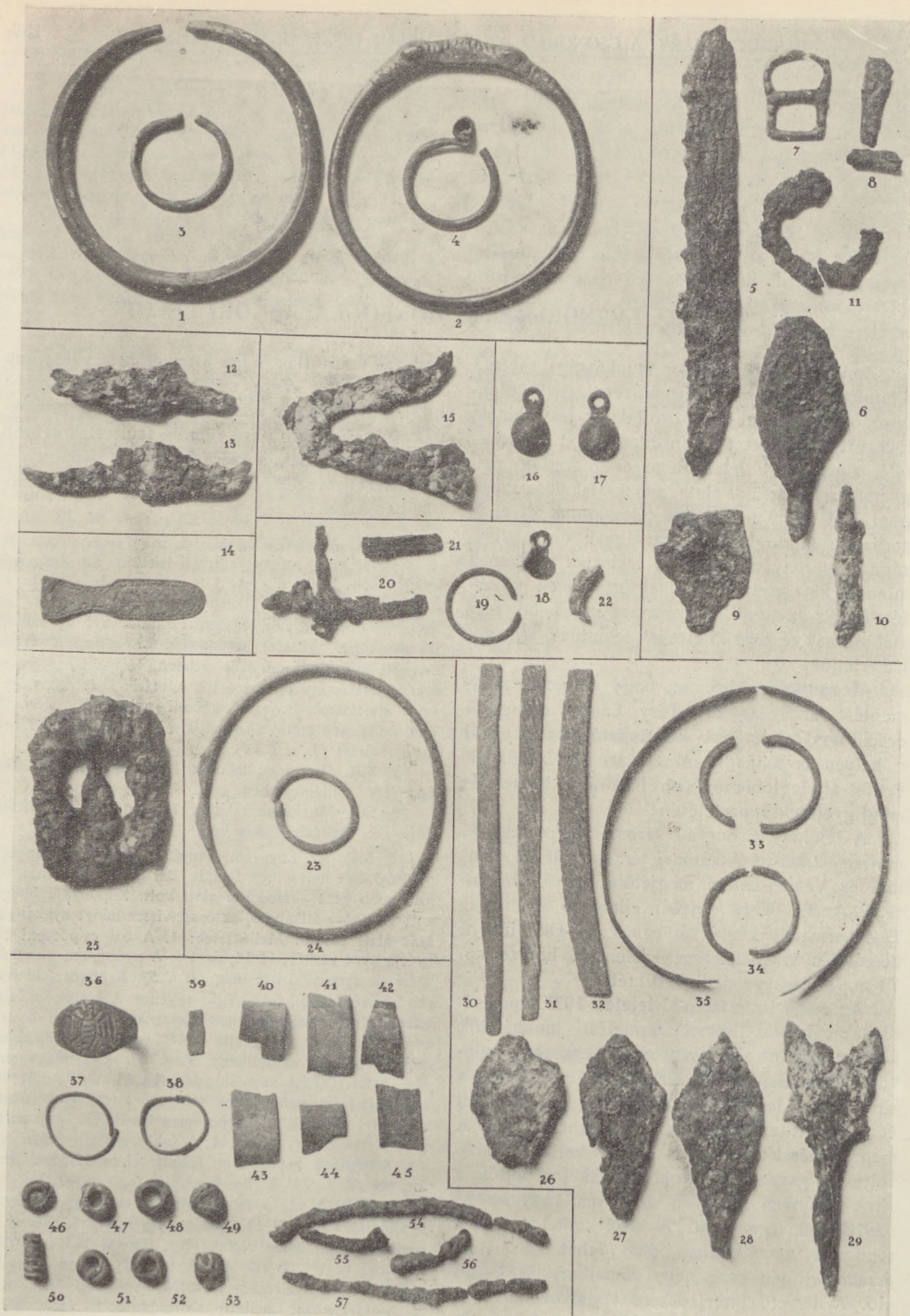
2. SÍR. Munkások találták 1 m mélyen. Irányítása Ény—Dk. Melléklete nem volt.

3. SÍR. Munkások találták 1 m mélyen. Irányítása Ény—Dk. Melléklete nem volt.

4. SÍR. Az Ény—Dk irányítású csontváz, hanyatt, nyújtóztatott helyzetben feküdt. Bal keze a medence fölött, jobb keze a medence alatt volt. Koponyája hiányzott s az alsó állkapocs, az össze-vissza hányt nyakcsigolyák alatt feküdt. Mellékletek: 1. A bal csípőcsont tányérja alatt vaskés; H 14, Sz 1·4. A nyélrészén a rozsdá farostok nyomát őrizte meg (*I. t. 5*). A hegye felé ívesen keskenyedik, foka végig egyenes. A kés egész felületén halvány farostnyomok látszanak és néhol a bőr maradványai. 2. Ugyanitt volt, egy akáclevél-alakú, erősen rozsdás, vasnyílhegy (*I. t. 6*). A nyílhegy szárán, a felerősítést szolgáló, teljesen átrozsdásodott vászonmaradvány van. Teljes hossza 6·2 cm, a nyélrészre ebből 1·5 cm esik. 3. Ugyaninnen került elő, egy pecék nélküli vascsat (*I. t. 11*). 4. A jobb csípőtányérban egy kis, kétosztású bronz csat feküdt, elrozsdásodott vastóvissal (*I. t. 7*). 5. Vastőredékek (*I. t. 7—10*).

5. SÍR. A váz a felszín alatt 1 m mélyen, hanyatt nyújtóztatva feküdt. Irányítása Nyény—Kdk. Kezei a medence felett össze voltak téve. Hossza 165 cm. Mellékletek: 1. A jobb csípőtányér mellett, erősen elrozsdásodott kés, a nyélrészén farostok nyomaival (*I. t. 12*). 2. A forgócsont mellett, elrozsdásodott, valószínűleg csiholóvas töredékét találtuk (*I. t. 13*).

6. SÍR. A homokbánya Varga Dudás József szőlője felé eső falában 2·5 m mélyen, már kettévágott sír

I. tábla. Csongrád—Vendelhalom 1. sír (3—4), 4. sír (5—11), 5. sír (12—13), 6. sír (14), 7. sír (15), 10. sír (16—17), 18. sír (18—22), 19. sír (23—24), 20. sír (25), 26. sír (26—34), 28. sír (36—53). — Planche I, Csongrád—Vendelhalom, Tombe 1. (3—4), Tombe 4. (5—11), Tombe 5. (12—13), Tombe 6. (14), Tombe 7. (15), Tombe 10. (16—17), Tombe 18. (18—22), Tombe 19. (23—24), Tombe 20. (25), Tombe 26. (26—34), Tombe 28. (36—53).

került elő. Kibontani, a homlokkal várható leszakadása miatt, nem lehetett. Csak a kilátszó ló alsóállkapocs egyik felét sikerült kivenni, azonkívül egy lólábszár csontot. Valószínűleg feldúlt lovassírról van szó. Innen került elő, egy bronz szíjvég (*I. t. 14*). Egyik lapja síma, a másik lapja, a szélével párhuzamosan futó bemélyített vonalkával és erre rárajzolt kis félkörök sorozatával van díszítve.

7. SÍR. 1 m mélységben, hanyattfekvő, kinyújtóztatott, 175 cm hosszú csontváz, kezei a medence fölött össze voltak téve. Irányítása Ny—K. Mellékletek: 1. A jobb halántéktájon, rosszezüstből való, nyitott karika. Kivételkor szétmállott. 2. A bal csípőtányér alatt csiholó-acél töredéke (*I. t. 14*). 3. A bal halántéktájon, pusztán rozsdanyomokban megmaradt halántékkarika.

8. SÍR. 1·30 m mélységben, hanyattfekvő, kinyújtóztatott, 156 cm hosszú csontváz. Kezei a medence fölött össze voltak téve. Irányítása Nyény—Kdk. Melléklete nem volt.

9. SÍR. 90 cm mélységben, hanyattfekvő, kinyújtóztatott, 156 cm hosszú csontváz. Kezei a medence fölött voltak összetéve. Melléklete nem volt.

10. SÍR. A sírt Forgó László mérnök bontotta ki. Az ő adatai szerint 90 cm mélységben, 163 cm hosszú csontváz feküdt, hanyatt nyújtóztatva, kezei a medence fölött össze voltak téve. Irányítása Ny—K. A mellcsont fölött kétrészből álló, bronz fülesgombot találtak (*I. t. 16—17*).

11. SÍR. Római kori.

12—14. SÍROK. Munkások találták, állítólag 1 m mélységben, Ny—K-i irányítással. Mellékletek bevallásuk szerint nem voltak. A három koponyát őrizték csupán meg.

15—16. SÍROK. Munkások találták s róluk semmi adatot nem lehetett megtudni.

17. SÍR. 1 m mélyen fekvő, Ny—K-i irányítású, hanyatt fektetett férfi váza. A koponyát a munkások kivették, ezért a csontváz hosszát nem lehetett megmérni. Mellékletek: 1. Bal oldalán szablya, bronz hüvelyvéggel (*II. t. 12, 11—11a*), két, bronzból készült, díszített hüvely füllel (*II. t. 1—2b*), amelyeket két-két bronzpánt kapcsolt a hüvelyhez (*II. t. 5—10*). A szablya hossza 90 cm, a markolatrészt 10 cm. A penge szélessége 4 cm. 2. A jobb kulcsont alatt két, nyitott ezüst karika (*II. t. 3—4*). 3. A jobb lábfejen vaskengyel (*II. t. 13—14*). 4. A bal bokán vaszabla (*II. t. 15*). 5. A zabla fölött, közvetlenül, vaslánc, teljesen elmállott állapotban (álladólánc?) 6. A bal lábfej előtt, csaknem teljesen oxidálódott vaskengyel.

18. SÍR. Dny—Ék irányítású csontváz, 1 m mélyen, hanyatt kinyújtóztatva. A karok, könyökben be voltak hajlítva, az alkarsontok a mell fölött keresztbe voltak téve. Mellékletek: 1. A jobboldali kulcsont alatt bronz fülesgömböcske, mely a kivételnél ketté vált. A belső része valamilyen sárgás színű, viaszos tapintású anyaggal volt kitöltve. 2. A bal kulcsont alatt, kisebb bronz füles gömböcske (*I. t. 18*). 3. A jobb kéz egyik ujjpercén egy rosszezüst oxidálódott gyűrű (*I. t. 19*). 4. A bal kéz csontjai marokra voltak szorítva s közülük egy erősen elrozsdásodott, keresztalakú vasdarabot sikerült több részre törve kiszabadítani (*I. t. 20*). A kereszt egyik oldalán farost nyomok láthatók. Töredékek (*I. t. 21—22*).

19. SÍR. Hanyatt fektetett, kinyújtóztatott, 158 cm hosszú csontváz. Balkéz a medence fölött, jobbkéz a medence mellett. A sír mélysége nem volt megállapítható. Irányítása Ény—Dk. Mellékletek: 1. jobb oldali bordák fölött a könyök magasságában 6 cm hosszú, teljesen elrozsdásodott vasdarab volt. 2. Jobb oldalán a szegycsont felett félellipszisalakú, rozsdátté vaslemez (3×3 cm). Egyenes oldala mellett a közepén és az ívesúcánál akasztóg nyomai. Kivételkor szétporlott. 3. Nyakcsigolyái mellett, bal oldalt, 2 cm átmérőjű, nyitott, de összeérő végű síma karika volt (*I. t. 23*). 4. A jobb csuklója alatt 6·5 cm átmérőjű, zárt, bronzkarperec (*I. t. 24*.) Alig kivehető állatfejekkel van díszítve.

20. SÍR. Hanyattfekvő, kinyújtóztatott, 110 cm mélyen fekvő csontváz. Hossza 160 cm. Jobb keze mellett keresztbe volt téve, bal keze ki volt nyújtva. Egyetlen melléklete az ágyéki gerincoszlop mellett, jobbról fekvő, téglalapalakú vascsat (*I. t. 25*).

21—22. SÍROK. Római koriak.

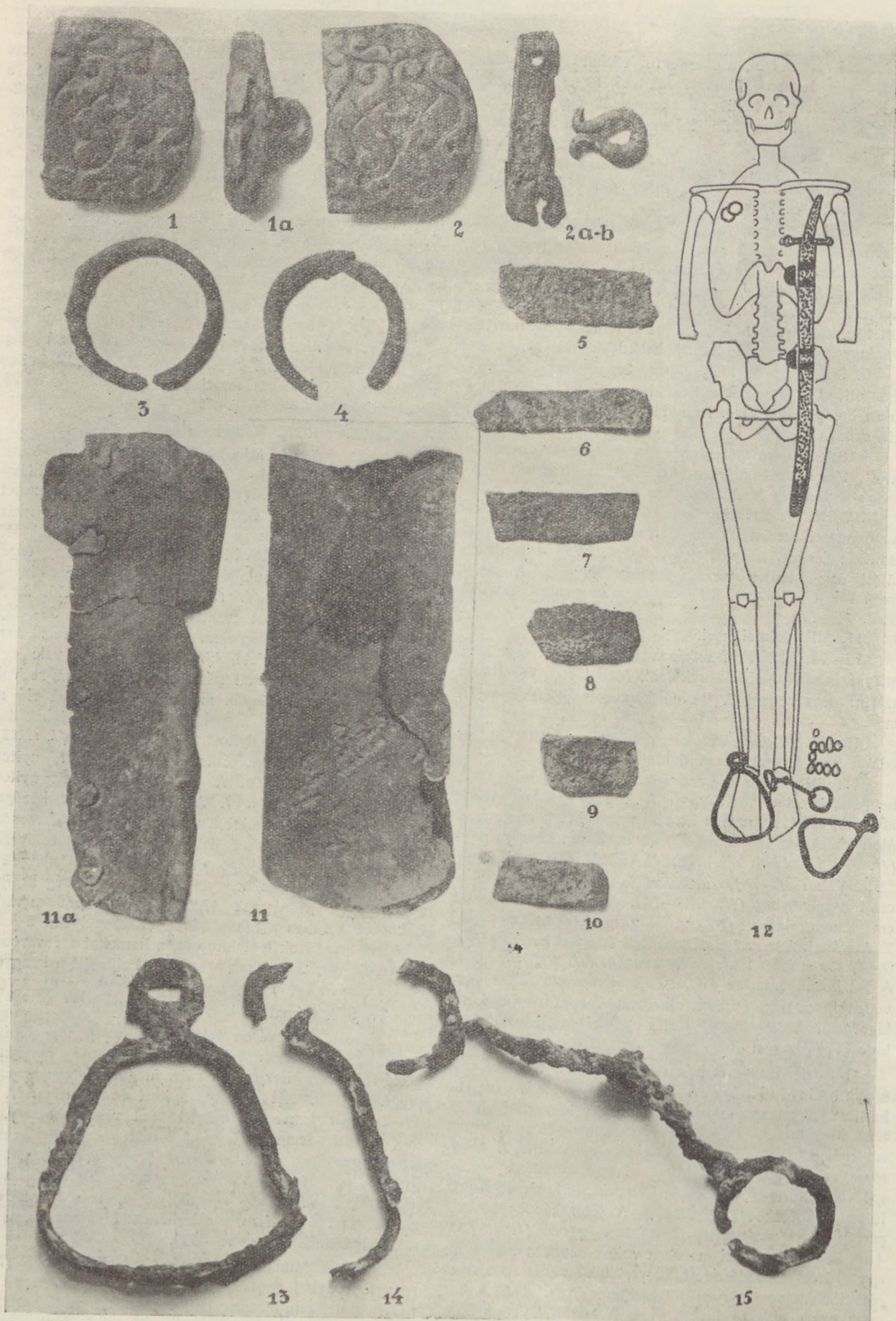
23—25. SÍROK. Mindhárom bolygatott sír, összevissza fekvő csontokkal. A koponya mindháromnál hiányzott. Valószínű, hogy régebbi ásatásnál tárták fel ezeket.

26. SÍR. Hanyatt fektetett, kinyújtóztatott csontváz, 110 cm mélyen. Hossza 175 cm, irányítása Ny—K. Mellékletek: 1. A bal válla mellett, valószínűleg tegez alkatrészét képező, elrozsdásodott vaspálca maradványok és három nyílcsúcs (*I. t. 26—28*) került elő. 2. A nyílhegyek alatt három csontlemez volt (*I. t. 30—32*). Egy a karcsont alatt keresztbe feküdt, annak felső harmadán; egy ettől kifelé, kb. 10 cm-re, de vele egy magasságban; karcsonttal párhuzamosan, 18 cm-re volt a harmadik. 3. A könyök magasságában került elő az *I. t. 29*. számú villás hegyű nyílcsúcs. 4. A jobboldali második borda fölött, nyitott végű ezüstgyűrű (*I. t. 33*). 5. A jobb alsókaron, ezüstlemezéből készült, nyitott karperec (*I. t. 35*). 6. A jobb csípő mellett nyitott ezüstgyűrű (*I. t. 34*). 7. Az alsó állkapocs középső részén, úgy a belső, mint a külső oldalon, zöld rozsdanyomok (érem?) voltak észlelhetők. 8. A bal alsólábszár vége mellett, egy ló koponyája feküdt, orral nyugatra, előtte lólábsontok és kengyel voltak. A sötétség beállta miatt ennek a résznek kibontása másnapra maradt. Ekkorára azonban a homokbánya falát, melyben a lelet feküdt a munkások leszakították, a homokot a fuvarosok elhordták, úgy hogy csak töredékeket sikerült a kengyeltől és zablából (?) megmenteni.

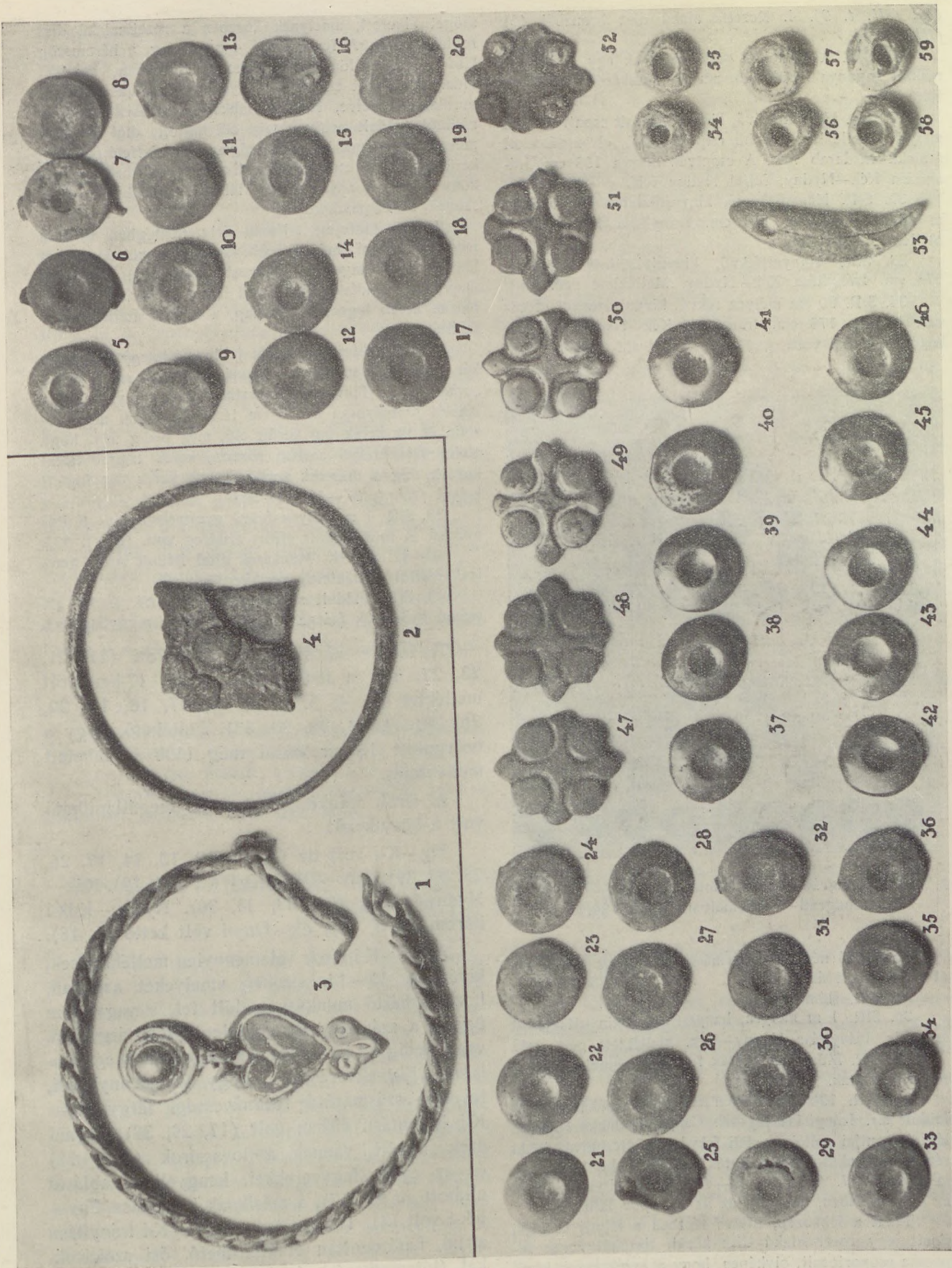
27. SÍR. Római kori.

28. SÍR. Munkások találták. Állítólag Ny—K irányítású. Mellékletek: 1. Bronz pecsétgyűrű, amelynek pecsétlő részén kiterjesztett szárnyú galamb van bevésve (*I. t. 36*). 2. Két vékony, nyitott bronzkarika (*I. t. 37—38*). 3. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok (*I. t. 54—57*). 4. Ismeretlen rendeltetésű, hajlított, bronzlemez töredékek (*I. t. 39—45*) (karperec?). 5. Nyolc gyöngy, egy üvegből való hengeres, spirális bordázattal, hét drb. szintén üveg, gömbölyű, egymást keresztező hullámvonallal díszítve, s a hullámok öbleiben piros beakások vannak (*I. t. 46—53*).

29. SÍR. Munkások találták rá. Mellékletek: 1. Három sodronyból font karperec bronzból (*III. t. 1*). 2. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült nyitott karperec (*III. t. 2*). 3. Kéttagú, lekopott aranyozású ezüst csüngő-

II. tábla 1—15. Csongrád—Vendelhalom 17. sír. — Planche II, 1—15. Csongrád—Vendelhalom, Tombe 17.

III. tábla. Csongrád—Vendelhalom 29. sír (1—4), 38. sír (5—52), 39. sír (53), 43. sír (54—59). — Planche III, Csongrád—Vendelhalom, Tombe 29. (1—4), Tombe 38. (5—52), Tombe 39. (53), Tombe 43. (54—59).

dísz (III. t. 3). 4. Rozetta alakú dísz bronzból (?) (III. t. 4).

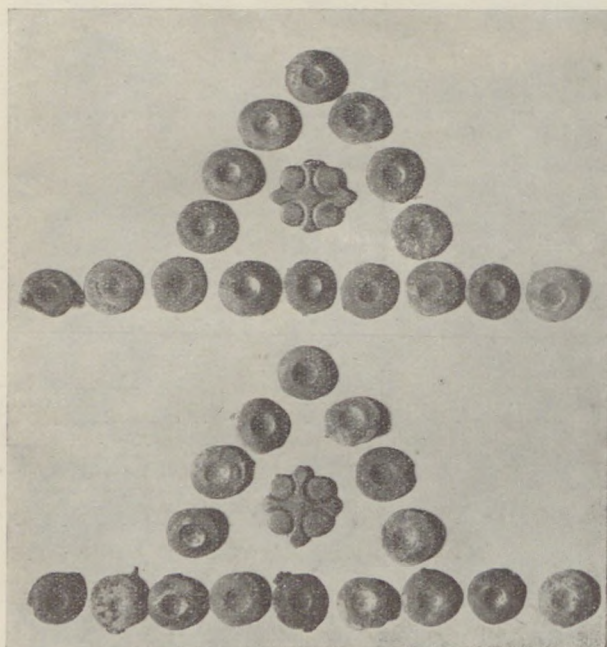
30. SÍR. A homokos gödörből csak egy állkapocs nélküli koponya került elő, amit a munkások dobhattak félre.

31. SÍR. Hanyattfekvő, kinyújtóztatott csontváz, 1 m mélyen. Melléklete a jobb csipőn fekvő, elrozsdásodott áralakú vasdarab volt. A csontváz hossza 158 cm, irányítása Kék—Nydney, fejjel Nydney felé.

32. SÍR. Hanyattfekvő, kinyújtóztatott csontváz, 1 m mélyen. Hossza: 168 cm. Irányítása Kdk—Nydney. Melléklete nem volt.

33. SÍR. Hanyattfekvő, kinyújtóztatott csontváz 178 cm. Irányítása Kék—Nydney. Melléklete nem volt.

34. SÍR. 80 cm mélyen fekvő, kinyújtóztatott csontváz. Hossza 173 cm. Irányítása Kék—Nydney. Melléklete ennek sem volt.

1. kép. Csongrád—Vendelhalom 38. sír. — Fig. 1. Csongrád—Vendelhalom, Tombe 38.

Az utolsó négy sír, egymástól szabályos távolságra (190 cm) volt ásva.

35. SÍR. Római kori.

36. SÍR. 1 m mélyen, hanyattfekvő, kinyújtóztatott csontváz. Irányítása Nydney—Kék. Melléklete nem volt.

37. SÍR. Munkások dulták fel, akik semmiféle leletéről nem tudtak.

38. SÍR. 130 cm mélyen fekvő, a munkások által feldúlt sír. Irányítása Ny—K. Csupán a lábközép és a lábfej csontjai voltak eredeti fekvésben, a csontváz többi részét a munkások széthányták. Mellékletek: 1. A jobb lábfejen a III. t. 5—36, 47—48 látható pityék, abban az elrendezésben, ahogyan az az 1. képen látható.

Tehát a lábközép, illetve részben a lábujj csontjai felett, egy rozettaalakú dísz körül, tizenhat kerek laposcska csoportosult, olyképen, hogy a kerek tagok közül 12 a lábujjak felé néző csúcsú, egyenlőszárú három-

szöget alkotott, amelynek közepén a rozettaalakú dísz foglalt helyet. A fennmaradó 4 kerek tag, a háromszög lábfej felőli oldalának meghosszabbításában, mindkét oldalt 2—2 volt elhelyezve, olyképen, hogy a láb domborulatát követve, felül a lábközépcsontokra szorosan rásimult, oldalt pedig a talp alá hajlott, ahol is a két szélső kerek tagocskák már szögécseikkel felfelé fordulva kerültek elő. A csontok és a díszítő tagok között mállékony bőrszerű anyag volt található, amelybe az akla-szögek belekapaszkodtak.

A bal lábfejet, teljesen érintetlenségben in situ lehetett észlelni, míg a jobb lábfejen a külső oldalon három kerek tagocskára hiányzott, egyébként a többiek épen úgy feküdtek, mint a bal lábon leírtak. A hiányzó három kerek tagocskát másnap, a homok átszítálásakor találták meg.

A jobb lábfej csontjaitól jobbra, mintegy 18 cm-re, két párhuzamosan haladó, egymástól kb. 10 cm-re fekvő sorban a sír fekvésére keresztbe fekvő irányban, egymástól szabályosan kb. 5 cm térközre, újabb négy rozetta és tíz kerek tag került elő, még pedig úgy, hogy a fej felől fekvő sorban rozetta, kerek taggal váltakozott, míg a második sorban csupa kerek tag foglalt helyet (III. t. 37—46, 49—52).

39. SÍR. 1 m mélyen fekvő gyermeksí. Ny—K irányítású. A melle fölött átfúrt állatfog volt. (III. t. 53).

40—42. SÍROK. Munkások által feldúlt sírok, amelyek mellől mellékletek nem kerültek elő.

43. SÍR. Feldúlt sír, mellékletek a III. t. 54—59. számú gyöngyök (sárga berakások, zöld üvegyöngyök).

A feltárt 43 sírből öt római kori (11, 21, 22, 27, 35), a fennmaradó 38-ból 17-ben volt melléklet (1, 4, 5, 6, 7, 10, 17, 18, 19, 20, 26, 28, 29, 31, 38, 39, 43). Feltehető, hogy a bolygatott 18 sír közül még több is lehetett mellékletes.

A sírok irányítása, ahol az megállapítható volt a következő:

Ny—K-i volt tíz (7, 10, 12, 13, 14, 17, 26, 28, 38, 39), Ény—DK-i négy (2, 3, 4, 19), Kék—Nydney-i négy (31, 33, 34, 36), Nydney—Kdk-i három (5, 8, 32), Ék—Dny-i volt kettő (1, 18).

A Ny—K-i sírok valamennyien mellékletesek, kivéve a 12—14. sírokat, amelyeket azonban, hozzá nem értő munkáskéz dúlt fel, s vagy nem ügyelt a számára mitsem jelentő lelettárgyakra, vagy pedig az irányítást nem figyelték meg pontosan. Figyelemreméltó, hogy valamennyi ősi, levediai származású fémművességi tárgy Ny—K-i irányítású sírban volt (17, 29, 38), ugyanezek között vannak a lovassírok (6 ?, 26) és az egyik fegyverekkel, kengyellel, zablával ellátott sír is (17), a másiknak irányítása Ény—DK-i volt (4). Tehát a temető Ny—K-i irányítású sírjai, határozottan elkülöníthető, ősi szokásokkal (lőtemetkezés) és jellegzetes fémművességi tárgyakkal rendelkező rétegre utalnak. A többi

tíz mellékletes sír közül, külön csoportba tesszük az 1. és 19. sírt, amelyeknek irányítása, 45 fokkal tér el az első csoporttól, s amely különválasztást emellett a mellékletek; az S végű hajkarikák és az állatfejés végződésű karperecek indokolják. A 3. csoport sírjai szegényes mellékletűek, sőt legtöbbször semmi mellékletük sincs, s az irányítás szempontjából sem egységesek. Azt, hogy az előbbi két csoport közül melyikhez sorozhatjuk inkább őket, egyelőre nem igen dönthetjük el.

Messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le a fentebbi megfigyelésekből, de nem tartjuk lehetetlennek, hogy a csoportosítás, amelyet az imént végeztünk, más hasonló jellegű temető anyagában is keresztülvihető, s ez esetben már tényekre építve kereshetnénk a két főcsoportnak, esetleg eltérő ethnikumban rejlő magyarázatát. Az első csoport leletei közül a hajkarikát, a csiholó acélt és a két részből öntött fülesgombot a közel fekvő szakálhádi temetőből² is ismerjük. Egyébként elterjedt formák a honfoglaláskor emlékei között. Különös jelentőségű a 17. sír szabályája, formája egyezik a honfoglaláskori többi szabályával,³ hüvelyvége és tömör bronz veretei az u. n. Nagy Károly kard veretei-

Szeged.

¹ Fettich Nándor, A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG FÉMMŰVESSÉGE. AHung. XXI. Budapest, 1937.

² Dolg. 1936. LXVIII, LXIX, LXXI tábla.

³ Hampel József, A HONFOGLALÁSKOR HAZAI EMLÉKEI. Budapest, 1900. CIX. tábla.

nek alakjára emlékeztetnek.⁴ Palmettás díszük beszédesen bizonyítja, hogy a tarsolylemezek díszítőmintáit nem korlátozhatjuk csupán a tarsolyok díszre, hanem azok más anyagon és más technikában is megjelennek. A palmetta kompozíció a hüvelyfüleken bizonyos torzulást szenvedett, mert nyilván más felületen kialakult díszítési hálózat egy kiszakított részét alkalmazták a fülek félkörös mezejére. A 26. sír karperece, gyűrűi és nyílhegyei, a 28. sír vésett, galambos gyűrűje és a 29. sír csüngője elég általános korai magyar temetőinkben. A 38. sír sarudíszei közül a kis korongok általánosak honfoglaláskori leleteinkben, a négyszögletes veretnek azonban mindeztideig nem ismerjük pontos párhuzamát. Maguknál a tárgyaknál sokkal fontosabb azonban az, hogy ezekkel a leletekkel elsőízben ismerjük meg a honfoglaláskori lábbeli díszítését (1. kép).

A második csoport 1. és 19. sírját a csongrád—bokrosparti sírlelet Szent István pénze a XI. szd. első harmadára határozza meg.⁵ Ez alapon az első csoport sírjait, különösen azokat amelyekben lovastemetkezést figyeltünk meg, néhány évtizeddel korábbra a X. szd. második felére teszem.

Párducz Mihály és Tary László

⁴ Fettich, I. m. LXXVII tábla.

⁵ Márkiné, Poll Katalin, A ZSENNYEI KINCS. Arch. Ért. 1932—33. 60—84. l.

LES TROUVAILLES DE CSONGRÁD—VENDELHALOM DE L'ÉPOQUE DE LA CONQUÊTE DU PAYS HONGROIS

Depuis que, par le travail de Nándor Fettich,¹ nous pouvons considérer les différents composants de la métallurgie des Hongrois de l'époque de la conquête de leur pays, comme définis, il nous faut accorder une attention redoublée aux questions, dont l'importance est capitale du point de vue de la vie du peuple hongrois et de son développement en Hongrie à cette même époque. Nous pensons en premier lieu aux relations des Hongrois de cette époque avec les Slaves. C'est aussi pour cela que nous considérons comme important la publication de chaque petite trouvaille et de chaque observation. C'est une des explications pourquoi nous donnons un compte rendu du matériel suivant,

lequel ne peut être considéré comme authentique, qu'en partie.

Je voudrais faire remarquer que la conservation des trouvailles est due exclusivement au zèle du médecin de Csongrád, M. le docteur László Tary, et c'est pour quoi nous lui exprimons nos profonds remerciements, aussi en ce lieu. C'est aussi sa description que nous avons empruntée, le plus souvent mot à mot, en exposant les trouvailles et les observations.

Le lieu de trouvaille est situé à peu près deux kilomètres au sud de la ville de Csongrád. Il est indiqué sur la carte militaire sous le numéro 88 et avec la désignation Vendel-halom (colline-Vendel). La colline, s'étendant dans la

direction nord-est sud-ouest, fut tranchée à son tiers au nord-est par une sablière de direction nord-ouest sud-est et qui mesure environ 70 m de longueur sur 10 de largeur.

Les trouvailles dont nous donnerons le compte rendu ci-dessous, furent découvertes pendant les travaux d'exploitation du sable, commencés en avril 1937. Ainsi il ne pouvait pas être question d'un travail systématique, on ne pouvait dresser la carte des tombes et, dans la plupart des cas, on ne pouvait non plus noter les mesures de la fosse et la longueur du squelette. Selon les observations les tombes plus riches étaient du côté est de la colline. Dans la pente sud-est les tombes étaient plus serrées, mais elles avaient peu, ou aucun mobilier. Il est impossible d'établir un système dans la disposition des tombes. Dans la pente nord de la colline on n'a découvert que quatre tombes de l'époque romaine. Il nous faut remarquer pour ce qui concerne l'étendue de la nécropole, que la sablière n'est qu'une petite partie de la colline, tandis que sa plus grande partie est occupée par la vigne de József Varga Dudás. En plantant les vignes, la terre ne fut que labourée et ainsi la partie probablement plus grande de la nécropole n'est pas encore remuée, bien que, selon l'affirmation du propriétaire, on ait trouvé, dans une partie de la vigne, plus éloignée de la sablière, en plantant des arbres, plusieurs squelettes; c'est pourquoi on aurait nommée cette partie la zone «aux crânes». Je donne la description des tombes ci-après:

TOMBE 1. Elle fut découverte et ouverte par les ouvriers, mais la situation de la tombe pouvait encore être contrôlée. Sa direction était nord-est sud-ouest, la tête vers nord-est, dans la profondeur d'un mètre. Mobilier: 1. Un bracelet aux environs de chaque poignet (*planche I. 1—2*). Un des bracelets est en argent, fondu en un membre; deux têtes d'animaux, une en face de l'autre y font saillie. La partie du cou derrière les têtes est ornée de chaque côté d'une petite croix creusée, à tige droite. L'autre bracelet a la coupe transversale carrée; il est en bronze et ouvert (*pl. I. 2*). 2. Deux boucles de tempes à extrémité en forme d'un S. L'extrémité de l'une manque (*pl. I. 3—4*).

TOMBE 2. Des ouvriers l'ont trouvée à 1 m. de profondeur. Sa direction est nord-ouest sud-est. Sans mobilier.

TOMBE 3. Des ouvriers l'ont trouvée à 1 m. de profondeur. Sa direction est nord-ouest sud-est. Sans mobilier.

TOMBE 4. Le squelette était couché dans la direction nord-ouest sud-est, étendu sur le dos. La main gauche était sur le bassin, la droite dessous. Le crâne manquait et la mâchoire inférieure était sous les

vertèbres cervicales jetées sans dessus dessous. Mobilier:

1. Sous le disque de l'os iliaque gauche un couteau en fer; longueur 14 cm, largeur 1.4 cm. Sur la partie du manche, la rouille a conservé les traces de fibres de bois (*pl. I. 5*). Il se rétrécit en forme arquée vers la pointe, son dos est droit jusqu'au bout. Sur toute la surface du couteau on voit des traces vagues de fibres de bois et, par places, des restes de cuir. 2. Dans la même tombe il y avait une pointe de flèche en forme de feuille d'acacia, fort enrouillée (*pl. I. 6*). Sur la tige de la pointe de flèche il y a un lambeau de toile enrouillée qui servait à sceller la pointe. Longueur totale 6.2 cm, dont la partie de la tige mesure 1.5 cm. 3. De la même tombe est sortie une boucle en fer, sans ardillon (*pl. I. 7*). 4. Dans le disque de l'os iliaque droit il y avait une bouclette en bronze, divisée en deux, avec ardillon en fer rouillé. 5. Fragments en fer (*pl. I. 7—11*).

TOMBE 5. Le squelette était couché 1 mètre sous la surface, étendu sur le dos. Sa direction était ouest-nord-ouest est-sud-est. Ses mains étaient croisées au dessus du bassin. Longueur 165 cm. Mobilier: 1. Près du disque de l'os iliaque, un couteau très rouillé, avec sur la partie du manche des traces de fibres de bois (*pl. I. 12*). 2. Près de la diarthrose nous avons trouvé un fragment, probablement d'un briquet (*pl. I. 13*).

TOMBE 6. Dans le mur de la sablière du côté de la propriété de József Varga Dudás, à la profondeur de 2.5 m, fut découverte une tombe dont la moitié était déjà démolie. On ne put pas l'ouvrir, de peur que le mur de sable ne s'écroulât. On n'en put faire sortir qu'une moitié de la mâchoire inférieure de cheval qui était visible et un tibia de cheval. Il s'agit probablement d'une tombe equestre ravagée. C'est d'ici qu'est sorti un ferret en bronze (*pl. I. 4*). Une de ses faces est lisse, l'autre est ornée d'un trait parallèle au bord et d'une série de petits demi-cercles tracés sur le trait.

TOMBE 7. Squelette, long de 175 cm, étendu sur le dos, à 1 m. de profondeur; ses mains étaient croisées au dessus du bassin. Sa direction est ouest-est. Mobilier: 1. Aux environs de la tempe droite une boucle ouverte, en mauvais argent, qui s'effrita, à peine retirée de la terre. 2. Sous le disque de l'os iliaque droit, fragment de briquet (*pl. I. 15*). 3. Aux environs de la tempe gauche des traces de rouille, seuls restes d'une boucle de tempes.

TOMBE 8. Squelette, long de 160 cm, étendu sur le dos, à 1.30 m de profondeur. Ses mains croisées au dessus du bassin. Sans mobilier.

TOMBE 9. Squelette, long de 156 cm, étendu sur le dos, à 90 cm de profondeur. Ses mains croisées au dessus du bassin. Sans mobilier.

TOMBE 10. Ouverte par l'ingénieur M. László Forgó. Selon ses indications un squelette, long de 163 cm était étendu sur le dos, à 90 cm de profondeur; ses mains croisées au dessus du bassin. Sa direction était ouest-est. Il a trouvé au dessus du sternum un bouton à boucle, en bronze, en deux parties (*pl. I. 16—17*).

TOMBE 11. De l'époque romaine.

TOMBE 12—14. Trouvées par des ouvriers, à ce qu'ils disent à une profondeur d'un mètre; direction ouest-est. Selon leur déclaration sans mobilier. Ils n'ont conservé que les trois crânes.

TOMBE 15—16. Trouvées par des ouvriers, dont on n'a pu tirer nulle indication.

TOMBE 17. Squelette d'homme, étendu sur le dos, à la profondeur d'un mètre; direction ouest-est. Les ouvriers ont sorti le crâne, par suite de quoi on n'a pas pu mesurer la longueur du squelette. Mobilier: 1. A sa gauche, dans la position indiquée sur la planche, un sabre à bouterolle en bronze (*pl. II. 12*), avec deux boucles de fourrerau en bronze, ornées (*pl. II. 12, 11—11a*) et reliées au fourreau chacune par deux bandes de bronze (*pl. II. 1—2b*). Le sabre est long de 90 cm, la poignée de 10 cm. Largeur de la lame 4 cm. 2. Sous la clavicule droite deux anneaux ouverts, en argent (*pl. II. 3—4*). 3. Au pied droit un étrier en fer (*pl. II. 13—14*). 4. A la cheville gauche un mors en fer (*pl. II. 15*). 5. Immédiatement au dessus du mors, une chaîne de fer complètement effritée (gourmette?). 6. Devant le pied gauche un étrier en fer, presque complètement oxydé.

TOMBE 18. Squelette, étendu sur le dos, dans la direction sud-ouest nord-est, à la profondeur d'un mètre. Les bras étaient pliés aux coudes, les os de l'avant-bras étaient croisés sur la poitrine. Mobilier: 1. Sous la clavicule droite une globule en bronze, garnie d'une boucle; la globule se divisa en deux parties au moment d'être déterrée. Elle était remplie d'un matériel jaunâtre, faisant l'impression de cire. 2. Sous la clavicule gauche, globe plus petit en bronze, garni d'une boucle (*pl. I. 18*). 3. A une des phalanges de la main droite une bague en mauvais argent oxydé (*pl. I. 19*). 4. Les os de la main gauche étaient serrés à poignée et on réussit à en arracher, cassée en plusieurs morceaux, une pièce de fer très rouillée, en forme de croix (*pl. I. 20*). Sur une des faces des traces de fibres de bois sont visibles. Fragments (*pl. I. 21—22*).

TOMBE 19. Squelette, long 158 cm, étendu sur le dos. La main gauche au dessus du bassin, la main droite à côté du bassin. La profondeur de la tombe ne pouvait plus être vérifiée. Sa direction était nord-ouest sud-est. Mobilier: 1. Au dessus des côtes droites, à la hauteur du coude, il y avait un morceau de fer, long de 6 cm, complètement rouillé. 2. A son côté droit, au dessus du sternum, une plaque de fer en forme de demi-ellipse, rouillée (3×3 cm). Près du côté à ligne droite au milieu et au milieu de l'arc les traces de clous. Elle s'effrita en la sortant. 3. Près des vertèbres cervicales à gauche, il y avait un anneau lisse, à diamètre de 2 cm, ouvert, mais se touchant aux bouts (*pl. I. 23*). Sous son poignet droit un bracelet en bronze, fermé, à diamètre de 6.5 cm. (*pl. I. 24*). Il est orné de têtes d'animaux à peine percevables.

TOMBE 20. Squelette, étendu sur le dos, à une profondeur de 110 cm. Longueur 160 cm. Sa main droite était croisée sur sa poitrine, la gauche était étendue. Son unique mobilier était une boucle de fer rectangulaire (*pl. I. 25*), à droite, près de la colonne vertébrale lombaire.

TOMBES 21—22. De l'époque romaine.

TOMBES 23—25. Toutes les trois remuées, avec des os épars. Dans toutes les trois le crâne manquait. Il est possible qu'on les eut déterrées à l'occasion de fouilles plus anciennes.

TOMBES 26. Squelette, étendu sur le dos, à une profondeur de 110 cm. Longueur 175 cm, direction ouest-est. Mobilier: 1. Auprès de l'épaule gauche des restes d'une baguette en fer rouillé, faisant partie probablement d'un carquois et trois pointes de flèche (*pl. I. 26—28*). 2. Sous les pointes de flèche il y avait trois plaques en os (*pl. I. 30—32*). Une se trouvait en travers sous l'os du bras, à son tiers supérieur; une 10 cm plus en dehors, mais dans la même hauteur; la troisième était parallèle à l'os du bras, à 18 cm. 3. La pointe de flèche à bout fourchu (*pl. I. 29*) fut trouvée à la hauteur du coude. 4. Au dessus de la seconde côte droite un anneau ouvert, en argent (*pl. I. 33*). 5. Sur l'avant-bras droit un bracelet ouvert, en plaque d'argent (*pl. I. 35*). Près de la hanche droite un anneau ouvert en argent (*pl. I. 34*). 7. A la partie centrale de la mâchoire inférieure, à l'intérieur, comme à l'extérieur, des taches de vert-de-gris (monnaie?) étaient à constater. 8. Près de l'extrémité de la jambe inférieure gauche se trouvait un crâne de cheval, le nez vers l'ouest, devant le crâne étaient des os de la jambe du cheval et un étrier. Le soir tombant, le déterrement de cette partie fut remis au lendemain. Mais, pendant ce temps les ouvriers avaient démolli la partie du mur de la sablière, dans laquelle était cette trouvaille, les voituriers avaient emporté le sable, de façon qu'il ne réussit à sauver que les fragments de de l'étrier et du mors (?).

TOMBE 27. De l'époque romaine.

TOMBE 28. Trouvée par des ouvriers. A ce qu'ils disent direction ouest est. Mobilier: 1. Bague à cachet en bronze, avec, sur la partie du cachet une colombe gravée, aux ailes déployées (*pl. I. 36*). 2. Deux anneaux en bronze, minces et ouverts (*pl. I. 37—38*). 3. Des pièces de fer de destination inconnue (*pl. I. 54—57*). 4. Fragments de plaques de bronze, arqués, de destination inconnue (*pl. I. 39—45*, bracelet?). 5. Huit perles, une cylindrique, en verre, côtelée en spirale, sept, également en verre, rondes, ornées de lignes ondulations (*pl. I. 46—53*).

TOMBE 29. Découverte par des ouvriers. Mobilier: 1. Bracelet, tressé de trois fils de bronze (*pl. III. 1*). 2. Bracelet ouvert, en fil de bronze à coupe transversale ronde (*pl. III. 2*). 3. Pendeloque à deux membres en argent, à dorure usée (*pl. III. 3*). 4. Ornement de bronze en forme de rosette (*pl. III. 4*).

TOMBE 30. Il ne sortit, de la fosse de sable qu'un crâne sans mâchoire, laquelle fut probablement jetée par les ouvriers.

TOMBE 31. Squelette, étendu sur le dos, 1 m. de profondeur. Son mobilier était un morceau de fer en forme d'alène, rouillé, sur la hanche droite. Longueur du squelette 158 cm, direction est-nord-est ouest-sud-ouest. La tête vers ouest-sud-ouest.

TOMBE 32. Squelette, étendu sur le dos, à 1 m. de profondeur. Longueur: 168 cm. Direction est-sud-est ouest-nord-ouest. Sans mobilier.

TOMBE 33. Squelette, étendu sur le dos, à 1 m. de profondeur. Longueur: 168 cm. Direction est-nord-est ouest-sud-ouest. Sans mobilier.

TOMBE 34. Squelette, étendu sur le dos, à 80 cm. de profondeur. Longueur 173 cm. Direction est-nord-est ouest-sud-ouest. Sans mobilier aussi celle-ci. Les quatre

dernières tombes étaient creusées à distances régulières (190 cm.) l'une de l'autre.

TOMBE 35. De l'époque romaine.

TOMBE 36. Squelette, étendu sur le dos, à 1 m. de profondeur. Direction ouest-sud-ouest est-nord-est. Sans mobilier.

TOMBE 37. Ravagée par des ouvriers qui ne savaient d'aucune trouvaille.

TOMBE 38. Tombe, ravagée par les ouvriers, à 130 cm. de profondeur. Direction ouest-est. Il n'y avait que les os des pieds qui étaient dans leur position originale, les autres parties du squelette furent jetées sens dessus dessous. Mobilier: 1. Sur le pied droit des boutons métalliques (*pl. III. 5—36, 47—48*) dans la disposition qu'on voit *fig. 1*.

Donc au dessus des os du pied, respectivement des orteils, autour d'un ornement en forme de rosette, se groupaient seize petites rondelles, de la manière suivante: douze des appliques rondes formaient un triangle isocèle, à pointe dirigée vers les orteils et au centre duquel prenait place l'ornement en forme de rosette. Les quatre appliques rondes qui restaient étaient disposées, deux à deux, dans l'allongement du côté du triangle plus proche de la cheville, en suivant la convexité du pied, en s'adaptant à la forme des os du pied et en s'incurvant aux côtés sous la plante du pied, ou les deux petites appliques extrêmes apparaissaient déjà avec leur petit clou tourné par en haut. Entre les os et les appliques ornementales il y avait un matériel friable, pareil au cuir, dans lequel se rattachaient les petits clous des appliques.

On pouvait observer le pied gauche en toute son intégrité, «in situ», alors que, de la partie extérieure du pied droit manquaient trois petits appliques rondes; hors cela les autres étaient posées comme ceux décrits à propos du pied gauche. On trouva les trois petites appliques manquantes le lendemain, lors du tamisage du sable.

A droite des os du pied droit, à peu près à 18 cm., on déterra, en deux rangées parallèles, entre lesquelles il y a à peu près 10 cm. de distance, dans la direction en travers à celle de la tombe, quatre autres rosettes et dix appliques rondes, espacées à peu près régulièrement à 5 cm. l'une de l'autre; dans la rangée plus proche de la tête les rosettes alternaient avec les appliques rondes, alors que, dans la seconde rangée, il n'y avait que des appliques rondes (*pl. III. 37—46, 49—52*).

TOMBE 39. Tombe d'enfant, à la profondeur d'1 m. Direction ouest-est. Il y avait sur la poitrine une dent d'animal perforée (*pl. III. 53*).

TOMBE 40—42. Tombes ravagées par des ouvriers, desquelles ne fut déterrée aucun mobilier.

TOMBE 43. Tombe ravagée; son mobilier sont des perles (*pl. III. 54—59*) en verre de couleur verte, incrustées de jaune.

Cinq des 43 tombes, mises à jour sont de l'époque romaine (11, 21, 22, 27, 35), des 38 restantes il y avait dans 17 du mobilier (1, 4, 5, 6, 7, 10, 17, 18, 19, 20, 26, 28, 29, 31, 38, 39, 43). Il est à supposer que, parmi les 18 tombes, il y en ait eu d'autres avec mobilier.

La direction des tombes, en tant que ce fut déterminable, était la suivante:

Dix en étaient ouest-est (7, 10, 12, 13, 14, 17, 26, 28, 38, 39), quatre nord-ouest sud-est (2, 3, 4, 19), quatre est-nord-est ouest-sud-ouest (31, 33, 34, 36), trois ouest-nord-ouest est-sud-est (5, 8, 32), deux nord-est sud-ouest (1, 18).

Les tombes de direction ouest-est ont toutes du mobilier, sauf les tombes 12—14, ravagées par des ouvriers ignorants qui ne firent pas attention aux objets de trouvailles qui ne leur signifiaient rien, ou qui n'observèrent pas exactement la direction. Il est à observer que tous les objets ancestraux en cuivre, provenant de la Lévédie, étaient dans des tombes à direction ouest-est (17, 29, 38); ce sont les mêmes parmi lesquelles il y a les tombes équestres (6?, 26), comme aussi une des tombes pourvues d'armes, d'étriers et de mors (17); la direction de l'autre (14) était nord-ouest sud-est. Par conséquent les tombes de cette nécropole, à direction ouest-est renvoient à une couche, nettement séparable, disposant de coutumes ancestrales (ensevelissement des chevaux) et d'objets caractéristiques de métallurgie. Parmi les dix autres tombes à mobilier, nous mettons en un groupe séparé les tombes 1 et 19, dont la direction dévie de 45 degrés de celle du premier groupe et la séparation desquelles est motivée par le mobilier: les boucles de tempes terminant en un S et les bracelets finissant en des têtes d'animaux. Les tombes du groupe 3 ont un pauvre mobilier, même, pour la plupart, n'en ont aucun et ne sont non plus homogènes du point de vue de leur direction. Pour le moment il n'est pas encore bien à résoudre auquel des deux groupes précédents ces tombes sont à classer de préférence.

Il ne nous est pas possible de tirer des conclusions éloignées des observations susdites, mais nous ne trouvons pas impossible que le groupement, accompli tantôt, soit aussi réalisable dans le matériel d'autres nécropoles de caractère semblable et, dans ce cas, nous pourrions chercher, en faisant fond sur des faits, l'explication des deux groupes principaux, éventuellement résidant dans des raisons ethniques différentes.

Parmi les trouvailles du premier groupe, nous connaissons la boucle de tempes, le briquet et le bouton à boucle, fondu en deux parties, aussi de la nécropole voisine, celle de Szakálhát.² Ce sont en outre des formes répandues parmi les antiquités de l'époque de la conquête

de la Hongrie. Le sabre de la tombe 17 est d'une importance spéciale, sa forme est conforme à celle des autres sabres de l'époque de la conquête du pays,³ sa boulerolle et ses appliques en bronze massif, rappellent la forme des appliques de l'épée dite de Charlemagne.⁴ Leur ornementation à palmettes prouve éloquemment qu'on peut pas limiter les motifs ornementaux des plaques de sabretache à l'ornement des sabretaches, mais ceux-ci apparaissent aussi en d'autres matières et d'autres techniques. La composition aux palmettes a subi, sur les boucles des fourreaux une certaine déformation, car on avait appliqué une partie détachée d'un réseau ornemental, formé évidemment sur une autre surface, sur le champ semi-circulaire des boucles. Le bracelet, les anneaux et les pointes de flèches de la tombe 26, la bague à colombe gravée et la pendeloque de la tombe 29 sont assez fréquents dans les nécropoles hongroises

anciennes. Parmi les ornements de chaussures de la tombe 38, les petits disques sont fréquents dans les trouvailles de l'époque de la conquête du pays hongrois, mais nous ne connaissons, jusqu'à présent pas le parallèle exact de l'applique carrée. Or il est beaucoup plus important, que, par ces trouvailles, nous faisons, pour la première fois la connaissance de l'ornementation de la chaussure de l'époque de la conquête du pays (fig. 1).

Les tombes 1 et 19 du deuxième groupe sont mises au premier tiers du XIe siècle, par la monnaie de Saint Etienne de la trouvaille tombale de Csongrád—Bokrospart.⁵ Par conséquent je mets les tombes du premier groupe, spécialement celles, dans lesquelles nous avons observé l'ensevelissement à cheval, quelques décades plus en arrière, à la deuxième moitié du Xe siècle.

Szeged—Csongrád.

Mihály Párducz, László Tary

¹ Fettich, Nándor, A HONFOGLALÓ MAGYAR-SÁG FÉMMŰVESSÉGE (La Métallurgie du Peuple hongrois de l'Epoque de la Conquête du Pays). AHung. XXI. Bp. 1937.

² Dolg. 1936. Planches LXVIII, LXIX, LXXI.

³ Hampel, József, A HONFOGLALÁSKOR HAZAI EMLÉKEI (Antiquités hongroises de l'Epoque de la Conquête du Pays). Budapest, 1900. Planche CIX.

⁴ Fettich, OP. CIT. Planche LXXVII.

⁵ Mme. Katalin Márki, Poll, A ZSENNYEI KINCS (Le Trésor de Zsennye). Arch. Ért. 1932—33. p. 60—84.

A HEVESI HONFOGLALÁSKORI NŐI SÍRLELET

Heves község határában, a Kapitány hegynek nevezett dűlőben, özv. István Józsefné és Ottó Mihály földjén, 1936 február 25-én, földmunkálatok közben egy honfoglaláskori női sírra bukkantak. Kérésre Bartha Károly ny. főjegyző és az egri gimnázium egy másik — azóta elhunyt — hálás öregdiákjával, Maczki Gyula földbirtokossal együtt átvizsgálta a lelőhelyet. A leleteket megvásárolták és az egri ciszterci gimnázium régiségtárának ajándékozták. A gimnázium igazgatósága megfontolva a lelet kiemelkedő tudományos értékét, azt 1938. jún. 14-én a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta (lt. 3/1938).

A LELETEK LEÍRÁSA:

a) ÖNTÖTT ROSSZEZÜST SZÍJVERETEK (*I. t. 1–13*) formájuk domborodó korong, középen kiemelkedő dudorral; a díszítmények mélyebb háttére aranyozott; szíjra rögzítésük a hátlapra forrasztott három nites szeggel történt (*I. t. 13*). Ugyanilyen, de kissé kopottabb állapotban reánk maradt szíjvereteket tartalmaz a gádorosi 2. sír,¹ továbbá a sárospataki,² sátoraljaújhelyi³ és hasonlót a szinyéri⁴ és zselickislaki⁵ honfoglaláskori lelet.

Az *I. t. 14–15* darabok a fentiekhez hasonló módon készült korongos szíjveretek. Mintájuk a középen ki-domborodó dudor alól kiinduló hármassal palmetta-dísz. A hármassal díszítéssel ellátott szíjveretek ritkábbak honfoglaláskori emlékeink között, említeni is csak a szentesnagyhegyi korongos szíjvereteket,⁶ meg a bjelimeri lelet szíjvereteit tudom,⁷ a hevesi lelet érdekes bimbó-szerű palmetta-díszé eddigi honfoglaláskori emlékeink között ismeretlen. A hencidai 5. sírban e rozettaszerű veretek a kantáron kerültek elő, mint annak díszítményei.⁸

b) FÜLES GÖMB (*I. t. 16*). A vörösrézbadogból készült aranyozott üres gömböt a következő módon készítették: A két vörösrézbadog félgömböt ezüstforrasztóval egybeforrasztották, majd az egészet a tartókarikának szánt lyukon keresztül fekete szurokkal töltötték ki. Ezután következett a dísz poncolása, a rajz elkészítése után kiolvasztották a szurkot, beillesztették a tartófület és az egészet beanyagták.

A gömb értékelésénél elég egy pillantást vetni annak pontos rajzára (*I. kép*), hogy a díszítés saját-

ságos voltát megállapíthassuk. Induljunk ki párhuzamainból. A geszterédi említett gömböcske aranylemezből hasonló technikával készült, de rajta díszítés nincs, csak bemélyített hat gerezdvonal.

Hasonló, de hosszúkásra lapított gömbalakú páros függőket találunk a galgóczi,¹⁰ a pusztaszilasi,¹¹ gyömői,¹² és az oroszári sírmező honfoglaláskori leleteiben.¹³ A hevesi lelet gömbje azonban mindezeknél erősen különbözik azáltal, hogy az eddig ismert leleteknél jóval nagyobb, és anyaga nem ezüst-, vagy aranybadog, hanem a honfoglalók ötvöseitől annyira kedvelt aranyozott vörösréz. Díszítő mintái minden eddig ismert párhuzamtól különböznek, bár lehetetlen észre nem venni a szasszanida-eredetre visszamenő palmettát, amely technikájában a Fettich Nándor megállapította levediai eredetű tarsoly-lemezdíszítések csoportjába tartozik. De itt palmettákat alkotó szirmok száma páros, míg az összesen díszek palmetta-szirmainak számában a páratlan szám, főleg a hármassal és az ötös uralkodik. A gömbhöz arányítva a palmetta mérete túlságosan nagy, szinte aránytalanul hangsúlyozott; ugyanilyen hangsúlyozott a három palmettát összekötő és egyben szétválasztó kettős zsinórábrázolás egyenesvonalúsága a hat hurkolással. A tarsolylemezeknél ez a zsinórrendszer vagy hiányzik, mint a szolnok-strázshalmi,¹⁴ a kenézlői, az eperjeskei, a bodrogyécsi, a szolymai, a galgóczi tarsolyoknál, vagy csak középvonallal félbeosztott, mint a geszterédi és tarcali karddíszítésen és a tarcali és bezdédi tarsolylemezen.

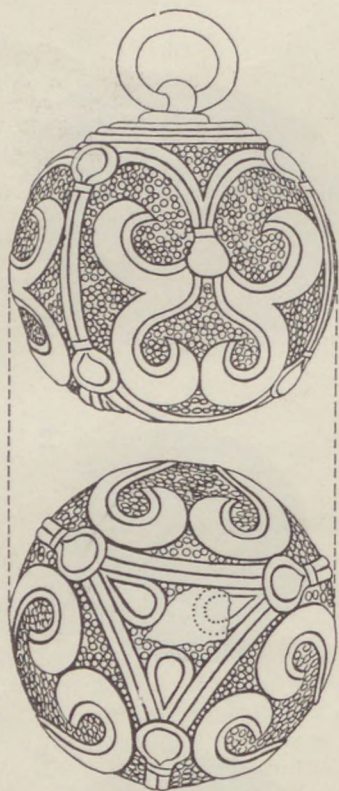
Legjobban hangsúlyozott még ez a felező-vonal a beregszászi sisakcsúcsnál, ezután már következhetett a növényi eredetű ornamentika kettős-szálúvá válása zsinórzat-mintára. A palmetta négykaréjú volta is, a magyar leletek között ismeretes fejlődés utolsó fokára vall, korbeltől közvetlen előzője a dunaszekcsői korong¹⁵ palmettája lehet, ahol a középső szívidom kettéválása (hosszanti felezése) és a két fél-szívidom egymástól való eltávolítása a hevesi gömb palmettájának kialakulására vezethető; mindez csak rajztechnika kérdése és nem kellett hozzá egyéb, mint az ősi hagyományok gyengülése, hogy a rajzoló ilyen újszerű palmettát merjen létrehozni. A két lefelé és a két felfelé kunkorodó szirmból álló palmetta merész és késői kezdeményezés, párhuzama ilyen nagyságban egyáltalán nincs. Kis méretben is csak egyetlen egy, a már említett pusztaszilasi lelet egy kis gombja, ezen nemcsak a négykaréjú palmetta jelenik meg, hanem ugyanez a kettős zsinórozás is.¹⁶

Feltűnik a palmetta-karélyok belső oldalán a szokásos vonalkázás hiánya is. Az összes honfoglalás-kori palmettával díszített tarsolylemezeken és kard-vereteken megtaláljuk, a «phalerá»-kon azonban, amilyen a dunaszekcsői is, már nem.¹⁷

A hevesi gömb nagysága és nem lapított-gömb formája miatt aligha szolgálhatott fülönfüggőként. Ezekről a késő-honfoglalás-kori fülönfüggőkről amúgy is az az elfogadott vélemény, hogy azok a Kárpátok-vidéki szláv hatást jelzik.¹⁸ A hevesi gömb karikáját úgy erősítették meg, hogy az nagyobb terhet tarthatott. A csontváz bal lapockáján felül zöld rozsdafolt volt, ez valószínűleg a gömb helyét jelzi. Ebből a két adatból arra

a drágakőfogalások fűrészfogas foglatának. A honfoglalás-kori karperecek legközelebbi típusa a kunszentmártoni karperec, ennek két végén drágakő-foglalás nyomai láthatók,²¹ továbbá az oroszlamosi, itt is van drágakő-foglalás, de a karperec anyaga ezüstlemez, a foglalás pedig nittelt.²² Az olcsó fémanyag aranylemezzel való borításának párhuzamai a Délországi országban virágzott hun fémművesség körébe vezetnek.²³ A forma és a sodrott drót alkalmazása még ősbibb forrásokra utal: a szkita ötvösség görög és perzsa hatás alatt kialakult kar és nyakpereceire.²⁴

d) A KENGYEL. (2. kép). A sírból csak egy vaskengyel került elő, a másik apró darabokra hullva

1. kép. A hevesi gömb mintázata. —
Abb. 1. Die Zeichnung der Kugel von
Heves.

2. kép 1—1a. A hevesi lelet kengyele. — Abb. 2, 1—1a. Steigbügel aus
Grabfund von Heves.

következtethetünk, hogy a gömb mentét vagy palástot tartott össze és valószínűleg kapcsoló zsinórt hurkol-tak rá.

c) KARPÉREC. (1. t. 17—17a-b). Nyitott rugalmas bronzszalag, amelyet vékony aranylemez borít. Kívül a két végén (17a) és közepén (17b) fűrészfogas cellában csiszolt pirosszínű kő (gránát) díszíti.¹⁹ Mindhárom kötőfogalatot forrasztották és egy-egy szál sodrott aranydrót övezi a foglatokat, a drót két végét vissza-felé kunkorították.

A nyitott érclemez-karperec nem ismeretlen honfoglalás-kori sírjainkban,²⁰ és főleg a honfoglalás és a magyar kereszténység közötti korszak jellemző tárgya, ez a hevesi karperec azonban egyetlen a maga nemében. Az eddig ismert honfoglalás-kori leletek között nincs párhuzama sem a bronzkarperec arany-borításának, sem

megsemmisült a találók kezén. Alakja a honfoglalás-kori kengyelek talp-felé szélesedő formája. A kengyel felső szárát rovátkolás díszíti; a talpán alul hosszanti bordázatot, két szélén pedig gyöngysorszerű ékítés. Az ezüst-berakásos-ékítésnek ma már semmi nyoma, de lehet, hogy egykor ép úgy megvolt, mint a karosi kengyel-párnál,²⁵ vagy a beregszászi kengyeleknél.²⁶

e) TÖREDÉKEK. Egy kis aranyozott bronzgyöngy, két végén bronz-tű vagy csavar-folytatás kezdettel, töredékes volta miatt hovatartozása meg nem állapítható.

A lelet csontdarabjai között töredékes állatsontok akadtak, még pedig egy ló felső állkapcsa és lábszár-csont-töredéke, ez is jellegzetes pogány-kori magyar temetésre vall, amikor nem a teljes ló, hanem csak a fej és négy láb kapott — jelképesen — eltemetést.

A hevesi sír kormeghatározása.

A lelet tudományos értékelése hasonló leletek hiányában ma még korai volna, de néhány következtetés önként kínálkozik, elsősorban az, hogy a lelet minden darabja szokatlanul értékes és önmagában álló, együttesen pedig újabb bizonyítéka Fettich Nándor megállapításainak, hogy t. i. a honfoglaló magyarság által ide a Kárpátok-medencéjébe hozott kultúra oly sokágú, hogy a déloroszországi kisplasztika-művészet minden rétegéből vett át örökséget, nem mereven és változatlanul, hanem fejlesztésképesen.

A karperec arany-lemezzel borítása a húnorkorszak technikájára emlékeztet, az állatfejes díszítésre visszamenő ékkö-elhelyezés szkítharederetre visszavezethető ismert szokás a steppe-lakó lovasnomádoknál.

A palást v. mente gomb az őszperzsa-eredetű palmetta-motivum újszerű alakítása; viszont a feltételezett ruhadíszító-zsinórzat-utánzás kombinálása a palmettákkal, aligha születhetett volna meg ötvösművön a norman-eredetű szalag-kombinálás előzménye nélkül; bár az újszerű-palmetta díszes mentegomb a tarsolylemezek köréhez tartozik, készítési ideje mégis kétségtelenül a tarsolylemez sorozatának legvégére teendő, sőt a dunaszekcsői-phalera után s így a leletegyüttes legfiatalabb, korhatározásra is alkalmas darabja.

A mellékletek készítési ideje egymástól elég távoli különböző korra mutat. Így legrégibbnek látszanak a rossz ezüst-szíjveretek; az ezüst-

öntés technikája, megfelel a levediai hasonló készítményekének. Szabad szemmel is észrevehető rajtuk a felületi kopás, az évtizedes használat nyoma. Viszont a karperec annyira ép, mintha frissen készült volna. A mentegomb sem mutatja a hosszas-használat nyomait. Mindez azt bizonyítja, hogy a magyarság a déloroszországi tartózkodás alatt, ott élő — ősrégi és divatos — fémművességi sajátságokat egyformán elsajátított, s nemcsak a tárgyakat, de a készítés-tudást is hozta magával a honfoglaláskor és utána is foglalkoztatta a maga ötvöseit.

A lelet földbekerülése is elég pontos időhatárok közé szorítható. Az egész együttes, a jelképes lovastemetéssel, nem történhetett 896 előtt, de a magyar kereszténység megerősítése, mondjuk 1050 után sem.

A jelképes lovastemetés maga is a vezérek-korára mutat, a hajszorító-karikák, torques stb. hiánya szintén a szláv-keresztény befolyást megelőző időre vall. A párhuzamos pusztaszilvási leletet a sírban talált arab dirhemek a X. sz. közepéről kelteznek. A hevesi gömb rajztechnikája valamivel későbbi időre utal, úgy hogy a hevesi leletet a X. sz. második feléből keltezem. Az embertani vizsgálat hangsúlyozza a sírban fekvő nő ugoros jellegét, a mellékletek és a lovastemetkezés pedig arra mutat, hogy előkelő személy lehetett, az pedig, hogy átélte a koponyalékelést arra mutat, hogy egyénisége sem lehetett közönséges.

Eger.

Pataki Vidor

¹ AHung. XXI: Fettich Nándor, A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG FÉMMŰVESSÉGE, táblakötet XCIII. t. 8, 9.

² Hampel, ALTERTHÜMER, II. 660. Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK... 136 l.

³ Hampel, ALTERTHÜMER, III. 502.

⁴ Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK, 32. t.

⁵ Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK, 39. t.

⁶ Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK, 31. t.

⁷ Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK, 113. t.

⁸ Fettich, i. m. LXXXVII. t.

⁹ Kiss Lajos, A GESZTERÉDI HONFOGLALÁSKORI SÍRLELET. AHung. XXIV. XV. t. 7, 8.

¹⁰ Fettich, i. m. LI. t. és Hampel, ALTERTHÜMER, I. 376.

¹¹ Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK 26. t. 3a. Arch. Ért. 190. LI, 126. Arch. Ért. 1902, 304.

¹² Arch. Ért. 1908, 20.

¹³ A magyaróvári múzeumban. Lovas Elemér szíves közlése.

¹⁴ Az összes említett leletek képeit az AHung. XXI-ben, Fettich Nándor i. m. táblakötetében találhatók.

¹⁵ U. o. LXVIII. t. 2a.

¹⁶ Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK, 26. t. 4a.

¹⁷ AHung. XXI. Szöveg. 87 sk. l.

¹⁸ Niederle, SLOVENIA U. UHRACH. XIII. (1921) 25–28 l. — Richthoffen Bolko, A SZLÁV KÉRDÉS MAGYARORSZÁG RÉGIBB KÖZÉPKORI ARCHEOLOGIJÁBAN, Arch. Ért. 1923, 147. o. A szláv hatás további irodalmát lásd: Niederluf sbornik, 1925. Praha. 132 l. Schráníl, VORGESCHICHTE BÖHMENS UND MÄHRENS, 1928. Összehasonlításként szolgál e szláv eredetűnek tartott fülbevalókhoz a regensburgi múzeum egy lelete, amely Regensburgtól északra Matzhausen vidékén került elő (dr. Dinklage úr szíves közlése).

¹⁹ Seemayer Vilmos vizsgálata.

²⁰ Szendrey Ákos, AZ ŐSMAGYAR TEMETKEZÉS, Arch. Ért. 1928, 1 l.

²¹ Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK, 19 t.

²² Hampel, ÚJABB TANULMÁNYOK, 21 t. Arch. Ért. 1904, 267. o.

²³ AHung. IX. Alföldi András, LELETEK A HUNKORSZAKBÓL. 24. skk. I. — AHung. VIII. Fettich

Nándor, A SZILÁGYSOMLYÓI MÁSODIK KINCS. 13. skk. 1.

²⁴ Fettich Nándor, ADATOK AZ ŐSGERMÁN ALLATMOTIVUMOK II. STILUSÁNAK EREDETKÉR-

DÉSÉHEZ, 68. skk. 1. — Rostowzew, SKITHIEN UND DER BOSPORUS. Berlin. 1931.

⁵² AHung. XXI. CXXXIII. t. 1, 2.

²⁶ AHung. XXI. LXXII.

A HEVESI HONFOGLALÓ MAGYAR CSONTVÁZ

Megtartási állapot. A koponya kisebb hiányoktól és sérülésektől eltekintve, meglehetősen ép. Hiányzik az ékcsont testének hátsó fele, a nyakszirtcsont teste az oldalrészekkel (partes laterales) együtt, a szájpadsont és a jobboldali orrcsont. Kisebb sérülések láthatók a szemgödörök belsejében, a felső állcsontok arci felszínén, a halántékpikkelyeken, a csecstájon s a homlokcsont jobb felében.

Sokkal érdekesebb ezeknél a folytonossági hiány (1. kép 1), illetve ovális alakú nyílás, amely a jobboldali falcsont elülső harmadában a koszorúvarrat jobboldali ágának közepe mögött 15 mm-re kezdődik s 21 mm hosszúságban a nyílvarrattal párhuzamosan fut. Legnagyobb haránt átmérője 15 mm. Minthogy a nyílás széle éles, töredezettségnek nyoma rajta sehol nincs s a csontot itt is mindenütt ugyanolyan patina fedi, mint a koponya és csontváz többi részét, továbbá mivel a szivacsos csontállomány sehol nem látszik, hanem kompakt állomány takarja, kétségtelen, hogy nem az ásatáskor, vagy előbb a sírban valamilyen módon előállott sérüléssel, hanem az élet alatt kapott és gyógyult sebbel van dolgunk. Abból viszont, hogy a nyílás körül a csont felszíne sima és befelé a nyílás széle felé erősen lejt, nyilvánvaló, hogy a seb — legalább is jelenlegi alakjában — nem kardvágástól vagy betöréstől származik, hanem mesterséges beavatkozásnak, u. n. koponyalékelésnek (trepanatio) az eredménye. A honfoglaláskori magyar síroknak lékelt koponyákban oly gazdag sorozata tehát ismét egy érdekes példánnyal gyarapodott. A regenerációs folyamat előrehaladottságából az is megállapítható, hogy az operáció jól sikerült s a beteg utána még jó ideig élt.

Kérdés, hogy mi volt a trepanálás oka? Valószínű, hogy nem a fej betörése, mert akkor repedés nyomának kellene látszani valahol. De nem is kardvágás, mert akkor a sebszél nem lehetne annyira befelé lejtő. Gondolhatnánk valamilyen agy- vagy fülbántalomra, ami igen nagy fájdalommal szokott járni s tapasztalat szerint oka volt sok koponyalékelésnek. Jelen esetben erre sincsen minden kétséget kizáró bizonyítékunk.

Mindenesetre feltűnő azonban, hogy a szikla-csont hátsó felszínén a belső hallójárat (meatus acusticus internus), a mély fossa subarcuata és az apertura externa aquaeductus vestibuli között lévő csontrésztlet rendkívül megvastagodott, illetve felduzzadt, a szikla-csont hátsó felszínének többi részétől erősen elálló. Ezzel kapcsolatban gondolkodóba ejthet az is, hogy mindkét csecsnyulványon, de különösen a jobboldalin sok és nagy, sőt alul a dobcsonton is több, a csont belsejébe vezető, gennycsatornaszerű (?) nyílás van. A homlokcsont pikkelyének felső harmadában viszont, a koszorúvarrat előtt 25—30 mm-re, a csont felszínén kóros folyamatra valló kimaródás, illetve felszivódás látható és tapintható több apró porus-tól kísérve. Biztos támpont hiányában tehát az operációnak többféle magyarázata lehetséges.

A csontok színe erősen kilugozott világos szürkés sárgás, ami a tömör csontállománynak a legtöbb csonton látható erős kimartságával, porosításával, dendrites voltával kapcsolatban arra vall, hogy a hulla 600—700 évnél régebben került a földbe, vagyis legalább koraárpadkori, vagy még annál is régiebb. A jobb csecsnyulvány csucsán látható zöldes patina fülbevalótól vagy hajkarikától származhat.

A koponyán kívül megvan az állkapocs két darabra törve. A fogak a földben kihullottak. A csontváz hiányos.

Életkor. A lambdavarat még kívül-belül nyitva van, hasonlóképen a halántéki varrat is. A koszorú- és nyílvarrat kívülről még csaknem teljesen ép, csupán az obelion-tájon és a koszorúvarrat jobb ágában a trepanációs seb előtti részén látható felszivódás. A koponya belsejében azonban a koszorúvarrat már teljesen, a nyílvarrat is nagyrészt elcsontosodott. A fogak közül mindössze 5 darab van meg (2 caninus és 3 incisivus). Ezek rágófelülete erősen, közel a korona $\frac{1}{4}$ -éig lekopott. A fogmedrek azonban úgy az alsó, mint a felső fogsorban legnagyobb-részt épek, jelül annak, hogy a fogak csak a halál után a földben, vagy az ásatáskor hullottak ki. Csupán a jobboldali alsó elülső nagyzápfog fogmedre szivódott fel életben. Mindezek alap-

ján csontvázunk valószínű életkorát 45 év körülre teszem.

Neme. Az agykoponya kicsinysége (hosszúsága 168 mm, szélessége 137 mm), könnyűsége, median-sagittal körvonala, a homlok arányos domborúsága, a koponyatető alacsonysága, az arcus superciliares gyenge fejlettsége, a kicsi, hegyes csecsnyulvány (processus mastoideus), az alig észrevehető halántékvonal, a tarkótáj simasága mind női jelleg. Némileg ellene mond ennek a szemgödör felső szélén látható incisura és

a legnagyobb homlokszélesség 116 mm. A homlokdudorok lekerekítettek. A haránt homlokjelző 78-45, a haránt homlok-falcsonti jelző pedig 66-42. Mindkettő a középcsoportban foglal helyet. Bár a faldudorok jól fejlettek, a hátsó koponyaszélesség mégsem túlnagy. A nyakszirt kissé kuposan kiáll, de inkább lefelé, mint hátra nyulik. Nyakszirtpikkelyszélesség 103 mm, csecszélesség 101 mm.

Hátulról (Norma occipitalis) a koponya középmagas, háztető alakú, lekerekített sarkokkal

1. kép. — Abb. 1.

foramen supraorbitale, a járomcsont érdes processus marginalis-a, testének és a járomgumónak (tuber malare) fejlettsége. Ezzel szemben viszont a hosszúcsontok igen vékonyak, aránylag simák és könnyűek. Így, noha a medence hiányzik, a csontvázjellegek túlnyomó többsége nőre vall, mégpedig elég izmos nőre.

Típusa. Felülről (Norma verticalis) (1. kép 4) a koponya rövid, széles sphenoides alakú. A homlok rövid, a fali és nyakszirttáj kissé megnyúlt. A hosszúság-szélességi jelző 81-55 egészen kislefokú rövidfejűségről tanuskodik. A homlok elől kerek körvonala, oldalt hátrafelé erősen szélesedő. A legkisebb homlokszélesség 91 mm,

(1. kép 3). Az obelion-táj a közepes életkorhoz képest erősen belapult s mellette mindkét oldalon egy-egy foramen parietale látható.

Oldalról (Norma temporalis) (1. kép 2) a koponya középmagas (fülnyílás—bregma magasság 103 mm, középhosszu) glabella-inion hossz 161 mm, glabella-lambda hossz 158 mm. Homlok alacsony, de boltozott, tetőkörvonal mérsékelten emelkedő, gyengén domboru, nyakszirt előbb rézsutosan leeső, majd lent erősebben ki-domborodó. A hosszúság-fülmagassági jelző értéke (61. 31) az orthokrania közepére esik. A glabella és csontos szemöldívek a profilvonalból alig emelkednek ki. Az orrgyök nincs benyomva,

a rövid, egyenes orrhát laposan fekszik, s az arcnak meglehetősen mongoloid jelleget ad. Ehhez járul az alsó orrtáj homorulata, az állcsont fogmedri részének előreállása (prognathia alveolaris), az alsó szemgödri szél előreállása, a járomcsont fejlettsége, testének és homloknyulványának nőhöz képest feltűnő szélessége.

Szembe (Norma facialis) (1. kép 5) feltűnik a közép magas és igen széles arc, melyhez viszonyítva a homlok aránylag igen keskeny. A felső arc szélessége 103 mm, a járomszélesség 129 mm, a felső arc magassága 66 mm. Ennek alapján a Kollmann-féle felső arcjelző értéke 51.16, ami a szélesarcúság határán lévő középarcúságot jelent. A nagy, magas, rézsutos helyzetű járomcsont az egész arcra reá nyomja bélyegét, a járomívvel együtt azt erősen megszélesíti és szembetűnő mongoloid jelleget ad neki. Az arc egyben feltűnően lapos is, amit kifejez az u. n. naso-malaris jelző alacsony értéke (107.3, platyopia). Az orrgyök aránylag lapos. A szemgödör nagy, elég magas és főleg széles (40 mm). A szemüregjelző értéke 85.0, ami a magasszemüregűség (hypsikonchia) határán áll. A szemgödör alsó széle észrevehetően előbbre áll, mint a felső, a fossa canina pedig feltűnően lapos. Mindkettő mongoloid bélyeg. Az orrüreg alacsony, széles, az orrjelző értéke 52.0 (chamaerrhin). Az orrcsontok keskenyek, csökevényesek, legkisebb szélességük 6 mm. Az orrnyílás alsó szélén az orrüreget az arci felszíntől elválasztó csontléc alig fejlett. A száypad kerek, széles, sekély, gyenge, laposan fekvő szájpaddudor (torus palatinus) kezdeménnyel. A maxillo-alveolaris jelző (115.09) rövidállcsontúságot (brachyurania) jelent. Az orrnyílás alatti állcsont-rész alacsony, előreálló (prognathia alveolaris).

Az állkapocs teste alacsony, az állcsucs gyengén fejlett, az ágak alacsonyak, keskenyek, a processus coronoideus feltűnően kicsi, keskeny és alacsony, míg a processus condyloideus hátrafelé megnyult és jóval magasabban fekszik, minek következtében az állkapocsnak progen jellege van. A belső fogmederszéleken az első és második kiszápfog gyökerének megfelelően úgy a jobb, mint a bal oldalon két-két csontduzzanat (torus) látható, ami Weidenreich szerint állítólag ősi mongolid bélyeg.

Ami a csontvázat illeti, annak sajnos legnagyobb része hiányzik, vagy erősen sérült. A két kulcscsonton és három csigolyán kívül csupán

a végtagscsontok egy része van meg, azok is igen sérült állapotban. A kulcscsontok rendkívül vékonyak, simák, erősen görbültek, tipikusan nőiek. A baloldali kulcscsont szegyi végdarabja felső felszínén 1 cm széles és 2 cm hosszú zöldes patina látható, tehát valamilyen fém nyakdísze lehetett. A két felkarcsontnak csupán teste van meg. Hasonlóképpen a baloldali alkarcsontok végdarabjai is erősen sérültek, míg a jobboldaliak teljesen hiányoznak. Úgy a felkar, mint az alkarcsontok rövidek, főleg pedig igen vékonyak, izomtapadási lécek mérsékeltten fejlettek. A baloldali orsócsont legnagyobb hosszúsága analógia alapján 220–225 mm-re tehető. Ugyancsak erősen sérült a két combcsont is. A corpus vékony, sagittalis irányban erősen görbült, izomtapadási helyei gyengén fejlettek. Analógia alapján maximális hossza 390 mm körülre tehető. Testének sagittális átmérője úgy a felső harmadban, mint középen 22 mm, míg a transversalis átmérő fent 29 mm, középen pedig 24 mm. A jobboldali sipcsontnak csak felső végdarabja van meg, a baloldali ellenben csaknem teljesen ép. Mindkettő vékony, rövid, sima, nőies. Legnagyobb hosszúsága 315 mm körülre tehető. Sagittalis átmérője a test közepén 23 mm, transversalis átmérője pedig 18 mm, amiből cnemicus-indexül 78.16-ot kapunk, ami széles sipcsontúságot (eurycnemia) jelent.

A hosszúcsontok méretei és morfológiai bélyegei alapján tehát kétségtelen, hogy női csontvázról van dolgunk s valószínű életbeli testmagassága 149–150 cm körülre tehető, vagyis vizsgálatra kevésbé alkalmasak.

A sírban talált lókoponya és lábszárcsontok annyira sérültek és hiányosak, hogy tudományos vizsgálatra kevésbé alkalmasak.

Ami már most csontvázunk rasszbeli hovatartozását illeti, az bizonyos, hogy az európid rasszkör egyik alakjával sem azonosítható. Legtöbb hasonlóságot tüntet még fel közülök az u. n. keletbalti vagy keleteurópid rasszal. Azonban ennél is sokkal mongoloidabb. Az alacsony termet, s a koponyán és főleg arcon megállapított sok mongoloid bélyeg alapján feltétlenül a mongolid rasszkörbe kell helyeznünk, mégpedig annak európid szélére. Ez az alak a Montandon-féle európo-szibirid rassz, melyhez az ugor népek nagy része tartozik. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy csontvázunkban a honfoglaló magyarok egyik legtörzsökösebb tagjával és típusával van dolgunk.

DER GRABFUND VON HEVES AUS DER LANDNAHMEZEIT

Der Fund kam auf der Flur Kapitányberg zu Tage und gelangte als Geschenk in den Besitz des Ungarischen Nationalmuseums.

a) RIEMENBESCHLÄGE (*Taf. I, 1–13*, nat. Grösse). Erhaben gezielte Scheiben aus schlechtem Silber gegossen. Der tiefere Hintergrund der Ornamente vergoldet. Wurden mittels drei flachköpfiger Nägel am Riemen befestigt (*Taf. I, 13*). Ähnliche Riemenbeschläge kommen in vielen Gräbern der Landnahmezeit vor.

Die beiden anderen Riemenbeschläge (*Taf. I, 14–15*) von 33 mm Durchm. weisen ein dreiteiliges Palmetten-Ornament auf, das auf unseren landnahmezeitlichen Riemenbeschlägen seltener vorkommt. Wahrscheinlich haben diese den Zaum geschmückt.

b) KUGEL MIT TRAGÖSE (*Taf. I, 16, Abb. 1*, Originalgrösse), hohl, aus vergoldetem Kupferblech gefertigt.

Die beiden Halbkugeln wurden vorerst mittels Lötsilber verlötet, dann wurde das Innere der Kugel durch die für den Spannring bestimmte Öffnung mit schwarzem Pech ausgefüllt.

Als dann wurde das Ornament aufgezeichnet, eingeritzt und eingetieft und zuletzt erfolgte mittels einer Rohrpinze das Punzieren des Hintergrundes. Nachher wurde das Pech durch die Öffnung herausgeschmolzen. Um den Tragring wurde ein Kupferdraht U-förmig gebogen und mittels einer Zange zusammengepresst; die Schenkel wurden in einen Spannring gezogen und die Enden ausgespreizt, um denselben Elastizität zu verleihen. Nach Einsetzen in die Öffnung wurde der Spannring an die Kugel festgelötet und das ganze Stück vergoldet. Ähnliche, aber plattgedrückte Kugelanhänger kamen paarweise in mehreren Gräberfeldern der Landnahmezeit zum Vorschein.

Besonders kennzeichnend ist für die Kugel von Heves ihre ungewöhnliche Grösse, ihr Material: das vergoldete Kupferblech, das einzelne, nicht paarweise Vorkommen und die eigenartigen Ziermotive. Das sassanidische Elemente aufweisende Palmenmotiv gehört zwar in technischer Beziehung dem Kreise der levedischen Taschenschild an, unterscheidet sich gleichwohl von denselben vor allem dadurch, dass die Zahl ihrer Blätter im Gegensatz zu den grösstenteils drei- oder fünfblättrigen Palmetten der Schilde eine gerade ist, ferner durch die unverhältnismässige Grösse des Palmettenmotives und endlich durch die Schnurornamente, die an den verwandten Funden der Landnahmezeit unbekannt sind. An der Verlötungsstelle des Spannringes ist eine Verstärkungsmassnahme bemerkbar: um den Ring sind drei konzentrische Leisten getrieben; dadurch ist das Stück zum Tragen einer Mantelschnur geeignet geworden.

c) ARMRING (*Taf. I, 17, 17a, 17b*, nat. Grösse). Ein offenes, elastisches Bronzeband, mit dünnem Goldblatt überzogen. Die äusseren Enden (17a) und die Mitte (17b) sind mit je einem sägezahnartig eingefassten geschliffenen roten Granat geschmückt. Die verlötete Fassung ist mit gedrehtem Golddraht umgeben, dessen Enden umgebogen sind.

Obzwar die offenen ehernen Armringe für die vorchristliche Periode nach der Landnahmezeit bezeichnend sind, liegen bislang noch keine Analogien des Goldbelages der bronzenen Armeringe und der Sägezahnfassung vor. Der Goldbelag war in der Metallkunst der hunnischen Periode Südrusslands heimisch; die Umsäumung mit gedrehtem Draht geht noch weiter, in die Skythenzeit, bis zur nordischen Übernahme der nach griechisch-persischer Art in Tierköpfen endenden Arm- und Halsringe zurück. Der gedrehte Golddraht und der rote Stein sind Erbstücke der Metallkunst der alten Reiternomaden der Steppe.

d) DER STEIGBÜGEL (*Abb. 2*). Bekannte, sich der Sohle zu verbreiternde Form der Landnahmezeit, mit oben quengeriffelten Bügelstäben. Die Sohle ist unten der Länge nach mit Rippen und an den Rändern mit Perlstäben verziert. Unter den Knochen des Grabes befinden sich der Unterkiefer und die Tibia eines Pferdes, offenbar Symbole der Pferdebestattung.

Datierung des Grabes

Der Fund bezeugt von neuem die Vielseitigkeit der Kultur der landnehmenden Ungarn, die aus allen Schichten der südrussischen Kleinplastik schöpften und das Übernommene weiterentwickelten.

Das Ornament des besprochenen Mantelknopfes stellt eine neuartige Umgestaltung des altpersischen Palmettenmotives vor; die Kombination der Schnurverzierung mit Palmetten konnte ohne eine Beeinflussung durch die vorhergegangenen normannischen Bandverzierungen kaum zustande kommen. Obwohl das Palmettenornament des Mantelknopfes dem Kreise der Taschenschilder angehört, ist seine Entstehung zweifelsohne in die Zeit nach der Serie der Taschenschilder, ja sogar nach der Phalera von Dunaszekcső zu setzen.

Die Zeit der Erzeugung der Beigaben ist sehr verschieden. Am ältesten scheinen die Riemenbeschläge aus schlechtem Silber zu sein; der Guss entspricht der levedischen Technik. Die Abnutzung infolge ständigen Gebrauchs ist mit freiem Auge wahrnehmbar. Der Armring ist hingegen, obzwar seine Traditionen auf einige Jahrhunderte zurückgehen, derart wohlbehalten, dass er den Eindruck eines neuen Erzeugnisses macht. Der Mantelknopf zeigt ebensowenig Spuren einer längeren Benützung und konnte ohne den Einfluss der slawischen Ohrgehänge der Karpathengegend noch vor den Taschenschildern nicht entstehen. Alldies bezeugt, dass das Ungartum während des Aufenthaltes in Südrussland sowohl alte, bodenständige, als auch

damals gangbare neuere Eigenheiten der dortigen Metallkunst entlehnte und nicht nur die Erzeugnisse, sondern auch die Fertigkeit im Ausüben des Handwerkes in das neue Heim mitbrachte und seine Goldschmiede auch weiterhin beschäftigte.

Sowohl die symbolische Reiterbestattung, als auch das Felder der Haarringe, des Torques usw. weisen auf die dem slawisch-christlichen Einfluss vorausgehende Zeit der Führer hin. Die Ähnlichkeit der Technik der Kugel und das verwandte Palmettenornament von Pusztaszilas deuten auf ein annähernd gleiches Alter der

Eger.

beiden Funde hin und die arabischen Dirhems datieren diesen Fund um die Mitte des X. Jahrhunderts.

Aus obigen Ausführungen geht hervor, dass der Fund von Heves aller Wahrscheinlichkeit nach in der zweiten Hälfte des X. Jahrhunderts in die Erde gelangte. Sein Mantelknopf wird das Erzeugnis eines Goldschmiedes gewesen sein, dem sowohl die slawischen Kugelgehänge, als auch die technische Eigenart der ungarischen Punzierung (Vertiefung des Hintergrundes) und der Gebrauch des Palmettenornamentes wohl bekannt waren.

Vidor Pataki

DAS SKELETT VON HEVES

Am rechten Scheitelbein ist eine ovale Öffnung (**Abb. 1, 1**) von 15 mm Durchm. sichtbar, deren Rand aus kompakter Knochensubstanz besteht und mit einer Patina bedeckt ist; es handelt sich also hier offenbar um eine Heilung des Knochens. Da sich die Oberfläche dem Rande der Öffnung zu erheblich neigt, steht der traumatische Charakter einer Trepanation ausser Zweifel. Durch diesen Fund hat sich die Serie der Landnahmezeit mit einem interessanten Exemplar bereichert. Der Zustand der Zahnhöhlen deutet auf das Alter von zca 45 Jahren, die Masse und Eigenart der Knochen (**Abb. 1, 2**) auf einen weiblichen Schädel hin. Dennoch weist dieser Schädel auch männliche Merkmale auf, u. zw.: Charakter des oberen Randes der Augenhöhle, die starke Entwicklung des Jochbeines und des Tuber malare.

Der Schädel ist kurz, breit und sphenoidal (**Abb. 1, 4**). Die Stirn ist kurz, die Scheitel- und Genickregion ist etwas verlängert. Der Längenbreitenindex deutet auf eine geringe Brachykephalie. Das Hinterhaupt (**Abb. 1, 3**) ist mittelhoch, dachförmig, in der Obeliongegend stark abgeflacht. In der Norma temporalis ist der Schädel mittelhoch und mittellang. Die Stirn ist niedrig, aber gewölbt. Der kurze, gerade Nasenrücken

Budapest.

liegt flach und gibt dadurch dem Gesicht ein mongoloidisches Gepräge. Auch die Prognathia alveolaris ist bezeichnend. In der Norma facialis (**Abb. 1, 5**) fällt zunächst das mittelhohe und sehr breite Gesicht auf, zu dem die Stirn verhältnismässig zu schmal ist. Das Gesicht gewinnt durch das grosse, hohe, schief liegende Jochbein einen durchaus mongoloidischen Charakter. Der untere Rand der Augenhöhle steht mehr hervor, als der obere; die Fossa canina ist auffallend flach. Beide sind mongoloide Merkmale. Der Unterkiefer ist niedrig, von progenem Charakter; die Gnathiongegend ist schwach entwickelt.

Der grösste Teil des Skelettes fehlt. Soweit aus den noch vorhandenen Knochen geschlossen werden kann, dürfte die Körperhöhe der Bestatteten zca 150 cm gewesen sein. Die meiste Ähnlichkeit weist das Skelett mit der ostbaltischen oder osteuropiden Rasse auf und gehört auf Grund der mongoloiden Merkmale des Schädels und Gesichtes und in Anbetracht der niedrigen Statur, wie der grösste Teil der ugrischen Völker, der europ-sibiriden Rasse von Montaudon an. Es handelt sich demnach hier um einen angestammten Typ der landnehmenden Ungarn.

Lajos Bartucz

EGY RÉGENSBURGI VÁLLKŐ.

1937 szeptember havában a dunamenti és német régészek tanulmányutján Straubingtól Augsburgig nagyjából azon az úton jártunk, amelyen kalandozó őseink ezer évvel ezelőtt. Bár a tanulmányút szervezői elsősorban ősrégészeti és római emlékek megtekintését tűzték ki célnak, kitűnő vezetőnk, Reinecke Pál felhívta figyelmünket azokra a X. sz.-ból származó védőművekre is, amelyeket a kalandozó magyarok ellen építettek. Ezek rendszerint hegytetőkön vannak, számuk megközelíti a százat. A bogenbergi, kallmünzi, kelheimi, weltenburgi, aisinlingeni, schwarzensbergi várakat és még jónéhányat láthattuk ezekből. Korukat a bennük talált edénytöredékek határozzák meg. Pontos felmérések alapján készítik elő közzétételüket. Ez jelentősen hozzájárul majd a kalandozások utvonálának pontosabb megállapításához, mert a régészeti leletek mindezekig hiányoznak erről a területről. Az alábbiakban a regensburgi múzeum gyűjteményéből egy eddig még nem ismert vállkővet közölhetek, a múzeum igazgatójának dr. Bollnak szíves engedélyével. A vállkő domborműveinek ábrázolásai a kalandozások korának emlékképeiben gyökereznek. Mikor ezt a követ faragták még élénken élhetett a nép emlékezetében az a félelem és iszonyat, amelyet néhány nemzedékkel azelőtt a magyarok ismételt megjelenése keltett. A kő fényképeit, pontos lemerését és leltári adatait a regensburgi múzeum őrének dr. Eckesnek köszönöm. Ezek szerint a vállkő a Jakab (Schotten) kolostor közelében került elő a középkori törmelékrétegből. Anyaga az a mészkő fajta, amelyet Regensburg környékén már a rómaiak óta használnak. A töredékes kő méreteiről, valamint a kiegészített méretekről és a formáról az 1. kép tájékoztatja az olvasót. A domborműveket az alábbiakban ismertetem:

A vállkő felső tagozatán kettős fonatos meanderszalag fut végig. A fonatos díszű mezőket sima lécek keretezi. A vállkő íves cikkei szélesebb lécek zárja le. A mezők domborműveit jobbról balra menve veszem sorra:

1. Varkocsos lovas (I. t. 1). A mezőt betöltő palmettacsokor közepébe ágyazták be a lován hátradülő lovast. Fejét aránytalanul nagyra faragták; hatalmas szeme, bukós orra és nagy szája határozottan állati jellegű. Sima koponyájáról három ágba font varkocs lóg le. Jobb kezével kantár szarát markolja. Felsőtestén testhez simuló ujjas ruhát visel, ez övének alul frakkszerűen folytatódik. Alóla térdig érő ráncos szoknya tűnik elő, elején két erőteljesen kifaragott ránc(?) van. Kengyelbe bujtatott lábán lelógó végű, a láb alakját követő harisnyát visel. Lova fején jól kivehető a hám.

2. Az oldalmezőben (II. t. 1) félreismerhetetlenül ugyanez a varkocsos ember jelenik meg. Egy állat hátán ül; annak állkapcsait szétfeszítve csavarja maga felé az állat fejét. A varkocs itt is három ágú. A fejen nem annyira szembevető az állati jelleg, de a torzítási szándék itt is kétségtelen, a szem pl. ugyanolyan, mint az állat szeme. Szűkujjú, testhezálló ruhája úgylátszik combja közepéig ér, nyak-kivágását vastag zsinór szegélyezi. Rövid, kakaslábhoz hasonló, korcs lábát neki feszíti az állat szájának. A megfélemezett állat első bal lábát magasra emeli; megfigyelendő jobb combjának hangsúlyozott kifaragása.

3. A paizsos lovas (I. t. 2) egész fejformája, keskeny, beugró alsó álla, nagy szeme és orra tisztán állati jellegű; tarkóját hegyes sörény, vagy sörte borítja. Jobbkezelével magasra emeli paizsát, balkezelével lova kantárját fogja. Felsőtestét ugyanaz a szűk ujjas fedi mint a fentiekét, a nyak kivágását is zsinór szegélyezi. Övének alul redőket vetve hullik hátra térdén alul érő ruhája, erre faragták rá az öv lecsüngő végét is. A köpenyszerű ruha alól kilátszik a lovas lefele szűkülő, bő nadrágja, ezt a bokánál valószínűleg szalaggal kötötték át. Az ábrázolás itt is, ugyanúgy mint az oldalnézeteknél, a keretből fokozatosan mélyített díszítetlen háttérben jelenik meg.

4. Töredék (II. t. 2). A 2. alatt leírt (II. t. 1) jelenthöz hasonló lehetett. Ellentétes beállításban látjuk itt az állatot. Maga alá csapott farka szívformájú csomóban végződik. A két oldalnézet összevetéséből körülbelül elképzelhetjük az állat teljes képét.

A vállkő egyik fele letörött, megmaradt részéből azonban meglehetősen biztossággal helyreállíthatjuk eredeti formáját. Mind a négy oldalát egyforma gondossággal és egyforma vésőjárással faragták ki. Két keskenyebb oldala azonos ívben hajlik. Ebből a két megfigyelésből arra jutunk, hogy nem lehetett kapcsolt iker-vállkő, hanem egy oszlopfőn ült. Ezt az eredményt tar-

1. tábla 1—2. Vállkő Régensburgban. — Tafel I, 1—2. Kämpferstein in Regensburg.

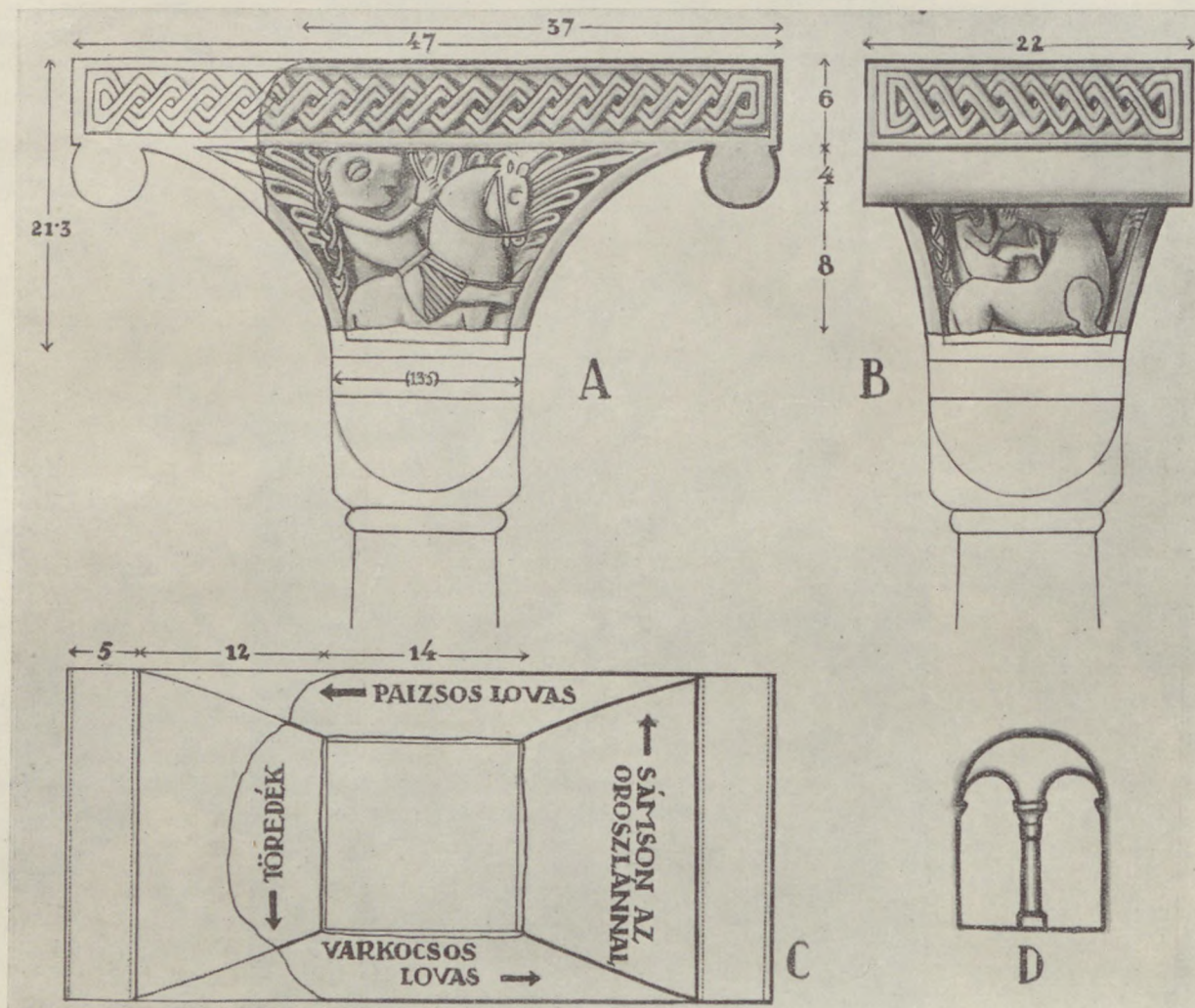

II. tábla 1—2. Vállkö Régensburgban. —
Tafel II, 1—2. Kämpferstein in Regensburg.

tottuk szem előtt a töredék kiegészítésénél (1. kép). A kiegészített kő csekély méretei arra mutatnak, hogy nem tarthatott nagy tömeget. Formája miatt fal mellett sem állhatott. Így ha helyét keressük az épületen, csakis kisméretű ikerablak tartóoszlopára helyezhetjük (1. kép D). Az ábrázolás gondos és bizonyára tanító céllal faragott domborművei kizárják, hogy

A vállkő korának meghatározásánál csak tág keretek közt vonhatjuk be azokat az oszlopfőket, amelyeket két oldalt hengeres pálca tagoz. Ezeknél a szögletes forma éleit levágó ívek vezetnek át az oszlopra. Korukat a XI–XII. sz-ra teszik.¹

A regensburgival rokon sima vagy faragott vállkövek divatja a XII. sz. végén éri el tetőpontját. Némelyiken átüt még az ion hagyomány,

1. kép. A regensburgi vállkő helyreállított képe és méretei. — Abb. 1. Rekonstruktion des Regensburger Kämpfersteines.

ez az ikerablak túlmagasan pl. tornyon vagy egy templom középhajójának emeletén lett volna, valószínű tehát, hogy ez a vállkő annak a kolostornak valamelyik ablakában állott, amelynek közelében meg is találták. Ilyen alkalmazásának nem mond ellent, hogy mindössze 47 cm. vastag falat tartott, mert az épület falának vastagságát belülről fülke kisebbíthette, kívülről pedig az ablak fölé ívelő tehermentesítő boltozás vitte át a fal súlyát az alapra.

legtöbbjén azonban már tisztán díszítőelemként szerepel a két keskenyebb oldalon végigfutó hengeres tagozat.² Nagyrészüket sima, ezeket természetesen kifestették. Valószínűleg olyan palmetta csokrokat festhettek ezekre, mint amilyen pl. a korábbi quedinburgi, vagy a későbbi königswarti vállkövek faragott díszében maradt ránk.³ A csokor tengelyében gyakran szerepel a kereszt vagy valamilyen jelenet.⁴ A regensburgi varkocsos lovas körüli palmetták sem a környezetet

jelölik, jelenlétüket egyszerűen a vállkövek díszítésénél beidegződött műhelyszokás magyarázza.

A kő gyakorlott kéz vésője alól került ki. Mestere következetesen és átgondoltan faragott, sem a jelenetek felépítésében, sem a részletekben nincsen ingadozás vagy megoldatlanul maradt terület. Az élesen metszett palmettákkal szemben a szalagfonatot és az alakokat lekerekített formák jellemzik. Az éles zeg-zúgban futó fonatos szalag aránylag ritka a késői román kőfaragás emlékein. A regensburgi Szt. Jakab székesegyház egyik oszlopfejének abacusán szerepel,⁵ a neumünsteri kolostor keresztfolyosóján pedig együtt jelenik meg a vállkő rokon formáival,⁶ mindkét helyen megvannak az élesen metszett palmetták is. Az idézett emlékek a XII. sz. végéről valók és hozzájuk az emlékeknek még egész sora fűződik. Az alakok faragásához ugyanebben a körben találunk párhuzamokat. A Schottentor kariatidáinak aránytalanul nagy szemeit ugyanugy mintázták, mint a vállkő alakjain: a vastag felsőszemhéj és a szalagszerű alsó szemhéj híven követi a szem gömbjének formáját.⁷ A Schottentor alakjain azonban a fej tömegéből kidülledt a szem, az arcokat pedig határozott síkokkal faragták. A vállkövön mélyen belevésték a szemet a fejbe, az arcot pedig lekerekített formákkal faragták ki. Ez a formálási különbség az egész alakok összevetésénél is fennáll. A Schottentorral egykorú, részben francia, részben olasz kölcsönzés hatása alatt kialakult délbajorországi szobrászatban nem találtam közvetlen párhuzamát a regensburgi vállkő sajátosságainak.⁸ Még a hozzá felfogás dolgában közel álló grössenlindeni kapu⁹ paraszti faragványaitól is élesen elüt jellege. A számomra hozzáférhető párhuzamok alapján úgy gondolom, hogy a kő korábbi, mint a Schottentor és az azzal összefüggő kör faragványai és az első, a mai Jakab templom építésekor lebontott, kolostorban állhatott.¹⁰ Ezzel a körülménnyel adhatnók részben okát a formálási különbségnek. Az összefüggéseket pedig az magyarázná, hogy ebből a korai szobrászműhelyből kerültek ki később a Schottentor mesterei. A kő faragási idejének megállapításában a fentieknél tovább nem mehetek a fényképekben összegyűjtött párhuzamok eredetiben való vizsgálata nélkül. Lehetséges, hogy ezt az időrendi megállapítást az emlékeken közvetlenül végzett vizsgálat némileg módosítani fogja, ez azonban azokat a szempontokat, amelyek miatt a kő minket elsősorban érdekel, egyáltalában nem érintené.

A leírásban felhívtam a figyelmet az oldal-lapok állatainak mintázására. A keleti művészetben hosszú multja van ennek a combhangsúlyozó elemnek¹¹ és a regensburgi köre is innen került. Nehéz lenne arra feleni, hogy pontosabban milyen úton jutott el az a formálásmód Regensburgba. Kereskedelem, ajándékozás és zsákmány révén keleti arany- és ezüsthalmik, szőnyegek, díszfegyverek jutnak a nyugati kincstárakba, nagy keletje van a drága mintás selymeknek és a fatimida hegyikristály-faragványoknak is szenvedélyes gyűjtői akadnak. Szentföldi zárándokok sok értékes művészeti tárgyat hoznak magukkal. A IX. sz.-ban nyugatra került avar fejedelmi kincsek, úgy látszik, valóságos avar divatot honosítanak meg; később a kereszténnyé lett magyarság műveltsége is maradandó nyomokat hagy a velünk érintkező népeknél. Szicilián és Spanyolországon keresztül pedig újabb és újabb árutömegek terjesztik a keleti ízlést és művészetet.¹² A kereszties hadjáratok ismét közvetlen hidat vernek Európa és a közel-kelet közé. E sokrétű kapcsolatok valamelyikének hatása alatt készült az a minta-könyv, amelyet munka közben használt a regensburgi vállkő faragója.

A középkori emlékanyag, eddigi ismereteim szerint, csak az egyik oldallap tartalmát fejti meg: a II. t. 1 Sámson küzdelmét ábrázolja az oroszlánnal.¹³ Dávid is sokszor szerepel hasonló módon,¹⁴ de a hosszú haj ez esetben kétségtelenül Sámsonra mutat. Mindkét jelenetet kedvelik és sokszor ismétlik faragványaikon a középkori mesterek. A hős vagy rátérdel az oroszlánra, vagy ül az állaton és úgy viaskodik azzal. Ezekben a bikaölő Mithras szentélyfaragványai élednek újjá. Önként felvetődik a kérdés: milyen úton jutott ez az ókori örökség a középkori szobrászatba? Kézenfekvő az a gondolat, hogy a képet a nyugati területeken nagyszámban megmaradt Mithras emlékekről vették át és töltötték meg a középkor vallásos felfogásának megfelelő tartalommal. Kétségtelen azonban, hogy ezeknek az emlékeknek jórésze csak az utolsó száz évben került napvilágra. Tudunk ugyan arról, hogy rómaikori emlékeket részben a pogányság kigúnyolására, részben mert babonás varázselhárító erőt tulajdonítottak nekik, beillesztették középkori templomok falába,¹⁵ ezek közt azonban — tudomásom szerint — egyetlen Mithras táblát sem találtak. Így, mint lehetőséget, itt is fel kell vetnünk a közvetlen keleti befolyást. Az avar kisművészetben pl. igen gyakran szerepel hasonló megoldásban az oroszlánnal küzdő em-

ber¹⁶ és tudnunk kell azt is, hogy az avar ötvösök ezeket a mintákat nagyjából avar ffaragványokról és szövés-fonás művészet mintáiról másolták. Tehát megvan a lehetősége annak, hogy ezek az emlékek mentették át az ókori világ Herakles és Mithras ábrázolásait a középkorig és ezekből merítették a nyugati mesterek. Ezeknek a kérdéseknek tisztázása egyike a magyar kutatók legszebb feladatainak.

A régensburgi vállkő Sámsonjának feje borotvált és meghagyott farkocsa hármast fonatban lóg hátára. Ugyanígy a dombormű egyik lovasának hajviselete is. Egyetlen nép volt, amelyikről ilyen emlékképei lehettek a régensburgi kőfaragóknak, építető szerzeteseknek és polgároknak: a kalandozások korának pogány magyarsága. Az egymásután rájuk zúduló hadjáratok emléke mint az apokalipszis borzalma élt bennük. Később békés kereskedelmi és baráti kapcsolatok révén, bizonyára sok régensburgi barát és polgár fordult meg az Árpádok keresztény Magyarországon s ezeknek tudomása kellett legyen az «ördögi» Vata és az 50-es évek pogány felkeléseiről, hírt hoztak a borotvált fejű, három ágba befert farkocsu pogány magyarokról.¹⁷ Valószínű, hogy a késő középkori egyházi és polgári jelképes beszédben a borotvált fej és a farkocsa a kereszténység ellen törő ördögöt, — a pogányságot — jelentette. A magyarságnak számukra idegen test- és arcképét könnyen hozhatták kapcsolatba azokkal a hozzájuk bizonyára torz formában eljutott mondákkal, amelyek szerint a magyarok ősei szent állatok voltak.¹⁸ A győri múzeum egyik ökörfejű embert ábrázoló késői avar szíjvége¹⁹ arra mutat, hogy ismerhettek is hasonló állatfejű ábrázolásokat. Így alakult ki a középkori nyugati képe a pogány magyarokról, nagyjából azonos módon, mint ahogyan mi később a kutyafejű tatárokról beszéltünk. A cremonai dóm padlómozaikjának farkocsu, állatfejű gladiátora²⁰ (2. kép) ennek a folyamatnak egyik láncszeme. A régensburgi kő paizsos lovasának tuskéformájú sörtes haját Herrad von Landsberg Hortus deliciarumában az ördög fején találjuk.²¹ Ebbe a gondolatkörbe illik bele Sámson madárkarom-szerű, korcs lába is.

Magyar szempontból nézve a tárgyalt emléket a régensburgi vállkőn eddig egyetlen hiteles ábrázolása maradt ránk a borotvált fejű pogány magyarok. Nem lehet véletlen az sem, hogy a források három ágból font farkocsról beszélnek és a vállkő lovasainak farkocsa is három ágból fonták, ezt az adatot ezek után hiteles-

nek kell elfogadnunk.²² A paizsos lovas sörtes hajábrázolását sehogyan sem tudjuk eddigi ismereteinkkel egyeztetni, bár kétségtelen, hogy a magyarságnál épenúgy, mint rokonainál a hajviselet is bizonyos fokig rangjelző volt²³ és nemcsak az egy fonatba font farkocsa viselték.²⁴ Ezt a tuskés hajviseletet, mint fent már említettem tisztán a középkori kőfaragónak tulajdonítom, aki mintakönyve szerint nyilván az ördögi jelleget igyekezett hangsúlyozni.

Az alakok viseletének párhuzamaiból a francia domborműveken és a hatásuk alatt formálódott német emlékeken egész sort találunk.²⁵ A farkocsu lovas öltözetét a bayeuxi templom

2. kép. Padlómozaik Cremonában. —
Abb. 2. Fussbodenmosaik in Cremona.

egyik domborművén pontosan megtaláljuk²⁶ és egyúttal magyarázatot kapunk arra is, hogy mit jelent a szoknya feletti két erőteljes ránc. Ezen a faragványon ugyanis világosan látszik, hogy a hosszú, övön alul érő szűk ujjast a combok felett kivágták és így két szárnya között elől egy hosszú nyelv alakult ki. Ez a viselet látszatra rokon a nomád öltözetrel. Lényegbe vágó különbség azonban a kettő között s ez egyúttal a magyar viseletre is vonatkozik, hogy más a szabásuk és míg a nomádok felölthető kaftánt viselnek,²⁷ addig a francia és német emlékek elől zárt ruhába bele kellett bujni. A farkocsu lovas ruhájának tehát semmiféle kapcsolata nincsen kelettel és a kalandozások korának magyarságával, ezt a fentiekén kívül még a lovas hosszú, lelógó végű lovagi harisnyája is bizonyítja. A ló-

szerszám egyszerű, nehéz lenne bármire is következtetni belőle. Feltűnő ellenben, hogy mindkét lovas szőrén üli meg a lovat. A paizsos lovas felsőtestét ugyanaz a szűk ujjas fedí, mint a varkocsosét, ruhájának övön aluli része ellenben erősen emlékeztet a perzsa lovasábrázolások viseletére, a bő, alul elköttött nadrág és maga a lábtartás is erre a körre utal.²⁸ Ezeknek a részleteknek nem találtam párhuzamát egyetlen nyugati emléken sem, valószínű, hogy itt ugyanazok a keleti minták érvényesülnek, amelyek hatását az állatok faragásánál is megfigyeltük. Így ezt a részletet, bár kétségtelenül keleti minták után faragták, csak igen tág keretek közt hozhatjuk

hinném, hogy bármilyen viselettörténeti hitelessége is lenne.

Az alakok viseletének tehát igen kevés köze van ahhoz, amit őseink viseletéről eddig tudunk s eddigi ismereteinkhez nem ad új, hiteles adatokat. Világos, hogy a faragásnál a hangsúly a fejeken volt, ez volt a jellemző, a többi részletnél a műhelyhagyomány vagy a minta könyv érvényesülhetett. Lehetségesnek tartom, hogy egy elveszett, Sámsonnal összefüggő képsorozat átfarmálásával állunk szemben, amelybe csupán a fejeket illesztették be. Ez magyarázná, hogy viselettörténetileg igen szegényes a magyar vonatkozás. Bármiként is áll a dolog, nem csodál-

3. kép. Indiai pillérfő Sarnath-ból. — Abb. 3. Kämpferstein aus Sarnath.

kapcsolatba a magyar viselettel. A régensburgi mesternek nyilván nem első munkája ez a vállkő, kora franciás modorában bizonyára már sok alakot faragott ki előtte s így érthető, ha a keleti ruha faragásánál keze a megszokott és beidegződött formák felé vitte és végeredményben egy félig keleti, félig nyugati öltözet került ki vésője alól. A paizs formája annyira általános, hogy semmiféle következtetést nem vonhatunk le belőle, Sámson beszegett nyaku, szűk ruhája arra mutat, hogy a faragásnál, az előzőkhöz hasonló ruhának indult, az öv azonban elmaradt s így egy combközépig érő bebujós ruha lett belőle. Nem

Budapest.

kozhatunk a viselet félreértésén, hiszen a Képes Krónika magyar földön dolgozó festője is sokszor idegenül állott keleti viseletünk előtt és azokat szemléletébe és kezébe beidegződött korabeli olasz ruhákkal zavarja össze.²⁹

A fentiekben épen csak a szükséges mértékben tárgyaltam a művészettörténeti és viselettörténeti kérdéseket. Az utóbbiakra az aquileai altemplom egyik nyilazó magyar lovasát ábrázoló falfestményével kapcsolatban közelebbről visszatérek. Addig is fontosnak tartottam, hogy a régensburgi múzeumnak ezt a ránk nézve jelentős emléket minél előbb kutatóink rendelkezésére bocsássam.

László Gyula

¹ A. Zeller, DIE KIRCHENBAUTEN HEINRICHS I. UND DER OTTONEN IN QUEDLINBURG, GERNRODE, FROSE UND GANDERSHEIM. Berlin, 1916.

XXVII. tábla 4. — DIE KUNSTDENKMÄLLER DES KÖNIGREICHS BAYERN. München. XIII. 91. kép, u. o. a kormegállapítás (KDB alatt rövidítem). Az

építészettörténeti részről ifj. Csemegi József műépítész becses megfigyeléseivel támogatott. Hálás köszönettel adózom segítségéért.

² G. Voss, BAU- UND KUNST-DENKMÄLER THÜRINGENS, XLI. Jena, 1917. 124. skk. I. — KDB. III/XIV. 15. kép. III/III. 27. kép, II/XII. 126. kép, II/XIII. 91. kép stb. A thüringiai topográfiát a továbbiakban BDTh-val rövidítem.

³ H. Weigert, DAS KAPITELL IN DER DEUTSCHEN BAUKUNST DES MITTELALTERS. Ztschr. für Kunstwiss. V. 1. 1936. 27. kép. — KDB. I/2. 2011—12. I.

⁴ Weigert, I. M. 56, 70, 83, 85. kép.

⁵ Dehio—Bezold, DIE KIRCHLICHE BAUTEN DES ABENDLANDES, Stuttgart, 1887. 349. tábla.

⁶ KDB. III/XII. 264. kép. Késői XII. sz.

⁷ R. Wiebel, DAS SCHOTTENTOR, Augsburg, é. n. 3—6. tábla.

⁸ A francia hatás feldolgozását lásd R. Hamann, DEUTSCHE UND FRANZÖSISCHE KUNST IM MITTELALTER. I—II. Marburg, 1922. c. művében.

⁹ Hamann, I. M. 1—8. kép.

¹⁰ Hamann, I. M. 85. skk. I.

¹¹ László Gyula, ADATOK A KORONÁZÁSI JOGAR RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSÁHOZ. Szent István Emlékkönyv III. Budapest, 1938. 552. skk. I. u. o. a további irodalom is.

¹² László, I. M. 545. skk. I., továbbá az itt idézett irodalom. Közvetlen keleti minták hatását a nyugati építészetben lásd: Voss, BDTh, 140. skk. I. A közvetett keleti eredet mellett szól egy, a régensburgi kőhöz felépítészetében teljesen hasonló, de annál sokkal korábbi indiai pillérfő is (3. kép). V. A. Smith, A HISTORY OF FINE ART IN INDIA AND CEYLON. Oxford 1911. 57. kép. Egykorú párhuzamai u. o. XVI. tábla. Ezt az ábrázolást később is kedvelték keleten.

¹³ Gerecze Péter, A PÉCSI SZÉKESEGYHAZ RÉGISÉGEI. Arch. Ért. Uf. XV, 1895. Összeállította a Sámson jelenet (3. kép) párhuzamait és rámutat a Mithras emlékekkel való összefüggésre (134. l.). — Továbbá: F. Kieslinger, DIE MITTELALTERLICHE PLASTIK IN ÖSTERREICH, Wien, 1926. I. kép. — P. Clemen, DIE ROMANISCHE MONUMENTALMALEREI IN DER RHEINLÄNDEN. Düsseldorf, 1916. 104. kép a kölni St. Gereon mozaikjáról, a mozaik felirása SAMSON. — A. Goldschmidt, DIE ELFENBEINSKULPTUREN AUS DER ZEIT DER

KAROLINGISCHEN UND SÄCHSISCHEN KAISER. Berlin, 1914. XXXIX. tábla stb.

¹⁴ Pl. J. Baum, DIE MALEREI UND PLASTIK DES MITTELALTERS II. Handb. d. Kunstwiss. 285. kép. — Clemen, I. M. 132, 134. kép stb.

¹⁵ A. Mailly, ABGÖTTER AN CHRISTLICHEN KIRCHEN. DIE CHRISTLICHE KUNST, XXV. München, 1928. 42—52. l.

¹⁶ Képei: Fettich Nándor, A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG FÉMMŰVESSÉGE. AHung. XXI. Budapest, 1937. II. skk. tábla, a művet a továbbiakban HONF-al rövidítem. — Fettich Nándor, BRONZEGUSS UND NOMADENKUNST, Sem. Kond. Prága, 1929. IX. tábla 1.

¹⁷ Karácsonyi János, A HONFOGLALÓ MAGYAROK HAJVISELETE. Ethnographia VII. 1896. 476—477. l. — Fehér Géza, A BOLGÁR—TÖRÖK MŰVELTSÉG EMLÉKEI ÉS MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAIK. AHung. VII. 1931. 93. skk. I. — Gr. Zichy István, A KÉPES KRÓNIKA MINIATÜRJEI VISELETTÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL. Petrovics Elek Emlékkönyv, Budapest, 1934. 109. kép farkos magyarja. — A szokásnak a magyar népnél megmaradt emlékeit Györffy István gyűjtötte össze. (A MAGYARSÁG NÉPRAJZA, I. 385. l.)

¹⁸ Irodalmát lásd: László, I. M. 553. sk. I.

¹⁹ Fettich, HONF. IV. tábla 10—11. kép.

²⁰ M. Bernath, DIE MALEREI DES MITTELALTERS. Leipzig, 1916. 198. kép.

²¹ Clemen, I. M. 255. kép.

²² Lásd a 17. jegyzetet.

²³ Fehér, I. M. 96. skk. I.

²⁴ Fehér, I. M. i. h. — Az altáji türk sziklarajzokon is többféle hajviselet szerepel, ezek közt megvan a hármás csimbók is, lásd: Appelgren-Kivalo, ALTAISCHES KUNSTDENKMÄLER. Helsingfors, 1931. 78, 79, 82, 156, 307. stb. képeket.

²⁵ Pl. Hamann, I. M. 8, 21, 35. kép. — F. Novotny, ROMANISCHE BAUPLASTIK IN ÖSTERREICH. Wien, 1930. 12. kép. — Et. Houvet, CATHEDRAL DE CHARTRES, PORTEUIL OCCIDENTAL OU ROYAL. é. n. 93. tábla. — Clemen, I. M. 121, 241. kép stb.

²⁶ Baum, I. M. 175. kép.

²⁷ Zichy, I. M. 65. l. u. o. irodalom is.

²⁸ Pl. Fr. Sarre, DIE KUNST DES ALTEN PERSIENS. Berlin, 1925. 97. tábla.

²⁹ Zichy, I. M. 69. l.

BEITRÄGE ZU EINEM REGENSBURGER KÄMPFERSTEIN

Im September des Jahres 1937 schlugen wir gelegentlich der Studienfahrt deutscher und donauländischer Bodenforscher von Straubing bis Augsburg annähernd denselben Weg ein, welchen unsere herumstreifenden Ahnen vor ungefähr 1000 Jahren zurückgelegt haben dürften. Obzwar der Leiter dieser Studienfahrt in erster Linie die Besichtigung urgeschichtlicher und römischer Denkmäler vor Augen hielt, lenkte

unser ausgezeichnete Führer Prof. Paul Reinecke unsere Aufmerksamkeit auch auf die Schutzwerke des X. Jahrhunderts, welche gegen die herumstreifenden Magyaren erbaut wurden. Diese befinden sich im allgemeinen auf Berggipfeln und dürfte ihre Zahl ungefähr 100 erreichen. Von diesen konnten wir die Bogenberger, die Kallmünzer, die Kelheimer, Weltenburger, Aislingener, Schwarzenberger und noch

einige andere Burgen besichtigen. Ihr Alter wird durch die daselbst gefundenen Keramikfragmenten bestimmt. Ihre Veröffentlichungen werden durch genaue Maasaufnahmen vorbereitet. Diese Veröffentlichungen werden berufen sein die Richtungen und Wege dieser magyarischen Streifzüge genauer festzulegen, was unso mehr erwünscht ist, da wir in den fragestehenden Gebieten bislang jedwede archaeologische Funde vermissen. Ich bin in der Lage mit gütiger Erlaubnis des Herrn Direktor dr. Boll im Folgenden einen, in dem Regensburger Museum sich befindlichen Kämpferstein zu beschreiben. Die Motive der Reliefs des Kämpfersteines wurzeln in den Erinnerungsbildern der magyarischen Streifzügezeit. Als man diesen Stein meisselte, dürften in der Erinnerung des Volkes jener Schrecken noch sehr rege nachgewirkt haben, der vor einigen Generationen das wiederholte Erscheinen der Magyaren hervorrief. Die Lichtbildaufnahmen, die genauen Maasse und die übrigen Angaben des Kämpfersteines verdanke ich der Liebenswürdigkeit des Museumkustoses Herrn dr. Eckes. Nach diesen Angaben kam der Stein aus der Nähe des mittelalterlichen Trümmerschuttes des Schottenkloster zum Vorschein. Sein Material entspricht jenem, aus welchem auch schon die Römer der Umgebung von Regensburg ihre Kunstwerke meisselten. Über die Maasse des nur in Bruchstücken erhaltenen Steines, ferner über die ergänzten Maasse und Form wird der Leser durch das **Abb. 1** unterrichtet. In weiterem folgt die Beschreibung der Reliefs:

Auf den Abacus läuft ein doppelgeflochtenes Band in Form eines Meanders. Das durch diesen ausgefüllte Feld wird durch eine flache, glatte Leiste eingesäumt. Die bogenförmigen Segmente des Steines sind durch breite Leisten abgeschlossen. Die Reliefs dieser vier Felder werde ich von rechts nach links gehend beschreiben.

1. Zopfreiter (*T. I. 1*). Dieser ist in die Mitte eines Palmettenstrasses versetzt. Sein Kopf ist verhältnissmässig übergross; ein mächtiges Auge seine knollenförmige Nase und sein grosser Mund muten entschieden tierisch an. Von seinem glatten Schädel fällt ein dreiflöchtiger Zopf auf seinem Rücken. In seiner rechten Hand hält er den Zügel. Sein Oberkörper ist durch ein an den Körper fest anliegendes, mit Ärmel versehenes Kleid versehen und geht unter dem Gürtel in Frakkform über. Aus diesem kommt ein bis zum Knie reichender faltiger Kittel zum Vorschein. Vorne befinden sich zwei kräftig herausgearbeitete Falten. Sein Fuss ruht im Steigbügel und trägt einen Ritterstrumpf. Auf dem Pferdekopfe ist das Halter gut ausnehmbar.

2. Im Seitenfeld (*T. II. 1*) erscheint der Zopfmensch in unverkennbarer Weise wieder. Er sitzt auf den Rücken eines Tieres dessen Kopf er, die Kiefer auseinander spreizend an sich zieht. Der Zopf ist auch hier dreiflächtig. Der Kopf mutet hier nicht so tierisch an, doch steht auch hier die Verzehrungsabsicht ausser Zweifel. Sein Auge entspricht jenem des Tieres, sein engärmeliges, an den Körper anpassendes, Kleid scheint bis zur Mitte des Schenkels zu reichen; sein Halsausschnitt ist mit einer dicken Schnur eingesäumt. Er stemmt seinen verkrüppelten «Hahnfuss» gegen den Unterkiefer des Tieres. Das gebändigte Tier hebt seinen linken Vorderfuss hoch. Es ist noch die accentuierte Herausmeisselung des rechten Schenkels hervorzuheben.

3. Schildreiter (*T. I. 2*). Seine ganze Kopfform sowie sein kinnloser Unterkiefer, sein grosses Auge und seine knollige Nase verleichen ihn ein rein tierisches Aussehen. Sein Scheitel ist mit einer, durch Spitzen ausgedrückte, stilisierte Mähne bedeckt. Mit seiner rechten Hand hebt er den Schild hoch, mit seiner linken hält er den Zügel des Pferdes. Sein Oberkörper ist mit den selben engärmeligen Kleid bedeckt, wie jener der übrigen, auch der Halsausschnitt ist mit einer Schnur eingesäumt. Unter dem Gürtel fällt sein Kleid faltenwerfend nach rückwärts und ist auf diesem auch das herunterhängende Riemenende herausgemisselt. Unter dem mantelförmigen Kleid zeigt sich die nach unten sich verängende Hose des Reiters die an den Fussknöcheln wahrscheinlich mit einem Band zusammen geschnürt war.

4. Fragment (*T. II. 2*). Die Darstellung dieses Fragmentes dürfte ursprünglich den unter 2. beschriebenen Reliefs ähnlich gewesen sein.

Die eine Hälfte des Kämpfersteines ist abgebrochen, doch lässt sich aus dem erhaltenen Fragment seine ehemalige Form mit ziemlicher Gewissheit rekonstruieren. Alle vier Seiten wurden mit gleichmässigem Verfahren ausgemeisselt. Seine zwei schmälere Seiten sind durch zwei einander entsprechende Bogen gebildet. Aus diesen zwei Beobachtungen können wir darauf schliessen, dass dieser kein Zwilligskämpferstein gewesen sein konnte, sondern dass dieser auf einem Kapitell gestanden haben musste. Diese Folgerung hielten wir auch bei der, in Zeichnung ausgeführten, Rekonstruktion vor Augen (**Abb. 1**). Die auf diese Weise erlangten Maasse des Steines sprechen dafür, dass dieser kein grösseres Gewicht tragen konnte. Seiner Form gemäss konnte er auch nicht neben einer Wand gestanden haben. Wollen wir nun seinen Bestimmungsort im Gebäude vorstellen, so konnte dieser nur die Tragsäule eines Doppelfensters gewesen sein (**Abb. 1. D**). Die mühevollen und instruktiven Ausarbeitung der Reliefs sprechen dafür, dass dieser Stein keinesfalls irgendwo hoch, etwa auf einen Turm oder Kirchenmittelschiff sich befunden hätte. Es ist hingegen sehr

wahrscheinlich dass dieser Kämpferstein auf einem Fenster jenes Klosters sich befunden haben konnte, in dessen Nähe er tatsächlich auch zum Vorschein kam.

Bei der Zeitbestimmung dieser Kunstwerke kommen uns die analogen Kapitell des XI—XII. Jahrhunderts nur wenig zur Hilfe, da die selben einen anderen inneren Gehalt gehabt haben dürften.¹

Die Mode der den Regensburger ähnlichen glatten oder reliefartig bearbeiteten Kämpfersteine erlebt am Ende des XII. Jahrhunderts seine Blütezeit. Auf beiden findet sich oft die walzenförmige Gliederung der zwei schmälere Seiten.² Ein grosser Teil dieser Steine ist glatt und waren dann natürlich bemalt. Sie dürften wahrscheinlich mit solchen Palmettenstrassen bemalt gewesen sein, wie ähnliche zum Beispiel aus dem früheren Quedlinburger, oder den späteren Königswarter Kämpfersteinen in gemeinsamer Ausführung erhalten geblieben sind.³ In der Axe des Stausses tritt öfters ein Kreuzmuster oder irgendeine Scene auf.⁴ Ein andermal wieder erscheint an dieser Stelle der behandelte Reiter.

Der Stein spricht dafür dass der Meissel durch eine sehr geschickte Hand geführt wurde, die ohne Zaudern und ohne einen brauchbaren Raum unausgenützt zu lassen, ihr Meisterwerk vorbrachte. Der hier auftretende zick-zackförmige Meander ist übrigens auf den spätromanischen Bildhauerarbeiten sehr selten. Er kommt unter anderen auf einem Abacus der Regensburger St. Jakobskirche vor⁵ und tritt im Kreuzgang des Neumünsterer Klosters in Gesellschaft ähnlicher Kämpfersteine auf.⁶ In beiden Fällen finden sich auch scharf geschnittene Palmetten. Die erwähnten Denkmäler stammen aus dem Ende des XII. Jahrhunderts und schliessen sich diesen noch eine ganze Reihe verwandte Denkmäler an. Eine entsprechende Technik verraten unter andern auch die Kariatiden des Schottentors, wo auch die sich auf das Auge beziehenden Details entsprechend ausgeführt sind.⁷ Es lässt sich jedoch zwischen beiden eine Abweichung feststellen, indem bei dem Schottentor Kunstwerken die Augen aus der Gesichtsfläche hervortretend ausgebildet und die übrigen Gesichtsteile durch Flächen gebildet sind, während bei unseren Exemplaren die Augen allein durch Tiefschnitt hervorgehoben und die Gesichtskonturen durch Abrundung gegeben sind. Diese Unterschiede beziehen sich auch auf die übrigen Körperteile der Figuren. Unter den, unter französischen und italienischen Einfluss

entstandenen, gleichzeitigen südbayerischen Bildwerken konnte ich keine engere Parallele mit den Eigenschaften der Regensburger Reliefs feststellen.⁸ Unsere Kunstwerke weichen auch von den Bauernarbeiten der, ihnen in Auffassung übrigens nahestehenden, Grössenlindener Tor-Kunstwerke ab.⁹ Auf Grund der mir zu Verfügung stehenden Analogien glaube ich feststellen zu dürfen, dass unser Stein älter als die Reliefs von Schottor und dessen Kreis angehörenden Kunstwerke ist. Der Stein dürfte in dem Kloster gestanden haben auf dessen Ruinen das heutige Jakobs Kloster entstand.¹⁰ Durch diesem Zeitunterschied lassen sich die Verschiedenheiten in der Ausarbeitungstechnik erklären. Andererseits sprechen die Übereinstimmungen dafür, dass die Werke des Meisters des späteren Schottentors in diesem frühen Atelier wurzelten.

In meiner Beschreibung habe ich die Aufmerksamkeit auf die Modellierung der Tiergestalten der Seitenflächen erweckt. In der Ostkunst reicht die besondere Hervorhebung der Schenkelreliefs weit zurück¹¹ und dürfte auch auf unseren Regensburger Stein aus Osten gelangt sein. Es wäre schwierig festzustellen auf welchem Wege diese Mode nach Regensburg geriet, da diese Idee so durch Gegenstände die auf Handelsweg, wie auch geschenkweise oder als Beute hiehergelangen konnte. Die im IX. Jahrhundert nach Westen gelangten awarischen fürstlichen Schätze scheinen hier eine wahrhaftig awarische Mode eingebürgert zu haben;¹² ähnlich liess die Kultur des Magyarentums des XI. Jahrhunderts gleichfalls tiefe Spuren bei den westeuropäischen Völkern zurück. Die Kreuzzüge überbrücken abermals in unmittelbarer Weise die Kulturen Europas und des nahen Orients. Unter der Einwirkung dieser vielseitigen Einflüsse dürfte jenes Musterbuch entstanden sein, welches unseren Regensburger Steinmetzer als Vorbild diente.

Unter den vier Darstellungen unseres Steines lassen sich nur bezüglich einer, mittelalterliche Parallelen feststellen. Dies ist die Kampfszene Samsons mit dem Löwen (T. II. 1).¹³ Trotzdem auch David in ähnlicher Situation dargestellt wurde,¹⁴ dürfte unsere Figur auf Grund des langen Haares sicherlich nicht David, sonder Samson darstellen. Bei diesen Darstellungen pflegt der Held in allgemeinen, entweder auf dem Löwen knien, oder auf diesen sitzend, es zu bezehmen trachten. Auf alldiesen Darstellungen scheint die Idee des stiertötenden Mithras

sich zu wiederholen. Es wirft sich aber unwillkürlich die Frage auf, auf welchem Wege diese antike Erbschaft in diese mittelalterliche Bildhauerei gelang. Es liegt der Gedanke auf der Hand, dass man diese Motive von den, in westeuropäischen Gebieten in grosser Zahl findbaren, Mithrasdenkmälern übernommen hat um diesen mit den mittelalterlichem religiösen Auffassungen zu durchweben. Es muss aber diesbezüglich der Umstand in Erwägung in gezogen werden, dass der überwiegend grösste Teil der westeuropäischen Mithrasdenkmäler, den mittelalterlichen Völker noch nicht zugänglich war, da diese in grösserer Zahl erst in den letzten Jahrhunderten zum Vorschein kamen. Wir wissen zwar, dass man römische Denkmäler einesteils zum Spott des Heidentums, andererseits da man diesen magische Kräfte zumutete, in die Wände mittelalterlicher Kirchen einmauerte,¹⁵ doch fand man unter diesen, meines Wissens nach, bislang keine einzige Mithrastafel. Daher sind wir gezwungen auch diesbezüglich mit einem direktem orientalem Einfluss Rechnung zu tragen. So findet sich in der awarischen Kleinkunst sehr häufig das Motiv des mit den Löwen ringenden Menschen,¹⁶ die unseres Wissens nach auf ähnliche Muster der awarischen Goldmiedekuntswerke, sowie den diesen zum Vorbild dienenden Holzschnitzarbeiten und Textilmustern zurückgehen. Es ist daher nicht ausgeschlossen, dass die Komposition der Mithrasdenkmäler nicht als unmittelbare und bodenständige Niederschläge der römisch-griechischen Kultur aufzufassen sei, sondern durch Vermittelung der Steppenvölker wieder auf den mittelalterlichen westeuropäischen Boden zurückgelangte. Die endgültige Lösung dieses Problems gehört unter anderen zu einer der dankbarsten Aufgaben der ungarischen Forschung.

Wie schon erwähnt ist der Kopf Samsons auf dem Regensburger Kämpferstein rasiert und mit einen dreiflächtigen Zopf versehen. Ähnlich ist die Kopfausbildung des einen Reiters. Das einzige Volk welches diesen Regensburger Bildhauern sowie den, diese Kunstwerke veranlassenden Mönchen und den damaligen Bürgern als Vorbild dienen konnte, waren die heidnischen Magyaren der Streifzügezeit. Es ist diesbezüglich hervorzuheben dass auch im XI. Jahrhundert, der ersten Christenzeit des Magyarentums, die aufsteherischen Heiden sich mit ähnliche Haartracht kenntlich machten und auf diese Weise gegen das Christentum demonstrierten.¹⁷ Es ist

sogar anzunehmen dass selbst auch im späteren Mittelalter der rasierte Kopf, mit den dreiflächtigen Zopf für das Symbol des gegen das Christentum sich auflehrenden teufligen Heidentums betrachtet wurde.

Das befremdend wirkende, abweichende Äussere der Magyaren konnte in ihnen sehr leicht den Gedanken erwecken, dass es sich bei diesen um, zu ihnen in Märchenform gelangten, Urmagyaren handelt, deren Ahnen heilige Tiere gewesen wären.¹⁸ Andererseits konnten sie, wie das die einen Ochsenköpfigen Menschen darstellende spätawarische Riemenzunge¹⁹ beweist, ähnliche Darstellungen gekannt haben. Auf diese Weise könnte sich bei den westeuropäischen mittelalterlichen Völkern ein Bild der heidnischen Magyaren entstanden sein. Der zöpfige, tierköpfige Gladiator des Fussbodenmosaiks des Domes von Cremona (Abb. 2) dürfte ein Kettenglied dieses Prozesses veranschaulichen.²⁰ Die in Spitzenform schematisierte Mähne des Schildreiters des Regensburger Steines erscheint in Hortus Deliciarum der Herrad von Landsberg auf dem Kopf des Teufels.²¹ In diesen Gedankenkreis dürfte auch das verstümmelte, hahnfussähnliche Bein Samsons gehören.

Vom ungarischen Gesichtspunkt aus ist es von Bedeutung, dass dieser Regensburger Kämpferstein bisher das einzige Denkmal ist, auf welchem autentische Darstellungen der glattköpfigen, heidnischen Magyaren vorkommen. Auch der dreiflächtige Zopf entspricht den Beschreibungen der einschlägigen historischen Quellen.²²

Wass die Tracht der dargestellten Figuren anbelangt, lässt sich feststellen, dass sich diesbezügliche Parallelen in den gleichzeitig entstandenen französischen Reliefs und deren Derivaten häufig vorkommen.²³ Die Kleidung unseres Zopfreiters wiederholt sich bis in Einzelheiten gehend auf einer Figur des einen Reliefs von Bayeux.²⁴ Diese Tracht entspricht scheinbar der Mode Nomadenvölker. Es besteht jedoch zwischen beide ein prinzipieller Unterschied, indem zwischen beiden bezüglich des Zuschnittes ein Unterschied feststellbar ist und ferner, dass der nomadische Kaftan einfach anlegbar,²⁵ hingegen das französisch-deutsche Gewand nur durch hineninschlüpfen angezogen werden konnte. Es ist daraus ersichtlich, dass die Tracht unseres Zopfreiters weder mit dem Orient, noch mit den Magyarentum der Streifzügezeit in irgendeiner

Beziehung steht. Dies beweist ausserdem oben gesagten auch der Ritterstrumpf des Reiters. Das Pferdegeschir ist dagegen so einfach, dass auf Grund diesem, keine ausschlaggebenden Folgerungen gezogen werden können. Der unter dem Gürtel sich befindliche Teil der Kleidung des Schildreiters, sowie seine Fusshaltung, erinnert stark an persische Reiterdarstellungen.²⁶ Diesbezüglich konnte ich in Westen keine Analogien finden und müsste man daher annehmen dass diese Details der Darstellung, ebenso wie die Modellierungsweise der Tierkörper, gleichsam auf orientalische Einflüsse zurückzuführen seien. Es ist höchstwahrscheinlich, dass dieser Kämpferstein unseres Regensburger Meisters kein Erstlingswerk dieses war, sondern, dass er in der damals üblichen französischen Arbeitsweise, schon vorher mannigfaltige ähnliche Figuren erzeugte. Dieser Umstand dürfte es bedingt haben, dass unter der Hand seines Meissels, bei der Darstellung der orientalischen Tracht eine, durch französische Einflüsse gekenn-

Budapest.

Gyula László

¹ A. Zeller, DIE KIRCHENBAUTEN HEINRICHS I. UND DER OTTONEN IN QUEDLINBURG, GERNRODE, FROSE UND GANDERSHEIM. Berlin, 1916. Taf. XXVII. 4. — DIE KUNSTDENKMÄLER DES KÖNIGREICHES BAYERN. München II/XIII. Abb. 91. In den folgenden Zeilen unter KDB abgekürzt. Bezüglich der baugeschichtlichen Beurteilungen war mir József Csemegi junior sehr behilflich, wodurch ich ihn zum aufrichtigen Dank verpflichtet bin.

² G. Voss, BAU- UND KUNST-DENKMÄLER THÜRINGENS. XLI. Jena, 1917. S. 124. kf. — KDB, III/XIV. Abb. 15. III/III. Abb. 27. II/XII. Abb. 126. II/XIII. Abb. 91. usw. In den folgenden werde ich Voss's Werk unter BDTh abkürzen.

³ H. Weigert, DAS KAPITELL IN DER DEUTSCHEN BAUKUNST DES MITTELALTERS. Ztschr. für. Kunswiss. V. 1. 1936. Abb. 27. — KDB. I/2. S. 2011—12.

⁴ Weigert, A. A. O. Abb. 56, 70, 83, 85.

⁵ Dehio—Bezold, DIE KIRCHLICHE BAUTEN DES ABENDLANDES. Stuttgart, 1887. Taf. 349.

⁶ KDB. III/XII. Abb. 264, Ende des XII. Jahrhunderts.

⁷ R. Wiebel, DAS SCHOTTENTOR. Augsburg. Taf. 3—6.

⁸ Die Bearbeitung der französischen einflüsse siehe unter: R. Haann, DEUTSCHE UND FRANZÖSISCHE KUNST IM MITTELALTER. Bd. I—II. Marburg, 1922.

⁹ Hamann, A. A. O. Abb. 1—8.

¹⁰ Hamann, A. A. O. S. 85 ff.

¹¹ László Gyula, ADATOK A KORONÁZÁSI JOGAR RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSÁHOZ, Szent István Emlékkönyv, III. Budapest, 1938. S. 552 ff. daselbst auch die weitere Schriftumgaben. — Für den mittel-

zeichnete Mischtracht zum Ausdruck kommt. Die Schilddarstellung ist so alltäglich, dass daraus keine entscheidende Folgerungen gezogen werden können. Infolge der Raumverhältnisse veranschaulicht die Figur Samsons nur in ihren oberen Teil die übliche Tracht, während in der unteren Partie, die konventionelle Lösung vernachlässigt werden musste.

Es ist daraus zu ersehen, dass unsere drei Figuren bezüglich der altmagyarischen Tracht keine neuen Daten liefern. Das Schwergewicht der Betonung fällt auf die Kopfpattie, die übrigen Teile entstanden unter den Einflüssen der üblichen Ateliertraditionen und der in Anwendung stehenden Musterbücher. Ich halte es für wahrscheinlich, dass diesen Darstellungen ein solches, eventuell in Verlust geratenes, Vorbild zugrunde lag, wo Samson in einer Gesellschaft von mehreren Figuren dargestellt wurde, und fügte der Regensburger Meister in seinem behandelten Kunstwerk nur die beschriebenen Köpfe ein.

baren orientalischen Ursprung des Regensburger Kämpfersteines spricht der Umstand, dass der in Indien gefundene ähnliche Kämpferstein denselben Aufbau als jener von Regensburg aufweist, aber viel älter als diese ist (Abb. 3). V. A. Smith, A HISTORY OF FINE ART IN AND CEYLON. Oxford, 1911. Abb. 57. Gleichzeitige Parallelen ebenda Taf. XVI. Diese Darstellung ist am Orient auch in späteren Zeiten beliebt gewesen.

¹² László, A. A. O. S. 545 ff. weiter die hier gegebenen Anmerkungen. Die unmittelbare Einwirkung der orientalischen Kunst siehe unter: Voss, BDTh. S. 140 ff.

¹³ Gerecse Péter, A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ RÉGISÉGEI. Arch. Ért. NF. XV. 1895. Gerecse hat die Parallelen der Samsondarstellungen gesammelt und weist auf die Verwandtschaft der Mithrasdarstellungen hin (S. 134). — Ferner siehe: F. Kieslinger, DIE MITTELALTERLICHE PLASTIK IN ÖSTERREICH. Wien, 1926. Abb. 1. — P. Clemen, DIE ROMANISCHE MONUMENTALMALEREI IN DER RHEINLANDEN. Düsseldorf, 1916. Abb. 104. — A. Goldschmidt, DIE ELFENBEINSCULPTUREN AUS DER ZEIT KAROLINGISCHEN UND SÄCHSISCHEN KAISER. Berlin, 1914. Taf. XXXIX. usw.

¹⁴ Zum Beispiel: J. Baum, DIE MALEREI UND PLASTIK MITTELALTERS, Bd. II. Handb. der Kunstwiss. Abb. 285. — Clemen, A. A. O. Abb. 132, 134. usw.

¹⁵ A. Mailly, ABGÖTTER AN CHRISTLICHEN KIRCHEN. DIE CHRISTLICHE KUNST, Bd. XXV. München, 1928. S. 42—52.

¹⁶ Fettich Nándor, DIE METALLKUNST DER LANDNEHMENDEN UNGARN. AHung. Bd. XXI.

1937. Taf. II. ff. In den folgenden unter MK abgekürzt. — Fettich Nándor, BRONZEGUSS UND NOMADENKUNST, Sem. Kond. Prag, 1929. Taf. IX. I.

¹⁷ Karácsonyi János, A HONFOGLALÓ MAGYAROK HAJVISELETE. Ethnographia, VII. 1896. S. 476—477. — Fehér Géza, LES MONUMENTS DE LA CULTURE PROTOBULGARE ET LEURS RELATIONS HONGROISES. AHung. VII. 1931. S. 93 ff. — Gr. Zichy István, DIE MINIATUREN DER UNGARISCHEN BILDERCHRONIK UND DIE KOSTUMKUNDE. Hommage à Alexis Petrovics. Budapest, 1934. Abb. 109. — Die bei den ungarischen Volk nachwirkende zöpfige Haartracht wurde von István Györffy gesammelt (A MAGYARSÁG NÉPRAJZA, Bd. I. S. 385).

¹⁸ Die weitere Schriftangaben siehe: László, A. A. O. S. 553. ff.

¹⁹ Fettich, MK. Taf. IV. Abb. 10—11.

²⁰ M. Bernath, DIE MALEREI DES MITTELALTERS. Leipzig, 1916. Abb. 198.

²¹ Clemen, A. A. O. Abb. 225.

²² Siehe Anmerkung 17.

²³ Zum Beispiel: Hamann, A. A. O. Abb. 8, 21, 35. — F. Nowotny, ROMANISCHE BAUPLASTIK IN ÖSTERREICH. Wien, 1930. Abb. 12. — Et. Houtet, CATHEDRAL DE CHARTRES, PORTEUIL OCCIDENTAL OU ROYAL. Taf. 93. — Clemen, A. A. O. Abb. 121, 241 usw.

²⁴ Baum, A. A. O. Abb. 175.

²⁵ Zichy, A. A. O. S. 65, daselbst die weitere Schriftangabe.

²⁶ Zum Beispiel: Fr. Sarre, DIE KUNST DES ALTEN PERSIENS. Berlin, 1925. Taf. 97.

ISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK — MOUVEMENT SCIENTIFIQUE

Patay Pál,

KORAI BRONZKORI KULTÚRÁK MAGYARORSZÁGON.

Dissertationes Pannonicae, Ser. II. no. 13. 1938.

Patay könyve fontos kísérletet jelent, hiszen összefoglaló munkában igyekszik azokat a tényezőket ismertetni, amelyek a magyarországi korai bronzkor szempontjából döntő szerepet játszottak. Munkája folyamán utal a kulturák és egyes csoportok további fejlődésére is. Kutatásai alapját részben Tompa Ferenc munkái képezik, de ezen túlmenően a szerző egyéni meglátásait és biztos kutatási módszerrel kidolgozott eredményeit is elkönnyvelhetjük.

Különösen figyelemreméltók a honi bronzkor kialakulására vonatkozó fejtegetései és a Harangalakú edények kultúrája szerepének vázolása. Itt ugyan kíváncsiak lennénk bővebb fejtegetésekre, de szerző egy nagyobb monografikus munkát szándékozik e témáról írni és valószínűleg azért nem bocsátkozik a felvetett téma részletes letárgyalásába. Ugyanez vonatkozik a színesdíszes kerámiaira is, aminek szerepét szerző nem ismerteti részletesen.

Bővebben ír a Kisapostagi kultúráról, amelyről ez az eddig megjelent legnagyobb közlemény. Kisapostagon e kultúra nem jelenik meg tisztán, a Nagyrévi kultúra sok eleme képviselve van itt. Ez nem meglepő, mert e lelőhely és a többi dunamenti is még a Nagyrévi kultúra határzónájához tartozik. A hamvasztásos temetkezés levezetésénél bizonytalanság mutatkozik. Fonyód támpont ugyan, de hogy e helyen nyert adatok mennyire jöhetnek számításba a hamvasztásos temetkezések levezetésénél, az még nincs eldöntve. Fonyódon badeni és kisapostagi urnasírok fordultak elő, utóbbiakban a kisapostagi kerámia tisztán van képviselve. A kerámiában magában átmenetet nem állapíthatunk meg. A Harangalakú edények kultúrájának hamvasztásos temetkezései voltak valószínűleg az irányadók, tekintve, hogy egyes tököli, az ismert békásmegyeri urnák és a kisapostagiak között nagy a hasonlóság. Patay időrendi adatai is inkább ezt a feltevést támasztják alá, mert a Harangalakú edények kultúráját követni tudjuk a bronzkor I. szakaszának közepéig és a Kisapostagi kultúra keltezhető egy előbbi időszakba. A tököli anyag is inkább ezt a feltevést látszik alátámasztani. A Badeni kultúra a korai bronzkor kialakulása szempontjából nem játszott jelentős szerepet. Letűnése még tisztázatlan, miután a korai bronzkori anyag nem szolgáltat erre nézve figyelemre vehető adatokat.

Ami a Perjámosi kultúra kezdetét illeti — szerző a szőregi sírmező egy részét az első szakaszból keltezi — nem látunk tisztán. Egyes típusok még rézkori utóhatásra emlékeztetnek, de hogy pontosan mire vezethető vissza e kultúra kialakulása — részben a Nagyrévi kultúra helyi eltolódása — Patay munkája alapján nem látszik teljesen tisztázottnak. Bácskai és bánáti tényezők is szerepet játszhattak e kultúra kialakulásánál, sajnáljuk, hogy ezek még annyira ismeretlenek, hogy szerző ezzel a problémával nem foglalkozhatott.

Az ú. n. Pannón kultúrát Patay két csoportba osztja. Tompa Ferenc csak időbeli különbséget lát e két kultúra között, de már ő is csak egy úgynevezett Pannón kultúráról beszél. (Tompa F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24./25. Bericht der RGK. 1934/35.) Néhány évvel ezelőtt e két kultúra különválasztását és az Északpannón elnevezés helyett — Veszprémi kultúra és a Déldunántúli helyett — Szekszárdi kultúra elnevezés elfogadását javasoltam (Vasi Szemle, 4. 1937.). Szerző ragaszkodik Rómer Flóris elnevezéséhez, de csak az Északpannón mészbetétes kultúrára nézve, viszont a szekszárdi kultúrát Déldunántúli mészbetétes kultúrának nevezi. Itt helyesebb lett volna a régi elnevezés felhagyása és ezt szerző is érezhette, mert Északpannón mészbetétes kultúráról beszél. Mészbetétes kultúra nincs, csak mészbetétes edény vagy mészbetétes kerámia. Továbbá a Veszprémi kultúra hordozói nem voltak illirek, sőt palaeoetnologiailag nem azonosíthatók és így a Pannón kultúra elnevezést inkább a «pannonok» kultúrájának szeretnénk fenntartani.

Sajnálatraméltó, hogy szerzőnek saját hibáján kívül nem nyílt alkalma a veszprémi múzeum anyagát behatóbban tanulmányozni (255. jegyzet), vagy legalább annyira betekinteni az anyagba, hogy a veszprémi kultúra elterjedési térképén ne mutatkozzanak nagy hiányok. E hiányt nemcsak a térképnél kifogásoljuk — mint már említettük, ez nem a szerző hibája — hanem a kultúra összegezésénél és időrendi taglalásánál is. Veszprém megyében sokkal több lelőhely van, mint amennyit szerző felsorol. Az időrendi taglalásnál is bizonytalanságot állapíthatunk meg ennél fogva. A második szakaszban hamvasztásos temetkezések voltak ur-

nában, a harmadik szakaszban a hamvakat a földre szórták — esetleg ott hagyták — és a mellékleteket körülötte vagy mellette helyezték el. E szakasz végén mutatható ki valószínűleg a meglehetősen erős déli befolyás (madárcsörgők, stb. pl. Királyszentistvánon) és a szekszárdi és veszprémi kultúra ez időben keveredhetett annyira, hogy sokszor nehéz az anyagot pontosan szétválasztani. Ahogy jelenleg látjuk, a lausitzi illir beözönlés vetett véget e műveltségnek, legalább nem ismerünk semmit, ami e két kultúra közé sorolható annak ellenére, hogy a veszprémi múzeumban nagyon sok bronzkori anyag van felhalmozva. Első feladatnak mutatkozik a veszprémi típusok rendszerezése, továbbá a különböző jellegű sírok ismertetése időrendi és elterjedési szempontból (urnatemetkezés, hamvasztásos temetkezés agyagládában, hamvasztásos temetkezés urna nélkül, Rhé Gyula annakidején halomsíros temetkezést is említett nekem).

A Szekszárdi kultúra (Déldunántúli mészbetétes) — amint szerző helyesen írja — a zóki és kisapostagi kultúrára vezethető vissza. Később megállapíthatjuk a Veszprémi kultúra erős befolyását, de még nagyobb jelentőségűek a déli kultúrtényezők, amiket szerző azért nem ismertetett bővebben, mert ezek a bronzkor harmadik szakaszában játszottak csak döntő szerepet. Az időrendi taglalásnál nagy nehézségek mutatkoznak, mert ugyan helyesen ismerte fel szerző, hogy Tószeg a dunántúli bronzkorra nézve nem hozott döntő eredményeket, de kevés az összetartozó hiteles anyag.

A megbízható lelőhely felsorolások és a kitűnő térképek szervesen egészítik ki ezt a minden tekintetben figyelemreméltó munkát. Különösen a térképek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert megbízhatóságukhoz kétség nem fér és minden kutatónak, aki a magyarországi bronzkorral foglalkozik, elsőrendű segédeszköznek fognak bizonyulni.

MOZSOLICS AMÁLIA.

Pál von Patay,
FRÜBRONZEZEITLICHE KULTUREN IN UNGARN.

Dissertationes Pannonicae, Ser. II. no. 13. 1938.

Das Buch von P. von Patay stellt einen ersten Versuch dar, die kulturellen Bewegungen in Ungarn in den Perioden I und II der Bronzezeit zusammenzufassen und sie vom Standpunkt ihrer Entwicklung und teilweise auch in ihrem weiteren Verlauf zu charakterisieren. Den Ausgangspunkt bilden teilweise die Arbeiten von F. Tompa, aber darüber hinaus kann man eigene Forschungen und treffende Erkenntnisse des Autors verzeichnen.

Besonders hervorzuheben ist es, dass Autor es versucht hat, den Einfluss der Glockenbecherkultur auf die frühbronzezeitliche Entwicklung in Ungarn zu kennzeichnen. Es sind übrigens zwei Arbeiten in Vorbereitung, die besonders die Rolle der Glockenbecher Kultur und auch der Schnurkeramik in Ungarn noch genauer behandeln werden. Einige kleinere Lücken empfindet man bei der Behandlung dieses Teiles, aber wahrscheinlich wollte Autor dieser monographischen Publikation über die Glockenbecherkultur nicht vorgreifen.

Die von mir zuerst herausgearbeitete Kultur von Kisapostag hat Autor in einem weiteren Umfang gewürdigt. In Kisapostag tritt diese Kultur nicht rein auf, besonders viele Elemente der Kultur von Nagyrév sind hier vertreten, was nur natürlich ist, da Kisapostag selbst und auch die anderen Fundstellen an der Donau noch zum Grenzgebiet der Kultur von Nagyrév gehören. Eine Unsicherheit herrscht bei der Ableitung der Brandbestattung. Fonyód stellt einen Ausgangspunkt für dergleichen Erwägungen dar, aber ob Fonyód hier auch wirklich auswertbar ist, ist nicht sicher. Brandbestattungen der Badener Kultur sind in Fonyód bekannt, aber nicht nur solche, sondern auch Brandbestattungen der Kultur von Kisapostag. In letzteren findet man reine Kisapostag-Ware vor. Einen Übergang in der Keramik kann man hier nicht feststellen. Der Einfluss der Glockenbecherkultur ist hier viel einleuchtender, wofür wir auch eintreten, schon weil die Form der Urnen sehr

grosse Ähnlichkeiten aufweisen. Auch die chronologischen Angaben von Patay scheinen diese Angabe eher zu unterstützen, da Kisapostag, wie er betont, kaum vor der zweiten Hälfte der ersten Bronzezeitstufe anzusetzen sei und die Glockenbecherkultur noch in diese Stufe hineingereicht hat. Das Material von Tököl unterstützt ebenfalls weitgehend diese Behauptung. Die Badener Kultur hat auf die frühbronzezeitliche Entwicklung keinen erheblichen Einfluss ausgeübt. Ihr Ende ist noch immer eine offene Frage, da das frühbronzezeitliche Material diesbezüglich kaum etwas aussagt.

Was den Anfang der Kultur von Perjámos anbelangt — Autor meint, dass einige Gräber in Szőreg in die erste Periode zu datieren seien — sehen wir nicht klar. Es sind noch gewisse kupferzeitliche Reminiszenzen vorhanden, aber worauf die eigentliche Entstehung dieser Kultur zurückführbar sei, ist nach den Darstellungen von Patay nicht ganz geklärt.

Die sog. Pannonische Kultur gliedert Patay in zwei Gruppen. Tompa sah zwischen der nordpannonischen und der südtransdanubischen Gruppe nur chronologische Unterschiede und er selbst sprach in seinem Bericht von einer sog. Pannonischen Kultur. (F. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936, 24./25. Bericht der RGK. 1934/35.) Vor einigen Jahren habe ich die grundsätzliche Trennung der beiden Gruppen durchzuführen versucht und für die nordpannonische Gruppe — Kultur von Veszprém, für die südtransdanubische — Kultur von Szekszárd vorgeschlagen (Vasi Szemle. 4, 1937, S. 234—240). Autor hält an dem von F. Römer geprägten Ausdruck fest, aber nur für die nördliche Gruppe (nordpannonisch — Veszprém Kultur). Dass er die Unzulänglichkeit der alten Nomenklatur recht empfunden hat, sehen wir daraus, dass er für die Szekszárd Kultur den Namen Südtransdanubische Kultur vorschlägt. Hier wäre entweder das Aufgeben der alten Nomenklatur auch für die Nordpannonische Kul-

tur, oder, wie es in dem Fachschrifttum üblich ist, die Benennung nach besonders wichtigen Fundstellen erwünscht. Die Träger der Veszprém Kultur waren nicht Illyrer und somit ist es begründet, dass man diesen Ausdruck für die Kultur der «Pannonier» reservieren will.

Es ist sehr bedauernswert, dass Autor nicht die Möglichkeit hatte, die überaus reichen Bestände des Museums in Veszprém zu bearbeiten und so weit in das Material Einblick zu bekommen, dass er eine treffendere Karte hätte zeichnen können (Anmerkung 255). Diese Lücke empfindet man nicht nur bei der Verbreitungskarte, sondern auch bei der Behandlung der Veszprém-Kultur. Im Kom. Veszprém sind viel mehr Fundstellen bekannt, als Autor in seinem Fundverzeichnis aufzählt. In der chronologischen Beurteilung dieser Kultur stellten sich auch Unsicherheiten ein. In der Periode II herrscht die Bestattung in Urnen vor, in der Periode III gibt es schöne Brandschüttungsgräber und am Ende dieser Periode ist auch der grosse südliche Einfluss feststellbar (Vogelrasseln), ausserdem die weitgehende Vermischung von Szekszárd und Veszprém. Soweit wir sehen, hat eigentlich die lausitzische Welle der Kultur von Veszprém ein Ende bereitet, wir kennen wenigstens nichts, das man zwischen die Veszprém-Kultur und die Lausitzische Kultur stellen könnte, trotz den grossen und auch reichen Fundbeständen. Als erste

Aufgabe muss natürlich die genaue Darstellung des mannigfaltigen Typenschatzes der Veszprém-Kultur (nordpannonisch) und die Herausarbeitung der verschiedenen Grabformen (Urnenbestattung, grosse Tonkisten, Brandschüttung, Gy. Rhé beschrieb mir auch Hügelgräber mit Brandbestattung) betrachten.

Die Szekszárd-Kultur (südtransdanubisch) ist — wie Autor festgestellt hat — auf Vučedol und Kisapostag zurückführbar. Im weiteren Verlauf sind starke Veszprém-Einflüsse dazugekommen, aber von noch grösserer Bedeutung sind die südlichen Einflüsse geworden, denen in der Arbeit sicherlich deshalb nicht so grosse Aufmerksamkeit gewidmet wurde, weil dies schon in der Periode III der Bronzezeit ausschlaggebend geworden ist. Auch hier ergaben sich schon deshalb kleinere chronologische Unsicherheiten, weil wenig gute Fundzusammenhänge bekannt sind und weil der Autor gut erkannte, dass Tószeg für den Dunántúl vom Standpunkt der Chronologie wenig Bedeutung hat.

Die guten Fundverzeichnisse, aber vor allem die ganz vorzüglichen und vorlässlichen Karten ergänzen die ausgezeichnete Arbeit vortrefflich. Die Verbreitungskarten sind vor allem sehr zu begrüßen, da sie nicht nur von gewissenhafter wissenschaftlicher Forschung zeugen, sondern für jeden Forscher, der sich mit der ungarischen Bronzezeit beschäftigt, ein unentbehrliches Hilfsmittel darstellen.

AMÁLIA MOZSOLICS

Nagy Lajos, PANNONIA SACRA.

(Emlékkönyv Szent István király halálának 900.-ik évfordulóján, I. kötet. 29 skk. 1.) Budapest, 1938.

Pannonia régészeti emlékeivel foglalkozó kutatók közül sokan még közvetlenül a háború előtt is igen kétkedve kezelték e tartomány ókeresztény emlékeit. A régen ismert kiemelkedő ókeresztény objektumokon kívül (ilyen volt a pécsi festett sírkamra) valóban kevés emlék szolgáltatott biztos adatokat a kereszténység első századainak történetéhez Pannoniában; különösen kevés adatunk volt a Duna vonalának keresztény életéről. Az utolsó két évtizedben a régészeti kutatás nagy lendülete pótolta a korábbi hiányokat; különösen Nagy Lajos ásató és kutató tevékenységének köszönhető, hogy ma Pannonia ókeresztény emlékei sem számban, sem fontosságban nem maradnak el más provinciák ilyen emlékei mellett. Ezt az emléanyagot kapjuk Nagy Lajos cikkében. Az ókeresztény emlékek ismertetésével húsz év kutatómunkáját összefoglalva, olyan hatalmas anyagot ismertet, amely nem csak méltán képviseli a magyar régészeti kutatás munkáját, hanem széles alapot ad Pannonia ókeresztény régészetének.

Nagy Lajos dolgozata két részre oszlik. Először Pannonia ókeresztény emlékeit a lelhelyek szerint tárgyalja egy-egy nagyobb kultuszcentrum köré csoportosítva. A második részben az emlékanyagot tárgyak szerint osztályozva, az egyes csoportokhoz (építészet, iparművészet stb.) fűződő kérdéseket világítja meg, kiemelve azok egyházi jelentőségét, különös figyelmet szentel e csoportok kapcsolataira a szomszédos provinciákhoz.

Az ókeresztény leletek felsorolása különösen becses számukra, mert nemcsak az összes ilyen emlékeket ismerteti, hanem a régebbi irodalom homályos és bizonytalan adatait is megemlíti; olyan sírmezőket, amelyek jellege e körbe vonja őket, bár keresztény voltak bizonyítva nincs. Felveszi a sümegi nehezen kihámozható alaprajzot is, amely meglehetősen elszigetelten áll a pannoni építészeti emlékek között. Különösen szerencsés az egyes nagy centrumok szerinti csoportosítás, így kifejeződik bizonyos pannoni városok szerepe (Savaria, Sirmium) az egész vidék krisztianizálódásában. Legjobban érvényre jut ez Pécs (Sophianae), ahol érdekesen mutat rá Nagy Lajos a kereszténység későbbi fennmaradására, amelyet újabb leletek is bizonyítanak. A többi fontos centrumokban a feliratos anyag összefoglalása igen hasznos. A sok újabban előkerült emlék mellett a régebben ismert darabokat új szempontból tárgyalja; így különösen figyelemreméltó a dunapataji övkapocs új művészeti megvilágítása. Ebben a részben nemcsak teljes leletfelsorolást kaptunk, hanem ami különösen fontos, megfelelő irodalmi összeállítást is.

A második részben részletesen foglalkozik Nagy Lajos a pannoni ókeresztény építészettel. Összefoglalja a Pannoniában gyakran előforduló cella trichorák eredetét, elterjedését, kiemelve úgy itt, mint a pannoni basilicánál Aquileia és általában Itália nagy és döntő szerepét a pannoni építészetre. Az általa kiásott késő-

római szentendrei temető példáin kiindulva, vázolja a pannoniai ókeresztény temetési szokásokat. Sajnos, provinciális kutatásunkban még hiányoznak a megfigyelések a sír-ritusra, még nehezen választhatjuk el a pogány és keresztény temetkezési szokásokat a Kr. u. IV. sz.-ban. Az ókeresztény épületek díszítéseiről, a keresztény iparművészet ágairól (üveg, bronz) Nagy Lajos egy-egy kiváló összefoglalását régebből ismerjük, itt csak a főbb művészeti irányokat említi meg újra. Sajátos része a pannoniai bronzművészetnek a jelenetes ládaveretek. Eddig főleg a keresztény tárgyú jelenetes veretekkel foglalkoztak és itt ismét Nagy Lajos volt az, aki különösen behatóan tárgyalta ezt a csoportot, de ebben a cikkben is összegezte a pannoniai veretekhez fűződő problémákat. Bár az egyéb, nem keresztény tárgyú ládaveretek részletes ismertetése előtt végleges eredményekre nem juthatunk, már most figyelmeztet Nagy Lajos arra a sokféle egymást keresztező művészeti irányra, amely a pannoniai műhelyekben készülő ládavereteket befolyásolták. Különösen kitűnik ez a sokrétű egymásrahatás újabban Kádár Zoltán munkájában, mikor a pannoniai ládaveretek ókeresztény ábrázolásait kizárólag ikonográfiai szempontból vizsgálta.¹

¹ PANNONIA ÓKERESZTÉNY EMLÉKEINEK IKONOGRÁFIAJA. Budapest, 1939.

² SZENT QUIRINUS SAVARIAI BAZILIKÁJÁNAK FELTÁRÁSA (Vasi Szemle 5, 1938, 138 skk). — LA BASILICA DI S. QUIRINO NELL'ANTICA SAVARIA (Estratto da Corvina 1938).

A «Pannonia sacra» Nagy Lajos nagyszerű kutatótevékenységének eredménye. Nagy munkája mellett nem véletlen, hogy ilyen nagy tömegben mutat be új pannoniai ókeresztény leleteket. A leletfelsoroláson túl Nagy Lajos összefoglalólag tárgyalja Pannonia ókeresztény régészeti problémáit is, úgy, hogy ezen a speciális területen cikkében biztos tájékozódást nyerünk a kutatás mai állásáról. A véletlennek köszönhető, hogy a cikk megjelenése után újabb fontos ókeresztény leletek kerültek elő Pannonia különböző részein. Így Paulovics István kiásta Szent Quirinus basilicáját Szombathelyen,² ahol egy újabb cella trichora is került elő. Pécsen egy hét apsisu basilica hozott változatosságot az ókeresztény emléktanyagban, amely különösen fontos a helyi kereszténység továbbélésére.³ Ságváron (a Balaton mellett) pedig IV. sz.-i sírmezőben temetőkápolna jött elő, míg a sírokban ókeresztény ládaveretek és Krisztus-monogramos fibulák kerültek felszínre.⁴ Látjuk, mint bővül szinte évről-évre az a kép, amelyet Nagy Lajos állított elénk «Pannonia sacra» dolgozatában, széles hátteret adva Pannonia ókori egyháztörténetének, amely csak nemrégén nyert összefoglalást.⁵

RADNÓTI ALADÁR

³ Gosztönyi Gy., A PÉCSI SZENT PÉTER SZÉKESEGYHÁZ EREDETE. Pécs, 1939, 97 skk. 1.

⁴ Publikációja rövidesen megjelenik az Archaeologia Hungarica egyik kötetében.

⁵ Nagy T., A PANNONIAI KERESZTÉNYSÉG TÖRTÉNETE A RÓMAI VÉDŐRENDSZER ÖSSZEOMLÁSÁIG. (Diss. Pann. II. 12) Budapest, 1939.

Lajos Nagy, PANNONIA SACRA.

(Libro commemorativo al 900º anniversario della morte del re Santo Stefano, Volume I, pag. 29 e sgg.) Budapest, 1938.

Molti fra gli indagatori dei monumenti archeologici della Pannonia trattarono ancora immediatamente davanti alla guerra mondiale con molto dubbio i monumenti paleocristiani di questa provincia. Oltre agli spicanti oggetti paleocristiani conosciuti da molto tempo (tale era il cubicolo dipinto di Pécs) veramente pochi monumenti offrirono dati precisi alla storia dei primi secoli del cristianesimo nella Pannonia; avemmo straordinariamente pochi dati intorno alla vita cristiana della limes Danubiana. Negli ultimi due decenni, il grande slancio delle ricerche archeologiche sostituiva le mancanze precedenti; così siamo debitori specialmente a L. Nagy delle sue attività di scavatore e indagatore, che oggi i monumenti paleocristiani della Pannonia non restano indietro, né di numero, né di importanza a simili monumenti di altre province. E questa materia di monumenti che riceviamo nell'articolo di L. Nagy. Attraverso alla rappresentazione dei monumenti paleocristiani, riassumendo un lavoro di ricerche di venti anni, ci fa conoscere una materia così potente, la quale non soltanto documenta degnamente il lavoro d'indagine dell'archeologia ungherese, ma dà un vasto fondamento all'archeologia cristiana della Pannonia.

L'articolo di L. Nagy si divide in due parti. Dapprima tratta regionalmente i monumenti paleocristiani della Pannonia, aggruppandoli intorno a singoli maggiori centri di culto. Nella seconda parte, raccogliendo secondo gli oggetti la materia dei monumenti, rischiera le questioni leganti ai singoli gruppi (architettura, arti decorative) e, rilevando la loro importanza ecclesiastica, dedica una speciale attenzione ai nessi di questi gruppi con le province attigue.

L'enumerazione delle trovate paleocristiane è particolarmente preziosa per noi, perchè non soltanto enumera tutti i simili monumenti, ma menziona anche i dati incerti della letteratura precedente, tali necropoli, delle cui carattere le attira in questo cerchio, sebbene la loro cristianità non sia dimostrata. Aggiunge ad essi anche la pianta difficilmente percettibile di Sümeg, che sta assai sola fra i monumenti architettonici della Pannonia. E un'idea singolarmente fortunata l'aggruppamento secondo i singoli grandi centri; così si esprime l'importanza di certe città pannoniche (Savaria, Sirmio) nel cristianizzamento di tutta la regione. Ciò si fa valere al meglio a Pécs (Sopianae), dove L. Nagy addita interessantemente la sopravvivenza ulteriore del cristianesimo, che fu dimostrata anche da trovate recenti.

Negli altri centri importanti il riassunto della materia epigrafica è molto utile. Accanto ai numerosi monumenti rinvenuti recentemente tratta da un nuovo punto di vista i pezzi conosciuti già prima; così e particolarmente degno d'attenzione il nuovo rischiarimento artistico del fermaglio di cintura di Dunapataj. In questa parte dell'articolo abbiamo ottenuto non soltanto una completa enumerazione di trovate ma, che è singolarmente importante, anche un adatto repertorio letterario.

Nella seconda parte L. Nagy si occupa dettagliatamente dell'architettura paleocristiana della Pannonia. Riassume l'origine e la diffusione delle cellae trichorae che si ritrovano spesso nella Pannonia, rilevando così, qui come dalle basiliche cristiane, la grande influenza decisiva di Aquileia e in generale dell'Italia, sull'architettura panonica. Partendo dall'esempio del cimitero di Szentendre della tarda epoca romana, scavata da lui, abbozza i riti sepolcrali paleocristiani della Pannonia. Purtroppo mancano ancora nelle nostre ricerche provinciali le osservazioni sul rito delle tombe, così possiamo ancora difficilmente separare i riti sepolcrali pagani e quelli cristiani nel 4° secolo dopo Cristo. Conosciamo già qualche eccellente riassunto di L. Nagy sulle decorazioni degli edifici paleocristiani, sui rami della arti decorative cristiane (vetri, bronzi), qui menziona ancor una volta soltanto le principali direzioni artistiche. Fanno una parte speciale dell'arte del bronzo della Pannonia i lamini di cofanetto con le scene. Fin adesso si occupava specialmente dei lamini di cofanetto con le scene di materia cristiana e fu di nuovo L. Nagy anche qui a trattare molto intensamente questo gruppo, ma riassunse anche in quest'articolo i problemi intorno ai lamini. Sebbene, prima descrizione particolare degli altri lamini di cofanetto di materia non cristiana, non possiamo arrivare a risultati definitivi, L. Nagy già

adesso rivolge la nostra attenzione sopra le molteplici direzioni artistiche incrociatesi, che avevano influenzato i lamini di cofanetto fatti nelle officine panoniche. Questa complicata influenza reciproca si manifesta nell'opera di Z. Kádár, uscita nuovamente, quando esamina le rappresentazioni paleocristiane dei lamini di cofanetto della Pannonia esclusivamente dal punto di vista iconografica.¹

La «Pannonia sacra» è il risultato della magnifica attività di ricercatore di L. Nagy. In grazia della sua grande attività, non succede per caso che può presentare, in numero così grande, nuove trovate paleocristiane panoniche. Oltre all'enumerazione delle trovate L. Nagy tratta riassuntivamente anche i problemi d'archeologia paleocristiana della Pannonia, cosicché, a questo territorio speciale, riceviamo nel suo articolo un sicuro orientamento dello stato odierno delle ricerche. Fu per combinazione che, apparso l'articolo, nuove trovate paleocristiane importanti sono venute in luce nelle diverse parti della Pannonia. Così I. Paulovics ha scavato la basilica di S. Quirino a Szombathely;² dove è rinvenuta anche una nuova cella trichora. A Pécs una basilica a sette absidi porto varietà nella materia di monumenti paleocristiani, che è specialmente importante dal punto di vista della sopravvivenza locale del cristianesimo.³ A Ságvár (presso il lago di Balaton) è rinvenuto in un cimitero del 4° secolo una capella memoriale, mentre nelle tombe sono venuti in luce lamini di cofanetto paleocristiani e fibbie col monogramma di Cristo.⁴ Vediamo come si allarga quasi da anno ad anno il quadro offertoci da L. Nagy nel suo articolo «Pannonia sacra», dando un vasto fondo alla storia ecclesiastica dell'evo antico della Pannonia, che anche'ssa ebbe, poco tempo fa, un riassunto.⁵

ALADÁR RADNÓTI

¹ PANNONIA ÓKERESZTÉNY EMLÉKEINEK IKONOGRÁFIÁJA. Budapest, 1939. — (L'ICONOGRAFIA DEI MONUMENTI PALEOCRISTIANI DELLA PANNONIA) con un estratto italiano.

² SZENT QUIRINUS SAVARIAI BAZILIKÁJÁNAK FELTÁRÁSA (Vasi Szemle. 5, 1938, 138 sgg.) — LA BASILICA DI S. QUIRINO NELL'ANTICA SAVARIA (Estratto da Corvina, 1938).

³ Gy. Gosztonyi, A PÉCSI SZENT PÉTER SZÉKESEGYHÁZ EREDETE. Pécs, 1939, 97 sgg.

⁴ La sua pubblicazione apparirà fra poco nella Archaeologia Hungarica.

⁵ Nagy T., A PANNONIAI KERESZTÉNYSÉG TÖRTÉNETE A RÓMAI VÉDŐRENDSZER ÖSSZEOMLÁSÁIG. (Diss. Pann. II. 12) Budapest, 1939.

Alföldi András,

A KERESZTÉNYSÉG NYOMAI PANNONIÁBAN A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBAN

Szent István Emlékkönyv, I. Budapest, 1938. 149—170. l.

Alföldi András újból fölényes biztonsággal foglalja össze ebben a dolgozatában a római véderendszer összeomlása és az avar birodalom fölbomlása közötti idők kereszténységéről való ismereteinket.¹ A munka első része (151—163 l.) Krisztus vallásának a romanizált bennszülött lakosság közötti továbbélését vizsgálja. Bármennyire is töredékesek errenézve az írott források és hiányos a tárgyi emlékegy, fontos a problémák ebből a szempontból történő felvetése,

minthogy a kontinuitás kérdésével fut össze. A IV. sz. végére a Krisztus-hit már tartományunk lakosságának egészét áthatotta s ép ezért a romanizált népesség népvándorlás alatti továbbélésének minden nyoma nagy valószínűséggel egyszersmint a kereszténység fönnmaradását is hirdeti. S fordítva, az egyházi szervezet szétesése nyomköveti a római polgári és katonai szervezet széttörlését. A romanizmus és a krisztianizmus között fennálló szerves összefüggés, amely irodalmilag talán

seholsem tanulmányozható olyan világosan mint Pannónia vallási fejlődésére döntő hatású *Ambrosius* historico-polemicus írásaiban, szükségessé teszi, hogy minden a népvándorláskori kereszténységet tárgyaló összefoglalás a római polgári és katonai adminisztráció felbomlásának ismertetésével kezdődjön. Alföldi a későbbi kutatóknak is alapvető szempontokat vázol fel e tekintetben.

Pannónia nem egyszerre vált a barbárok zsákmányává, hanem amint A. korábbi munkáiból tudjuk, fokozatosan. Elsőnek a támadásoknak leginkább kitett résztartomány *Valeria* esett áldozatul a barbárság rohamának. *Valeria* föladása után természetesen a nyugat-magyarországi részek sem tarthatták sokáig magukat. Az 5. sz. első felében a mai Dunántúl területe már

1. kép 1—2. Bronzkereszt Jagodina Mala (Nis) korai bizánci temetőjéből. — Fig. 1, 1—2. Croce di bronzo del cimitero di Jagodina Mala (Nis), de primo periodo bizantino.

megszűnt az *imperium Romanum* szerves része lenni. Másként alakult a Dráva—Száva közének a sorsa. Itt a romanizált lakosság önálló életlehetőségeit csak az avarok megjelenése semmisítette meg. Következik ebből a vázlatból, hogy a keresztények sokkal kedvezőbb körülmények között élhettek az egykori római tartomány déli, mint északi részein. Ez utóbbi területen a római-keresztény kultúrának mindössze kisebb szigetei emelkednek ki az 5. sz. második felétől kezdődőleg az őket körülvevő barbár tengerből. Egyike ezen szigeteknek *Sopianae*, ahol a gyárvárosi keresztény temető ezüst női mellédszei mellett az újabban előkerült hétkaréjos temetői kápolna jelentősen megszükiti azt az űrt, amely eddig a IV—V. századi kultuszépületek és a IX. századi templomépítkezés között s ezzel egyszersmint a kultusz továbbélésében tátongott. Keszthely környékén a keresztény-római lakosság a hetedik század elejéig továbbélte a maga küzdelmes életét. Székesfehérvár közelében — lehetséges, hogy Tác-Fövenypusztán² — az V. században még egy keresztény bazilikának legalább is az átalakítási munkálatai folytak. A szentélyt elválasztó kor-

lát töredékén látható Krisztusmonogrammm típusa ugyanis erre a századra mutat, s teljesen azonos a dombóvári csat monogrammjával, amint erre elsőnek Alföldi mutat rá ebben az összefoglalásban. A szombathelyi Quirinus-bazilika körül végzett ásások pedig ugyancsak valószínűsítik a kultusz továbbélését Savariára nézve. Valamivel bővebbek az ismereteink a Dráva—Száva közti területeket illetőleg. A sirmiumi püspöklista, ha igen hézagosan is, de egészen a Baján-féle ostromig összeállítható. E városban Demetrius és Anastasia mellett valószínűleg Irenaeus³ kultusza is átöröklődött a koraközépkorra. Sisciára nézve A. valószínűsíti, hogy a salonai zsinatok aktáiban szereplő *Johannes* és *Constantius* püspökök történeti személyeknek tekinthetők (155—156 ll.). A kis *Bassianae* városkában is voltak még keresztények Justinianus korában.

Ha a kontinuitásra értékes adalékokat szolgáltatható városi névadást nézzük, akkor tartományunk nyugati szegélye mellett, hol a városnevek átöröklődése a a középkorra könnyen felismerhető (pl. Vindobona—Wien, Siscia—Sisak), a régi *Pannonia Secunda*, valamint *Valeria* déli része egy olyan régióba kapcsolható be, ahol «a római kori név helyett egy egyházi házi jellegű, még késő-ókori névadás igazolja a folytonosságot.» (158. l.). Ide sorolja A. Mitrovica, Szent-Ernye és Quinque-Basilicae neveit.

A továbbélésnek ezek a sporadikus nyomai sokatmondók, ha tekintetbe vesszük azokat a veszteségeket, amelyeket ez a pannóniai kereszténység szenvedett a IV. sz. végétől kezdődőleg. Az arianizmus és az orthodoxia félszázados küzdelméből győztesen kikerülő katolicizmus egyházi szervezete az 5. században teljesen felbomlik. A keresztény lakosság nagy része életét veszti, mások a biztonságosabb déli tartományok felé húzódnak. Ilyen menekültekkel már a IV. sz. végén találkozunk a felső-italiai Imolában és Rómában. A következő század elején *Savaria* keresztényeinek egy része Quirinus vértanú reliquiáit magával vive menekült az Örök Városba. Galliából is ismerünk pannóniai menekülteket. Az avar invázió előtt Sirmium keresztényei közül számosan kerestek menedéket a szomszédos Dalmatiában. Még korábban benépesülnek a dalmát szigetek a világ bajai előtt elvonuló férfiakkal.⁴ Köztük egy *homo Pannonius*-sal is találkozunk.⁵

A megmaradt csekélyszámú bennszülött lakosság mellett ezen századok kereszténységének egy másik népi komponensét a Pannóniába behatoló barbár népek alkotják. Ez utóbbiakat sem hagyta érintetlenül Krisztus tanítása. A keresztény hithirdetésnek a barbárok között elért sikereit tárgyalja A. összefoglalásának második része (163—170 l.). A húnokról nagyon kevés az, amit ebben a vonatkozásban tudunk. Az adatoknak ez a szórványossága egyszersmint arról is felvilágosít, hogy a keresztény misszió náluk nem tudott jelentős eredményeket felmutatni. Valamivel több adattal rendelkezünk a Pannóniába betelepült gótok kereszténységéről. Az orthodox hithirdetés eredményességét jól szemlélteti *Aman-tius*, joviai püspök munkássága. Az Aquileiában előkerült sírfelirata legfontosabb sorainak új interpretációját adja A., mikor az ebben említett *bini populi* kifejezést egyfelől Jovia városka népére, másfelől az új foglalók egy rájára vonatkoztatja. Az új magyarázat alapján természetesen a *geminii duces* nem értelmezhető Alatheus és

Safrac személyére; ezáltal Egger nagy erudícióval megírt, szellemes thézise alapjaiban inog meg. Amantius gótgái a kereszténységet az orthodoxia formájában vetették fel. Ezzel szemben arianus gótok létezését igazolja a szent *Corbinianus* nevéről elnevezett *evangelium*, amely 400 körül egy Sirmium környéki arianus gót egyházközség használatában volt.⁶ Vitatható adat viszont a gótok kereszténységére *Hieronymus*-nak *Sunnila* és *Fretela*-hoz címzett levele.⁷ Zeiller Konstantinápoly környékén kereste ezt a két klerikust és Fretelát a thrákiai Heraclea azonos nevű püspökével azonosította.⁸ Azonban Dom Donatien De Bruyne újabban megjelent tanulmányában⁹ arra az eredményre jutott, hogy ez a levélváltás fiktív, s Hieronymus levelében nem a gótokat, hanem a latinokat akarja kioktatni.

A többi hazánkban letelepedett germán nép közül a gepidák a VI. században már arianusok. Egyik Sirmiumban székelő püspökökről említést tesz Johannes apát is.¹⁰ Halálos ellenségeik a langobardok, katolikusok voltak (166–167 l.). Mindkét nép kereszténységének régészeti bizonyítékai ma még hiányoznak. Ezek a nyomok egyáltalában rendkívül szórványosak, ha a germán népek kereszténységére vonatkoztatható emléanyagot nézzük. A leányfalusi burgus germán ízlésű kerámiájában fordul elő egy korsó, ahol a levél-diszkek között, amint azt elsőnek Alföldi vette észre, ismételtelen ott találjuk az egyenlőszárú kereszt jegyét. A dombóvári csatról már fentebb említést tettünk. Fontos analogiául szolgálhat a magyarországi germán kereszténység fejlődési irányára a Sarajevo melletti *brezai* bazilika emlékeanyaga, ahol a művészetben a germán és latin elemek összefonódását figyelhetjük meg. Magunkévá kell tennünk Alföldinek a magyarországi viszonyokra levont következtetéseit (167 l.): «A brezai leletekből világos, hogy az avar foglalás nélkül ez a germán–római összefonódás már messze a karoling idők előtt újra az európai Nyugathoz forrasztotta volna e vidékeket.»

Aquincum, 1939. május 1.

¹ V. ö. még: A. Alföldi, TRACCE DEL CRISTIANESIMO DURANTE L'EPOCA DELLE GRANDI MIGRAZIONI IN UNGHERIA (Quaderni dell'Impero) (Roma e le province. Fasc. II. Róma, 1938.).

² Lásd: Nagy L., PANNONIA SACRA (Szent István Emlékkönyv I. 60–61. ll.).

³ Lásd: Theophylactus, HISTORIA MARTYRII XV MARTYRUM c. 54 (MSG. CXXVI. 220 a.), s hozzá: Nagy T., A PANNONIAI KERESZTÉNYSÉG TÖRTÉNETE A RÓMAI VÉDŐRENDSZER ÖSSZEOMLÁSAIG. Bp., 1939, 69. l.

⁴ HIERONYM., Ep. 105. l. (ed. HILBERG, CSEL. LV. 243. l.).

⁵ HIERONYM., Ep. 68. (ed. HILBERG, CSEL. LIV. 212. l.).

⁶ E. Leidinger, FESTGABE Z. ZWÖLFHUNDERTJÄHRIGEN JUBILÄUM D. HL. KORBINIAN. München, 1929, 79. sköv. ll. — D. G. Morin, STUDIEN U. MITTEILUNGEN D. BENEDIKTINERORDEN. 1936, 295. sköv. ll.

⁷ HIERONYM., Ep. 106. (ed. HILBERG, CSEL. LV. 249. sköv. ll.).

Az avarokkal kapcsolatban joggal hangsúlyozza Alföldi, hogy különbséget kell tennünk a Kelet-Ázsiából hozzánk érkező avarok, s azon török–bolgár népek között, amelyeket az előbbiekre sodortak. Ezek ugyanis már az V. századtól kezdve a római kultúra körzetében tartózkodtak, s így természetesen fogékonyabbak voltak a romanizmussal összefonódott kereszténységgel szemben is. A délorosz síkságon tanyázó bolgár népek között a VI. században már jelentős sikereket ért el a bizánci misszió.¹¹ A hazai emlékegyéből ezeknek tulajdonítja A. többek között a pusztarátóti sír aranykeresztjét. Sokkal fontosabb azonban ezeknél a mediterrán kultúrától már érintett bolgár–török népeknél, hogy «a keresztény világ iránt nem voltak olyan érzéketlenek, mint az ázsiai avarok, s inkább megkímélték a romanizmus pannoniai maradványait, mint amazok.» (169 l.). Az avarok egy más kultúrszférából hirtelen kerültek a nyugati műveltségi kör szomszédságába, s ép ezért kezdetben érthetetlenül és ellenségesen álltak ezzel szemben. A frank birodalom részéről először a VIII. században próbálkoztak meg misszionálásukkal (167–168. l.). Nagy Károly hódításáig azonban vajmi kevés sikere volt ezeknek a kísérleteknek. Archeologiailag a závodi sírmező egyik sírjában talált bronzkereszt mutatja, hogy a kereszténységnek köztük is volt néhány követője.¹²

A népvándorláskori kereszténység felkutatása nélkül nehezen érthető a IX. századi nyugat és dél felől meginduló sikeres hithirdetés, végső fokon pedig a magyarság megtérése. Az a közel félezredév, amely a római uralom letűnte és a magyarság betelepülése között fekszik, ma még jórésben «siècles obscurs» a kereszténység szempontjából. Alföldi irodalmi és régészeti adalékokat összeegyeztető összefoglalásával azt nyújtotta e tárgyban, ami ma csak adható. Reméljük, hogy további szerencsés leletek és a Duna-völgyére vonatkozó kora-bizánci irodalom átvizsgálása tetemesen gyarapítani fogja ismereteinket ezen átmeneti jellegű, s éppen ezért igen fontos időszak kereszténységére nézve is.

NAGY TIBOR.

⁸ J. Zeiller, LES ORIGINES CHRÉTIENNES DANS LES PROVINCES DANUBIENNES. Paris, 1918. 566. sköv. ll. és MISCELLANAE GERONIMIANA 1920, 123. l.

⁹ La lettre de Jérôme à Sunnia et Fretela sur le Psautier (Ztschr. f. d. ntl. Wiss. 28, 1929, 1–13. ll.; v. ö. 229. sköv. ll.).

¹⁰ MGH. AUCT. ANTIQU. XI. 212. l. (ed. MOMMSEN).

¹¹ Moravcsik Gy., SZENT ISTVÁN EMLÉKKÖNYV I. 194. sköv. ll.

¹² A számtalan felhozható analogiából (v. ö. pl. Moravcsik Gy., SZENT ISTVÁN EMLÉKKÖNYV I. 390. l.) bemutatjuk itt a NIS Jagodina Mala nevű külvárosában feltárt s egészen a 7. sz. végéig használt temető egyik sírjában talált, két bronzlemezből összeillesztett keresztet (magasság: 5¹/₂ cm, szélesség: 3¹/₂ cm, vastagság: 4 mm), amely az egyik oldalon a keresztre feszített Krisztust ábrázolja, a másikon Szűz Máriát *orans* állásban (1. kép). — Bratanič múzeumigazgató úrnak e helyen is köszönetet mondok, hogy e kereszt fényképezését szíves volt megengedni.

András Alföldi,

TRACCE DEL CRISTIANESIMO NELLA PANNONIA DURANTE L' EPOCA DELLE
GRANDI MIGRAZIONI

Album Santo Stefano, vol. I. Budapest 1938. pagg. 149—170.

Alföldi riassume in questa sua opera tutte le cognizioni sul Cristianesimo, relative al tempo che va dallo sfacelo dell' Impero Romano al crollo dell' Impero Avaro.¹

Nella prima parte dell'opera (pagg. 151—163), l'Autore si occupa dell'esame del progresso della religione di Cristo tra le popolazioni indigene romanizzate. Sebbene le fonti scritte relative a quest'epoca siano frammentarie e il materiale di cimeli manchevole, pure la presentazione del problema da questo punto di vista è importante perchè è in relazione alla questione della continuità. Verso la fine del IV sec. la religione cristiana è ormai diffusa tra tutta la popolazione della nostra Provincia: appunto perciò ogni traccia relativa alla sopravvivenza delle popolazioni romanizzate, molto probabilmente, rappresenta anche la prova della sopravvivenza dello stesso Cristianesimo. E viceversa, alla disgregazione dell'organizzazione ecclesiastica segue la dissoluzione dell'organizzazione civile e militare di Roma.

La relazione organica tra Romanesimo e Cristianesimo, che dal punto di vista letterario forse non è tanto chiaramente riscontrabile in altre opere quanto negli scritti storico-polemici di *Ambrogio* che ebbero una decisiva influenza sullo sviluppo religioso della Pannonia, rende necessario di iniziare qualsiasi trattato sul Cristianesimo dell'epoca delle grandi migrazioni, con lo studio dello sfacelo dell'Amministrazione civile e militare di Roma. L'autore del «*Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*» segna sotto questo riguardo direttive d'importanza fondamentale per i futuri studiosi.

La Pannonia, come lo afferma Alföldi, non cadde vittima dei barbari ad un tratto, ma gradualmente. La prima a soccombere fu la *Valeria*, quella parte della provincia che venne in maggior modo esposta all'assalto dei barbari, la cui caduta provocò inevitabilmente la perdita del settore occidentale. Nella prima metà del V sec. tutta la regione dell' Oltre-Danubio d'oggi cessò di far parte dell'Impero Romano. Il destino della regione compresa tra i fiumi Drava e Sava, subì certamente una radicale trasformazione poichè l'indipendenza di quelle popolazioni romanizzate rimase intatta fino al sopravvento degli Avari. In conseguenza i cristiani potevano vivere in più favorevoli condizioni nelle zone meridionali dell'ex-provincia romana Pannonia che in quelle settentrionali dove, dalla marea barbarica della prima metà del V sec. in poi, emersero soltanto poche isole della civiltà cristiana. Una di queste isole di civiltà fu *Sopianae*, la Pécs odierna. In questa città furono ritrovati, prima alcuni monili mulievoli vicino al cimitero Cristiano del rione industriale, poi i resti di una Cappella a sette archi, preziosissimi documenti dell'epoca poichè colmano il vuoto tra il IV—V sec. e quello IX: periodo che manca di qualsiasi traccia di cultura Cristiana. Fino all'inizio del VII sec. nei dintorni di Keszthely visse la popolazione cristiano-romana la

sua vita irta di peripezie e vicino a Székesfehérvár, probabilmente a Tác-Fövenypuszta,² ancora nel V sec. erano in corso lavori, forse di trasformazione, di una basilica Cristiana. Sul frammento dell'inferriata che divideva la cappella dell'Altar maggiore dal resto della Chiesa, è stato trovato un monogramma di Cristo che per il suo tipo è certamente di questo secolo e, come lo dimostra per primo Alföldi nel suo trattato, è perfettamente identico al monogramma della fibbia ritrovata a Dombovár. Gli scavi fatti intorno alla Basilica di Quirino a Szombathely ci fanno pensare che il culto sia sopravvissuto anche a Savaria. Più ampie cognizioni abbiamo per la regione compresa tra il Drava e il Sava. Il registro dei Vescovi di Sirmio, seppure manchi di alcuni nomi, è ricostruibile fino all'epoca dell'assedio del Kagano Baián. In queste città fino ai primordi del Medioevo, oltre il culto di Demetrio e di Anastasia, fiorì probabilmente anche quello di Ireneo.³ Quanto a Siscia, Alföldi ritiene come personaggi storici i vescovi *Johannes* e *Costantius* nominati negli Atti del Concilio di Salona (pagg. 155—156). Anche nella cittadina di *Bassianae*, ancora nell'epoca di Giustiniano, vivevano cristiani.

Esaminando le denominazioni dei centri abitati, dati preziosi per stabilire la continuità, si osserva che mentre il settore occidentale della Pannonia è pieno di denominazioni romane facilmente riconoscibili e tramandate fino al Medioevo (Vindobona-Vienna, Siscia-Sisak), l'antica *Pannonia Secunda*, come una parte della *Valeria*, possono essere definite come regioni in cui «la continuità viene stabilita, anzichè dalla denominazione romana, dalla denominazione di origine ecclesiastica rimontante all'epoca della tarda antichità.» (pag. 158).

Alföldi a questo proposito cita i nomi di Mitrovica, Szent-Ernye, e Quinque-Basilicae.

Queste sporadiche tracce della sopravvivenza sono molto significative se si tiene conto delle gravi perdite subite dal Cristianesimo nella Pannonia dalla fine del IV sec. in poi. L'organizzazione ecclesiastica del Cattolicesimo, trionfatore delle lotte fra l'Arianismo e l'Ortodossia durate circa un mezzo secolo, si dissolve completamente nel V sec. La popolazione cristiana viene sterminata o è costretta a fuggire verso le province meridionali più sicure. Questi profughi appaiono verso la fine del IV sec. ad Imola ed a Roma. All'inizio del secolo seguente una parte dei Cristiani di Savaria si rifugiò nella Città Eterna, portando con sé le reliquie del Martire Quirino. Persino la Gallia accolse i profughi pannonicici. Numerosi Cristiani di Sirmio sfuggirono all'invasione Avara riparando nella vicina Dalmazia. L'arcipelago dalmata anche prima di questa epoca fu mèta di uomini che cercavano la quiete lontani dal mondo,⁴ fra questi sappiamo di un homo Pannonius.⁵

I popoli barbari che invasero la Pannonia trovarono pochissimi cristiani tra gli indigeni: ma non per questo non subirono l'influenza della Fede di Cristo. La seconda parte del libro di Alföldi tratta i primi

successi della religione cristiana tra i barbari (pagg. 165—170).

Purtroppo, da questo punto di vista degli Unni ne sappiamo pochissimo. La scarsità dei dati dimostra nello stesso tempo che il Cristianesimo non era riuscito ad affermarsi con notevole successo tra di loro. Alquanto più dati abbiamo invece sul Cristianesimo dei Goti immigrati in Pannonia. Il successo e la diffusione della religione ortodossa vanno ricercati nell'attività del vescovo di Giovia, Amanzio. Alföldi dà un'interpretazione del tutto nuova ad un'epigrafe tombale rinvenuta ad Aquileia, in quanto che spiega la frase «*bini populi*» riferendola da un lato alla popolazione della città di Giovia e dall'altro ad un gruppo di nuovi conquistatori. Naturalmente in base alla nuova interpretazione l'espressione «*gemini duces*» non può essere riferita alle persone di Alateo e di Safrac: sicché la tesi sostenuta con tanta arguzia e sapienza da Egger perde ogni fondamento. I Goti di Amanzio adottarono il Cristianesimo nella sua forma ortodossa. Ma l'esistenza di Goti ariani invece ci è confermata dall'*Evangeliarum* di S. Corbino, che fu in uso presso la comunità religiosa dei goti abitanti i dintorni di Sirmio intorno al + 400.⁶ Un dato discutibile sul Cristianesimo dei Goti è la lettera di Geronimo a Sumnila e a Fretela.⁷ Zeiller cercò i due chierici intorno a Costantinopoli e ritenne che Fretela fosse il vescovo omonimo di Eraclea in Tracia.⁸ Invece Dom Donatien de Bruyne, nella sua più recente pubblicazione,⁹ è venuto alla conclusione che questo scambio di lettere era fittizio e che Geronimo con questi suoi scritti voleva dare degli insegnamenti non ai Goti ma ai Latini.

Tra gli altri popoli germanici stabilitisi nell'Ungheria di allora i gepidi, sin dal VI sec. sono di religione ariana. Uno dei loro vescovi, residente a Sirmio, è nominato anche dall'Abate Giovanni.¹⁰ I loro nemici mortali, i longobardi, furono cattolici. Le prove della cristianità di ambedue di questi popoli mancano tuttora. In generale le vestigia relative alla cristianità dei popoli germanici sono molto scarse. Tra le ceramiche di stile germanico rinvenute al burgus di Leányfalu si trova un'anfora sulla quale, tra i motivi ornamentali delle foglie, si scorge, come ha fatto osservare per primo Alföldi, il segno della croce bizantina più volte ripetuto. Della fibbia di Dombóvár abbiamo parlato più sopra. Una significativa analogia, importante per stabilire la linea di sviluppo del Cristianesimo germanico in Ungheria, osserviamo nei resti della Basilica di Breza, vicino a Sarajevo, sui quali notiamo la fusione

Aquincum, I maggio 1939.

TIBOR NAGY

¹ Vedasi anche: A. Alföldi, TRACCE DEL CRISTIANESIMO DURANTE L'EPOCA DELLE GRANDI MIGRAZIONI IN UNGHERIA. (Quaderni dell'Impero). (Roma e le province. Fasc. II. Roma, 1938).

² Vedasi anche: L. Nagy, PANNONIA SACRA (Szent István Emlékkönyv I. pagg. 60—61).

³ Vedasi: Theophylactus, HISTORIA MARTYRII XV MARTYRUM c. 54 (MSG. CXXVI. 220 a.), più: Tibor Nagy, A PANNONIAI KERESZTÉNYSÉG TÖRTÉNETE A RÓMAI VÉDŐREND SZERŐSSZEOMLÁSÁIG. Bp. 1939. 69. l.) (La storia del Cristianesimo

degli elementi artistici germanici e latini. Bisogna accettare le conclusioni di Alföldi desunte dalle condizioni dell'Ungheria di quei tempi «Dai resti scoperti a Breza appare chiaro che senza l'invasione Avara, la solidarietà germano-romana, ancor molto prima dell'epoca carolingia, avrebbe collegato queste regioni all'Occidente.»

Riguardo agli Avari, l'autore conferma che si debbono distinguere gli Avari calatisi dall'Asia Orientale, dai popoli di razza turco-bulgara spinti dai primi nell'Ungheria. Questi ultimi fin dal V sec. vissero a contatto della civiltà romana, cosicché, naturalmente, poterono più facilmente comprendere anche il Cristianesimo intrecciato con il Romanesimo. Infatti nel sec. VI la Missione Bizantina ottenne notevoli successi tra i nomadi bulgari stabilitisi sulla pianura della Russia Meridionale.¹¹ Alföldi attribuisce ad essi la croce d'oro rinvenuta nella tomba di Pusztarátót.

È molto importante che questi popoli bulgaro-turchi furono già toccati dalla civiltà mediterranea perché, come scrive l'Autore, «essi non erano insensibili verso il mondo cristiano come gli Avari, quindi, più di questi, rispettarono i resti della romanità in Pannonia.» (pag. 169). Gli Avari, trovatisi improvvisamente a contatto della civiltà occidentale così diversa dalla propria, non poterono comprenderla e perciò ne furono nemici. La loro conversione fu tentata per la prima volta dalla Missione inviata dall'Impero Franco, (pagg. 167—168) ma sino alle conquiste di Carlo Magno questi tentativi riuscirono pressoché vani. Una croce di bronzo, scoperta in una tomba del Camposanto di Závod, dimostra però che anche tra di loro vi furono dei seguaci della religione di Cristo.¹²

Senza lo studio del Cristianesimo dell'epoca delle Grandi Migrazioni, difficilmente si potrebbe comprendere l'efficace opera di divulgazione della Fede Cristiana, iniziata dall'Europa meridionale e occidentale nel sec. IX, alla quale in ultimo si deve la conversione degli ungheresi. Per il Cristianesimo quei quasi cinque secoli, compresi tra la scomparsa della dominazione romana e la discesa dei Magiari nell'Ungheria odierna, sono in gran parte «Siècles obscurs». Alföldi, con la sua sintesi di dati letterari e archeologici, ha esposto nel suo trattato tutto quanto si poteva dire in materia. Speriamo che il seguente arricchimento di materiale e l'esame di tutte le fonti pre-bizantine riguardanti il bacino Danubiano, possano far aumentare notevolmente le nostre cognizioni intorno al Cristianesimo di quel periodo di transizione che, appunto per questo, è di grande importanza.

in Pannonia fino al crollo del sistema difensivo romano. Budapest, 1939. pag. 69.).

⁴ HIERONYM., Ep. 105, l. (ed. HILBERG, CSEL. LV. pag. 243.).

⁵ HIERONYM., Ep. 68. (ed. HILBERG, CSEL. LIV. pag. 212.).

⁶ E. Leidinger, FESTGABE Z. ZWÖLFHUNDERT-JÄHRIGEN JUBILÄUM D. HL. KORBINIAN. München, 1929. pag. 79. e pagg. seguenti. — D. G. Morin, STUDIEN U. MITTEILUNGEN... D. BENEDIKTINERORDEN. 1936. pag. 295. e pagg. seguenti.

⁷ HIERONYM., Ep. 106. (ed. HILBERG, CSEL. LV. pag. 249. e pagg. sequenti.).

⁸ J. Zeiller, LES ORIGINES CHRÉTIENNES DANS LES PROVINCES DANUBIENNES. Paris, 1918. pag. 566. e pagg. saguanti, e Miscellanea Geronimiana 1920. pag. 123.

⁹ La lettre de Jérôme à Sunnia e Fretela sur le Psautier (Ztschr. f. d. ntl. Wiss. 28, 1929. pagg. 1—13.; confrontasi pag. 229. e pagg. sequenti.).

¹⁰ MGH. AUCT. ANTIQU. XI. pag. 212. (ed. MOMMSEN.).

¹¹ Gy. Moravcsik, SZENT ISTVÁN EMLÉKKÖNYV I. pagg. 194. e sequenti.

¹² Da numerose analogie (cf. Gy. Moravcsik, SZENT ISTVÁN EMLÉKKÖNYV I. pag. 390.) presentiamo qui una croce formata da due lamine di bronzo, ritrovata in una tomba del cimitero, in uso fino alla fine del VII sec., scoperto nel suburbio (Jagodina Mala) della città di Nis (Serbia) (altezza: 5½ cm, larghezza: 3½ cm, spessore: 4 mm) (fig. 1.), che porta su un lato l'immagine di Cristo e sull'altro quella della B. V. Maria pregante. Sul Cimitero si trova una relazione preliminare. — In questo luogo tengo a ringraziare il Direttore del Museo Sig. BRATANIC che, della sua squisita cortesia con la quale mi ha permesso di fotografare la croce.

Fettich Nándor,

A PRÁGAI SZENT ISTVÁN KARD RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSBAN

Szent István Emlékkönyv, III. Budapest, 1938. 475—516. I.

Fettichnek ez a tanulmánya mind eredményeiben, mind módszerében szerves folytatása a honfoglaló magyarság régészetéről eddig megjelent munkáinak. Dolgozata rövidesen fordításban is megjelenik s így gondolatmenetét csak összefoglalva közlöm.

Szent Vid székesegyház leltára a kardot már 1368-ban mint «Gladius S. Stephani Regis Ungariae, cum manubrio eburneo»-nak nevezi és ezt egy-két kutató kivételével napjainkig mindenki el is fogadta. A kard eddigi irodalmának Fettich szerint alapvető hibája, hogy az eredeti tárgy felületes vizsgálatán alapul. A szerző ezért új fényképfelvételeket és elemző rajzokat készített és pontos méretekkel írja le a kard jelenlegi állapotát, a kopások vizsgálatából pedig eredeti méreteire következtet. Az Ulfberrht felírású penge kopása a gyakori, későbbi időkől származó tisztítás következménye. Az elefántcsont ellenző és markolatgomb kopása hosszas használatra vezethető vissza. Ezzel már bizonyosodik az, hogy a kard nem lehet koronázási jelvény, mint azt sokan hitték, hanem csupán díszes, de mindennapi használatra szánt fegyver. Az ellenző és a gomb csontfaragvánnyal való díszítése egyébként is gyakori abban a körben, amelyben ezek készültek: a skandináv világ norman műhelyeiben. A faragványok kettős palmettarendszerbe foglalt állatpárjának elemzésénél Fettich újabb adatokkal támasztja alá azt a régebbi tételét, hogy az északi germán állatdíszekben 800 körül felépő keleti hatások hátterében az avar művészet áll. Az avar művészet kuporgó griffje jelentkezik a Szent István kardon és a vele rokon faragványokon északi ízlésű megfogalmazásban. A palmettás szerkezet pedig valószínűleg a norman magyar kapcsolatok révén Levediából kerül az északi művészet mintái közé. Fettich nyomon követi ezeknek a mintáknak útját a steppétől egészen északig. A Szt. István kard faragványai a Jellinge stílusnak a Ringerike stílusba való átmenetének idejéből, a X. sz. utolsó évtizedeiből valók. A kard tehát Szt. István fiatal korában készülhetett s így a többi források egybehangzó bizonyágtételének, hogy a kard Szt. Istváné volt a régészeti eredmények nem mondanak ellent.

Dolgozata befejező részében rámutat arra, hogy a Szt. István kard nem elszigetelt jelenség Magyarorszá-

gon, hiszen honfoglaló magyar sírjainkból egész sor norman kardot ismerünk. A magyarság — szerinte — (516. l.) már Levediában jól ismerte az északi kardtípust és harci taktikát s új hazájában mint ismertet találta meg. A kardokat a normanoktól vásároltuk, beleilleszkedve abba a nagy kereskedelmi rendszerbe, amellyel a normanok behálózták egész Oroszország területét. A Dalmáciában talált kardokból, szerintünk indokolatlanul, arra következtet, hogy a normanok a délnyugati szlávság megszervezésében is ugyanolyan szerepet játszhattak, mint az oroszországi szláv birodalmak születésénél. A dalmáciai kardok egy részét a norman kardok utánzatának tartja, s mint szíves szóbeli közlésből tudom a Magyarországon talált norman kardok egy részében is helyi utánzatot lát.

Szigorú tárgykritikai módszerével és a Szent István kard helyének végleges tisztázásával nagy nyeresége régészeti irodalmunknak ez a dolgozat. Fettich mint bevezetőjében írja, a régészet részéről alapot kívánt nyújtani a történeti megvilágítás számára.

*

Fettich dolgozatával kapcsolatban a kétélű kardok elterjedésének történeti hátteréhez szeretnék az alábbiakban néhány kérdést felvetni, mint olyant, amelynek megoldása fontos lenne, mert úgy látom, hogy a kardok megjelenése a honfoglaló magyarság hagyatékában nem magyarázható maradéktalanul a norman kereskedelmi kapcsolatokkal. Induljunk ki Fettich dolgozatának két adatából: 1. A kétélű kardok két eléggé zárt területen találhatók Magyarországon: a) a Duna középső folyásának mentén, ezen a területen Székesfehérvár a csomópontjuk, b) a Tisza felső könyöke körül; ismeretes egy példány Gyönyös mellől is. A dolgozat megjelenése óta Egerből is került elő kétélű kard¹ s így kétségtelen, hogy az a—b) terület egységes volt és Székesfehérvár környékétől megszakítás nélkül ívelt a Tisza-könyököig. 2. A kardok tömeges megjelenését Fettich a X. sz. végére és a XI. sz. elejére határozza meg.

Ezt a két megállapítást történetileg értékelve és vizsgálódásunk körébe további területek is bevonva a következő eredményeket kapjuk: 1. A kétélű kardok tömeges megjelenése és elterjedése időben és térben egybeesik azzal a korról, mikor Géza a fejedelmi törzs

népének nagyszabású telepítésével megszállja Magyarország felső felét Északdunántúltól egészen a Tisza felső folyásáig.² A kardok tehát a Megyeri törzs szállásterületével függenek össze s így érthetjük meg azt, hogy a királyi székhely körül olyan nagy számban találták ezeket. Ez a kor az, amikor Géza a fejedelmi hatalom megerősítésével megveti Szent István központi királyságának alapját. A Tisza felső könyökének erős megszállását a várható keleti támadások indokolják.

2. A honfoglaláshoz közel álló, még Levediából származó magyar leletek közül csak a benepusztai leletben volt kétélű kard, de itt származását bizonyító norman készítményekkel együtt. A kievi kard a honfoglalás utánról való. A tarsolylemezes előkelő sírokban, ha egyáltalán van fegyver, akkor szablyát találunk. Olyan pompás példányok mint a geszterédi szablya vagy az ú. n. Nagy Károly kard azt bizonyítják, hogy fejedelmink és hadnagyaink ezidőtájt szablyát viseltek, világos tehát, hogy a vezetésük alatt álló sereg fegyvere is a szablya lehetett. A déloroszországi norman kereskedőktől vásárolt kétélű kardok némi szerephez juthattak a jelentőségben messze a könnyű lovasság mögött maradó korai nehéz lovasságnál, de a magyar harcrend szervezetében ekkor még nem idéztek elő mélyreható változást. Ez természetes is, hiszen a magyarsággal szemben álló ellenfelek ellen óriási előnyt jelentett a pusztai harcmodor alkalmazása, ennek pedig egyik főfegyvere a szablya. Tanulságos példák egész sora bizonyítja, hogy mikor ismeretlen, de magasabbrendű harcmodorral találja szemközt magát az ellenség, maga is igyekszik alkalmazkodni és az újítást eltanulni. Csak egy magyar példát idézve ez volt pl. egyik oka annak, hogy a középkor folyamán kihalt könnyű magyar lovasság a török elleni küzdelemben ismét feltámadt és alapja lett a mai huszárságnak.³ Mint alább látni fogjuk, ugyanilyen okok kényszerítették a magyar lovasságot ősi hadviselésének feladására, de ugyanerre vezethető vissza az is, hogy a kalandozások által megzavart németiség is megkísérelte könnyű lovasság alakítását és valószínűleg a szablya átvételét is.⁴

3. Azokon a területeken, amelyeken ősi települési szokásnak megfelelően a többi törzsek karéjszerűen fogták körül a fejedelmi törzs szállásterületét, kétélű kard nem került elő, szablyát ellenben találtak. Deér József bebizonyította, hogy azokat a nagyszabású hadjáratokat, amelyeket mi kalandozások néven ismerünk, éppen ezek a törzsek viselték és ezeknél maradtak fenn legtovább a pogánysággal együtt a hagyományok is.⁵ A forrásokból nyilvánvaló, hogy a kalandozások sikerét elsősorban a nyugaton ismeretlen pusztai hadviselésnek köszönhetjük, s így ezeken a területeken kétélű kardot nem is kereshetünk.

4. A Lech mezei csata után megszűntek a kalandozások, mert a megfelelőképpen megszervezett nyugati seregek legyőzték az ősi módon harcoló magyarokat. Ettől az időponttól kezdve az erőt a sikeresebbnek bizonyult nyugati harcmodor és fegyverek jelentették. A kalandozásoknál nagy vérvesztéssel szembesült, még

az ősi harcmodorral harcoló törzseket Géza és Szent István a fejedelmi törzs népéből megszervezett és új harci móddal és fegyverekkel verekedő sereggel tört le. A kétélű kardok eddig csak kétségtelen magyar sírokból kerültek elő, tehát az Árpádok harcosai magyarok voltak, azt azonban a forrásokból is tudjuk, hogy a sereget az új harcmodorra a behívott idegen, főleg bajor urak tanították meg és vezették a hagyományaikhoz ragaszkodó, az új rendbe beilleszkedni nem akaró magyarok letörésére. Ennek a Megyeri törzsből szervezett és a kor színvonalán álló seregnek a fegyvere a kétélű kard.

5. Ezzel a kétélű kardok és a velük összefüggő nyugati harcmodor megjelenésének főbb okait megjelöltük. Kérdés, hogy ősünk honnan szerezték ezeket a kardokat. Fettich szerint norman kereskedőktől vásárolták, fenntartva a már Déloroszországban kialakult érintkezést. Néhány formánál, pl. a Szent István kardnál és a vele rokon díszesebb kardoknál, vitán felül áll a norman eredet, de ezek is csak a fent vázolt folyamat keretében kapnak komolyabb jelentőséget a magyarság életében, megjelenésüket tehát nem magyarázhatjuk csupán kereskedelmi kapcsolatokkal. A magyarországi és a dalmáciai egyszerűbb kardokat a magam részéről nem norman forrásból származtatom, hanem úgy gondolom, hogy a nyugati mintára átszervezett hadsereg számára a szomszédos karoling birodalom fegyverkovácsaitól vásárolták ezeket. A Dunán szállították hozzánk áruikat s így ugyanonnan származnak ezek a kardok, ahonnan a hadsereg átszervezői is jöttek. Bizonyára Dalmáciának is ezek a műhelyek szállítottak. Végleges eredményt ebben a kérdésben nem is annyira a régészettől várhatunk, mint inkább a kardok anyagának kémiai elemzésétől. A kardok norman származása mellett az éremleletek elterjedése is tanuskodik, Szent István és a XI. sz-i magyar királyok pénzei Huszár Lajos térképe szerint főleg északon forogtak. Mi sem vuntuk kétségbe, néhány kard norman eredetét, de meg kell jegyeznünk, hogy a jólismert nyugati kapcsolatok legalább is kiegyensúlyozzák az éremleletek tanúságát. Az egykori karoling birodalom területén ezeket a kardokat a források tanúsága szerint óriási mennyiségben gyártották, s maguk a norman kereskedők is innen vásárolták a pengék nagyrészét.⁶ A szórványos régészeti leleteken kívül a képekkel díszített kéziratok egész sora őrizte meg számunkra a X–XI. sz-i kétélű kardok formáját és ezek jóformán semmiben sem különböznek a mi kétélű kardjainktól.⁷ Így Fettich felfogásával szemben, aki valamennyi kétélű kardunkat a normansággal hozza kapcsolatba, legfeljebb helyi utánzatokat tart lehetségesnek, a kardok zömét Nagy Gézával⁸ és Hampel Józseffel⁹ együtt egyszerű karoling kardnak tartom. Elterjedésük a fentiek alapján egy művelődéstörténeti folyamatba tartozik a kereszténység elterjedésével és a pogány magyarság letörésével. A részletek tisztázása világosságot deríthet a folyamat egyes részleteire és ezért a kérdésre önálló dolgozat keretében szeretnék visszatérni.

LÁSZLÓ GYULA.

¹ Orsz. Magyar Történeti Múzeum népv. lt. 6/1938.

² Térképet lásd: Hóman Bálint, SZENT ISTVÁN, Budapest, 1938. 57. l.

³ Lásd: Tóth Zoltán, A HUSZÁROK EREDETÉRŐL. Hadtört. Közl. 1934. III. 129. skk. 1.

⁴ A történeti források mellett erre mutat a bayeuxi

szőnyeg szablys német harcosa, A Gessler, DIE TRUTZWAFFEN DER KAROLINGERZEIT. Basel, 1908. 121. l.

⁵ Deér József, POGÁNY MAGYARSÁG KERESZTÉNY MAGYARSÁG. Budapest, 1937. 65. skk. l.

⁶ H. Arbman, SCHWEDEN UND DAS KAROLINGISCHE REICH. Stockholm, 1937. A Petersen által X-el jelölt forma a karoling birodalom területéről származik, a mi kétélű kardjaink egyrésze ilyen. Lásd még a 38. kép kardjait. A regensburgi és passauai fegyvergyárakról egykorú források alapján Gessler, i. m. 105, 140. skk.

l. A kivitelre és kereskedésre vonatkozólag u. o. 105. skk. és 149. skk. l.

⁷ Arbman, i. m. 38. kép. Gessler, i. m. 103. l. A képes felsorolását Gessler, i. m. 114. skk. l.-on közli.

⁸ Nagy Géza, III. BÉLA FEGYVERZETE ÉS AZ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK JELVÉNYEI. III. Béla emlékezete, Budapest, 1900. 235. skk. l. — Nagy Géza, KAROLINGKORI KARD. Arch. Ért. 1906. 129—135. l.

⁹ Hampel József, ÚJABB TANULMÁNYOK A HONFOGLALÁSI KOR EMLÉKEIRŐL. Budapest, 1907. 22. l.

Nándor Fettich,

L'ÉPÉE DE SAINT ETIENNE DU POINT DE VUE ARCHÉOLOGIQUE

Mélanges commémoratifs de Saint Etienne, III. Budapest, 1938. p. 475—516.

Cette étude de M. Fettich est, en ses résultats, comme en sa méthode la continuation organique de ses œuvres parues jusqu' à présent sur l'archéologie hongroise du temps de la conquête du pays. Son étude va paraître bientôt aussi en traduction, ainsi je ne donne son cours d'idées qu'en résumé.

L'inventaire de la cathédrale de Saint Guy mentionne déjà l'épée en 1368, comme «Gladius S. Stephani Regis Ungariae, cum manubrio eburneo» et ce fut accepté, à l'exception de quelques savants par tout le monde jusqu' à nos jours. L'erreur fondamentale de la littérature de l'épée était jusqu'ici, selon M. Fettich, qu'elle s'appuyait sur un examen superficiel de l'objet original. L'auteur a fait pour cela des photographies et des dessins analytiques nouveaux et décrit, en y joignant des mesures exactes, l'état actuel de l'épée et, de l'examen des usures, il arrive à conclure aux mesures originales. L'usure de la lame à l'inscription Ulfberht est la conséquence d'un nettoyage trop fréquent des temps postérieurs. L'usure de la garde et du pommeau en ivoire se laisse ramener au long usage. Ce fait prouve déjà que l'épée ne peut être une insigne de couronnement, comme le pensaient beaucoup de savants, mais seulement une arme destinée à l'usage quotidien, bien que d'apparat. La décoration de la garde et du pommeau à sculpture en os est du reste fréquent dans le cercle dans lequel ils ont été exécutés: dans les ateliers normands du monde scandinave. En analysant les sculptures du couple d'animaux inséré en un système de palmettes doubles, M. Fettich soutient, par des données plus récentes sa thèse plus ancienne, que c'est l'art avar qui fait le fond des influences orientales, apparaissant dans les ornements à animaux germaniques septentrionaux vers 800. Et en effet c'est le griffon accroupi de l'art avar qui apparaît sur l'épée de Saint Etienne et sur les sculptures analogues en manière septentrionale. Quand à la structure à palmette, elle est entrée parmi les motifs de l'art septentrional, probablement par les rapports normanno-hongrois de la Lévédie. M. Fettich suit le pas de ces motifs à partir de la steppe tout à fait jusqu'au Nord. Les sculptures de l'épée de Saint Etienne datent de l'époque de transition entre le style Jellinge et le style Ringerike des dernières décades du Xe siècle. L'épée doit donc avoir été exécutée dans la

jeunesse de Saint Etienne et ainsi les résultats archéologiques ne contredisent pas le témoignage concordant des autres sources selon lesquelles l'épée ait réellement appartenu à Saint Etienne.

Dans la partie finale de son étude il démontre que l'épée de Saint Etienne n'est pas en Hongrie un phénomène isolé, puisque nous connaissons toute une série d'épées normandes, sortant de tombes hongroises de l'époque de la conquête du pays. Selon lui (p. 516) le peuple hongrois connaissait déjà très bien en Lévédie, le type d'épée ainsi que la tactique de guerre septentrionaux et il les retrouva dans sa nouvelle patrie comme choses connues. Les Hongrois achetaient les épées des Normands en s'adaptant dans ce grand système commercial par lequel les Normands enclavaient tout le territoire de la Russie. Il conclut, selon nous sans assez de motivation, en partant des épées trouvées en Dalmatie, que les Normands aient joué, dans l'organisation des Slaves du sud-ouest, le même rôle qu'à la naissance des empires slaves de la Russie. Il pense qu'une partie des épées de la Dalmatie soit des imitations des épées normandes et, ce que je sais par son aimable renseignement oral, il voit aussi dans une partie des épées normandes trouvées en Hongrie, des imitations locales.

Cette étude est, par son système sévère de critique des objets et, par l'éclaircissement définitif de la place de l'épée de Saint Etienne, un grand profit pour la littérature de l'archéologie hongroise. M. Fettich voulait donc, comme il l'écrit dans sa préface, éclaircir les faits historiques aussi par les résultats de l'archéologie.

*

A propos de l'étude de M. Fettich, je voudrais soulever quelques questions, dont la solution serait importante sur le fond historique de la diffusion des épées, car je trouve que l'apparition des épées dans le legs des Hongrois de l'époque de la conquête du pays n'est pas à expliquer sans résidu par les relations commerciales normandes. Partons des deux données de l'étude de M. Fettich: 1. On trouve des épées en Hongrie sur deux territoires assez clos: a) le long du cours médial du Danube; sur ce territoire Székesfehérvár forme le noeud, b) aux environs du coude supérieur de la Tisza; un exemplaire est connu aussi des alentours de Gyöngyös. Depuis l'apparition de

l'étude, on a aussi trouvé une épée à Eger,¹ ce qui prouve incontestablement que le territoire a)—b) était uni et qu'il s'étendait en ligne arquée de Székesfehérvár sans interruption jusqu'au coude de la Tisza. 2. M. Fettich met l'apparition en masse des épées à la fin du Xe et au début de l'XIe siècle.

En évaluant ces deux constatations du point de vue historique et en étendant nos recherches sur d'autres territoires, nous aboutissons aux résultats suivants: 1. L'apparition en masse et la diffusion des épées dans le temps et dans l'espace coïncide avec l'époque dans laquelle Géza, avec l'établissement de grande dimension de la tribu princière, envahit la partie supérieure de la Hongrie, du nord de la Transdanubie jusqu'au cours supérieur de la Tisza.² Les épées sont donc en rapport avec le territoire occupé par la tribu «Megyeri» et c'est ainsi que nous pouvons comprendre qu'on les ait trouvés dans un aussi grand nombre autour de la résidence royale. C'est l'époque dans laquelle Géza, par le raffermissement du pouvoir princier, pose les fondements du royaume central de Saint Etienne. La forte occupation du coude supérieur de la Tisza est motivée par les attaques venant de l'Orient, auxquelles on devait s'attendre.

2. Parmi les trouvailles hongroises, provenant encore de la Lévédie et rapprochées encore à la migration des peuples, il n'y avait que dans la trouvaille de Benepusztá une épée, mais ici ensemble aux produits normands qui prouvent son origine. L'épée de Kiev date de l'époque qui suit la conquête du pays. Dans les tombes des personnes de haute naissance, à plaques de sabretache, si l'on y trouve des armes, ce sont des sabres. Des exemplaires magnifiques, comme l'est le sabre de Geszteréd, ou celui dit de Charlemagne, prouvent que les princes et les capitaines hongrois portaient alors le sabre, il en résulte donc clairement que l'arme de l'armée, étant sous leur conduite, devait aussi être le sabre. Les épées achetées des marchands normands de la Russie méridionale pouvaient bien atteindre à un certain rôle dans la cavalerie pesante des temps anciens, restant en arrière de beaucoup derrière la cavalerie légère, mais alors elles n'amenèrent pas encore un profond changement dans l'organisation de l'ordre de bataille hongrois. Aussi est-ce naturel, puisque l'application de la tactique de steppe signifiait un avantage colossal contre les adversaires des Hongrois et une des armes essentielles de celle-ci était le sabre. Toute une série d'exemples instructifs prouve que, lorsque l'ennemi se trouve en face d'une tactique inconnue, mais supérieure, il tâche, lui aussi, de s'adapter et d'apprendre l'innovation. En ne citant qu'un exemple hongrois, c'était p. e. une cause de ce que la légère cavalerie hongroise, disparue au cours du moyen âge, eut sa résurrection dans la lutte contre les Turcs et devint la base des hussards d'aujourd'hui.³ Comme nous le verrons plus bas, des motifs tout pareils forcèrent les Hongrois à abandonner leur tactique ancestrale, mais c'est aux mêmes motifs que se laisse ramener aussi le fait que les Allemands, troublés par les incursions, tentèrent aussi la formation d'une cavalerie légère et probablement aussi la réception du sabre.

3. Sur les territoires, où les autres tribus cernaient, selon la coutume ancestrale, de peuplement le territoire

occupé par la tribu princière en demi-cercle, on ne trouva pas d'épée, mais bien des sabres. M. József Deér a prouvé que justement les tribus qui firent les expéditions grandioses militaires, connues comme incursions, étaient celles chez lesquelles subsistèrent le plus longtemps les traditions, ensemble au paganisme.⁵ Il résulte évidemment des sources que le succès des incursions hongroises était dû en premier lieu à la tactique de steppes, inconnue à l'Occident et c'est pourquoi nous ne pouvons pas chercher l'épée sur ces territoires.

4. Après la bataille des champs du bord du Lech les incursions cessèrent parce que les troupes occidentales, organisées convenablement, vainquirent les Hongrois, combattant à la manière ancestrale. A partir de cette date c'étaient la tactique et les armes occidentales, couronnées de plus de succès, qui signifiaient la force. Géza et Saint Etienne battent les tribus rebelles, combattant encore selon la tactique ancestrale et très affaiblies par les incursions, à l'aide d'une armée, organisée de la tribu princière et se battant à l'aide de la tactique et des armes nouvelles. Les épées ne sont sorties jusqu'à présent que de tombes incontestablement hongroises, ce qui prouve que les guerriers des Arpadiens étaient hongrois, nous savons cependant aussi des sources que c'étaient les seigneurs invités, étrangers, surtout bavarois, qui firent apprendre et conduisirent l'armée contre ceux des Hongrois qui étaient restés fidèles aux traditions, ne voulant pas s'adapter à l'ordre nouveau. L'arme de cette armée, organisée de la tribu «Megyeri» et étant au niveau de l'époque, est l'épée.

5. Nous avons indiqué les causes principales de l'apparition des épées et de la tactique occidentale relative aux épées. La question se pose d'où les anciens Hongrois s'étaient procurés ces épées. Selon M. Fettich ils les avaient achetées de marchands normands en maintenant le contact, développé déjà dans la Russie méridionale. Dans le cas de quelques formes, comme p. e. de l'épée de Saint Etienne et des épées analogues plus ornées, l'origine normande est indiscutable, mais celles-ci aussi ne reçoivent une importance plus sérieuse dans la vie du peuple hongrois que dans le cadre du cours esquissé ci-dessus, leur apparition ne s'explique donc pas par des rapports purement commerciaux. De ma part je ne fais pas dériver les épées plus simples trouvées en Hongrie et en Dalmatie de provenance normande, mais je crois que les Hongrois les achetaient des armuriers de l'empire carolingien voisin pour l'armée réorganisée d'après le modèle occidental. Les armuriers expédiaient leur marchandises sur le Danube; ces épées proviennent donc du même lieu d'où étaient venus aussi les réorganiseurs de l'armée. C'étaient sûrement ces mêmes ateliers qui fournissaient à la Dalmatie. Nous pouvons attendre un résultat définitif dans cette question beaucoup moins de l'archéologie, que de l'analyse chimique du matériel des épées. La diffusion des trouvailles de monnaies prouve aussi l'origine normande des épées; selon la carte géographique de M. Lajos Huszár, les monnaies de Saint Etienne et des rois de Hongrie de l'XIe siècle circulaient surtout au Nord. Nous, de notre part, avons non plus mis en doute l'origine normande de quelques épées, mais les rapports occidentaux bien connus

compensent au moins le témoignage des trouvailles de monnaies. Selon le témoignage des sources on fabriquait, sur le territoire de l'empire carolingien d'autrefois, ses épées en des quantités colossales et les marchands normands eux-mêmes achetaient une grande partie des lames.⁶ Outre aux rares trouvailles archéologiques, toute une suite de manuscrits illuminés nous a gardé la forme des épées du X—XIe siècle, qui, pour ainsi dire ne diffèrent pas de nos épées.⁷ Ainsi, à l'opposé des idées de M. Fettich, qui met en connexion toutes les épées hongroises avec les Normands et concède tout au

plus la possibilité d'imitations locales, je prends avec Géza Nagy⁸ et József Hampel⁹ la majorité des épées pour de simples épées carolingiennes. Leur diffusion appartient, en vertu des arguments susdits, dans le même cours de l'histoire de la civilisation que la diffusion du christianisme et la défaite du paganisme en Hongrie. L'éclaircissement du problème mettra en lumière certains détails du processus, c'est pourquoi je voudrais revenir au problème dans le cadre d'une étude indépendante.

GYULA LÁSZLÓ

¹ Musée Hongrois Historique, migration des peuples, n^o d'inventaire 6/1938.

² V. sa carte géographique Hóman, Bálint, SZENT ISTVÁN (Saint Etienne), Budapest, 1938. p. 57.

³ V. Tóth, Zoltán, A HUSZÁROK EREDETÉRŐL (De l'Origine des Hussards). Hadtört. Közl. 1934, III, p. 129. et suiv.

⁴ Outre les sources historiques, le guerrier allemand à sabre de la tapisserie de Bayeux le prouve aussi, A. Gessler, DIE TRUTZWAFFEN DER KAROLINGER-ZEIT. Basel, 1908. p. 121.

⁵ Deér, József, POGÁNY MAGYARSÁG, KERESZTÉNY MAGYARSÁG (Hongrois payens Hongrois chrétiens). Budapest, 1937. p. 65 et suiv.

⁶ H. Arbman, SCHWEDEN UND DAS KAROLINGISCHE REICH. Stockholm, 1937. La forme désignée avec X provient du territoire de l'empire carolingien; tel est une partie de nos épées. V. aussi les épées de la fig. 38.

Sur les ateliers d'armes de Ratisbonne et de Passau, en se fondant sur des sources contemporaines Gessler, op. cit. p. 105, 140 et suiv. Pour ce qui concerne l'exportation et le commerce ibid. p. 105 et suiv. et p. 149 et suiv.

⁷ Arbman, op. cit. fig. 38. Gessler, op. cit. p. 103. Gessler donne op. cit. p. 114 et suiv. l'énumération des manuscrits illuminés.

⁸ Nagy, Géza, III. BÉLA FEGYVERZETE ÉS AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK JELVÉNYEI. III. Béla emlékezete (L'Armure de Béla III et les Insignes des Rois de la Dynastie arpadienne. Mémorial de Béla III), Budapest, 1900. p. 235 et suiv. — Nagy, Géza, KAROLINGKORI KARD (Epée de l'Époque carolingienne). Arch. Ért. 1906. p. 129—135.

⁹ Hampel, József, UJABB TANULMÁNYOK A HONFOGLALÁSI KOR EMLÉKEIRŐL (Études récentes sur les Trouvailles de l'Époque de la Conquête du Pays). Budapest, 1907. p. 22.

Moravesik Gyula,

A MAGYAR SZENT KORONA A FILOLÓGIAI ÉS TÖRTÉNETI KUTATÁSOK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

Szent István Emlékkönyv, II. Budapest, 1938. 425. skk. 1.

A tanulmány első részében a szerző a M. Tudományos Akadémia kiadásában megjelent «A magyar szt. Korona görög feliratai» (Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. XXV. 5. Bp. 1935) c. művének eredményeit ismétli. A szt. Korona irodalmának rövid áttekintése után áttér a bizánci diadém lemezeinek leírására, majd ezek feliratainak epigráfiai elemzésére. Ezek során megvilágítja az egyes feliratokkal kapcsolatban felmerült kérdéseket. Érdekes az a megállapítása, hogy a császár zománcclemezének vörösbetűs felirata a bizánci oklevelek vörös tintával történő császári aláírását látszik utánozni, azaz a vörös betűk a császári név hivatalos jellegét még külön kiemelik, szemben a többi kék színű feliratokkal. Példákkal bizonyítja, hogy ez a felirat terminológiai is megfelelő az egykorú hivatalos császári aláírásnak.

Konstantinos Porphyrogenetos lemeze kapcsán eldönti, hogy a két számbajöhető Porphyrogenetos — a császár öccse és fia — közül melyik lehet az ábrázolt. Arra nincs adatunk, hogy a császár öccse hivatalos ural-

kodótársa lett volna Dukas Mihálynak, habár gyakorlatban ez igen valószínű. Konstantinos nevű fiát viszont születése után rögtön, 1074-ben megkoronáztatja a császár és ez mint csecsemő már viseli a basileos címet. A szerző hajlik arra, hogy inkább a fiú Konstantinos lássa az ábrázoltban; hogy a csecsemőt ifjú férfi alakjában látjuk, ez nem zárja ki feltevésének helyt álló voltát, mert a bizánci császárábrázolások ideálportrét adnak, melynél a kor nem játszik szerepet. Látjuk ezt a Monomachos korona Zoé arcképében, ahol a 60 éves nő virágzó fiatalasszony alakjában jelenik meg. Ha tehát a császár fia Konstantinos az ábrázolt, úgy 1074 ápr. 1 «terminus post quem» a korona datálásában.

A tanulmány kétségtelen legnagyobb eredménye a ΔC betűk megfejtése Géza királyunk zománcképének feliratában, melyet eddig a «despotes» szó rövidítésének (első és utolsó betűjének, felette rövidítési jellel) olvastak. A szerző először meggyőzően bizonyítja, hogy a despotes szó rövidítésének ilyen alakját nem ismerjük a bizánci epigrafiában. Másodszor megállapítja, hogy az

Δ betű nem D hanem A (gondosan összevetve a feliratok többi hasonló betűivel) és ez esetben a végződés nem ΔC, hanem AC a felette látható jel pedig nem rövidítési jel, hanem hangsúlyjel. Tehát az AC(as) betűk a Geobitz (Géza) neve után nem despotest, hanem az idegen személynévnek görögös végződését jelentik, mely szerint Géza neve Geobitzas-nak olvasandó. (Mindezt a szerző ez év nyarán történt személyes vizsgálódásai kétértelműséget kizáróan bizonyítja.) Arra, hogy az idegen személynéveket a bizánciak görögös végződéssel láttak el, számos példa áll rendelkezésünkre. Mindezen epigrafiai érveket, megfelelő történeti érvekkel is alátámasztja a szerző azzal, hogy a despotes (úr, dominus) cím a XI. századon át kizárólag a császár személyének volt fenntartva és a XII. században Manuel császár korában alkalmazták császári rokonokra, tartományi uralkodókra stb. Tehát a hivatalos terminológiában a despotes szó felülről lefelé halad, de csak a XII. századtól kezdődőleg. Ennek következtében Géza királyunk nem is kaphatta akkor a despotes címet a császártól.

A szerző ezek után a Dukas-koronának történeti hátterét vizsgálja, és vázolja Géza királyunk viszonyát Dukas Mihály császárhoz. Bizáncot ez időben keleti és északi, bessenyő, bolgár és szeldzsuk-török támadások veszélyeztették, Mihály császár tehát Nyugat felé fordul, a pápa, a normann Robert Guiscard, valamint Géza királyunk barátságát keresi. Géza, még herceg korában, Salamonnak Belgrád körüli harcaiban mint a görögökkel rokonszenvező vezér tüntette ki magát. Később uralomrajutásakor Salomonnak német-római irányzatával szemben, szükségszerűen a bizánci császárra támaszkodhatott és ennek jegyében veszi nőül Nicephoros Botaniates unokahugát, Synadenét. A szerző feltevése szerint talán ez alkalommal kapta Bizáncból a koronát. Véleményünk szerint a kérdés itt nincs egészen tisztázva, mert, miután számos példa bizonyítja, hogy a sugaras oromzattal ellátott koronát császárnők viselték, nem lehetett-e a szt. Korona alsó része Synadené királynő koronája eredetileg? Valószínűtlen, de legalább is furcsa gondolat, hogy Géza a kapott koronával saját képét viselje fején, viszont arra van példánk Bizáncban, hogy a császárnő férje képét viseli férje ruházatán. Mit olvashatunk ki a képek helyzetéből? Főhelyet természetesen a Pantokrator foglalja el, második helyen, mint Krisztus földi helytartója a császár áll; rangban és méltóságban alatta, mint idegen nép uralkodója foglal helyet Géza király. Ez azonban nem jelentett bizánci szuverenitást kisebb országok felett. Egyrészt azért, mert Gézát a kép mint teljes jogú királyt ábrázolja, koronával, karddal és csavart szárú kettős kereszttel, amit a császárok kezében ez időben sokszor látunk. Másrészt, mert a felirat mint «krales Tourkias»-t jelöli meg, a despotes, tehát a császár által adományozott alattvalói titulus, mint fent láttuk, kiesik. Tehát nincs okunk feltételezni Géza függő viszonyát a császártól. Itt is nyitva maradt egy kérdés véleményünk szerint. Vajon a bizánci császároknak a XII. sz. elejétől fellépő

hűbérigényei Magyarországgal szemben, melyekért Manuel Komnenos is síkra szállott, nem ezen a Dukas-féle koronán alapulnak-e? Mert kétségtelen az, hogy Bizáncban a koronaküldés mindig bizonyos fajta alárendeltséget, hacsak elméletit is, jelentett.

A továbbiak során a szerző megállapítja, hogy a korona, mint oromzatos abroncs, a császári stemma és a császárnői sugaras korona között formailag ingadozó helyet foglal el. Mi inkább hajlandók vagyunk hinni, hogy a Dukas-korona a stephanosnak felel meg és nem a stemmának, mint ahogy a Monomachos korona is stephanos. Ezt alátámasztanak azok a megfigyelések, melyeket a Szt. István év alkalmával, 1938 augusztusában eredetiben tanulmányozott koronáról tehetünk, és amelyek szerint néhány külső jel alapján felmerülhet annak a lehetősége, hogy a Dukas abroncs sem maradt teljesen eredeti formájában ránk. A döntő szó természetesen addig nem mondható ki, míg alkalom nem nyílik a szent Koronát belülről is olyan alaposan megvizsgálni, hogy mindezek a vitás kérdések eldöntésének, többek között az is, hogy a kizárólag császári stemmának járó oldalsó láncocskák, a kataseisták, a Dukas-koronával együtt keletkeztek-e és miképpen vannak ehhez erősítve?

A tanulmány második része, a szentistváni korona maradványaival, a felső kereszteződő pántokkal foglalkozik. A Sylvesteri korona-küldés történeti forrásainak áttekintésénél a szerző nem egészen világos és félreértésekre adhat okot. T. i. merseburgi Thietmar szövegének közlésénél, amikor idézi, hogy Vaic, a császár buzdítására és kegyelméből megkoronáztatott (coronam et benedictionem accepit), azt mondja, hogy ezeket t. i. a horvát koronát és áldást Szt. István csak a pápától kaphatta. A szöveg azonban nem szükségszerűen ezt jelenti, hanem a koronázás tényét és az ahhoz kapott egyházi áldást. A nagy legendából idézett szöveg is megtévesztő, mert a szerző, jöllehet helyesen említi, hogy a korona és kereszt a későbbi Hartvik-kodexek kiegészítése, szövegében mégis az apostoli áldás érkezése mellett korona és kereszt érkezéséről is szól. Tehát a korona küldésének egyetlen forrása Hartvik legenda marad és ezen alapszik a magyar hagyomány.

A szerző ezután felsorolja a Sylvesteri korona valódisága és rekonstrukciója szempontjából eddig felállított kül- és belföldi elméleteket, melyeknek egyike sem ad végleges választ. A probléma tehát nincsen lezárva és a magyar tudománynak kötelessége a valóshoz minél közelebb jutni pontos zománc- és ötvöstechnikai, ikonografiai és epigrafiai vizsgálódás alapján. A Szt. István év folyamán néhányunknak alkalma nyílt a Korona tanulmányozására, de ez csak epigrafiai szempontból hozott végleges döntést, mint azt Moravcsik Gyulának ez a nagy felkészültséggel és alaposággal írt kimerítő tanulmánya bizonyítja. A többi szempontból nem kaphatunk végleges eredményt a vizsgálattal járó technikai nehézségek miatt.

BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDA

Gyula Moravcsik,

DIE HEILIGE UNGARISCHE KRONE VOM STANDPUNKT DER PHILOLOGISCHEN
UND HISTORISCHEN FORSCHUNGEN

Festschrift des heiligen Stephans, II. Budapest, 1938. S. 425 uff.

In dem ersten Teil seiner Studie wiederholt der Autor die Ergebnisse seiner Studie «Die griechischen Inschriften der heiligen ungarischen Krone», erscheinen in der Ausgabe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Abhandlungen aus der philologischen und schönwissenschaftlichen Klasse, XXV. 5. Budapest 1935). Nach einem kurzen Überblick über die Literatur der Stephanskronen beschreibt er die Platten des byzantinischen Diadems und vertieft sich in die epigraphische Analyse der Inschriften. Die mit dem Inschriften aufgetauchten Probleme stellt er in volles Licht und löst sie mit scharfer wissenschaftlicher Beweisführung. Interessant ist die Feststellung, dass die Inschrift in roter Farbe auf dem Emailplättchen des Kaisers scheinbar eine Nachahmung der Unterschrift des Kaisers mit roter Tinte sei, wie sie aus byzantinischen Urkunden bekannt ist, d. h. die roten Buchstaben mögen den offiziellen Charakter des kaiserlichen Namens gegenüber den anderen Aufschriften in blauer Farbe noch hervorheben. Autor führt Beispiele dafür an, dass diese Inschrift auch terminologisch den offiziellen kaiserlichen Unterschriften entspreche.

Er vertieft sich weiter in die Frage, welcher von den beiden Porphyrogennetos — der jüngere Bruder oder der Sohn des Kaisers — auf dem Plättchen von Konstantinos Porphyrogennetos dargestellt sei. Keine der Quellen erwähnt, dass der jüngere Bruder des Kaisers Mitregent von Michael Dukas gewesen sei, obwohl das mit grosser Wahrscheinlichkeit angenommen werden darf. Seinen Sohn Konstantinos liess der Kaiser gleich nach der Geburt im Jahre 1074 krönen und schon in der Wiege führt dieser den Titel Basileos. Der Autor meint, es handle sich eher um das Bild des Knaben Konstantinos; dass er als erwachsener junger Mann dargestellt ist, schliesst die Richtigkeit dieser Annahme nicht aus, weil die byzantinischen Kaiserporträts stets idealisierte Darstellungen sind, bei denen das Alter keine Rolle spielt. Dies können wir auch auf der Monomachos-Krone beobachten: die sechzigjährige Zoé ist als blühendes junges Weib dargestellt. Wenn nun tatsächlich Konstantinos, der Sohn des Kaisers auf dem Plättchen abgebildet ist, so der 1. April 1074 ein «terminus post quem» hinsichtlich der Datierung der Krone.

Das bedeutendste Ergebnis der Studie ist die neue Lesart der Buchstaben $\mathcal{AC}$ der Inschrift auf dem Emailbild unseres Königs Géza, die bis jetzt als die Kürzung des Wortes «despotes» aufgefasst wurden (der erste und letzte Buchstabe mit dem Kürzungszeichen darüber). Autor weist nach, dass eine solche Kürzung des Wortes «despotes» in der byzantinischen Epigraphie unbekannt sei. Er stellt weiter fest, dass der Buchstabe $\mathcal{A}$ nicht D sondern A sei. Zu diesem Ergebnis gelangt er auf Grund der Vergleiche mit anderen ähnlichen Buchstaben der Inschrift. In diesem Fall muss daher anstatt der früheren Lesart $\mathcal{AC}$ — AC gelesen werden, der Strich über den Buchstaben ist

daher nicht Kürzungs- sondern Betonungszeichen. Die Buchstaben AC (as) nach dem Namen Geobitz (Géza) bedeuten daher nicht despotes; sie stellen die griechische Endung des fremden Personennamens dar, wonach also der Name Géza als Geobitzas zu lesen ist. Autor kennt die Krone aus Autopsie und seine Untersuchungen sprechen für die Richtigkeit dieser Annahmen. Dass die Byzantiner die fremden Personennamen mit griechischen Endungen gebrauchten, dafür besitzen wir zahlreiche Beispiele. Neben diesen epigraphischen Beweisen führt Autor auch historische an: der Titel despotes (Herr, dominus) war im 11. Jahrhundert ausschliesslich für den Kaiser vorbehalten und erst im 12. Jahrhundert, zur Zeit des Kaiser Manuel, wurden Verwandte des Kaisers, Landesstatthalter usw. so betitelt. Seit dem 12. Jahrhundert wurde vom Kaiser der Titel despotes höheren Würdenträgern immer häufiger verliehen, somit konnte unser König Géza den Titel despotes im 11. Jahrhundert vom Kaiser nicht erhalten haben.

Autor studiert weiter eingehend den historischen Hintergrund der Dukas-Krone und rückt das Verhältnis unseres Königs Géza zum Kaiser Michael in ein neues Licht. Byzanz war in dieser Zeit sowohl im Osten als auch im Norden vom Angriff der Petschenegen, Bulgaren und Seldsuk-Türken bedroht, weshalb der Kaiser eine westliche Orientierungspolitik verfolgte, die Freundschaft mit dem Papst und dem König Géza anstrebte. Géza zeichnete sich noch als Prinz in den Kämpfen Salamons bei Belgrad als griechenfreundlicher Führer aus. Als er zur Herrschaft gelangte — im Gegensatz zur deutsch-römischen Orientierung des König Salamon — konnte er sich natürlicherweise auf die Freundschaft des byzantinischen Kaisers stützen und heiratete sogar Synadene, die Nichte des Kaisers Nicephoros Botaniates. Autor vermutet, dass er wahrscheinlich bei diesem Anlass die Krone aus Byzanz erhalten habe. Unsere Meinung geht dahin, dass dieses Problem noch nicht als gelöst betrachtet werden kann, weil die mit einem strahlenförmigen Giebelaufsatz versehenen Kronen von Kaiserinnen getragen wurden. Die Frage drängt sich auf, ob der untere Teil der Stephanskronen nicht vielleicht die Krone der Königin Synadene gewesen sei? Es ist unwahrscheinlich, wäre wenigstens merkwürdig, dass der König Géza eine Krone mit seinem eigenen Bild getragen habe, wir besitzen aber in Byzanz zahlreiche Beispiele dafür, dass die Kaiserin das Bild (gewebt, gestickt) ihres Mannes am Kleide trug. Welche Bedeutung hat nun die Anordnung der Bilder? Den Hauptplatz nimmt natürlich das Bild des Pantokrator ein, an zweiter Stelle ist das Bild des Kaisers, des irdischen Statthalters Christi; als in Rang und Würde ihm untergeordnet und als Herrscher eines fremden Volkes ist das Bild des Königs Géza darunter angebracht. Das bedeutet natürlich keine byzantinische Souveränität über Ungarn, schon deshalb nicht, weil Géza mit seinen sämtlichen Machtinsignien dargestellt ist, mit Krone, Schwert und dem apostolischen Kreuz mit ge-

wundenem Stiel, womit in dieser Zeit öfters die Kaiser abgebildet sind. Die Inschrift lautet «krales Tourkias», der Titel «despotes», der allein vom Kaiser an einen Untertan verliehen werden konnte, fällt daher, wie oben gezeigt wurde, weg. Wir besitzen somit keine Indizien, die auf eine abhängige Stellung des Königs Géza dem Kaiser gegenüber hindeuten würden. Diese Frage ist aber unserer Meinung nach auch nicht vollends gelöst. Die byzantinischen Kaiser wolten seit dem Anfang des 12. Jahrhunderts Lehnrechte Ungarn gegenüber Geltung verschaffen, so vor allem Manuel Komnenos. Die Frage drängt sich auf, ob dieses vermeintliche Recht nicht mit der Sendung der Dukas-Krone zusammenhängt, weil in Byzanz die Sendung einer Krone — wenn auch nur theoretisch — eine Art Unterordnung bedeutete.

Weiter stellt der Autor fest, dass die Krone als ein mit Zacken versehener Reif eine Mittelstellung zwischen der kaiserlichen Stemma und der Strahlenkrone der Kaiserinnen einnimmt. Wir glauben, die Dukas-Krone entspreche eher einem Stephanos als einer Stemma, wie auch die Monomachos-Krone ein Stephanos war. Diese Beobachtungen wurden durch das Studium der Krone unterstützt (Stephansjahr: August 1938). Nach einigen äusseren Zeichen hat die Annahme Berechtigung, dass der Dukas-Reif auch nicht in ursprünglicher Gestalt erhalten blieb. Endgültig kann diese Frage so lange nicht gelöst werden, bis sich die Möglichkeit bietet, die hl. Krone auch innen zu untersuchen und die noch offenen Fragen zu lösen, so z. B. auch die Frage, ob die Kateseisten, die ausschliesslich an kaiserlichen Stemma angebracht waren, zu der Dukas-Krone gehören oder nicht. Zu untersuchen wäre auch die Art ihrer Befestigung.

Der zweite Teil der Studie beschäftigt sich mit dem erhaltenen Teil der Stephans-Krone. Bei der Er-

örterung der historischen Quellen der Sendung der Sylvester-Krone ist die Auffassung des Autors nicht ganz klar und kann zu Missverständnissen Anlass geben. Er zitiert den Text des Thietmar von Merseburg, wonach Vaic auf Anregung und aus Kaisers Gnaden gekrönt wurde (*coronam et benedictionem accepit*) und sagt, dass die Krone und den Segen der heilige Stephan nur vom Papst erhalten konnte. Der Text kann aber auch anders gedeutet werden, er kann sich nämlich auf die Tatsache der Krönung und den kirchlichen Segen beziehen. Der aus der grossen Legende zitierte Text ist auch irreführend, weil der Autor, obzwar er sehr richtig hervorhebt, dass die Krone und das Kreuz eine Ergänzung des Hartvik-Kodex sei, im Text auch vom apostolischen Segen neben der Sendung der Krone und des Kreuzes spricht. Die einzige Quelle über die Sendung der Krone bleibt die Hartvik-Legende und darauf fusst auch die ungarische Überlieferung. Autor erwähnt noch alle in- und ausländische Theorien, die teilweise die Echtheit der Sylvester-Krone nicht anzweifeln, teilweise von einer Rekonstruktion dieser Krone wissen wollen, kann aber natürlicherweise in dieser Frage nicht Stellung nehmen. Das Problem ist somit nicht gelöst. Es ist Aufgabe der ungarischen Forschung, die Lösung der Probleme durch genaue email- und goldschmiedetechnische, ikonographische und epigraphische Untersuchungen anzustreben. Im Laufe des Stephansjahres bot sich mehreren Historikern Gelegenheit, die Krone eingehend zu besichtigen, was aber nur in epigraphischer Hinsicht endgültige Lösung zeitigte; dies bezeugt auch die auf eingehender wissenschaftlichen Forschung fussende, die volle epigraphische Problematik erfassende Arbeit von Gy. Moravcsik. Die anderen Standpunkte konnten wegen technischen Schwierigkeiten der Untersuchung nicht zur Sprache kommen.

MAGDA OBERSCHALL-BÁRÁNY

László Gyula, ADATOK A KORONÁZÁSI JOGAR RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSÁHOZ

Szent István Emlékkönyv, III. Budapest, 1938. 519—558. I.

A tanulmány megírása alkalmával a szerzőnek még nem állott módjában a koronázási jogart eredetiben tanulmányozni, ezért csak fenntartással fekteti le kutatásainak eredményeit. Először a jogar formájának régészeti eredetét világítja meg, másodszor az aranyfoglalatnak ötvösművészeti körét, végül a kristálygömb származását és művészeti körét határozza meg. A szerzőnek később a Szt. István év alkalmával módjában volt tanulmányának tárgyát eredetiben is hosszasan vizsgálni, s ennek eredménye mindenben megerősíti azt, amit jelen tanulmányában megállapított.

A gömbbel koronázott rövid jogar — mint amilyen a koronázási jogar — némiképen elszigetelten áll az európai királyi jelvények között. Származásának hátterére a tagancsai (kievi kormányzóság) sírlelet vet világot. A lelet főbb darabjai: sisak, szablya, mellpáncél, tegez egyes lemezei, kehely, Krisztust ábrázoló korong, ezüst-

csat (?) és végül egy ezüstlemezzel bevont nyelű jogar, melyet virágkehely alakú fészekben ülő ezüst gömb koronáz. A temetkezés módja nomád jellegű lovas-temetkezés. A leletek jellegét szláv, normann és bizánci elemek színezik, alapvonásaiban azonban feltűnő a honfoglaláskori magyar leletekkel való rokonság: a rézlemezek ezüstlemezzel való beborításában, e kettőnek kis szegekkel való összeerősítésében s végül a háttér aranyozásában és apró kis körökkel való díszítésében. Hiányzik viszont a honfoglaló körre oly jellemző fegyveröv. László a tagancsai lelet korát a XI. századra teszi és népi hovátartozósága szempontjából megállapítja, hogy az eltemetett fejedelem a honfoglalás után Levediában maradt magyar, esetleg besenyő lehetett.

A jogar, mint hatalmi jelvény, keleti eredetű, használata úgylátszik Mezopotámiában alakul ki. Már a babiloni és assziri művészetben szerepel a királyok kezében

a rövid, gömbösféjű jogar mint méltóságjelvény, egy másik hatalmi jelvénnel, az aranykarikával együtt. Mindkettő szerepel a késő római pénzeken is; ide a perzsák révén jutott, kiknek szertartásai a mezopotámiai műveltségben gyökereznek. A jogar mint királyi jelvény a szasszanidákon át jutott az arab fatimida művészetbe. Nyugaton ez a jogar illetve buzogányforma nem szerepel, elterjedésének határa Nyugat felé Egyiptom, Kelet felé úgylátszik Irán. A steppe népeire ezek a déli kultúrák mindig nagy hatással voltak s ennek megfelelően a délorosz steppe fejedelmeinél az iráni jogar formáját is megtaláljuk (tagancsai jogar). A késő-avar leletanyagban is megtaláljuk a rövid csontgombbal koronázott jogar v. buzogányformát. Az avaroknál egy-egy kisebb egység méltóságjelvényei lehettek ezek és elég ritkán kerülnek elő (püspökszenterzsébeti és az Unter St. Veit-i avar temető csontgombjai). A faragott hegyi kristályból készült jogargömböket a X. századi, szasszanida eredetű fatimida művészetből ismerjük. Ide tartoznak a koronázási jogar feje, a bambergi domban és a berlini Zeughausban őrzött kristálygömbök. Egyszerűbb, ugyancsak fatimida hatást mutató kristálygömbök a X. századi délorosz sírletekből is előkerültek. Ezt a jogarformát őrzik a XVI. századi török buzogányok és ennek hatásaként terjednek el ezek nálunk is ismét.

A tanulmány második részében a szerző a székesfehérvári aranylelettel foglalkozik, s ennek egykor egy királyi jogarhoz tartozó részeit a koronázási jogar aranydíszével hozza kapcsolatba. Munkájának ez a része talán magyar szempontból a legértékesebb, mert a jelen tanulmány ennek a fontos leletnek első kritikai kiadása és ebben fekteti le egy árpádkori udvari ötvösműhely meghatározásának alapjait. A sírlelet aranyékszerei a következők: kerek bizánci zománcos korong, kis filigrános tagokkal, a felfedezés után karkötőnek átalakítva, két szíjvég és egy övveret, granulációs kerek gomb, filigrános hengeres kiskorona, almandinköves gyűrű és apró pitykegombok. Igen értékes megállapítása a szerzőnek az, hogy a filigrános négyszögű tagok egykor jogar szárának hengeres nyelét borították, a szár végén a hasonló díszű oromzatos korona ült, amely a jogar gömbjét tartotta. Állítását meggyőző okfejtéssel és alátámasztva igazolja, valamint kimutatja, hogy a székesfehérvári jogar filigránt utánozó rovátkolt drótból készült díszítésmódja a koronázási jogaréhoz milyen közel áll. Emlékanyagunk tehát még egy gömbbel koronázott, keleti jellegű jogarral bővült, amely alapformájában a tagancsai jogarhoz, sávokra osztott díszítő rendszerében és részleteiben a koronázási jogarhoz kapcsolódik. Az arany szíjvégek rovátkolt aranydrótból készült mintája a fenti két jogaréhoz igen közel áll, egy műhelyben készültek tehát mind. Érdekes, hogy a szíjvégek nem a magyar, hanem az avar bronzszíjvégek régészeti köréhez tartoznak. A szerző ennek a ténynek régészeti hátterét is kimélyíti és megállapítja, hogy Nagy Károly avar háborúi következtében Nyugaton az avarok divat lép fel. Ugyanennek a divatnak terméke a mainzi Gizellakincs csüngője, amely az avar szíjvégek alakját utánozza és mint ilyen egyedül áll. A székesfehérvári szíjvégek, miután nem honfoglaló, hanem Nyugaton fentmaradt avar formákat őriznek meg, Nyugatról, a délnémet fémművesség köréből, azaz a Gizella-kincs

köréből származtak át hozzánk. És mégis, alapvető különbségek vannak e két ötvösművészeti irányzat között. A magyarban hiányzik a foglalatossá kőberakás, a drágakövek túlnyomó használata, viszont jellegzetessége a filigrán és a granuláció kedvelése, tehát egy és ugyanazon anyagon belül kínálkozó díszítő lehetőségek. A Nyugatról hozzánk került aranyművesség itt tehát már helyi jelleget kap. Ennek a székesfehérvári ötvöskörnek későbbi, de azonos szellemű terméke a koronázási eskükereszt filigrános hátlapja. Méltán nevezhetjük a székesfehérvári ötvösműhelyt az Árpádok udvari ötvösműhelyének, mert termékei mind a királyi udvarral vannak összefüggésben. A Szent Korona felső pántjának filigrános kerete meghatározása szempontjából ennek a székesfehérvári műhelynek óriási jelentősége lenne, de ehhez a koronát eredetiben alaposan át kellene vizsgálni. A székesfehérvári sírlelet mellékletei egybevágóan az egyetlen hiteles árpádkori királysír, III. Béla sírjának tárgyaival. Feltétlen királysír volt tehát és ha a zománcos korongot vesszük kormeghatározóként, ennek a XI–XII. századi datálása szerint a sír Könyves Kálmáné lehetne. Érdekes, hogy a XII. sz. elején királyaink még viseltek veretes díszövet, viszont III. Béla már egészen nyugati mintára öltözködik. A díszes pártáöv használata a kunfajú előkelőknél még a XIV. században is divik. Mindezen fejtegetésből a koronázási jogarra nézve az a tanulság, hogy a gömb foglalatossága Kálmán-kori és a székesfehérvári műhely köréből került ki.

A koronázási jogar kristálygömbje és a rajta látható három vésett oroslán eredete közeli párhuzamai révén meghatározható. Legközelebbi rokonai a bambergi dóm és a berlini Zeughaus kristálygömbjei, az előbbin 3 griff, utóbbin 3 madáralak látható. Mindhárom az egyiptomi fatimida művészet magas színvonalú alkotása. A X. századi arab kalifátus udvari művészete szasszanida alapokon épült fel, de ennek vezető fémművessége helyét ott különösképpen a hegyikristálysztérsz foglalta el. A fémművesség technikai finomságai itt természetesen az anyag kényszerítő hatása alatt elvesznek és az ábrázolás összefogottabb, síkszerűbb lesz. Az állatalakok combján észlelhető palmettaszerű vésetek előzményei szintén a szasszanida fémművesség körében keresendők. László azután tisztázza némely kutató felfogását az oroslánnak, mint az Árpádok ősi családi jelvényének, beállítására vonatkozólag. Az ősmagyar eredet mondájában a turul jelenik meg és volt a nemzetségi totem, az oroslán sohasem szerepelt a magyar nemzetségeknek nevet adó totemállatai között. Itt messzebbre kell a multba visszanyulnunk, és a szerző megemlíti, hogy az oroslán a türk népeknél királyi állat volt és talán így nem véletlenül került a jogarra, bár rögtön megállapítja, hogy ennek nem tulajdoníthatunk túl nagy jelentőséget, mert a hármas orosláncsoport a fatimida művészetnek közkeletű díszítő motívuma. A koronázási jogar keleti formáján kívül a kristályanyag jelentősége is talán annak a mágikus erőnek emlékét őrizi, mely Keleten az arab írók munkáiból bontakozik ki.

Hogyan került a kristálygömb Magyarországra? Erre a kérdésre is a legvalószínűbb feleletet adja a szerző, mely szerint közvetlenül Keletről kaphatta Szt. István; már a levediai korban és a honfoglalás után is

élénk arab kereskedelmi kapcsolataink voltak, ezt bizonyítják a tarsolylemezek köre és a honfoglaló sírokban sűrűn lelt arab dirhemek. A szasszanida arab jogargömb ebben a környezetben nem jogosulatlan. Ugyancsak arab, bár későbbi kapcsolatokról beszélnek a kufikus írással ellátott királygyűrűk (III. Béla és Könyves Kálmán talizmán-gyűrűi). Tehát a jogarnak szasszanida arab formáját a magyarság már Dél-országra is ragaszkodott hozzá.

A szerzőnek nagy alapossággal megírt tanulmánya régészeti és művészettörténeti szempontból nagy nyereség. Az aprólékosan ismertetett formai motívumok előzményeinek és hatásuknak messze kimélyítésével megteremt a légkört, a keretet, melybe a tárgyak régészetiileg beilleszkedtek. Nagy eredmény a székesfehérvári ötvösiskola keleti és nyugati áramlatokból alakult s mégis magyar jelleggel bíró körvonalazása és ennek kapcsán számos tisztázatlan kérdés helyes megoldása.

BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDA

Gyula László,

DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE SCEPTRE ROYAL HONGROIS

Mélanges commémoratifs de Saint Etienne, III. Budapest, 1938. p. 519—558.

Puisqu'en écrivant cette étude, l'auteur n'avait pas encore eu l'occasion d'étudier le sceptre royal en original, il ne peut donner les résultats de ses recherches qu'avec des réserves. Il démontre premièrement l'origine archéologique de la forme du sceptre, définit ensuite le cercle dans lequel appartient le maître de la monture en or et précise finalement l'origine et le cercle culturel du globe en cristal. L'auteur eut plus tard, à propos de l'année jubilaire de Saint Etienne, l'occasion d'examiner longuement l'objet de son étude en original et le résultat de cet examen confirme complètement tout ce qu'il avait déterminé dans l'étude présente.

Le sceptre court, couronné d'un globe — comme l'est le sceptre royal — se trouve en quelque sorte isolé parmi les insignes royaux européens. La trouvaille tombale de Tagantcha (gouvernement de Kiev) éclaircit le fond de son origine. Les principales pièces de la trouvaille sont: un casque, un sabre, une cuirasse, des plaques d'un carquois, un calice, un disque représentant le Christ, une agrafe (?) en argent et enfin un sceptre à manche plaqué d'argent et couronné d'un globe d'argent placé dans un nid en forme de calice de fleur. La manière d'enterrement est du type de cavaliers nomades. Son caractère est mixte, composé d'éléments slaves, normands et byzantins dans lequel l'affinité avec les trouvailles de l'époque de la conquête du pays hongrois est frappante: les plaques de cuivre sont plaquées d'argent, les deux sont rivées par de petits clous et le fond est doré et orné de petits ronds. Il y manque par contre la ceinture à armes, pièce tellement caractéristique des temps de la conquête hongroise. Selon László, la trouvaille de Tagantcha date de l'XIe siècle et il établit, au point de vue de son appartenance ethnique, que le prince enterré devait être de race hongroise, resté en Lévédie après la conquête de la Hongrie.

Le sceptre, comme insigne de pouvoir, est d'origine orientale; son emploi se développe, à ce qu'il paraît, en Mésopotamie. Le sceptre court à tête ronde apparaît déjà dans l'art babylonien et assyrien dans la main des rois, comme insigne de majesté, avec l'anneau d'or, autre insigne de pouvoir. De même on rencontre les deux sur les monnaies de l'époque romaine tardive; ils y parvinrent par les Perses, les rites desquels pren-

nent leur origine dans la culture mésopotamienne. Le sceptre, comme insigne royal, parvint par les Sassanides dans l'art arabe fatémide. Cette forme de sceptre, c'est-à-dire de masse d'armes, n'existe pas à l'Occident; la limite occidentale de sa diffusion est l'Egypte, l'orientale, à ce qu'il paraît, l'Iran. Ces cultures méridionales avaient toujours une grande influence sur les peuples des steppes et, en conséquence nous retrouvons aussi la forme du sceptre iranien (sceptre de Tagantcha) chez les princes des steppes de la Russie méridionale. Nous retrouvons la forme de sceptre, ou de masse d'armes courte, couronnée d'un bouton d'os, aussi dans le contingent de trouvailles avars tardives. Le sceptre devait être, chez les Avars, l'insigne de pouvoir d'unités moins grandes et n'apparaît qu'assez rarement (les globes en os de Püspökszenterzsébet et ceux du cimetière avar d'Unter St. Veit). Nous connaissons les globes de sceptres en cristal de roche taillé de l'art fatémide d'origine sassanide du Xe siècle. La tête du sceptre royal et les globes de cristal gardés dans la Cathédrale de Bamberg et au Zeughaus de Berlin y appartiennent. Dans les trouvailles tombales de la Russie méridionale du Xe siècle apparurent aussi des globes en cristal plus simples, ceux aussi sous influence fatémide. Les masses d'armes turques du XVIe siècle gardent cette forme de sceptre, en conséquence de quoi ceux-ci se répandent aussi en Hongrie.

Dans la deuxième partie de l'étude l'auteur s'occupe de la trouvaille d'or de Székesfehérvár et établit une connexion entre quelques-unes des pièces de celle-ci — ayant appartenu jadis à un sceptre royal — avec l'ornementation en or du sceptre royal. Cette partie de son oeuvre est peut-être, du point de vue hongrois, la plus précieuse parce que cette étude est la publication critique de cette trouvaille importante et c'est ici qu'il établit les fondements de la détermination d'un atelier d'orfèvre de cour de l'époque arpadienne. Les bijoux en or de la trouvaille tombale sont les suivants: disque à émail byzantin, transformé en bracelet, après la découverte, à l'aide de petits membres filigranés, deux bouts de courroie et une plaque de ceinture, un bouton rond granulé, une petite couronne de forme cylindrique, à ouvrage filigrané, une bague ornée d'une almandine et des petits boutons d'or.

Constatation précieuse de l'auteur est que les membres carrés à ouvrage filigrané avaient couvert jadis le manche cylindrique de la tige du sceptre et, à l'autre extrémité du manche se trouvait la couronne à côtes, ornée de manière semblable et qui avait tenu le globe du sceptre. Il prouve sa thèse en l'appuyant par un raisonnement et par des analogies convaincants et démontre que la manière d'ornementation du sceptre de Székesfehérvár en fil d'or sillonné, imitant l'ouvrage à filigrane, est bien proche de celle du sceptre royal. Notre matériel vient donc de s'augmenter d'un nouveau sceptre de type oriental, couronné d'un globe lequel se rattache, dans sa forme fondamentale, au sceptre de Tagantcha, tandis qu'il ressemble, dans son système ornemental, divisé en bandes, et, dans ses détails, au sceptre royal. Le dessin en fil d'or sillonné des bouts de courroie s'approche beaucoup aux deux sceptres susdits; ils furent donc tous exécutés dans le même atelier. Il est intéressant que ces bouts de courroie n'appartiennent pas au cercle archéologique de ceux en bronze des Hongrois, mais à celui des Avars. L'auteur approfondit aussi le fond archéologique de ce fait en signalant la constatation de Fethich que les formes animales avars des trouvailles du temps de la conquête hongroise sont parvenues en Hongrie par les Normands et que le bout de courroie de Székesfehérvár se rapporte aussi à de tels antécédents normands (v. la trouvaille à filigrane de Kirk Oswald Cumberland et le bout de courroie en or du Musée de Cluny, trouvé à Châteauroux). C'est donc probablement par suite des guerres avars de Charlemagne que la mode à l'avar se propagea en Occident. Produit de cette même mode est la pendeloque du trésor de Gisèle à Mayence qui imite la forme des bouts de courroie avars et est unique en cela. Les bouts de courroie de Székesfehérvár, puisqu'ils conservent, non pas les formes du temps de la conquête hongroise, mais celles de type avar, subsistées en Occident, passèrent aux Hongrois du cercle de la métallurgie allemande, c'est à dire du trésor de Gisèle. Et tout de même il y a des différences fondamentales entre ces deux tendances d'orfèvrerie. Dans celle des hongrois les pierreries en monture et l'emploi prédominant de ces pierreries manquent, caractérisant sont par contre la prédilection de l'ouvrage filigrané et celle de la granulation, possibilités ornementales qui se présentent dans le métal lui-même. L'orfèvrerie de l'occident en Hongrie, acquière donc ici un caractère local. Produit postérieur, mais d'esprit identique de ce cercle d'orfèvre de Székesfehérvár est le dos filigrané de la croix de serment de couronnement hongrois. On peut appeler à juste raison l'atelier d'orfèvre de Székesfehérvár l'atelier d'orfèvre de cour des Arpadiens, car ses produits sont tous en connexion avec la cour royale. Cet atelier de Székesfehérvár aurait, du point de vue de la détermination de l'encadrement filigrané des bandes supérieures de la Sainte Couronne Hongroise, une importance colossale, mais pour cela il faudrait examiner à fond la Couronne même. Les accessoires de la trouvaille tombale de Székesfehérvár coïncident avec les pièces de l'unique tombe royale arpadienne authentique, celle de Béla III. C'était donc, sans aucun doute, une tombe royale et, en prenant, pour établir la date, le disque émaillé, datant de l'XIe—XIIe siècle, la

tombe pourrait être celle du roi Coloman. Il est intéressant qu'au début du XIIe siècle les rois de Hongrie portaient encore des ceintures d'apparat, ornées de plaques, tandis que Béla III se vêtait déjà tout à fait à l'occidentale. L'emploi des ceinturons ornés de plaques est encore à la mode au XIVe siècle chez les personnages hongrois de distinction, d'origine comane. Nous pouvons retenir de toute cette argumentation sur le sceptre royal, que la monture du globe est de l'époque de Coloman et sort du cercle de l'atelier d'orfèvre de Székesfehérvár.

On peut déterminer le cercle culturel du globe de cristal du sceptre royal et les trois lions gravés qu'on y voit par analogies bien évidentes. Ses parents les plus proches sont les globes en cristal de la Cathédrale de Bamberg et du Zeughaus de Berlin, l'un orné de trois griffons, l'autre de trois oiseaux. Tous les trois sont des ouvrages de haut niveau de l'art fatimide égyptien. L'art de cour du califat arabe du Xe siècle est fondé sur l'art sassanide, mais, tandis qu'ici l'art principal est la métallurgie, là c'est par excellence la gravure de cristal de roche. Naturellement les finesses techniques de la métallurgie se perdent ici sous l'influence contreignante du matériel et la figuration devient plus planiforme. Les prémisses des motifs gravés en forme de palmette, sur la cuisse des animaux représentés, sont aussi à chercher dans le cercle de la métallurgie sassanide. László éclaircit ensuite la conception de quelques savants relativement aux lions, comme insigne ancestrale de la dynastie arpadienne. Dans la légende de l'origine des anciens Hongrois, le touroul (vautour des Hongrois conquérants) apparaît et c'était lui le totem du clan; le lion ne figurait jamais parmi les totems donnant le nom aux clans. Ici il nous faut remonter plus loin dans le passé et László mentionne que le lion, chez les peuples turcs, était un animal royal et que ce n'est peut-être pas par hasard qu'il apparaît sur le sceptre, bien que l'auteur constate tout de suite qu'on ne peut pas y attacher une grande importance, le groupe de trois lions étant un motif ornemental courant de l'art fatimide. Outre la forme orientale du sceptre royal, le cristal, en sa matière, garde peut-être aussi le souvenir de cette force magique qui se révèle à l'Orient des oeuvres des écrivains arabes.

Comment le globe de cristal parvint-il en Hongrie? A cette question l'auteur donne aussi la réponse la plus probable, selon laquelle Saint Etienne l'aurait reçu directement de l'Orient; les Hongrois avaient déjà, dans la période passée en Lévédie, et aussi, après la conquête de la patrie, de vives relations commerciales arabes; le cercle des plaques de sabretaches et les dirhems arabes, trouvés fréquemment dans les tombes de l'époque de la conquête hongroise, le prouvent. Le globe de sceptre arabe sassanide n'est pas injustifié dans ce milieu. Les bagues royales à écriture coufique (les bagues-talisman de Béla III et de Coloman) nous parlent elles aussi de rapports arabes, bien que plus récents. Les Hongrois connaissaient donc la forme arabe sassanide du sceptre déjà en Russie méridionale et s'y attachaient encore au début du XIIe siècle.

Cette étude de l'auteur, écrite avec une grande précision, est un grand profit du point de vue archéo-

gique, comme aussi de celui de l'histoire de l'art. En approfondissant les prémisses des motifs minutieusement détaillés ainsi que leurs effets, il crée l'atmosphère, le cadre dans lequel les objets se placent au point de vue archéologique. La délinéation de l'école

d'orfèvre de Székesfehérvár, formée de courants orientaux et occidentaux, mais tout de même de caractère hongrois et, à propos de cela, la juste solution de beaucoup de questions en suspens, sont de grands résultats que nous lui devons.

MAGDA DE BÁRANY-OBERSCHALL

Balogh Albin,
MINDENNAPI ÉLET SZENT ISTVÁN KORÁBAN

(Különlenyomat a Szent István Emlékkönyvből. 40. 34. l. Budapest, 1938.)

A szerző tanulmányában úttörő kísérletet tesz, hogy Szent István korának különböző rendű és rangú magyarságának mindennapi életét bemutassa. Érdekes, de jóformán megoldhatatlan kérdéshez nyult Balogh A. Ezt természetesen maga a szerző is tudja. Munkája elején mondja is. «Csak arra szorítkozhatunk tehát, hogy a rendelkezésünkre álló viszonylagosan csekély számú adatokat fősorakoztassuk és belőlük legalább némiképen megközelíthető képet adjunk abban a vonatkozásban, amely őseinket a mindennapi élet keretében mutatja be.» Tanulmányát pedig ezzel fejezi be: «Csak egy-néhány mozaikszemet mutatunk be abból az életből, amely Szent István korában ilyen mozaikszemek ezreiből tevődött össze.» És ebben igaza van. Mai ismereteink mellett még a legnagyobb gonddal is csak néhány mozaikszemet lehet összeszedni.

Balogh A. adatait a kora-árpádkori leletanyagból és az irott forrásokból állította össze nagy körültekintéssel.

Bizonyos kérdések tárgyalásánál azonban csak feltevéseket alkalmazhat. A szentistvánkori magyarságnak úgy tárgyi, mint szellemi kultúrájával foglalkozik, de kiterjed figyelme a lelki életre is.

Tanulmányát a lakás és település kérdésével kezdi. Itt sorra vesz mindent a király palotájától le egészen a szegények kunyhójáig. Ezután rátér a berendezésre. Az eredmények ezen a területen csak feltevések. Már könnyebb a feladata ott, ahol e kor agyagművességét tárgyalja. Ugyanez áll a háztartás kisebb vastárgyaira is. A viseletről viszont jóformán csak azt ismerjük, ami ékszer, fémdísz volt. Érdekes adatokat sorol fel a táplálkozásról, az ételek elkészítéséről és megszerzéséről. A tanulmány végén néhány szót szól a családi életéről és a hitéletéről.

Mai tudásunk mellett a rendelkezésünkre álló adatokból teljesebb képet, mint amilyent Balogh A. adott, nem lehet.

DOMANOVSKY GYÖRGY

Albin Balogh,
LA VIE QUOTIDIENNE À L'ÉPOQUE DE SAINT ÉTIENNE

(Tirage à part des *Mélanges Commémoratifs Saint Étienne*. 40. 34 pp. Budapest, 1938.)

L'auteur fait, dans son étude, un essai d'initiateur pour représenter la vie quotidienne des Hongrois, appartenants à toutes les classes sociales, de l'époque de Saint Etienne. M. A. Balogh a touché à une question intéressante, mais guère soluble. Naturellement l'auteur le savait lui-même. Aussi dit-il au commencement de son ouvrage: «Nous devons donc nous borner à aligner les données, relativement peu nombreuses étant à notre disposition, et à en donner une image au moins approximative, en présentant nos ancêtres dans le cadre de la vie quotidienne.» Et il termine son étude par ces mots: «Nous ne présentons que quelques pièces du mosaïque de la vie, qui se composait, à l'époque de Saint Etienne, de milliers de ces pièces.» Et en cela il a raison. Avec nos notions d'aujourd'hui, il n'est possible, même avec les plus grands soins, de rassembler que quelques pièces de ce mosaïque.

M. A. Balogh a rassemblé ses données avec grande circonspection, en puisant du matériel des trouvailles de l'époque arpadienne précoce et des sources écrites. Mais en traitant certains problèmes, il ne peut se

servir que de conjectures. Il s'occupe de la culture matérielle, comme de l'intellectuelle des Hongrois de l'époque de Saint Etienne, mais son attention s'étend aussi sur la vie spirituelle.

Il commence son étude par le problème de l'habitation et de l'établissement. Il y passe tout en revue, en descendant du palais du roi jusqu'à la cabane des pauvres. Il passe ensuite au mobilier. Dans ce domaine les résultats ne sont que des suppositions. Sa tâche est déjà plus facile là, où il traite la céramique de l'époque. Il en est de même des menus objets de ménage en fer. Nous ne connaissons, par contre, du costume, pour ainsi dire, que les bijoux, les ornements en métal. M. A. Balogh énumère des données intéressantes sur l'alimentation, sur la préparation et l'acquisition des aliments. A la fin de l'étude il dit quelques mots sur la vie de famille et la vie religieuse.

De toutes les données qui sont à notre disposition, à l'état actuel de nos connaissances, on ne saurait donner une image plus complète, que l'a fait M. A. Balogh.

GYÖRGY DOMANOVSKY

Kniezsa István,
MAGYARORSZÁG NÉPE A XI. SZÁZADBAN

(Szent István Emlékkönyv II. kötet 367—472. I. 1 térkép. Budapest, 1838. Különlenyomatban is. — Németnyelven is.)

Kniezsa munkájának feladatát mindjárt első mondatában közli: «E munkában arra a kérdésre igyekeznünk feleletet adni, hogy Magyarország területének melyik részén milyen nyelvű népek laktak a XI. században.» Olyan kérdés, mely egyaránt érdekli a történetst, nyelvészt, régészt és néprajzost. Mindnégy tudomány művelőinek igen fontos tájékozódva lenni arról, hogy a honfoglalók új hazájuk mely területén milyen népekkel érintkeztek, illetőleg éltek együtt és az idők folyamán milyen változások zajlottak le.

A szerző munkája első fejezetében a magyarokról szólva, mindenek előtt a követett módszerrel ismerteti meg bennünket. A X.—XI. századi szállástelepekre vonatkozó megállapításainál történeti, nyelvészeti és régészeti adatokra támaszkodik. Ezek mellé még egy növényföldrajzi elemet, a füvetlen erdők (bükk-, fenyő-) területét veszi fel negyedik támpontnak. Ezután rátér a magyar szállásterület ismertetésére, a Morva völgyéből kiindulva. A második fejezetben a szlávokkal foglalkozik hasonló beosztásban, hasonló módszerrel. Hazánk XI. századi lakói közül e két nép, a magyar nép és a szláv volt számbelileg egyedül jelentős s ezért a két első fejezet érdekelt bennünket leginkább. Az első és második fejezet alapján nyomon követhetjük azt a vonalat, amelyen érintkezett e két nép, továbbá, hogy hol éltek keveredve, hogy hol volt az egyik vagy másik túlsúlyban. Ezek után még négy fejezet következik, mely különböző népekkel, illetőleg különböző népek jelenlétének lehetőségeivel foglalkozik. A török népekről, melyek közül egyedül a besenyő bizonyítható, kiderül, hogy apró szórványokban sokkal kisebb számban éltek, amint azt eddig hittük. A germánok közül a németek a Du-

nántúl nyugati és Balaton környéki részein mutathatók csak ki és számuk elenyésző lehetett. Az ötödik fejezet a románokkal foglalkozik, melyben a román történetírás continuitás álmelmélete újabb erős vereséget szenved. A hetedik fejezet rövid áttekinthető összefoglalását adja az előző hat fejezetnek. Ezután következik utolsónak a nyolcadik fejezet, mely az adattárat foglalja magában.

Kniezsa munkája településtörténeti munka, melyben az állítások bebizonyításának súlypontja a nyelvészetre esik és itt módszerben Melich Jánost követi. Kniezsa azonban nem állt meg a nyelvészetnél, hanem mint nagy felkészültségű történész, az írott forrásokat és az idevágó szakirodalmat is felhasználja, csökkentvén ezzel is a tévedések lehetőségét. Bennünket mindezen túlmenően azonban az készítet a legnagyobb elismerésre, hogy a szerző e kor régészeti anyagát is felhasználta, növelve ezzel is a bizonyító adatok számát.

Szólnunk kell a munka térképéről is, amely tulajdonképpen a szöveg teljes áttekintését adja. E térképnek az a nagy előnye, hogy az összes felhasznált nyelvészeti, régészeti és növényföldrajzi adatok könnyen olvashatóan oly módon vannak feltüntetve, hogy nem egy század nyugalmi állapotát, hanem három század (X.—XII.) mozgását adják. A jelzésekből világosan kitűnik, hogy mely vidékeken laktak a magyarok, szlávok, besenyők és németek önállóan, zárt tömegben, hol keveredtek egymással, hol volt az egyik vagy másik túlsúlyban, hol volt gyér a lakosság és hol nyomult elő magyarság a XII. század folyamán lakatlan, illetőleg gyéren lakott szláv területre. Ez a térkép Kniezsa kiváló munkáját még sokkal értékesebbé teszi.

DOMANOVSKY GYÖRGY

István Kniezsa,
LES HABITANTS DE LA HONGRIE À L' XIe SIÈCLE

(Mélanges Commémoratifs Saint Étienne, tome II, p. 367—472. 1 carte. Budapest, 1938.

Apparu en tirage à part, ainsi qu' en allemand.)

M. Kniezsa annonce le but de son ouvrage déjà dans sa première phrase: «Nous tâchons de déterminer dans cet ouvrage quelle était la langue que parlaient, dans les différentes contrées de la Hongrie, les habitants, à l'époque de l'XIe siècle. C'est une question qui intéresse égelement l'historien, le linguiste, l'archéologue et l'ethnographe. Il est très important, pour tout ceux qui cultivent une de ces quatre sciences, d'être informé quels étaient les peuples avec qui les Hongrois conquérants étaient en contact et vivaient ensemble, sur les différents territoires de leur nouvelle patrie et quels changements s'étaient effectués avec le temps.

Dans le premier chapitre de son ouvrage, l'auteur nous fait connaître avant tout, en parlant des Hongrois, la méthode qu'il suivit. Dans ses constatations concernant les lieux d'établissement du X—XIe siècle, il s'appuie sur des données historiques, linguistiques et archéolo-

giques. Par surcroît il prend, comme quatrième point d'appui, un élément phytogéographique, le territoire des forêts non herbeuses (hêtre, pin). Il passe ensuite à l'exposé des territoires occupés par les Hongrois, en partant de la vallée de la Morava. Dans le deuxième chapitre il s'occupe des Slaves, dans une division et Hongrie de l'XIe siècle, ces deux peuples, les Hongrois avec une méthode analogues. Parmi les habitants de la et les Slaves, étaient les seuls d'importance numérique, et c'est pour cela que les deux premiers chapitres nous intéressent le plus. A la base du premier et du deuxième chapitre, nous pouvons suivre les traces de la ligne de contact de ces deux peuples, ainsi que des lieux où ils vivaient mêlés, enfin ceux où l'un ou l'autre était en prépondérance. Il y a encore quatre chapitres traitant de différents peuples, respectivement la possibilité de la présence de différents peuples. M. Kniezsa découvre

des peuples turcs, dont on ne peut prouver l'existence que des Pétchénegues; il paraît qu'ils vivaient sporadiquement, en un nombre beaucoup plus restreint, que nous le croyions jusqu'à présent. Parmi les Germains les Allemands ne sont à démontrer que dans les contrées occidentales de la Transdanubie et des environs du lac Balaton et leur nombre devait être insignifiant. Le cinquième chapitre traite des Roumains, et la théorie de la continuité de l'historiographie roumaine essuie une nouvelle et forte défaite. Le septième chapitre donne un court et lucide résumé des six chapitres précédents. Suit, comme dernier, le huitième chapitre, contenant l'énumération des sources.

L'ouvrage de M. Knieza est un ouvrage de l'histoire du peuplement, dans lequel le poids de la démonstration des thèses est posé sur la linguistique; il y suit la méthode de M. le Professeur János Melich. Or M. Knieza ne s'est pas arrêté à la linguistique, mais il utilise aussi, comme historien très expert, les sources écrites et la littérature spéciale, en diminuant par cela aussi la possibilité des erreurs. Mais, outre

tout cela, de notre point de vue, le plus digne d'éloge est que l'auteur a aussi utilisé le matériel archéologique, en augmentant, par cela aussi, le nombre des preuves.

Il nous faut aussi mentionner la carte géographique de l'ouvrage, qui donne, à vrai dire, le résumé complet du texte. Le grand avantage de cette carte est que toutes les données linguistiques, historiques, archéologiques et phytogéographiques utilisées, s'y présentent à simple lecture, en n'indiquant pas seulement l'état de repos d'un siècle, mais le mouvement de trois siècles (X—XIIe). Il résulte clairement des signes explicatifs, où avaient habité les Hongrois, les Ilaves, les Pétchénegues et les Allemands, indépendamment, en foules closes — où ils se mêlaient entre eux, — où l'un ou l'autre peuple était en prépondérance, — où la population était rare et où les Hongrois gagnèrent du terrain sur le territoire inhabité, respectivement rarement habité par les Slaves, au cours de l'XIe siècle. Cette carte rend l'excellent ouvrage de M. Knieza encore beaucoup plus précieux.

GYÖRGY DOMANOVSKY

HANDBUCH DER MÜNZKUNDE VON MITTEL- UND NORDEUROPA

Herausgegeben von prof. W. Jesse—R. Gaetgens, I. Leipzig und Halle, 1939.

Az éremtan irodalma már régóta nagy hiányát érzi egy olyan összefoglaló műnek, amelyben egyes országok és egyes veredhelyek pénztörténetének könnyen utána nézhetünk és ahol az eddig rendelkezésünkre álló adatokat rendszeresen feldolgozva megtalálhatjuk.

Ennek a nagy hiánynak pótlására vállalkozott néhány évvel ezelőtt a Handbuch der Münzkunde vezetésének felkérésére a közép- és észak-európai éremkutatók egész sora. A sok fáradsággal és nagy nehézségek árán létrejött nagy mű kiadása immár küszöbön áll. Egy része már meg is jelent, W. Jesse és R. Gaetgens a mű szerkesztői, munkatársaik pedig a nagyszámú német munkaerőkön kívül Belgiumtól kezdve Magyarorszáig bezárólag a legjobb szakértők.

A mű lexikonszerűen tárgyalja a keretébe tartozó pénztörténeti anyagot. Hasonló alapgondolaton épült fel már J. Leitzmann-nak 1869-ben megjelent munkája, majd

Halke (1909), Martinori (1915), Frey (1916) és v. Schrötter (1930) éremtani szakszótára. Azonban ezek csak első munkálatoknak, részletkutatásoknak tekinthetők a szétágazó és csakis szakemberek által feldolgozható óriási anyag mellett és ma már nagyrészt elavultak.

A tisztán éremtani vonatkozású anyagon kívül e lexikon az éremtannal bármilyen összefüggésben lévő történeti, gazdasági művelődéstörténeti, valamint a pecsét-tani kérdésekben is hasznos segítség lesz. A csatlakozó térkép pedig megkönnyíti a mű áttekinthetőségét, mert azon minden várost feltüntetnek, amelynek e területen valaha pénzverdéje volt.

Örömmel várjuk tehát a munka teljes megjelenését, mert tudjuk, hogy ez az éremtan szakembereinek és kedvelőinek rövidesen nélkülözhetetlen segítőtársává fog válni.

† JÓNÁS ELEMÉR

FOLYÓIRAT SZEMLE

Ősör.

Mozsolics Amália. EIN BRONZEZEITLICHER TONGEGENSTAND MIT BLUMENDARSTELLUNGEN AUS DÁRDA. Pannónia, 1938, 6—7, 284—286. I. Jó volna, ha a magyar kutatók egységes elnevezésben tudnának megegyezni a magyar bronzkor anyagára vonatkozóan. Patay Pál alapján a következő elnevezéseket ajánlom, amelyeket a Nemzeti Múzeum raktárának felépítésénél tekintetbe vettem: Kisapostag kultúra, Vucedol-Zoók-i kultúra, Északpannon mészbetétes kul-

túra (Mozsolics Amália szerint Veszprémi kultúra) és Déldunántúli mészbetétes kultúra (M. A. szerint Szekszárdi kultúra).

A dolgozat alapjául szolgáló «virágábrázolásban» nem hiszek. Ettől eltekintve szerző az egyes motívumok előfordulását tárgyaló részben szorgalmas munkát végzett.

Banner János. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ BIBLIOGRAFIÁJA. 1881—1937. Dolgozatok. Szeged, 1938, 1—89. I. Sok türelmet igénylő, valóban hézag-

pótló és teljesen nélkülözhetetlen munka. Beosztása: őskor, újabb kőkor, rézkor, bronzkor, régibb vaskor I—II, újabb vaskor, római kor I—II, hun korszak, germán korszak, avar korszak, honfoglalás, árpádkor, halmok, sáncok, múzeumok, régészeti társulatok, folyóiratok, vegyes, megemlékezések. Az egyetem intézetében a helységkataszter is rendelkezésre áll. Nagy köszönettel tartozunk szerzőnek munkájáért.

Banner János. A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI VÁROSI MÚZEUM ÁSATÁSAI 1937-BEN. Dolgozatok. Szeged, 1938, 191—200. I. Az ásatások során a következő lelőhelyek válltak ismeretessé: Lelei út. Négy kilométerre Hódmezővásárhelytől középkori telephely maradványa. Kishomok. La Tène sírok és római telep. Terehát. Egyelőre meghatározhatatlan őskori telephely. Ugyanitt La Tène leletek is. A régi szegedi út és a Terehát között egy tiszai kultúrát tartalmazó telephely. Solt Palé. Telephely. Neolitikum, korabronzkor, római kor (és Hallstatt B). Bodzaspárt. Badeni sírok és telep, a Körös kultúra (neolitikum) telepe és sírjai. Barci rét. Telep. Lineár-kerámia, badeni kultúra és korabronzkor. Szakállhát. Telep. Badeni kultúra és bronzkor II. Nagysziget. A Körös kultúra sírjai és telepe.

Gallus Sándor. A KÖZÉPEURÓPAI RÉGIBB VASKOR SÍRLÁMPÁI. Arch. Ért. 1938, 17—28. I. Az úgynevezett holdidólok tárgyi használatának megoldása.

Kolosváry Gábor. A BALATONALIGAI ŐSKORI NEOLIT TELEP. Vasi Szemle. 1938, 1—2, 19—30. o. A leletek az aligai «marhalejáró» lösszében, közvetlen a humusz alsó határán vannak. A leírás után nem ellenőrizhető, hogy tényleg neolitikus településről van-e szó? Az 1. ábrán (21. o.) kő- és egyéb eszközök teljesen atipikusak. A lelőhely körülményeket gondosan leírja. Szerző egy putrit megásott. Az előkerült csontanyagot dr. Gaál István határozta meg. Ezek az adatok a kis munka legfontosabb részét képezik. Szerző nem nyilatkozik arról, hogy az előkerült őskori anyag melyik múzeum birtokában van. Ez azért lett volna szükséges, hogy akit a csontanyag miatt a leletek kora érdekel, az a valószínűleg igen jelentéktelen edénytöredékek alapján, meggyőződést szerezhesen a «neolit» meghatározás helyességéről és közelebbről pedig a kultúrális hovatartozásról. Jelen formájában a kis dolgozat tudományos szempontból kiaknázhatalan. A telep közelében szórványosan egy, a 2. képen közölt, bronzkor III típusú bögre került elő.

Szerző megkockáztatja a kérdést, hogy a szórványosan talált kőeszközök nem másodlagos (bemosott) helyzetű paleolitszerszámok-e? Ez könnyen lehetséges, ismerve a hazai löszmagdalenien kiterjedt telepeit. A rajzok alapján sajnos, nem mondhatunk ítéletet, mindenestre az 1. ábra 1—5-ig terjedő eszközformák ezt a lehetőséget (magdalenien) nem zárják ki.

Befejezésül figyelmeztetjük szerzőt a múzeumi törvényre, amely mindenféle ásatást kifejezetten tilt. Ha a művelt középosztály sem hajlandó magát alávetni a törvény rendelkezéseinek, mit várunk a széles néprétegektől? Ha szerző ásatni akar, forduljon esetről-esetre engedélyért az illetékes vidéki múzeumhoz, vagy a Nemzeti Múzeumhoz.

Kolosváry Gábor. ÚJABB ADATOK A BALATONALIGAI ŐSKORI TELEP ISMERTETÉSÉHEZ. Vasi Szemle. 1938, 5—6, 304—309. I. A már ismertett

lelőhely további leleteivel foglalkozik. A 305. lapon bemutatott «csonteszközök» nagyrésze minden valószínűség szerint egyszerű csonthulladékok (felrepszett csontok). A 306. és 307. lapon szerző még egy csiszolt kőbalta, pattintott kőeszközök és egy kis, meghatározhatatlan korú csésze rajzait közli.

Mozsolics Amália. FEJÉR MEGYE A BRONZKORBAN. Székesfehérvári Szemle. 1938, I—II, 31—35. I. A megye fontos lelőhelyeit ismerteti. Foglalkozik az ercsi kincslelettel, a kisapostagi, lovasberényi és csóri urnatemetőkkel, továbbá a pákozdvári ősteleppel. Az alapos kis munka, amely széles tárgyi tudásra vall, néhány pontban mégis kifogásolható. Már említettem, hogy legalább a magyar szerzők egyezzenek meg a terminológia kérdésében. A korabronzkorra nézve Patay Pál terminológiáját ajánlottam elfogadásra (Dissertationes Pannonicae, Ser. II, Nr. 13). A Mozsolics-féle «Veszprémi kultúra» azonos a Patay-féle «Északpannon mészbetétes kultúrával», a «Lovasberényi kultúra» azonos a Patay-féle «Vatyi csoporttal», a «Szekszárdi kultúra» pedig a Patay-féle «Dél-dunántúli mészbetétes kultúrával». Az ismertett lelőhelyeken előforduló csoportok: a kisapostagi (Kisapostag), a vatyi (Lovasberény) és az északpannon mészbetétes (Csór).

Szeretném, ha szerző könnyelmű kijelentésektől tartózkodna, amelyek szépen hangzanak ugyan, de megalapozatlanok. Honnan tudja a szerző, hogy a «szekszárdi kultúra» «közösségi» szellemű és «paraszi» maradiságú? Ezek a kifejezések a szellemtörténeti kutatás közhelyei és ilyen felületesen nem szabad őket alkalmazni. A késő bronzkori fejlődésről és a «bütykös kerámia» és a «lausitzi kultúráról» mondtak szintén gyorsan odavetett megjegyzések, amelyek nagy általánosításokkal nem járulnak hozzá a bronzkor-vég problémáinak tisztázásához.

Brunner István. FELTÁRÁS A LOVASBERÉNY—JÁNOSHEGYI URNATEMETŐBEN. Székesfehérvári Szemle. 1938, III—IV, 83—86. o. A III. tábla 1. képe alapján az úgynevezett vatyi csoportba tartozó urnatemetőről van szó.

Klasszika archaeológia.

Kerényi. DIE GÖTTIN DIANA IM NÖRDLICHEN PANNONIEN. Pannónia. 1938, 6—7. sz. 203—221. I. Szerző nagy alaposággal ismerteti Diana istennőnek emlékeit és azokat a kapcsolatokat, amelyekben az istennő Pannóniában megjelenik. A megsokott Diana-szférán kívül Diana egyéb kapcsolatokban is jelentkezik. Petronellben az istennő egy Silvanus Domesticus szentélyben tűnik elő. Családi vonatkozásban Domesticus környezetben Diana a nő oldalán kell, hogy álljon. Ezek után nem lephet meg ha a szűzi Diana a termékenység isteneivel együtt kerül egy feliratra (Bonae Deae et Panthaeo Diana Silvanibus; Acquincumban). Hasonló kapcsolatokat takar a Dianae Nutrici felirat. A Nutrici főleg Poetóvióban ismert szoptató és szolgáló lények. Igen fontos volna megtudnunk (különösen Pannónia barbár vallásának szempontjából), hogy Dianának a női életbe való illetén bekapcsolása mennyiben provinciális vonás?

Szerző miután leírja a Vértes hegységet a következő eredményre jut: ebben a tájban a Dianakultusz, úgy kell szemlélünk, mint a helybeli vallásosság köz-

vetlen kifejeződését. A vizek és erdők egy Isten jelenlétét sugározzák, amelyben a lakosság Diana istennő alakját és tevékenységét ismerhette fel. A dianavallás klasszikus formája Görögországban alakult ki, de azáltal, hogy az egész antik és őskori világban sok néki megfelelő, hasonló életérzéssel találkozott, ezeknek az élményeknek a kifejezőjévé is válhatott.

Az interpretáció románának ily mélyértelmű magyarázata sok vonatkozásban visz minket közelebb a barbár Európa lelki formájának megismeréséhez.

Párducz Mihály. RÓMAI KORI LŐHELY HÓD-MEZŐVÁSÁRHELYEN, SOLT-PALÉBEN. Dolgozatok. Szeged, 1938, 90—123. I. és I—IV. tábla. Gondos ásatási beszámoló. A telep leleteit tipológiai alapon a Kr. u. III. századra datálja. A telepen őskori gödröket is talált (16., 27. és 36. sz. gödör). Ezek a gödrök annak a kultúrának a nyomai, amely először Füzesabonyon jelenik meg, mégpedig a bronzkori telep elpusztulása után, a telep törmelékébe ázott sírokban. Ezen leletek kora a Reinecke-féle Hallstatt B.

Alföldi András. BIBLIOGRAPHIA PANNONICA. Pannónia, 1938, 3—5, 155—200. I. A római Magyarországgal és a népvándorlással foglalkozók számára nélkülözhetetlen segédeszköz. A szélesszemponthú bibliográfia azt az anyagot is felöleli, amely külföldi párhuzamokat szolgáltat, továbbá azt az irodalmat is, amely annyira általános érvényű, hogy a magyar viszonyok vizsgálásánál sem nélkülözhető.

Hekler Antal. IKONOGRÁFIAI KUTATÁSOK. Arch. Ért. 1938, 1—16. I. A cikk több portrét azonosít. Meghatároz egy eddig figyelembe nem vett Caesar-fejét (Mussolini Museum, Roma) és egy Claudius portrét (német magántulajdonban, Léderer Fülöp, Berlin). A hadvezérek közül igen meggyőző Licinius Sura meghatározása. Szintén igen biztos meghatározás egy Trajánus portré felismerése (Róma, Vatikán).

Praschniker Kamil. A SOPRONI KAPITOLIUMI ISTENSÉGEK. Arch. Ért. 1938, 29—44. o. Az irodalomban csak futólag említett soproni szobortöredékeknek, a soproni helyi történészek által már régen sürgött tudományos feldolgozása és restaurálása végre megtörtént. A publikáció Praschniker szemináriumának munkaeredménye.

A szobrok: Jupiter, Juno, Minerva és egy császár, egy rombadöntött kapitolumi templom alapfalai körül hevertek. Valószínű, hogy a kereszténység szoborrombolásának esettek áldozatul a IV. században. A kapitolumi trias szobrai közül a Jupiter és Juno a római kapitolum Jupiter templomának oromzat alakjaival egyezik. A soproni istenszobrok mesterére vallanak a Szombathelyen talált, ugyancsak a kapitolumi istenségeket ábrázoló, kolosszális töredékek is. A szobrok alkotásának idejét a II. század derekára helyezi. A munka a «Jahreshäfte des Österr. Arch. Institut»-ban. 1937, 211. skk. I. már megjelent.

Szilágyi János. DOMITIANUS KORABELI SÍRKÓ AZ ESZTERGOMI MÚZEUMBAN. Arch. Ért. 1938, 45—54. I. Az első századi sírkő Dunaszentmiklósról származik. A sírkövön egy kelta név (Saco) és az «ala miliaria Flavia Domitiana civium Romanorum Britannica» lovas csapattest megjelölése szerepel. Valószínű, hogy ez az ala Brigetioiban állomásozott.

Dr. Erdélyi Gizella. HADRIANUS PORTRÉJA ATHÉNBEN. Arch. Ért. 1938, 113—116. I. Hekler meghatározása nyomán közli Hadrianus császár egy márványfejét. A Görögországban készült fej, a görögségre jellemzően ideálisan (a Kr. e. V. szd. stílusában) kezeli az egyéniséget.

Láng Nándor. KUZSINSZKY BÁLINT (1864—1938). Arch. Ért. 1938, 117—120. I. A fővárosi múzeumok igazgatójának és klasszika archeológusnak nekrológja.

Paulovits István. SZENT QUIRINUS SAVARIAI BAZILIKÁJÁNAK FELTÁRÁSA. Vasi Szemle. 1938, 3, 138—152. I. Ásatási jelentés a jelentős bazilika romjairól és a gazdag mozaikpadló konzerválásáról. A bazilikával való azonosítás biztosítottnak látszik. A mozaikok legközelebbi rokonai az aquileai keresztény bazilikából kerültek elő. Az ismertetés igen gondos és példaképpel ajánlható a helyi kutatók figyelmébe.

A. Barb. DER HÜGELGRÄBERFRIEDHOF VON OBERKÖHLSTÄTTEN (FELSŐSZÉNÉGETŐ) UND DIE RÖMERSTEINE VON NEUMARKT IM TAUCHENTAL (FELSŐKÉTHELY). Vasi Szemle. 1938, 4, 218—232. I. A temető római kori. A tumuluszokban szárazon rakott sírkamra volt. Érdekes megfigyelés, hogy a halottakat a sírkamrában, a sírkamra boltozatának megépítése előtt égették el. A tumuluszok kora I—II. szd. Kr. u. Barb. szerint a hallstattkori őslakosság fajelei és tradíciói fennmaradását bizonyítja a temető. Rámutat a tumulusz-temetkezés szokására, továbbá a temető keramikája és az illir őslakosság stílusízlése közti kapcsolatokra. A keramika erős egyezéseket mutat a La Tène-kori formákkal is. A dolgozat a helyben talált feliratos kövek nyomán foglalkozik a Vannius, Samuca, Respecta személynevekkel. Respectát a barbár Samuca megfelelőjének tartja. A barbár «samo» szógyök annyit jelentene, mint spectatus, vagy respectatus (magyarul «nagyiszteletű»). A szót tovább etymologizálva, illirnek tartja.

Marosi Arnold. RÓMAI BÉLYEGES TÉGLÁK FEJÉR MEGYÉBEN. Székesfehérvári Szemle. 1938, I—II, 36—38. I. Szilágyi János, Inscriptiones Tugarum Pannonicarum c. munkájának Fejér megyei anyagát ismerteti.

— Kelta és római temető Sarkeszin. Székesfehérvári Szemle. 1938, I—II, 40—41. I. A székesfehérvári múzeum ásatásának rövid ismertetése. A két temető ugyanazon a helyen fordul elő (kontinuitás?).

— Lőalakos római mécses Székesfehérvárról. Székesfehérvári Szemle. 1938, I—II. 41. I. Rövid ismertetés Noll, Statuettenlampen in Pferdegestalt (Pannónia, 1937, 7—10. sz.) c. munkája alapján.

— A Székesfehérvári Múzeum római fibulái. Székesfehérvári Szemle. 1938, III—IV, 77—83. I. Az anyagot Kovrignak a Dissertationes Pannonicae-ben megjelent munkája alapján ismerteti. Képeket a III. t. 2. és 3. képen és a IV. táblán közöl. Néhány csekély tárgyi tévedésre is felhívja a figyelmet.

Népvándorlaskor.

Párducz Mihály. DER GOTISCHE FUND IN CSONGRÁD. Dolgozatok. Szeged, 1938, 124—138. I. és V—VI. tábla. A sírleletet tipológiai alapon 420. és

430 közé datálja Kr. u. A síranyag szerint a hunokkal együtt vonuló nyugati gótok emléke.

Kiss Lajos. A BESZTERCE—GYALAPTANYA-I HONFOGLALÁSKORI SÍRLELET. Dolgozatok. Szeged, 1938, 201—205. I. Egy nyugati típusú (Karoling) kardot rajzban is bemutat.

Molnár Sándor. ADATOK AZ ALFÖLD SÁNCAINAK KÉRDÉSÉHEZ. Dolgozatok. Szeged, 1938, 205—209. I. Az adatgyűjtésnél a régi és az új térképanyagot vette kiindulópontul. A leglényegesebb rész, az adatok helyszíni ellenőrzése még hátra van.

László Gyula. A KUNÁGOTAI LELET BIZÁNCI ARANYLEMEZEI. Arch. Ért. 1938, 55—86. I. Az avar sírban talált aranylemezekről kimutatható, hogy azokat a VI. századi avar iparos (a sírban volt egy Justinianus solidus: 527—563. Kr. u.) egy bizánci faláda vereteiből vágta ki, hogy kardvereteket készítsen belőlük. A szétszabdalt ládaveretek a Dionysos kultusz késő emlékei. Szerző újból megerősíti Hampel véleményét, miszerint a veretek Bizáncban, a VI. században készültek és nézetét tárgyi analógiákkal és a technikai sajátosságok ismertetésével bőven alátámasztja. Kár, hogy szerző tanulmányát helyenként igen hosszú művészettörténeti fejtegetésekkel terheli meg. Az összehasonlító anyag birtokában a kormeghatározás amúgy is meggyőzővé válik és nem kellett volna túlbizonyítani a tételt, mert ez a cikk olvasását fárasztóvá teszi. Nagy előnye a tanulmánynak, hogy tekintetbe veszi az elkészítés technikájának stílusformáló erejét (szövőtechnika hatása, az egyes alakokról külön-külön készült veretövek hatása a kompozícióra).

Marosi Arnold. SZÉKESFEHÉRVÁR A HONFOGLALÁS ÉS SZENT ISTVÁN KORÁBAN. Székesfehérvári Szemle. 1938, I—II, 5—16. I. Ismerteti Székesfehérvár honfoglaláskori temetőit és leletanyagukat, kitér Bartucz antropológiai eredményeire és közli az idevágó irodalmat is.

— A VÉRTESACSAI AVAR SÍRLELETEK. Székesfehérvári Szemle. 1938, I—II, 38—40. I. A lelet-körülmények leírása és a leletek kultúrális és időbeli meghatározása. A temetőben a germán hatások érdemelnek figyelmet. (Gepida szerszámformák).

— A KÁPOLNÁSNYÉKI NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELET. Székesfehérvári Szemle. 1938, I—II, 41—42. I. A longobárd sírleletet, Horváth Tibornak. Arch. Hung. XIX. kötetében megjelent munkája alapján ismerteti.

— LEVEDIAI VONATKOZÁSOK A SZÉKESFEHÉRVÁRI MÚZEUM ANYAGÁBAN ÉS A RÁDIÓTELEPI KARD. Székesfehérvári Szemle. 1938, III—IV, 49—55. I. Fettichnek az A. Hung. XXI. kötetében megjelent műve alapján ismerteti a leletanyagot. Marosi Arnold cikkeivel, amelyekben múzeumának anyagát a szakemberek munkásságának legújabb eredményei szerint mindig újabb és újabb revízió alá vette, nagy szolgálatot tett a valódi és helyes helytörténeti kutatásnak. Most, amikor utolsó cikkei egyikét ismertetjük, meghatottan búcsúzunk el a székesfehérvári múzeum nemrég elhunyt igazgatójától. A cikk közli a Székesfehérvár—Rádiótelep-i sír nyugati jellegű kardját (I.

tábla) és a nagylóki honfoglaláskori sírleletet (II. tábla 1. kép).

— A VAJTAI AVAR LELETEK. Székesfehérvári Szemle. 1938, III—IV, 86—87. I. A leletek képe a II. tábla 2. képen.

— A SZABADBATTYÁNI HONFOGLALÁSKORI SIROK ÉRMEI. Székesfehérvári Szemle. 1938, III—IV. 91. I. Az érme helyes meghatározása (X. század első fele) szemben az első publikáció (Sz. Sz. 1936, 44—45. I.) téves meghatározásával.

Embertan.

Balogh Béla. DEBRECENI ANTROPOLÓGIAI FELADATAI. Debreceni Szemle, 8—10. sz. 173—181. I. Szerző munkája nagyrészt a mai helyzet kritikájának szenteli. A magyarországi embertan, dacára egyes kiváló kutatók erőfeszítéseinek, még mindig igen sok nehézséggel küzd. Pedig a magyarságtudomány egyik lényeges alkatrésze az embertan. A magyar fajtörténeti és fajbiológiai kutatás elsőrendű kötelességünk. Tudományos életünk még mindig a teljes szervezetlenség állapotában van. A kutatások intézményes biztosítására, amely egyike a legfontosabb teendőknél, alig látunk komoly kezdeményező lépéseket. Ha a magyarországi antropológia helyzetét tekintjük, úgy csakhamar súlyos hiányokkal találkozunk. A kutatást semmiféle központi irányítás, sem erkölcsi, sem anyagi segítség nem támogatja. A Pázmány Péter tudományegyetem sem rendelkezik a kellő anyagiakkal és kellő számú szakképzettséggel. Az embertani tanszék nincsen betöltve és nincsen fajbiológiai intézet. Az egységes tervű munka teljesen lehetetlen. Enélkül pedig az antropológia szétforgácsolódik egyes személyek elkülönülő munkásságává.

Egyik legnagyobb baja a magyar embertannak, hogy még mindig nagymennyiségű őskori csontvázanyag megy veszendőbe, anélkül, hogy az embertani kutató az anyagot szakszerűen feldolgozhatta volna. Maguk az ásató régészek részéről sem találkozik az embertan a köteles megértéssel és bizony még a régészszakemberek kezén is pótolhatatlan veszteségek érik a tudományt.

A magunk részéről teljes egészében helyeseljük a szerző kritikáját. Az embertan valóban érthetetlen nehézségekkel és meg nem értéssel küzd. Még mindig akad régészszakember, akinek állítása szerint a koponyaforma attól függ, hogy a magzat, milyen nehézségek árán került ki az anyaméhből és aki a csontvázanyagnak nem hajlandó elsőrangú bizonyító szerepet tulajdonítani. Minden alkalmat meg kell ragadnunk, hogy ezekre a nehézségekre felhívjuk a figyelmet.

A cikk további részében szerző ismerteti a Déri múzeum csontvázleleteit, továbbá a Tisza—Körös közéről származó leletanyagot. Rátér az élő lakosság tulajdonságaira, majd a családbiológia és eugenika jelentőségét tárgyalja.

Igen örömdetes, ha a vidéki egyetemek is kiveszik részüket a magyarországi embertan felvirágoztatásának nehéz munkájából.

GALLUS SÁNDOR

Préhistoire.

Amália Mozsolics. EIN BRONZEZEITLICHER TONGEGENSTAND MIT BLUMENDARSTELLUNGEN AUS DÁRDA. *Pannonia*, 1939, 6—7, p. 284—286. L'auteur s'occupe d'un objet, provenant de Hongrie et décoré de fleurs, de l'âge du bronze ancien.

János Banner. AZ ARCHEOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ BIBLIOGRAFIÁJA. 1881—1937. *Dolgozatok*. Szeged, 1938. p. 1—89. Bibliographie détaillée de cette périodique représentative hongroise. Les travaux y sont rangés d'après leurs sujets: paléolithique, néolithique, l'âge du cuivre, l'âge du bronze, l'âge du fer ancien I—II, La-Tène, temps romain I—II, période des Huns, période des Germains, période des Avars, Période de l'occupation hongroise, période des Árpadiens, tumuli, fortifications, musées, sociétés scientifiques, périodiques, divers, mémoires. La liste des lieux de trouvailles qui est déjà élaborée, se trouve dans l'Institut Pré-historique de l'Université de Szeged.

Sándor Gallus. LAMPES FUNÉRAIRES A L'ÂGE DE FER ANCIEN DE L'EUROPE CENTRALE. *Archeológiai Értesítő*. 1938, p. 17—28. Les petits «Mondidoles» de l'âge de fer ancien ne sont pas autres chose que des lampes à chenets. Les lampes à chenets (un petit chenet dans une terrine) montrent dans leur ornementation plastique certaines particularités du «kernos» méditerranéen. L'usage des petits chenets comme lampe a ses parallèles ethnographiques en Autriche, et quelques noms anciens du chenet en fer, qui est usité de nos jours, ont conservé la signification de «place limitée par rapport aux bûches brûlantes». (Résumé français p. 29—32).

István Brunner. FELTÁRÁS A LOVASBERÉNY—JÁNOSHEGYI URNATEMETŐBEN. *Székesfehérvári Szemle*. 1938, III—IV. p. 83—86. Le musée de Székesfehérvár fit faire des fouilles dans un cimetière à incinération du type Vatyá (âge du bronze II).

Archéologie classique.

Károly Kerényi. DIE GÖTTIN DIANA IM NÖRDLICHEN PANNONIEN. *Pannonia*, 1938, 6—7, p. 203—221. La Déesse Diana outre son culte bien connu, avait un culte en tant que protectrice des mères et des épouses. Le sol barbare de la Pannonie semble avoir été prédestiné à accueillir le culte de la déesse. Quoique cette divinité fut l'invention des Grecs ses traits essentiels vivaient dans l'âme des peuples les plus divers, sans trouver pourtant une expression caractéristique. En Pannonie l'«interpretatio romana» pouvait trouver un appui dans les sentiments analogues de la population indigène.

Mihály Párducz. LIEU D'HABITATION DE L'ÉPOQUE ROMAINE À HÓDMEZÖVÁSÁRHELY (SOLT PALÉ). *Dolgozatok*. Szeged, 1938, p. 90—123, pl. I—IV. Les habitants étaient des barbares indigènes ou des Sarmato-Jazyges. (III-e siècle apr. J. Chr.) Le lieu d'habitation a fourni aussi quelques cavernes pleines de débris datant du temps de fer ancien (Hallstatt B). Les cavernes en question sont Nr. 16, 27 et 36.

András Alföldi. BIBLIOGRAPHIA PANNONICA. *Pannonia*, 3—5, p. 155—200. Bibliographie détaillée

des travaux concernant les problèmes locaux et généraux qui ont trait à cette région.

Antal Hekler. RECHERCHES ICONOGRAPHIQUES. *Archeológiai Értesítő*. 1938, p. 1—16. L'auteur identifie plusieurs portraits. Il publie un portrait de Jules César (Musée de Mussolini, Rome), un portrait de l'empereur Claudie (en propriété de M. Philippe Léderer, Berlin), et un portrait de l'empereur Trajan (Rome, Vatican). L'identification d'un portrait de Licinius Sura est également très convaincante. (Résumé allemand p. 123—126).

János Szilágyi. UN STÈLE FUNÉRAIRE DU TEMPS DE DOMITIEN AU MUSÉE DE ESZTERGOM. *Archeológiai Értesítő*. 1938, p. 45—54. Le stèle fut trouvé à Dunaszentmiklós. Le nom du défunt était Saco (nom celtique). C'était un membre de l'«ala militaria Flavia Domitiana civium Romanorum Britannica». Il est très probable que ces cavaliers avaient leurs garnison à Brigetio. (I. siècle apr. J. Chr.) (Résumé allemand p. 130—131).

Gizella Erdélyi. UN PORTRAIT D'HADRIEN A ATHÈNES. *Archeológiai Értesítő*. 1938, p. 113—116. Le portrait représente une forme élaborée en Grèce. (Résumé allemand p. 151).

István Paulovits. LES FOUILLES DE LA BASILIQUE DE SAINT QUIRIN À SAVARIA. *Vasi Szemle*. 1938, 3. p. 138—152. Les fouilles ont fourni d'importantes mosaïques chrétiennes apparentées à celle de la Basilique d'Aquilée.

A. Barb. DER HÜGELGRÄBERFRIEDHOF VON FELSŐSZÉNÉGETŐ UND DIE RÖMERSTEINE VON FELSŐKÉTHELY. *Vasi Szemle*. 1938, 4, p. 218—232. Le cimetière date des temps romains (I—II siècle apr. J. Chr.). On peut établir que les morts furent brûlés dans le tumulus, même que la voûte du tumulus fut bâtie. Le mobilier des tombes prouve l'existence d'une population indigène qui avait gardé son caractère ethnique jusqu'à une époque relativement tardive. L'auteur s'occupe de plusieurs noms-propres: Vannius, Samuca, Respecta. À son avis Respecta est le synonyme latin du mot barbare Samuca. «Samo» aurait le sens «spectatus» ou «respectatus» (vénérable). Le nom serait d'origine illyrique.

Temps des migrations.

Mihály Párducz. DER GOTISCHE FUND IN CSONGRÁD. *Dolgozatok*. Szeged, 1938, p. 124—138, pl. V—VI. La sépulture doit appartenir au Wisigoths qui participèrent aux migrations des Huns. (420—430 apr. J. Chr.)

Lajos Kiss. UNE SÉPULTURE DU TEMPS DE L'OCCUPATION HONGROISE À BESZTERCE—GYALAPTANYA. *Dolgozatok*, Szeged, 1938, p. 201—205. Il publie le dessin d'une épée carolingienne.

Gyula László. DES FEUILLES D'OR BYZANTINES TROUVÉE À KUNÁGOTA. *Arch. Ért.* 1938, p. 55—86. Les feuilles d'or trouvées dans une sépulture avarie étaient des applications sur une boîte en bois. Elles ont été faites à Byzance (VI-e siècle apr. J. Chr.). L'orfèvre avarie a coupé les feuilles empesées, portant des scènes cultique dionysiaque, et les appliqua comme parure de sabree. La sépulture peut être datée d'après

un solidus de Justinien, 527—563 apr. J. Chr. (Résumé allemand p. 131—148).

Arnold Marosi. LES TROUVAILLES AVARES DE VÉRTESACSA. Székesfehérvári Szemle, 1938, I—II, p. 38—40. Dans ce cimetière il faut signaler quelque objets prouvant des influences gépides.

— DES OBJETS EN CONNEXION AVEC LA LÉBÉDIE (une des anciennes patries des Hongrois) AU MUSÉE DE SZÉKESFEHÉRVÁR ET L'ÉPÉE

DE RÁDIÓTELEP. Székesfehérvári Szemle, 1938, III—IV, p. 49—55. Il publie une épée carolingienne et la sépulture de Nagylók (temps de l'occupation hongroise). Le directeur du musée de Székesfehérvár est mort subitement il y a peu de temps. Nous conserverons pieusement sa mémoire.

— DES TROUVAILLES AVARES DE VAJTA. Székesfehérvári Szemle. 1938, III—IV, p. 86—87. L'article est suivi d'un tableau des trouvailles.

SANDOR GALLUS

Dombay János,

A ZENGÖVÁRKONYI ŐSKORI TELEP ÉS TEMETŐ

Archaeologia Hungarica XXIII. k. Bpest, 1939. 39 tábla, 14 kép. — The prehistoric settlement and cemetery at Zengővárkony (with 39 Plates and 14 illustrations) Budapest, 1939. Archaeologia Hungarica XXIII.

I.

Ebből a pompás munkából «Das Neolithikum von Zengővárkony, Kom. Baranya» címen a Germania 22. k. (1938.) 215.—218. l. már kaptunk ízelítőt s így érthető az a nagy érdeklődés, mely megjelenését megelőzte.

Az egyik legsúlyosabb magyar régészeti kiadvány szerkesztőjének és a szóban forgó kötet szerzőjének egyaránt köszönet jár ezért a munkáért. A szerkesztő u. i. a munka előszavában kötelező és útmutató programot ad, melynek főbb pontjai: az egyes lelőhelyek anyagát hiánytalanul kell az érdeklődők elé tárni, nem pedig szemelvényesen; a közölt anyag meghatározása legyen szabatos, leírása pedig kimerítő; fényképet követel ott, ahol arra általában szükség van, de helyet szorít a rajznak is ott, ahol az a fényképet pl. technikai stb. tekintetben a szó teljes értelmében kiegészíti; állást foglal az anyagnak válogatás nélkül való közlése mellett és a gyakrabban előforduló típusoknak summás közlése ellen; kikel a fényképek egyik legkárosabb kezelése, a háttér kimarítása ellen; bevallja a közlés gyengéit: profilrajzok hiánya; az in situ felvett sírok számának a fényképezés rendjén való megjelölése; a növényi és állati maradványok vizsgálata; az anthropológiai anyag közlése. Hozzátehetjük mindjárt, hogy ezzel az önvalomással még jobban kidomborítja Dombay munkájának lelkiismeretességét és megbízhatóságát. Mi bizonyítja ezt a lelkiismeretességet? A megfigyeléseknek a legapróbb részletekre is kiterjedő pontossága, ezeknek írásban, fényképben és rajzban való hű lefektetése. Az így közreadott anyag minden tekintetben megbízható, abból tehát nyugodtan lehet törvényeket levezetni.

A síroknak csoportonként való megfigyelése; a közelemben jelentkező települési nyomok, lakásviszonyok; az egyes sírok fekvésének, tájolásának, mellékleteik fekvésének, a sokféle jelenségeknek stb. az ásatások rendjén való lelkiismeretes rögzítése; a különböző mellékleteknek egyszerű nyelven való világos leírása a kiforrott szakembernek is dicséretére válnék.

Dombay egyelőre az ásató, a hivatásos és érzékeny lelkiismeretű ásató: magasabb tudományos célok érdekében úgy dolgozik, mint a legpontosabb fényképező

lencse. Így: az ő munkája van hivatva, hogy hitelesítse a Wosinszki-féle ásatásokat; az ő eredményei révén fog tisztázódni a szorosabb értelemben vett középeurópai és a Tripolje-jellegű festett kerámika kérdése, ezeknek egymáshoz és a bükki, tiszai és erődi (pl. II. tábla 3. és 11. sz., X. t. 35. sz.) kultúrfaciesekhez való viszonya stb. Különös hangsúllyal kell kiemelni, hogy a 12. (III. t. 8. sz.), 13. (VII. t. 7. sz.), 14. VII. t. 1. sz.), 58. (XVII. t. 1. sz.), 60. (XVII. t. 5. sz.) és a 77. (XX. t. 9. sz.) sír — Dombay szerint gomba-fejalakú edényei szoros formai rokonságot mutatnak az azonos típusú déloroszországi edényekkel. (V. ö. Coll. Khanenko I. k. VI. tábla 29., VIII. t. 41. sz., csak ez utóbbiak díszítésükkel különböznek a zengővárkonyiaktól!)

Összefoglalásában tanulságos áttekintést nyújt az összes számon tartandó jelenségekről, melyek közül itt csak a kétféle tájolásra (K—Ny, ÉK—DNy.), a márványgyöngymellékletekre, az ostrea-gyöngyök jelenlétére és különösen a korongalakú, középtűt átfúrt rézgyöngyökre hívom fel a figyelmet.

Tudomásom szerint a réz és arany ismeretét a történeti Magyarországra a Tripolje-jellegű kerámika képviselői hozták be, akik a barázdás tüzelésű, lencsés, rovátkaszalagos, fenyőágas, rendetlen vonalas stb. díszű kerámika képviselőivel egy ideig az egymásmellettség viszonyában élnek, majd ezek azokat leigázzák. Az új hódítók Magyarország területén ismerkednek meg a rézzel.

Ezt a kis kitérést megértjük, ha megemlítjük, hogy a zengővárkonyi kerámikai anyag egyöntetű típusai között idegenül hat a 12. sírnak a III. t. 1. sz. alatt s a 77. sírnak a XX. t. 7. sz. alatt közölt edénye, ez utóbbinak inkább a felső része. Bizonyos rokonságot árulnak el a lucskai (v. ö. Arch. Ért. ú. f. I. k. 274. l.) és hajduszoboszlói testvértípusaikkal (v. ö. Jelentés Debrecen sz. kir. város Múzeumának 1928. évi működéséről 44.—50. l., de ez utóbbiak talpcsöve már lyukakkal áttört.) Egyébként a leletek kor tekintetében is egyenesek. A 45. sz. sírnak a XIII. t. 7. sz. alatt közölt virágcserep alakú edénye sem idegen hazánk neolitikumi

kumában s a bodrogkereszturi kultúrának is jellemző típusa lesz.

A zengővárkonyi fazekasok az eddigi anyag szerint egyszínű festéket használtak: világosabb, vagy sötétebb vöröset, melyet az égetés után raktak fel az edényekre, ennél fogva sok esetben le is vált róluk. Ezt a festési eljárást a tiszai kultúrával hozzák kapcsolatba. Nyomait ismerjük Nagyváradról, Magyarvistaról (Kolozs m.) is. Nem lehet általános jellegűnek mondani. A nagyváradi Guttman-féle téglagyári telep u. abból a rétegből égetés előtti festésű edénytöredékeket is szol-

gáltatott, a kolozsvári Farkas-u. ref. leányfőgymn. épületének alapozási munkálatai rendjén pedig u. abból a rétegből tiszai jellegű kerámiával égetés előtti festett edénytöredékek is kerültek felszínre.

Bizalommal nézünk a zengővárkonyi temető további feltárása elé s várjuk a vele kapcsolatos telepek leleteit.

Azok pedig, akik lehetővé tették ezeket az ásatásokat s e kötet megjelenését is elősegítették, fogadják e sorok rendjén is a magyar régészeti tudomány őszinte háláját.

ROSKA MÁRTON

János Dombay,

THE PREHISTORIC SETTLEMENT AND CEMETERY AT ZENGŐVÁRKONY

(Mit 39 Tafeln und 14 Textabb.) Budapest, Archaeologia Hungarica XXIII.

I.

Ein kurzer Vorbericht auf S. 215—218, Bd 22 (1938) der Zeitsch. Germania erregte bereits im Vorjahre ein lebhaftes Interesse für die hier besprochenen Ausgrabungen und die vorzügliche Veröffentlichung derselben.

Der Schriftleiter gibt in seinem Vorworte eine genaue Anweisung hinsichtlich der Grundsätze einer einwandfreien Behandlung des Grabfundmaterials: restlose, nicht auswahlmässige Darstellung sämtlicher Stücke der einzelnen Fundstellen, genaue Bestimmung und erschöpfende Beschreibung des gesamten Materials, genügendes Belegen mit Lichtbildern, wo solche im Allgemeinen erforderlich erscheinen, nötigenfalls durch Zeichnungen ergänzt; er spricht sich für die Materialveröffentlichung ohne Auswahl aus und nimmt gegen die summarische Anführung der häufiger vorkommenden Typen Stellung. Er beanstandet das vielfach übliche schädliche Ausätzen des Hintergrundes an den Lichtbildern; gibt ferner die Mängel der Bearbeitung an: das Fehlen der Profilzeichnungen, der Numerierung der in situ aufgenommenen Lichtbilder, der Untersuchung der tierischen und pflanzlichen Überreste und die Unterlassung der Bearbeitung des anthropologischen Materials.

In Hinsicht der Genauigkeit und Gewissenhaftigkeit der Beobachtungen lässt die Arbeit des Verfassers nichts zu wünschen übrig, Gruppenverteilung der Gräber, Spuren der Siedlungs- und Wohnungsverhältnisse, genaue Feststellung der Lage und Orientierung der Gräber, Skelette, Beigaben und sonstiger Fundumstände muss demnach als vollkommen verlässlich angesprochen werden.

Seiner Arbeit wird noch die Prüfung der Authentizität der Wosinszkyschen Ausgrabungen vorzubehalten sein; ebenso werden die Ergebnisse seiner Forschungen auch zur Klärung der Frage der bemalten Keramik des mitteleuropäischen und des Tripolje-Typs und ihrer Beziehungen zu den Kulturgebieten der Bükk- und Theissgegend und von Erösd (z. B. Taf. II, 3 und 11, Taf. X, 35) beitragen. Besonders hervorzuheben ist, dass die vom Verf. «pilzkopfförmig» genannten Gefässe der Gräber 12 (Taf. III, 8), 13 (Taf. VII, 7), 14 (Taf.

VII, 1), 58 (Taf. XVII, 1), 60 (Taf. XVII, 5) und 77 (Taf. XX, 9) mit den südrussischen Gefässen ähnlichen Typs eine nahe Verwandtschaft aufweisen (Siehe Coll. Khanenko Bd I. Taf. VI, 29 und Taf. VIII, 41; nur sind die letzteren anders verziert).

In der Zusammenfassung gibt der Verfasser eine lehrreiche Übersicht der bezeichnenden Eigenheiten des Friedhofs, wie unter anderen die zweierlei (O—W, NO—SW) Orientierung der Gräber, die Marmor- und Ostreaperlenbeigaben und besonders die scheibenförmigen, mitten durchlochten Kupferperlen.

Meines Wissens wurde das Kupfer und Gold durch das Volk der Tripolje-Kultur, das mit dem Volke der Linienkeramik mit gekerbten Bändern und Fichtenzweigen eine zeitlang friedlich zusammenlebte, schliesslich aber dieses unterjochte, nach dem Gebiete des historischen Ungarns gebracht. Die Eroberer lernten also das Gold erst hier kennen.

Unter den einschlägigen keramischen Typen von Zengővárkony wirkt das Gefäss des Grabes 12 (Taf. III, 1) und der obere Gefässsteil des Grabes 77 (Taf. XX, 7) fremdartig. Sie weisen eine Verwandtschaft mit ähnlichen Gefässtypen von Lucska (Arch. Ért. n. F. F. Bd I, 274) und Hajduszoboszló (Jahresbericht des Städt. Museums zu Debrecen. 1928. S. 44—50) auf, deren Schalenfuss aber bereits durchlöchert ist. Die Funde sind im übrigen gleichalterig. Das blumentopfförmige Gefäss des Grabes 45 (Taf. XIII, 7) ist aus dem Neolithikum Ungarns ebenfalls bekannt, da dieses für die Kultur von Bodrogkeresztúr bezeichnend ist.

Der Fundbestand der Töpferei von Zengővárkony lässt erkennen, dass dort nur ein einziger Farbstoff verwendet wurde: ein helleres oder dunkleres rot, das erst nach dem Ausbrennen auf das Gefäss aufgetragen wurde, sich demnach leicht von demselben ablöste. Dieses Malverfahren wird mit der Theisskultur in Verbindung gebracht. Seine Spuren sind auch in Nagyvárad und Magyarvistar (Kom. Kolozs) nachweisbar. Es ist aber nicht allgemein verbreitet gewesen. Die Ausgrabungen auf der Gutmannschen Ziegelei in Nagyvárad lieferten Gefässscherben derselben Schicht, die vor dem

Ausbrennen bemalt wurden. Anlässlich der Fundamentarbeiten am reformierten Collegiumsgebäude zu Kolozsvár kamen aus der Schicht der Theisskultur ebenfalls vor dem Ausbrennen gefärbte Gefässe zum Vorschein.

Wir sehen mit Interesse den ferneren Ausgrabungen des Gräberfeldes von Zengővárkony entgegen

und erwarten von den zukünftigen Forschungen wertvolle Aufschlüsse betreffs der Kulturgeschichte der neolithischen Bevölkerung Ungarns. — Denen, welche die Ausgrabungen ermöglichten und auch das Erscheinen des Bandes förderten, sei auch an dieser Stelle der wärmste Dank der ungarischen Archaeologie ausgesprochen.

MÁRTON ROSKA

II.

Az Arch. Hung. szerkesztője a kötet bevezetésében módszertani fejtegetésekbe bocsátkozik. Fettich Nándor szerint a jelen publikáció azt a módszert viszi át az őskorkutatás területére, amelyet «a classica archaeologia, a classica philológia nyomán az emléktárgy tudományos feldolgozása és közlése terén régóta alkalmaz.» Ez a módszer Fettich szerint a következő követelményeket rejti magában: a lelőhely anyagának hiánytalan közlése, a lelőhelykörülmények minden mozzanatának rögzítése, sőt rekonstruálása, a közlésre került anyag teljes és szabatos leírása és meghatározása. Ehhez a módszerhez az őskorkutatás szempontjából néhány megjegyezni való akad.

Nem valószínűsíthető meg az a követelmény, hogy valamely őskori lelőhely minden darabját hiánytalanul lefényképezzük és közreadjuk. Evvel a módszerrel egy őskori lakótelep közzététele teljesen lehetetlen volna. A régész belefulladna az állandóan ismétlődő tárgyi formák, a cserepek, csont- és kőeszközök hiánytalan közlésébe. Egy kisebb terjedelmű temetőnél, ahol a tárgyi emlékek kisebb számban fordulnak elő, könnyebb mindent publikálni, de itt is felmerül a kérdés, hogy vajon érdemes-e az azonos típusok garmadát közreadni? A régész, aki mindent közölni akar, a részletkutatók szokott hibájába esik: mindent közölni akar, mert a maga szűk körén belül számára minden fontos. Az ilyen természetű munka nagy papír- és nyomdafestékpazarlással jár és még a szakember is csak átlapozza a felesleges részleteket. Nagyon meggondolandó, hogy vajon szabad-e a részletkutatás szempontjai számára általános érvényt követelni?

A szerkesztői előszó, tehát oly követeléseket állít fel, amelyek célszerűségét és általános érvényűségét nem ismerhetjük el. Így például nem helyeselhetjük a szerkesztő által követelt szöveg tárgyleírásokat sem. A könyvalakban közreadott őskori anyag nem helyettesítheti sohasem az eredeti tárgyak tanulmányozását. A publikáció célja, hogy felhívja a figyelmet bizonyos tárgyakra, vagy tárgycsoportokra, szintetikus munkáknál pedig, hogy bizonyos kérdéseket állítson fel és oldjon, ha lehet, meg. Ha a publikáció jó fényképeket hoz és felemlíti mindazt, ami a szerző szempontjából fontos, vagy a mi a fényképen nem látható, akkor szerintünk elvégezte feladatát. A tárgyleírás öncélúvá válása szószaporításhoz és az olvasmány elnehezítéséhez vezet. A tudományos munka az eredeti tárgyak megtekintése nélkül úgy sem végezhető el teljes hitelességgel.

Az utóbbi évtizedben az őskorkutatás általában előtérbe helyezte az összefüggő leletegyüttesek hiánytalan közlését. Ezt a célt azonban bizonyos egyszerűsítés nélkül el nem érhetette. Az egyszerűsítés mikéntjére nézve utalok Banner János egyik publikációjára, amely sze-

rintem teljes joggal vezette be a síranyag közlésénél és ismertetésénél az egyes típusokra való utalást. (Banner János. A Marosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. Dolgozatok. Szeged. 1931. 25—35. o.). Nagyobb munkáknál viszont az Åberg-féle módszer a leghelyesebb, amely megelégszik egyes jellemző sír vagy egyéb leletegyüttesek kimerítő közlésével. (Åberg, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie.) Ellenkező esetben csak felesleges szó- és papírpocsékolást végzünk.

Az elmondottak természetesen nem azt jelentik, hogy az őskorkutatásban nincsen szükség semmiféle kimerítő leletpublikációra bő leírással és kimerítő fényképanyaggal. Az ilyen monografiák azonban csak akkor indokoltak, ha egészen kimagasló jelentőségű leletekről van szó, olyan leletekről, amelyek kronológiai, vagy kultúrhistoriai, tehát tágabb szempontból is megérdemlik a részletes feldolgozást. Ugyiszintén részletes leletpublikációra van szükség, ha a szerző valamely általa felállított problémát csak bő bizonyítvány közlése révén tud elfogadhatóvá tenni. Példaképpen idézzük a törökök Alaca-Höyük-i ásatásainak anyagközlését (Les fouilles d'Alaca Höyük. 1935.) és a mykénéi aknasírok nagyszabású Karo-féle publikációját. (Karo, Die Schachtgräber von Mykené. 1930/33.). Nem állíthatjuk fel tehát a korlátlan anyagközlés elvét. A szerző döntse el, hogy a keze alatt álló és általa ismert nagytömegű anyagból, mely zárt leletegyütteseket tart arra érdemesnek, hogy teljes egészében közzé tegyen és melyek azok, amelyeknél elég a típusra való utalás, vagy az egyszerű lelőhelyközlés. A kiválogatás elsőrendű tudományos feladat, amely csak tágkörű anyagismeret birtokában lehetséges. Szerintünk a mindent közlés követelménye csak azoknak könnyíti meg a munkát, akik széleskörű anyagismeret hiányában a kiválogatás munkáját természetesen el sem végezhetik.

Az előszó után fokozott figyelemmel fordulunk a példaképpen bemutatott munka felé. Dombay Fettich kívánalmainak megfelelően mindent közölt és leírásait túlrészletezte. (Lásd különösen a Keramika c. fejezetet). Evvel szemben sokkal szívesebben vettük volna a sírok rajzainak nagybeméretű közlését. A táblaképeknél is van kifogásolni való. Szerintünk ugyanis a táblarésznek úgy kellene megszerkesztve lennie, hogy azt a szövegtől függetlenül is használni lehessen. A szövegben elrejtett bő leírásoknál sokkal jobb lett volna, ha az edények mérete a kicsinyítés feltüntetésével már a tábláról is leolvasható lenne. Így a táblák átnézésénél igen zavaróak a különböző méretben közölt ábrák. Az előszó követelményeiből következik, hogy szerző a «szórványos» leletek nagyszámú kö- és csonteszközeit is publikálta. Itt természetesen elég lett volna egy-két típus

tájékozódásra szolgáló közlése. A pattintott kőkésanyag közlése már nem volt ily felesleges, mert a neolitikum pattintott kőanyagát eddig eléggé elhanyagolták, de itt se kellett volna mindent lefényképezni. Azt is meg kell jegyezni, hogy lakótelep ásatása közben előkerült tárgyak nem nevezhetők «szórványosnak» akkor, ha a lakógödörök gondos ásatása során kerülnek elő. Ebben az esetben a zárt leletek kategóriájába kell sorolnunk őket. A lakógödör, mint zárt lelet megközelíti a sírok kronológiai értékét, sőt túl is szárnyalhatja azt, mert sírokba szívesen raktak régebbi tárgyakat is.

Szerző, aki igen szorgalmasan ásott és igen szorgalmasan közli megfigyeléseit, sajnos, rögtön elveszti lába alatt a talajt, amikor az anyagára vonatkozó régebbi kutatások eredményeit és általában az őskor tudományának a zengővárkonyi szempontokat túllépő problémáit is ismernie kéne. Így, nem hallunk semmit afelől, hogy a zengővárkonyi leletek miért fontosak és a «késő kőkor» mely csoportjának kutatásánál segítik tovább a tudományt. Részletesen utalni kellett volna legalább is a lengyeli temetőre, amely a zengővárkonyi temető közeli megfelelője. A legközelebbi rokonság meghatározása szintén hozzátartozik a «földbekerülésre jellemző körülmények rekonstruálásához». Szerző tájékoztatanságát mitologizálása is elárulja. Részletesen foglalkozik a temetkezések helyzetével. Szerinte a halottak imádkozó mozdulattal arcuk elé tartják kezüket és miután arcuk kelet felé fordul, okvetlenül egy «napvallás» szertartását végzik. Evvel hozza kapcsolatba a halottaknak hol a bal, hol a jobb oldalra való fektetését is. A primitív vallás rekonstruálásánál nem szabad ily könnyelmű módon eljárni. Semmi adatunk sincs arra nézve, hogy az európai őskorban az arc elé tett kéz imádkozó mozdulat lett volna, úgyszintén igen kezdetlegesek ismereteink a mindenkor kultusszal kapcsolatban. A halott arcának kelet felé való fordítása annyi ismeretlen képzettel lehet kapcsolatos, hogy azt egyszerűen «napvallásnak» nevezni nem szabad. Ami a halottaknak egyszer a bal, másszor a jobb oldalra való fordítását illeti, úgy ismeretes, hogy a zengővárkonyinál már nem sokkal későbbi bodrogkereszturi rézkori kultúra temetőiben a bal vagy jobb oldalra való fektetésben a nemeket különböztették meg egymástól.

Ugyanilyen könnyelműségnek nevezhető, ha szerző egyes tárgyi típusokból messzemenő következtetéseket von le. Dombay a zengővárkonyi temetőben talált rézgyöngyökkel foglalkozva, megállapítja, hogy a bodrogkereszturi kultúrkörben ezek nem ismeretesek. E rézgyöngyhányból azt a következtetést vonja le, hogy a zengővárkonyi és bodrogkereszturi emlékcsoport között nincs összefüggés. Mindez nagyon szépen hangzik, de a tudományos okadatolás szempontjából teljesen elégtelen. Rézgyöngyökre nem szabad kultúrtörténelmet alapozni, még akkor sem, ha a megjegyzés csak néhány mondatnyi terjedelmű. Mindenki tudja, hogy különösen az őskorkutatásban milyen nehéz a dilettantizmus kiküszöbölése. Ezt csak akkor tehetjük meg, ha szigorúan ügyelünk arra, hogy a kulturális és népi kapcsolatok kérdéseit a szerzők csak a teljes emléktárgy ismeretében és latolgatásával feszegezzék. A «rézgyöngypraeistoria» tipikus esete a részletjelenségek túlértékelésének és a könnyelmű, odavetett, megoldásoknak.

Nézetem szerint a jelen könyvhöz hasonló ásatási

jelentések nem érdemlik meg azt a fényűző kiállítást, amelyben ez a munka az Arch. Hung. részéről részesült. Ásatási jelentések számára a Nemzeti Múzeum rendelkezésre bocsátja a «Folia» c. kiadványát, ahol ezt a cikket is meglehetett volna írni kevesebb anyaggazdálkodással, kevesebb képpel és a külföldet is tájékoztató teljes fordítással. A jelen esetben sokkal nagyobb szolgálatot tett volna a magyar őskorkutatásnak a kiadványsorozat, ha a kiadási lehetőséget oly munka számára tartotta volna fenn, amely például a megfelelő külsőségekkel, színes táblákkal stb. az egész ország területéről dolgozta volna fel, megfelelő szakember tollából, a zengővárkonyi típusú anyagot. A közlés technikája ebben az esetben a jellegzetesnek ítélt egybetartozó leletek teljes és kimerítő leírása és közlése lenne, amelyre felépíthető a csoport teljes ismertetése. Az így kialakult jellemző anyagképet az anyag kimaradt és csak lelőhelystatisztikában és térképen közölt része már nem befolyásolja. A nagyméretű kiadványokkal támogatandó őskori kutatás célja nem a hajszálhasogató öncélú részleteredmények bemutatása, hanem a magyar föld embertörténelmének nagyvonalú feltárása. Kifogásaink tehát nem az ellen hangzanak el, hogy magyar földön részleteredmények ne közöltessenek, hanem csakis azt jelentik, hogy azok ne burjánsozzanak el a komoly összefoglaló kutatás kárára és rovására. Hiszen minden nagyméretű kiadvány, amely ily részletkutatások közlésére szorítkozik, pénz és lehetőséget von el az összefoglaló kutatás elől. Szerző további zengővárkonyi anyag közzétételére készül, mintahogy az előszavának szövegéből kitűnik. Már megismert formák variánsainak, cserepek, csonttárgyak és kőeszközöknek végnélküli publikálása teljesen felesleges. Az előbbiekből következik, hogy nemcsak felesleges, hanem káros is.

Nagyon sajnálom, hogy a különben szorgalmas és pontos megfigyeléseket ismertető szerző fokozottabb és igényesebb bírálatban kellett részesítenem. Ezt azonban szükségessé tette egyrészt a kiadványsorozat, amelyben megjelent, másrészt pedig a túlértékelő előszó. Ily mellékkörülmények nélkül megjelenő anyag közlése, amelyből gondos szerkesztői kezek kihúztak volna minden meg nem felelő okoskodást, valószínűen dicséretre készített volna. Nem hallgathatjuk azonban el aggályainkat akkor, ha egy laikus kutatónak gondos ásatási megfigyelésekre támaszkodó leletpublikációját, egy munkát, amely szorgos munkára vall ugyan, de minden egyéb, ismereteket is követelő probléma előtt tanácstalanul áll, vagy kezdetleges megjegyzésekre szorítkozik, ha egy ilyen munkát a magyar őskorkutatás elé mintaképp helyeznek. Metodikus követelmények megalapozásánál lehetőleg szakemberek munkásságára támaszkodjunk, akik anyagismeretüket és látókörüket, egyetemi tanulmányokkal, nyelvismerettel, múzeumi belszolgálatlalt és külföldi tanulmányutakkal alapozták meg és bővítették.

Befejezésül még meg kell jegyezni, hogy akkor, amikor a magyar palaeolitikumról szóló alapvető munkát a kiadványsorozat csak sok szemrontó kisbetűszedéssel és a magyar szöveg elnyomásával volt hajlandó kiadni, akkor ezt a jelentéktelenebb ásatási jelentést, nagybetűvel, párhuzamos szöveggel és nagyobb táblaanyaggal hozta ki. Pedig a palaeolitikotetnek a Fettich-féle előszó követelményeinek részbeni végrehajtása előnyére szolgált volna. A palaeolitikotet táblaanyaga igen szűkmarkúan válogatott anyagot publikál, pedig néhány atipikus lelet

bemutatása szükséges lett volna. A «hiánytalan közlés» természetesen itt is kivihetetlen. Egy-egy palaeolitleőhelyen a pattintékok száza a maradéktalan közlést megíúsítják. Szerintünk ez a következtetlenség, a magyar őskorkutatás szempontjából, indokolatlannak nevezhető.

Budapest.

GALLUS SÁNDOR

II.

Dr. Nándor Fettich gibt im Vorwort der vorliegenden Arbeit seine Ansicht über eine methodologische Auffrischung der ungarischen altertumswissenschaftlichen Forschung kund. Bevor wir die Arbeit Dombay's prüfen, müssen wir uns daher mit den Darlegungen Fettich's befassen. Nach Fettich's Darlegungen bahnt die Arbeit Dombay's eine Methode an, welche «die klassische Archaeologie, der klassischen Philologie folgend, schon seit langem anwendet». Diese Methode besteht aus folgenden Forderungen: das Material der Fundorte muss restlos publiziert sein, jedes noch so kleine Moment der Fundumstände muss sorgfältig notiert und bekannt gegeben werden, wenn es geht auch eine Rekonstruktion des ermittelbaren originalen Sachbalteltes geboten werden, das publizierte Material muss eingehend und ausführlich bis ins kleinste beschrieben werden.

Nach unserer Ansicht ist es ein ganz überflüssiges Beginnen jedes Fundstück eines Fundortes publizieren zu wollen. Wenn wir alles restlos photographieren und publizieren wollen, könnte man ja zum Beispiel eine prähistorische Ansiedlung nie bekannt machen. Das Material der nie endenden Scherbenstücke, Knochen — und Steinwerkzeuge und des immer und immer von neuem auftauchenden ähnlichen Formenvorrates würde das Buch erdrücken. Bei der Beschreibung eines kleineren Friedhofes, wie es Dombay tut, ist die Beibehaltung einer restlosen Wiedergabe der Fundstücke leichter zu erreichen, es stellt sich jedoch auch hier die Frage, ob es einen Wert hat alle ermüdend ähnlichen Fundstücke immer von neuem zu photographieren und zu beschreiben? Derjenige der alles, aber alles publizieren will, fällt in den bekannten Fehler der Spezialforscher. Für den Spezialforscher im schlechten Sinne des Wortes ist alles wichtig, weil im Rahmen seines kleinen Kreises auch das unwichtige kleinste Moment eine erhöhte Bedeutung erlangt. Es ist zu bedenken, ob diese Anforderung der Spezialforschung als die Methode der Altertumswissenschaft im allgemeinen betrachtet werden darf?

Den Forderungen des Vorwortes können wir daher nicht beipflichten. Wir müssen auch der Anforderung einer ausführlichen und eingehenden Beschreibung kritisch begegnen. Das publizierte Material darf man nicht mit einer Beschreibung, die nur Selbstzweck ist, versehen. Dies führt zu einem Ballast von unnötigen Worten, das sogar der Spezialforscher überblättert. Das Buch, das Photo und die Beschreibung kann eine Autopsie nicht überflüssig machen. Wichtige Funde sind daher immer im Original zu studieren und bei unwichtigen Funden ist eine minutiöse Beschreibung überflüssig. Der Zweck einer Publikation ist, die Aufmerksamkeit auf ein gewisses Objekt, oder auf einen Fund-

Elismerem, hogy megjegyzéseim nem kerültek el a felvetett kérdések legérzékenyebb rétegét sem, de kötelességemnek tartottam e kritika megírását, azért, hogy a magyar őskorkutatást az öncélúvállástól és a diletantizmus elterjedésétől megóvjuk.

komplex zu lenken, oder bei einer synthetischen Arbeit gewisse Fragen zu stellen und sie wohl oder übel zu lösen. Wenn eine Publikation mit guten Photographien ausgestattet ist und alles das beschreibt, was vom Betrachtungspunkt des Autors von besonderer Wichtigkeit ist, oder was aus der Abbildung nicht zu ersehen ist, so hat es seine Schuldigkeit getan.

Die Altertumskunde hat im letzten Jahrzehnt die Beschreibung von zusammengehörenden Fundkomplexen in den Vordergrund des Interesses gerückt. Man kann aber ohne eine gewisse Vereinfachung nicht vorgehen. Um das «wie», dieser Vereinfachung klar vor Augen legen zu können, verweise ich auf eine Arbeit Banner's, welches, um einen gewissen Fundkomplex in seiner Ganzheit darstellen zu können, sich auf das Abbilden von Typen beschränkt und ähnliche Exemplare nicht immer von neuem beschreibt und abbildet. (János Banner, Beigaben der bronzezeitlichen Hockergräber aus der Marosgegend. Dolgozatok. Szeged, 1931. S. 25—35). Bei grösseren, synthetisch vorgehenden Werken weise ich auf die Methode von Åberg hin: es werden nur die vom Standpunkt des Autors wichtigen Fundkomplexe in ihrer Ganzheit, Stück für Stück publiziert und beschrieben, das übrige ist flüchtiger behandelt. (Åberg, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie).

Das bisher gesagte, bedeutet selbstverständlich nicht, dass die Altertumswissenschaft ohne jedwede Publikationen, die bis ins Detail alles abbilden und beschreiben, auskommen kann. Diese Monographien sind aber nur dann statthaft, wenn sie einen grossen chronologischen oder kulturhistorischen Wert haben, sich also auch von einem weiteren Horizont aus wichtig erweisen. Eine gewissenhafte und ausführliche Materialpublikation ist auch dann vonnöten, wenn der Autor seine Probleme nur durch Heranziehen eines grossen Beweismaterials glaubhaft lösen kann. Als auf gute Exempel, verweise ich auf die türkische Publikation von Alaca Höyük (Les fouilles d'Alaca Höyük. 1935) und auf die grossartige Publikation der Schachtgräber von Mykéné (Karo, Die Schachtgräber von Mykéné, 1930/1933). In den meisten Fällen muss jedoch der Autor eine gut überlegte Auswahl treffen. Der Autor muss wissen, welche Fundkomplexe in ihrer Gänze zu publizieren sind und welche Funde eine Hinweisung auf Typen oder nur eine einfache Fundstatistikbehandlung erheischen. Die Auswahl ist eine hervorragende wissenschaftliche Aufgabe, die eine grosse Materialkenntnis erfordert. Nach unserer Ansicht würde die Methode des alles Publizierenwollens nur denjenigen ein grosses Arbeitsfeld öffnen, die in Ermangelung weiter Kenntnisse, eine Auswahl gar nicht bewerkstelligen könnten.

Wenn wir die Arbeit Dombay's betrachten, so müssen wir zugeben, dass er den Anforderungen des

Vorwortes gerecht zu werden getrachtet hat. Er publizierte jedes zu Tage getretene Stück und versah es mit ermüdenden Beschreibungen (siehe vor allem das Kapitel: Keramik). Ganz in der Nachbarschaft des Gräberfeldes ist auch eine gleichzeitige Besiedlung anzutreffen. Autor benennt die Funde der Siedlung (ganz unstatthafterweise) als «Streufunde», und publiziert eine grosse Reihe von Knochenpfriemen und Steinwerkzeugen. Die Funde einer Siedlung sind nicht immer Streufunde; wenn sie zusammen in einer Grube gefunden werden, sind sie als Fundkomplex zu werten. Die Wiedergabe eines jeden Knochenpfriemens und eines jeden Steinwerkzeuges ist, wie es aus dem vorhergesagten hervorgeht, unnötig. Es wäre besser gewesen, den Gräberplan in einem grösseren Masstabe abzubilden und die Massverhältnisse auf den Tafeln anzugeben, da die in verschiedenem Massstabe abgebildeten Funde ein gesondertes Studium der Tafeln erschweren. Was die Wiedergabe des Gräbermaterials betrifft, so verweise ich auf das, was ich im Anschluss an die Vorrede Fettich's schon auseinander setzte.

Autor, der sehr sorgfältig grub, und seine Beobachtungen sorgfältig notierte, verliert sofort den Boden unter den Füßen, wenn er sich auf ein Gebiet wagt, welches Kenntnisse erfordert, die das Zengővárkonyer Material übersteigen. Es wäre nötig gewesen, mindestens darauf hinzuweisen, warum das Gräberfeld wichtig ist und in welche Kreise des ungarischen Neolithikums das Material einzuordnen ist. Das Lengyélér Material, welches dem Zengővárkonyer sehr nahesteht, hätte mit einigen kritischen Bemerkungen herangezogen werden müssen. Die Privatmythologie des Autors stellt seine Unsicherheit auch in ein helles Licht. Dombay befasst sich nämlich eingehend mit der Lage der Toten im Grabe. Nach seiner Ansicht legen die Toten ihre Hände mit einer betenden Geste vor ihr Gesicht, und da dieses Gesicht nach Osten gewendet ist, so müssen sie ganz gewiss eine «Sonnenreligion» gehabt haben. Mit diesem «Kultus» bringt er auch die verschiedene Anordnung der Toten in Zusammenhang, welche einmal auf die linke und einmal auf die rechte Seite gelegt wurden. Über prähistorische Kulte darf man nicht so unüberlegt urteilen. Wenn der Autor wüsste, wie schwer die religionswissenschaftlichen Untersuchungen auf diesem Gebiete sind, hätte er seine Bemerkungen unterdrückt. Was die verschiedene Anordnung der Toten betrifft, so wissen wir, dass in der kupferzeitlichen Bodroghereszturer Kultur die Toten je nach ihrem Geschlechte einmal auf die rechte und einmal auf die linke Seite gelegt wurden. (Jenő Hillebrand, *Archaeo-*

Budapest.

logia Hungarica. IV. Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztatványa. S. 27).

Es ist dieselbe Unvorsichtigkeit, wenn Autor nur aus einer Tatsache weitgehende Schlüsse zieht. Dombay fand einige Bronzeperlen. Da Bronzeperlen im Bodroghereszturer Kulturkreise unbekannt sind, so folgert er daraus, dass die beiden Kulturen in keinem Nexus miteinander gestanden haben. Ohne in das Meritum der Frage einzugehen, muss ich nur auf die Oberflächlichkeit der Methode hinweisen. Auf Bronzeperlen darf man keine Kulturhistorie aufbauen. Wir müssen sehr darauf achten, den Dilettantismus aus der Altertumswissenschaft endlich doch einmal auszumerzen. Dies kann nur dann erfolgen, wenn wir die Autoren ersuchen, weitgehende Schlüsse nur im Besitze einer grossen Materialkenntnis und nach Erwägung aller möglichen in Frage kommenden Umstände, ziehen zu wollen. Die «Bronzeperlenprähistorie» ist ein typischer Fall der Überschätzung von Details und der leichtsinnigen Folgerungen.

Es ist verwunderlich, dass Fettich, ganz ohne jede Motivierung, die in seiner eben behandelten Vorrede aufgestellten Forderungen bei der Herausgabe des Hillebrand'schen Palaeolitwerkes ganz ausser Acht gelassen hat (*Arch. Hung.* XIII. Jenő Hillebrand, *Die ältere Steinzeit Ungarns*. 1935). Die Publikation, welche ein repräsentatives Werk der ungarischen Palaeolithforschung ist, wurde mit sehr knappem Text, wenigen Abbildungen und mehr als zur Hälfte in Petitdruck hergestellt. Der ungarische Text wurde unterdrückt. Die Forderungen, die Fettich in seiner Vorrede aufstellte, hätten dieser Arbeit viel genützt. Das publizierte Material ist zu gering um ein gutes Bild der Fundkomplexe liefern zu können, und das sogenannte «atypische» Material, welches neuerdings auch das Interesse der Forschung erweckt, ist ganz weggelassen. Selbstverständlich ist eine lückenhafte Publikation aller Stücke auch hier unnötig und unausführbar. Jedenfalls dürfen wir dies nicht unerwähnt lassen, wenn wir sehen, dass ein unscheinbares Werk, ein einfacher Grabungsbericht mit viel grösserem Aufwand, zweischprachig, in grossen Lettern, mit grosser Tafelausstattung und relativ reichem Text herausgegeben wurde.

Es tut mir wirklich leid, den Autor mit einer so überscharfen Kritik behandeln zu müssen. Seine Arbeit erschien aber als Muster einer methodologischen Forderung und in der Redaktion einer angesehenen ungarischen Publikationsserie. Ich musste meine Bedenken hervorbringen, um die ungarische Forschung von einer Verirrung in Selbstwecke und dem Überhandgreifen des Dilettantismus zu bewahren.

SÁNDOR GALLUS

III.

A zengővárkonyi későkőkori leletek közléséről.

Fenti két bírálatnak egymással merőben ellentétes állásfoglalása azt mutatja, hogy itt nagy horderejű tudományos kérdésről van szó. Ez indokolja elsősorban, hogy alábbiakban én is hozzászóllok a vitához, melynek megindítója különben akaratlanul is én voltam.

Roska Márton bírálat helyesen látja a szóbanforgó zengővárkonyi leletközlés céljait, hasznát, a szerkesztő

és szerző törekvéseit, melyeket ez a kiadvány a lehetőségekhez képest igyekszik megvalósítani.

Gallus Sándor bírálat márcsak azért is figyelmet érdemel, mert az a Magyar Nemzeti Múzeum olyan szakembereinek egyikétől származik, akik — mint ő maga mondja — «anyagismeretüket és látókörüket egyetemi tanulmányokkal, nyelvismerettel, múzeumi belszol-

gálattal és külföldi tanulmányutakkal alapozták meg és bővítették». Ez elősorolásból hiányzik az egyik legfontosabb kellék: vidéki gyűjteményeink anyagának rendszeres, szakszerű tanulmányozása, amely nélkül központi gyűjteményünkben felhalmozott régiségeink kezelése és tudományos feldolgozása fogyatékos. Csakugyan, Gallus Sándor a zengővárkonyi lelőhelyen nem járt, az előkerült anyagot sem in situ, sem a pécsváradi, illetőleg pécsi vármegyei múzeumban nem látta. *«Fokozottabb és igényesebb bírálat»*-nál a bírálónak nemcsak a kiadványt, hanem a kiadvány régiséganyagát is föltétlen ismernie kell, mert *«a könyvalakban közreadott őskori anyag nem helyettesítheti sohasem az eredeti tárgyak tanulmányozását»*. Azonkívül az anyag nemismerése könnyen a jelentőség lebecsülésére vezethet, amint az Gallus Sándornál is tapasztalható. Először tehát az anyag jelentőségéről és a kiadvány terjedelméről kell néhány szót szólnom.

Őskori régiségeink tudományos jelentőségének megállapításánál az őskorral behatóan foglalkozó szakembereket is meg szoktam kérdezni, ha kiadásról van szó. A szóbanforgó mű képanyagának bemutatása után az első helyen illtékes múzeumi vezető szakembernek hivatalos helyen nyilvánított véleménye az volt, hogy a világháború óta jelentékenyebb őskori lelet sehol sem került elő; egyúttal melegen ajánlotta, hogy a tervbevett kiadványból 2000 példány nyomassék. Szükség anyagi viszonyaink okozták, hogy ez esetben körülbelül 40–40 oldal juthatott a kétnyelvű szövegnek és hogy a mű csupán a szokásos 500 példányban jelenhetett meg. Ehhez a szöveghez járul 20 olyan tábla, mely az ásatás zárt leleteit (I–XX. t.) és 10 olyan, amely az ásatás során előkerült és korábban talált szórványos leleteket szemlélteti. Az előbbi 20 táblából 7·5 tábla nem a lelettárgyakat, hanem a sírokat in situ mutatja be. Ezek levonásával tehát a szóbanforgó leletanyag értéke-sebb részére, a zárt sírleletek teljes számú bemutatására 12·5 tábla marad. A 8 színes tábla (XXI–XXIX.) a megelőzően, leletegyüttesükben ábrázolt fontosabb díszes edények festéséről ad fogalmat. A XXI. tábláról később lesz szó. De minek ez a részletes igazolás? A zengővárkonyi leletek tudományos jelentőségéről most már — az első közlemény megjelenése után — maguk a leletek mindennél világosabban beszélnek. Hogy a szakszerűen feltárt 78, többé-kevésbé gazdag leleteket tartalmazó sír kimerítő ismertetésére a fenti szöveg és táblamennyiség túlságosan sok-e, különösebb szakismertek nélkül is akárki eldöntheti.

Gallus Sándor bírálatának nagy része a közlés módszerével foglalkozik. De módszertelenül jár el. Ugyanis az általam körvonalazott módszert hiányosan ismerteti, annak csak egy részével vitatkozik s ezzel a megtévesztő eljárással a módszertani kérdést mellékvágányra tereli. Hiánytalanul így szól ez az idézet: *«... a következőkben áll e régóta ismert módszer érvényesítése. A kritikai kiadvány mindenekelőtt hiánytalanul közölje a lelőhely anyagát, ne pedig szemelvényesen. Lehetőleg rögzítse le, sőt rekonstruálja mindazokat a körülményeket, amelyek annak földbekerülésére jellemzők. A leletkombinációk hiánytalan feltüntetése és a stratigraphia tehát elengedhetetlen alapkellékek. Végül ide tartozik a közlésre kerülő anyag szabatos meghatározása, kimerítő ismertetése. A typologiai osztályozás csak mindezek után következhet.»*

Ebből látható, hogy itt nem új módszer bevezetéséről, hanem egy régóta ismertnek érvényesítéséről van szó. Ennek lényege nem az, hogy minden egyes lelettárgy számszerint közöltesse. Lehet hiánytalanul közölni egy lelőhely anyagát úgy is, hogy a szórványos leletek százaiból a főbb típusokat és azok variánsait közöljük. Így történt az a zengővárkonyi anyagnál is. Nem is volna szabad arra gondolni, hogy ezáltal a kritikai kiadvány elve kárt szenvedhet. A XXX–XXXIX. táblákon közölt szórványos leletek kis hányadát alkotják az egész szórványos anyagnak, melynek jó része az ásatások előtt gyűlt össze. Dombay szövegének több helyén említi a szórványos leletek *«nagy sokaságát»* vagy az *«ezekre menő kovaszilánkokat»*; *«tömegesen található, sokszor felhasogatott, majd megpörkölt és üszkös őz, szarvas, tulok és vaddisznócsontok, továbbá ezen állatok csontjaiból készített eszközöket és ékszereket»* (3., 4., 31., 36., 37. o.). A XXX. t. 3, 6–9 alatti vonaldíszes cserepeknél több vonaldíszes nem került elő a szórványos leletek között. Festett cserép (XXX. t. 1–2, 4–5) több, mint 100 van. A táblán csak a mintások vannak közölve. Az agyagnehezékekből és orsógombokból összesen mintegy 50, a csonttükből 250–300, furattermekből több mint 100, kőszőrűkövekből közel 50 darab van, stb. stb. A kiválogatás munkáját a szerző a legnagyobb gonddal és körültekintéssel végezte.

A fenti idézet lényege ellenben az, hogy a typologiai módszert az azt megillető helyre utasítja, szemben az előtte jelzett követelményekkel. Gallus Sándor bíráta erről a nagyhorderejű kérdésről nem szól. Szükség esetén még részletesen vissza fogok erre térni.

Szemelvényes kiadáson nem az olyan értendő, amelyben a szórványos leletek *«azonos típusu garmadtát»* a legszükségesebb variánsokra szorítva közöljük, mint a szóbanforgó kiadványban, ellenben az olyan, amelyben a szerző egyéni belátása szerint válogat egy zárt temető-, vagy telep-anyag leletkombinációi között és csak azt közli, *«ami a szerző szempontjából fontos»*. Természetesen ezt csak a kritikai kiadványra lehet vonatkoztatni, nem pedig szintetikus munkákra. Utóbbiakat azonban megbízható kritikai kiadványoknak kell megelőzniök.

Ezúttal csak egy példát idézek a tévesen felfogott kritikai közlésről: Gallus Sándor, *A soproni Burgstall alakos urnái*, Archaeologia Hungarica, XIII, Budapest, 1934. Előszavában írja a szerző: *«Célom elsősorban az anyagnak kritikai közzététele. Eddig szétszórtan, az összefüggő sírleleteket egymástól elszakítva, többé-kevésbé jó rajzok kíséretében, a modern kutatásnak meg nem felelően publikálták.»* A «kritikai» anyagközlő részben közli hét tumulus leletanyagát a következő sorrendben: *Ferenc Ferdinand II. sz. halma, 80. tumulus, ismeretlen tumulus, 28., 27., 101. és 3. tumulus.* A mellőzött tumulusokról egy szóval sem emlékezik meg és szempontjait sem közli, amelyek szerint a különféle számokkal jelzett tumulusokat kiválasztotta. Még az sem derül ki, hogy a közbeeső számokat viselő tumulusokban voltak-e alakos urnák. A soproni Burgstall alakos urnáival kapcsolatos kultúrát ebből a «kritikai» kiadványból megismerni nem lehet. Az érdeklődőnek továbbra is «szétszórt» és *«a modern kutatásnak meg nem felelő»* kiadványokhoz kell fordulnia, ha az alakos urnákkal kapcsolatos burgstalli kultúrát át akarja tekinteni. Nem is

szólva arról, hogy az alakos urnák mellett és a jelzett «sírmező» rokon tumulusaiban lehettek nem-alakos urnák és egyéb rokon régiségek, melyek az alakos urnák megértéséhez szükségesek. Mindezek ellenére Gallus Sándor munkája egyik leghasznosabb ősrégészeti kiadványunk. Ezzé teszi már a kiválogatott anyag jó fényképes ábrázolása is. Azonkívül az összetartozó leleteket röviden ismerteti. Kétségtelen, hogy ez a munka nem hozhatja helyre egy csapásra azt a sok mulasztást, amit régebbi ásatók évtizedeken át elkövettek az anyag közzététele terén. Kritikai kiadásról azonban szó sem lehet Gallus Sándor munkájánál, legfeljebb bizonyos kritikával végzett válogatásról, melynek szempontjai homályosak.

Annál fontosabb volna, hogy újabb ásatásaink már a főntebb körvonalazott kritikai kiadásokban jelenjenek meg. Ezek helyett, sajnos, ma is legtöbbször szemelvényes kiadásokat kapunk, többé-kevésbé jó ábrákkal és olyan szintézissel, amely nem alapszik megelőző vagy rokon ásatások anyagának kimerítő ismeretén. A kritikai kiadás a távolabbi jövő tudományos munkáját, a megalapozott szintézist szolgálja. Elhibázott volna tehát azt állítani, hogy a kritikai kiadásban a részlet-kutatás szempontjai érvényesülnek.

A tudományos feladatok komoly felfogásáról tanuskodik Dombay előszava. *«E munkámban arra törekszem, hogy az ásatás menetét, az eddig előkerült anyagot és megfigyeléseimet részletesen ismertessem és azt már most a tudomány rendelkezésére bocsássam. Ez az anyag azonban nem teljes... A teljes feltárás 10–15 évet vesz igénybe akkor, ha a munkát évenként nagy lendülettel lehet folytatni... (Az anyag és megfigyelések eredményeivel való foglalkozás) csak akkor lesz idősezerű, ha a telep és temető feltárása befejeződik, amikor tehát már együtt lesz mindaz az anyag és tapasztalat, ami ilyen irányban felhasználható».* Dombay munkaprogramja tehát világos. Szélesebbkörű összehasonlításoknak, kultúrkör meghatározásának stb. helye nincs ott, ahol az anyag túlnyomó nagy része még a földben van. *A zengővárkonyi típusú anyagnak az egész ország területéről való feldolgozását,* amiről Gallus Sándor beszél, egyetlen munka sem támogatta annyi hiteles adattal, mint Dombay munkája. Végre itt van a festett keramika népének egy nagy sírmezője, melynek rendszeres ásatása, illetőleg ezen ásatásnak első szakasza nem csupán az anyag múzeumba szállításáig vagy a «tudományos» riportig terjedt, hanem a lelkiismeretes ásatási jegyzőkönyvnek és az ásatási megfigyeléseknek nyilvánosságra való hozatalával, továbbá az anyag teljesnek mondható, mielőbbi közlésével végződött. *«A magyar föld embertörténelmének nagyvonalú feltárása»* tartalom nélküli szólamná válhat az ilyen és ezzel összehasonlítható nagyjelentőségű őskori leletanyagok kritikai kiadása nélkül.

Gallus Sándor szerint *«a táblák átnézésénél igen zavarunk a különböző méretben közölt ábrák».* A valóság az, hogy az összetartozó sírleletek úgy vannak csoportosítva, hogy azok lehetőleg egy felvételre kerüljenek. Ezáltal az egy sírba tartozó edények egymáshoz való nagyságviszonya hitelesen jelölve van. A táblákon a háttér megtartása következtében jól látható, hogy mi egy felvétel. A pontos méret a szövegben található. Ellenben Gallus Sándor idézett munkájában egyazon sírhoz tartozó edények ugyanazon a táblán csakugyan za-

varó módon különböző nagyságú ábrákkal szerepelnek. Példák: i. m. III. t. 80. tumulus edényei $\frac{1}{8}$, illetőleg $\frac{1}{7}$ nagyságban, ugyanezen táblán az ismeretlen tumulus edényeiről cca $\frac{2}{3}$ nagyságú képek szerepelnek. Az i. m. IV. tábláján cca $\frac{1}{2}$, cca $\frac{1}{11}$, cca $\frac{1}{4}$ és cca $\frac{1}{7}$ nagyságban szerepelnek edényképek. A többi táblákon is így van ez. Több esetben nem is lehetett volna más-ként csoportosítani a képeket. A Dombay-műnél azonban különös gondot fordítottunk arra, hogy ilyen zavarok ne legyenek. A XXI. táblán például a színes táblákon közölt összes edények egy fényképfelvételen egyesítve is ábrázoltattak, hogy egymáshoz való nagyságviszonyuk jól látható legyen.

Gallus Sándor bírálata még több részletet is érint, amelyekkel most helyszüke miatt nem foglalkozhatom. A magyar paleolitikumról szóló munkára sem térhetek ki ugyanazon okból kifolyólag. A Gallus Sándor által idézett művek is részletesebb hozzászólást igényelnek. Szükség esetén mindezekre még visszatérek.

Csak két részletkérdést kell még megemlítenem. Az egyik, hogy a Dombay-mű nem készült *«példaképpen bemutatott munkának».* Sőt a szerkesztői előszó nem is volt tervbevéve. Csak a Dombay-féle kézirat elkészülése után merült föl illetékes helyen a szerkesztői előszó szükségessége. A másik az, hogy a sírok rajzai túlságosan kicsinyek. E tekintetben Gallus Sándornak igaza van. E rajzok lekicsinyítését a 9. és 10. képnél a tükör nagysága szabta meg. A többi rajzot (4–8) nem akaruk aránytalanul nagyobbra készíttetni. Viszont a vázat a lépték miatt nem lehetett nagyobbra rajzoltatni. Azonkívül az összefüggések szemléltetése érdekében távolabb eső sírokat is egy képen kellett feltüntetni. E technikai nehézség leküzdésével a következő kiadványban törődni fogunk.

Mi lehet az alapja Gallus Sándor ezen ellenvéleményének, mely az anyag eredetiben való ismerete nélkül és az általam elmondott és még elmondásra váró tárgyi körülmények figyelembevétele nélkül ilyen terjedelmes bírálatban jutott kifejezésre? Erre a magyarázatot Gallus Sándornak egy másik dolgozata szolgáltatja, mely az ősrégész szakember tudományos működésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. *«A tudományos expresszionizmus alkotásélménye benső rokona a művész alkotásélményének. Mint ahogy az igazi művész alkotásaiba legbensőbb énjét önti, élete kínlódásaival azt magasztosítja fel, ami számára a «lényeg» és alkotása lelke formáját viseli magán, úgy a tudós is énjén keresztül közeledik a megmunkálandó nyersanyaghoz és alkotásában saját életformáját is kifejezi. Ebben az értelemben expresszionista, egy mélyebb értelemben tolmács. Miközben saját életét alakítja és lelkének formája, lényegének törvényei szerint alkot, egyúttal annak a rokon világnak a törvényeit is kifejezi, amelyre legbensőbb lényével rezonált. Tudományos élményeinek összeomlása saját összeomlását is jelentené.»* (Sziget, I, 1935, 51. sk. o.). Ez a fejtegetés a tudományos munka természetének teljes félreismerésén alapszik (ad vocem: dilettantizmus). Nem is tekinteném a szerző tudományos meggyőződésének (hanem inkább szépirodalmi kísérletnek), ha nem egy olyan könyvben jelent volna meg, amelynek első fejezete a tudósokat aposztrofálja (*«Tudósoknak való»*).

Ha módszertani kérdések fölmerülése merőben elmenthető véleményeket válthat ki az ősrégész szakemberek körében, akkor ebből arra lehet következtetni, hogy az ősrégészetnek, mint tudomány szaknak általánosan elfogadott, kialakult módszere nincs, ez a tudományág kezdeti korszakát éli. Csakugyan, még legelső ősrégész szakembereink munkáiban is találunk erre a föltevésre támpontokat. Nem is speciális ősrégészeti, hanem általános tudományos követelményt hangsúlyoznak a következő szavak: «... nach meiner Auffassung die Grundlage wissenschaftlicher Auseinandersetzungen nur objektiv beobachtete Tatsachen bilden können und das alleinige Ziel die Erforschung der Wahrheit bleiben muss» (Tompá F., *A szalagdiszes agyagművesség kultúrája Magyarországon*, Archaeologia Hungarica, V—

VI, Budapest, 1929, 17. o.) — Más helyen ezt olvassuk: «Bejejezésül a szerző indokolja monografiájában követett módszerét és kiemeli azokat a nehézségeket, amelyek a prehistóriában nagyon sokszor lehetetlenné teszik egyes problémáknak végleges megoldását. Ezért ellenzi a kategorikus «kell» és «biztos» kitételeknek gyakori használatát». (Hillebrand J., *A pusztai várházi koraréz kori temető*, Archaeologia Hungarica, IV, Budapest, 1929, 12. o.).

Mindezekből látható, hogy az ősrégészet ma még tapogató a módszertani kérdésekben. E kérdések felvetése és megvitatása tehát csak tanulságos lehet nem csupán a jelen vitában szereplők, hanem az ősrégészeti és a rokon tudományok kívül álló művelői számára is.

FETTICH NÁNDOR

III.

Zum Bericht über die spätsteinzeitlichen Funde von Zengővárkony.

Die einander scharf widersprechenden Stellungnahmen obiger Rezensionen bezeugen, dass es sich hier um eine wissenschaftliche Frage von grösserer Tragweite handelt. Dies veranlasste mich, als ungewollten Urheber der Diskussion, auch ein Wort mitzusprechen.

Die Rezension von M. Roska beurteilt sowohl die Zwecke und Vorteile des besprochenen Werkes, als auch die Bestrebungen der Redaktion und des Verfassers, denen der Verlag nach Möglichkeit gerecht zu werden trachtete, ganz richtig.

Die Kritik von S. Gallus ist schon aus dem triftigen Grunde beachtenswert, da sie von einem der Fachleute des Ungarischen Nationalmuseums herrührt, die nach seiner eigenen Aussage «ihre Materialkenntnisse und ihren Gesichtskreis durch grundlegende Universitätsstudien, internen Musealdienst, Sprachkenntnis und ausländische Studienreisen ausbildeten und erweiterten.»¹ Diese Aufzählung lässt aber eine der wichtigsten Erfordernisse vermissen: eingehende, systematische Studien der Bestände unserer Provinzialmuseen, ohne welche die Handhabung und wissenschaftliche Bearbeitung der in unserer Zentralsammlung aufgastapelten Altertümer mangelhaft wäre. Merkwürdigerweise besuchte Gallus weder das Fundgebiet von Zengővárkony, um die Funde «in situ» zu besichtigen, noch stattete er dem Museum von Pécsvárad bzw. dem Komitatsmuseum von Pécs einen Besuch ab, um den übrigen Fundbestand ins Auge zu fassen. Bei einer «Kritik mit gesteigerten Ansprüchen» genügt es nicht, das Verlagswerk zu kennen; der Kritiker muss auch mit dem Material desselben näher bekannt sein, da «das in Buchform veröffentlichte urgeschichtliche Material das Studium der Originale nie ersetzen kann.» Ausserdem führt die Unkenntnis des Materials sehr leicht zur Herabsetzung seiner Bedeutung, wie dies auch bei S. Gallus der Fall ist. Vor allem muss daher über die Bedeutung des Materials

und den Umfang des Verlagswerkes einiges bemerkt werden.

Bei der Beurteilung der wissenschaftlichen Bedeutung unserer urgeschichtlichen Altertümer pflege ich auch Fachleute der Urgeschichte zu Rate zu ziehen, wenn es sich um das Verlegen einer Arbeit handelt. An Hand des vorgelegten Bildmaterials des besprochenen Verlagswerkes äusserte sich der in erster Linie befugte Sektionsleiter des Museums dahin, dass seit dem Weltkriege noch kein ähnlich bedeutender Fund zum Vorschein gekommen sei; er empfahl zugleich aufs wärmste, das geplante Werk in 2000 Exemplaren erscheinen zu lassen. Unsere bescheidenen Mittel liessen leider nur ein gewohnheitsgemässes Erscheinen in 500 Exemplaren mit ungefähr 40—40 Seiten zweisprachigen Textes nebst 20 Tafeln (I—XX) zu, welche die geschlossenen Funde der Ausgrabungen, und 10 solche Tafeln, welche die teils früher, teils während der Ausgrabungen gehobenen Streufunde darstellen. Von den ersten 20 Tafeln enthalten 7—5 keine Fundgegenstände, sondern nur Gräber «in situ» aufgenommen. Diese abgerechnet, bleiben für den wertvolleren Teil des Fundbestandes, nämlich für die geschlossenen Funde 12—5 Tafeln übrig. Die 8 kolorierten Tafeln (XXI—XXIX) sollen von der Bemalung der bereits samt Fundkomplexen früher dargestellten wichtigeren verzierten Gefässe einen Begriff geben. Tafel XXI wird später noch erwähnt. Eine ausführliche Rechtfertigung ist aber jetzt — nach Erscheinen der ersten Folge der Veröffentlichung — vollauf überflüssig geworden. Für die wissenschaftliche Bedeutung der Funde von Zengővárkony sprechen nummehr die Funde selbst am beredtesten. Ob zum Zwecke einer eingehenden Behandlung der an Begleitfunden mehr oder weniger reichen, fachgemäss erschlossenen 78 Gräber der obige Textumfang und das obige Tafelmaterial zu reichlich

¹ Der verdeutschte Text der Kritik von S. Gallus ist nicht vollständig. Z. B. fehlen die beiden vorletzten langen Abschnitte in der Übersetzung ganz. Ausserdem sind auch anderwärts einige Sätze weggeblieben. In

meiner Replik habe ich den vollständigen ungarischen Text als Grundlage meiner Betrachtungen genommen, umso mehr, da der deutsche Text von S. Gallus ein mangelhaftes Bild seiner Anschauungen bietet.

bemessen sei, kann durch jedermann ohne besondere Fachkenntnisse entschieden werden.

Die Kritik von S. Gallus befasst sich zwar zum Grossteil mit der Methode der Veröffentlichung, verfährt aber dabei selbst unmethodisch. Seine Wiedergabe der durch mich geschilderten Methode ist lückenhaft, er diskutiert bloss einen Teil derselben und bringt dadurch das Problem der Methodologie auf ein Nebengeleise. Nach dem wortgetreuen Zitat: «...besteht die Anwendung dieser altbekannten Methode im folgenden. Die kritische Ausgabe soll vor allem über das Material des Fundortes restlos, nicht aber auswahlmässig berichten, alle jene Umstände festlegen, bezw. rekonstruieren, die für die Bestattungsart kennzeichnend sind. Der Nachweis der Vollständigkeit der Fundkomplexe und der Stratigraphie sind unerlässliche Erfordernisse. Schliesslich gehört noch die genaue Erklärung und eingehende Besprechung des veröffentlichten Materials hieher. Die typologische Einteilung kann nur zuletzt erfolgen.»

Hieraus ist ersichtlich, dass es sich hier nicht um die Einführung einer neuen, sondern um die Durchführung einer altbekannten Methode handelt. Das Wesen dieser letzteren besteht nicht darin, jeden einzelnen Gegenstand zahlenmässig anzuführen. Das Material eines Fundortes kann auch derart restlos besprochen werden, wenn man aus den Hunderten von Streufunden die ausgewählten Haupttypen und deren Abarten vorführt. Dies geschah auch mit den Streufunden von Zengövárkony. Es dürfte eigentlich nicht einmal daran gedacht werden, dass darunter das Prinzip der kritischen Publikation leiden könnte. Die Streufunde der Tafel XXX—XXXIX bilden nur einen geringen Teil des gesamten Streufundmaterials, das zum grössten Teil noch vor den Ausgrabungen ans Licht kam. Der Text Dombays erwähnt mehrmals «die grosse Menge der Streufunde», «tausende von Splittern», «massenhaft vorkommende, oft gespaltete, angebrannte Knochen von Rehen, Hirschen, Kindern und Wildschweinen, sowie aus diesen gefertigten Geräten und Schmucksachen (S. 3, 4, 31, 36, 37). Ausser den auf Taf. XXX, 3, 6—9 dargestellten Scherben der Linearkeramik sind unter den Streufunden keine andere vorgefunden worden. Bemalte Scherben (Taf. XXX, 1—2) gibt es über 100. Auf der Tafel sind nur die bemusterten dargestellt. Tonbeschwerer und Spinwirtel gibt es ungefähr 50, Knochennadeln 250—300, Bohrzapfen über 100, Schleifsteine nahezu 50 Stück, usw. Die Arbeit der Auswahl hat der Verfasser mit der grössten Sorgfalt und Umsicht besorgt.

Das Wesentliche am obigen Zitat ist hingegen, dass dieses die typologische Methode auf ihren gebührenden Platz verweist, im Gegensatz zu den angeführten Erfordernissen. Die Kritik des S. Gallus tut dieser Frage von grosser Tragweite gar keine Erwähnung. Nötigenfalls werde ich darauf noch ausführlich zu sprechen kommen.

Unter Auswahlpublikation ist nicht jene Art zu verstehen, welche die «haufenweise erscheinenden Streufunde identischen Typs» auf die wichtigsten Varianten beschränkt veröffentlicht, wie dies in unserem Verlagswerk der Fall ist, sondern diejenige, in welcher der Verfasser aus dem geschlossenen Fundbestand nach gutdünken herausgreift, «was er nach eigenem Ermes-

sen für wichtig erachtet.» Selbstredend bezieht sich dies nur auf kritische Publikationen und nicht auf Arbeiten synthetisierenden Charakters. Letzteren müssen aber zuverlässige kritische Ausgaben vorausgegangen sein.

Diesmal führe ich nur ein Beispiel der irrtümlich aufgefassten kritischen Veröffentlichung an. Im Vorwort des Werkes von S. Gallus, *Die figuralverzierten Urnen vom soproner Burgstall*, Archaeologia Hungarica, XIII, Budapest, 1934 heisst es: «Ich bezwecke vor allem die kritische Veröffentlichung des Materials. Bislang wurde es zerstreut, mit getrennten Fundkomplexen, in Begleitung verschieden guter Zeichnungen, nicht im Sinne der modernen Forschung veröffentlicht.» Die «kritische» Materialbeschreibung publiziert die Fundgegenstände der 7 Grabhügel in der Reihenfolge: Hügel Franz Ferdinand Nr II, Hügel 80, unbekannter Hügel, Hügel 28, 27, 101 und 3. Der unbeachtet gelassenen Hügel wird gar keine Erwähnung getan, noch werden die Gesichtspunkte mitgeteilt, nach welchen die Auswahl der verschieden nummerierten Grabhügel erfolgte. Es bleibt sogar unbekannt, ob in den dazwischen liegenden Gräbern gleichfalls figuralverzierte Urnen vorkommen. Die mit solchen Urnen des Soproner Burgstalls zusammenhängende Kultur aus dieser «kritischen» Publikation kennen zu lernen, ist rein unmöglich. Der Interessent muss sich auch künftig dem Studium der «zerstreuten» und «der modernen Forschung nicht entsprechenden» Veröffentlichungen zuwenden, wenn er eine Übersicht der mit den figurenverzierten Urnen in Beziehung stehenden Burgstaller Kultur gewinnen will. Geschweige denn, dass neben den Figurenurnen in den mit dem angedeuteten «Gräberfelde» verwandten Hügeln auch Urnen ohne Figurenverzierung und andere verwandte Altertümer vorhanden sein konnten, die zum Verständnis der figuralverzierten Urnen beigetragen hätten. Trotz alldem gehört dieses Werk von S. Gallus zu den brauchbarsten Publikationen der ungarischen Urgeschichtsforschung, schon der guten lichtbildnerischen Darstellungen des ausgewählten Materials wegen. Ausserdem werden auch die zusammengehörenden Fundkomplexe kurz besprochen. Es steht ausser Zweifel, dass dieses Werk nicht imstande sein kann, all die Versäumnisse der grabenden Archäologen früherer Jahrzehnte in Bezug auf Materialveröffentlichung mit einem Schlage wettzumachen. Von einer kritischen Publikation kann aber beim Werke von S. Gallus nicht die Rede sein, höchstens von einer gewissermassen kritisch erfolgten Auswahl, deren Gesichtspunkte unklar sind.

Umso wichtiger wäre es, unsere neueren Ausgrabungen in kritischen Veröffentlichungen erscheinen zu lassen. Leider erhalten wir auch heute noch zumeist Auswahlpublikationen mit mehr oder minder guten bildlichen Darstellungen und mit Synthesen, die nicht auf gründlicher Kenntnis der früheren oder verwandter Ausgrabungen beruhen. Die kritischen Veröffentlichungen wollen der Wissenschaft der fernen Zukunft, der tieferen Synthese dienlich sein. Es wäre eben deshalb verfehlt zu behaupten, dass in den kritischen Publikationen ausschliesslich Gesichtspunkte der Detailforschung zur Geltung gelangen.

Dombays Vorwort zeugt von einer gediegenen Auffassung der wissenschaftlichen Aufgaben. «In dieser Arbeit war ich beflissen, den Gang der Ausgrabungen,

das gehobene Fundmaterial ausführlich bekannt zu machen, meine Beobachtungen darzulegen und der Wissenschaft schon heute zur Verfügung zu stellen. Dieses Material ist aber noch unvollständig. Wenn die Ausgrabungen alljährlich unbehindert vorstatten gehen können, werden die Grabungen noch 10—15 Jahre in Anspruch nehmen... Nur nach beendetem Aufschluss der ganzen Siedlung und des ganzen Friedhofes, wenn das ganze Material sammt allen Beobachtungen zur Verfügung stehen wird, kann von einer endgültigen Bearbeitung des Stoffes gesprochen werden.» Das Arbeitsprogramm Dombays ist daher klar. Weitläufige Vergleiche, Bestimmungen von Kulturkreisen sind nicht am Platze dort, wo der weitgrösste Teil des Fundmaterials noch unerschlossen unter der Erde liegt. «Das Verarbeiten des Materials vom Zengővárkonyer Typ aus dem ganzen Lande», wovon S. Gallus spricht, hat keine Veröffentlichung mit soviel zuverlässigem Material gefördert, wie eben diese Arbeit von Dombay. Endlich haben wir ein grosses Gräberfeld des Volkes der bemalten Keramik vor uns, dessen systematische Ausgrabung bzw. der erste Abschnitt seiner Erschliessung nicht mit dem Einliefern des Fundmaterials ins Museum oder mit dem darüber publizierten wissenschaftlichen Riport abschliesst, sondern mit der Veröffentlichung der gewissenhaften Grabungsbefunde, der gemachten Beobachtungen und des in praktischem Sinne vollständigen Fundmaterials gar bald hervortritt! «Die grosszügige Aufschliessung der Menschengeschichte des Ungarlandes» dürfte sich ohne einer kritischen Veröffentlichung dieser und ähnlicher bedeutenden urgeschichtlichen Fundmaterialien leicht zur inhaltslosen Redensart schrumpfen.

Nach S. Gallus «stört bei der Besichtigung der Tafeln der verschiedene Masstab der Abbildungen ungemein.» In Wahrheit sind die zusammengehörigen Grabfunde derart gruppiert, dass sie möglichst auf eine Aufnahme gelangen. Dadurch ergibt sich der relative Grössenunterschied der Gefässe ein und desselben Grabes. Auf den Tafeln ist infolge des Behaltens des Originalhintergrundes leicht festzustellen, was zur selben Aufnahme gehört. Das genaue Mass ist dem Texte zu entnehmen. Im zitierten Werke von S. Gallus figurieren aber Gefässe desselben Grabes auf befremdende Weise mit Abbildungen verschiedener Grösse. Beispiele: Taf. III, Hügel 80. Gefässe in $\frac{1}{8}$, bzw. $\frac{1}{7}$ Grösse. Auf derselben Tafel sind Gefässe des unbekannten Grabhügels in $\frac{2}{3}$ Grösse abgebildet. Auf Tafel IV sind Gefässe in ungefähr $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{11}$, $\frac{1}{4}$ und $\frac{1}{7}$ Grösse dargestellt. Auf den übrigen Tafeln finden wir dasselbe. In mehreren Fällen wäre es unmöglich gewesen, die Abbildungen anders zu ordnen. Beim Dombay-Werke waren wir sorgsam bedacht, solche Störungen zu vermeiden. Beispielsweise wurden sämtliche, auf farbigen Tafeln abgebildeten Gefässe auch auf einem Lichtbilde vereint dargestellt, um damit den Grössenvergleich zu erleichtern (Taf. XXI).

Die Kritik von S. Gallus berührt noch einige Details, mit welchen ich mich wegen Raumangel nicht befassen kann. Aus demselben Grunde muss ich auch darauf verzichten, mich jetzt über die Angelegenheit der Monographie des ungarischen Paläolithikums zu verbreiten. Auch die von S. Gallus zitierten Werke bedürfen einer ausführlicheren Erörterung. Nötigenfalls werde ich noch auf diese zurückkommen.

Ich möchte nur noch zwei Momente zur Sprache bringen. Das eine ist, dass das Werk Dombays nicht dazu bestimmt war, «eine Musterarbeit abzugeben.» Ein Vorwort des Schriftleiters war überhaupt nicht geplant. Nur nach Abschluss des Dombayschen Manuskriptes ergab sich die Notwendigkeit dieses Vorwortes. Die andere Frage ist die der zu klein geratenen Abbildungen der Gräber im Text. Hierin hat S. Gallus vollkommen recht. Die Verkleinerung der Textabbildungen 9 und 10 war von der Spiegelgrösse abhängig und die übrigen Zeichnungen (4—8) wollten wir nicht verhältnismässig grösser nehmen. Hingegen war es wegen des Masstabes nicht möglich, die Vasen grösser zeichnen zu lassen. Ausserdem war es auch notwendig, um die Zusammenhänge zu veranschaulichen, die ferner liegenden Gräber auf einer einzigen Abbildung darzustellen. Mit der Überwindung dieser technischen Schwierigkeit werden wir uns in der nächsten Publikation bemühen.

Was dürfte wohl die Grundidee dieser gegenteiligen Auffassung von S. Gallus gewesen sein, die ohne der genauen Kenntnis der Originalfunde und ohne Beachtung der hier angeführten und noch künftig anzuführenden sachlichen Momente in einer umfangreichen Kritik zum Ausdruck gelangte? Die Erklärung dafür befindet sich in einem anderen Aufsatz von S. Gallus, in welchen er die mit der wissenschaftlichen Tätigkeit der Prähistoriker vom Fache zusammenhängenden Fragen erörtert. «Das Schaffungserlebnis des wissenschaftlichen Expressionismus ist mit dem Schaffungserlebnisse des Künstlers eng verwandt. Wie der wahrhafte Künstler mit seinem Werke sein innerstes Ich einverleibt und dieses durch die Qualen seines Lebens verherrlicht, für ihn das «Wesentliche» bedeutet und sein Werk die Form seiner Seele darstellt, so nähert sich auch der Gelehrte über sein Ich hindurch dem zu behandelnden Rohmaterial und bringt in seinem Schaffen gleichzeitig seine Lebensform zum Ausdruck. In diesem Sinne ist er ein Expressionist, in tieferem Sinne ein Dolmetsch. Indem er sein eigenes Leben gestaltet und der Form seiner Seele entsprechend den Geboten seines Wesens folgend schafft, lässt er zugleich die Gesetze jener verwandten Welt zum Ausdruck gelangen, mit der sein innigstes Wesen in Einklang steht. Der Zusammenbruch seiner wissenschaftlichen Erlebnisse würde auch seinen eigenen Zusammenbruch bedeuten.» (Sziget, I, 1935, S. 51 ff.). Diese Erörterung beruht auf völligem Verkennen der Beschaffenheit der wissenschaftlichen Arbeit (ad vocem: Dilettantismus). Ich würde sie auch nicht für die wissenschaftliche Überzeugung des Verfassers ansehen (sondern eher nur für einen belletristischen Versuch), wäre sie nicht in einem Buche erschienen, dessen Kapitel I. einen Aufruf an die Gelehrten enthält («Für die Gelehrten»).

Wenn somit Fragen der Methodologie in Fachkreisen der Prähistoriker ganz entgegengesetzte Meinungen hervorrufen können, so ist auch der Schluss naheliegend, dass die Urgeschichte als Wissenschaftsfach noch über keine ganz ausgebaute und allgemein eingebürgerte Arbeitsmethode verfügt, sich demnach noch in einem Entwicklungsstadium befindet. Tatsächlich finden wir für diese Annahme sogar in Arbeiten unserer besten Prähistoriker vom Fache gewisse Anhaltspunkte.

Folgende Aussage betont ein nicht nur speziell prähistorisch, sondern allgemein wissenschaftlich geltendes Erfordernis: «...dass nach meiner Auffassung die Grundlage wissenschaftlicher Auseinandersetzungen nur objektiv beobachtete Tatsachen bilden können und das alleinige Ziel die Erforschung der Wahrheit bleiben muss.» (F. Tompa. Kultur der Bandkeramik in Ungarn, Archaeologia Hungarica, V—VI, Budapest, 1929, S. 17). In einem anderen Werke heisst es: «Wir haben noch viele glückliche Funde zu bergen, wir benötigen noch viele einwandfreie systematische Untersuchungen, bis wir in der Lage sein werden, alle hier aufgerollten Probleme in untrüglicher Tagesbeleuchtung zu bringen. Darum vermied ich womöglich die kategorischen Aus-

drücke: «muss» und «bestimmt», weil diese meiner Auffassung nach der gesunden Entwicklung der prähistorischen Wissenschaft viel schaden können.» (I. Hillebrand «Der frühkupferzeitliche Friedhof von Pusztavánháza», Archaeologia Hungarica, IV, Budapest, 1929, S. 12.)

Alldies erhellt zur Genüge, dass die Prähistorie unserer Tage in Fragen der Methodologie noch vielfach unsicher herumtappt. Das Aufwerfen und Besprechen dieser Fragen dürfte sich demnach nicht nur für die in dieser Diskussion Teilnehmenden, sondern auch für die Pfleger der Urgeschichte und verwandter Wissenschaften überhaupt als lehrreich gestalten.

NÁNDOR FETTICH

AZ ŐSKORI AGYAGEDÉNYEK HELYREÁLLÍTÁSA

A régész az ásatás és a talált emléktárgy összevetéséből igyekszik egy-egy kultúra általános vagy részletkérdését megoldani. Az ásatás tapasztalatait már többnyire a terepen leszállítva, míg az emléktárgyról csak akkor tud teljes képet alkotni, ha az megfelelően elő van készítve a tudományos feldolgozás számára. Az előkészítés az anyag szakszerű helyreállításával kezdődik. A helyreállítás célja az, hogy az emléktárgyat eredeti állapotába a lehető legtökéletesebben visszaállítva bocsássa a szakemberek rendelkezésére. Az anyaghelyreállítás ezenkívül a régészeti tudományt közvetve hozzásegíti gyakorlati céljának eléréséhez is: megismertetni a nagyközönséggel az emléktárgyat. Erre a célra egyes kiváló leletek kiemelése nem alkalmas, viszont cserepekkel és rosszul összetákolt edényekkel a közönség érdeklődését felkelteni nem lehet. A különböző korok kultúráinak tanulságos bemutatása csak a megfelelően rendbehozott emléktárgy összességével érhető el. Ezek a szempontok az anyaghelyreállítást a régészeti kutatás nélkülözhetetlen segédeszközzé teszik.

Az ősrégészet emléktárgyának legfontosabb része kétségtelenül a keramika, mivel ennek van többnyire döntő jelentősége az egyes leletcsoportok korának megállapításánál. Ennélfogva ez az anyag fokozottabb figyelmet és gondosságot igényel a földből való kiemeléskor, csomagolásnál, szállításkor és helyreállításnál egyaránt. Ez a gondosság annál inkább fontos, mivel az összes leletek között a keramikai anyag megy legkönnyebben tönkre.

Az edényhelyreállítási szakmunka nálunk nagyon rövid múltra tekinthet vissza s így számottevő fejlődéséről ezidőszere nem beszélhetünk. Az alábbiakban csak saját — hosszú évek tapasztalatai alapján kialakult — gyakorlati módszerem leírását adhatom, mert eddig még nem kínálkozott lehetőség arra, hogy külföldi múzeumok helyreállítási eljárásait ta-

nulmányozhassam s azt a mienkkel összehasonlítva, a megfelelő tanulságokat levonhassam.

A leletek kibontása és kiemelése a földből. Temető feltárásánál — akár csontvázas, akár urnasírokról van szó — a leleteket a helyszínen a felvételezésre (bemérés, sírleírás, fényképezés) kell előkészíteni. Mivel a felvételezés célja csak a leletek eredeti helyzetének megrögzítése, nem szükséges azokat teljesen letisztítani, hanem csak annyira, hogy alakjuk felismerhető legyen. A leletek ilyen kibontására és letisztítására legalkalmasabbak a kis kézi kaparók (I. k. 1—1a, 2—2a) és különböző nagyságú ecsetek. A kaparókkal az edényeket ne a közvetlen felületükön bontsuk, hanem először vékony földréteget hagyjunk rajta. Ezt a földréteget csak később távolítsuk el, lehetőleg ecsettel. Ha nem így járunk el, az edény felületét könnyen megsértjük, díszítését — büttykeit, festését — lefaragjuk vagy lekaparjuk. Az edények helyszíni letisztításának mértékét egyébként a lelőhely földjének anyaga és az edények falának erőssége is befolyásolja. Homokos talajból az edény úgyszólván ecsettel kibontható, míg kemény fekete, szikes vagy agyagos földből valósággal ki kell azt faragni.

A felvételezés megtörténte után az edényeket kiemeljük; két oldalról egy-egy kaparóval — vastagabb földréteg ráhagyásával — az edény alá szúrunk és azt a földréteggel együtt felnyomjuk.

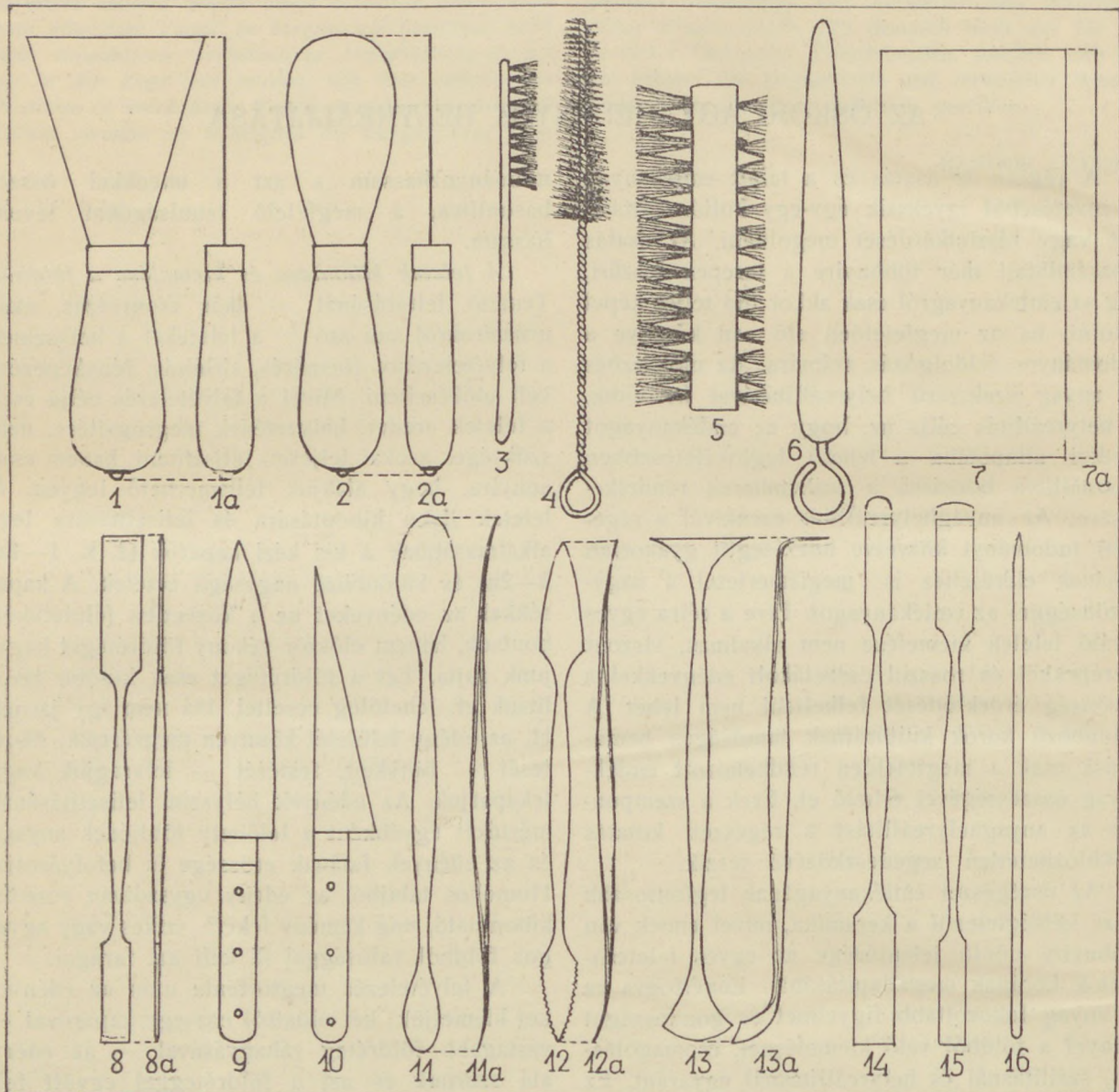
Gyakran az edény anyaga kibontáskor annyira mállik, hogy nem lehet kiemelni a földből. Az ilyen edényeket kibontás után megfelelő ideig bolygatatlanul hagyjuk; a szabad levegőn legtöbbször annyira megerősödnek, hogy később kiemelhetők.

Ha az edény a föld nyomása következtében darabokra törött, fölszedéskor az egymás mellé tartozó darabok, a későbbi összekeresés megkönnyítése végett összejelölhetők.¹

Az edények csomagolása. Ép edényeket — különösen ha gyenge tartásúak — a belsejükbe hagyott földdel együtt csomagoljuk. Ha a belső földet eltávolítjuk, az edény szállítás közben könnyebben törik össze. Ugyancsak a belső földdel együtt kell kiemelni és csomagolni azokat

níteni nem lehet, az egészet együtt csomagoljuk be.

Telepásánál — ahol a törött kerámiakai anyag az uralkodó — lehetőleg minden cserepet össze kell szedni. Eddigi tapasztalataim szerint néha éppen azok a cserepek, amelyeknek jelentő-

1. kép. — Abb. 1.

a gyenge anyagú, darabokra repedezett edényeket, melyeknek darabjait a belső föld még összetartja; ha az ilyen edények darabjai már szét hullottak, akkor a cserepeket először külön-külön, azután edényenként csoportosítva is becsomagoljuk.²

Ha több összetörött edény cserepei keveredtek össze s azokat edényenként pontosan elkülö-

séget egyáltalán nem tulajdonít az ember, fontos és nélkülözhetetlen darabokká válnak egyes edények, tűzhelyek stb. összeállításánál. Az egy tömegben előkerülő cserepeket együtt kezeljük. Ezenkívül nagyobb ásatáson, ahol több árok kerül kiásásra, az egyes árkok cserepeit is együtt tartjuk és csomagoljuk. Megfelelő jegyzetekkel és ládajelzésekkel megkönnyíthetjük a cserepek

későbbi csoportonkénti elkülönítését és ezeken belül az egyes edények cserepeinek összerakását. Egyebekben a fönt leírtak az irányadók.

A becsomagolt edényeket és cserepeket azután ládába, faforgács, tengerifű, szalma vagy törek közé ágyazzuk. A beágyazásnál arra kell ügyelni, hogy az edények ne érjenek egymáshoz vagy a láda falához. A kitöltőanyagot csak olyan keményre tömjük, hogy még eléggé rugalmas legyen. A túl mereven beágyazott edények szállítás közben, a rázás következtében — mivel a kitöltő anyag nem elég rugalmas — könnyen összetörnek; a lazán beágyazottak viszont könnyen elmozdulnak, egymáshoz, vagy a láda oldalához ütdöve törnek össze. A szórványos cserepekre nem kell ilyen gondot fordítani; ezeket rétegezve csomagoljuk a ládába.³ Azoknak az edényeknek a belsejét, amelyekben nincsen föld, szintén kitömjük a kitöltő anyaggal.

Az edények és cserepek megtisztítása. A múzeumba szállított, kicsomagolt edényeket és szétcsoportosított cserepeket legelőször mechanikai úton, megfelelő szerszámokkal (I. k. 9, 10, 12—12a, 13—13a) a nagyja földtől és piszoktól tisztítjuk meg. Azután — ha az edény-cserepek erős tartásúak — vízbe rakjuk azokat s puha kefével (I. k. 3, 4, 5) eltávolítjuk a még rájuktapadó földet, gondosan ügyelve arra, hogy a törési felületeket is tisztára mossuk. A gyengertartású, könnyen málló anyagú edényeket és cserepeket kézben tartva, vízbemártott egészen puha kefével vagy ecsettel kell darabonként óvatosan megtisztítani.

Ha a darabokon szinterreteg van — ami szinte általános — akkor ezeket nagy üvegtálba öntött sósavba rakjuk s mindaddig bennetartjuk, míg a sósav a szinterreteget le nem marja. Azután tiszta vízben áztatjuk azokat, kb. 3—4-szer annyi ideig, mint ameddig sósavban voltak. A kiáztatást gondosan kell csinálni, mert különben az edény falába beszívódott és ki nem ázott sósav szárítás után az edény felületén sárgás foltok alakjában kiüt.

Mészbetétes edényeknél ez az eljárás nem alkalmazható, mert a sósav az eredeti mészbetétet is kimarja a bemélyítésekből. Az ilyen edényekről a szinter mechanikai úton kell eltávolítani. Ha ez a mód nem vezet eredményre, akkor óvatosan, hígított sósavval ecseteljük azokat a szinterrel borított részeket, melyek alatt eredeti mészberakás nincsen. Víznek állandóan kéznél kell lenni s a sósavazott darabot gyak-

ran le kell öblíteni. A munka befejezése után a cserepeket vízben jól kiáztatjuk.

Festett edényeket és cserepeket sem vízbe rakni, sem sósavval tisztítani nem szabad. Ezen a rátapadó földrétegből mechanikai úton annyit távolítunk el, amennyit a festett díszítés megsértése nélkül lehet; azután a darabokat kézben tartva, vékony vízszög alatt újjunkkal többször átsímítjuk. Erre a célra még a legpuhább kefe, vagy ecset sem alkalmas. Ha szinterreteg van a felületen, azt mechanikai úton kell eltávolítani, esetleg — de csak végső szükségben — a mészbetétesekkel kapcsolatban említett eljárással — azonban nagyon erősen felhígított sósavval — lehet a szükséges helyeken tisztítani, de utána azonnal le kell vízzel öblíteni.

Az olyan festett edénycserepek felületét, melyeken a festett díszítés mintái csak nehezen ismerhetők fel, leghelyesebb először csak a nagyja földtől megszabadítani. Egyedül a törésfelületeket kell teljesen letisztítani. A külső felület tisztítását a cserepek összeragasztása után — amikor a minták összefüggése jobban megfigyelhető, — fejezzük be. Ellenkező esetben a cserepeken levő minták egyes részei tisztításkor még jobban elmosódnak s ragasztás után összefüggésük esetleg már nem figyelhető meg. Az összeállított edény egész felületét benedvesítjük, ami által a festett díszítés bizonyos mértékben élénkebbé válik. Először a minták melletti festetlen edényfelületről távolítjuk el gondosan a földet és piszkot s csak mikor ezzel elkészültünk, szedjük le a festett részekről is. Utána a fent említett módon, csap alatt, az egész felületet újjunkkal átsímítjuk.

Az edényeket és cserepeket tisztítás és mosás után természetes úton hagyjuk megszáradni. Ha a munka sürgős, mesterségesen is száríthatók. Arra azonban ügyelni kell, hogy túlságosan át ne hevítsük azokat, mert akkor — jobban kiégve — eredeti színüket elveszítik.

Ragasztás. Az edények összeillő darabjait egymás mellé keressük. Arra kell törekedni, hogy lehetőleg az edény minden meglevő darabját a megfelelő helyére találjuk, mert a ragasztás folyamán az utólagosan talált közbülső darab bonyodalmat okozhat: szét kell újra szedni a már összeragasztott edényt, vagy annak egy részét. Egyedül a telepről származó cserepek képeznek kivételt. Itt legjobb az összetalált darabokat azonnal összeragasztani, mivel sokszor az egyes darabokból nem lehet az edény alakjára következtetni, míg néhány összeragasztott darab

forma tekintetében már nagyobb támpontot nyújt s ezáltal az edény többi cserepeinek összekeresését megkönnyíti.

Ragasztásra különféle anyagokat használnak. Gyakorlatban a sellakk bizonyult legalkalmasabbnak erre a célra. Előnyei a többi ragasztóanyagokkal szemben: 1. gyorsan lehet vele dolgozni; 2. jól összefogja a cserepeket; 3. a törésfelületek között szakszerű ragasztásnál réteget nem alkot; 4. csak magas hőfokon olvad, a nedveség nem befolyásolja; 5. ami talán a legfontosabb, ha ragasztáskor egyes helyeken eltérések adódnak, vagyis az összetartozó törésfelületek nem fekszenek pontosan egymásra — ami a leggondosabb összeillesztésnél is előfordul — a szükséges helyeken utólag fel lehet olvasztani a sellakkot és a darabokat megfelelőképpen igazítani.^{4 5}

A ragasztáshoz szükséges másik kellék a gázpipa, vagy — ahol gáz nincsen — kisebbfajta forrasztó-benzinlámpa. Ez utóbbinál azonban ügyelni kell arra, hogy lángja ne legyen túl erős. Az erős lángban a sellakk megég és ezáltal a ragasztásra alkalmatlanná válik.

A ragasztáshoz a sellakból rudakat formálunk. Vastagabb drótdarabot veszünk, amelynek egyik végét a könnyebb fogás miatt kampósra görbítjük; a másik, hegyes végét lángba tartva felhevítjük s a sellakk közé nyomjuk. Ezt a műveletet mindaddig folytatjuk, míg a drót végére megfelelő tömegű sellakk nem ragad. Addig forgatjuk azután a tűzben, míg a sellakk lemezei össze nem olvadnak. Kis ideig hűlni hagyjuk, majd megfelelő — kisebb-nagyobb — rúddá formáljuk (I. k. 6). Azután vízbe dobjuk, ahol gyorsan — 3–4 perc alatt — megkeményedik. A víztől gondosan megtöröljük, mert, ha vizes marad, a lángba tartva pattog s a szétrepülő cseppek könnyen igen fájdalmas égési sebeket okozhatnak.

A jó ragasztáshoz az is szükséges, hogy a törésfelületek teljesen tiszták legyenek. Ezért a törésfelületeket ragasztás előtt durva drótkéfével átdörzsöljük, hogy a mosás után esetleg még rajtuk maradt piszkot eltávolítsuk.⁶

Ezután a két összeragasztandó darab megfelelő törésfelületét lángba tartva egyenletes forróra hevítjük fel, majd mindkét darab törésfelületét külön-külön ugyancsak a lángba tartott sellakrúd végével vékonyan bekenjük. A két besellakkozott darabot még egyszer a lángba tartjuk, hogy a rákent sellakréteg olvadt állapotban legyen. Elvesszük onnan és gyorsan össze-

nyomjuk. Kis ideig még kézben fogjuk, hogy a sellakk kissé megkeményedjen, azután a munka gyorsítása végett az edényfelületet az összeragasztás mentén, kívül-belül vizes ecsettel többször áthúzzuk.⁷

Az edénydarabokat a sellakkozásnál úgy kell tartani — lehetőleg belső részükkel lefelé, — hogy külső felületükre a sellakk rá ne folyjon, mert azt csak az eredeti felület megsértése által lehet onnan eltávolítani.

Erősen kopott — legömbölyödött — törésfelületű darabokra valamivel vastagabb sellakkréteget kenünk.

Az összeragasztott darabok helyes fekvésének ellenőrzése végett, ragasztás után — amikor a darabokat még kissé mozgatni lehet — a két összeragasztott cserepet összefogó harmadik darabot illesztünk hozzájuk.

Ragasztás után a törésvonal két oldalán ki-nyomódott sellakkot nagyjából azonnal leszedjük.

Meg kell jegyezni, hogy az összeragasztandó daraboknak teljesen szárazaknak kell lenniök, mert ha nedvesek, a sellakk nem fogja össze azokat.

Ha a ragasztás folyamán az összeragasztott darabok között eltérések mutatkoznak, akkor — amint már fentebb említettem — az edényt azokon a helyeken, amelyeken a hiba okát látjuk, annyira felmelegítjük, hogy a darabokat mozgatni lehessen s akkor azokat megfelelőképpen megigazítjuk. A ragasztásnál tehát az edény darabjainak pontos összeillesztésére kell törekedni, mert ellenkező esetben az edény felépítésének arányában növekednek a darabok közötti eltérések. Ezen a bajon azok, akik megfelelő gyakorlattal nem rendelkeznek csaknem mindig úgy igyekeznek segíteni, hogy sok cserepet megfaragva illesztenek a helyükre. Ez az eljárás nemcsak az edény alakjának meghamisítását, esetleg díszítésének részbeni tönkretételét eredményezi, hanem azt is, hogy ha az edényt később szakember akarja rendbehozni, az sokszorosan nagyobb munkájába kerül, vagy egyáltalán nem sikerül.

A rosszul összeállított edényt alkalmas módon szét kell szedni, törésfelületeiről a régi ragasztóanyagot eltávolítani és az egészet újra összeragasztani.⁸

A sellakragasztással kapcsolatban még azt kell megemlítenem, hogy azokat a nagy edényeket — urnákat, hombárokat, — melyeket sok darabból kell felépíteni, leghelyesebb először a fenéktől fölfelé a közepükig és a peremtől lefelé

ugyanodáig összeragasztani, azután az így összeállított két nagy darabot összeilleszteni.

Üvegek ragasztására tapasztalatom szerint legalkalmasabb a vízüveg. Ennél a ragasztásnál arra kell törekedni, hogy az összeragasztott darabok törésfelületei a lehető legpontosabban egymásra feküdjenek, mert egyébként a ragasztás nem tart, azonkívül itt nincsen lehetőség a darabok rossz ragasztása esetén utólagos hajlítgatásra.

A vízüvegnek sem túl ritkának, sem túl sűrűnek nem szabad lennie. A ragasztandó felületeket pálcika segítségével bekenjük vízüveggel s összenyomjuk. Gyorsan kell ezt a műveletet csinálni, mert másképen a vízüveg nem fogja össze a darabokat, illetőleg — mivel hirtelen keményedik — a törésfelületen réteget alkot s a darabok pontos összeillesztését meggátolja. Ragasztás után 3—4 percig mozdulatlanul kell kézben tartani az összeragasztott darabokat, hogy a vízüveg kissé megkeményedjen, azután leghelyesebb előre odakészített puha agyaglapba beleállítani. Körülbelül $\frac{1}{4}$ óráig kell itt hagyni, azután éles késsel a ragasztási vonal mentén kívül-belül kinyomódott s már megkeményedett vízüveget óvatosan, de teljesen eltüntetni.

Porcellán ragasztására vízüveg és sellakk egyaránt alkalmas. Csontok és fák ragasztására enyv a legjobb.

Kiegészítés. A ragasztás befejezése után az edény külső felületére esetleg kifolyt sellakkot teljesen eltávolítjuk. Az edény belsejében leghelyesebb otthagyni, mert ez még erősebben összetartja a darabokat. Kivételt képeznek a bőszejű edények — főleg tálak — melyeknek belső felületéről is le kell szedni a sellakkot.

Ezután a ragasztási vonalakat az edény egész külső felületén és a perem belső részén is ékalakban kivágjuk (I. k. 8—8a). Az ékkivágás csak olyan széles legyen, hogy a sellakknyomokat eltüntesse. Mélységét az edény falvastagsága szabja meg; a lehetőséghez képest mély legyen, anélkül azonban, hogy az edényt a ragasztási vonalak mentén ezáltal túlságosan meggyengítse. E műveletnek az a célja, hogy a sötét és csillogó sellakknyomok az edény összehatását ne zavarják.

Az edénynek kiegészítésre való előkészítéséhez tartozik az is, hogy azokon a helyeken, ahol darabok hiányoznak, az edény görbületét követő és a hiányzó részt befödő vékony puha agyag-

lapot tapasztunk az edény belső felületéhez. Ajánlatos a hiányzó részt körülvevő belső edényfelületet és az agyaglemezt az odatapasztás megkönnyítése végett előzőleg jól benedvesíteni.⁹

Finom — alabástrom vagy briliáns — gipszből és közönséges porfestékekből az edény színéhez hasonló, de egy árnyalattal világosabb színű száraz keveréket készítünk. A festéket nagyon jól és egyenletesen kell a gipszben elkeverni (I. k. 7—7a). Mindig több festett gipszet csinálunk, mint amennyi a kérdéses edény kiegészítéséhez szükséges, mert ugyanolyan színű keveréket később készíteni nem lehet.¹⁰

Az ékalakban kivágott törésvonalakat és a hiányzó darabok határfelületeit ecsettel benedvesítjük.¹¹ Ezután megfelelő edénybe vizet öntünk és közepes vastagságú — egyenletes — gipszkeveréket csinálunk. A gipszet alkalmas számmal (I. k. 11—11a) az ékalakú kivágásokba jól beledörzsöljük és a hiányzó részek határfelületeihez jól odakenjük; azután a mélyedéseket kitöltjük gipsszel úgy, hogy az valamivel több legyen, mint amennyit az edény külső felülete megkíván. Mihelyt a gipsz megköt (megkeményedik), az edény belsejéből kivesszük az agyaglapot, kívülről pedig a gipszet megfelelő számmal (I. k. 9, 10, 11—11a, 12—12a, 13—13a), azután 3—4-es üvegpapírossal a megkívánt formára alakítjuk, végül 1—0-ás üvegpapírossal lesimítjuk.¹²

Ha a kiegészített edényen karcolt, vagy egyéb árkolt díszítés van, azt a sima kiegészítés után mélyítjük be a gipszfelület megfelelő részeibe (I. k. 12—12a, 13—13a, 14, 15, 16). A bütyköt, vagy más kidomborodó dísz lehetőséggel az először felrakott gipszből kell kifaragni, de utólag is felrakható a simán kiegészített felületre. Ez esetben az először felrakott gipsz felületét a szükséges helyen be kell vagdosni és jól benedvesíteni.¹³

Perem kiegészítésénél — hogy a gipsz erősebben tartson — gyakran szükségessé válik a törésfelület bevagdosása. Ez elsősorban vékonyfalú, vagy erősen lekopott törésfelületű edényekre vonatkozik.

Fülek kiegészítésénél először a fül kívánt formájára vastagabb, de puha vasdrótot hajlítunk. Azután az edénybe a fül csatlakozásának helyén belefúrunk s a drótot ebbe sellakkal vagy gipsszel beleerősítjük. A gipszet erre a drótra rakjuk fel.

Ha az edényből nagyon nagy darab hiányzik, de azt fontossága miatt mégis ki kell egé-

szíteni, a gipsz erősebb megfogása céljából a hiányzó részt határoló törésfelületekbe több helyen befúrunk és ezekbe kis kampósvégű drótdarabkákat erősítünk.

Festett edényeken — melyekről a festés könnyen lejön — leghelyesebb mindig csak kevés részt kiegészíteni és a felesleges gipszet — mielőtt keményedni kezd — eltávolítani, mert ha a gipsz teljesen megkeményedik, eltávolítása-kor a festést is könnyen leszedi.

A kiegészítés befejezése után az edény eredeti darabokból álló felületrészeiről a gipsz-nyomokat vizes ronggyal óvatosan ledörzsöljük.

Ha az edény teljesen megszáradt, spirituszban (denaturált szesz) oldott nagyon vékony sellakkal — ecset vagy rongy segítségével — többször átkenjük, ezáltal a felületén levő port lekötve, eredeti fényét visszaadjuk. Az oldat

Budapest.

Méri István

¹ A cserepek megjelölésére legjobb grafitceruzát használni, mert a színes és tintaceruzanyomokat az edény felületéről eltávolítani nagyon nehéz, sokszor lehetetlen.

² Az egyes edények darabjainak együtt tartása nagyon fontos, mert előfordul az, hogy a máshová csomagolt darab miatt a már összeállított edényt szét kell szedni.

³ Az egyes cseréprétegeket leghelyesebb alul-felül papírlappal elválasztani a kitöltő anyagtól.

⁴ A sellakk vékony lemezek alakjában festékküzlétekben kapható. Több fajtája van. Helyes kiválasztása a ragasztás szempontjából nagyon fontos. Egyes változatainál a belekevert különböző anyagok a ragasztást megnehezítik. Legjobb az aranyárga színű, nagyon vékony lemezű, egyenletesen áttetsző sellakk. Vannak ennél világosabb és sötétebb színűek is, de ezek a belekevert anyagok miatt nem áttetszőek és vastagabb lemezek.

⁵ Cserépanyag ragasztására használt egyéb anyagok: acetonban oldott celluloid (film), vízüveggel kevert bécsiföld, enyv és enyves keverékek, mésszel kevert turó, gipsz, tojás, Sindetikon stb. Ezek mindegyikének hátránya, hogy a velük való ragasztás lassú; nem fogják össze megfelelően a darabokat (gipsz); ha nedvesség vagy meleg éri az összeragasztott darabokat, szétválnak (Sindetikon, enyv, enyves keverékek); a törésfelületek között réteget alkotnak (gipsz, meszes turó, vízüvegben oldott bécsiföld stb.) s ennél fogva a felületeket nem lehet pontosan összeszorítani, ami különösen sok darab-ból ragasztott edényeknél egyes helyeken sokszor centiméteres eltéréseket okoz a darabok között s ezáltal meghamisítja az edény eredeti alakját. Végül egyiknél sem lehet — ha hibás a ragasztás — a darabokat utólag elmozdítani, hanem szét kell törni.

⁶ Ha föld, vagy piszokréteg maradt a ragasztandó törésfelületeken, az a darabok szükséges pontos össze-

híg legyen, mert különben az edénynek mester-séges szint és fényt ad.

Festett edények kiegészített részein sellak-kozás után a festett mintákat az eredetihez hasonlító, de egy árnyalattal világosabb színű rá-festéssel jelöljük.

Befejezésül hangsúlyoznom kell, hogy a fent leírt tárgyalási módszerek ismerete csupán alap, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a kerámiái anyagot elfogadható módon lehessen megmenteni a tudomány és a nagyközönség számára. Aki kedvvel és szeretettel foglalkozik az anyaghelyre-állításával és meg van benne a törekvés e szak-munka továbbfejlesztéséhez, ebből az alaptól kiindulva — ha megfelelő gyakorlattal, forma-érzéssel, formaismerettel és a szükséges kéz-ügyességgel rendelkezik — elérheti a célt: a szakszerű helyreállítást.

illesztését megakadályozza; ezenkívül ilyen esetben a sellakk nem az edénydarabhoz, hanem ehhez a réteghez ragad s ennek következtében az összeragasztott darabok később széthullanak.

⁷ A cserepeket túlságosan áttüzesíteni nem szabad, mert akkor a rákent sellakk megég. Ugyancsak megég a sellakkrúd is, ha azt sokáig tartjuk a lángban. A sel-lakk ilyenkor megfeketedik, nem olvad, nem ragad, ha-nem csak réteget alkot a törésfelületeken s azok meg-felelő összeszorítását meggátolja. Ha a sellakkrúd vége megég, ezt a részt le kell törni vagy lefaragni.

⁸ Sellakkal ragasztott edényeket gázpipával vagy forrasztólámpával olvasztjuk szét; az enyvvel, enyves keverékekkel vagy Sindetikkonnal ragasztottakat forró vízben áztatjuk; gipszszel összeállítottakat vízben áztatjuk szét, azután a gipszet lekaparjuk a törésfelületekről; vízüveges bécsiföldet és a mésszel kevert turót a sósav oldja; a celluloidot lánggal kell leégetni és drótkefével eltávolítani.

⁹ Az agyagnak jól iszapolt finom agyagnak kell lennie, hogy ne töredezzon, repedezzen, hanem könnyen lehessen a megfelelő formára hajlítani.

¹⁰ A gipszbe nagyon sok festéket keverni nem sza-bad. A keverési arány legfeljebb 2:1 lehet.

¹¹ A törésfelületeknek itt is tisztáknak kell lenniök, különben a gipsz nem tapad hozzájuk.

¹² A gipsz csupán a mélyedéseket töltheti ki; az edény eredeti részének külső felületéről teljesen el kell távolítani, hogy a kiegészített rész határvonala min-denütt pontosan látható legyen.

¹³ A szárazon kikevert festett gipszhez körülbelül feleannyi fehér gipszet keverünk és ezt használjuk fel az új felrakáshoz, mert ha itt is az első keveréket hasz-náljuk, az utóbb felrakott gipsz sokkal sötétebb színű lesz, mint az alatta levő.

ANLEITUNG ZUM RESTAURIEREN DES KERAMISCHEN MATERIALS

In der Restauratorenpraxis sind die mannigfaltigsten Verfahren gebräuchlich. Beim Reinigen und Kleben der Fragmente bedient man sich der verschiedensten Rohmaterialien. Verfasser giebt an Hand einiger Abbildungen seine auf eigener Erfahrung beruhenden Arbeitsmethoden

und die von ihm gebrauchten Werkzeuge und Rohmaterialien bekannt, sowie sie sich in seiner Praxis bestens bewährt haben. Der Aufsatz bezweckt in erster Linie die Orientierung unserer Provinzialmuseen.

Budapest.

István Méri

Ára 40 P

NYOMATOTT VESZPRÉMBEN, AZ EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN

